

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

|

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JEZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK PRASŁOWIAŃSKI

OPRACOWANY PRZEZ
ZESPÓŁ INSTYTUTU SŁOWIANOZNAWSTWA PAN
POD REDAKCJĄ
FRANCISZKA SŁAWSKIEGO

CZŁONKOWIE ZESPOŁU
WIESŁAW BORYŚ
WACŁAW FEDOROWICZ
KRYSTYNA HEREJ-SZYMAŃSKA
WANDA NAMYSŁOWSKA
WŁADYSŁAW SĘDZIK
FRANCISZEK SŁAWSKI
TADEUSZ SZYMAŃSKI
MARIA WOJTYŁA-ŚWIERZOWSKA

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET JEZYKOZNAWSTWA

SŁOWNIK
PRASŁOWIAŃSKI

TOM III

ДАВЪНЪ — ДОБЪРАТИ

WROCŁAW · WARSZAWA · KRAKÓW · GDAŃSK
ZAKŁAD NARODOWY IMIENIA OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1979

INSTYTUT SŁOWIAÑOZNAWSTWA PAN
PRACOWNIA
JĘZYKA PRASŁOWIAŃSKIEGO
31-109 Kraków, ul. Manifestu Lipcowego 6

Kierownik Pracowni
WIESŁAW BORYŚ

Obwolutę, okładkę i karty tytułowe
projektował Janusz Bruchnałski

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich
Wydawnictwo, Wrocław 1979

Printed in Poland

ISBN 83-04-00464-X całość
ISBN 83-04-00465-8

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, Wrocław.
Oddział w Krakowie 1979.
Nakład 2500 egz. Ark. wyd. 27,70; ark. druk. 20,75; ark. form. A1 27,93.
Papier włkłodruk. Kl. III, 90 g, 70x100.
Oddano do składania 16 XII 1977. Podpisano do druku w listopadzie 1979.
Druk ukończono w listopadzie 1979.
Zam. 309/79 I-14-1259 Cena zł 100.—
Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków, ul. Czapskich 4

D O D A T K O W Y W Y K A Z S K R Ó T Ó W

Ź R Ó D Ł A I L I T E R A T U R A

Bachilina Cvet.	Н. Б. Бахиллина, История цветообозначений в русском языке, Москва 1975.
Badjura LjG	B. Badjura, Ljudska geografija. Terensko izrazoslovje, Ljubljana 1953.
Basara Śląsk	J. Basara, Słownictwo polskich gwar Śląska na terenie Czechosłowacji, Wrocław 1975.
Bezljaj ES	F. Bezljaj, Etimološki slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1976 nn.
Birnbauм CS	H. Birnbauм, Common Slavic. Progress and Problems in its Reconstruction, Ann Arbor 1975.
BLin.	Беларуская лінгвістыка, Мінск 1972 nn.
Boryś PI	W. Boryś, Prefiksacja imienna w językach słowiańskich, Wrocław 1975. MS PAN 32.
Buchareva — Fedorov Slovarь fraz.	Словарь фразеологизмов и иных устойчивых словосочетаний русских говоров Сибири. Составители Н. Т. Бухарева, А. И. Федоров. Под ред. Ф. П. Филина. Новосибирск 1972.
Comakion Istor. chrest. sibir.	Н. А. Цомакион, Историческая хрестоматия по сибирской диалектологии, ч. II, вып. I, Красноярск 1974.
Comakion Mang.	Словарь языка мангазейских памятников XVII-первой половины XVIII вв. Составитель и автор Н. А. Цомакион, Красноярск 1971.
Davidov Kozma	А. Давидов, Речник-индекс на Презвитер Козма, София 1976.
Dickenmann Sava	E. Dickenmann, Studien zur Hydronimie des Savesystems, I—II, 2. Aufl., Heidelberg 1966.
Dobrudža	Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания, София 1974.
Duridanov Vardar	I. Duridanov, Die Hydronimie des Vardarsystems als Geschichtsquelle, Köln—Wien 1975.
Eichler ONNlausitz	E. Eichler, Die Ortsnamen der Niederlausitz, Bautzen 1975.
Eichler—Walther ONOlausitz	E. Eichler, H. Walther, Ortsnamenbuch der Oberlausitz. Studien zur Toponymie der Kreise Bautzen, Bischofswerda, Görlitz, Hoyerswerda, Kamenz, Löbau, Niesky, Senftenberg, Weisswasser und Zittau, I, Berlin 1975.
-

- Endzelin DI J. Endzelins, Darbu izlase, Rīga 1971 nn.
 Gadolina M. A. Гадоліна, История форм личных и возвратного местоимений в славянских языках, Москва 1963.
 Mestoim. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo 1899 nn.
 GZM P. Hendriks, The Radožda-Vevčani dialect of Macedonian. Structure, texts, lexicon, Amsterdam 1976.
 Hendriks Radožda-Vevčani W. Herniczek-Morozowa, Terminologia polskiego pasterstwa górskiego, I, II—III, Wrocław 1975—1976.
 Herniczek-Morozowa Paster. S. Hoppe, Słownik języka łowieckiego, Warszawa 1966.
 Hoppe SJŁ S. Hrabec, Nazwy geograficzne Huculszczyzny, Kraków 1950. PO PAU 2.
 Hrabec NGH
 Irkutskij slovarь Иркутский областной словарь, Иркутск 1973 nn.
 Ivanov OPA B. B. Иванов, Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, Москва 1965.
 Ivčenko Čyslivnyky M. П. Івченко, Числівники української мови, Київ 1955.
 Janaš NG P. Janaš, Niedersorbische Grammatik für den Gebrauch der Sorbischen Erweiterten Oberschule, Bautzen 1976.
 Janów J. Janów, Gwara małoruska Moszkowiec i Siwki Nadniestrzańskiej z uwzględnieniem wsi okolicznych, Lwów 1926.
 Moszkowec
 Jeżowa Suf. -ika M. Jeżowa, Sufiks -ika w językach słowiańskich, Wrocław 1975. MS PAN 34.
 Jurčanka Nar. sinanimika T. Ф. Юрчанка, Народная синаніміка, Мінск 1969.
 Karaskij Russkaja Pravda E. Ф. Карский, Русская Правда по древнейшему списку. Введение, текст, снимки, объяснения, указатели авторов и словарного состава, Ленинград 1930.
 KellnerŠtramberk A. Kellner, Štramberké nářečí, Brno 1939.
 Kmit Bojk. Ю. Кміт, Словник бойківського говору, Літопис Бойківщини III-XI, Самбір 1934—1939.
 Kopečný Určice F. Kopečný, Nářečí Určice a okolí, Praha 1957.
 Kowalska ZSMaz. A. Kowalska, Zróznicowanie słowotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia. I: Atlas, cz. 1—2, Wrocław 1975.
 Krajčovič Slov. R. Krajčovič, Slovenčina a slovenské jazyky. Praslovanská genéza slovenčiny, Bratislava 1974.
 Kronsteiner O. Kronsteiner, Die alpenlawischen Personennamen, Wien 1975.
 Alpenslaw.PN Słownik języka polskiego, opracowany pod red. T. Lehra-Splawińskiego, I—II, A—Normalny, Warszawa 1938—1939.
 Lehr-Splawiński SJP H. G. Lunt, Concise Dictionary of Old Russian (11th—17th Centuries), München 1970.
 Lunt Diet. A. С. Львов, Лексика «Повести временных лет», Москва 1975.
 Old Russ. A. С. Львов, Лексика «Повести временных лет», Москва 1975.
 Lvov LPVL
 Majtán NOS M. Majtán, Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov, Bratislava 1972.
 Maľko GT P. H. Малько, Географическая терминология чешского и словацкого языков (на общеславянском фоне), Минск 1974.

- Mareš DPh F. V. Mareš, Diachronische Phonologie des Ur- und Früh-slavischen, München 1969.
- Matejčík Novo-
hrad J. Matejčík, Lexika Novohradu. Vecný slovník, Martin 1975.
- Mazon Contes A. Mazon, Contes slaves de la Macédoine sud-occidentale. Étude linguistique, textes et traduction, notes de folklore, Paris 1923.
- Meschgang
ONOlautitz J. Meschgang, Die Ortsnamen der Oberlausitz, Bautzen 1973.
- Mirčev Nevrokop K. Мирчев, Неврокопският говор, София 1936. (GSU XXXII).
- Mladenov
Trakija C. Младенов, Принос към изунване на българските говори в източна и западна Тракия, София 1935 (odbitka z: Тракийски сборник VI).
- MSKS Mały słownik kultury dawnych Słowian. Pod red. L. Le-ciejewicza, Warszawa 1972.
- Nalepa Opuscula J. Nalepa, Opuscula Slavica, I, Lund 1971.
- Nalepa SPZ J. Nalepa, Słowiańszczyzna północno-zachodnia. Podstawy jedności i jej rozpad, Poznań 1968.
- Nar. slova
Nepokupnyj BSS Народнае слова. Пад рэд. А. Я. Баханькова, Мінск 1976.
- A. П. Непокупный, Балто-севернославянские языко-вые связи, Киев 1976.
- Ondrus Číslovky P. Ondrus, Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine, Bra-tislava 1969.
- Ondrusz Cieszyn J. Ondrusz, Przysłowia i powiedzenia ludowe ze Śląska Cieszyńskiego, Czeski Cieszyn 1954.
- OSG Onomastica Slavogermanica, Berlin 1965 nn., Wrocław 1966 nn.
- Panjucič LNH K. М. Панюціч, Лексіка народных гаворак, Мінск 1976.
- Pluta Dzierży-
sławice F. Pluta, Słownictwo Dzierżysławic w powiecie prudnickim, Wrocław 1973.
- Popovski
Gostivar A. Поповски, Македонскиот говор во Гостиварскиот крај, Гостиварскиот крај II (Македонскиот, албан-скиот и турскиот говор), Гостивар 1970, s. 1—201+16 map.
- Radloff Türk.-
Dial. W. Radloff, Versuch eines Wörterbuchs der Türkdiakete, I—IV, Petersburg 1893—1911.
- Räsänen EWT M. Räsänen, Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen, Helsinki 1969.
- Rečnik Botev Речник на езика на Христо Ботев, I: А-К. Съставили С. Божков и З. Генадиева, София 1960.
- Rieger San J. Rieger, Nazwy wodne dorzecza Sanu, Wrocław 1969. PO PAN 12.
- Rieger, Wolnicz-
Pawłowska
Warta J. Rieger, E. Wolnicz-Pawłowska, Nazwy rzeczne w do-rzeczcu Warty, Wrocław 1975. PO PAN 24.
- Rigler Začetki J. Rigler, Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968.
- Roman Kokava J. Roman, Kokavské nářečie, Martin 1974.

- Romanova NMD T. Я. Романова, Наименование мер длины в русском языке, Москва 1975.
- Rospond SSSM S. Rospond, Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. (Próbny atlas toponomastyczny), Wrocław 1974 nn.
- RROD Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век. Съставили С. Илчев, А. Иванова, А. Димова и М. Павлова. Под ред. на С. Илчев, София 1974.
- Rudnyćkyj NGBojk. J. Rudnyćkyj, Nazwy geograficzne Bojkowszczyzny, Lwów 1939. (Korzystamy z 2. poprawionego wydania, Winnipeg 1962).
- Salambašev Smoljansko A. Саламбашев, Местните имена в Смолянско, София 1976.
- Scherer Gestirnnamen A. Scherer, Gestirnnamen bei den indogermanischen Völkern, Heidelberg 1953.
- Schwarz Bayern E. Schwarz, Sprache und Siedlung in Nordostbayern, Nürnberg 1960.
- SDU Studia nad dialektologią ukraińską i polską. (Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ). Opracował i przygotował do druku M. Karaś, Kraków 1975. ZUJ 44.
- Sędzik PTR W. Sędzik, Prasłowiańska terminologia rolnicza. Nazwy roślin. Użytki rolne, Wrocław 1977.
- Siatkowska Zawołania E. Siatkowska, Zachodniosłowiańskie zawołania na zwierzęta. (Stan obecny, funkcje historyczne, stosunek do systemu językowego), Warszawa 1976.
- Skulina Strus. IO T. Skulina, Staroruskie imiennictwo osobowe, I—II, Wrocław 1973—1974. PO PAN 20, 21.
- Slovarь CSRJ Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской Академии Наук, 2. изд., I—IV, Санктпетербургъ 1867—1868 (przedruk fotomechaniczny: Leipzig 1972).
- Slovarь Don. Словарь русских донских говоров, I—III, Ростов-на-Дону 1975—1976.
- Slovarь Kuzbassa Словарь русских говоров Кузбасса, Новосибирск 1976.
- Slovarь Smolensk. Словарь смоленских говоров. Вып. I: А—Б, Смоленск 1974.
- Smal-Stockyj Abriss R. Smal-Stockyj, Abriss der ukrainischen Substantivbildung, Wien 1915.
- Smal-Stockyj NSPU P. Смал Стоцький, Нарис словотвору прикметників української мови, Прага 1925. (Відбитка із Ювілейного Збірника Укр. Університету в Празі, присвяченого Т. Г. Масарикові).
- Smolickaja Oka Г. П. Смоліцкая, Гидронимия бассейна Оки. (Список рек и озер), Москва 1976.
- SMR Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, Српски митолошки речник, Београд 1970.
- SRSO Dop. Словарь русских старожильческих говоров Средней части бассейна р. Оби (дополнение), I—II, Томск 1975.
- Stanislav Slov. juh J. Stanislav, Slovenský juh v stredoveku, I—III, Turč. Sv. Martin 1948—1949.

- Steuer Branice F. Steuer, Branické podřečí. Olomouc 1932 (Zvláštní otisk z Časopisu Vlastereckého spolku musejního v Olomouci, roč. XLV, čís. 1—2).
- Suchý
Marchebene K. Suchý, Der Dialekt der Marchebene in Ungarn, Prag 1915 (Sitzungsberichte der Königlich Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften in Prag 1915 — II).
- Svěrák Brno F. Svěrák, Brněnská mluva, Brno 1971.
- Szydłowska-Ceglowska Instr. B. Szydłowska-Ceglowska, Staropolskie nazewnictwo instrumentów muzycznych, Wrocław 1977.
- Szymański DCzO T. Szymański, Derywacja czasowników onomatopeicznych i ekspresywnych w języku bułgarskim, Wrocław 1977. PJ PAN 86.
- Šatalava BDS Л. Ф. Шаталава, Беларускае дыялектнае слова, Мінск 1975.
- Šaur ESP V. Šaur, Etymologie slovanských příbuzenských terminů, Praha 1975.
- Šebek Huby S. Šebek, Slovník lidových názvů hub, Poděbrady 1968.
- Šmilauer Vodopis V. Šmilauer, Vodopis starého Slovenska, Praha—Bratislava 1932.
- Топон. Одеščуны Ю. О. Карпенко, А. Т. Бевзенко, К. Є. Гагкаєв, Г. Ю. Касім, Н. Г. Рядченко, Л. П. Стичлишина, Л. С. Терешко, Топонімія північно-східної Одещини. Конспект лекцій, Одеса 1975.
- Топоров Prus. В. Н. Топоров, Прусский язык. Словарь. А—D. Москва 1975 nn.
- Trofimowič Hornjoserbsko-ruski słownik. Zestajał K. K. Trofimowič. Redakcija Fr. Michałk a P. Völkel, Budyšin—Moskwa 1974.
- Trypućko Mian. J. Trypućko, Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach. I: Przymiotnik, Uppsala—Leipzig 1948.
- Trypućko Plur. J. Trypućko, Le pluriel dans les locutions adverbiales de temps et de lieu en slave, Uppsala—Wiesbaden 1952.
- Turska Chodźko H. Turska, Język Jana Chodźki. przyczynek do historii języka polskiego na obszarze północno-wschodnim Rzeczypospolitej, Wilno 1930.
- Uscinovič Antrap. А. К. Усціновіч, Антрапанімія Гродзеншчыны і Брэстчыны (XIV—XVIII стст.), Мінск 1975.
- Veselovskij С. Б. Веселовский, Ономастикон. Древнерусские имена, прозвища и фамилии, Москва 1974.
- Voráč ČNJ J. Voráč, Česká nářečí jihozápadní, I—II, Praha 1955—1976.
- VPS Vznik a počátky Slovanů, I—VII, Praha 1956—1972.
- Wágnerová Klenovec F. Wágnerová, Klenovské nářečie, Zvolen 1965.
- Zaimov Zaselvane Ў. Заимов, Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия, София 1967.
- Žyteckyj Narys П. Житецький, Нарис літературної історії української мови в XVII віці. З додатком словника книжної української мови за рукописом XVII віку, Львів 1941.

ZARYS SŁOWOTWÓRSTWA PRASŁOWIAŃSKIEGO

(ciąg dalszy)

Suf. *-et-*

1. Jest to prastary typ atematyczny, spółgłoskowy z odmianą pierwotną dobrze zachowaną jeszcze w języku scs. (*telę telęte*, nom. pl. *telęta*), czy nawet w czes. (*tele telete*, nom. pl. *telata*). Podstawowy zasób wyrazów psł. z tym sufiksem zachował się w poszczególnych językach słow. dobrze, choć końcówki najczęściej zostały zmienione pod wpływem typów produktywnych na *-o-*, *-jo-*, *-i-*. W językach czes., sła. i grupie pld.słow. stwierdza się ekspansję suf. *-et-* na inne typy słowotwórcze. W kilku językach słow. nastąpiły istotne zmiany słowotwórczo-fleksyjne³⁹³, które tłumaczyć należy wpływem produktywnych typów słowotwórczych.

Tak więc w gwarach pln.pol. (poza kasz.) suf. *-et-* wyparty został przez bliski znaczeniowo *-akā*, sporadycznie notowany na Mazowszu już z początkiem XVII w.³⁹⁴ (choć już w Słowniku stpol. zaświadczony jest *byczak*, por. niżej psł. *byčę*).

W języku sła. obok pluralu na *-atā* istnieje też drugi zupełnie normalny na *-ence*, np. od *dievča* (psł. *děvčę*) mamy *dievč-atā* : *dievč-ence* (p. niżej punkt 10).

W ros. mamy dziś typ *telénok teljāta* (od XVIII., pierwsze przykłady na suf. *-en-ok* od XVI w.)³⁹⁵. A więc pierwotna forma singularis została wyparta przez suf. *-en-akā* (p. niżej punkt 10).

W języku sch. rzeczowniki z pierwotnym suf. *-et-*, oznaczającym młode potomstwo zwierząt czy ludzi, nie mają regularnej formy pluralis. Zastępują ją albo przez coll. na *-ad* (*tèle* : *tēlād*, *pīle* : *pīlād*, p. I 64—5), albo przez pl. maskulinów na *-aci*, *-it'i*, np. *tèle* : *tēoci*, *jāre* : *jāriči*, *pīle* : *pīliči*³⁹⁶ (p. niżej punkt 9).

Macedoński wyróżnia się formą pl. na *-inja*, np. *tele* : *telinja* (typowa dla gwar zach.maced.). Stare formy na *-eta*, np. *teleta*, *praseta* spotyka się w gwarach wschodnich. Na północy pojawia się suf. *-iki*: *pīliki*, *prasiki*, nawiązujący do sch. *-iči*³⁹⁷.

2. Mamy kilkadziesiąt wyrazów psł. rodzaju nijakiego z suf. *-et-*. Występuje on przede wszystkim w funkcji formantu tworzącego nazwy niedorośłego po-

³⁹³ Zob. Vaillant GC II 248—53, Stieber GPJS II 1, 44—5.

³⁹⁴ Taszycki Rozprawy II 236—48; AJK VIII m. 377—80, cz. II s. 164—76; K. Handke, H. Popowska-Taborska SFPS XII 101.

³⁹⁵ Kiparsky RHG II 48—50 (tu też dawniejsza literatura), III 201.

³⁹⁶ Stevanović SSJ I 182.

³⁹⁷ Koneski Ist. 118—9.

tomstwa zwierząt, ptaków, rzadziej ludzi. Ściśle związane z tym jest znaczenie deminutywne, hipokorystyczne. Z pierwotnego znaczenia 'pochodzenia w ogólności', 'przynależności do kogo'³⁹⁸ rozwinęła się funkcja patronimiczna (pochodzenie rodzinne, przynależność rodzinna). Jak więc widzimy, semantyka formantu *-et-* uderzająco przypomina formant *-it'* (p. II 55—60).

3. Nazwy niedorosłego potomstwa.

Podstawą derywacyjną są rzeczowniki męskie lub żeńskie. Wśród należących tu derywatów wyróżnić trzeba:

Nazwy niedorosłego potomstwa zwierząt, ptaków:

być *byćete* : *byk* 'taurus, bos'; *ćrvę* *ćrvęte* dial. zach. : *ćrvъ* *ćrvī* m. 'robak'; *elenę* *elenęte* : *elene* m. 'jeleń'; *golobę* *golobęte* : *golobъ* *golobi* m. 'gołąb'; *gose* *gosete* : *gosa* f. 'gęś'; *kozylę* *kozylęte* : *kozylъ* 'samiec kozy'; *kurę* *kuręte* : *kura* 'kogut', *kura* 'samica koguta'; *lisę* *lisęte* : *lisa* 'Canis vulpes'; *lišćę* *lišćęte* dial. zach. : *lišьka* 'samica lisa'; *lewę* *lewęte* : *lewъ* 'lew'; *olnę* *olnęte* : *olni*, *olniji* 'samica jelenia, łania'; *orblę* *orblęte* : *orblъ* 'orzeł'; *osylę* *osylęte* : *osylъ* 'osioł'; *owcę* *owcęte* : *owca* 'owca'; *otłę* *otłęte* dial. wsch. : *oty* *otzve* 'kaczka'; *pętylę* *pętylęte* dial. pld. : *pętylъ* pld. 'kogut'; *ptę* *ptęte* dial. wsch. : *ptak*, *ptak* f. 'ts.'; *synę* *synęte* dial. : *syna* 'sarna'; *svinę* *svinęte* dial. : *svini*, *svinjaja* 'świnia'; *v'kę* *v'kęte* : *v'kъ* 'wilk'; *vornę* *vornęte* dial. : *vorna* 'wrona', *vornъ* 'kruk'; *zajbę* *zajbęte* : *zajbъ*, *zajbъ* 'zając'.

Nazwy niedorosłego potomstwa ludzi, istot nadprzyrodzonych:

bożę *bożęte* dial. zach., pld. : *boga* 'bóg'; *ćrtę* *ćrtęte* dial. pfn. : *ćrtъ* 'zły duch, diabeł'; *kneżę* *kneżęte* dial. pfn. : *knežъ*, *knežъ* 'panujący, pan, władca, książę, princeps'; *orbę* *orbęte* dial. pfn. 'dziecko' : *orbъ* 'stuga, niewolnik' (rozwój znaczenia jak w *otročę*, p. niżej).

4. Wyróżnia się grupa wyrazów niemotywowanych, derywowanych bądź to od pierwiastka, bądź też od nie zaświadczonego w psł. rzeczownika, potwierdzonego przez inne języki ie.:

ągnę *ągnęte* 'młode owcy, jagnię' od niezaświadczonego **ągnъ*, z tylko słow. wzdlużeniem nagłosowej samogłoski wobec dobrze zaświadczonego w innych językach ie. **ag^h-no-s* : **ag^u-no-s* : **og^h-no-s* 'ts.' (I 150—1); *porślę* *porślęte* 'małe świni' od nie zaświadczonego **porsъ*, ie. *porko-s* 'świnia, małe świni', lit. *pařsas* 'wieprz, małe świni', stwniem. *farah* m. 'prosiak', ags. *fearh* m., n. 'świnia', śrirl. *orc* m. 'prosiak', łac. *porcus* 'wieprz, świnia; prosiak', kurdyjskie *purs* 'świnia'; *ścęnlę* *ścęnlęte* 'młode psa i innych zwierząt z rodziny psów, szczenię' od pierwiastka *skēn-* (s- ruchome): *ken-* 'wyrastać, wszczynać (się)', sch. *sū-šten-a* 'szczena, o ciężarnej samicy psa, lisa, wilka, niedźwiedzia', p. *čęti* *čęno* i *čędo*, por. należące do tej samej rodziny śrirl. *cano*, *cana* 'wilczę, młode wilka', cymr. *cenau* 'młody pies albo wilk' (**kenauō* : *ken-*), tu mogą należeć również oset. *stoen* 'pies', wachi (dialekt pamirski) *skēn* 'ts.'³⁹⁹; *telę* *telęte* 'cielę' : bałt. *telia* 'ts.' (lit. dial. wsch. *tēlias*, łot. *tel's*), najbliższy odpowiednik łot. *telēns* dem. 'do *tel's*', wszystkie te wyrazy należą do ie. *tel-*, *tel-* 'nosić' (Pokorny IEW 1060—1), rozwój znaczenia jak *bermę* 'ciężar noszony, brzemię, płód', p. I 126; *żerblę* *żerblęte* 'młode konia, źrebię, młode zwierząt jednokopytnych' do ie. *g^uerbh-* : *g^urebh-* 'płód, młode zwierzęcia, dziecko', najbliższej stoją: gr. *βρέφος* n. 'płód w żywocie matki, nowo narodzone dziecko, młode zwierzęcia' (**g^urebhos-*), śrirl. *brommach* 'źrebię' (**g^urombh-ākos*).

³⁹⁸ R. Aitzetmüller, Zur slavischen *-nt-* Deklination, KZ LXXI, 1953, 65—73.

³⁹⁹ Zob. Abacv u Machka ES³ 624.

5. Wyodrębnić trzeba grupę wyrazów o znaczeniu syngulatywnym⁴⁰⁰, derywowanych od pierwotnych rzeczowników zbiorowych, kolektiwów:

dětlę dětęte 'dziecko' singulativum od coll. *děts* 'dzieci' (zob. II 46 i III s.v.); *dobytsčę dobytsčęte* 'pojedyncza sztuka bydła': *dobytskz* 'zwierzęta domowe, bydło'; *skotę skotęte* dial. 'pojedyncza sztuka bydła': *skotz* 'bydło'; *zvęre zvęrete* 'pojedyncze zwierzę': *zvęri zvęri* m. 'zwierzęta, zwierzyzna; zwierzę'.

Podobne wypadki spotyka się też w poszczególnych językach słow., np. ukr. *mačá mačáty* 'ziarnko maku': *makz* coll.⁴⁰¹.

6. Dobrze zaświadczone są derywaty odprzymiotnikowe, nazywające nosicieli właściwości, cech wskazanych przez podstawy derywacyjne (nomina attributiva):

blizę blizęte dial. zach.⁴⁰² = *bliznę*: *bliz* 'bliski'; *bliznę bliznęte*, zwykle pl. *bliznęta* 'dzieci urodzone w czasie jednego porodu, bliźnięta': *bliznz* 'bliski, pokrewny, krewny'; *golę golęte* dial. 'pisklę; gołowąs, młokos': *golz* 'goły, pozbawiony włosów, sierści, piór'; *jalovę jalovęte* dial. pfn. 'cielątko, młode bydłęcia, młoda, jeszcze jałowa sztuka bydła': *jalovz* 'niepłodny, o bydłe; nieurodzajny, bezużyteczny'; *jarę jaręte* dial. pfd. 'koźlę': *jarz* 'wiosenny, tegoroczny'; *junę junęte* dial. pfd. 'cielę': *junz* 'młody'; *molę molęte* 'młode zwierzę; młody ptak; młody człowiek, dziecko': *molz* 'młody'; *nazimę nazimęte* dial. 'jednoroczna świnka': *nazimz* 'jednoroczny'; *nebożę nebożęte* 'biedak, biedactwo': *neboz* 'biedny, nieszczęśliwy'; *orvnę orvnęte* dial. 'ktoś równy, podobny': *orvnz* 'równy'⁴⁰³.

7. Wyjątkowo spotyka się derywaty dewerbalne (nomina agentis):

dojčę dojčęte dial. zach., pfd. 'osesek, niemowlę, cielę czy jagnię w okresie kiedy jeszcze ssie': *dojiti dojč* 'ssać; dawać ssać' (o sekundarnej postaci suf. -čę p. niżej, por. jednak też psł. *dojčka* 'sutka zwierząt dojnych, pierś kobieca; krowa, owca, koza dająca mleko; kobieta karmiąca'); *kl'usę kl'usęte* 'zwierzę pociągowe, słaby, lichy koń': *kl'usati kl'ušč* 'chodzić, stąpać chwiejnie, niezgrabnie, potykać się, chylić się, uginać się', co do rozwoju znaczenia por. psł. dial. *klęča* 'kobyła, szkapa': *klęk-* 'zginać, zakrzywiać; uginać kolana' (Sławski SE II 243—4); *pipłę pipłęte* dial. pfd. 'pisklę': *pipati pipajč* o 'głosie piskląt' (o sekundarnie wyodrębnionym suf. -lę p. niżej); *piskłę piskłęte* dial. pfn. 'nieopierzony mały ptaszek, pisklę': *piskati, piščati piščč* 'piszczeć', podstawowe znaczenie 'piszczące'.

8. Równie wyjątkowe są derywaty od dźwięcznych zwołań, np. *kučę kučęte* dial. pfd., *kučę kutęte* dial. pfn. 'szczenie, pies': *kučь!*, *kutь!* dźwięk wołanie na zwierzęta, ptactwo domowe, wabienie psa, łot. *kuč!* wołanie na psa, alb. *kuč!*, *kučš!* 'ts.' (Sławski SE III 308); *piłę piłęte* dial. zach., pfd. 'młody, mały ptaszek, pisklę, gąsiątko, kaczątko, kurczątko': *pile pile!* wołanie na gąsięta, kaczęta, kurcząta, dźwięk wołanie *pi!* *pi!*, por. łot. *pīlēns* 'młoda kaczką'.

9. W nazwach niedorośliwego potomstwa suf. -ęt wymienia się w psł. z synonimicznymi formacjami na -ьць, -it'ь, np. *agnę*: *agnьць, byčę*: *byčьць, jarę*: *jarьць, junę*: *junьць* *ščenę*: *ščenьць, telę*: *telьць, źerbę*: *źerbьць, bożę*: *božьць* (p. I 100);

⁴⁰⁰ O syngulatywnej funkcji deminutywów p. K. Heltberg PF XVIII 2, 96, por. też O. Grünenthal, Deminutiv und Singulativ, AslPh XXXVIII 137 nn.

⁴⁰¹ Smal-Stockyj Abriss 45.

⁴⁰² Rekonstruuje tylko na podstawie połab. *blazьzatz* dualis (*blizęteš).

⁴⁰³ W. Dobrzyński, Z badań nad rozwojem polskich deminutywów, I. Historyczny rozwój rzeczowników z formantem -ę na tle słowiańskim, 1974, 43 nn.

kozylę : *kozylit'ь*, *porzę* : *porzit'ь*, *telę* : *telit'ь*, *dětę* : *dětit'ь*, *otročę* : *otročit'ь* (p. II 55).

Paralelna synonimiczna formacja na *-ьць* pozwala zrozumieć dzisiejszy supletywizm słowacki, np. *prasa*, *šteňa*, *tel'a* : pl. *prasce* (por. pol. dial. kasz. *prósce* pl. 'młode dzika', AJK IV m. 168, cz. II 106), *štence*, *tel'ce*. W terminologii specjalnej pozostały postacie archaiczne: *prasatá*, *tel'atá*. Podobnie sch. *těle* : pl. *tłoci*.

Synonimiczna formacja na *-it'ь* tłumaczy znowu sch. supletywizm *järe* : *järiči*, *pīle* : *pīliči*.

10. Dobrze zaświadczone są również archaiczne formacje synonimiczne z deminutywnymi suf. *-ьць*, *-ькь* nawarstwionymi na pierwotne tematy na *-en-*. Tak więc obok *dětę* mamy dial. *dět-en-ьць*, *dět-en-ьце* n. : *dět-en-ькь*, podobnie spotykamy *golę* : *gol-en-ьць* : *gol-en-ькь*, *moldę* : *mold-en-ьць*, *mold-en-ьць*, *patę* : *pat-en-ьць*, *orlę* : *orl-en-ьць* : *orl-en-ькь*, *ščenę* : *ščen-ькь*, *telę* : *tel-en-ьце* : *tel-en-ькь*, *žerbę* : *žerb-en-ькь*.

Te oboczne paralelne formacje pozwalają na zrozumienie typowego dla języków ros. i czes.-sła. supletywizmu, uzupełniania się dwóch odrębnych tematów w ramach odmiany, a więc ros. *tel-ěn-ok* : pl. *teljáta*, stczes. *kuřě* : pl. *kuř-en-ci*, sła. *dievča* : pl. *dievč-en-ce*. Jak widzimy, w ros. zachowała się formacja na *-et-* w pluralis, w stczes. i sła. obok archaicznego singularis spotyka się innowacyjne postaci pluralis.

11. Suf. *-et-* dodawano często do pnia wyrazu podstawowego zakończonego na *-k-*, *-c-*, np. *byčę* : *bykь*, *děvčę* : *děvčaka* (p. niżej), *dobytčę* : *dobytčakь*, *dojčę* : *dojčka*, *jarčę* : *jarьць*, *kučę* : *kučь!*, *kurčę* : *kurčakь*, *liščę* : *lišьka*, *otročę* : *otročakь*, *ovčę* : *ovčca*, *včę* : *vč'kь*, *vnučę* : *vnučakь*, *zajčę* : *zajьць*, *zajęcь*. Z takich wypadków wyabstrahował się na gruncie poszczególnych języków słow. (np. pld.słow., pol. dial. kasz.) przyrostek *-čę*. Takie przykłady jak *kurčę* : *kurčakь* : *kurč* (skąd pierwotne *kurę*), *dojčę* : *dojiti* : *dojčka* nie wykluczają, że początki wyabstrahowywania się rozszerzonego sekundarnego formantu *-čę* sięgać mogą już okresu psł. Na to wskazywałyby też takie zaskakujące zgodności jak pol. dial. kasz. *kończę* 'zrebię', sła. *kónjče* 'ts.', sch. *kónjče* 'ts.', bułg. *kónče* 'ts.' : psł. *kon'ь* 'koń'; pol. dial. kasz. *nazimčę* 'młoda świnka, świnka półroczna' (AJK I, cz. II s. 72—3), sch. *názimče* : *názimče* 'roczna świnka' : psł. dial. *nazimč* 'jednoroczny' (stąd *nazimę* 'jednoroczna świnka', p. wyżej); pol. dial. kasz. *świńczę* 'prosię' (AJK IV, cz. II s. 105), bułg. *svinčé* 'świnka', sch. *svlnjče* 'świnia' : *svini*, *svinja* (stąd też *svinę*, p. wyżej), por. jednak stary derywat *svinčaka*.

12. Z takich wypadków jak *kozylę* : *kozylь* (: *koza*), *orblę* : *orblь*, *osylę* : *osylь*, *pětylę* pld. : *pětylь* wyabstrahował się w poszczególnych językach słow. (przede wszystkim pld.słow.) sekundarny suf. *-lę* poświadczony już w kilku wyrazach psł.: *pīlę* *pīlęte* zach., pld. 'młode ptaka, pisklę' : *pi!* *pi!* dźwkn., naśladowanie głosu pisklęcia; *pipłę* *pipłęte* pld. 'pisklę, kurczątko' : *pipati* o głosie piskląt : *pi!* *pi!* naśladowanie głosu pisklęcia; *pisklę* *pisklęte* pld. 'młode ptaka, niedawno wylęgły ptak, pisklę' : *piskati* 'piszczec'. Tu należy też sła. ekspresywny suf. *-le* wywodzący dawniej⁴⁰⁴ z niem. dial. *-le* = niem. *-lein*.

⁴⁰⁴ Zob. L. Pintar AslPh XXXII 131 nn., ostatnio jeszcze Bajec Besedotvorje I 67. Prawidłowe objaśnienie dał już V. Jagić AslPh XXIII 204, zob. także G. R. Solta, Gedanken über das *nt*-Suffix, Wien 1958, s. 13 uwaga 37, tu również (s. 39 nn.) paralele ie.

13. Nierzadko suf. *-et-* dodawano do pnia wyrazu podstawowego zakończonego na *-n-*, np. *agnę* : *agnz, *bliznę* : *bliznz*, *olnę* : *olni*, *olnjsi*, *sźnę* : *sźna*, *svinę* : *svini*, *svinjsa*, *ščenę* : **šken-*, *vornę* : *vorna*. Z poszczególnych języków słow. należą tu też derywaty od produktywnego typu przymiotników na *-nz*, np. stpol. *rocznięta* 'prosięta roczne' : *ročny*; pol. dial. *chrzestnięta* 'chrześniacy' : *chrzestny*. Z wyrazów psł. należy tu *orvnę* (p. wyżej) : *orvnz*. Takie wypadki dały początek sekundarnemu formantowi *-nę*, zaświadczonemu np. w pol. dial. kasz. *prošnię* : psł. *porse* (por. jednak kasz. *prošna* 'świnia 'maciora'); *psnię* 'szczenie' : *psie* 'ts.' (: *pies*). Okresu psł. może już sięgać oboczność *bliznę* : *blizę* (I 265—6), tłumacząca szerzenie się wtórnie wyabstrahowanej postaci formantu.

14. Omówione wyżej w punkcie 9. wypadki supletyvizmu (ros. *tel-én-ok* : *teljáta*, stczes. *kuř* : *kuř-en-ci*, śl. *dievča* : *dievč-en-ce*), a także szcążkowo zaświadczone przykłady typu *el-en-ę* *el-en-ęte* : *el-en-ь* (punkt 2) pozwalają na zrozumienie wsch.słow. typu *gqs-en-ę* (: *gqsę*), *lis-en-ę* (: *lise*)⁴⁰⁵. Nie można wykluczyć już psł. dial. *dēt-en-ę* (: *děte*), p. niżej s. v. *děte*.

15. Prawie wszystkie omówione wyżej nazwy niedorosłego potomstwa można uważać zarazem za deminutiva. Pojęcie niedorósłości ściśle się łączy z derywacją o charakterze deminutywnym⁴⁰⁶. Sufiksy derywatów oznaczających niedorósłe potomstwo pełnią też z reguły funkcję formantów deminutywnych.

A oto typowe deminutiva czy też hipocoristica, jak świadczy znaczenie czy też budowa ich podstaw derywacyjnych: *děvčę* *děvčęte* : *děvčka* 'dziewczynka, córeczka, dziewczyna, córka'; *jarčę* *jarčęte* : *jarčь* 'roczne zwierzę, koziółek'; *kurčę* *kurčęte* : *kurčь* dem. od *kurz* (p. wyżej punkt 2); *otročę* *otročęte* : *otročь* 'chłopiec, pachole, dziecko; sługa, robotnik, niewolnik'; *pacholę* *pacholęte* dial. pñ. : *pacholь* dial. zach. 'chłopak; chłop, sługa'; *vsnučę* *vsnučęte* : *vsnučь* 'wnuk'.

Na szczególną uwagę zasługuje wyjątkowy derywat od rzeczownika nieżywoтного *dervě* *dervěte* 'małe, młode drzewko' : *dervo* 'drzewo'. Wyraz zaświadczony jest w zach.słow., na większy zasięg wskazuje jednak zarówno sch. dial. z Czarnogóry *drěvād* f. 'drzewa', jak i ukr. prowinc. zach. *derevjače* n. 'lasek, zarośla' (*dervě-če).

Tego rodzaju deminutiva typowe są dziś dla języków pñd.słow., spotyka się je też w języku pol., wyjątkowo tylko w czes. dial. i ros.⁴⁰⁷.

W funkcji hipokorystycznej dobrze zaświadczony jest formant *-et-* w językach pñd.słow. w apelativach, a przede wszystkim w imionach osobowych, np. śl. *Bolè* : *Boljeslav*, *Bratè* : *Bratislav*, *Gostè* : *Gostimir*⁴⁰⁸, sch. *Ráde*, *Míle* : *Milan*, *Milorad*⁴⁰⁹, bułg. dial. pñd.-zach. *Petré* *Petréte*, *Stojné* *Stojnéte*⁴¹⁰. Tu należą też ros. imiona osobowe typu *Volodja*, *Vanja*, *Kolja*, *Petja*.

16. W kilku językach słow. formant *-et-* kojarzy się sekundarnie także i z nacechowaniem ujemnym (odcien pejoratywny, politowania, lekceważenia, augmen-

⁴⁰⁵ W patronimikach też na pograniczu pol.-rus. np. na Lubelszczyźnie, Ziemi Chełmskiej (B. Lindert, Patronimica typu *-enię*, Onom. V 2, 409—14).

⁴⁰⁶ K. Heltberg, O deminutywach i augmentatywach, PF XVIII 2, 1964, 98.

⁴⁰⁷ K. Heltberg, op. cit. 99, W. Dobrzyński, op. cit. 43 nn., Laskowski DRzL I 109.

⁴⁰⁸ Bajec Besedotvorje I 67.

⁴⁰⁹ T. Maretić Rad JA LXXXII 96—9, Popović GSS 617—8.

⁴¹⁰ Georgiev Morfologija 132—3.

tativa)⁴¹¹. Tego rodzaju funkcję spotykamy np. w pol. dial. kasz.⁴¹², śle., sch. dial., maced.

17. Z suf. *-ęt-* łączą się też hipokorystyczne imiona na *-ęta* typu *Boreta* : *Bori-slavz* (zob. *boriti*); *Dobreta* : *Dobro-gostz*, *Dobro-myslz*, *Dobro-slavz*; *Mileta* : *Milo-slavz*; *Radęta* : *Rado-gostz*, *Rado-myslz*, *Rado-slavz*. Formacja ta jest dobrze zaświadczona już w najdawniejszym materiale słow., zarówno na północy jak i na południu. Pod względem morfologicznym widzimy tu tematyzację przez *-a* podstawowego *-ęt-*⁴¹³.

18. Jako formant oznaczający niedorośle potomstwo suf. *-ęt-* dobrze zaświadczony jest także w funkcji sufiksu patronimicznego (a więc oznaczającego pochodzenie rodzinne, przynależność rodzinną) ściśle związanego z deminutywami⁴¹⁴ (por. *-it'ь*). W tej funkcji (jak świadczą zabytki historyczne i dzisiejsze dialekty) był i jest produktywny od najdawniejszych czasów na znacznym obszarze Polski (zarówno na północy jak i na południu, na zachodzie jak i na wschodzie)⁴¹⁵. Do produktywnego obszaru patronimików dziewięcących na pld. Śląsku (Cieszyńskie) nawiązują także dialekty czeskie⁴¹⁶. Śladem dawnej (historycznie dobrze zaświadczonej) produktywności na Mazowszu są notowane od XV w. liczne nazwy miejscowe na *-ęta* (typu *Boleścięta*, *Sędzięta*, *Łanięta*), stanowiące jedną z charakterystycznych cech toponomastyki tego obszaru⁴¹⁷. Najstarsza ich warstwa to pierwotne nazwy mieszkańców, patronimica, sekundarnie przekształcone na nazwę miejsca zamieszkałego przez nich. Z Mazowsza rozszerzył się ten typ nazw miejscowych na tereny związane z kolonizacją mazowiecką, a więc Prusy Wschodnie, Podlasie (gdzie są dziś szczególnie produktywne, co znajduje uzasadnienie w stpol. formach patronimicznych z tych terenów).

Także i zaświadczone od XVI w. na Rusi Czerwonej formy patronimiczne na *-ęta* tłumaczy dobrze mazowieckie osadnictwo na tych ziemiach⁴¹⁸.

Bardzo znamienne są stosunki wsch.słow.⁴¹⁹. W nawiązaniu do Mazowsza dobrze zaświadczone są nazwy miejscowe na *-jata* na pld. Białorusi. Dalej już na terenie ros. spotyka się je w obwodach Smoleńskim i Pskowskim. Kilka małych gniazd występuje na pld.-wschód od Moskwy i na południe od Tuły. Większe skupiska mamy dopiero we wschodnim pasie dialektów północnych: na wschodnich rubieżach obwodu Iwanowskiego, a zwłaszcza w obwodzie Kirowskim (dawna Vjatka). Obszar ten nawiązuje do okolic Permu, pogranicza Uralu. Oprócz nazw typowo patronimicznych (typu *Stepanjata* : *Stepan*) należą tu też nazwy topograficzne (typ *Ozerjata* : *ózero* 'jezioro').

⁴¹¹ O trudnościach ostrego rozgraniczenia znaczeń deminutywnych i pejoratywnych p. K. Heltberg, op. cit. 97 n.

⁴¹² W. Dobrzyński, op. cit. 52—3.

⁴¹³ Por. Vondrák VSG I 666, Taszycki Rozprawy I 84, Georgiev Morfologija 133.

⁴¹⁴ K. Heltberg PF XVIII 2, 98.

⁴¹⁵ W. Dobrzyński, op. cit. 21—6 (z przeglądem dawniejszej literatury); B. Lindertówna, W sprawie zasięgu terytorialnego patronimków typu *-ę*, nom. pl. *-ęta*, Studia Lehr-Splawieński 105—8.

⁴¹⁶ V. Machek LP I 96.

⁴¹⁷ W. Taszycki, Patronimiczne nazwy miejscowe na Mazowszu, Kraków 1951 (Rozprawy IV 87—108).

⁴¹⁸ W. Taszycki, op. cit. 102.

⁴¹⁹ Zob. V. A. Nikonov, Geografija russkich suffiksov, Onom. V 2, 1959, 339—41.

Pierwotne znaczenie tych nazw miejscowych pozwalają nam odtworzyć nieliczne ślady identycznie zbudowanych nazw mieszkańców⁴²⁰, zaświadczone w dialektach płn.ros. (obwody: Kirov, Kostroma, Archangielsk), np. *višerjata* coll. 'mieszkańcy osiedli nad rzeką Višerą (dopływ Kamy) : *Višera*; *šenkurjata* coll. 'mieszkańcy Šenkurska' : *Šenkursk* (miasto, obwód Archangielsk). Nikonov op. cit. 343 przytacza z XVI w. *slobožata* z centrum dzisiejszego toponimicznego pasa suf. *-jata*: „Knjazь velikij požaloval vjatčan slobožat verchnego gorodka” („Verchnij gorodok” — g. *Slobodskoj*).

Paralele wykazano w dialektach ukr. Zakarpackiej Rusi koło Użhoroda⁴²¹. Por. również czes. *Práže*, dem. *Prážátko* 'dziecko z Pragi' : *Praha*; stczes. *čěšata* pl., *němče* : pl. *němčata*⁴²².

19. Na gruncie pld.słów. patronimica na *-et-* są zaświadczone w języku słu., np. *Černě Černeta* 'syn Čnomira', *Želě* 'syn Želimira'⁴²³. Por. też bułg. typ *Makedončeto* 'Macedończyk', *Gabrovčeto* 'chłopak z Gabrova'⁴²⁴. W dialektach bułg. spotyka się patronimiczne nazwy miejscowe, np. *Spasěta* : *Spas* (imię osobowe), *Todorčeta* : *Todor*⁴²⁵.

20. Pod względem akcentuacyjnym rzeczowniki z suf. *-et-* wyróżniają się akutem albo na długiej samogłosce rdzennej (paradygmat *nieruchomy*), albo też akutowaną samogłoską sufiksálną. Mamy więc z jednej strony *ǫgně ǫgněte*, z drugiej zaś *telě telěte*⁴²⁶. Grupa ruska unieruchomiła akcent na *-ja-* (o śladach pierwotnego akcentu zob. Kiparsky Wortakzent 136—7).

21. Przytoczone wyżej wymiany typu *telě telěte* : *tel-en-ьць* : *tel-en-ькz*, *molđe* *molđete* : *molđ-en-ьць*, *molđ-ěn-ьць*, *děte* *děte* : *dět-en-ьць*, *dět-en-ькz* ważne są dla genezy suf. *-et-*. Wskazują one mianowicie, że formant ten powstał z nawarstwienia się sekundarnego *-t-* na pierwotne tematy na *-en-*, *-ěn-*⁴²⁷. W językach bałt. dobrze zaświadczone są zwłaszcza formacje na *-ěno-* oznaczające pochodzenie (patronimika, nomina originis), a także i deminutiva⁴²⁸, np. lit. *brólėnas* 'syn brata' : *brólis* 'brat', *seserėnas* 'syn siostry' (psł. *sestrėnas*), *tilkėnas* 'mieszkaniec miasta Tilžė', *žvirblėnas* 'wróbel' : *žvirblis* 'wróbel', *katėnas* 'kotek' : *katė* 'kot'; łot. *dieverėns* 'syn brata męża, dziewierza', *drāudzėns* 'syn przyjaciela', *Klāvėns* 'syn człowieka o nazwisku Klāv', *dēlėns* 'mały syn, synek', *vėrsėns* 'młody wół' : *vėrsis* 'wół'. Na szczególną uwagę zasługują częściowe zgodności bałt., jak psł. *telě telěte* : łot. *telėns* 'cielątko' (: *tel's* 'cielę'), *piļē* *piļēte* : łot. *pīlēns* 'młoda kaczką'. O ściśle związanych z tymi bałt. formacjami na *-ěno-* psł. nominach originis na *-ěn-inz* p. I 119.

⁴²⁰ B. Lindert, Formanty służące do tworzenia nazw mieszkańców w językach słowiańskich, Lublin 1967, 45—6; Slovarь nazvanij žitelej (RSFSR). Pod red. A. M. Babkina, Moskva 1964; Slovarь nazvanij žitelej SSSR. Pod red. A. M. Babkina i E. A. Levašova, Moskva 1975.

⁴²¹ B. Lindert, op. cit. (przypis 22) 46.

⁴²² V. Machek LP I 97, B. Lindert, op. cit. 46.

⁴²³ Skok ER I 486.

⁴²⁴ L. Beaulieux RES XX 81, V. Machek LP I 97.

⁴²⁵ Kovačev MNGabr. 160, 167.

⁴²⁶ Zob. Vaillant GC II 1, 253.

⁴²⁷ Meillet Ét. 429—30, SC 367, Vondrák VSG I 664—6, W. Dobrzyński, op. cit. 66—7.

⁴²⁸ Otrębski GL II 183—4, Endzelin LG 221—2.

W języku łot. znane są też deminutiva z suf. *-ene*, np. *gultene* 'łóžeczko': *gūlta* 'łóżko', *meļtene* 'dziewczynka': *meita* 'dziewczyna'⁴²⁹.

22. Sekundarne *-t-* spotyka się nierzadko w językach ie. jako formant strukturalny rozszerzający bez zmiany zasadniczego znaczenia podstawowy temat zakończony często na *-n-*⁴³⁰. Ważny jest fakt, że w kilku językach ie. formacje na *-nt-* nawiązują wyraźnie do formacji na *-n-* o identycznej funkcji, np. w greckim, podobnie w het. *ħarash ħaranaš* 'orzeł': luwi *ħarant* 'ts.' z suf. *-ent-*⁴³¹. Por. także gr. *ὄνομα ὀνόματος* 'nazwa, miano, imię': ie. (o)*nomn̥, nōmn̥, en(o)mn̥-*, łac. *nōmen nōminis*, psł. *j̥mę j̥mene* 'ts. '; orm. *skund* 'piesek' (< **kuon-to-*), goc. *hunds* 'pies' (< **kun-to-*): ie. *kuon-*, *kun-* 'pies' (Pokorny IEW 632—3). Często były rozszerzane sekundarnym formantem *-to-* ie. nazwy czynności na *-men-*, np. łac. *augmen*: *augmentum* 'przyrost, wzrost'⁴³².

Według N. S. Trubeckiego MSL XXII 255 *-t-* w psł. *-et-* było pierwotną końcówką nom.-acc. sg., percypowaną później dopiero jako integralna część tematu.

Według V. V. Ivanova VSJa II 17 *-t-* związane jest z morfologiczną obocznością typu heteroklitycznego, nawiązuje do najbardziej archaicznej odmiany ie. z suf. *-r/n-*.

23. Na gruncie bałt. nie ma dokładnego odpowiednika psł. suf. *-et-*. Jedy-nym wyjątkiem jest stpr. *smūn-ent-s* m. 'człowiek' (: *smūn-en-isku* 'ludzki') singulativum: lit. *žmónės* m. pl. 'ludzie', stpr. *smūni* f. 'osoba'⁴³³.

24. Nie można wykluczyć pokrewieństwa z bałt. suf. *-int-* (lit. *-int-*, łot. *-īt-*) zawartym w przymiotnikach o znaczeniu superlatywnym typu lit. *maž-iñt-elis* 'malutki' (: *māžas* 'mały'), łot. *maz-īt-iñs* 'ts.'. Bałt. *-int-* sprowadza się do ie. prapostaci *-nt-*, która jest najprawdopodobniej także podstawą gr. superlatiwu na *-τ-ατ-ος*. Tu należałyby też psł. przymiotniki stopnia natężenia na *-ot'ě* (< **ont-jo-*) typu stczes. *bělúci* 'całkiem biały, bielutki', ros. dial. *bogatúšćij* 'bardzo bogaty'⁴³⁴.

25. Jak wykazał Solta op. cit., we wszystkich prawie językach ie. są zachowane mniejsze lub większe ślady prastarych ekspresywnych denominalnych formacji na *-nt-*. Szczególnie bliskie nawiązania do psł. *-et-* wykazano w celtyckim⁴³⁵ i hetyckim⁴³⁶.

⁴²⁹ Endzelin LG 219—20.

⁴³⁰ Meillet Ét. 430, SC 367, Brugmann Grdr. II 1, 426—8.

⁴³¹ Solta, op. cit. 5—11; V. V. Ivanov VSJa II 17.

⁴³² A. Meillet, Wstęp do językoznawstwa indoeuropejskiego, Warszawa 1958, 233—4.

⁴³³ Stang VGBS 227.

⁴³⁴ Por. Otrębski GL II 115—6, Endzelin LG 285; A. Gätters, Indogermanische Suffixe der Komparation und Deminutivbildung, KZ LXXII, 1954, 55; R. Aitzetmüller, Ein baltisch-slavisches Elativsuffix und seine Entsprechungen in den übrigen indogermanischen Sprachen; der griechische Superlativ auf *-atos/-tatos*, SRL III—IV, 1950, 289—96.

⁴³⁵ Pedersen VGKS II 49; R. Thurneysen, A Grammar of Old Irish, Dublin 1946, 174—5, Gätters, op. cit. 55, Solta, op. cit. 27—30.

⁴³⁶ V. Georgiev, Das hethitisch-luwische Deminutivsuffix *-ant-*, Archiv Orientalní XXXIII, 1965, 175—82, Zur hethitischen Onomastik, ib. XXXVI, 1968, 189 nn.; Morfologija 132—4.

26. W stirl. dobrze zaświadczone są żeńskie deminutiva na *-at* (*-n-at*, *-th-at*), np. *siurnat* 'sororcula' : *siur* 'soror'. Wygłosowe *-t* jest regularnym kontynuantem pierwotnego *-nt*.

27. Według V. Georgieva op. cit. odpowiednikiem psł. *-et-* jest het. suf. *-ant-* kontynuujący ie. *-ent-* czy też *-nt-*. Tworzy on deminutiva od rzeczowników i od przymiotników, a także hipocoristica od imion osobowych. Na ekspresywne znaczenie wyrazów hetyckich na *-ant-* wskazywali też Kronasser EHS 259 nn., 265 nn. i Solta op. cit. 15—21, choć nie dopatrywali się w nich znaczenia deminutywnego czy hipokorystycznego. Związek psł. *-et-* i het. *-ant-* podkreśla także V. V. Ivanov op. cit. (p. wyżej punkt 22).

28. Ślady ekspresywnych formantów na *-nt-* wykazano również w grece, łacinie, dzisiejszych dialektach romańskich, pñ.włos., retoromańskich, językach germańskich, w indo-irańskim, tocharskim⁴³⁷.

29. Wspomnieć trzeba jeszcze o kilku nieudanych próbach objaśnienia suf. *-et-*. Kilku uczonych dopatrywało się substancywizowanego pierwotnego partic. praes. act. od czasowników o temacie praes. na *-i-*. Tak więc opierano się albo na czasownikach typu *-iti -it-*, np. *teliti (se)*⁴³⁸ albo też na czasownikach stanu na *-ėti -it-*, np. *bolėti bolit-*⁴³⁹. Nie widać realnych podstaw obu objaśnień. Czasowniki typu *teliti (se) telit-* (*se*) to wyraźne denominativa. Czasowników stanu na *-ėti -it-*, które mogłyby się stać podstawą formacji na *-et-*, w ogóle nie ma.

Nie widać również realnych podstaw próby objaśnienia V. Machka⁴⁴⁰. Wychodząc z pluralis na *-eta*, dopatrywał się tu kontynuantu ie. formantu tworzącego collectivum. Łączył z het. *-ant* (dopatrując się tu funkcji kolektywnej), luwi *-nza*, toch. *-ant*, *-ent-* (tworzą pluralis). Sg. na *-e -ete* miałyby się rozwinać sekundarnie z pierwotnego znaczenia zbiorowego. Także i znaczenie deminutywne miałyby być sekundarne z pierwotnego collectivum.

Franciszek Sławski

⁴³⁷ Solta, op. cit. 5 nn.

⁴³⁸ Iljinskij NA 16 nn. (por. uwagi krytyczne Mcilleta Ét. 430); ten sam autor zmodyfikował swój pogląd w PG 310—1, przyjmując kontaminację deminutywów na *-en-* z partic. praes. act. od czasowników koniugacji na *-iti* czy też *-ėti -it-*; H. Pedersen KZ XXXVIII, 1905, 367. Podobnie Šapošnikova EIRJ III 73—7.

⁴³⁹ Vaillant GC II 1, 253—5.

⁴⁴⁰ LP I 87—98 (por. uwagi krytyczne R. Aitzetmüllera KZ LXXI, 1953, 65—73 i G. R. Solty, op. cit. 12—5).

SŁOWNIK

D

(dalszy ciąg)

давнѣ *davyna davyno* : **давнѣ** *davyn'a davyn'e* 'odnoszący się, należący do odległej, dalekiej przeszłości, odległy w czasie; miniony, przeszły, pristinus', 'istniejący od dłuższego czasu, stary, prastary, antiquus, priscus, vetus, diutinus', **жъзъ давьна, отъ давьна** 'od dłuższego czasu, dawno temu', **давнѣ часъ** (*давнѣо вермѣ*) 'odległa przeszłość'

давнѣ: ~ pol. *dawny* 'odległy w czasie, sięgający dalekiej przeszłości, pochodzący z odległych lat; starożytny, staroświecki; długo trwający, zestarzały, stary', 'poprzedni, dotychczasowy, taki jak poprzednio' (też dial. np. kasz. *dávni* pl. *dávne*, v *dávnych*, Sychta SK; *dávny*, Kucała PSM, Pluta Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg, Górnowicz Malbork, z *á* też w XVI w., p. SP XVI IBL) od XV w. (w XIV w. tylko w derywacie *dawność*), dziś także 'były' (np. *Dawny* elegant, zaniedbał się teraz w ubraniu), z *davna* 'od dłuższego czasu; już dawno' (też dial., np. Lorentz PW) od XV w., z *dawien davna* 'od bardzo odległych czasów, od bardzo długiego czasu, już bardzo dawno' (też dial. np. kasz. z *dáven dávna*, z *davna dávén* 'od niepa-miętnych czasów', Sychta l. c., Lorentz l. c.), *od davna* 'od dłuższego czasu' od XVI w., *od dawien davna* 'od bardzo długiego czasu', *dawny czas* 'odległa przeszłość', w XVI w. 'długo', *w dawnych czasach* 'bardzo dawno' (też dial. np. kasz.), *dłuż. dawny* 'dawno miniony, dawno przeszły' (np. z *dawnych casow*; z *dawnych dnjow*; tylko Šwjela, Muka nie notuje), *głuż. dawny* 'dawno miniony, dawno przeszły' (*w dawnym zastarsku* 'w zamierzchłej przeszłości'), 'stary, antiquus' (Pfuhl, Zeman), z *davna* 'od dłuższego czasu', z *dawnych časow* 'od bardzo dawna', czes. *dávny* 'istniejący w dalekiej przeszłości, pochodzący z dalekiej przeszłości; staroświecki, stary' od XIV w., 'czasowo dawno oddalony w przeszłość, dawno przeszły' (też dial., Bartoš DSM), 'z dawnych czasów długo, aż do dziś trwający, wieloletni, stary', *zdávna* adv. 'od dawna, dawno' (już stczes. *s-dávna*, *z-dávna*, *za-dávna* 'antiquitus'), *ode dávna* 'ts.', *odedávna*, przestarz. *oddávna* adv. 'ts.', *před dávnyimi a dávnyimi časy* 'bardzo dawno temu' (już stczes. od XIV w.: *za dawnych časuov*, *ot dawnych časov*, Gebauer Sl.), też dial. *dávny čas*, *dávne časy* (Bartoš l. c.), sła. *dávny* 'istniejący w minionych czasach, przed wieloma laty, starodawny, stary; przeszły, były', *zdávna* adv. 'od dawnego czasu, od dawna, dawno', *od dávna*, *za dávna*, *za dávnych čias* 'ts.', *dávne časy*, *od dávnych čias* (SSJ, Isačenko SRS);

sła. *dáven -vna* 'sięgający dalekiej przeszłości; miniony, przeszły' (*davni časi*; v *davnih dneh*), 'dawno miniony, przeszły, były' (*davni običaji*), *iz davna*, adv. *zdávna* 'od dawna, przed dawnymi czasy', v *davnih časih* 'dawno temu, w dalekiej przeszłości', sch. *dávni -nā -nō* (*dávan dávna*), dial. *damni* (z *vn* > *mn*)

już w XVIII w., por. Skok ER I 384) 'odnoszący się, należący do odległych czasów, do dalekiej przeszłości' od XV w., 'istniejący od długiego czasu, stary, prastary' od XVII w. (RJAZ, RSAN, RMat.), *od dāvna, odāvna* 'bardzo dawno temu' od XIV w., dawne z XIII i XVIII w. *iz dāvna* 'od dawnego, dłuższego czasu' (dial. czakaw. od XVII w. *s dāvna, zdāvna* 'ts.'), *od dāvnih vremena* 'ts.' od XV w. (por. też ludowe *iz dāvna vremena*, RJAZ), cs. ДАВНЬ 'antiquus' (w scs. Supr. tylko adv. *ИЗДАВНА* 'od dawna, antiquitus'), bułg. dial. *dāvno* adi. n., np. *dāvno vrēme, dāvno mīnalo* 'dawno miniony, odległy, oddalony w przeszłości' (BDial. V 166: Rodopy), w języku literackim tylko np. *otdāvna* 'od dłuższego czasu, dawno', *neotdāvna* 'niedawno';

strus. ДАВНИЙ 'antiquus' od XI w. (w XI w. też *из ДАВНА* 'od dłuższego czasu, od dawna', Srezn.), 'były, żyjący w poprzednich czasach, poprzedni' (Słownik SPIg.), 'istniejący, ustanowiony od dawna' (ib. z zabytków od XIII w.), ros. przestarz. i dial. *dāvniū -aia -oe* 'miniony, przeszły, stary' (SSRJ, SRNG, SRSO), ukr. dial. zach. *dāvniū* 'stary; archaiczny' (Żel.; Rudnyčkyj ED II 3 też śrukr. *dāvniac* n. pl. z r. 1563, *dāvniū* r. 1684, z XV w. *из вѣка из давного, здавна* 'od bardzo odległych czasów, od bardzo długiego czasu, już dawno' (SUM, Hrinčenko), *vid dāvna* 'ts.' (Żel.). ~

dāvni'ь: ~ pol. dial. *dāvni* (np. *o dāvniach casach*) 'odległy w czasie, pochodzący z odległych lat' (Karłowicz SGP z ok. Tarnobrzega, niepewne), *dāvni'ь z dāvna, z dāvna* 'od bardzo odległych czasów, od bardzo długiego czasu', czes. przestarz. *dāvni* = 'dāvni' (Přír. slov., SSJČ) od XIV w. (Novák SlHus, Gebauer Sl.);

sł. dial. *dāvni* (: *dāvni*, *dāvnišni*) 'pochodzący z dzisiejszego ranka, poranny' (np. dial. goreńskie *dāvni* mleko), 'sięgający dalekiej przeszłości, dawno miniony' (*od dāvni*, *z dāvni*), sch. dawne (XVI—XVIII w.) a dziś dial. *dāvni* 'stary, dawno miniony, dawny' (RJAZ, RSAN);

strus. ДАВНИЙ 'antiquus' od XII w., ros. *dāvniū -aia -oe* 'taki, który się zdarzył, miał miejsce przed wieloma laty, były, przeszły', 'istniejący bardzo długo, stary', dial. *dāvniū* 'daleki, odległy', *dāvni'ь* adv. 'niedawno; wczoraj', 'w przeszłości, dawniej; całkiem dawno' (SRNG), ukr. *dāvniū -nia -ne* 'taki, który dawno minął, były, przeszły', 'istniejący w ciągu bardzo długiego czasu, stary, starożytny' (stąd 'nieprzydatny do spożycia, nieświeży', SUM), *z dāvnih-dāvni'ь, z dāvni'ьogo-dāvna, z dāvnih časiv, zdāvna* 'od bardzo odległych czasów, już dawno', *dāvni vremena* 'dawne, przeszłe czasy' (SUM, Hrinčenko), brus. *dāvni* = ros. *dāvniū* (BRS). ~

Od adv. *dāvē* (zob.), z suf. *-ni'ь, -ni'ь*, por. co do budowy *avni'ь < avē, pozdēni'ь < pozdē*, p. też Sławski SE I 139, o suf. *-ni'ь* i oboczności *-ni'ь : -ni'ь* p. Brodowska-Honowska SPS 165—9.

Brückner SE 85, Vasmer REW I 326, Sławski SE I 139, Skok ER I 384, Rudnyčkyj ED II 3—4. K. P. — T. Sz. — F. S.

давнь'ь zob. давнь

даже: **доже** pld.-wsch. part. podkreślająca, wzmacniająca 'nawet', także na wyrażenie kresu czegoś w przestrzeni lub czasie 'aż, usque' (często z przyimkiem *do*: **даже do, доже do**), spójnik nawiązujący 'nawet i', czasowy 'do czasu aż, dopóki', 'zanim, nim'

даже: ~ sł. dial. (prekm., wsch. Styria) *dāre conī* 'kiedy' (Vondrák VSG

II 520; wg Pleteršnika z *gdare*), rezej. *dardu* (< *daže do*) adv. 'do, do tego czasu, do tego miejsca', praep. 'aż do' (Slav. Leks. 216; u Pleteršnika *dar do* 'aż do'), sch. dawne czakaw. XV—XVII w. *dari* (< *daže i*, zwykle w połączeniu z przyimkiem: najczęściej *dari do*, rzadziej np. *dari u*) part. 'aż do, usque', XVI—XVIII w. *dar* adv. 'przynajmniej, saltem', dial. czakaw. *dāre* spójnik przyczynowy 'ponieważ' (HDZ I 156: Susak), *dar i* 'nawet i' (RSAN: Krk), sch.-cs. do XVI w. *daže* (zwykle *daže do*, *daže i do*) 'aż, usque' (RJAZ), dziś 'nawet' (RSAN: cs.), scs. *даже* part. 'aż do' (zwykle *даже до*, *даже и до*), spójnik czasowy 'tak długo aż, dopóki, donec', *даже не* 'zanim, nim', w Euch. Sin. *даже ... не* 'ts.', cs. *даже и* 'aż do', także *дажде* 'ts.';

strus. *даже, дажь* part. wzmacniająca 'nawet', spójnik nawiązujący 'i', spójnik czasowy 'aż, aż do, dopóki, donec', 'żeby, ut', 'jeżeli, jeśli', *даже и* 'nawet', *даже и до* '(aż) do', *прэже даже* 'nim, zanim', też *дажде, даждь* 'zanim, dopóki nie, priusquam', *дажде* 'nawet', *даждь и* 'i, nawet i', ros. *даже* part. wzmacniająca 'nawet', w funkcji spójnika nawiązującego '(a, i) nawet' (z ros.: bułg. *даже* part. wzmacniająca i coni. 'nawet', zapewne z języka liter. dial. *даже* part. 'nawet', BDial. III 55: Ichtiman), ukr. dial. *даже* 'nawet' (Żel.), stukr. XVII w. *даже* 'donec, usque' (Slavynec'kij Leks.), dial. *даже* part. 'nawet' (Leks. Bjul. II 78), brus. dial. *даже* part. wzmacniająca 'nawet' (Bjaľkevič Mohylew, Jurčanka Mscisl., Rastorguev Brjansk). ~

dože: ~ stśle. Fryz. *dožda* spójnik czasowy 'dopóki nie, aż, dum, donec' (p. Kolarič SFPS V 192), tu może też dial. part. potwierdzająca *dōr* 'tak' (inaczej Pleteršnik), sch. od XIII w. (dziś dial., przede wszystkim wsch.) *dōri* (rzadko *dōr*) part. 'aż, usque' (zwykle *dori do* 'aż do'), 'nawet, nawet i', w funkcji adv. 'niemal jak, jakby' (Vuk, RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met.), stsch. XV w. w funkcji coni. 'do czasu aż, dopóki, donec', scs. Supr. *дожи и до* 'aż do', cs. *доже* 'aż do', bułg. *допу* (od XVI w., Mirčev Sbornik Balan 320—1, ale już stbułg. u Jana Egzarchy *дожи*; dial. też *доп, допó, допý, дупú, дупý, дуп*; zasięg w gwarach przemawia przeciw możliwości zapożyczenia z sch.) part. wzmacniająca 'nawet', coni. 'nawet', dial. też spójnik czasowy 'dopóki', 'jak tylko, zaledwie', warunkowy 'jeśliby' (Gerov), *допу да* 'choćby, nawet, gdyby', *допу до* 'aż do', ludowe *допдé* 'dopóki, tak długo aż' (rodop. *доп* 'ts.', BDial. II 154), maced. *дупу* part. 'nawet; dopiero', coni. 'nim, zanim, aż', dial. *дупу, дуп* spójnik czasowy 'dopóki' (Vidoeski Kumanovo 243), *дур* 'aż, do', *дур да* 'zanim; zaledwie; aż' (Małecki SW);

strus. *доже, дожь* 'aż, aż do' (*доже до, доже и до*), wyjątkowo *дожи до* 'aż do', ros. dial. *дожно* adv. 'wtedy, potem' (SRNG). ~

Por. 1. bułg. dial. *допдé, допдéмо* 'dopóki, tak długo aż' (też *дупдé*, BDial. V 227, VI 25—6, *дупдý*: *дупдé*, Stojkov Banat);

2. sch. dawne czakaw. XIII—XVIII w. (RJAZ; wg RSAN przestarz.) *dēri* 'aż do' (zwykle *deri do, deri k, deri na*).

Z pld.słow.: rum. *dar, dárá* 'ale, lecz; przeto, tedy; ależ!', *doár, doará* adv. 'tylko; przecież; może; a nuż';

z wsch.słow.: lit. *dōža* 'jednak, przecież; możliwe, prawdopodobnie', *dōžai* 'jednak, przecież' (LKŽod.).

Part. > coni. *da*: *do* (p. *da, do*) wzmocniona part. *že* (w pld.słow. z normalnym przejściem *ž* > *r*, rotacyzm). Często w połączeniu z coni. *i* (*daže i, dože i*) > *daži, doži*) lub z praep. *do*.

Berneker SEW I 176, Vondrák VSG II 520, BER I 413, Skok ER I 269—70.

W. B.

de : **dě 1.**, pld. też **deže** part. wzmacniająca, podkreślająca (zwłaszcza rozkaz, polecenie), pobudzająca 'że, no, nuże', pfn. też part. tworząca zaimki i przysłówki nieokreślone (w tej funkcji występuje też *da*)

de : **dě**: ~ pol. dial. sli. *ze-* part. tworząca nieokreślone przysłówki: *żerówz* 'raz, kiedyś; nieraz, niekiedy, czasami' (Lorentz GP II 865, według PW też nieokreślone przymiotniki) : *rowz* 'raz, niegdyś, kiedyś', dłuż. *že, zo*, też *že-n, že-m* : *žě, žě-m* (Muka II 1176—7, HLF 465—6: tu także głuź. *dže*) part. wzmacniająca, podkreślająca w pytaniach (*chtože* 'któż?', *coga zo* 'cóż tam?'), w zdaniach wyrażających życzenie, rozkaz (*spojž že, cakajšo žen*), wzmacniająca poszczególne wyrazy, zwłaszcza zaimki 'mianowicie, właśnie, przecież, tylko';

sł. dial. zach. *de* w funkcji *coni.* = *da* (Miklosich VG IV 259, Maretić Rad JA LXXXVI 132—3), sch. *dě* od XV w. (też reduplikowane *děde, dęd*, także *děh, děla*) part. wzmacniająca, pobudzająca, przynaglająca ('nuże, -że'), zawołanie przy popędzaniu bydła, koni ('nuże!'), part. wzmacniająca imperat., bulg. pot. *de* (u Gerova *дe*, dial. *de*, Stojkov Banat; *dě*, BDial. II 150: Rodopy) part. wzmacniająca, podkreślająca np. imperat. 'że, -ż', pobudzająca, przynaglająca ('nuże'), zawołanie przy popędzaniu bydła, też part. wyrażająca niezadowolenie, groźbę 'no!', maced. *de* part. wyrażająca zachętę, polecenie, niezadowolenie, podkreślająca, wzmacniająca coś;

ros. dial. *de* part. wzmacniająca (wg SRNG z nieokreślonym znaczeniem), też w dawnych zaimkach nieokreślonych typu *xmo-de* 'ktoś' (Miklosich VG IV 89), ukr. *de-* w funkcji part. tworzącej zaimki i przysłówki nieokreślone, np. *děxmo* 'ktoś, ktokolwiek', *děxkuū* 'bliżej nieokreślony, jakiś, nieznaczny', *děkiľka* (pot. *děkiľko*) 'niewiele, kilka', dial. *de!* okrzyk powstrzymujący bodące się woły (Hrinčenko), brus. dial. *dze-* w funkcji part. tworzącej nieokreślone zaimki: *dze-xki* 'jakiś' (Šaternik Červ.). ~

deže: ~ sł. dial. (prekm., Styria) *děr* part. wzmacniająca imperat. 'no! -że!' (poglej *der!*), sch. *děr* (od XVI w.), *děre* (od XVII w.), *děder* part. wzmacniająca imperat. ~

Kontynuuje ie. part. *de* od rdzenia zaimkowego *de-*, *do-* (por. *da*). Odpowiedniki ie.: gr. -δε enklityczna part. deiktyczna oznaczająca kierunek (np. *oïkov-δε* 'do domu') = awest. -*da* (np. *vaěsman-da* 'do domu'), łac. -*de* np. *in-de* 'stąd, stamtąd; odtąd, od tej chwili; wtedy, wówczas; z tego powodu, dlatego', *un-de* 'skąd, z jakiego miejsca; czemu, dlaczego; stąd, z tego powodu', stirl. rodzajnik *in-d* (*sind-os, ie. *sēm-de*). — Postać *dě* jak *ča* : *če, sě* : *se*. — Rozróżnienie kontyuantów postaci *de* i *dě* w poszczególnych językach nie zawsze możliwe. — Co do postaci *de-že* p. *daže* : *dože*. — Nie można wykluczyć odmiennego pochodzenia interu.

Pokorny IEW 181—2, Frisk GEW I 354, Walde-Hofmann 325—6, Kopecný ESSB I 1, 307, Skok ER I 386.

Zob. *insde, kзде, onsde, ovzde, sзде, tзде*.

W. B.

de de! interu. pfn. głos, jakim przywołuje się gęsi

~ pol. dial. *de de de* naśladowanie głosu gęsi (Szymczak Domaniewek); ros. dial. *dě-za!* przywoływanie gęsi (SRNG). —

Tu może też pol. dial. *gęc, gęci gęci, gęci gęcić, gęcuse* przywoływanie gąsiąt (Szymczak o. c., Zareba AJS IV m. 574, cz. II s. 19—20: pogranicze śląsko-małopolskie), por. jednak *děti* 4.

Por. lot. *dedināt, dēdināt* 'kwokać, gdakać; gęgać, klekotać; głośno gadać, paplać, trajkotać' (Mühlenbach I 450).

Zob. synonimiczne *di-di*.

W. S.

debelakъ zob. **debel'akъ**

debelastъ zob. **debel'astъ**

debelēti *debelējō* pld. i wsch. 'stawać się grubym, grubieć, tyć, crassum fieri, crassescere'

~ sł. *debelēti -līm* 'grubieć', sch. *debēljēti -līm* 'ts. ; przybierać na wadze, tyć' od XVIII w. (RJAZ, RMat.), scs. Supr. *оудебелѣти -ѣмъ* 'obróść w tłuszcz, o sercu', cs. *дѣбелѣти -ѣмъ* 'crassum fieri', *оудебелѣти -ѣмъ* 'crassescere' (Miklosich LP), bułg. *дебелѣн -ѣму*, aor. *дебелѣх* 'grubieć, tyć' (też u Gerova), maced. *дебелее* 'ts. ;

ros. u Dala *дебелеть* 'grubieć, tyć' (też dawne w XVIII w. *дебелети*, Ruk. Leks.), ukr. *дебеліти -ію* 'stawać się nieruchomym, drętwieć' (SUM, Żel.), 'stawać się twardym, twardnieć; stawać się chropowatym' (SUM; co do rozwoju znaczenia por. np. pol. *grubieć* 'stawać się grubym' : 'stawać się chropowatym, szorstkim'), dial. 'stawać się grubym, grubieć' (Hrinčenko). ~

Por. 1. wskazujące na istnienie paralelnego *debelēti* (< *dobelъ*, p. *debela*) strus. *дѣбелѣти -ѣю* 'stawać się grubym, grubieć' XIV w., 'krzepnąć' XIV w. (Srezn. I 672, III 98);

2. *deb'ati* oparte na compar. *deb'ajъ* (-a- < -ě-): sch. *deb'ljati -ljam* 'stawać się grubym, grubieć; tyć, crassescere, pinguescere' od XVIII w. (Vuk, RJAZ, RSAN, RMat.), 'puchnąć; stawać się ocieżałym, nieruchawym, tężeć, drętwieć' (por. wyżej podobne znaczenie w ukr.), 'stawać się głębokim, niskim, o głosie; stawać się silnym, pewnym'.

Od *debela*, o budowie zob. I 47.

W. N. — F. S.

debelica : **debelika** pld. 'coś grubego, mięźszego, tłustego' (zwłaszcza o owocach)

debelica: ~ sł. dial. *debelica* 'odmiany dużych czereśni, fig, śliwek; tłusta, żyzna ziemia' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *debēlica* bot. 'przestęp biały, Bryonia alba', dial. 'żyzna gleba dobrze zachowująca wilgoć', 'odmiana śliwek', 'gruba, tłusta kobieta', 'puchlina' (Vuk, RSAN), *debēlica* 'jakaś trawa (w obrzędzie ludowym: opasanie się nią ma zapewnić bycie grubym, tłustym)', Elezović Kos.-Met., bułg. dial. *дебеліца* 'jakiś mięsisty grzyb; gatunek rośliny z grubymi mięsistymi liśćmi', 'rodzaj wódki' (też BDial. II 150: Rodopy), *дебеліци* pl. 'odmiana mięźszych wczesnych śliw' (BER I 328). ~ **debelika**: ~ sł. dial. *debelika* 'odmiana jabłek' (Pleteršnik), 'zgrubiała część tkanki' (SSKJ: medyczne), sch. dial. (?) *debēlika* 'odmiana jabłek' (RSAN), bułg. dial. *дебеліка* 'jakaś trawa (używana do opasywania się w obrzędzie ludowym)', por. wyżej sch. dial. *debelica* (Gerov, BER I c.), maced. *дебеліка* 'Bryonia alba'. ~

Por. z suf. *-zka*: sł. dial. *debēlika* 'gruba, tłusta kobieta; tuczona krowa', 'odmiana gruszek', 'kukurydza' (Pleteršnik, SSKJ), sch. dial. *debēlika* 'rodzaj obrzędowego pieczywa' (RSAN), cs. *дѣбеліка* 'grossus' (Miklosich LP).

Substantywizowane adi. *debela*, o suf. *-ika* : *-ica* zob. I 91, 98. Por. sch. *debela tikva* = *debēlica* 'Bryonia alba', sł. *debela zemlja* = *debēlica* 'tłusta,

zyzna ziemia'. Prasłowiańskość niepewna. Wyrazy mogły powstać niezależnie w poszczególnych językach pld.słów. W. B.

debelika zob. **debelica**

debelina pld. i wsch. 'grubość, crassitudo', pld. też 'tłustość, otyłość, pinguedo' ~ sł. *debelina* 'grubość', dial. 'gruba, gęsta trawa używana na ściółkę; coś grubego, np. gruby pień drzewa, grube płótno' (SSKJ, Pleteršnik, Tominec Črni vrh), sch. *debelina* 'grubość' (RSAN, RJAZ), od XVI w. 'tłustość, otyłość' (RJAZ, też dial. z Dubrownika), cs. *дебелина* 'crassities' (Miklosich LP), bułg. *дебелина* 'grubość; otyłość, tłustość', pl. *дебелину* 'pośladki; udziec' (RBKE, Герон), maced. *дебелина* = sch. *debljina*, dial. *debělina* (Vidoeski Kumanovo);

ukr. dial. *дебелина* 'grubość' (Hrinčenko). ~

Por. 1. sch. dial. *debelinja* 'tłuszcz, sadło';

2. oparte na compar. *deb'ijъ*: sch. *debljina* 'grubość', 'tłustość, otyłość' (Vuk, RMat., RSAN) od XVIII w., ludowe 'tłuszcz, sadło; tłuste mięso' (RSAN).

Abstractum od *debelъ* z suf. *-ina*, o budowie zob. I 120—1. F. S.

debeliti *debel'q* pld. i wsch. 'czynić grubym, tłustym, crassum reddere', pld. **debeliti se** 'stawać się grubym, tyć, crassescere'

~ sł. *debeliti -līm* : dial. goreńskie *deběliti* 'czynić grubym, tłustym, tuczyć', *debeliti se* 'stawać się grubym, grubieć, np. o drzewie; tyć, o człowieku; tuczyć się, o zwierzęciu' (Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec Črni vrh), sch. *deběliti -līm* : *debělīm* 'czynić grubym, tuczyć' (RMat.; wg RSAN dial., w RJAZ *deběliti -līm* dial. z Liki 'tuczyć, np. świnie, wołu'), dial. 'mówić niskim, głębokim głosem, ważnym tonem' (RSAN), *deběliti se* 'stawać się grubym, tyć, crassescere' (RMat.; RSAN jako dial.) od XVII w. (w RJAZ też dial. z Liki), cs. *дебелити -лѣмъ* 'czynić grubym, crassum reddere', *одебелити* 'ts.' (Miklosich LP), maced. *дебели се* 'stawać się grubym, tyć' (RMJ);

strus. *дебелити -мо* 'czynić grubym, tuczyć' XI w. (Srezn.), ukr. dial. *дебелити -лю -ліи* 'czynić grubym' (Hrinčenko). ~

Na istnienie paralelnego *dobeliti* (< *dobelъ*, p. *debelъ*) wskazuje cs. *оудобелити -лѣмъ* 'crassum reddere' (Miklosich LP), por. *dobelěti* s. v. *debelěti*.

Śladem wyrazu w zach.słów. może być według Machka ES 112 czes. dial. wsch. *deblati*, *nadeblati* 'nadmiernie napchać, np. słomy do siennika', oparte na compar. *deb'ijъ*, por. *deb'ati*.

Od *debelъ*, o budowie zob. I 57.

W. N. — F. S.

debelo zob. **debelъ**

debelostъ pld. i wsch. : **debelъ** f. pld. 'grubość, crassitudo; otyłość, tusza' **debelostъ**: ~ sł. *debēlost* 'grubość' (dziś przestarz., SSKJ), 'otyłość, tłustość' (SSKJ), już w XVI w. *debelost* 'densitas' (Megiser 1592), sch. dawne od I połowy XVI w. *debelost* 'crassitudo, pinguedo' (RJAZ), cs. *дебелостъ* 'crassitudo' w XVI w. *дебелостъ пльтьска* (Miklosich LP);

ros. pot. przestarz. *дебелость* 'otyłość, korpulentność', ukr. pot. *дебелість -лості* 'ts.' (SUM; u Hrinčenki *дебелість -лості* 'ts.'), już w XVII w.

ДЕБЕЛОСТЬ 'grubość' (Тумченко), brus. pot. *дзябѣласць* 'grubość; otyłość' (BRS). ~

debelъ: ~ cs. **дѣбелъ** f. 'moles, tumor' (Miklosich l. c.), bułg. dial. *дѣбелъ* f. 'grubość' (Gerov), *дѣбелъ* f. 'ts.; otyłość, tusza' (BDial. I 79: Strandža), *дѣбелъ* f. zwykle w wyrażeniu *в лазамъ в дѣбелъ* 'stawać się bardzo tępym, o siekierze, nożu', przen. 'podupadać, tracić siły od starości' (BDial. I 189 z okolic Botevgradu, w takich samych znaczeniach z okolic Pirdopu ale *дѣбелъ* m., BDial. IV 97);

rus.-cs. **дѣбелъ** 'grubość'. ~

Por. *debelъstvo* tylko cerk.: scs. Supr. **дѣбелъство** 'crassitudo' (p. jednak SJS), też z r. 1073 (BER I 328), śrbułg. XIV w. **дѣбелъство** (BER l. c.), rus.-cs. już w XI w. **дѣбелъство** 'grubiaństwo, ordynarność' (Srezn.), cs. **дѣбелъство** 'crassities' (Miklosich l. c.), ukr.-cs. **дѣбелъство** = **дѣбелость** (Тумченко).

Abstracta od *debelъ* z suf. *-ostъ, -ь, -ьstvo*.

T. Sz.

debelucha zob. **debeluchъ**

debeluchъ (debel'uchъ) debelucha pld. 'człowiek gruby, otyły, grubas, homo crassus', f. **debelucha (debel'ucha) : debeluša (debel'uša)** 'gruba, otyła kobieta, mulier crassa'

~ sło. *debelúh -ha* 'tłusty, otyły człowiek, grubas' (też dial., Tominec Črni vrh), sch. dial. czakaw. (Istria) *debeljúh -ha* 'ts.', pl. *Debeljühî* NT (Nemanić, Sitzungsber. d. phil.-hist. Cl. CIV, 1883, s. 427). ~

Fem. 1. **debelucha : debel'ucha**: ~ sło. *debelúha* 'bardzo gruba kobieta' (SSKJ), sch. dial. czakaw. (Istria) *debeljùha* 'ts.' (Nemanić, o. c. CV, 1884, s. 561). ~

2. **debeluša : debel'uša**: ~ sło. *debelúša* 'gruba kobieta', sch. *debeljuša* 'ts.' (RSAN), bułg. dial. *дѣбелюша* 'ts.' (Gerov Dop., BER I 328—9; też *дѣбел'юша*, BDial. III 211: Samokov), *дѣбелюша* pl. 'odmiana sliwek' (BER I 329), *дѣбелюшка* 'gatunek grzyba' (BDial. V 166: Rodopy), maced. *дѣбелюша* 'gruba kobieta' (RMJ). ~

Od *debelъ*, o suf. *-uchъ (-'uchъ), -ucha (-'ucha), -uša (-'uša)* zob. I 74, 75, 79.

W. B.

debeluša zob. **debeluchъ**

debelъ debela debelo, compar. *deb'ьjъ* pld.-wsch. : pld. **dobelъ** : wsch. **dobolъ** 'mający duży przekrój poprzeczny, duży obwód, znaczną objętość, gruby, crassus', 'mocnej budowy ciała, mocno zbudowany, potężny, mocny, krępy (o człowieku); mocny, zrobiony z grubych części, z grubsza obrobiony, wielki (o przedmiotach)', 'otyły, mięsisty, tłusty, opasły, utuczony, pinguis', **debelъ golsъ** 'niski, gruby głos', pld. **debela zem'a** 'tłusta, żyzna ziemia', **debela (žena)** 'brzemienna (kobieta)', **debelo mor'e** 'głębokie morze', adv. **debelo debelъ**: ~ sło. *děbel debela -lo* 'crassus', 'otyły, tłusty, pinguis' (już w XVI w. u Megisera 'crassus, rudis, agrestis'), 'duży, wielki' (*debele solze*), 'ordynarny, prostacki', pot. 'niski, głęboki, o dźwiękach' (*debel glas*), *debela zemlja* 'tłusta, żyzna ziemia', *debelo morje* 'głębokie morze', sch. *děbeo* (stsch. i dial. *debel*, np. czakaw. *debiěl*, HDZ I 156) *debela debelo*, comp. *děbljî* (od XIV w., ale już w XI w. NO *Debel*, RJAZ), dial. też *debëo : debëja : dibëo -ëla -ëlo* (Elezović Kos.-Met.) 'crassus', 'duży, spory', 'tłusty, mięsisty, pinguis, o ludziach,

zwierzętach', 'tłusty, o potrawach', 'tłusty, żyzny' (*debela zemlja*, XVIII w.), 'wyróżniający się bogactwem, bogaty, obfity', 'urodzajny' (*debela godina*), 'gęsty' (*debelo vino*, mleko), 'wywierający silne wrażenie, intensywny, wielki; ściśły', 'otwarty, szeroki, rozległy', 'głęboki' (*debelo morje* 'głębokie morze', wg RŠAN 'otwarte morze'), 'mocny, niski, głęboki, o głosie' (*debeo glas*), dial. *debela* 'ciężarna, o kobiecie', cs. *дѣвель* 'crassus' (w scs. tylko derywat *дѣвельство*, zob. *debelostь*), bułg. *дебѣл -ла -ло* (już stbułg. u Jana Egzarchy *дѣвель* 'crassus', 'mięsisty, tłusty, utuczony, pinguis, o człowieku, zwierzęciu' (w tych znaczeniach też dial., np. BDial. III 56, V 227, VI 22, Mladenov Vidin: *дѣвел*, Umlenski Kjustendil), 'niski, głęboki, o głosie' (*дебел глас*), *дебела* сянка 'głęboki cień', 'prosty, prymitywny, nieokrzesany' (Gerov), dial. również 'wielki, długi' (*дебела зима*, BDial. III 56), 'urodzajny, żyzny' (*дебело местото*, BDial. VI 141), *дебела* 'brzemienna, o kobiecie' (Umlenski l. c.), maced. *дебел -ла -ло* 'crassus' (dial. *dib'él -éla -élo* 'gruby', Małecki SW), 'tłusty, utuczony, pinguis', 'głęboki, niski, o głosie' (*дебел глас*, też dial. Małecki SW: *dib'él glás* 'gruby głos'), *дебела* сенка 'głęboki cień';

strus. *дѣвельни* 'gruby, crassus; prosty', ros. pot., przestarz. *дебѣльнѣй -лая -лое* (*дебѣл -ла -ло*) 'tęgi, otyły, korpulentny, pinguis, o człowieku', 'gruby, mocny, niezdatny, o przedmiotach; nieobrobiony, niedopracowany', dial. *дебѣльнѣй* 'gruby, np. o tkaninie, skórze', 'silny, mocny, tęgi, trwały, o przedmiotach; zdrowy, tęgi, krzepki, krępy, o człowieku' (Dal, Опыт Доп., SRNG), ukr. *дебѣльнѣй -ла -ле* (od XV w., Тумчѣнко) 'mocnej, krępej budowy ciała, krępy, korpulentny; pełny; zdrowy', 'gruby, mocny, niezdatny, o przedmiotach', 'gruby, o tkaninach, wyrobach ze skóry', dial. *дебѣльнѣй гоголос* 'silny, mocny głos' (Leks. Bjul. VI 11), brus. pot. *дзѣбѣлы* 'otyły, tęgi, gruby, o człowieku', 'gruby, o tkaninie', dial. też 'silny, zdrowy, o człowieku, drzewie' (Bjalkęvič Mohylew, Šaternik Červ.: *хлопяц дзѣбѣлы, ік дуб!*). ~ **dobelz**: ~ stbułg. u Jana Egzarchy *дѣвельни* 'gruby, crassus', bułg. dial. u Gerova (wyjątkowe) *добел* z pieśni ludowej: *добел* камень 'wielki' (dla Gerova niejasne, p. BER I 401). ~

dobolz: ~ ros. dial. *добѣльнѣй* (*добѣл -ла -ло*) 'gruby, tłusty, krępy, mocny; zdrowy, silny; potężny, ogromny', *добѣльнѣй* камень 'ogromny, potężny kamień' (Опыт, Dal, SRNG: Syberia). ~

Adv. **debelo**: ~ sło. *debélo*, sch. *debèlo*, bułg. *debélo*;

ros. *debélo*, ukr. *debélo*. ~

Derywat prymarny od pierwiastka *deb-* (o synonimicznym *dep-* p. Fraenkel LEW 82) < ie. *dheb-* 'gruby, mocny, silny, krępy'. Postać *debels* wykazuje apofonię samogłoski rdzennej. Najbliższe odpowiedniki ie.: stpr. *debikan* 'wielki' (bsł. *deb-ela* : *deb-ika-*), śrwniem. *tapfer*, *dapfer* 'ciężki, mocny, silny, krępy', śrdniem. *dapper* 'ciężki'. Mniej pewny związek z łot. *dabļš* 'silny, bujny' (zob. zastrzeżenia Endzelina u Mühlenbacha I 42) i toch. B *tappre*, *täpr-*, A *tpär* 'wysoki', *tsopats* 'wielki', p. Kluge EW¹⁸ 770, Pokorny IEW 239. — Suf. *-e-lz* jak w *drešelsz* : *drešlš*, *veselš*, por. też *tęželš* s. v. *tęžkš* (p. Vondrák VSG I 573, Brugmann Grdr. II 1, 365—6). — O możliwości śladów wyrazu w zach.słów. p. *debeliti*.

Berneker SEW I 182, Trautmann BSW 47, Vasmer REW I 356, Skok ER I 387.

J. R. — W. N. — F. S.

debels zob. **debelostь**

debelьcъ *debelьca* pld. 'coś grubego, tłustego, np. człowiek, zwierzę, roślina lub jej owoc'

~ sło. *debēlec -lea* 'gruby człowiek', u Pleteršnika też 'tłusty, utuczony wólf', 'odmiany dużych jabłek, kasztanów, marchwi', sch. NO *Debēlac* (RSAN, już w XVI w. kajkaw. *Debelec*, RJAZ II 324), dial. wsch. (Vranje) *debēlac -lea* 'pień drzewa' (RSAN), bułg. dial. *дебелѣу* bot. 'rojnik murowy, *Sempervivum tectorum*, karmnik, Sagina' (Gerov), 'gruba nadziemna część drzewa, pień' (BDial. VI 141: Kjustendil), NM *Дебелѣу* (BER I 329), maced. dial. *дебелѣу* (Vidoeski Kumanovo 45, 98, bez znaczenia). ~

Od adi. *debelъ*, o suf. *-ьcъ* zob. I 99—100.

W. B.

debel'akъ (**debelakъ**) *debel'aka* pld.-wsch. 'coś grubego, tłustego', przede wszystkim 'o człowieku: grubas'

~ sło. *debělják* (w SSKJ też *debelák*) *-ka* 'gruby człowiek, grubas' (już w XVI w., Pleteršnik), sch. *debělják -áka* 'ts.' (RSAN, RJAZ: Belostenec, Voltidži), 'rodzaj grubego płótna' (RSAN), 'człowiek lubiący tłusto jeść' (RJAZ: Belostenec), też liczne NM i NT (RJAZ: od XIII w.), bułg. dial. *дебелák* 'prostak, gbur' (Gerov; BDial. IV 198, Trojan: *дубилák*), *дебел'ák* 'gruby, pełny człowiek' (BDial. III 211: Samokov), *дебелák* 'grube drzewo' (BER I 328), maced. dial. *дебелák* (Vidoeski Kumanovo 61, bez znaczenia); ukr. dial. *дебел'áka* m., f. 'gruby, pełny człowiek' (Hrinčenko). ~

Od *debelъ*, o suf. *-'akъ*, *-akъ* zob. I 89—90.

W. B.

debel'astъ (**debelastъ**) *debel'asta* *debel'asto* pld.-wsch. 'dość gruby, dość tłusty, grubawy, tłustawy'

~ sch. *dēbeljast* 'dość gruby, dość tłusty' (od XVI w.), wyjątkowo *dēbelast* 'zgrubiały, grubawy' (RSAN);

ukr. dial. *дебелáстнѣ* = *дебелнѣ* (Hrinčenko). ~

Por. 1. bułg. dial. *дебелам* 'pełny, gruby' (BDial. VI 22);

2. sło. *debēlkast*, *debēlkast* 'grubawy, tłustawy'.

Od *debelъ* z suf. *-'astъ* (*-astъ*). Prasłowiańskość wyrazu niepewna, może niezależne derywaty.

W. B.

debel'ucha zob. **debeluchъ**

debel'uchъ zob. **debeluchъ**

debel'uša zob. **debeluchъ**

debła zach. i pld. o 'osobie grubej, ociężalej'

~ stczes. NO *Debła* (Svoboda SOJ 201), na które wskazują być może też czes. NM *Deblice*, *Deblou* (Profous MJČ I 367), *Deblin* (Hosák — Šrámek I 172);

sch. dial. *dēbła* pejorat. 'gruba i ociężała kobieta; leniwa kobieta' (RSAN), bułg. dial. *дѣбла* pejorat. 'nieruchawa kobieta' (BDial. II 150: Rodopy). ~

Por. strus. *дѣсла*, *дѣсла* 'grubość, crassities' (Srezn., Preobraženskij ES I 176).

Do *debelъ*, por. *дрѣселъ* : *дрѣслъ* i compar. *deb'ьjъ*.

F. S.

deblo pld. 'pień drzewa, truncus, stipes arboris'

~ sle. *děblo* 'część drzewa od korzeni do pierwszych gałęzi, pień drzewa' (też dial., Tominec Črni vrh; dziś także w znaczeniach specjalnych, np. *deblo* stebra 'trzon kolumny', inne nowsze znaczenia zob. SSKJ), 'łodyga rośliny' (Pleteršnik), już w XVI w. *deblo* 'caudex, stirps' (Megiser 1592), sch. *děblo* 'pień drzewa' (Vuk, RJAZ: od XVIII w., R SAN), też 'drzewo' (RMat.), także dial. czakaw. *děblō*, *děblo* 'stirps; arbor' (Nemanić z Istrii, Belić Izv. XIV 2, s. 221), cs. *дѣбло* 'stipes' (Miklosich LP). ~

Por. sch. dial. *děblje* 'pień drzewa' (R SAN), bułg. dial. *дѣблѣ* pl. 'krótkie, około półmetrowe drewna wkładane w piec do wypalania węgla' (Gerov Dop.).

Do psł. *deb-e-lz*. Zakłada istnienie prapostaci *deb-lz* (różnica suf. jak w *dręš-elz* : *dręš-lz*). Co do rozwoju znaczenia por. bułg. dial. *дѣбелѣ* 'pień drzewa ściętego, gruba nadziemna część drzewa' (BDial. VI 141, p. *дѣбелѣ*), ros. dial. *дობѣлы* пень 'mocny, potężny' (SRNG: Syberia).

Berneker SEW I 182, Skok ER I 387. — Oštir RS VII 23—4 rekonstruuje *děblō nawiązywał do *dqbz* 'drzewo, dąb'. Mało prawdopodobne.

W. N. — F. S.

deb'ati *děbl'ajō* zach. i pld. 'czynić grubszym, grubym'

~ czes. dial. wsch. *deblati* 'za dużo napchać, np. słomy do siennika' (Machek ES² 112);

sch. dial. *děbljati* -ljām 'czynić tłustym, tuczyć, np. świnie' : *děbljati* -ljim 'ts.' (R SAN). ~

Od compar. *deb'jyb* (p. *debelz*) z suf. -aje- -ati-, o budowie I 46. F. S.

ded'a nomen actionis (> nomen acti?) do *děti*

Zaświadczone tylko w drugim członie kompozitów *na-ded'a*, *o-ded'a* (zob.).

Od tematu praes. *ded'ō* (zob. *děti*) z suf. -ja (p. I 81—2).

Berneker SEW I 182.

W. B.

deglo 1. wsch. 'dziura, otwór w łodzi'

~ ros. dial. pskowskie *дегло* 'dziura na dolnej krawędzi burty łódki, służąca do przepływu wody' (SRNG: 'отверстие на нижнем крае лодки для протока воды'). ~

Jeden ze śladów psł. *dekti degō* 'palić' (por. *degnōti*, *dagněti*, *degōti*). Suf. -lo tu w funkcji formantu tworzącego nomina actionis (> nomina acti), o budowie zob. I 104. Pierwotne znaczenie byłoby więc *'wypalanie, palenie' > 'otwór wypalony'. Dokładny formalnie odpowiednik w lit. *dėglas* 'pochodnia, głownia', 'narzędzie żelazne, którym wypala się otwory w deskach, belkach' (stpol. *žegadlo*), 'ożóg, pogrzebacz' (o suf. -las w lit. w funkcji formantu tworzącego, podobnie jak psł. -lo, nomina actionis > nomina acti : nomina instrumenti p. Otrębski GL II 102).

T. Sz. — F. S.

deglo 2. zob. degno

degno dial. ptn. : wsch. **deglo 2.** 'mleczko ryby, płyn nasienny u samców ryb'

degno : ~ pol. dial. sli. *žegno* 'mleczko ryby' (: kasz. z Jastarni *cegnō* 'ts.', o wymianie dźwięczna : bezdźwięczna Lorentz GP II 583), Lorentz PW;

brus. dial. *дзягно* 'mleko z nasion konopi' (Bjałkevič Mohylew). ~

deglo: ~ ros. dial. pskowskie *дегло* : *дягло* (: *дѣгло*) 'mleczko ryby' (Dal, SRNG). ~

Derywaty: 1. pol. dial. sli. *žėgnowó* 'samiec ryby, mleczak' (kas. z Jastarni *cegnowó* 'ts.'), Lorentz PW;

2. ros. dial. (Psków) *деглеу* (*дяглеу*) : *дѣгленник* 'samiec ryby, mleczak' (SRNG).

Wyrazy w dotychczasowych słownikach etymologicznych nie uwzględniane. RJAZ II 219 (p. też Skok ER I 371) próbował połączyć z nimi sch. dial. (Wojwodina) *dəgalj* *dəglja* 'maż otrzymywana z kości (opiekanych na silnym ogniu) np. do smarowania kół' (RJAZ, RSAN). Alternacja formantów (zob. o nich I 115—6, 103—4) zdaje się wskazywać na wyraz prastary (por. *dęslo* : *dęsna*). Czyżby ślad ie. dial. terminów na oznaczenie 'mleka' *dhedhn-*: str. *dadān* n., stind. *dá-dh-i dadhnás* (Pokorny IEW 241—2), por. też ie. *glag-* : *glak-* (nom. *glakt* n.) 'ts.': gr. *γάλα γάλακτος* n., łac. *lac lactis* n. F. S.

degnoti degno pld. 'zaświecić, błysnąć'

~ słu. dial. *dėgniti dėgnem* perf. 'zaświecić, błysnąć, o słońcu' (danes je oblačno, le redko solnce skozi oblake *degne*; malo je solnce *degnilo*, pa se zopet hitro za megle skrilo). ~

Jeden ze śladów psł. *dekti dego* przekształconego przez asymilację nagłosu w *žekti žegq* (zob.), do ie. *dhegʰh-* 'palić (się)'. Por. *dagnėti*, *degsts*, *deglo*. — Niepokoi głuź. dial. *džaha* 'uczucie pieczenia w przetyku, zgaga', 'zakalec' (Michalk Neustadt) zdające się wskazywać na *deg-*.

Berneker SEW I 182, Pokorny IEW 240—1, SP zesz. próbny 34.

J. R. — T. Sz.

degstarьnъ degstarьna degstarьno dial. wsch. '(dotyczący) dziegiu, dziegiowy, zrobiony z dziegiu'

~ ros. *дегтярный* 'dziegiowy, dziegiu, właściwy dziegiowi, zrobiony z dziegiu', ukr. *дігтярний* (dawne w XVIII w. *дегтярный*, Тумчєнко) 'ts.', brus. *дзягцярны* 'ts.'. ~

Por. 1. ros. *дегтярник* -ка 'człowiek wyrabiający dziegieć', dial. 'naczynie na dziegieć', 'gatunek grzyba wydzielającego czarną jak dziegieć ciecz' (SRNG);

2. ros. dial. *дегтярница* 'naczynie na dziegieć' (SRNG).

Od *degstь* : *degstar'ь*, por. lit. *degūtinis* 'dziegiowy'. W. B. — F. S.

degstarьn'a pfn. 'miejsce wyrabiania dziegiu, smolarnia'

~ pol. dawne *dziegiarnia* (poświadczone dopiero w SWil.), czes. *dehtárna* (Přír. slov.), sła. *dechtáreň* f.;

ros. *дегтярня* (dial. też 'покос в лесу', SRNG), ukr. *дігтярня*, przestarz. *дбогтярня* (u Тумчєнкі z XVIII w. *дбогтярня* : *дегтярня*), dial. *догтярня* (Żel.), brus. *дзягцярня*, też NT *Дзєгцярня*, *Дзєгцярня*, *Дзіхцярня* (Mikratar. Bel.) ~

Nomen loci oparte na *degstarьnъ*, *degstar'ь*, o budowie zob. I 138—9. Por. synonimiczne i bliskie budową lit. *degūtinė*. W. B. — F. S.

degstar'ь degstar'a pfn. 'człowiek zajmujący się wyrobem (lub sprzedażą) dziegiu'

~ pol. przestarz. *dziegiarz* -rza (od XVI w., dziś dial., np. Maciejewski

Chelm.-dobrz. 155), NM *Dziegciary* (por. też *Dziegtarzewo*, Zierhoffer PO PAN 3, s. 164), czes. *dehtář -ře*, NM *Dehtáře* (lud. *Dehtáře*), *Dehtáry* (Profous MJČ I 375—6, już stczes. od XIV w. *Dehtaři*, *Dehtary*, Gebauer Sl.);

ros. dial. *дегтярь -ря* (już w XVII w., też NO, Kotkov Očerki 234), *дегтър -ра*, NM *Дегтяри* (SRNG, Vasmer RGN II 684—5), ukr. *дигтярь -ра*, przestarz. *дьогтярь*, dial. *дегтярь* (u Tymčenki z XVIII w. *дегтярь*), *догтярь* (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. *дзгцярь дзгцяра*. ~

Od *degstь*, o suf. *-ar'ь* zob. II 21—2.

Por. *degstьnikъ* s. v. *degstьnъ*.

T. Sz. — W. B.

degstěnъ degstěna degstěno wsch. 'dotyczący dziegciu, z dziegciu, zawierający dziegieć, dziegiowy'

~ ros. dial. *дегтяной -ая -ое* : *дегтяный* 'dotyczący dziegciu, zawierający dziegieć, dziegiowy' (SRNG), ukr. dial. *дигтяний* (dawne XVII—XVIII w. *дигтяный*, Tymčenko) 'ts.'. ~

Substantywowane adi. 1. z suf. *-ikъ*: ros. dial. *дегтяник -ка* 'człowiek wyrabiający dziegieć', 'naczynie na dziegieć' (Dal, SRNG);

2. z suf. *-ica*: brus. NT *Дзгцяница* (Mikratap. Bel. 71).

Adi. od *degstь*, z suf. *-ěnъ*. Zob. synonimiczne *degstьnъ*.

W. B.

degstiti degst'о pñ. 'mazać, smarować, nasycać dziegiem'

~ czes. u Jungmanna *dehtiti -tim* 'mazać dziegiem';

ros. u Dala *деготить* 'mazać dziegiem', brus. dial. *дзгцить* 'brudzić dziegiem' (Nosovič). ~

Por. pol. *dziegiować* 'mazać, smarować, nasycać dziegiem' (poświadczone dopiero w SW), czes. *dehtovati* 'ts.' (Přír. slov.), sła. *dechtovat* 'ts.', ukr. dial. *дьогтосати* 'ts.' (Leks. Bjul. VI 43).

Denominativum od *degstь*, o budowie zob. I 57. Por. lit. *degūtinti* (LKŽod.) = *degūtūoti -ūoju* 'smarować dziegiem'.

W. B.

degstovъ degstova degstovo pñ. 'dotyczący dziegciu, związany z dziegiem, zawierający dziegieć'

~ pol. *dziegiowy* (u L. dopiero z XVIII w.), czes. *dehtový* (też dial., Siatkowski Kudowa II 92), stczes. *Dehtov -a* NM (Gebauer Sl.), sła. *dechtový*;

ros. *дегтевой -ая -ое* : *дегтевый*, ukr. *дьогтевий* *-ва -ве*, dawne XVIII w. *дегтевий* : *дигтевий* (Tymčenko), dial. *дигтевий* (Hrinčenko), brus. *Дзгцява* n. NT (Mikratap. Bel. 71). ~

Adi. od *degstь*, z suf. *-ovъ*. Por. *degstьnъ*.

W. B.

degstь degste : *degsti* pñ. 'smoła pędzona z brzozy, używana przy obróbce skór, stosowana też w lecznictwie jako maść' (zob. Moszyński KLS² I 388—9)

~ pol. *dziegieć dziegciu* 'smoła pędzona z kory brzozowej, mająca różne zastosowanie, także lecznicze' od XVI w. (SP XVI IBL: 3 przykłady, też *dziekieć*, instr. *dziekiem*), w XV w. tylko *dziegié* (2 razy), dziś w dialektach wyraz dobrze zaświadczony, np. kasz.-sli. *žegc -cu* (Lorentz PW, Sychta SK), obok postaci *dziegieć dziegciu* też pod wpływem przypadków zależnych *dziekieć dziegciu*, *dziek dziegciu*, *dziecheć dziehcia* (Karłowicz SGP, Kucala PSM 161, Maciejewski Chelm.-dobrz., Szymczak Domaniewek, Małecki — Nitsch AJPP m. 169), czes. *dehet -htu* 'ts.' od XV w. (stczes. tylko *dehet -hte*), stczes. XIV—XV w. *dehet -hte* 'drzewo terpentynowe, terebinthus', 'dziegieć'

(Gebauer Sl.), sła. *decht -chtu* : *-chta* 'smoła pędzona z drzewa lub węgla' (SSJ), dial. *dehet' -ht'a* 'ts.' (Kálal 915), wyrazy czes.-sła. może z pol. ? (zob. Zubatý Studie I 2, 127);

sła. *děget -gta* 'smoła, maź, dziegieć' (u Pleteršnika ze źródeł literackich; SSKJ nie notuje), chyba nie rodzime, może z czes. ? (Sławski JP XXXIV 135, Zubatý l. c.);

ros. *děgomь děgmя* 'smoła otrzymywana z destylacji drewna, torfu, węgla kamiennego itp.', dial. *děxomь -xmя* 'ts.' (SRNG), ukr. *дѣгомь -гмію*, dial. *džgomь džgmю*, *děgomь děgmю*, *džgomь džgmя* 'ts.' (Hrinčenko, Żel.), dawne od XVII w. *деготь : доготь* m. 'ts.' (Тумченко), brus. *дзѣгаць дзѣгю* 'ts.' (też dial., Šaternik Červ.), dial. także *дзѣгыць* (-y- z nieakcentowanego -a- jak normalnie w tym dial.) *дзѣхю* 'ts.' (Bjałskevič Mohylew). ~

Zaświadczone też f.: ros. dial. *děgmя* 'dziegieć' (SRNG: Novgorod), por. łot. *deguta* 'ts.'

Z ros.: łot. *ģeguts, ģeguts* 'ts.' (Endzelin BB XXIX 188, p. jednak Fraenkel LEW 86), z ukr. dial. karpackiego *dehec*: węg. *dekec* 'smar do wozu' od XVIII w. (Kniezsa MNSJ I 1, 150).

Dokładny odpowiednik: lit. wyjątkowe *degūtis* (zob. jednak Fraenkel KZ LXIII 193), zwykle *degūtas*, łot. *deguts* 'ts.'. Pierwotne masculinum na -t- bsl. *deg-ut-* (z wtórnym przejściem do deklinacji na -ī- i -jo-, w bałt. -a-). Według Speccha UID 291 nomen agentis 'palący' jak *kopats* pierwotnie 'dymiący, kopcający', co przypomina lit. *degūtis* 'smoła' : 'smolarz, dziegiarz wypalający smołę' (p. Kurschat Thes.). Podstawą jest pierwiastek *deg-*, ie. *dhegʰh-* 'palić się, płonąć', który w psł. poprzez asymilację nagłosu przekształcił się w *žeg-* p. *žekti žego*. Psł. *degats* jest więc jednym z wyjątkowych śladów pierwotnego brzmienia tego pierwiastka (por. *degnoti, dagnēti*). — Pierwotna forma ocalała, jak zwykle, w funkcji specjalnej.

Matzenauer LF VII 41—2, Sobolevskij RFV XIV 297—8, Berneker SEW I 182—3, Brückner SE 109, 652, Trautmann BSW 49, Skardžius ŽD 361, Fraenkel KZ LXIII 193, LEW 86, Vasmer REW I 335, Machek ES² 113, Pokorný IEW 240—1). — Uważano także za pożyczkę z litewskiego (Malinowski PF I 181, Mikkola BB XXI 119, Karskij RFV XLIX 18, Zubatý Studie I 2, 127, por. Sławski SE I 194, JP XXXIV 135). Ze względu na duży zasięg geograficzny wyrazu mało prawdopodobne.

J. R. — T. Sz. — F. S.

degātynь degatyna degatyno pln. 'dotyczący dziegiu, z dziegiu, zawierający dziegieć, dziegiowy'

~ czes. NM *Dehetné* (Profous MJČ I 375);

ros. dial. *деготнюй* 'dotyczący dziegiu, zawierający dziegieć, dziegiowy' (Dal). ~

Substantywowane adi. 1. z suf. *-ikъ* (por. lit. *degūtininkas* : *degūtininkas* m. 'dziegiarz'); czes. *dehetník -ku* 'jama, w której się wyrabia dziegieć' (Jungmann), stczes. NT *Dehetník* (nazwa lasu, XIV w.);

2. ros. dial. *деготнюца* 'naczynie na dziegieć' (Dal, SRNG).

Adi. od *degats*, z suf. *-ynъ*, por. lit. *degūtinās* 'posmarowany, nasycony dziegiem', zwykle *degūtinis* 'z dziegiu, dziegiowy'. Zob. *degātynъ*. W. B.

delěti zob. **dolěti**

delti (dł'ti) *dł'bq* 'drażyć, złościć, wydrążyć np. otwór, dziurę; ryć, kopać', wsch. 'dziobać, o ptakach'

~ sła. dial. *dł'bst'* 'drażyć, dłużyć' (Kálal);

sł. *dólbsti -bem* 'wydrążyć, złościć wąskim dłutem; drażeniem obrabiać drewno, kamień w celu uzyskania jakiegoś przedmiotu' (SSKJ), dial. *dúapt'* 'ts.' (Tominec Črni vrh), sch. *dúpti* : *dúpti dúbēm*, dial. też *dopsti dobem* (Lastovo), *dlisti delbem* (Krk) z pierwotnego **delbti* > *dlēsti* 'drażąc, kopiąc, ryjąc dostawać się, wdzierać się w głąb (do wnętrza) czego', 'obrabiać, ciosać, rzeźbić np. kamień', 'dostając się do środka czego robić wyłobienie, dziurę, jamę; drażąc w kamieniu wyrabiać jakieś przedmioty', przen. 'grzebać, gmerać; poszukiwać np. w kieszeniach', 'rozważać, analizować; uważnie oglądać, wpatrywać się; pogłębiać, wzmacniać', 'zagłębiać się w myślach, rozmyślać' (RSAN, RMat.), w RJAZ też 'dręczyć, męczyć, niepokoić' (XVIII w., dubrow.), *dúpti se* 'drażąc, dostawać się, wdzierać się do wnętrza czego; wrzynać się', cs. *дълбсти -бъ -бши* 'drażyć, wydrążyć, wyrzynać, scalpere' (Miklosich LP), bułg. dial. *дълбѣ* : *дъл'бѣ*, *длабѣм* 'robić otwór, dziurę; drażyć, wydrążyć, dłużyć' (Stojkov Banat, Umlenski Kjustendil);

strus. *дълбсти : дълбсти дълбоу* 'scalpere' (Srezn., z odsyłaczem do *длѣти*, którego nie ma!), ukr. rzadko *досбтмі -бў -бѣм* 'drażyć, wydrążyć, dłużyć; robić otwór', 'dziobać, o ptakach; rozbijając dziobem', w tym znaczeniu dial. poleskie *досбтмі*: *дасбтмі* (Lysenko SPH), brus. *дзяўбці* (forma ta powstała przez kontaminację z *дзюбаць* 'dziobać, o ptakach') 'dziobać, o ptakach', 'robić wydrążenie przez uderzanie', przen. pot. 'gadać jedno i to samo; gadać głupstwa', dial. 'dziobać; drażyć, złościć otwór, dziurę' (Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno), *дзяўбціся* 'dziobać się, dłużyć się', dial. 'dziobać', np. Šaternik o. c. ~

Pierwotna postać *dł'bq delti* (< **delbti*), budowa jak w *č'p'q čerti*, p. I 44. Inf. *dł'ti* (< **dł'pti*) sekundarny pod wpływem praes.

Wyraz bśl.-germ. Najbliższe odpowiedniki (ie. *dhelbh-* 'wydrążyć, kopać, ryć'): lit. *delbti -biù -biaũ* 'spuszczać np. oczy; ukośnie obcinać, ociosywać; bić, uderzać' (LKŽod.), *nudiłbti -dīlbtū -dīlbaũ* 'spuścić w dół np. oczy' (Kurschat Thes. II 1549), stwniem. *bi-telban* 'pogrzebać, zagrzebać (wydrążyćwszy)', ags. *delfan* 'kopać, grzebać', niem. *dolben* 'bić'.

Berneker SEW I 250—1, Brückner SE 89, Trautmann BSW 54, Vasmer REW I 359, Sławski SE I 148, Machek ES² 119, Skok ER I 460, Meillet SC 127—8, 222, Vaillant GC III 157—8, Fraenkel LEW 81, Pokorny IEW 246.

W. S. — F. S.

delt'o pld. = *delto*

~ sł. *dléto* 'narzędzie do dluwania, dłuwo' (od XVI w., też dial., Tominec Črni vrh), sch. od XVI w. *dlijèto (dléto)*, dial. też (z *dl-* > *gl-*, *kl-*, *l-*) *gljèto (gléto)*, *kljèto*, *ljèto*, czakaw. *lētō*, *lītō* 'dłuto, rylec' (RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met., Belić Izv. XIV 2, s. 185, Jurišić Vrgada), bułg. *длемо*, dial. też *злемо*, *длѣмо*, *злѣмо* 'narzędzie do dluwania, dłuwo' (Gerov, BER I 399, BDial. III 51, VI 140), maced. *длемо* : *злемо* 'ts.'. ~

Z pierwotnego **delb-to*. Nomen instrumenti z suf. *-to* do psł. *dł'bq delti* (zob.). O budowie i rzadkim wokalizmie pierwiastka (por. inf. *del-ti*) p. Brückner KZ XLV 105, 206, SP II 38—40. Por. *delto*, *delty -zve*.

Berneker SEW I 251, Meillet Ét. 296—7, Skok ER I 417—8.

S. S. — W. N.

delty *deltave* pld. (część zach.) = *dotto*

~ sch. dial. kajkaw. *glétva* (Herman Filologija VII 81: Virje, Jagić AslPh I 157, Skok ER I 417) < *dletva (dysymilacja *dl-* > *gl-*, p. *delto*) 'dłuto', por. też sło. dial. *dlétvo* 'dłuto' (też denominalne czasowniki *dlétvati -vam*, *dlétviti -vim* 'dłutować, obrabiać dłutem', Pleteršnik), sch. dial. kajkaw. *glétvo* 'dłuto' (Lang ZNŽO XVI 230: Samobor, Kotarski ZNŽO XX 240: Lohor), w XVIII w. czakaw. (?) u Vitezovicia *gletvo* 'coelum, scalpellum' (Matić Rad JA 303 s. 25). ~

Z pierwotnego *delb-ty. Do psł. *dl'bo delti* (zob.). — Nie można jednak wykluczyć lokalnej późniejszej innowacji. F. S.

deltyce pld. dem. do *delto*

~ sło. *dléce* dem., 'rylec', sch. od XVII w. *dlijèce* (*dléce*), dial. *gljèce* (*gléce*) dem. (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. *dlenué* dem. (BER I 399). ~

O budowie zob. I 100.

Por. *dotyce*.

W. B.

depati *depajo* pld. 'uderzać, bić, tłuc', perf. *depnoči depno*

~ sch. dial. *dépati dēpām* 'uderzać, bić, tłuc', 'jeść żarłocznie' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *dénam* 'uderzać silnie', 'kopać' (BDial. VII 33: Elena). ~

Por. sch. dial. *dēpiti -pim* 'silnie uderzyć, łupnąć; silnie rzucić lub zwalić coś, trzasnąć czymś; trzasnąć, uderzyć o coś' (Vuk, RSAN).

Perf. *depnoči*: ~ sch. dial. *dēpnuti -nēm* perf. do *dépati* (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. dial. *dénna* 'uderzyć silnie; kopnąć' (BDial. VII 33).

Dźwkn. Dokładny odpowiednik: łot. *depāt -āju* 'uderzać, bić kijem'. Tu należy też gr. *δέφω* 'gnieść, wałkować, głaskać; masturbari', orm. *top'el* 'bić'.

Mühlenbach I 455, Petersson KZ XLVII 285, Fraenkel LEW 82, Frisk GEW I 372—3, Skok ER I 392. — Por. dublet z nagłosem bezdźwięcznym *tepati*. W. B. — F. S.

depnoči zob. **depati**

depsati *depašq* zach. 'tłuc się, czynić hałas, hałasować, łokotać, łomotać' ~ głuź. *depsac* 'czynić hałas, łokot, łomot' (Pfuhl), czes. rzadkie *depsati* 'deptać, stapać', stczes. *depsati* (*debsati*) -šu 'hałasować, huczeć', sła. *depsit' -si* 'deptać, gnieść, niszczyć' (SSJ). ~

Dewerbalne subst.: głuź. *deps -sa* 'hałas, łokot, łomot' (Pfuhl), stczes. *debs -sa, -su* 'dźwięk huku, dudnienia, hałas, łomot' (Gebauer Sl.).

Por. czes. dial. laskie *depošit'* intens. 'tupać nogami' (Bartoš DSM).

Intensivum do *depati*, o budowie zob. I 51—2. Por. gr. *δέψω* 'gnieść, ugniatać' (z gr. pochodzi łac. *depsō depsēre* 'gnieść, ugniatać, wyrabiać np. ciasto', Frisk GEW I 373). W. B.

dera 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu, rozdarcie, szpara, conscissura, foramen'

~ pol. dawne XV—XVIII w. *dziora* : *dzióra* 'rozdarcie, dziura, otwór, foramen' (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.) też dial. np. kasz.-śl. *žera* : *žéra* 'dziura, otwór' (Lorentz PW, Ramułt);

sch. *déra* 'dziura, pęknięcie', 'otwór w płocie, ogrodzeniu, przez który się przechodzi' (RSAN, u Vuka z Baczki), 'rozdarcie, dziura np. w odzieży',

dial. też 'rwący potok' (Czarnogóra), 'krzyk, wrzask, hałas', 'gęsty las, gąszcz leśny', 'ciężka praca' (RSAN), tu chyba też sł. dial. *déra* : *déra* 'praca najemna, przy której robotnik nie otrzymuje wyżywienia' (Pleteršnik: Styria, SSKJ: wsch.);

ros. pot. *dépa* 'chłosta' (SSRJ), dial. 'ts.; szarpanie za włosy' (Mełničenko Jaroslavl), 'zapotrzebowanie, popyt na jakieś towary', 'żarliwość, gorliwość, zapal' (SRNG), por. też 'ten, kto szybko niszczy, zużywa odzież' (ib.), ukr. dial. *d'era*, *d'jyra* 'dziura' (Stieber AJŁemk. m. 405). ~

Spotyka się też formacje dem.: pol. dial. kasz.-śl. *żerka* (Lorentz PW), sch. *dérica* (RSAN).

Nowsze nomen actionis > nomen acti od *dero dbrati*. Rozwój znaczenia 'conscissura, foramen' jak w starszej warstwie pierwotnych abstraktów *dora*, *dira* : *déra*, p. też *djra*, *dura*. O budowie zob. I 59—61. Także i inne właściwe poszczególnym językom słow. znaczenia (nomina actionis : nomina agentis) motywowane są wyraźnie przez podstawowe *dero dbrati*.

Baudouin de Courtenay IF X 150 uwaga 1.

W. S.

deračъ *derača* pld. 'kto coś drze, rozdziera lub zdziera', 'oprawca, rakarz'

~ sł. *deráč -áča* 'oprawca, rakarz', 'kief' (Pleteršnik, SSKJ), sch. głównie w materiale dial. *děrač -áča* 'kto zdziera skórę ze zwierząt', 'grabieżca, zdzierca', 'kief', 'nóż służący do zdzierania skóry', 'wół niszczący rogiem plot', 'plaksa, beksa' (RSAN, RJAZ, Vuk), maced. *đepač* 'oprawca, rakarz'. ~

Nomen agentis z suf. *-ačъ* do *dero dbrati*, *dbrō derti*. Por. też *derьсъ*, *derьса*, *derunъ*. M. Š.

deravъ zob. **doravъ**

dereza pld. i wsch. 'to, co drze, rozdziera, rozdrapuje, np. kłująca, kolczasta roślina', rzadziej osobowo (wsch.) 'naprzykrzający się, nachalny człowiek, natręt; kłótnik', pld. 'żelazne urządzenie, raki umocowane na obuwiu, ułatwiające chodzenie po lodzie, oblodzonych zboczach', na wsch. też jako nomen actionis 'zwada, kłótnia'

~ sł. *deréza*, zwykle pl. *deréze*, znane też dial. 'żelazne raki umocowane na obuwiu, ułatwiające chodzenie zwłaszcza po lodzie, po oblodzonych stromiznach' (SSKJ; u Pleteršnika 'das Füsseisen, das Steigeisen'), sch. *deréze* pl. 'ts.': u lovu lovac treba uvek da nosi... zimi... skije ili krpļje i *dereze* (RSAN), sg. *deréza* bot. dial. 'gorysz pagórkowy, Peucedanum oreoselinum', 'marek szerokolistny, Sium latifolium' (RSAN i Simonović BR z obocznymi postaciami dla 'Sium latifolium': *dèrezga* : *drézga*, *drézga*), w RJAZ też *Deréza* NM w Chorwacji i Sławonii;

ros. dial. *depezá* 'różne stepowe krzaczaste rośliny z mocnymi kolcami, cierniami: karagana podolska, Caragana frutex; szczodrzeniec, Cytisus biflorus; przytulia czepna, Galium aparine; rokitnik zwyczajny, Hippophaë rhamnoides; żarnowiec miotłasty, Sarothamnus scoparius, żarnowiec zwyczajny, Sarothamnus vulgaris' (SSRJ, SRNG, Dal; zob. też Varbot Sław. Wortstudien 159—60), por. też *kosa depeza* (Vasmer ES I 502), ukr. *depezá* bot. 'Caragana frutex; kolcowój, Lycium barbarum', dial. 'widłak goździsty, Lycopodium clavatum' (dial. często również jako ogólna nazwa dla roślin kłujących, kolczastych), dawne i dial. też 'natrętny, nachalny człowiek'

(Bilećkyj-Nosenko), dial. ponadto jako nomen actionis 'sprzeczka, kłótnia' (Hrinčenko), brus. *дзепаза́*, dial. też *дзепаза́* i *депеза́* 'widłak goździsty, Lycopodium clavatum' (dial. określane jako 'ползучее растение', Rastorguev Brjansk; w okolicach Mohylewa zaś 'leśna roślina ścieląca się po ziemi', MSDM 113, zob. też Kiselevskij Bot. slov. 78), dial. także 'kłótniwy człowiek' (MSDM 113), i 'domowe swary, kłótnie' (Rastorguev Brjansk). ~

Z ukr. i brus.: pol. dial. kresowe *dzieraza*, *dzieroza*, *dereza* 'widłak, Lycopodium clavatum' (Karlłowicz SGP, Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna).

Por. ponadto z sufiksalnym *-zg-* sch. dial. *derezga* bot. = *deręza*, dial. także 'warstwa mięsa na słoninie' (RSAN, pierwotnie może 'płat mięsa pod zdartą warstwą słoniny').

Zapewne tutaj też czes. dial. *derezek* 'wrzos, Calluna', *deryzda* 'przytulia, Galium', sla. dial. *derizda* 'Galium' (p. Machek ČSR 177, 219 i Buffa SBN 282), zob. *derega*, *drežga* a także *deręždźbje*.

Do ie. **deregh-*: **deregh-*, rozszerzenia pierwiastka *der-* p. *derę dęraty*, *dęgaję dęgaty*. Psl. dial. *dereza* wskazywałaby na oboczną prapostać pierwiastka **dereğ-*. Pierwotnie nomen actionis: nomen acti (nomen instrumenti): nomen agentis. Co do rozwoju znaczenia por. *derega*.

Varbot (Slaw. Wortstudien 1972 s. 159—162) łączy bezpośrednio z psł. *drazniti*, *drażiti*, przyjmując sekundarne nawiązanie drogą etymologii ludowej do *derę dęraty*. Ze względu na trudności semantyczne i głosowe nie przekonuje. Vasmer REW I 342 nawiązywał do *dęgaty* 'dziergać, targać' (poprzez *dęrzka).

Co do ciekawego pld.słów. znaczenia 'raki' por. zbliżone znaczeniowo *кp'а*, *кpь*, *кpель*. M. Ś. — F. Ś.

deręba wsch. 'ten, kto drapie się, głośno krzyczy, płacze; podarta odzież, łachmany', 'roślina o listkach ostrych, postrzępionych, potarganych np. widłak, Lycopodium; ptak o głosie donośnym, skrzekliwym np. sójka Garrulus glandarius, zięba jer, Fringilla montifringilla'

~ ros. dial. *деp'аба* 'płaczliwe dziecko, bekka; kłótniwy, swarliwy człowiek; awanturnik, zabijaka', 'ten, kto głośno i fałszywie śpiewa', 'wyniosły, dumny człowiek, pyszałek', 'niezgrabna kobieta', 'ten, kto wiele (często) drapie się, czesze się', 'skrobak; grzebień, czesak', coll. 'podarta odzież, łachmany', por. też *деp'аба* w licznych nazwach roślin, zwłaszcza z rodziny widłakowatych, Lycopodiaceae, np. 'widłak jałowcowaty, Lycopodium annotinum; widłak spłaszczony, Lycopodium complanatum' (SRNG), również 'kapusta rzepak, Brassica napus', 'zapłonka brunatna, Nonnea pulla' (ib.), też w nazwach ornitologicznych np. 'zięba jer, Fringilla montifringilla', 'paskot, Turdus viscivorus' (SRNG, Dal), ukr. u Hrinčenki *деp'аба* 'sójka, Corvus glandarius'. ~

Por. ros. dial. *деp'абка* 'grzyb Boletus subtomentosus' (Merkulova ORNR 179: twer.), ukr. dial. *деp'абка* 'roślina przytulia czepna, Galium aparine' (Hrinčenko, Żel.).

Nomen deverbale od *derębaty*. Pierwotnie nomen agentis: nomen actionis > nomen acti. O budowie zob. I 60. — Według Vasmera REW I 344 wprost od *derę dęraty*, co napotyka jednak na trudności morfologiczne. O suf. *-ob-*: *-eb-* p. I 62. W. Ś. — F. Ś.

derębaty zob. *derębaty*

derega pln. 'to co drze, drapie, to co się drze, obdziera'

~ stpol. XVI—XVIII w. *dierzęga* 'rzęsa wodna, Lemna minor' (SP XVI IBL, L.), dial. 'rodzaj wyki, roślina wijąca się około żyta' (Karłowicz SGP: Ziemia Dobrzyńska), też 'człowiek wąły, niewyrośnięty, słaby' (Karłowicz SGP), tutaj należą również derywowane przy pomocy suf. *-in-* NM, niierzadkie na terenie całej Polski: *Dzierżężna, Dzierżężna, Dzierżężno* (por. np. Zierhoffer PO PAN 3, s. 164, Brückner SE 110);

ros. dial. pln. *deręza* m. f. 'plaksa, beksa', 'osoba kłótniwa, zawadiaka, zabijaka', f. 'coś drapiącego, drącego np. brona', jako f. bot. 'widłak goździsty, *Lycopodium clavatum*; kolcowój, *Lycium*', też 'jakieś drzewo', 'ptak sójka', wyjątkowo pskowskie 'gruba tkanina, parcianka' (= *derjůza*). ~

Od *derę dęрати*. O suf. *-ęga* zob. I 66 (tu też o fuzji wsch.słów. z suf. *-uga*).
Rzeczony znaczenia podobnie jak w *deruga* (zob.).

Por. *derężdżeje*.

M. Ś. — F. S.

derępati *deręp'o* : *derępajo* dial. zach. i pld. : wsch. **derębati** *deręb'o* : *derębajo* 'drzeć, rwać, targać', **derępati** się pld. : wsch. **derębati** się 'głośno płakać, krzyczeć, drzeć się'

~ pol. dial. *dzerzępać* 'targać, rwać' (Karłowicz SGP: Ropczyckie), też *derępać* 'targać, rwać; drapać, szarpać' (ustnie od dra T. Szymańskiego: z okolic Jasła);

sch. dial. *derępati se derępām se* 'głośno płakać, o dziecku' (RSAN), też *derępati se -pām se* 'ustawicznie płakać; krzyczeć, wrzeszczeć' (ib.; według RJAŻ z Liki augm. od *dęрати se*);

ros. dial. *deręбаты -баю* 'drapać, skrobać; mocno drapać, rozdzierać pazurami; szczypać; uderzać mocno (kogoś)', 'głośno krzyczeć', przen. 'rwać, rozrywać', 'chwycić; brać, o rybce chwytającej przynętę', 'zabierać, zdobywać coś' (SRNG, Опыт Доп., Словарь Рязан.), *deręбатыся* 'drapać się; drapać pazurami, np. o kocie', 'mocno drapać się paznokciami' (SRNG, Mirtov Don.). ~

- Por. ros. *deręбнуть* perf. 'wypić haustem, duszkiem dużo wina', pot. 'capnąć, uchwycić' (SSRJ), dial. też 'drapnąć, skrobać', 'mocno uderzyć, zdzielić kogoś', 'głośno krzyknąć; głośno wykrzyknąć podczas śpiewania', 'głośno wystrzelić' (np. SRNG, Mirtov Don., Словарь Рязан.), brus. dial. *dzerpanуць* 'drapnąć, skrobać' (Šaternik Červ.).

Formacja ekspresywna (stąd wymiana bezdźwięczna : dźwięczna w zgłosce sufiksальной) do *derę dęрати*. Suf. *-ęp-ati*, *-ęb-ati* wyjątkowy.

W. S. — F. S.

deręziwъ *deręziwa deręziwo* pld., wsch. 'zuchwały, bezczelny; odważny, śmiały, audax'

~ cs. **дерзивиъ** 'zuchwały, bezczelny; odważny, śmiały, audax' (Miklosich LP w przykładach: *дерзивыми пианица; дерзивыми многы гоубить*);

strus. XIII w. *дерзивыми* 'ts.' (Srezn.). ~

Por. ros. dial. *деряжливый* 'pełen wigoru, pełen żaru, zapaleczywy; zacierpny, czupurny, zadzierzysty, złośliwy, swarliwy', *деряжить -жу* 'drażnić, rozdrażniać, irytować, wywoływać, powodować, sprawiać ból, nieprzyjemne uczucie, odczucie, wrażenie', 'krzyżeć grubym głosem' (SRNG), *деряжиться* 'nie zgadzać się; upierać się' (ib.).

Matzenauer LF VII 42 łączył z lit. *deringas* 'przydatny, korzystny; żyzny,

urodzajny, obfity, wydajny' (LKŽod., Kurschat Thaes.). Podstawą nie zaświadczonego psł. *dereżdzь byłoby *derq dьrati*, o suf. -ędzь : -ęgz zob. I 66. Por. *deręga*. F. S.

dereždźje pln. coll. 'badyle, zarośla, chrust'

Na wyraz ten wskazują: ~ stczes. XVI w. *deriždie*, *deryždie* 'chrust, gałęzie; zarośla' (Gebauer Sl.), u Jungmanna *derešti*, *deryždi* 'chrust, krzaki, zarośla' (ostatnia forma określona jako morawizm);

strus. z niezbyt jasnym znaczeniem *дермажде* (według Brücknera SE 110 'zarośla'): *крестяномъ пространство есть крѣпость, поганымъ же есть тѣснота; дермажде обываи есть на врань* (Srezn. I 655; u Tymčenki ten sam przykład). ~

Zapewne coll. od podstawowego *dereżga, zob. *deręga* (co do wymiany -g- : -zg- por. *brgzь* : *břzgzь* : *břzdzь*, patrz *brzъ*). Zob. też *dreżga*. M. Ś. — F. S.

dercha pld. 'odzież, odzienie, vestis'

~ sch. dial. we wsch. Serbii *drèha* (: *dreja*), zwykle w pl. 'strój, szaty, vestis' (RSAN), *drèa* 'stara, zniszczona odzież' (Elezović Kos.-Met.), bułg. *dpéxa* (dial. też *dp'óa*, BDial. V 167: *Родопу*, *dpéa*, *dpéŭa*, BDial. III 60, IV 98) 'odzież, odzienie, ubranie', долги *dpexu* 'bielizna', maced. dial. *dpea* 'ubranie, odzienie, szata' (RMJ, Vidoeski Kumanovo 76, 142). ~

Z suf. -ja: sch. dial. *drèša* = *drèha* (RSAN).

Por. też bliskie znaczeniowo i etymologicznie pol. dial. młpol. *drach* 'stare, zniszczone ubranie; szmata', *dracha* 'licho ubrana, rozwiązła kobieta' (Karłowicz SGP) < *dьrachъ, *dьracha.

Od *derti dьrq* z suf. -cha, p. I 71. Bułg. *dpéxa* pochodziłoby więc z dialektów zach. Dial. rodopskie *dp'óa* wskazywałoby na prapostać *dręcha (którą zresztą mogą też kontynuować bułg. *dpéxa* i sch. dial. *drèha*).

Rozwój znaczeniowy podobny jak w należącym również do naszej rodziny gr. *δέρις* 'skóra; skórzane okrycie, płaszcz', zob. też *čechъ*, *dripa*, *lachъ*, *qobacha*.

Mladenov EPR 151, Skok ER I 432. — Według Гълъбова BE XVII 347—9 (p. też BER I 426—7) z *drebača czy *drebača w nawiązaniu do głuź. *draby* pl. 'stare szmaty, łachmany', czes. dial. *zdraby* pl. 'ts.', lit. *dróbe* 'lniane płótno', łot. *drēbe* 'ubranie; szata; bielizna'. Nie widać podstaw. M. Ś. — F. S.

derigozъ *derigoza* pld. (część wsch.) 'ciernista, koleczasta roślina'

~ sch. dial. (Boka Kotorska, Lika) *dërigūz -za* 'pole zarośnięte ostem i innymi kłującymi roślinami; kłująca roślina', 'rodzaj zabawy dziecięcej' (RSAN), bułg. dial. *депыгъзуца* bot. 'róża, Rosa' (BDial. VII 185), *депугъзуца* 'ptak sójka, Garrulus glandarius' (Gerov, BER I 343: Plovdiv, Pazardžik). ~

Compositum: człon pierwszy do *dьrati derq*, człon drugi *gqzъ* (zob.). Pierwotnie 'to, co drze, rozdziera tyłek'. O tym typie złożeń p. Milewski IIO 110—13. W. B.

derikoża pld. (część wsch.) 'ten, kto drze, zdziera skórę'

~ sch. *dërikoža* 'ten, kto obdziera skórę ze zwierząt', przen. 'ten, kto zdziera, wykorzystuje, wyzyskuje', dial. 'miesiąc marzec' (RSAN), maced. dial. *депу-кѡжа* (: *депѡкожъа*), Vidoeski Kumanovo 134 (bez znaczenia). ~

Por. 1. bułg. dial. *дерикóжняк* 'ten, kto bardzo niszczy odzież, obuwie' (BER I 343);

2. sch. dial. *dèrikozina* 'miesiąc marzec' (RSAN), bułg. dial. *депу-коза* 'rodzaj dziecięcej zabawy: przerzucanie się przez drzewo i zwisanie na nogach głową w dół' (Gerov Dop., BER I. c.).

Compositum: człon pierwszy do *dьrati derq* (tu zwrot *dьrati kożq*), człon drugi *koža* (zob.). W. B.

dernakъ zob. **dern'akъ**

dernatъ *dernata dernato* : **dernovatъ** zach. 'ciernisty, pełen cierni'

dernatъ: ~ pol. dial. śl. *dřónatī* 'pełen cierni, ciernisty' (Lorentz PW). ~ *dernovatъ*: ~ pol. dial. śl. *dřónovatī* (: *dřónovātī*) 'pełen cierni, ciernisty' (Lorentz PW), połab. *drenūvoit(ē)* 'cierniowy, ciernisty' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 125—6). ~

Terminy botaniczne np. pol. *dereniowate* pl. 'rodzina roślin Cornaceae', ukr. u Żel. *дереновати* pl. 'ts.', czes. *dřínovité* pl. 'ts.' są późnymi tworamiz sztucznymi.

Od *dernъ* dial. zach. 'krzew ciernisty, tarnina, ciernie' z suf. *-atъ*, *-ov-atъ*. W. B.

dernika pld. 'krzew lub część krzewu (np. pręt, gałązka) derenia'

~ sch. *drènika* 'dereń świdwa, Cornus sanguinea' (RJAZ: XVIII w., też dial. w Lice, Simonović BR 141), bułg. dial. *дреника* 'pręt dereniowy' (Gerov Dop., BER I 440). ~

Por. sch. *sudrenika* 'dereń świdwa, Cornus sanguinea' (Simonović I. c.).

Od *dernъ*, o suf. *-ika* zob. I 91. Tu może też niejednolite i niejasne semantycznie *dernica* (zapewne innowacja poszczególnych języków słow.): stczes. *dřenicě* 'gatunek rośliny' (Gebauer Sl., Flajshans Klaret), sch. dial. *drènica* (*drénica*) dem. do *dréna* 'gatunek rośliny łąkowej' (RSAN), *Drénica* (dial. *Dreniča*) okolica między Kosowem i Metohiją, NW (Vuk, RSAN, Elezović Kos.-Met.), bułg. NM na terenie Grecji $\Delta\rho\alpha\nu\iota\tau\sigma\alpha$ (BER I 440). W. B.

dernina : **dernovina** przede wszystkim pld. 'pojedyncze drzewo lub krzew derenia', 'owoc derenia', 'drewno derenia'

dernina: ~ pol. *derenina* 'krzew derenia' (SJP PAN);

śl. *drénina* 'owoc derenia' (Pleteršnik), sch. *drènjina* od XVI w. (*-nj-* pod wpływem coll. *dernije*), dial. *drènina* 'owoc derenia; pojedyncze drzewo lub krzew derenia', też NM (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *дренина*, pl. *дренини* 'owoc derenia' (Gerov, BER I 440), maced. *дренина* 'owoc derenia; drzewo dereni';

ukr. XVIII w. *деренина* 'drzewo dereniowe' (Tymčenko). ~

dernovina: ~ śl. *drènovina*, *drenovina* 'drewno derenia', sch. od XVII w. *drènovina* 'ts.', 'dereń, Cornus mas' (np. czakaw. w Istrii *drenovina*, Skok ER I 435), 'kij, laska, pręt z derenia', też NM (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *дреновина* 'drewno derenia, gałązki derenia', *дреновина* 'odcięte drewno derenia', 'odmiana białych winogron' (BER I 440), u Gerova 'owoc derenia', maced. *дреновина* 'drewno derenia'. ~

Por. sch. dial. *paždrenovina* 'dereń' (Skok ER I 436).

Od *dernъ* *dernu* z suf. *-ina*, *-ov-ina* (por. *dernovъ*, *dernije* : *dernovъje*), zob. I 120—3. W. S. — W. B.

dervovatъ zob. **dernatъ**

dernovica zob. **dervovъka**

dernovina zob. **dernina**

dernovišče zach. i pld. 'miejsce obfitujące w dereń, gdzie rośnie dereń, cornetum'
~ pol. dial. sli. *dřónójšče* 'miejsce, gdzie poprzednio były ciernie' (Lorentz PW);

sch. od XVIII w. *dřěnovište* 'miejsce porośnięte dereniem, zarośła dereniowe' (RJAZ). ~

Por. 1. stę. NT *Drenišče* (Bezljaj SVI I 153), sch. niepewne u Stulicia *dřěnište, drnište* 'miejsce porośnięte dereniem' (RJAZ);

2. pol. dial. sli. *dřónóštw*o* 'miejsce cierniste' (Lorentz PW), sch. niepewne u Stulicia *dřěnovišto* 'miejsce zarośnięte dereniem' (RJAZ);

3. pol. dial. sli. *dřónóšiče* 'cierniste zarośła' (Lorentz PW).

Nomen loci od *dernъ dernu* z suf. *-ov-išče*, zob. I 95—6. Prastłowiańskość niepewna. Nie można wykluczyć sekundarnej innowacji poszczególnych języków słow. W. B.

dernovitъ *dernovita dervovito* zach. i pld. 'do derenia podobny; obfitujący w dereń'
~ czes. *dřínovitý* 'podobny do derenia', bot. *dřínovité* 'dereniowate, Cornaceae' (Prír. slov., Jungmann);

sch. dial. *dřěnovit* 'obfitujący w dereń' (RSAN), NM *Drenoviti* Potok (RJAZ), bułg. dial. *dřěnosím* 'dereniowy' (BER I 440). ~

Por. pol. dial. sli. *dřónovisti*: *dřónisti* 'pełen kolców, cierni, ciernisty, kolczasty' (Lorentz PW).

Adi. od *dernъ dernu* z suf. *-ov-itъ*. W. B.

dervovъ *dernova dervovo* 'właściwy dereniowi, związany z dereniem, odnoszący się do derenia, z drewna lub owoców derenia zrobiony'

~ pol. od XVI w. *dereniowy* (o postaci fonetycznej p. *dernъ*), NM *Drzenów, Drzonowo* (Kozierowski II 150, IV 190), dial. kasz.-sli. *dřónovi* (Lorentz PW; u Sychty SK I 248 *dřžónovi* 'kolczasty, o drzewie'), dłuż. NM *Dřěnow -wa* (Pfuhl), NT *Dřěnowe* (= *dřěnowe*, Schwela, Die Flurnamen des Kreises Cottbus, 1958, s. 416), czes. *dřínový*, stęzes. od XII w. NM *Dřěnov -va*, dziś *Dřínov* (Gebauer Sl., Hosák—Šrámek I 201—2), sła. *dřěňový*, NM *Dřěnov(y)*, Šmilauer u Bezljaja SVI I 154;

stę. *dřěnov* (też dial., np. Tominec Črni vrh), także NM, NT np. *Dřěnov Grič, Dřěnova* Gorica (Bezljaj SVI I 153), sch. *dřěnov* od XVI w. (ale już w XIII w. w NM *Dřěnovā* Rupa, też w licznych innych NM i NT, RJAZ), dial. *dřěnov* (Elezović Kos.-Met.), czakaw. np. *dřěnov* (Rasprave JAZU I 25), bułg. *dřěnov*, dial. *dřěnov*, też NM np. *Dřěnovо, Dřěново* (BER I 440), maced. *dřěnov*;

ros. *dřěnovый*, u Dala *děrenovый*, ukr. *děrenovий*, u Žel. też *děrenevий*. ~

Por. ros. *děrenный* = *děrenovый*.

Adi. od *dernъ dernu* z suf. *-ovъ*. W. B.

dervovъka: zach. i pld. **dernovica** 'pręt, kij, laska z drewna derenia', pln. 'nalewka, wódka z owoców derenia'

dernovska: ~ pol. *dereniówka* 'nalewka na dereniu', głuź. *drénovka* 'wódka z owoców derenia' (Pfuhl), czes. *dṛínovka* 'laska z derenia', u Jungmanna też 'wódka z owoców derenia';

sł. *drénovka* 'gałąź, pręt derenia, laska z derenia', 'Kornelbirne' (Pleteršnik, SSKJ), NT *Drenovka* (Bezłaj SVI I 153), sch. *dṛenōvka* 'kij, laska, pręt z drewna derenia', 'odmiana winnej latorośli; odmiana śliwek' (RSAN), bułg. NM *Дреновка* (BER I 440);

ukr. *депенівка* 'wódka z owoców derenia', dial. też 'laska z derenia' (Makowiecki Sł. bot. 110: Podole). ~

dernovica: ~ głuź. *dṛenojca* 'wódka z owoców derenia' (Pfuhl), czes. *dṛínovice* 'laska z derenia' (Prír. slov.), sła *drieňovica* 'ts.', u Kálala też 'wódka, gorzałka';

sch. *dṛenovica* 'laska, kij, pręt z derenia' (od XVII w.), też NM i NT (RJAZ, RSAN), bułg. *др̣яновича* 'laska z derenia, różga' (też Gerov), dial. 'pałka do bicia' (BDial. VI 168: Pleven), NM i NG *Др̣енівича* (BER I 440, IIBE IV 154), maced. *др̣еновица* 'kij z derenia, dereniowe drzewo'. ~

Od adi. *dernovz*, o substantywizujących przymiotniki suf. *-zka, -ica* p. I 94, 98. W. B.

dernovъсь dernovъca pld. 'to, co jest z derenia, co porośnięte jest dereniem' (np. 'kij, pręt dereniowy', 'miejsce porośnięte dereniem')

~ sła. NW *Drienovec* (p. Bezłaj SVI I 154);

sł. *dṛenovac -vca* 'dereń', 'wino z derenia', też NW, NT (Bezłaj SVI I 153), sch. *dṛenovac -dvca* 'kij, laska, pręt z derenia', też NM i NT *Dṛenovac* (od XIV w.: *Dṛenovъсь*), *Dṛenovci* pl. (od XIV w.: *Dṛenovъci*), RJAZ, RSAN, bułg. NM *Др̣яновец, Др̣енівец* (BER I 440). ~

Od *dernovz* z suf. *-ъсь*, p. I 99—100. W. B.

dernovъje zob. **derňje**

dernul'a (dern'ul'a) pld. (część zach.) 'owoc, jagoda derenia'

~ sł. *drenulja* 'owoc derenia', sch. dial. zach. (głównie czakaw., Chorwackie Przymorze, Kwarner, Istria) *dṛenulja* : *dṛenjula* 'owoc derenia', 'dereń, Cornus mas; kalina koralowa, Viburnum opalus' (RJAZ, RSAN, Simonovć BR 141). ~

Od *dernz*, o suf. *-ul'a* zob. I 110—1. W. B.

dernz dernu 'dereń, Cornus mas', zach. 'krzew ciernisty, tarnina, ciernie', pld. **р̣ьсьѣ дернъ** 'dereń, świdwa, Cornus sanguinea', **сьдорнъ jako дернъ** 'zdrow jak ryba, bardzo zdrowy'

~ stpol. już w XV w. *drzon* 'dereń, Cornus mas', 'berberys, Berberis vulgaris' (Rostafiński Symbola I 170), dial. kasz.-sł. *dṛón, dṛóun, dṛžón* 'tarnina', niekiedy też na oznaczenie innych krzewów ciernistych 'dzika róża; głóg; jeżyny' (Lorentz PW; AJK I m. 2, cz. II s. 38—9: tu też o innych odmianach fonetycznych i zasięgu znaczeń wyrazu), u Ramul'ta 'ciernie', połab. *dren* 'cierń; ciernie', dłuź. *dṛon -na* 'dereń, Cornus mas', głuź. *dṛén -na* 'ts.', o postaci *dron* 'drzewo' p. Schuster-Sewc EW Probeheft 51, czes. *dṛín -nu* 'Cornus mas' (dial. *dṛín* 'modrzew' jest wykolejoną formą pierwotnego *brinъ*, Machek ES² 131, p. *brinъ*), stczes. *dṛien -na* : *-nu* 'Cornus mas', też

'berberys, Berberis vulgaris' (Machek ČSR 170), sła. u Buffy *drien* 'Cornus mas' (SBN);

sł. *drèn dréna* 'Cornus mas', dial. też *drèn* 'ts.' (np. Tominec Črni vrh), trden, *zdrav ko drèn* (też dial. Tominec l. c.) 'zdrów jak ryba', dial. *pasji drèn* 'dereń, świdwa, Cornus sanguinea', sch. *drìjen : drèn drijèna : drìjena : drèna*, ekaw. *drèn dréna : dréna* 'dereń, Cornus mas' od XIV w., w tym znaczeniu też dial. np. *drèn dréna* (Elezović Kos.-Met.), 'owoc derenia', dial. 'gatunek winnej latorośli' (RSAN), już od XIV w. w licznych NM i NW (p. RJAZ), *pàsji drèn* 'szakłak, Ramnus cathartica', 'trzmielina, Evonymus', por. powstały przez asymilację międzywyrazową *pàzdrijen*, ekaw. *pàzdrèn* 'kruszyna, Rhamnus frangula' (RMat.) < *pàsji drèn* (Skok ER I 436 dopatrywał się tu starego compositum z pierwszym członem *pa-*, por. *pazdirz*, *paznogóń*, mało prawdopodobne), *kao drèn zdrav*, krepak 'bardzo zdrowy, zdrów jak ryba', 'mocny, krzepki', por. także u Elezovicia *zdrāv kaj drèn*, bułg. *дрян дрѣново* pl. 'dereń, Cornus mas', dial. *drèu*, *drèu* m., *dran* 'ts.' (np. Stojkov Banat, BDial. II 154: Rodopy), por. u Gerova *кучи дрян* 'Cornus sanguinea', maced. *дрен* 'dereń, Cornus mas', też dial. np. Vidoeski Kumanovo 64, *zdrav kako drèn* 'bardzo zdrowy, zdrów jak ryba' (RMJ); strus. *дрѣнь* 'dereń, Cornus mas' (Srezn. z Jana Egzarchy), ros. *дѣрен-на* 'dereń, Cornus mas', 'owoc tej rośliny', u Dala też *дѣрѣн* 'ts.', ukr. *дѣрѣн дѣрѣну* 'Cornus mas; owoc derenia', dial. także *дѣрѣн дѣрѣну* 'Cornus mas' (Hrinčenko), u Żelechowskiego *дѣрѣн* coll. 'owoce derenia', z ukr. pol. już od XV w. *dereń* 'dereń, świdwa, Cornus mas', 'owoc tej rośliny'. ~

Z psł.: stwniem. *tirn-pauma* 'cornea silva', *tyrn, dirn-boum* 'cornus' (Grimm DW II 1184, Berneker SEW I 184).

Por. sch. *drn* 'Cornus mas' (RJAZ ze Stulicia), ukr. dawne *дѣрнь* 'Cornus' (Slavynećkyj Leks.).

Derywat prymarny od pierwiastka *der-* (zob. *đrati derq*), o suf. *-nъ* p. I 115. Por. pokrewne pod względem budowy *drnъ*. Pierwotne znaczenie 'krzew ciernisty, drący, tarnina, ciernie' dobrze zaświadczone w zach.słow. Znaczenie 'dereń, Cornus' może od podobieństwa owoców i ich smaku, por. pol. u Kluka w XVIII w.: „Dereń krzew ruski abo podolski . . . . owoc rozdi na kształt małej oliwki, smaku podobnego jagodom berberysowym”.

Berneker SEW I 184, Sławski SE I 143—4. — Machek ČSR 170—1, LP II 151—2, ES² 131 przyjmował pokrewieństwo z stwniem. *tirn-pauma* 'cornea silva', *tyrn, dirn-boum* 'cornus', uważając te wyrazy (jak również łac. *cornus*) za ślad pierwotnego substratu. — Przegląd innych mało prawdopodobnych objaśnień u Vasmera REW I 342—3, Skoka ER I 435—6. W. S. — F. S.

dernska 'owoc derenia, jagoda dereniowa', 'dereń, Cornus mas'

~ głuź. *drěnka* 'owoc, jagoda derenia; kij, laska z derenia' (Pfuhl; wg Zemana 'dereń'), czes. *drěnka* (stczes. wyjątkowe *drěnka*, Gebauer Sl.) 'owoc, jagoda derenia', dial. też *drěnka* 'ts.; krzew derenia, dereń' (Prír. slov., Jungmann, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč.), 'kij, laska z drzewa derenia' (Jungmann), *drěnka* bot. 'pasternak, Pastinaca' (Bartoš DSM), sła. *drienka* 'owoc derenia' (SSJ, Kálal);

sch. dial. wsch. *drěnka : drěnjka* 'owoc, jagoda derenia', 'dereń, Cornus mas' (RSAN, Simonović BR 141), bułg. *дрѣнка* 'owoc, jagoda derenia' (też dial. *drěuka*, Stojkov Banat), dial. pl. *drěunku* 'bobki owcy i kozy' (BDial.

II 154: Rodopy, BER I 440), maced. *дренка* 'owoc, jagoda derenia', dial. *dr'änka* 'dereń' (Małecki SW);

ukr. dial. *деренка* 'drzewo i owoc derenia' (Hrinčenko: Ruś Zakarpacka), łemk. *drinka* 'dereń, Cornus mas, Cornus sanguinea' (Makowiecki Sł. bot. 110). ~

Od *dern* z suf. *-ska*.

W. B.

derňkъ *derna* zach., pld. : pld. **derňсь** *dernyśa* dem. do *dern*, 'jadalny owoc derenia'

derňkъ: ~ pol. tylko NM *Drzonek* (SGKP II 184), głuź. *drėnk -ka* dem. do *drėn* (Pfuhl), czes. *dřinec -nku* dem. do *dřin*, 'jadalny owoc derenia', dial. 'dereń, Cornus campestris' (Bartoš DSM);

sł. *drėnek -nka* dem. do *drėn*, dial. 'dereń' (Pleteršnik), sch. *drijėnak*, ekaw. *drėnak -nka* dem. do *drijėn*, *drėn* 'owoc derenia' (dial. np. kajkaw. *drenek* 'ts.', Belostenec, Jambrešić), 'gatunek winnej latorośli', 'winogrona o podługzym (jajowatym) kształcie, podobne do owocu derenia', również dial. np. Vuk, Elezović Kos.-Met., bot. 'dereń, Cornus mas' (Simonović BR 141), już od XV w. 'pomurnik, Parietaria diffusa' (np. RJAZ, Vuk), także często w NM i NT (RJAZ), bułg. dial. *drėnkъ* 'dereń, Cornus' (BER I 440, tu też o NM), maced. *дренак* : *дренок* 'dem. do *дрен*, 'owoc derenia', por. również NM *Дрєнк* : *Дрєнк* (Vidoeski Kumanovo 32). ~

derňсь: ~ sch. *drijėnac -nca* 'pomurnik, Parietaria diffusa' (RJAZ), bułg. dial. u Gerova *drėneц* dem. do *дрян*. ~

Dem. do *dern*, o suf. *-kъ*, *-сь* zob. I 93—4, 99—101.

W. S.

derňсь zob. **derňkъ**

derňje : **derňvje** zach., pld. coll. od *dern*, 'krzewy, drzewa dereniowe; zarośla dereniowe; miejsce, gdzie rosną derenie', zach. 'ciernie'

derňje: ~ połab. *derňē* (< *derňje) coll. 'ciernie' (Polański—Sehnert PD);

sł. rzadko *drėnje* 'krzewy albo drzewa dereniowe' (SSKJ), sch. *drijėnje*, ekaw. *drėnje* coll. od *drijėn*, 'gałązki, kwiaty derenia', 'miejsce, gdzie rosną derenie' (RSAN, RMat.), często w NM i NT (RSAN; według RJAZ tylko w tej funkcji), maced. dial. *drėnje* coll., *dr'an'é* pl. od *дрен* (Vidoeski Kumanovo 63—4, Małecki SW), częste w bułg. i maced. NM i NT, zob. BER I 440. ~

derňvje: ~ czes. u Jungmanna *dřinovi* 'miejsce, gdzie rosną derenie';

sł. *drėnovje* 'krzewy albo drzewa dereniowe; zarośla dereniowe', sch.

drėnōvlje coll. od *drijėn*, już w XVI w. czakaw. *drinovje* 'ts.' (RJAZ). ~

Coll. od *dern*, o suf. *-vje*, *-ov-vje* zob. I 85—6, 96.

W. S.

derňskъ *dernyśka* *dernyśko* zach., pld. 'związany z dereniem, dotyczący derenia'

~ pol. już od XIV w. NO *Drzeński* (SSNO);

sł. NT *Drensko* (Bezljaj SVI I 153), sch. *drijėnski* 'związany z miastem *Drjėn*' (RJAZ), ekaw. *Drenska* (opština), bułg. NM *Дренски дол* (BER I 440). ~

Por. czes. dial. *dřinové* adi. od NM *Dřinov* (Hosák-Šrámek I 202), sch. *drėnovski* 'dotyczący wsi Drenovci' od XIV w., 'dotyczący wsi Drenovi', np. *Drenovska* opština (RJAZ).

Adi. od *dern* z suf. *-skъ*.

W. S.

dern'akz *dern'aka* : **dernakz** *dernaka* pld.-wsch. 'zarośla dereniowe, las dereniowy, miejsce, gdzie rośnie dużo dereni, cornetum'

dern'akz: ~ sch. dial. *drènjäk -äka* 'las, zarośla dereniowe', też NT i NM (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. dial. *дрен'ак* 'miejsce, gdzie rośnie dużo dereni' (BDial. III 60: Ichtiman);

ros. *дереняк -ка* 'zarośla dereniowe', u Dala też 'miód pitny przyrządzany z dereniem', ukr. dial. *дереняк -кү* 'nalewka dereniowa' (Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 110: z Podola, stąd pol. u L. *dereniak* 'trunek z Podola'). ~ **dernakz**: ~ sch. dial. *drènäk -äka* 'miejsce, gdzie rośnie dereń, las, zarośla dereniowe' (RSAN), bułg. *дрен'ак* 'miejsce zarosłe dereniami, zarośla dereniowe' (notowane przez Gerova, też dial. *друн'ак*, BDial. IV 198: Trojan), maced. *дренак -ци* = sch. *drenak* (RMJ). ~

Por. 1. sch. *drènik -ika* 'las, zarośla dereniowe';

2. sch. *drenóvik -ika* 'pień derenia', dial. 'sok z jagód derenia', też NM (RJAZ, RSAN).

Od *dernz*, o suf. -'akz, -akz zob. I 89—90.

W. B.

dern'ul'a zob. **dernul'a**

dern'z *dern'a* 'dereń, Cornus mas'

~ pol. dial. kasz. *drzeń -nia* 'głóg dwuszyjkowy, Crataegus oxycantha' (por. kasz. *dřón* : *držón* 'tarnina'), sła. *drień -ňa* 'dereń zwykły, Cornus mas', też u Kálala, psi *drień* 'szakłak, Rhamnus' (Buffa SBN);

sch. *drènj drènja* 'dereń, Cornus mas' (RSAN, Simonović BR 141), według RJAZ *Držjenj* : *Drènj* tylko w NT i NM, bułg. dial. *дрен' дрени* m. 'Cornus mas' (Stojkov Banat), maced. dial. *дрен* m. 'ts.' (Vidoeski Kumanovo 64);

ukr. XVIII w. *дерень -ни* 'dereń, Cornus' (Тумченко). ~

Por. bułg. NM i NT kontynuujące *dern'z* f.: Малка *Дрен*, Голяма *Дрен*, Пóпина *Дрен*, Под *дрентá*, *Дрентá* BER I 440.

Derywat od *dernz*, o funkcji suf. -j'z zob. I 80.

W. S.

deroť'z *deroť'a deroť'e* pld. i wsch. 'rwący, drący', pld. **deroť'a voda** 'rwąca, bystra woda'

~ sła. *deròč -óča* 'rwący, bystry, wartki' (też z rozszerzeniem o suf. -znz: *deróčen -čna* 'wrzaskliwy, płaczkliwy', Pleteršnik), *deroča voda* 'wartki, bystry strumień wody', *deroča žival* 'drapieżne zwierzę', sch. *dèrúci -ča -če* 'rwący, bystry', *deruča voda* 'rwąca, bystra woda' (RSAN);

ros. dial. *деручий -чая -че* 'wywołujący ostrą, rwący ból', (SRNG), ukr. dial. rozszerzone przez suf. -kz: *деручкий -ка -ке* 'umiejący się szybko wdrapać' (Hrinčenko). ~

Por. też z suf. -č'z sła. *derèč -éča* 'rwący, bystry, wartki', *dereča voda*, *dereča žival* (= *deroča voda*, *deroča žival*), stąd derywat *derečina* f. 'miejsce, gdzie woda płynie silnym, wartkim nurtem', dial. głównie 'biegunka' (Pleteršnik).

Partic. praes. activi od *deroť dьrati*. O budowie zob. Meillet SC 333—34.

M. Š.

derti zob. **dьrati**

deruga pld. i wsch. (wsch. także **der'uga**) 'to, co powstało na skutek rozdarcia, wydarcia, rozerwania na kawałki, obdarcia, karczowania, wydrapania np. rysa, skaza, koleina, karczowisko; gruba parcianka z wyczesanego lnu, konopi', rzadko agentywnie 'kto (co) drze, rozdziera, rwie, rozrywa'

~ sł. *derúga* 'dziewczyna, która stale krzyczy, płacze' (wyjątkowe u Pleteršnika), bułg. dial. *depýza* (miejscami też *depýza* i *dupýza* Gerov) 'pas ziemi między dwiema zaoranymi brzdami', 'ślad, koleina', 'strumyk, potok polny lub górski powstały po ulewnym deszczu; wyżłobienie, rów powstały po takim potoku', 'ciasna górską perć', wyjątkowo też 'droga', poza tym 'skaza na materiale', 'rysa, zadrapanie, blizna', sporadycznie także 'grad, ulewny deszcz' (Gerov I i Dop. 90, BDial. IV 97, V 114, BER I 343);

ros. wyjątkowo dial. *depýza* 'grube płótno, parcianka', 'burza, zamieć', zwykła postać natomiast z *-'uga*: *depjóza -zu* dial. też *depjózá -zú* 'parcianka, zgrzebne, grube płótno', dial. (głównie na pfn.) najczęściej 'tekstylnia wyrabiane z parcianki (rzadziej z pociętych szmat i grubej przędzy): chodniki, narzuty, płachty itp.', również dial. wołogodzkie *depjóza* 'bezleśne miejsce; karczowisko', 'miejsce porośnięte mchem lub małym laskiem; nieduża polana', pl. 'nieduży laszek rosnący na karczowisku', wyjątkowo pfn. 'pole leżące czasowo odłogiem', też bot. 'widłak goździsty, *Lycopodium clavatum*' (pfn.), 'mecz' (Wołogda), agentywnie *depjóza* m. f. 'zabijaka, zawadiaka', f. jako nomen instrumenti 'род бороздильника, поднимающий за один раз девять борозд' (SRNG), ukr. dial. *depjóza* 'gruba lniana tkanina używana zwykle jako narzuta, chodnik, kilim' (SUM, Hrinčenko), brus. *dzjapýza*, dial. *dzepýza* (Nosovič), *dzjapjóza* (Bjałkevič Mohylew), na Polesiu *dzepýza*, *dz'apýza* (Leks. Poles'ja 286) 'grube, parciane płótno używane zwykle jako narzuta'. ~

Por. też z suf. 1. *-l'uga*: bułg. dial. *dep'noza* 'miejsce wyżłobione przez potok' (Gerov Dop. 90), ukr. dial. *dep'noza* f. coll. 'gałgany, strzępy' (Żel.);

2. *-uza, -'uza*: ros. dial. *depjóza* 'parcianka' i bot. '*Lycopodium clavatum*' (SRNG), brus. dial. *dzjapjúzá* '*Lycopodium clavatum*' (Šaternik Červ.).

Może tutaj też czes. *deruzda* 'brzoza' (Jungmann; według Machka ČSR 130 niejasne) i sła. dial. *deruzda* 'Galium aparine' (Buffa SBN 282), por. *derega, dereždž'je* (zob. też *drežga*).

Pierwotne nomen actionis (> nomen acti): nomen agentis od *derę d'ratí*. O suf. *-uga* : *-'uga* zob. I 68. Pozornie rozbieżne znaczenia w poszczególnych językach słów. motywowane są jasno przez podstawowe verbum.

O przypadkowo zbieżnym lit. *deriūgà* m. f. 'leniuch' (w LKŽod. też 'bardzo mocny, krzepki człowiek'), sprowadzającym się w końcu do pierwiastka *der-* 'zdzierać, rozdzierać' zob. Fraenkel LEW I 90—91 (o lit. typie pejoratywów na *-iūga* p. Otrębski GL II 299). M. Ś. — F. S.

derunz *deruna* wsch. 'kto coś drze, rozdziera lub zdziera'

~ ros. dial. *depún depuná* 'kto szybko na sobie zdziera odzież', 'mocna używka, paląca, mocna przyprawa np. tytoń, wódka, pieprz itp.; mocny kwas', 'specjalny nóż do zdzierania kory; pilnik, raszpla', *deruní* pl. 'placki z tartych ziemniaków' (Dal, SRNG), ukr. *depún -uná* 'zdzierca', 'kto wybiera z gniazd jajka lub pisklęta dzikich ptaków' (SUM), dial. też 'kto pracuje przy czesaniu wełny' (Hrinčenko), pl. *deruní* 'placki z tartych ziemniaków' (SUM).. ~

Nomen agentis z suf. *-unz* od *derti dьrо*. Zob. I 134—35. Por. też synonimiczne *deračь*, *derьcь*, *derьca*. M. Ś.

dervakъ *dervaka* : **derv'akъ** *derv'aka* 'przedmiot zrobiony z drzewa, zwłaszcza drewniany chodak'

~ pol. dial. *drzewiak -ka* 'wóz z drewnianymi osiami' (Kucala PSM 95), *dževaki* pl. 'buty z drewnianą podeszwą, drewniaki' (Dejna AGK m. 465), głuź. *drjewak -ka* 'drewniak, drewniany but, but z drewnianą podeszwą', czes. *dřevák -ku* 'drewniany but', dial. też 'drewutnia' (Jungmann), 'vrták, červotoč' (Bartoš DSM), sła. *drevák -ka*, zwykle pl. *dreváky* 'obuwie z drewnianą podeszwą';

sł. *drevák -ka* 'prymitywne czółno z jednego pnia drzewa' (SSKJ);

brus. dial. *žepasáki* pl. 'opiłowane bierwiona' (Scjaškovič Grodno). ~

Por. pol. dial. kasz. *dřeváč -ča* 'szopa na drzewo' (Sychta SK: Hel), ukr. dial. *depešyč -uč* 'owady Cerambyx, Hylotrupes bajulus', 'dzięcioł' (Hrinčenko).

Od *dervo*, o suf. *-akъ* : *-'akъ* zob. I 89.

W. B.

dervatъ *dervata dervato* : zach. **dervitъ** (pln. **dervistъ**) 'porośnięty drzewami, bogaty, obfitujący w drzewa, lesisty' : 'mający cechy drzewa, zdrewniały' *dervats* : ~ głuź. *drjewaty* 'bogaty, obfitujący w drzewo', 'drewniany, z drewna' (Pfuhl);

sch. dial. czakaw. w Istrii *drevat* 'porośnięty drzewami, obfitujący w drzewa' (Jardas ZNŽO XXXIX 308; po dragah su umejki dosta travati, a po rebrah *drevati*);

stukr. XVII w. *дереватым* 'porośnięty drzewami, obfitujący w drzewa, lesisty' (Tymčenko). ~

Por. 1. dłuź. *dřowjaty* 'zdrewniały, twardy jak drewno, kruchy';

2. pol. *drzewiasty* 'mający cechy drzewa, podobny do drzewa, będący drzewem';

3. sł. *drevésast* 'mający cechy drzewa, podobny do drzewa' : *drevésnat*, *drėvnat* 'porośnięty drzewami, obfitujący w drzewa'.

dervitъ : ~ głuź. *drjewity* 'bogaty, obfitujący w drzewo', czes. *dřevitý* 'wyprodukowany z drzewa, z dodatkiem drzewa' (*dřevitá vlna*), 'zdrewniały' (Přír. slov.), sła. *drevitý* 'wyprodukowany z drzewa', rzadko 'zdrewniały' (SSJ). ~

dervistъ : ~ pol. dawne XVII w. *drzewisty* 'pełen drzew, lesisty' (L.: Kn.), dial. sli. *dřevísti* 'obfitujący w drzewa, lesisty' (*dřevístvo* uokoloca, Lorentz PW);

ros. dawne XVIII w. *депесучный, депесучный* (SSRJ III 716, 1106), ukr. u Żel. *депесучний* 'zdrewniały, holzig'. ~

Adi. od *dervo* z suf. *-ats*, *-its*, *-istъ* (o tych suf. p. Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40). Prasłowiańskość poszczególnych postaci niepewna, może niezależne paralelne derywaty. W. B.

dervesina zob. **dervina**

dervesynъ zob. **dervynъ**

dervę *dervęte* zach. 'małe, młode drzewo, arbuscula'

~ pol. dawne (SJP PAN) i dial. (Wlkpol., Ziemia Łukowska) *drzewię-więcia* 'małe, młode drzewko', kasz.-sł. *dřěvq -qca* : *-ica* 'ts. ; drzewo rosnące' (Sychta SK, Lorentz PW, AJK IV m. 177, cz. II 142—3), sła. ludowe *drievä-vät'a* coll. 'drwa' (SSJ). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazywałyby: 1. sch. dial. (Czarnogóra) *drěvād* f. 'drzewa, arbores' (-*ad* sugerowałoby podstawowe dem. na *-e* < *-ę*); 2. ukr. u Żel. *děpes'ęce* n. 'lasek, zarośla' (*děpes'ę-ce* < *dervę-ęe).

Dem. od *dervo*, z suf. *-ę -ęte*.

W. B. — F. S.

dervęga : **dervęka** wsch. 'kawałek drzewa, patyk, żerdź, klocek' : pld. **dervęzga** coll. 'zarośla'

dervęga: ~ ros. dial. *děpes'ęga* 'klocek, gruba żerdź; niewielki kawałek drzewa, patyk; pawęż; sztuczna drewniana noga, szczudło; drewniana kołatka zawieszona na szyi pasącemu się bydłu; drewniane siodło, drewniany kadłub siodła; drewniana socha', 'stara zgrzebna odzież', 'przezwisko człowieka wysokiego lub z drewnianą nogą' (Dal, SRNG). ~

Por. dem. z suf. *-ęka*: ros. *děpes'ęzka*, *děpes'ęzka* 'kawałek drzewa, patyk, klocek', 'sztuczna noga, szczudło, proteza', dial. też 'socha' (SRNG), brus. *děpes'ęzka* 'kawałek drzewa, patyk', pot. 'obuwie na drewnianej podeszwie' (też dial., zwykle pl. *děpes'ęzki*, Scjaškovič Grodno, MSDM 22: *děpes'ęzka*), dial. poleskie *děpes'ęzki*, *děpes'ęzki* 'ts.' (Leks. Poleszja 285—6).

dervęka: ~ ros. dial. *děpes'ęka* 'drzewce, kij, kostur' (SRNG: Woroneż), ukr. dial. *děpes'ęka* 'pojedyncze drzewo', 'kawałek drzewa, patyk, polano' (Hrinčenko; u Żel. augm. = *děpes'ęna*), brus. *děpes'ęka* 'kawałek drzewa, patyk, polano' (BRS), dial. *děpes'ęka* 'klocek' (Scjaškovič Grodno). ~

Por. derywaty: 1. ros. dial. *děpes'ęzka* w zagadce 'łyżka' (SRNG), brus. *děpes'ęzka* 'kawałek drzewa, patyk, polano' (BRS);

2. brus. pot. *děpes'ęzka* 'kawałek drzewa, patyk, polano; pień ściętego drzewa, bierwiono' (BRS).

dervęzga: ~ sch. dial. (Czarnogóra) *dřevězga* 'trudne do przejścia zarośla' (RSAN). ~

Od *dervo*, nie wykluczone bezpośrednie nawiązanie do *dervę*. O suf. *-ęga* zob. I 66, co do oboczności *-ęga* : *-ęka* por. np. *lazęga* : *lazęka* (p. Sławski SE V 62—3), zob. też *-ika* : *-iga*, SP I 91. Oboczność *-ęg-* *-g-* w suf. jak w *děždězje* : *dězga* (zob.). Co do współistnienia sing. : coll. por. *děvina*.

W. B. — F. S.

dervęka zob. **dervęga**

dervęzga zob. **dervęga**

dervějš *dervěja* wsch. 'jakaś roślina przypominająca czymś drzewo'

~ ros. dial. *děpes'ęš* 'krwawnik pospolity, *Achillea millefolium*' (Dal), 'Achillea micranthoides', 'Ptarmica vulgaris', 'bylica polna, *Artemisia campestris*' (SRNG), ukr. *děpes'ęš -šiv* 'Achillea millefolium' (od XVIII w.: *děpes'ęš* 'Achillea', Tymčenko, u Makowieckiego Sł. bot. 3—5 również *děrevej*, *děrevej*), dial. też 'dziurawiec wyczajny, *Hypericum perforatum*' (Hrinčenko, Makowiecki o. c. 186), 'Ptarmica certilaginea' (Makowiecki o. c. 301), brus. dial. *děpes'ęš* 'Achillea millefolium' (Kiselevskij Bot. sl. 8). ~

Od *dervo*, o suf. *-ějš* w derywatach odrzeczownikowych zob. I 87. Co do

pierwotnego znaczenia por. SRNG VIII 11 s. v. *дереви́й* „stepная деревянистая трава, употребляемая в топливо». W. B.

dervěněti *dervěnějō* : pñ. **dervěti** *dervějō* ‘stawać się twardym jak drzewo, drewnieć; sztywnieć, drętwieć’

dervěněti: ~ czes. *dřevěněti -ním* ‘drętwieć, cierpnąć, sztywnieć’ (Přír. slov.);

śl. *dreveniet -niem* ‘ts.’ (SSJ);
śl. *dřevěněti -ním* ‘stawać się drzewem, drewnieć; sztywnieć, drętwieć; nieruchomo, tępo patrzeć’, dial. ‘nie rozwijać się, nie rosnać, o roślinach’ (Pleteršnik);

ros. *дереветь* (dawne *дереветь*, Dal, SSRJ: 1847 r.) *-нью* ‘stawać się twardym jak drzewo, sztywnieć, kostnieć; tracić uczucia, stawać się sztywnym, drętwym; drętwieć, sztywnieć, o kończynach’, ukr. *деревети -нью* ‘stawać się twardym jak drzewo, drewnieć; tracić czucie, cierpnąć, drętwieć’, brus. *дзервянэць* (dial. *дзервянэць*, Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew) ‘ts.’. ~

dervěti: ~ pol. dawne *drzewieć -wieje* ‘drzewem się stawać, w drzewo rosnać’ (Kn., L.; stąd czes. u Jungmanna *dřevěti -vím* ‘ts.’);

ros. dial. *дереветь -вёю* ‘tracić czucie, drętwieć’ (SRNG: Psków, Twer), ukr. u Żel. *деревети* ‘drętwieć’. ~

Por. głuź. *drjewieć -wi* ‘drewnieć, stawać się drzewiastym’.

Denominativa od adi. *dervěnz*, subst. *dervo*, o budowie zob. I 47. W. B.

dervěnica ‘coś związanego z drzewem; coś drewnianego, przedmiot zrobiony z drzewa, drewniany’

~ dłuź. dial. *dřewjanica* ‘drewniane wiadro’, NT *Dřevěnica* ‘der Laubholzbach, das Flurstück daran’ (Muka III 199), głuź. *drjewjeńca* (u Pfuħla *drjewjenica*) ‘drewniana łyżka’, czes. rzadkie *dřevěnice* f. ‘drewniany dom’ (Přír. slov.), dial. *dřevěnica* ‘ts.’ (Bartoš DSM), NM *Dřevěnice* od XIV w. (Profous MJČ I 466), śl. *drevenica* ‘drewniana chałupa’ (SSJ), u Kálala ‘drewniana łyżka’;

śl. *drevenica* ‘rodzaj siekiery’ (Pleteršnik), maced. dial. (Ochryd) *древеница* ‘owad pluskwa, Cimex’ (Gerov Dop., BER I 439);

strus. *древеница = дрвеница* ‘drewniana noga, szczudło’, ros. dial. *древяница* (u Dala też *древяница, деревница*) ‘ts.’, *древеница* ‘larwa kornika’ (SRNG), ukr. dial. *дерева́ница* ‘ts.’ (Hrinčenko). ~

Od adi. *dervěnz*, o substantywizującym przymiotniki suf. *-ica* p. I 98.

Por. *dervěnska*.

W. S. — W. B.

dervěniks *dervěnika* ‘coś związanego z drzewem, coś na kształt drzewa’

~ czes. NM *Dřevěnik* (Hosák-Šrámek I 200);

śl. NW *Drevenik* prawy dopływ Mestinje-Sotle, już od XIII w. NM *Drevenik* (Bezłaj SVI I 155), sch. NM *Drevěnik -nika* od XIV w. (RJAZ, RSAN), dial. zach. *Drivenik* (RJAZ, HDZ I 410), u Daničicia *Drěvěniks*;

ros. dial. *древеник* ‘drobny, rzadki las’ (SRNG: Archangielsk), pñ. *древеник -ка* ‘robak drzewny, kornik; larwa chrząszcza żyjąca w drzewie’, zool. ‘wój, parecznik, Chilopoda’ (SRNG, Dal), też NM *Древеники* (RGN III 91), ukr. dial. *дерева́ник -ка* ‘wiciokrzew suchodrzew, Lonicera xyloste-num’ (Hrinčenko). ~

Derywat od *dervéns*, o suf. *-ikz* zob. I 90—1. O sufiksalnym *-e-* zob. *dervéns*. W. S.

dervénz *dervéna dervéno* 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany, ligneus, e ligno confectus', 'na kształt drzewa, drewna, jak drewno', **dervénzjz sordz** (*sъsordz*) 'naczynie drewniane', pñ. **dervénzjz bogz** 'drewniany posąg bóstwa, bożek, bałwan', **dervénzjz gordz** 'miejsce ogrodzone, umocnione drzewami, gród', **dervénzjz gvozdz** 'drewniany gwóźdź', wsch. **dervénzjz ognz** 'ogień otrzymywany przez tarcie dwu kawałków drewna o siebie'

~ pol. dawne od XV w. i dial. *drzewiany* 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany, ligneus; pochodzący z drzewa, drewny, arboreus' (dobrze poświadczony w gwarach, np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 117, Nitsch DPŚ 193, Zaręba AJŚ II m. 182, Dejna AGK m. 348, kasz.-sli. *dřeváni*, Lorentz PW, Sychta SK, AJK IX m. 415, cz. II 97—8), stpol. *drzewiany sad* 'naczynie drewniane' (XV w.), *drzewiany bóg*, bałwan 'bożek' (XV—XVI w.), *gród drzewiany* 'drewniana twierdza, warownia' (XVI w.), *gwóźdź drzewiany* 'gwóźdź z drzewa' (XVI w., też dial. kasz., Sychta SK: *dřevané gozže*), połab. *dirvena* (< *dervenoje) 'drewniane', dłuż. *dřevjany* (pot. częściej *dřejany*, dial. też *dřowjany*) 'zrobiony z drzewa, drewniany' (*dřejany bog* 'bożek' u Megisera r. 1603), przen. 'niezdarny, niezręczny, głupi', głuź. *drjewjany* 'z drzewa, drewniany, drzewny' (też dial., Michalk Neustadt), przen. 'nieuczuciowy, bez uczucia', czes. *dřevěný* (stczes. *dřěvěný*, dial. laskie *dřevjany*, Lamprecht Opava) 'z drzewa, drewna zrobiony, drewniany, ligneus' (np. stczes. *dřěvěný bôh* 'bożek', *dřěvěný sud* 'naczynie drewniane', Gebauer Sl.), 'z drzewem, drewnem związany', przen. 'sztywny, drętwy, przytłumiony, o głosie', sła. *dřevěný* 'zrobiony z drewna, drewniany', przen. 'nieruchawy, nieobrotny, drętwy; głucho dźwięczący', też 'związany z drzewem, drzewa dotyczący' (*dřevěné jahody* 'owoce morwy', *dřevěné jedlo* 'owoce z drzew', Kálal);

słę. przestarz. *dřevěn* 'zrobiony z drewna, drewniany' (np. *dřevěna posoda* 'drewniane naczynie'), 'zdrewniały', 'sztywny, zdrętwiały, zgrabiły' (*dřevěni prsti* 'zgrabiłe palce'), sch. dial. (przede wszystkim czakaw. i kajkaw.) od XIV w. *dřeven* (np. u Vrančicia *driven*, u Belostenca *dreven*) 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany' (np. stsch. kuća *dřevěna* 'dom drewniany'), 'związany z drzewem, przynależny drzewu' (RJAZ, RSAN: Prigorje), scs. *дрѣвѣнъ* 'z drewna, drewniany, ligneus' (też cs., np. *дрѣвѣни съсѣди* 'drewniane naczynia', SSJ), cs. także 'dotyczący drzewa, lasu, ligni, lignorum', bułg. dial. (Šumen) *дрѣвен -вена -вено* 'drewniany' (BER I 423);

strus. *дрѣвѣнни* (często w cs. postaci głosowej: *дрѣвѣнни*, *дрѣвѣнни*, *дрѣвѣлѣнни*) 'zrobiony z drzewa, z drewna, drewniany' (np. *градъ дрѣвѣнъ* 'drewniane miasto, osada', Srezn. I 736, *съсоудоу... дрѣвѣноу...* Srezn. III 834), ukr. od XV w. *дрѣв'яний* (u Hrinčenki *дрѣв'яний*; stukr. XVI—XVII w. *дрѣвѣнни*, XVII—XVIII w. *дрѣвѣнни*, Тумчѣнко) 'zrobiony z drzewa, drewna budulcowego, drewniany' (np. *дрѣв'яна ложка* 'łyżka drewniana'), dawne XVIII w. też 'z drzewem związany, do drzewa należący', przen. 'nieruchomy, nieżywy; nie wyrażający uczuć, bez wyrazu, o głosie', dial. także *дрѣв'яний* 'drewniany' (Hrinčenko, Żel.), *де"рѣ"в'л'яний* доктор 'dzieciół, Picus' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 127), brus. *дзѣрав'яны* 'drewniany' (BRS, też dial., Sejaškovič Grodno). ~

Z wtórnym nawarstwieniem się suf. *-ьнз*: pol. dial. *drzewianny* 'drewniany' (Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ 193, Olesch Sankt Annaberg I 48, Zaręba I. c.,

Dejna I. c.), kasz. *dřevanni* 'ts.' (Syhta SK, Lorentz PW, AJK I. c.), stczes. *dřevěnný* 'z drzewa pochodzący' (Gebauer Sl., *dřevěnný* olej, Jungmann); rus.-cs. *древянный* 'drewniany' (np. *съсуди dřevянии* 'naczynia drewniane', Srezn.), ros. *деревянный* (dial. też *древенный*, SRNG) 'ts.' (np. *деревянный бог* 'bożek', *деревянные гвозди* 'gwoździe drewniane, ćwieki'), przen. 'nieruchomy, bez wyrazu, np. o twarzy; beznamiętny, tępy', dial. także 'zrobiony z belek, belkowy, gałbany', *деревянный огонь* 'ogień uzyskiwany przez tarcie jednego kawałka drewna o drugi, zwykle wykorzystywany przy czynnościach magicznych' (SRNG, Dal), stuktur. XVI w. *derevennoie* myto 'дров'яне мито' (Тумченко).

Adi. od *dervo* z suf. *-ěnz*, o nim ostatnio Rigler ZbFL VII 49—51 (z przeglądem dawniejszej literatury), p. też Sadnik SRL III 297—300, Vaillant GC I 147, Bernštejn OSG II 192—3. Por. awest. *drvaēna-* 'zrobiony z drzewa, drewniany'. — Niektóre z podanych postaci zdają się wskazywać na suf. *-enz* (wpływ formacji typu *čřveněz*, *zeleněz*, *studěnz*) np. połab. *drivenə*, śl. *dřevěnz*, sch. *drēven*. Rus. i luż. postaci z *-'an-* przeniesione z typu po palatalnej spółgłosce (np. ros. *кожаный*, *песчаный*, *ржаной*). W. B. — F. S.

dervěńzka 'przedmiot zrobiony z drzewa, drewniany, np. naczynie drewniane, wiadro drewniane, miska wydłubana w drzewie, obuwie z drewnianą podszwą', dial. pñ. może też 'roślina pięciornik kurze ziele, *Potentilla erecta*' ~ stpol. wyjątkowe XV—XVI w. *drzewianka* 'drewniane naczynie' (Kartoteka Słownika stpol., SP XVI IBL), dial. 'pięciornik kurze ziele, *Potentilla erecta*' (Karłowicz SGP: z Litwy), *dřevěnzka* 'dom stary, ubogi' (MAGP I cz. II 5: Cieszyńskie), śl. *dřevěnzka* 'drewniak, but z drewnianą podszwą' (Lorentz PW), dłuż. *drzewjanka* 'ts.', głuż. *drjewjanka*, *drjewjenka* 'drewniana miska', 'dzierlatka, *Galerida cristata*', u Pfuha też *drjewjenka* 'Holzbirne', *drjewjanka* '*Potentilla erecta*', czes. *dřevěnzka* 'drewniany but, drewniak; drewniana fajka', *dřevěnzky* pl. 'drewniany zegar' (Přír. slov.), śl. *drevienka* 'przedmiot z drzewa, zwykle fajka, naczynie na wodę, drewniana miara, drewniany but, drewniak' (SSJ, Kálal), *drevianka* 'drewniane wiadro' (SSJ, Kálal); śl. *dřevěnzka* 'rodzaj dużego kosza; miara zboża' (Pleteršnik), sch. dial. od XVII w. *drěvěnzka* 'miara zboża', 'drewniane siodło' (RJAZ, RSAN); ros. dial. *деревянка* '*Potentilla erecta*' (w tym znaczeniu też *древлянка*), w zagadce 'drewniana łyżka' (Dal, SRNG), ukr. *дерев'янка* (już stuktur., Тумченко, dial. też *древлянка*) 'przedmiot drewniany: drewniana miska, miska wydłubana w drzewie, drewniana noga, szczudło, drewniak, but z drewnianą podszwą', dial. także '*Potentilla erecta*' (Makowiecki Sł. bot. 293, Leks. Poleszja 420), 'owad Trichoptera' (Lysenko SPH), brus. dial. *дзеравянкi* pl. 'buty na drewnianej podszwie, drewniaki' (Scjaškovič Grodno), *дзеравянка* '*Potentilla erecta*' (Kiselevskij Bot. sl. 104). ~

Substantywizowane adi. *dervěnz*, o suf. *-zka* zob. I 94.

W. B.

dervěńсь *dervěńсьca* zach. i śl. 'coś zrobionego z drzewa; coś złożonego z drzew, teren porośnięty drzewami'

~ pol. dial. *drzewieniec* 'gaik' (Karłowicz SGP: Kieleckie), dłuż. *dřewjanc-ca* 'drewniany but, drewniak', przen. 'niezgrabny, niezręczny człowiek, niezdar, niezgraba', w nazwach terenowych *dřevěńś-ca* 'drzewostan, las, zwłaszcza liściasty', głuż. *drjewjanc-ca* 'drewniany but, drewniak', *drjewjeno-ca* 'szopa na drzewo, drewnutnia', u Pfuha 'roślak drzewny', stczes. *dře-*

věňec -ně 'drewniany zamek' (Gebauer Sl.), dial. laskie *dřevánek* 'człowiek nieruchawy' (Bartoš DSM), sła. dial. *drevienec -nca* (zwykle pl. *drevience*) 'drewniany gwoździk do butów, ćwiek' (SSJ);

sł. *dřevěnek -nca* 'skamieniałe drewno, Holzstein' (Pleteršnik). ~

Od *dervěňz*, o substantywizującym adi. suf. *-ьz* zob. I 99—100. W. B.

dervěti zob. **dervěněti**

dervina 'drzewa rosnące, arbores', dial. pñ. też 'pojedyncze rosnące drzewo', 'drzewo ścięte, materiał drzewny, drewno': wsch. **dervesina** 'drzewo rosnące, drzewo suche'

dervina: ~ pol. *drzewina* 'drzewa, zarośla z drzew, arbores' (od XV w., też dial. 'drzewa rosnące', Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek I 166), 'małe, skarłale, chore drzewo', dial. także '(pojedyncze) drzewo rosnące' (MAGP XI m. 546, cz. II 150—1: Polska centralna, pñd. i pñ.wsch. Młpol.), stpol. w XVI w. prawdopodobnie 'suche gałęzie, chrust' (SP XVI IBL), sli. *dřevina* (: *dřevizna*) 'drewniane części i przedmioty' (Lorentz PW), połab. w NT *dřevaina* (Rost 381), dluž. *dřevina* 'lasek, gaik', głuź. *drjewina* 'ts.', czes. *dřevina* 'drzewostan; masa drzewna' (Vydra, Česko-polský slov.; w Pfir. slov. tylko 'zdrewniała roślina'), sła. *drevina* 'roślina o zdrewniałej łodydze', 'drewno';

sch. NM *Drevina* (RJAZ: Serbia), dawne XVIII w. i dial. *dřevinka* 'bylica boże drzewko, Artemisia abrotanum' (RSAN, RJAZ);

ros. pot. i dial. *дереvина* 'ścięte drzewo, pień drzewa, kłoda, bierwiono', 'pojedyncze rosnące drzewo: wielkie drzewo', 'drewniana część jakiegoś przyrządu, narzędzia' (SSRJ, Dal, SRNG), ukr. *дереvина* '(pojedyncze) drzewo rosnące' (od XVIII w., Tymčenko, też dial. Hrinčenko, Stieber AJLemk. m. 163), dial. także coll. 'drzewa' (Hrinčenko): *дереvина* 'drewno; drzewo jako materiał budowlany, budulec', dial. poleskie *дэрэvина*, *дэрэvина* 'krótkka belka w ścianie' (Leks. Poleszja 184—5). ~

dervesina: ~ ros. dial. *дереvесина* 'drzewo' (SRNG: Nowogród), *дереvесина* (: *дереvесна*) 'rosnące drzewo, suche drzewo' (SRNG: Moskwa, Perm, Psków), w języku liter. *дереvесина* (dawne *дереvесина*) 'miazga drzewna, drewno', coll. 'ścięte drzewa' (dane dialektyczne kwestionują ujęcie Bernštejna OSG II 157, według którego wyraz jest charakterystyczny dla współczesnego języka liter.). ~

Od *dervo derva*: dial. *dervese*, o różnych funkcjach suf. *-ina* zob. I 120—3.

W. B.

dervistъ zob. **dervatъ**

dervitъ zob. **dervatъ**

dervo derva, dial. pñd. (i wsch.?) **dervo dervese** 'wieloletnia roślina o wyraźnie wykształconym zdrewniałym pniu, który na pewnej wysokości rozgałęzia się w koronę, rosnące drzewo, arbor', 'ścięte drzewo', zwykle zbiorowo 'materiał drzewny, drewno, materia, lignum, ligna', 'pień ściętego drzewa (oczyszczony z gałęzi), kłoda, bierwiono, żerdź', przen. o 'człowieku tępym, bezmyślnym, głupim'

~ pol. *drzewo -wa* 'arbor' od XIV w. (też dial., o postaciach fonetycznych i ich zasięgu p. MAGP XI m. 546, cz. II 150—1, Małecki—Nitsch AJPP

m. 300, Zareba AJŚ II m. 180, AJK IV m. 177, cz. II 142; niekiedy 'drzewo, głównie rosnące w lesie', Kucala PSM 62, 'drzewo rosnące w lesie, rzadziej przy drodze, najrzadziej owocowe', Nitsch DPŚ 193; od XV w. bardzo częste w nazwach roślin np. stpol. boże *drzewo* 'bylica Boże drzewko, Artemisia abrotanum', bukowe *drzewo* 'buk', kruchkie *drzewo* 'kruszyna pospolita, Rhamnus frangula', dial. białe *drzewo* 'topola', MAGP VII m. 314, cz. II 50—3, osowe, osikowe *drzewo* 'osika', AJK VII m. 314, cz. II 88—9), 'materiał drzewny, drewno np. do wyrobu różnych przedmiotów, budulec, lignum, ligna' (w znaczeniu zbiorowym od XIV w., według Słownika stpol. nie tylko 'ligna', ale też 'arbores'; 'lignum' także dial. np. Zareba AJŚ II m. 181, Siołkowice 32: tu tylko 'lignum', zaś w znaczeniu 'arbor' *strom*; 'drwa', Karłowicz SGP, 'drewno opałowe', Olesch Sankt Annaberg 48), 'pień drzewa ściętego, kłoda, belka, drąg' (stpol. od XV w. 'belka, trabs, tignum', dial. np. 'przycieś', Małecki—Nitsch AJPP m. 41, 'podłużna belka w ścianie', o. c. m. 44, Kucala PSM 129—30), dawne od XV w. 'drzewce włóczni' (por. dial. kasz. 'drewniany uchwyt, drzewce', Lorentz PW), stąd 'włócznia, kopia', dłuż. *dřewo* : *dřowo* (dial. też *dřěwo*) -*va* 'lignum' (np. kścicowe, ściżowe *dřowo* 'das Kreuzholz'), dawne i dial. 'arbor', dial. boże *dřewo* 'Stabwurz', głuż. *drjewo* (dial. też *dřowo*, Schroeder Schleife 105) -*va* 'lignum, kawałek drewna', 'las, drzewostan', u Pfuha też 'krzyż; posąg bożka; drzewce włóczni, włócznia, kopia', dawne 'arbor' (Stachowski Warychiusz; dziś np. *drjewo* pušćeć 'ścinać drzewo', čorne *drjewo* 'drzewo iglaste'), křižne (křižowne) *drjewo* 'szaklak, Rhamnus', czes. *dřevo* (stczes. *dřěvo*) -*va* 'materiał drzewny, drewno, lignum, drwa' (też dial. np. 'drewno, zwłaszcza opałowe', Horečka Frenštát, 'drwa', Gregor Slav.-buč., Malina Mistřice), 'drewniany przedmiot, np. deska stołu, blat, drewniany instrument muzyczny', stczes. i dziś dial. też 'arbor' (Gebauer SL, Přír. slov., 'drzewo leśne', Bartoš DSM, Hruška DSCh; już w stczes. w nazwach niektórych drzew i krzewów, także w ludowych nazwach roślin: boží *dřevo* 'Artemisia abrotanum', myší *dřevo* 'psianka słodkogórz, Solanum dulcamara'), dial. również 'bierwiono, belka, pień drzewa' (Bartoš DSM: pl. *dřeva* 'bierwiona', Malina Mistřice: máme v lesi silné *dřevo* 'silné kmeny dubů, buků'), stczes. 'drzewce kopii, kopia, włócznia', często w porównaniach na oznaczenie twardości, braku odczuć, odretwienia, ociężałości, głupoty, np. spím jako *dřevo* 'twardo śpię', hluchá jako *dřevo* 'głucha jak pień', padl těžce jako *dřevo* 'upadł ciężko, zwałił się', sła. *drevo* -*va* 'materiał drzewny, drewno, kawałki drewna, lignum', dial. też 'arbor' (Kálal: wsch.; także w ludowych nazwach roślin np. boží *drevo* 'Artemisia abrotanum', Buffa SBN 284, myšie *drevo* 'Solanum dulcamara', SSJ, dievske, červené *drevo* 'wawrzynek wilcze лыko, Daphne mezereum', Kálal), przezwisko ociężałego, głupiego człowieka: ty *drevo*!, często w porównaniach np. spat' ako *drevo* 'twardo', sediet' ako *drevo* 'bez ruchu, nieruchomo', sprostý, hlupý ako *drevo* 'bardzo głupi';

sła. *drevó* -*věsa* 'arbor' (już w XVI w. u Megisera; też w nazwach roślin np. božje *drevo* 'bożodrzew gruczołowaty, Ailanthus glandulosa', zapewne kalka niem. *Götterbaum* 'ts.'), dial. także 'drzewo oczyszczone z gałęzi', 'pług' (np. Tominec Črni vrh), 'belka w kieracie; belka w wiązaniu dachu', przestarz. 'maszt', sch. dawne i dial. (przede wszystkim czakaw. i kajkaw., szcążkowo też sztokaw. w Dubrowniku, w Czarnogórze) *drjěvo* (: *drijěvo*), *dřěvo* (: *dřěvo*), czakaw. *dřevō*, *dřěvo*, *drivo* *driva* : *driveta* (p. Jurišić Vrgada 50) 'arbor' (od XIV w.; por. przeciwstawienie w czakaw. *drevo* 'arbor' : *drvo*

'ścięte drzewo': dokle raste, je *drevo*, a kad se poseče, je *drvo*, ZNŽO XXXIX 309: Kastav, kresati *drivo* 'očistiti stablo': kresati *djvo* 'gorivo drvo riješiti grančica sa strane', Ribarić SDZ IX 160; także w nazwach roślin: božje *drijevo* 'Artemisia abrotanum, paniculata; Lonicera caprifolium, etrusca'), 'materia, lignum' (od XVI w., np. u Vrančicia tylko 'lignum'; wyjątkowe w XVIII w. 'drewno na opał'), wyjątkowo w XVI w. 'belka, bierwiono' (ale już w XIII w. 'krzyż'; dial. 'drażek', kajkaw. w Prigorju pl. *dréva* 'više komada posječena drveta pojedince', RŠAN), w XVII—XVIII w. 'przedmiot drewniany, coś zrobionego z drewna', dawne od XIII w. i dial. 'łódź, statek, navis' (np. u Belostenca 'navigium'; według Skoka ER I 438 kalka włos. *legno* 'drewno': 'statek', por. jednak także ros. dial. *dépeso* 'łódka wydłubana z jednego pnia'), w XIV w. NM *Dréva* pl. (RJAŽ, RŠAN, RMat.), ses. *дрѣво дрѣва* (9 razy): *дрѣвесе* (1 raz w Supr.), pl. *дрѣвеса* 'arbor', 'lignum', 'kół, pal, pałka, drag, kij, fustis', bułg. dial. pld.zach. *дрѣво*, wsch. *дрѣво* 'arbor' (BER I 439, Gerov Dop., Popivanov Sb. BAN XXXIV 381: Šumen), maced. dial. *дрѣво* 'arbor' (RMJ), *др'ävu* n., pl. *dr'awé* 'drzewo ścięte lub rosnące, ale nie owocowe' (Małecki SW: tylko z Wysokiej);

strus. *дрѣво* 'arbor', 'kopia, włócznia', częściej w cs. postaci *дрѣво*, *дрѣво* -ва, w pl. często *дрѣвеса* 'arbor', 'lignum', 'deska', 'belka, drag', 'drwa', pl. *дрѣва* 'las' (Srezn.), ros. *dépeso* -sa (dial. też *depéso*, *depesó*), pl. dawne i dial. *depesá* (: dial. *depésa*; dziś *depéwja*, p. *dervyje*) 'arbor' (dial. nieraz tylko o drzewie liściastym, SRNG; częste w ludowych nazwach roślin, np. боже *dépeso* 'bylica, Artemisia dracunculus, procera, Marschalliana; tamaryszek, Tamarix tatarica', вепесовое *dépeso* 'jałowiec, Juniperus communis', черное *dépeso* 'wierzba rokita, Salix rosmarinifolia', SRNG), 'pień ściętego drzewa po obcięciu gałęzi', 'lignum, drewno używane jako materiał do różnych wyrobów, jako budulec', dial. też 'belka; maszt; żerdź, drag np. do umocnienia załadowanego wozu, stogu; koromysło; rodzaj pałki z hakiem do prania bielizny w rzece; kopyto do plecenia łapci, wyrobu butów; deska, na której maluje się ikony; beczka; łódka wydłubana z jednego pnia', pl. *depéwa*, *depéwa*, *depesá* 'budulec; belki, bierwiona; drażki np. do przenoszenia bielizny do prania; drewniana część chomąta', pot. często 'o głupim, tępym, nieuczuciowym człowieku' (SRRJ, Dal, SRNG), o możliwości dialektycznych śladów postaci *dervo* *dervese* p. *dervesina*, ukr. *dépeso* -sa 'arbor' (od XIV w., też dial. np. Stieber AJŁemk. m. 163; także w nazwach roślin np. dial. боже *dépeso*: *бихдѣpeso* 'Artemisia abrotanum, campestris, procera; Tamarix paniculata', Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 38—40, 365, ale w XV w. *воже* *дрѣво* 'krzyż', Тымченко), 'pnie ściętych drzew oczyszczone z gałęzi, kłody', 'lignum, budulec' (od XVI w., też dial. np. Leks. Poleszja 134), dial. łemk. *derevo* 'drwa' (Stieber o. c. m. 167), poleskie *дэрѣво*, *дэрыво*, *дэрѣво* 'kołek do wiązania snopów; podstawa, do której przymocowuje się górną część samoprząśnicy' (Leks. Poleszja 98, 207), przen. 'tępy, bezduszny człowiek', też w porównaniach np. зрізанім *деревом* упав на ліжко 'upadł na łóżko jak kłoda' (SUM), brus. *дээрѣва* n. 'arbor' (też w nazwach roślin: dial. боже *дээрѣва* 'Artemisia campestris', Kiselevskij Bot. sl. 19: Mińsk), 'drewno jako materiał, budulec, lignum' (także dial., Šaternik Červ., Scjaškovič Grodno: też *дээрѣво*, Bjałkevič Mohylew: także *дээрѣва*, *дээрѣва*, MSDM 86, Mat. Minsk: pl. *дээрѣва* 'budulec').

We wsch.słow. dobrze są też poświadczone postaci bez pełnogłosu: ros. przestarz. i poet. *дрѣво* -ва, pl. *дрѣвеса* 'arbor', dial. *дрѣво* (: *дрѣво*), *дрѣво*,

pl. *dpéaa*, *dpesá* 'arbor; duże, wieloletnie drzewo (odpowiednie na budulec); pień ściętego drzewa oczyszczony z gałęzi przeznaczony na budulec', 'łódka wydłubana z jednego pnia', 'drażek do noszenia ikony' (SRNG: tu dane świadczące o dużym zasięgu w gwarach), dial. божке *dpéso* 'Tamarix gallica' (SRNG), ukr. przestarz., poet. *dpéso* 'arbor' (SUM, Żel., wyjątkowe w XVIII w., Tymčenko), też dial. *dpéso*, *dépsso*, Hrinčenko, Stieber o. c. m. 163: *dler(y)wo*, *drewo*, brus. *dpéaa* n. 'arbor; lignum' (też dial., Nosovič 145 i 732: *dpéso* 'arbor', *dpéssy* pl. 'drwa, polana', Bjalskevič Mohylew: *dpéaa* : *dpéaa* n., Šaternik Červ.: *dpéaa*, Rastorguev Brjansk), poleskie także *dpéso* 'kołek do wiązania snopów' (Leks. Poleszja 98). — W językach liter. zapewne z cs. (por. wyżej rus.-cs. дръво), natomiast w gwarach (wobec dużego zasięgu tych postaci) prawdopodobnie w rezultacie rozwoju *-ere-* > *-re-* bądź *-er-* (wypadnięcie nieakcentowanej samogłoski). ~

Ze słow.: rum. *dreavă* 'pręt drewniany; bijak tapicerski'.

Por. wtórne postaci 1. słu. przestarz. i dial. (?) *drêv* m. 'arbor' (SSKJ, Pleteršnik), ros. dial. (Kaługa) *dpes -sa* 'ts.' (SRNG: wyjątkowe w zagadce), ukr. dial. *біждепес*, *божидепес -sa* 'Artemisia campestris' (Hrinčenko);

2. ros. dial. *dépesa* f. 'arbor', *dépesá* f. 'listowie' (por. niżej lit. *dervà*), *dépesá* m., f. 'prostak, gbur' (SRNG).

Kontynuuje bśl. *derŭa-* n., na które wskazuje też derywowane stąd lit. coll. *dervà* 'smolne drzewo, drewno; szczapa, kawałek smolnego drzewa, łuczyno; dziegieć, smoła' (> fiń. *terva* 'smoła, dziegieć'). Do ie. *der-ey-*, *der-u-* : *dr-ey-* 'drzewo' (zob. *drava*). Najbliższe odpowiedniki: cymr. *derw-en* 'dąb' (**derŭā-*), gal. NM *Dervus* ('las dębowy') < **dervo-*, stnord. *tjara* f. 'dziegieć, smoła' (**derŭōn-*), ags. *teru*, *teoru* n., *tierwe* f., *tierwa* m. 'ts.' (ie. **derŭ-jo-*). Z apofonią (zob. *sā-dorvā*): stind. (heteroklityczne) *dāru drūnaḥ* : *drōh* 'kawałek drzewa, polano, szczapa, drewno, przedmiot drewniany', awest. *dāuru-draoś* 'kawałek drzewa, drewno, pień drzewa', gr. *δόρυ* n. 'pień, drzewo; deska, belka; drzewce włóczni, włócznia, oszczep', het. *taru* n. 'drewno', lit. *darvā* = *dervà*, łot. *dařva* 'dziegieć, smoła'. Pod względem morfologicznym w bśl. pierwotny temat na *-o-* (psł. dial. temat na *-es-* może być archaizmem, p. SP II 29, Meillet Ét. 360, może jednak być też sekundarną innowacją, zob. Vaillant GC III 235—6, Bernštejn OSG II 156—7), derywowany od stematyzowanej podstawy *der-u-* > *der-ŭ-*. Zob. paralelne budową *dravo* (*drŭuom) < *drŭ(u)*-. Pierwotnie substantywizowane adi. n., dla podstawowego *dereu-* rekonstruuje się znaczenie 'twardy, mocny, trwały': 'być twardym, mocnym, trwałym, zdrowym'. Por. irl. *derb* 'pewny, niezawodny' (**derŭo-*) i pers. *diraxt* 'drzewo, arbor', śrirań. *draxt* pierwotnie adi. dewerbalne *draxta-* z podstawowym znaczeniem 'coś stałego, twardego' (Benveniste Voc. I 107—8). — O rozwoju znaczenia 'człowiek tępy, bezmyślny, głupi' (w wyniku porównania człowieka z pniem, drewnem) p. Much WS I 39—48.

Berneker SEW I 185—6, Trautmann BSW 52—3, Sławski SE I 174, Kuryłowicz AI 58, 124, Fraenkel LEW 90—1, Walde-Hofmann I 765, Ekkert UZIS XXVII 16—8, Pokorny IEW 214—7, Benveniste PLG I 298—301, Voc. I 104—8 (koryguje przekonująco dawne ujęcie Osthoffa Etymologische Parerga I, 1901, 136 nn.). W. S. — W. B. — F. S.

dervoděľьць zob. **drŭvoděľьць**

dervoděl'a zob. **drъvoděl'a**

dervoděl'ъ zob. **drъvoděl'ъ**

dervočdъ zob. **drъvočdъ**

dervotarъ zob. **drъvotarъ**

dervovъ *dervova dervovo* zach. 'odnoszący się do drzewa, drzewa dotyczący, drzewny'

~ stpol. XV—XVI w. *drzewowyy* 'drzewa dotyczący' (np. w XVI w. *drzewowyy* mech 'Lichnes sp.', skora *drzewowa*), dial. kasz. *dřevovi* 'odnoszący się do drzew' (*dřevovi* pták 'dzięcioł, Picus', Sychta SK; u Lorentza PW: *dřevovovi*), głuż. *drjewowyy* 'drzewny' (np. *drjewowyy* popjeł, *drjewowe* wuhlo), czes. rzadkie *dřevový* adi. do *dřevo*, już stczes. *dřevový* (np. ovoce *dřevové*, črvek *dřevový* 'ligni vermiculus', Gebauer Sl.), śla. *drevový* adi. do *drevo* (np. *drevový* materiál). ~

Adi. od *dervo* z suf. *-ovъ*. Zapewne już psł. dial. zach. innowacja. Por. *dervovъ*. W. B. — F. S.

dervъko pln. 'małe, młode rosnące drzewo, arbuscula', 'kawałek drzewa, drewna, patyk, kij, klocek'

~ pol. *drzewko* 'arbuscula' (od XVI w., ale już w XV w. boże *drzewko* 'Artemisia abrotanum'; dial. też 'młode drzewo owocowe', Zareba AJŚ II cz. II 54, Szymczak Domaniewek, Sychta SK, Lorentz PW, 'drzewo rosnące', MAGP XI m. 546), 'kawałek drewna np. na opał', dial. także 'krótka belka w ścianie' (Dejna AGK m. 735), śląskie 'mała beczka, beczułka' (MAGP III cz. II 26, Nitsch DPŚ 193, Zareba AJŚ III m. 302), dłuż. *dřowko* : *dřewko* (dial. też *drěwko*) 'kawałek drewna', 'lasek, zarośla', boże *dřowko* 'Artemisia abrotanum', także NO *Dřewko* (Muka III 25), głuż. *drjewko* 'drewienko, pacyzek', coll. 'drobne drwa', czes. *dřívko* 'kawałek drewna, drewienko' (dial. 'zapałka', też *dřevko* 'obsadka pióra', Bartoš DSM), dial. także 'małe drzewo leśne' (Přír. slov., Hruška DSCh), śla. *drievko* (rzadziej *drevko*) 'mały kawałek drewna, drewienko' (dial. *drevká* pl. 'zapałki', Kálal), ludowe boże *drievko* 'Daphne' (SSJ), 'Artemisia abrotanum' (Buffa SBN 284);

ros. dial. *děpesko*, *depésko*, *depeskó* 'arbuscula' (pln.), 'drzewce narzędzia, chorągwi; maszt' (SRNG), w języku liter. *dřésko* (dawne też *dřeskó*) 'drzewce', u Dała także 'słup, kołek namiotu', dial. bożee *dřésko* 'Tamarix gallica' (SRNG), ukr. *dřésko* 'drzewce narzędzia, chorągwi', przestarz. poet. 'arbuscula' (SUM, też dial., Hrinčenko), brus. *dřšýka* n. 'drzewce np. chorągwi', 'polano' (też dial. *dřšýki* pl. 'krótkie drewienka do palenia, na podpałkę', MSDM 20, Mat. Minsk 55), dial. także *dřésko* 'arbor' (Nosovič). ~

Dem. od *dervo*, o suf. *-ъko* zob. I 93.

Por. *dervyce*.

W. B.

dervyce 'małe, młode drzewo rosnące, arbuscula', 'kawałek drzewa, drewna patyk, kij, klocek; kij, drażek stanowiący uchwyt niektórych narzędzi, przedmiotów'

~ pol. *drzewce* (dawne też *drzewco*) 'draż drewniany będący trzonem np. sztandaru, kosy, dzidy' (od XVI w.), dawne od XV w. 'włócznia, kopia,

dzida', stpol. XV w. też 'drzewo rosnące' (boże *drzewce* 'bylica boże drzewko, Artemisia abrotanum'), w XVI w. pl. *drzewca* 'drażki do noszenia ciężarów', dłuż. NM *Drěwce* (Muka III 25), czes. *dřevce* (stczes. *dřěvce* od XIV w.) 'kopia, włócznia; drąg drewniany będący trzonem np. włóczni, sztandaru', rzadko 'kawałek drewna, deska' (stczes. 'drewno np. na opał, kawałek drewna'), stczes. też 'łodyga, pręt', bożie *dřěvce* (dziś ludowe bożi *dřevce*) 'Artemisia abrotanum', sła. *drievce* (dial. też *drevce*) dem. do *drevo* 'lignum', dial. *drevce* także 'szczebel w drabinie' (Kálal);

sł. przestarz. *dřevce* (dial. też *drevce*) 'arbuscula' (bożje *drevce* 'Ilex aquifolium', blażeno *drevce* 'jałowiec sawina, Juniperus sabina'), u Pleteršnika także 'maszt', 'die mit Leimruten versehene Klettenstange der Vogelsteller', sch. *drijevce* (*drijevce*) dawne od XVI w. i dial. (np. czakaw. *drívce*, Ribarić SDZ IX 144) 'arbuscula' (dziś przede wszystkim bożje *drijevce* 'Artemisia abrotanum'; wiciokrzew przewiercień, *Lonicera caprifolium*; *Ilex aquifolium*), 'drewno, kawałek drewna', dawne 'mały statek, navicula', już w XIV w. NM *Drěvce* (RJAZ, RSN, RMat.), cs. *дръвѣце* 'arbuscula' (Miklosich LP);

strus. *древѣце* 'drzewko (owocowe), arbuscula' (Srezn. III), ros. *древѣцѣ* : *древѣце* 'arbuscula', dial. też 'klocek, forma do plecenia łapci', pl. *древѣцѣ* 'drewniany kadłub chomała' (Dal, SRNG), ukr. *древѣцѣ* (dial. też *древѣце*, Hrinčenko) 'arbuscula' (od XV w.), dial. także 'przystrojone drzewko w czasie uroczystości weselnych', 'część pługa' (Hrinčenko, Żel.), dawne XVII—XVIII w. 'długi kawałek drzewa, drażek; drzewce chorągwi' (Tymčenko) przestarz. i poet. również *древѣце* 'arbuscula' (SUM), stokr. XVI—XVIII w. 'drewniany uchwyt broni, drzewce' (Tymčenko), brus. dial. *дрѣвѣцѣ* n. 'arbuscula' (Bjalbkevič Mohylew), w języku liter. *дрѣвѣцѣ* n., u Nosoviča *дрѣвѣцѣ* 'ts.'. ~

Por. 1. sł. *drevěsce* 'arbuscula', u Pleteršnika też mało *drevesce* 'Lonicera caprifolium', p. *dervo dervese*;

2. stpol. wyjątkowe XV—XVI w. *drzewiec* 'włócznia, dzida' (Słownik stpol. II 203, SP XVI IBL, L.), dłuż. NO *Drěwc -ca* (Muka III 25), głuż. *drěwc -ca* 'drzewce; dzida, oszczep', czes. rzadkie *dřevce -vce* = *dřevce*, bożi *dřevce* 'Artemisia abrotanum' (też dial., Gregor Slav.-buč. 47), sch. tylko bożi *drěvac* 'Artemisia abrotanum' (RSAN: Šulek, z czes.?), ukr. u Żel. *древѣцѣ -сѣ* 'Hylobius', u Karłowicza SGP jako hucul. 'bukiet weselny, przystrojona gałąź smreczyny' podane w pol. postaci *drzewiec*;

3. ros. dial. *древѣцѣ* f. 'kopyto do plecienia łapci' (SRNG: Wiatka).

Dem. od *dervo*, o suf. *-sce* zob. I 100.

Por. *dervsko*.

W. B.

dervъje coll. 'drzewa rosnące, arbores', 'ścięte drzewa używane jako materiał budowlany, lignum, pnie drzew'

~ pol. dawne od XV w. *drzewie* 'drzewa rosnące, arbores' (też dial., Karłowicz SGP I 382—3 s. v. *drzewię*), dawne także 'drewniany trzon, uchwyt, drzewce' (SJP PAN), stpol. XV w. 'materiał drzewny, lignum', czes. *dříví* (stczes. *dřevie* : *dřěvie*) n. 'drwa, pewna ilość drewna' (też dial. np. štípu *dříví*, Bělič Dol. 169), stczes. i dial. 'drzewa rosnące, las' (Přír. slov., Gebauer Sl.), sła. *drievie* (dial. *drevie*, Kálal) n. 'drwa';

sł. *dřevje* n. 'drzewa, arbores', sch. dawne i dial. *drijevlje*, *dřevlje* (np. czakaw. od XV w. *drívje*, *drevje*, też kajkaw. np. *drevljé*, Herman Filologija VII 80) 'drzewa rosnące, arbores', 'drewno jako materiał budowlany'

(RJAZ, RSNAN), es. ДРЕВИЕ 'arbores; ligna' (Miklosich LP), śrbułg. ДРѢВІЕ coll. (BER I 439);

strus. ДЕРЕВИЕ (też w es. postaci głosowej ДРЕВИЕ, Srezn. III) n. 'arbores', ros. дeрeвья pl. do дeрeво, dial. дeрeвье : дeрeвье 'drzewa rosnące, arbores', 'duże, grube drzewo', pñ.-zach. też дeрeвье 'drzewo', 'drzewa', 'kora brzożowa' (Dal, Опыт, SRNG), stuktur. XV—XVIII w. дeрeвье 'drzewa, arbores' (Tumčenko), brus. dial. дeрeвье 'większa ilość drzew' (Nosovič). ~

Por. bułg. dial. дeрeвнa 'drzewa' (Gerov Dop. s. v. дeрeво).

Coll. od dervo, o suf. -ŷje zob. I 86.

W. S. — W. B.

dervŷno zach. 'drewno, kawał drzewa, drewna, lignum'

~ stpol. XVI w. wyjątkowe *drzewno* 'drewno; kawał drzewa' (np. Mącz. 298a, SP XVI IBL VI 19—20, L.; może już w XV w.: w Słowniku stpol. II 180 *drzewno*), dial. kasz. *dřevno* 'ts.' tylko w zwrocie zaběc v kam a *dřevno* 'zapomnieć' (Sychta SK I 251), dłuż. *dřevno* : *dřovno* 'bierwiono, kłoc, belka, kawał drewna, polano; drewno budowlane, budulec', *dřovno* też 'drzewo, arbor' (w tym znaczeniu wyjątkowe), 'ułożony budulec, plac, gdzie jest złożony budulec', *dřevno* również przten. 'nieporadny, niezgrabny człowiek', głuź. *drjewno* 'obciosany kawał drewna, drewno użytkowe', czes. dial. *dřevno* 'kawał drzewa, bierwiono' (Bartoš DSM: z pogranicza śła.). ~

Nie tu chyba należą wyjątkowe i niepewne ros. dial. дeрeвнo 'bierwiono' (SRNG: Smoleńsk), ukr. u Żel. дeрeвнo 'spróchniałe drewno', p. *dřevno*.

Substantywizowany nom. sg. n. adi. *dervŷnŷ* (zob.). Por. *dřevno*. W. B.

dervŷnŷ *dervŷna dervŷno*, dial. pñd. (i wsch.?) też **dervesŷnŷ** 'drzewa dotyczący, pozostający w związku z drzewem, arboreus, ligneus, qui ligni est, ad lignum pertinet', 'drzewa, drzew, arboris, arborum, ligni, lignorum' (zastępuje gen.), **dervŷnaja kora, skora** 'kora drzewna', pñ. **dervŷnoje oglyje** 'węgiel drzewny', zach. **dervŷnŷjŷ čřvŷ** 'robak gryzący, toczący drzewo, drewno'

dervŷnŷ: ~ pol. od XV w. *drzewny* 'złożony z drzew, będący drzewem; zrobiony z drzewa, drewna; będący drewnem lub częścią drewna' (dial. kasz.-śl. *dřevnŷ, dřevnŷ*, np. *dřevnŷ sok*, Lorentz PW), węgiel *drzewny* 'węgiel otrzymywany podczas suchej destylacji drewna', stpol. XVI w. skóra *drzewna* 'kora drzewa', *drzewny czerw*, mol 'robak gryzący, toczący drewno', głuź. *drjewny* 'posiadający drewno, obfitujący w drewno, lesisty' (np. *drjewna krajina* 'lesista okolica'), czes. *dřevnŷj* (: *dřevnŷl*) 'dotyczący drzewa, drewna, pozostający w związku z drzewem' (np. *dřevnŷj červ* 'robak toczący drewno', Jungmann), stczes. *dřevnŷj* : *dřevnŷj* 'ts.' (Gebauer Sl. I 381), śła. *dřevnŷj* 'wyprodukowany, uzyskany z drewna' (np. *dřevné uhlie* 'węgiel drzewny'), u Kálala *dřevna* blška 'rodzaj gry';

śle. *dřeven -vna -vno* 'dotyczący drzewa, pozostający w związku z drzewem' (Pleteršnik), stsch. XIII-XVIII w. *drijevan -vna -vno* 'ts.', scs. ДРѢВННŷ 'związany z drzewem, drewnem, ligni, lignorum';

strus. wyjątkowe ДРѢВНННŷ 'ξύλου', ros. dial. дeрeвннŷi 'pokryty drzewami' (SRNG: Ural), дeрeвннŷi 'tępy, głupi' (SRNG: Archangielsk), ukr. дeрeвннŷi -nŷ -nŷe 'dotyczący drzewa, odnoszący się do drzewa, z drzewa otrzymywany' (też dial. np. Lysenko SPH), 'żyjący, pasożytujący na drzewie', дeрeвннŷi kopa 'kora drzewa', stuktur. XVI w. także 'z drzewa zrobiony, drewniany', дeрeвннŷe мыто 'дрoв'яне мыто' (Tumčenko). ~

dervesŷnŷ: ~ śle. *dřevŷesen -sna -sno* 'dotyczący drzewa, pozostający w związku

z drzewem' (np. *drevesna* skorja 'kora drzewa'), cs. *дрѣвѣсьнѣ* 'arboris' (Miklosich LP);

z cs.: ros. *древѣснѣй* 'odnoszący się do drzewa, przynależny drzewu', 'otrzymywany z drzewa' (np. *древѣснѣй* уголь 'węgiel drzewny'), ukr.-cs. *древеснѣй* 'arborarius' (Slavynec'kyj Leks. 90, też Żel.: *древѣснѣй*). ~

Adi. od *dervo derva* : dial. *dervese* z suf. -ъnъ. Postać *dervъnъ* ma dokładny odpowiednik bałt.: lit. *deřvinas* 'smolny, żywiczny' (: *dervinis* 'odłupany ze smolnego drzewa; wypalony z pni smolnych sosen, świerków; czarny, ciemny'), por. też gr. *δρῦνος* 'dębowy'. W. B. — F. S.

dervъn'a zach. 'pomieszczenie na drzewo, miejsce, gdzie przechowuje się drzewo', wsch. 'drzewa rosące; ścięte drzewa, zwłaszcza używane na budulec; przedmiot z drzewa'

~ pol. dial. *drzewnia* 'miejsce, na którym się rąbie drzewo; pomieszczenie, szopa na drzewo' (Karłowicz SGP, MAGP II m. 60, cz. II 39, Zaręba AJŚ III m. 361, cz. II 30);

ros. dial. *дерѣвня*, *дерѣвня* 'drzewa', 'drewniany dom', 'stos zrąbanych drzew', *деревня*, zwykle pl. *деревни* 'narty nie podbite skórą' (Dal, SRNG), ukr. przestarz. i dial. *дерѣвня* 'ścięte drzewa, drewno na budulec, kłody' (od XVII w., Тумченко), dial. też 'las, drzewa, dużo drzew', 'drewniany dom' (SUM, Hrinčenko, Żel., Lysenko SPH), *деревня* (: *депесня*) 'drewniana część pługa' (Hrinčenko). ~

Wyraz o podwójnej motywacji: nomen loci od *dervo* z suf. -ъn'a (zob. I 138—9) : substantywizowane przy pomocy suf. -ja (zob. I 82) adi. *dervъnъ*. W. B.

derv'akъ zob. **dervakъ**

derv'aninъ *derv'anina* pfn. 'człowiek mieszkający w lasach, mieszkaniec lasów', zwykle pl. *derv'ane* 'ludzie mieszkający w lasach'

~ pomorska NM w dokumencie z r. 1400 *Dravene* (okolice Koszalina, nowe niem. *Drawehn*, dziś pol. *Drzewiany*), Trautmann EOO II 104, Lorentz SNH 25, stpołab. w dokumencie cesarza Henryka II z r. 1004 *Drewani* 'Drzewianie, plemię lechickie zamieszkałe na lewym brzegu Łaby', dłuż. *dřewjan* (dial. *dřejan*) 'mieszkaniec lasów', *Dřewjany* pl. określenie ludności zamieszkującej lasy (Muka);

strus. *деревляне*, *зане сѣдоша в лѣсахъ* (Pověst'ь vrěmennych lět, p. Vasmer REW I 341, u Konstantyna Porfirogenety *Δερβλενῖνοι* 'Derewlanie, plemię ruskie zamieszkałe na pld. pobrzeżu Prypeci' (stąd ros. hist. *Древляне*, ukr. hist. *Древляни*, *Деревляни* 'ts.'), ukr. NM *Derewlany* (SGKP II 7, Vasmer RGN II 715). ~

Por. pol. dial. kasz. *dřwón* -na 'poziwnik, Galeopsis tetrach' (Sychta SK).

Od *dervo*, o suf. -'aninъ zob. I 119.

Brückner AslPh XXXIX 1, Lehr-Splawiński GP 2, SSS I 338, 394, Kowalenko SSS I 338—9, Nalepa SSS I 394, Vasmer REW I 341. W. B.

dervъ 1. *dera* 'darcie, zdzieranie', przenośnie o 'silnych, gwałtownych przejawach czego, np. o krzyku, wrzasku, gwałtownym ruchu', rzadziej jako concretum 'coś zdartego, wydartego, np. paździerz'

~ pol. dawne, rzadkie *dzior*, *dziór*, *dzier* -ru, zwykle pl. *dziery* 'pierwsze najgrubsze wyczeski lnu lub konopi' (L. XVIII—XIX w.);

sł. *dër dëra derú* 'krzyk, wrzask' (dosłownie 'darcie się'), też *dër* (= *dër*) 'bieg, kłus', v *dir* iti 'klusować', konj ima težek *dir* 'koń ma ciężki trucht' (Pleteršnik; też dial., np. Tominec Črni vrh);

ros. *děp*, tylko w zwrocie задать (дать) *děpy* 'dać drapaką' (SSRJ III 1097), dial. *děp* nomen actionis 'darcie, rozdzieranie' i dalej — z rozwojem podstawowego abstrakcyjnego znaczenia: *děp* дерет 'o silnych, gwałtownych objawach czego', *děp* дера 'głośno płacze', poza tym *děp* 'duży popyt na coś', 'duży rozechód czego; duże zużycie odzieży', w znaczeniu konkretnym 'paździerze' (tomskie), 'gęsty, nieprzebyty las' (uralskie); por. ponadto wyrażenia adwerbialne: *děpom*, *děpom* драть 'szybko, z zapalem coś robić', 'głośno, mocno krzyczeć', *děpom* дерет 'mocno rwie (o silnym bólu)', *děpom* брать 'brać za drogo, zdzierać' (SRNG), ukr. dial. *děp!* interi. dla wyrażenia dźwięku przy rozdzieraniu tkaniny, też 'krzyk chruściela' (Hrinčenko). ~

Nomen actionis od *derq dьrati*, *dьrq derti*. Por. też chronologicznie starsze *dorz*. O tym typie abstraktów patrz I 58—69. M. Ś.

derz 2. *dera* 'kto zdziera, obdziera; to, co drze, rozdiera np. kłująca, kolczasta roślina', 'to, czym się obdziera, nóż, narzędzie do obdzierania'

~ sła. dial. *der* 'cierlica' (nomen instrumenti, Kálal);

ros. dial. *děp -pa* i *-py* 'śliwa tarnina, Prunus spinosa', 'darń, darnina', rzadko 'specjalny nóż do obdzierania lub rozdzierania czego', donieckie *děp -pa* 'zabijaka, zawiadaka' (SRNG). ~

Częstsze w compositach, głównie na pld. i wsch., np. sł. *živodër -dëra* 'oprawca, rakarz' (Pleteršnik), sch. *živòder* 'kto zdziera skórę ze zwierząt', 'zdzierca, łupieżca', też synonimiczne *kožòder*, *strvòder* (RMat.), bułg. *жисодѣр* 'zdzierca, wyzyskiwacz', *кожодѣр* 'ts.' (BTR), maced. *жисодеп* 'zdzierca', *кожодеп* 'oprawca', 'zdzierca';

ros. *жисодѣр* 'rakarz, hycel', 'oprawca', 'zdzierca, łupieżca', *кожодѣр* 'oprawca, ściągacz skór', *зубодѣр* ironicznie 'dentysta', ukr. *жисодѣр* 'wyzyskiwacz, zdzierca' (SJM), dial. *чюлод'ѣр* 'kto kradnie pszczołom miód' (Leks. Poles'ja 353), brus. *жисадзѣр* 'rakarz, hycel', 'zdzierca', dial. 'rzeźnik' (Bjaľkevič Mohylew). ~

Nomen agentis od *derq dьrati*, *dьrq derti*. O budowie zob. I 58—59. Por. też nomen actionis *derz* 1. i *dorz*. M. Ś.

derz f. wsch. 'podarta odzież, szmaty, łachy'

~ ros. dial. *депъ -пу* 'szmaty, łachy, starzyzna, podarta odzież' (Dal, Opyt Dop., SRNG: pskow.). ~

Nomen acti (< nomen actionis) od *derq dьrati*. Rozwój znaczenia jak w należącym do tej samej rodziny pol. dial. *drach* 'stare, zniszczone ubranie, szmata' (Karłowicz SGP), por. też *dercha*. W. B.

derba pld.-wsch. 'darcie, drapanie, oczyszczanie przez wydzieranie np. darniny, krzaków, karczowanie' (stąd 'miejsce, gdzie się wydiera darń, krzaki, karczowisko'), 'krzyk, wrzask, darcie się'

~ sch. dial. *dërba* (*dërba*) 'wrzask, krzyk, zawodzenie, głośne narzekanie' (RSAN, RJAZ);

ros. dial. *dëpá* 'silnie zarośnięty odłóg, ugór' (*dëpý* драть 'oczyszczać ugór z drzew, zarośli, darniny, przygotowywać do orki'), 'karczowisko; nie-

wielka działka pod len na miejscu wypalonego lasu' (SRNG), ukr. u Hrin-
čenki *derba* 'darń, darnina'. ~

Skonkretyzowane abstractum od *derq dьrati*, por. *dьrati zem'q (cělinq, novinq)* o 'kopaniu, rozorywaniu ziemi, nowiny'. (Zob. *dьtь, dora, dora*).
O suf. *-ьba* p. I 61—2.

Brandt RFV XXI 216, Brückner AslPh XXXIX 2, Vasmer REW I 340. —
Berneker SEW I 254, rekonstruując *derba*, łączył z *dorbь*, ie. *derbh-* 'wić,
związać, skręcać'. Nie widać podstaw. W. B.

derьca zob. **derьсь**

derьсь *derьca* zach. i pld., **derьca** m. zach. 'kto coś drze, zdziera' zwykle przen.
'oprawca, zdzierca, rabuś'

derьсь: ~ dłuż. *žerc -ca*, dial. *žerc* 'dzierlica, dziergaczka do lnu' (Muka,
Fasske Vetschau), stczes. XIV w. *děrec -reč* 'modrzew, Larix' (Gebauer Sl.),
sła. przestarz. *derec* 'modrzew europejski, Larix europaea' (Kálal, Buffa
SBN);

ste. *dérec -ra* 'oprawca, rakaż' (Pleteršnik), sch. dial. *dérac -ra* 'miesiąc
marzec' (dosłownie 'ten, co zdziera, drze skórę', R SAN), też NO *Derac*,
tutaj również złożenia: dial. *kozoderac* 'wiatr powodujący pomór kóz' (Vuk,
R Mat.), *živoderac* i *živoderac* 'na żywo odarty', 'ciemieżca, dręczyciel'
(R SAN). ~

derьca: ~ stpol. wyjątkowe XV w. *dzierca* 'łupieżca, exactor' (Słownik
stpol.), dial. kasz. *žerca* 'robotnik, zwykle przodownik przesadnie szybko
pracujący' (Sychta SK I 263), 'oprawca, rakaż' (Lorentz PW I 175), stczes.
XIV w. *dereč -oč* 'łupieżca, rabuś' (Gebauer Sl.). ~

Nomina agentis z suf. *-ьсь, -ьca* (zob. I 100, 102) od *derq dьrati*, *derq derti*.
Por. też *deračь, derunь*. M. Ś.

derьma adv. wsch. 'drać, zdzierając, szarpiąc, krzycząc', przede wszystkim
derьma dьrati 'silnie, mocno drzeć, zdzierać, też na oznaczenie silnych, gwał-
townych przejawów jakiejś czynności'

~ ros. dial. *derьmá, dermá, děpma* adv.: *derьmá depem* 'mocno szczypie,
o mrozie', 'szybko biegnie, o koniu', 'szybko niszczy odzież, ubranie, o nie-
dbałym człowieku', *dermá dьrati* 'usilnie prosić', *děpma dьrati* 'mocno drzeć,
zdzierać' coś, 'szybko rozechwytywać, wykupywać coś; bardzo drogo coś
sprzedawać', 'mocno płakać, krzyczeć', 'z zapalem gdzieś iść' (SRNG, Opyt
Dop.), *dьrati derьmá* o bardzo silnym swędzeniu (Slovarь Rjazan.). ~

Adv. od *derq dьrati*, o tym typie adv. zob. Vondrák VSG II 333.

W. B.

derьmlo wsch. 'coś podartego, lichego, łatwo drącego się', zwłaszcza 'liche płótno,
łachy, szmaty'

~ ros. dial. *derьmó (dermó) -má* 'zgrzebne grube płótno; stara zgrzebna
odzież; liche wyrób', 'szmaty, gałgany, łachy', 'bezwartościowa rzecz', pot.
'łajno, nawóz; śmieci, paskudztwo' (Dal, Opyt Dop., SRNG, Melьničenko
Jaroslavł, Mirtov Don., Slovarь Rjazan.), ukr. u Żel. *derьmó* 'liche materiał
ubraniowy', brus. dial. *дзяpьmó* 'niedorajda, niezdarą, niedojda; niechluj,
flejtuch' (Bjałьkevič Mohylew), *dzerьmó*: *derьmó* 'coś bardzo złego, kiep-
skiego' (Rastorguev Brjansk). ~

Od *derq dьrati*, o suf. *-ьmo* zob. II 15. Por. *derь*.

W. B.

der'uga zob. deruga

desę *desęte* m. liczebnik główny 'dziesięć, decem'

Na wyraz wskazują: 1. strus. acc. sg. *дѣвоѡ на десѡ* (XII w.), gen. sg. *десѡте* (połab. *desęte grivęnъ*, XII w.), dat.-instr. dualis *дѣвома десѡма* (XII w.), instr. pl. *десѡми на десѡте* (XV w.), p. Sobolevskij RFV LXIV 154—5, Vasmer REW I 346, Kiparsky, Russische historische Grammatik II, 1967, 178, Shevelov PS 194;

2. może i połab. *disędišę* 'sto' (zob. Lehr-Splawiński, Polański SE I 108), por. też stpol. wyjątkowe XIV—XV w. *dziesiąt* 'dziesięć' np. jako *dziesiąt groszy, za dziesiąt włok* (nie wyodrębnione przez Słownik stpol., zwraca na nie uwagę Grappin, Les noms de nombre en polonais, 1950, 25, p. też Sławski SE I 198).

Pierwotna fleksja tematu spółgłoskowego najlepiej zachowana w scs., np. loc. sg. на десѡте, nom. pl. десѡте, gen. pl. десѡтъ.

Prawie we wszystkich językach słow. pierwotny loc. sg. i gen. pl. zachowane w funkcji specjalnej drugiego członu liczebników złożonych typu *tri na desęte, šestę desęte*, np. pol. *trzydzieści*, stpol. *trzydzieście*, czes. *třinácet*, stczes. *třinácete*, sch. *trinaest*, stsch. *trinadeste*, scs. *триѡ на десѡте*, ros. *тринадцѡтъ*; pol. *sześćdziesiąt*, połab. *šistędišę*, czes. *šedesát*, sch. *šezdęset*, scs. *шестьдѡсѡтъ*, ros. *шестьдѡсѡтъ*.

Kontynuuje ie. *dekę-t*: lit. *dęšimt*, *dęšimts* indecl. (w LKŹod. II 433 też *dęšiņ* : *dęšim*), stlit. gen. pl. *dęšimtų* (dziś *dęšimtų*) 'dziesięć', stpr. *desimpts* 'ts.', lot. dawne *desimt*, dziś (z metatezą *im* > *mi*) *desmit* indecl. 'ts.', alb. *dhjetę* 'ts.', goc. *taihun-tęhund* 'sto' (pierwotnie 'dziesięć dziesiątek'). Ie. *dekę-t* to rozszerzenie na *-t* pierwotnego **dękm* 'dziesięć' (z którego wyprowadza się fiń. *deksan* 'ts.'): stind. *dása* = awest. *dasa*, gr. *δέκα*, łac. *decem*, goc. *taihun*, stwniem. *zehan*, toch. A *šak*, B *šak* 'dziesięć'.

Mało prawdopodobna przyjmowana np. przez Fortunatova KZ XXXVI 36 prapostać **dęset* (rekonstruowana na podstawie typu ros. *-дѡтъ* < *-dsjaty*, strus. *-дѡтъ*) w nawiązaniu do orm. *tasn* 'dziesięć' (**dęk*). Wszystko wskazuje raczej na późniejsze częste w liczebnikach skrócenie na gruncie poszczególnych języków słow. (p. Berneker SEW I 186—7, Vasmer REW I 384).

Sobolevskij RFV LXIV 154—5, Sl V 453, Trautmann BSW 53, Meillet Ét. 280, 289, SC 428, Vasmer REW I 346, Vaillant GC II 2, 636—8, Szemerényi Studies 108, Pokorny IEW 191, Mayrhofer KEWA II 26, Endzelin BL 182, Frisk GEW I 360. F. S.

desętakъ *desętaka* zach. i pld. 'to, co charakteryzuje się miarą dziesięciu jednostek, np. zagon o długości dziesięciu jednostek, zwierzę dziesięcioletnie, dziesięciojednostkowa miara objętości'

~ pol. *dziesiątak -aka* myśl., znane też w dial. (por. Karłowicz SGP) 'jelen lub kozioł (sarnik) mający po dziesięć odnóg na każdym rogu' (SJP PAN, Hoppe SJŁ), dawniej 'dziesięć groszy polskich' (L. z XVIII w.; jeszcze w dial. 'dziesięć centów; dziesięć groszy', Młpol., Karłowicz o. c.), dial. młpol. także 'dom o dziesięciu mieszkaniach';

słę. *desętak -aka* 'dziesiątka, o pieniądzu, monecie' od XVI w., też dial. np. Tominec Črni vrh, 'jeden z grupy dziesięciu osób', *desętaki* 'grupa dziesięciu osób' (Pleteršnik), dial. *desętak* również 'zagon o mierze dziesięciu jednostek' (Tominec o. c.), sch. *desętak -aka* 'dziesięcioletni samiec, o zwierzę-

tach domowych' (w RJAZ 'decennis, w ogóle o zwierzęciu domowym lub o dziecku' od XVII w.), od XVI w. 'pieniądz dziesiątka', 'naczynie, np. beczka o pojemności dziesięciu jednostek; miara pojemności': *desetak* je mera za żito, dial. 'kopka złożona z dziesięciu snopów' (np. wsch. Serbia), rzadko 'dziesięciosylabowy wiersz' i 'onaj koji plaća desetak' (RSAN), w XVII w. wyjątkowo 'dziesiąta część różańca', por. też NM *Desetak* (dawna nazwa wioski w Serbii), RJAZ, bułg. *decemák* pot. 'pieniądz dziesiątka' (BTR), dial. też 'dziesięciolatek', 'tkanina osnuta na dziesięciu pasmach', 'coś długiego na dziesięć piędzi', 'десет мери нещо' (Gerov), 'sukmana uszyta z dziesięciu klinów', 'powróż, lina o długości dziesięciu metrów' (BER I 346). ~

Od *desęts*. O suf. *-akъ* w funkcji formantu substancywizującego przymiotniki i liczebniki p. I 89. Por. dokładny odpowiednik w lit. *dešimtiokas* 'dziesiątka, pieniądz' (LKŽod.) M. Ś. — W. B. — F. S.

desęterakъ 1. *desęteraka desęterako* zach. 'występujący w dziesięciu odmianach, dziesięcioraki, decemplex'

~ pol. *dziesięcioraki* 'dziesięciu różnych gatunków, występujący w dziesięciu odmianach', stpol. XVI—XVII w. 'dziesięć razy tyle wynoszący, dziesięciokrotny' (SP XVI IBL, L.), dial. kasz.-śl. *żesińcorakĭ, żesącorakĭ* 'występujący w dziesięciu odmianach; dziesięciokrotny' (Lorentz PW), dłuż. *żasešoraki* (dial. też *żasešeraki*) 'dziesięciokrotny', głuź. *dżesaćoraki* (u Pfuħla też *dżesaćeraki*) 'występujący w dziesięciu odmianach'. ~

Por. adv.: pol. *dziesięciorako* 'na dziesięć sposobów; dziesięciokrotnie' (z pol.: ukr. wyjątkowe XVII w. *десмтеракѠ* 'dziesięciokrotnie', Tymčenko), dial. kasz.-śl. *żesińcorak, żesącorak* 'na dziesięć sposobów, dziesięciokrotnie' (Lorentz PW).

Liczebnik iloraki od *desęterъ* z suf. *-akъ*, por. *četverakъ : četvorakъ, dwojajakъ*. Por. lit. *dešimteriokias* 'dziesięcioraki' (u Kurschata Thes. z Nesselmann). M. Ś. — F. S.

desęterakъ 2. *desęteraka* zach. 'coś złożonego z dziesięciu części, jednostek, pewna całość zawierająca w sobie dziesięć części'

~ pol. dial. *dziesięciorák* 'dom dworski przeznaczony dla dziesięciu rodzin' (Karlłowicz SGP), dłuż. *żasešorak -ka* 'moneta: 10 fenigów', głuź. *dżesaćerak -ka* 'jeleni mający poroże o dziesięciu odnogach', u Pfuħla też 'moneta: 10 centów, fenigów', czes. *desaterák -ka* 'jeleni mający poroże o dziesięciu odnogach' (Přír. slov.: łowieckie). ~

Por. głuź. *dżesatorak -ka* 'przedmiot składający się z dziesięciu części' (Pfuħl).

Substancywizowany liczebnik przymiotnikowy *desęterъ (desętorъ)*, o suf. *-akъ* zob. I 89. W. B. — F. S.

desęterica : pŁd. **desętorica** 'zwarta całość składająca się z dziesięciu części, to, co zawiera w sobie dziesięć jednostek'

desęterica: ~ sŁe. *desetĕrica* 'grupa złożona z dziesięciu osób', książkowe 'dziesięć jednostek', sch. od XVII w. *desetĕrica* 'dziesięciu mężczyzn', cs. adv. *десатерицеж* 'decimum', adi. *десатерицѣжъ* 'dziesięcioraki, decemplex' (wskazują na subst. *desęterica);

ros. dial. *десатеріца* 'kopka z 10 snopów' (SRNG), u Dala adv. *десатеріцею* 'dziesięciokrotnie', ukr. u Żel. *десатеріцею* 'ts.'. ~

Na większy zasięg formacji wskazuje czes. dial. *desaternice* 'to, w czym udział bierze 10 osób' (Kott Dod. DSM).

desetōrica ~ sło. *desetōrica* = *desetērica* (SSKJ), sch. od XVII w. *desetōrica* 'dziesięciu mężczyzn', cs. *десаторица* 'decas', adv. *десаторицеѣ* 'decimum', adi. *десаторицѣнъ* 'dziesięcioraki' (Miklosich LP). ~

W poszczególnych językach słow. też z suf. *-zka*: 1. czes. *desaterka* 'dziesiątka' (Jungmann; w Přír. slov. w znaczeniu specjalnym), sło. *desetērka* 'dziesiątka';

2. sch. dial. *desetōrka* 'beczka o objętości dziesięciu wiader' (Vuk, RJAZ), bułg. *decemōrka* 'dziesięć przedmiotów, dziesiątka'.

Substantywowany przy pomocy suf. *-ica* (zob. I 98) liczebnik *desetēro* : *desetōro*. W. B.

desetēriti *desetēro*'o pln. : pld. *desetōriti* *desetōro*'o 'powiększać, pomnażać coś dziesięć razy, decuplum facere'

desetēriti: ~ głuż. *dzesaćoric -rju* 'mnożyć, pomnażać dziesięciokrotnie, przez dziesięć';

ros. u Dala *десятерить* что 'powiększać dziesięciokrotnie, zdziesięciokrotnić', *десятериться* 'powiększać się dziesięciokrotnie'. ~

desetōriti: ~ cs. *десаторити -ръ* 'powiększać dziesięciokrotnie, decuplum facere', 'dzielić na dziesięć, dziesiątkować, decimare' (Miklosich LP), bułg. *удесеторѣ -рѣи* 'zdziesięciokrotnić';

rus.-cs. *десаторити -рю* 'powiększać dziesięciokrotnie'. ~

Por. ros. u Dala *десятерѣть* 'powiększać się dziesięciokrotnie'.

Od *desetēro*, *desetōro*, o budowie p. I 57.

W. S.

desetēro : zach. i pld. *desetōro* liczebnik zbiorowy 'dziesięć, dziesiątka (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych stanowiących zwartą całość)'

desetōro: ~ pol. *dziesięcioro -rga* (od XV w.) liczebnik zbiorowy 'dziesięć' (używany w odniesieniu do grupy ludzi różnej płci, dzieci lub małych zwierząt, przedmiotów, których nazwy używane są tylko w pl., w skostniałych zwrotach w odniesieniu do osób lub przedmiotów niezależnie od ich płci czy rodzaju), w stpol. z coll. (otbił *dziesięcioro* skota), z pl. (nie wypuścił *dziesięciorga* kur), w XVI w. np. weźmiesz... *dziesięcioro* chleba (por. dial. prosimy o chleba *dziesięcioro*, Karłowicz SGP), wyrąbał *dziesięcioro* drzewa, zajął *dziesięcioro* kobył, dial. kasz.-sł. *zesącoro*, *zesińcoro* 'dziesięć sztuk' (*zesińcoro* celat, Lorentz PW), połab. *disqterii* 'dziesięcioro' (zob. Lehr-Splawiński GP 206), czes. *desatero* n. 'dziesięć sztuk, jednostek tego samego gatunku' (*desatero* knih), częściej w funkcji subst. 'dziesięć bożych przykazań, dziesięć zaleceń, reguł';

sło. *desetēro* 'grupa dziesięciu jednostek' (w SSKJ np. o dekalogu), sch. *ḋsetero* (zwykle indeclinabile, rzadziej gen. *desetērga*, RJAZ) 'dziesięć' (o grupie osób męskich i żeńskich; z coll. lub pl., np. *desetero* braće, *desetero* magaradi), cs. *десатеро* 'decem' (*десатеро дѣти*);

strus. *десатеро* 'decem' (*десатеро дѣти*; на *десатеромъ* божиѣхъ приказани; *десатеро* головъ), ros. *дѣсатеро -рых* 'decem' (z pl. t., np. *дѣсатеро* людей, *дѣсатеро* саней), ukr. *дѣсатеро -тьох* 'dziesięć osób, sztuk' (*дѣсатеро* гусей, стукр. *скота* *десатеро*; *десатеро* пнівъ пуоль; *зарязано* *овесуокъ* *десатеро*, а *одинадцатое* при *мнѣ*, Тумченко), *у-дѣсатеро* 'dziesięć razy, dziesięcio-

krotnie', brus. *дзесяцера* 'dziesięć sztuk' (*дзесяцера* sanей, *дзесяцера* парсят). ~

desętoro: ~ sła. *desatoro* 'dziesięć sztuk i gatunków razem' (*desatoro deti, desatoro šiat*), też w funkcji subst. 'dziesięć reguł, przykazań';

sch. *dęsetoro* (zwykle indeclinabile, rzadziej gen. *desetórga*, RJAZ) = *dęsetoro* (*desetoro* govedi, Vuk, RJAZ, RSAN), scs. Супр. десѣторо братиѣ 'dziesięciu braci';

rus.-cs. десѣторо 'decem' (заклакъ... от овецъ и свинии по десѣтороу, XIV w.). ~

Od *desęterъ*: *desętorъ*, por. *četvero*: *čtvoro*. — Dobrze zaświadczone w przypadkach zależnych -g- stare, jak wykazuje zgodność pol. z sch. Por. *četvŕgъ*, typ *dvidъ, tridъ*, lit. *dveigys* 'dwulatek', *treigys* 'trzylatek' (o którym Otrębski GL II 297, Vaillant GC II 2, 673—4). M. Ś. — W. B. — F. S.

desęterъ *desętera desętero*: zach. i pld. **desętorъ** przymiotnikowy liczebnik zbiorowy 'dziesięć (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych, stanowiących zwartą całość)', liczebnik mnożny 'złożony z dziesięciu jednakowych części, dziesięciokrotny, dziesięcioraki'

desęterъ: ~ stpol. XIV—XVI w. *dziesięcior* gen. *dziesięciora* (wyjątkowo *dziesięciorgięgo*) 'dziesięć, decem, złożony z dziesięciu jednakowych części, dziesięciokrotny' (nie dodał *dziesięciora* skotu; *dziesięcioro* jest przykazanie; Kronika wszytkiego świata na *dziesięcioro* księgi rozdzielona; *dziesięciora* dziesięć czyni sto, Słownik stpol., SP XVI IBL), XV—XVI w. tyle (tele) *dziesięcioro* 'dziesięć razy tyle', dziś w *dziesięcioro* 'dziesięciokrotnie' (w SJP PAN jako dawne), dłuż. *žasešory* (dial. *žasešery*) -ra -re 'dziesięciokrotny', po *žasešoru* 'dziesięć razy tyle', głuź. *dęsašory* 'dziesięciokrotny, dziesięcioraki', czes. *desaterý* 'ts.', z pl. t., abstr., coll. 'dziesięć' (*desaterá drůbež*), stczes. *desater* 'dziesięciokrotny, dziesięcioraki' (*desaterý hony; desatero boží přikázanie*, Gebauer Sl.);

sła. rzadkie *desetêr -ra -ro* 'dziesięciu rodzajów, dziesięcioraki, dziesięciokrotny', u Pleteršnika także 'dziesięć', sch. *dęseteri -re -ra* pl. (z pl., pl. t.) 'dziesięć' (*deseteri* opanci, *desetera* vrata), stsch. od XV w. *dęseter -ra -ro* 'dziesięciokrotny, złożony z dziesięciu części' (*desetere* zapovedi božije), cs. десѣтеръ 'decem': десѣтеры книги (Miklosich LP);

rus.-cs. десѣтеръ 'decem': мѡисеисъкъмѡ десѣтеры книги (Srezn.), ros. u Dala *десѣтеры* pl. 'decem': *десѣтеры* люди. ~

desętoro: ~ głuź. *dęsatoro* 'zawierający dziesięć części, sztuk, dziesięciokrotny, dziesięcioraki';

sch. *dęsetori -re -ra* pl. (z pl., pl. t.) 'dziesięć' (služe ih *desetore* sluge; *desetore* haljine; *desetore* oči otvoriti), RJAZ, RSAN, RMat. ~

Od *desęty*, co do budowy zob. *četverъ*: *čtvorъ*. Dokładny odpowiednik: lit. *dešimteri* m., *dešimterios* f. 'dziesięć' (z pl.), o tym typie przymiotnikowych liczebników zbiorowych p. Otrębski GL II 148, III 172—3.

Szemerényi Studies 96—7.

Zob. *desętero, desęterъnz, desęterakъ, desęterica, desęteriti*.

M. Ś. — W. B. — F. S.

desęterъnz *desęterъna desęterъno*: pld. **desętorъnz** 'dotyczący zwartej grupy złożonej z dziesięciu jednostek, związany z taką grupą, dziesięciokrotny, decemplex'

desęterъnz: ~ pol. dial. kasz.-śl. *žesińcórni*, śl. *žescórni* 'dziesięciokrotny'

(Lorentz PW), stczes. *desaterný* 'dotyczący dziesiątki, przedmiotu złożonego z dziesięciu części' (huslky *desaternich* strun 'decem chordarum', Gebauer Sl., u Jungmanna też *desaterní počet*);

sł. *desetêren -rna -rno* 'dziesięciokrotny; złożony z dziesięciu części, jednostek', stsch. XV w. wyjątkowe *deseteran -rna -rno* 'dziesięciokrotny' (RJAZ), cs. *десатерънъ* 'dotyczący dziesiątki, czegoś złożonego z dziesięciu części, jednostek' (*десатерънаа съта тысоуштами* 'decies millies centena milia', *десатерънаго уисла заповѣди* 'Decalogi mandata', SSJ: redakcja czes.);

ros. *десятерной -ная -ное* 'dziesięć razy większy; złożony dziesięciokrotnie', dial. subst. *десятерно* 'belka długa 10 arszynów' (SRNG), ukr. u Żel. *десятерний* 'dziesięciokrotny', brus. pot. *дзесятярны* = ros. *десятерной*. ~

Por. strus. wyjątkowe *десатерънын* 'dziesięć razy większy' (Srezn.).

desętorъnъ: ~ bułg. *десеторен -рна -рно* 'dziesięciokrotny, dziesięć razy większy'. ~

Od *desętorъ*: *desętorъ* z suf. *-ънъ*, por. *četverъnъ*: *četvorъnъ*.

W. B. — F. S.

desętikti zob. **desętit'i**

desętina 'dziesiąta część czegoś, głównie dziesiąta część zbiorów, plonów, dochodu, decima', 'dziesięć sztuk, jednostek czego, zwykle grupa dziesięciu osób', pld. i wsch. 'miara przędzy (dziesięć pasem); tkanina osnuta na dziesięciu pasmach'

~ pol. od XIV w. *dziesięcina* hist. (rzadko dial., np. Szymczak Domaniewek; kasz. *zesącena*, Lorentz PW I 172) 'dawny podatek, wynoszący dziesiątą część zbiorów', głuż. *dzesabina* 'jedna dziesiąta', 'grupa dziesięciu osób', czes. *desetina*, rzadziej *desítina* (stczes. *desětina* od XV w., Gebauer Sl.) 'jedna dziesiąta', stczes. też 'dziesięcina, podatek': *desetynu dáváte* (Gebauer o. c.), sł. *desatina* (u Kálala *desatiny* pl.) 'dziesiąta część całości';

sł. *desetina* 'dziesiąta część całości' od XVI w. (Megiser 1592), 'oddział, grupa dziesięciu osób', hist. 'podatek dziesięcina', pl. *desetine* ekspresywnie 'dużo, sporo, mnóstwo', np. *desetine* let (SSKJ), przestarz. i dial. v *desetino* iti 'iti po svetu kot deseti brat ili sestra' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *desëtina*: *desetina* 'dziesiąta część całości' od XIV w., 'grupa, gromada dziesięciu ludzi lub dziesiątek czegoś' (często w pl. *desetine* 'dziesiątki ludzi, dziesiątki czegoś, mnóstwo, wiele'), 'podatek, danina, dziesięcina' (w pieśniach lud. też 'ziemia, która płaci daninę', RJAZ), dial. 'dziesięć pasem potrójnej przędzy jako miara szerokości osnowy tkaniny' (RSAN), arch. rzadko 'dziesiąta część różańca', 'dekalog' (XVI—XVII w.), dawne *desetinom* instr. 'dziesięciokroć' (RJAZ), scs. *десатина* 'dziesiąta część, ή δεκάτη', *десатина дѣль* 'ἀποδεκατέω' (SJS), cs. *десатина* 'dziesiąta część', też 'dziesiątka, *δεκάς*' (Miklosich LP), bułg. *desetina* 'około dziesięciu, dziesiątka', u Gerova też 'dziesięć osób' i 'dziesiąta część plonu jako podatek', maced. *desetina* 'około dziesięciu, dziesiątka', 'dziesięcioro', 'dziesiąta część' (RMJ), dial. *distina* 'dziesiątka' (Małeckie SW);

strus. *десатина* 'dziesiąta część czego jako podatek, danina; danina w ogóle', 'miara powierzchni': *сѣно косити десатинами*, 'δεκάς ψαλμῶν' (Srezn.), ros. *десятина* liter. i dial. 'miara powierzchni ziemi' (stąd to znaczenie w kilku językach słow., np. pol., sł., sch.; za pośrednictwem pol.: brus. dial. *дзісятніна*, Šaternik Červ., *дзесятніна*, Sejaškovič Grodno),

hist. 'dziesiąta część dochodu jako podatek, danina na rzecz cerkwi', dial. pñ. 'grube płótno parczane', na środkowym Uralu 'tkanina osnuta na dziesięciu nitkach', 'motek przędzy z dziesięciu pasem' (SRNG), ukr. *десятина* 'miara powierzchni ziemi' od XVIII w., też dial. (Hrinčenko), hist. od XV w. 'dziesiąta część dochodu jako podatek, danina na rzecz cerkwi' (w XVIII w. 'podatek dziesięcina w ogóle', u Hrinčenki 'dziesiąta część w ogóle': Тоді Оврам дав йому *десятину* з усього), brus. *дзесяціна* hist. 'podatek dziesięcina'. ~

W czes. dial. *desina* 'dziesiątka w kartach' (Horečka Frenštát), 'dziesięć złotych' (Kott Dod. DSM), sła. *desina* 'dziesiątka' (SSJ) nowsza redukcja z *desetina, por. wyżej maced. dial. *distina*.

Ze słow. rum. *desătină*, *desétină* 'danina, podatek' (Mihăilă Impr. 142).

Od *desetъ* z suf. *-ina*, p. I 120—1.

M. Ś. — W. B. — F. S.

desetiti' (desetiktī) pñd. i wsch. (?) przysłówkowy liczebnik mnożny 'dziesięć razy, dziesięciokroć, decies'

~ cs. *два-десятижди* (XIV w.): *два-десятишти* 'dwadzieścia razy, vigesies' (Miklosich LP);

rus.-cs. wyjątkowe XII w. *десятижды* 'dziesięć razy' (Srezn., Miklosich LP), ros. u Dala *десятижды* 'ts.', dial. *десятижда* 'ts.', 'dziesięciokrotnie' (SRNG: Archangielsk). ~

Por. sła. *desétič* adv. 'po raz dziesiąty, po dziesiąte'.

Szcątkowo zaświadczony archaiczny typ liczebnika mnogiego od *desetъ*. Co do budowy zob. *četyret'i* (*četyrekti*): *četyrit'i* (*četyrikti*), por. Trypućko Słow. przysł. (z przeglądem dotychczasowych badań). — Vaillant GC II 2, 714—5 uważa tego typu liczebniki za złożenia z drugim członem *-šedi*: *šedi 'chód, chodzenie' (: *choditi*). *W. B. — F. S.*

desetorica zob. *deseterica*

desetoriti zob. *deseteriti*

desetoro zob. *desetero*

desetorgъ zob. *desetergъ*

desetorgъnъ zob. *desetergъnъ*

desetъ *desęta desęto* liczebnik porządkowy 'dziesiąty, decimus'

~ pol. od XIV w. *dziesiąty*, dial. np. kasz. *zesęti* (Sychta SK I 264, Lorentz PW), z *dziesiąta* jedno 'piąte przez dziesiąte' (Karłowicz SGP), połab. *dišęte*, dłuż. *žasęty*, głuź. *džesaty*, czes. od XIV w. *desátý*, sła. *desiaty*;

sła. *deséti*, sch. *dēsēti -tā -tō*, scs. Supr. *десѣтъ: десѣтъи*, cs. *десѣтъи*, bulg. *десѣти*, maced. *десетти*;

strus. *десѣтъи*, ros. *деся́тый -ая -ое*, ukr. od XIV w. *деся́тий*, brus. *дзесѣты*. ~

Nierzadko w użyciu rzeczownikowym (głównie n., rzadziej m. lub f.), najczęściej jako 'dziesiąta część czego, decima', por. np. sch. *dēsēti*, *dēsētō -ōga* 'decima' (n. i f. przestarz. 'podatek, dziesięcina', RŠAN, Vuk), cs.-rus. XIII w. *десѣтоѣ* n. 'decima': *ветъкъѣи бо законъ дати десѣтоѣ велитъ* (SJS), ros. dial.

(z okolic Wiatki) *decimoe* -ozo 'jarmark w dziesiątą niedzielę po Wielkanocy' (SRNG), stukr. δεκάτωε 'decima': *κοζακι што тамъ здобовдоуць, съ того воєродаъ де́смоте мають давати* (Тымчєнко z XV w.).

Liczebnik porządkowy do *desęty*. Kontynuuje ie. *dekṃ-to-s* 'dziesiąty' (: *dekṃ*, *dekṃ-t* p. *desę*). Dokładne odpowiedniki formalne i znaczeniowe: lit. *dešimtas*, łot. *desmitais*, stpr. *dessimts*, gr. δέκατος, goc. *tathunda*, toch. A *škānt*, B *škante*, *škañce*.

Berneker SEW I 186—7, Sławski SE I 197, Trautmann BSW 53, Pokorny IEW 192. — O stosunku do pierwotnego (jak wskazuje zasięg peryferyjny) ie. *dek_emo-s* (stind. *daśamá-*, awest. *dasəma-*, łac. *decimus*), p. Meillet BSL XXIX 29—37, Szemerényi Studies 70 nn., Frisk GEW I 360.

M. Ś. — W. B. — F. S.

desętyk 'dziesięć jednostek, sztuk czegoś, dziesięć jedności', 'przedmiot złożony z dziesięciu jednostek, sztuk, zawierający dziesięć jednostek, np. miara przędzy (dziesięć pasem), zgrzebne płótno'

~ pol. *dziesiątka* (stpol. XVI w. tylko w złożeniach typu *czterdziesiątka*) 'dziesięć jednostek', 'grupa dziesięciu osób', 'przedmiot (zwłaszcza moneta, karta) zawierająca dziesięć jednostek', dial. rzadko też 'płótno zgrzebne' (MAGP XII m. 563), kasz.-śl. *żesotka* także 'dziesięcina' (Lorentz PW), dłuż. *żasetka* 'dziesięć jednostek', głuź. *dżesatka* 'ts.', czes. *desítka* 'ts.', 'banknot, karta zawierające dziesięć jednostek', u Jungmanna też 'naczynie dziesięciomiarowe', sła. *desiatka* 'dziesięć jednostek', 'moneta, pieniądz o wartości dziesięciu jednostek';

sł. *desétka* 'dziesięć jednostek', u Pleteršnika też 'pieniądz o wartości dziesięciu jednostek', sch. od XVIII w. *dēsētkā* (: *dēsētkā*, RMat.) 'dziesięć jednostek, przedmiot (zwłaszcza moneta) zawierający dziesięć jednostek', bułg. *decémka* 'dziesięć jednostek', maced. *decemka* 'ts.', 'dziesiątka (karta do gry)';

ros. *decjámka* 'dziesięć jednostek', 'przedmiot (zwłaszcza moneta) zawierający dziesięć jednostek', dial. też np. 'kopa zboża z dziesięciu snopów', 'dziesięć nitok zwiniętych w jeden motek: miara grubości przędzy równa 10 pasmom', 'szerokie parczane płótno' (Dal, SRNG), ukr. *decjámka* 'dziesięć jednostek', 'przedmiot (np. moneta) zawierający dziesięć jednostek', przestarz. i dial. 'grube płótno lub przędza w 10 pasem' (też w XVIII w., Тымчєнко), dial. 'kopka zboża z dziesięciu snopów', brus. *дзесjámka* 'dziesięć jednostek', 'moneta o wartości dziesięciu jednostek', dial. 'kopa zboża z dziesięciu snopów' (Scjaškovič Grodno). ~

Na gruncie poszczególnych języków słow. powstało synonimiczne *desętyca*, ograniczone zasadniczo do języków liter.: sł. *desetica* 'liczba dziesięć', 'dziesiątka (moneta, karta)', sch. od XVIII w. *desètica* 'dziesięć jednostek, liczba dziesięć', 'dziesiątka (moneta, karta)', cs. *десjатица* 'decas', adv. *десjатицк* 'decimum' (Miklosich LP), bułg. *decemica* 'dziesięć jednostek', maced. *decemica* 'ts.', 'dziesiątka (karta)', strus. XIV w. *десjатица* 'dziesiątka, dziesięć osób' (Srezn.).

Substantywizowany liczebnik *desęty*, o suf. *-ska* zob. I 94. M. Ś.

desętykъ *desętyka* 'dziesięć sztuk czegoś np. grupa dziesięciu osób, kopa zboża złożona z dziesięciu snopów', pfn. 'wiązka dziesięciu garści omiędlonego lub oczesanego włókna lnu, zwykle jako jednostka miary lnu', zach. i pld. 'miara

przędziwa', 'dziesiąta część czego, np. plonów, dochodu, zbiorów składana jako danina, decima'

~ pol. od XV w. *dziesiątek -tka* 'dziesięć sztuk, jednostek czegoś' (np. stpol. 'miara przędziwa', dial. Młpol. 'miara długości płótna', śląskie 'wiązka garstek omiędlonego lub oczesanego lnu', 'snopeczki wyrwanego lnu zestawione do suszenia', Falińska PST I 65, 'kopa zboża złożona z dziesięciu snopów', Karłowicz SGP), stpol. też 'dziesiąta część czegoś, np. zbiorów, składana jako danina' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *żasętk -tka* 'der Zehnte, der Decem' (Muka), głuź. *dżesatk -tka* 'dziesiąta część, dekada, dziesięcina', u Pfuha też 'dziesięć sztuk czegoś', czes. *desátek -tku* 'dziesięcina' od XIV w., 'dziesięć sztuk czegoś' (np. techn. 'bela, wiązka dziesięciu wyprawionych skór', dial. 'tratwa zbita z dziesięciu belek'), dial. też 'drugie śniadanie o godzinie dziesiątej' (Přír. slov., Gebauer Sl., Kott Dod. DSM), ślą. *desiatok -tku* 'dziesięcina', też 'dziesiąta część czegoś' (Kálal);

ślę. *desętek -tka* dawne 'dziesiąta część czegoś' (np. dial. w Styrii 'opłata przy sprzedaży lub kupnie nieruchomości'), 'grupa składająca się z dziesięciu osób', u Pleteršnika też 'dziesięcina' i 'dekada', sch. *desétak -tka* 'około dziesięciu jednostek, sztuk czegoś' od XVII w. (zwykle nieodmiennie np. *desétak* dana, u Vuka jako dem. do *deset*: daj mi *desetak* para 'daj mi z dziesięć groszy'), 'dekada', hist. od XIII w. 'dziesięcina', dial. 'dziesięć łokci jako miara długości przy tkaniu' (Lopud), dawniej rzadko *desetkom* instr. 'dziesięciokrotnie' (RSAN, RJAZ), cs. *десѣтъкъ* 'dziesiąta część', bułg. *decémъk* hist. 'dziesięcina', maced. *десеток* 'ts.';

strus. *десѣтъкъ* 'dziesięcina, *дѣхѣтъ*', 'miara lnu' (z XIII w.), por. jeszcze *съ половника дастъ по десѣткою тверскими коунами* (z XV w., Srezn.), ros. *дѣсяток -тка* (dial. też *дѣсяток -ткѣ*) 'dziesięć sztuk, jednostek czegoś', dial., głównie pń. i syberyjskie 'miara lnu: kilka garści związanych razem, dziesięć garści lnianego lub konopnego włókna', jarosławskie 'stara miara lnu: najczęściej dwadzieścia pasem', 'kopa, złożona zwykle z dziesięciu snopów lnu (czasem i innych upraw)', 'miara koronki: kawałek koronki o długości dziesięciu arszynów', 'kawałek użytków rolnych np. łąki, ziemi, przydzielony grupie gospodarzy', 'grupa zwykle dziesięciu gospodarzy, użytkujących wspólnie ziemię lub zajmujących się rybołówstwem; artel rybaków na zimowych połowach, liczący trzydziestu ludzi', rzadko i przestarz. 'wspólnota, gmina, wieś' (SRNG, Dal), ukr. *дѣсяток -тка (-ткы)* 'dziesięć sztuk czegoś', u Tymčenki z XV w. 'miara lnu', u Hrinčenki też 'dziesięć osób', brus. *дѣсятак -тка* 'dziesięć sztuk czegoś', dial. na Polesiu *дѣс'áток*, *дѣс'áток*, *дѣс'áток* 'jednostka miary wytartego, wytrzebanego i wyczesanego na grzebieniach włókna równa dziesięciu garściom (= жменям)', por. Leks. Poleszja 208 i 211.

Od *desętz*. Por. też *desętzina* i *desętzka*.

M. Ś. — W. B. — F. S.

desętz *desętz* f. 'dziesiątka', 'dziesięć, decem'

~ pol. *dziesięć* m. nieosobowe, f., n., stpol. do w. XVII też m. osobowe, gen. sg. stpol. *dziesięci* (tak wyłącznie w XIV—XV w., od XVI w. też *dziesięci*, jeszcze dziś dial. *dziesięć dziesięci*: *dziesięci*, MAGP X m. 497, Kucala PSM 223, Maciejewski Chełm.-dobrz. 209), dziś *dziesięciu* (z nową końcówką *-u* według *dwu*, pojawiającą się od XVI w.), dial. kasz. *żesęc*, *żesińc*, połab. *disqt*, dłuż. *żasęś* (dawne XVI—XVII w. *żesaś*, *żasyś*, dial. *dżęsać*, *dżesec*, Muka HLF 439) *-ich* m. nieosobowe, f., n., *żasęśo* m. osobowe, głuź. *dżęsać*

-*ěich*, m. osobowe *džesaćo -ěoch* (o odmianie p. Schuster-Šewc GHR 141, Wowčerk, Kurzgefasste obersorbische Grammatik³, 1955, 69), czes. *deset desíti : deseti* (stczes. *desět desěti : -ieti*, p. Gebauer Sl., Basaj MS PAN 26 s. 102), śl. *desať desiatich* (m. osobowe też *desiati*, p. MSJ 324);

śl. *desět -iň*, sch. *děsēt* (: *děset*, RSAN), do XVIII w. niekiedy f. (svaku *deset* dana), dziś w języku liter. nieodmienne, XVI—XVIII w. odmiana *deset desetiň* (por. RJAZ, dziś szczątkowo dial. np. *desetm* ljudem, Skok ER I 394), scs. *десять десяти* (np. *десять прокаженъ мажъ; и слышавъше десеть наума негодоваи*), bułg. *děset*, maced. *deset*, dial. *děsit* (Małecki SW);

strus. *десять десяти*, ros. *десять десяти*, ukr. *десять десяти : десятибох*, brus. *дзэсцѣ дзесцѣ*. ~

Innowacja bsł. z suf. *-ti-* (psł. *-tb*), wypierająca pierwotne *desę* (zob.), ie. *dek̑m-t*. Dokładny odpowiednik: lit. *dešimtis -tiēs* f., stlit. XVI w. *dešintis* f. 'dziesięć', por. niezależne paralelne derywaty: stind. *dašati* f. 'dziesiątka' (według Mayrhofera KEWA II 26 postać późna, niezależna od bsł., nowsza za pierwotne *dašát*), stnord. *tíund* f. 'dziesiąta część, dziesięcina' (Holt-hausen VEWA 304). Nie można wykluczyć, że jest to pierwotne abstractum od *desěť* (zob.), bsł. *desěťna-*, ie. *dek̑mto-s*.

Berneker SEW I 186—7, Brückner SE 110, Trautmann BSW 53, Pokorny IEW 191. M. Ś. — F. S.

desěť-kortъ zach. i pld. liczebnik przysłówkowy oznaczający wielokrotność: powtarzanie się dziesięć razy 'decies'

~ pol. *dziesięćkroć* 'dziesięć razy' (od XVI w.), głuź. *džesaćkróć* 'ts.' (Pfuhl), czes. *desetkrát(e)*, stczes. od XV w. *desětkrát* 'ts.', śl. *desaťkrát* 'ts.'; śl. *desětkrat* 'ts.' (też dial., Tominec Črni vrh). ~

Por. nowsze pol. *dziesięciokroć* (u L. jeszcze nie notowane) 'dziesięć razy', głuź. *džesatykróć* 'po raz dziesiąty'.

Zestawienie *desěť* i *kortъ* (zob.).

M. Ś.

desěť-kortьnъ *desěť-kortьna desěť-kortьno* zach. i pld. 'powtarzający się dziesięć razy'

~ stpol. XVI w. *dziesięćkrotny*, głuź. *džesaćkrócný*, czes. *desatkrátný* (Jungmann);

śl. *desětkratem, desětkrāten*. ~

Por. nowsze pol. *dziesięciokrotny* (u L. bez dokumentacji), sch. u Stulicia *desetokrātan*; we wsch.słow. językach literackich z cs. *-ra-* (por. wsch.słow. *krat* z cs., p. Sławski SE III 116): *десятикратный*, ukr. *десятикратний*, brus. *дзэсцѣікрātнь*.

Od liczebnika *desěť-kortъ* z suf. *-ьnъ*.

W. B.

desěťnikъ *desěťnika* 'przewódca grupy dziesięcioosobowej', zach. i pld. też 'jeden z dziesięciu', 'kto oddaje jako daninę dziesiątą część zbiorów, plonów, dochodu, decimam solvens'

~ pol. *dziesiętnik* (stpol. też *dziesiątnik*), od XV w. 'przełożony, zwierzchnik grupy dziesięcioosobowej' (od XVI w. 'dowódca dziesięciu żołnierzy', stpol. XVI w. również rzadko 'oddział dziesięciu żołnierzy'), dawniej 'przełożony dziesięciu oficjalistów dworskich; rządca, któremu podlega dziesięć domów włościan', 'opiekujący się dziesięcioma budynkami, stróż porządku publicznego' (dial. np. młpol. *dziesiętnicy* w gromadzie pełnili urząd woźnych,

Karłowicz SGP), 'ten, który oddawał dziesięcinę swemu panu', ponadto w XVI w. 'moneta dziesiątka' (SJP PAN, Słownik stpol., SP XVI IBL), u L. także f. *dziesiętnica* 'rocznica dziesięcioletnia', 'część wieku dziesięć lat zawierająca', głuź. *dżesatnik* 'dziesięciolatek, dziesięcioletni chłopiec', 'starszy strzelec w wojsku', czes. *desetník*, *desátník* 'dziesięciohalerzówka', *desátník* 'kapral' (stczes. od XV w. *desietník*, *desětník* 'dowódca oddziału', Gebauer Sl., u Jungmanna też 'dziesiąta część'), 'jelen mający na porożach dziesięć gałęzi', u Jungmanna także 'decemvir', sła. tylko f. *desátnice* 'przedza dziesięciopasmowa' (Jungmann);

sł. *desětník* 'dowódca dziesięciu żołnierzy', hist. i dial. 'kto pobiera dziesięcinę', ludowe 'deseti sin, ki mora z doma po svetu; deseti brat', 'bezdomy, włóczęga' (por. też f. *desětnica* ludowe 'deseta hči, ki mora z doma po svetu', przestarz. 'dekada' SSKJ, Pleteršnik), sch. *desětník* (*desětník* RJAZ od XIII w.) 'dowódca dziesięciu żołnierzy', u Della Belli i Belostenca też 'kto pobiera dziesięcinę', w XVII w. wyjątkowo 'to co się dzieli na dziesięć części' (RSAN, tutaj też f. *desětnica* przestarz. 'okres dziesięciu lat'), cs.-serb. XVI w. *десѣтѣникъ* 'decimam solvens', *десѣтѣникъ и трѣговѣникъ* 'denarius' (Miklosich LP), bułg. *десѣтѣник* 'dowódca grupy dziesięciu osób', przestarz. 'niższy stopniem dowódca w wojsku' (RBKE);

strus. *десѣтѣникъ* 'dowódca dziesięciu ludzi' (Srezn., por. też Sorokoletov Voen. leks. 243—4), ros. *десѣтѣник* 'podmajstrzy', hist. 'niższy rangą dowódca' (SSRJ też f. *десѣтѣница*), dial. nowosybirskie 'kto przewodzi w grze', 'miara nitek przy przedzeniu', *десѣтѣник -ка* permskie 'kawałek ziemi równy 1/4 dziesięciny' (SRNG), ukr. *десѣтѣник* 'majster', hist. 'niższy rangą policjant' (stukr. od XV w. 'przełożony dziesięciu oficyalistów dworskich; nadzorca robotników', Гумчѣнко, u Hrinčenko też 'dziesiątka w kartach', brus. *десѣтѣник* 'podmajstrzy', dial. 'podsołtys' (Bjałkevič Mohylew). ~

Substantywizowany za pomocą suf. *-ikъ* przymiotnik *desętyńny* (p. I 90).

Por. opartą na tej samej, przymiotnikowej podstawie formację z suf. *-ja*, np. ros. dial. *десѣтѣня* : *десѣтѣня* 'płoch na dziesięć pasem' (Tomsk, Perm, środkowy Ural), 'dziesięć nitek w osnowie tkaniny' (środkowy Ural), *десѣтѣня* 'płótno o szerokości dziesięciu pasem; tkanina osnuta na dziesięciu nitkach' (SRNG, Słownik Urala), u Dala jako przestarz. też 'dziesięć domostw', brus. dial. na Polesiu *дѣсѣтѣнѣ* 'płoch na trzysta pasem' (Leks. Poles'ja 31).

O tym typie derywatów p. I 82 i 138—9.

M. Ś. — F. S.

desętyńny *desętyńna desętyńno* 'dotyczący, odnoszący się do liczby dziesięć, dziesiątej części czegoś lub dziesięciu sztuk czegoś (też w drugim członie złożeni)', 'taki, który składa się z dziesięciu jednostek czego, który obejmuje, zawiera dziesięć części np. o dziesięciobokowym kawałku roli, o paśmie przedzy złożonej z dziesięciu nitek, o grzebieniu tkackim, płosze, obejmującej dziesięć pasem'

~ stpol. XV w. *dziesiętny* : *dziesiątny* 'złożony z dziesięciu jednostek, np. zagonów, dni': *dziesiątna* płosa (Słownik stpol.), w XVI w. 'jeden z dziesięciu': *dziesiątny* mąż 'decemvir' (Mącz.), por. też stpol. i dial. kasz. composita 50—90 np. *pięćdziesiątny*, *dziewięćdziesiątny* (Mącz.), kasz. *zėwǫzėsǫtnĩ* (p. Lorentz PW I 173), dziś liter. *dziesiętny*, w matematyce 'mający za podstawę swego układu albo konstrukcji liczbę dziesięć, decymalny' (SJP PAN), głuź. u Pfuha *dżesatny* 'decymalny, zehnzählig', stczes. *desietnyj* 'dziesięciokrotny': Ti, kteříž u vinnici dělali sú... *desietnyj* vzali (Gebauer Sl. z XV w.),

u Jungmanna *desátný* i *desátní* 'posiadający dziesięć, decymalny', subst. *desátné* 'rola, z której się daje dziesięcinę';

sł. *deséten -tna* 'decymalny, dziesiętny', 'dotyczący dziesięciny' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dēsētnī* i *dēsētnī -nā -nō* 'odnoszący się do liczby dziesięć (dziesiątki czegoś lub dziesiątej części np. przy mierzeniu)', przestarz. 'dotyczący dziesięciny' (RSAN), scs. tylko composita, por. Supr. *дєвѣтьнадєсѣтьнѣ*, *дѣвѣ(о)дєсѣтьнѣ*, *сєдмьдєсѣтьнѣ* (Sadnik—Aitzetmüller HAT), cs.-serb. XVI w. *дєсѣтьнѣм* 'δέκατος, decimus' (też composita, np. *двѣдєсѣтьнѣм*, *пѣтїдєсѣтьнѣм*, Miklosich LP);

strus. tylko composita: *уєтвєродєсѣтьнѣм*, *пѣтьдєсѣтьнѣм* (Srezn.), ros. dial. *дєсѣтнѣм -аѣ -оє* 'złożony z dziesięciu części, obejmujący dziesięć jednostek czegoś', np. permskie i na środkowym Uralu *дєсѣтно* 'bęдро' 'płochy obejmująca dziesięć pasem przędzy' (w tym samym znaczeniu też subst. *дєсѣтна -ны*, SRNG), u Dala też *дєсѣтноє* пасмо 'przedza z dziesięciu nitok', jako przestarz. subst. *дєсѣтнѣм* 'sprawujący pieczę nad dziesięcioma domami lub ludźmi', 'podmajstrzy', stuktur. XVI w. *дєсѣтнѣм* 'to co zawiera, obejmuje dziesięć jednostek czegoś' (Tymčenko), u Żel. *дєсѣтнѣм* 'decymalny, dziesiętny'. ~

Adi. z suf. *-ьнѣ* od *desętyń*. Dokładny odpowiednik w lit. *dešimtinas* 'dziesięty' (LKŽod., Kurschat Thes.). *M. Š. — W. B. — P. S.*

desętyńskъ m. subst., dial. wsch. 'związany z dziesięcioma, przełożony nad dziesięcioma'

~ strus. *дєсѣтнѣм* subst. 'przełożony, dowódca nad dziesięcioma osobami', ros. *дєсѣтскѣм -кого* (w XVIII w. też *дєсѣтскѣм*, *дєсѣтскѣм*) subst. hist. 'pomocnik policjanta podporządkowany setnikowi, wybierany spośród wieśniaków; pomocnik starosty lub sołtysa, podsołtys, który wyznaczał chłopów na roboty', u Dala także 'stróż pilnujący dziesięciu domów', ukr. *дєсѣтнѣм* -кого subst. hist. 'pomocnik policjanta na wsi wybierany przez wieśniaków', 'na Siczy zaporoskiej dowódca mniejszej grupy wojskowej, złożonej z dziesięciu żołnierzy', dial. też *дєсѣтнѣм* przestarz. 'pomocnik wójta; wyznaczony przez sąd dozorca dla dziesięciu domów' (Żel.), brus. *дєсѣтнѣм* m. hist. = ros. *дєсѣтскѣм* (BRS). ~

Tu może również bułg. dial. zach. *дєсѣтнѣм* (według BER I 346 adi. od *дєсѣтнѣм*).

Por. ros. dial. u Dala *дєсѣтскѣм* f. 'kobieta wypełniająca np. podczas żniw obowiązki podsołtysa, десятского' (twerskie).

Adi. od *desętyń* z suf. *-ьскѣм*, tu w użyciu subst. *W. S.*

desiti *dešō* : wsch. też **dositi** *došō* 'natknąć się na kogoś lub na coś, przydybać, spotkać, znaleźć, offendere, invenire'

desiti : ~ stczes. *po-dēsiti -dēsīm* 'znaleźć, spotkać, przydybać, zastać', por. u Machka ES² 115: „Новора Нѣвѣцѣ на бѣзѣ подѣси = на útėku (= Нѣвѣцѣ utikajicŕho) našel, zastihl...”;

sch. *dēsiti* : *dēsiti dēsīm* 'przypadkowo spotkać, znaleźć kogoś, natknąć się na kogoś', 'trafić np. strzałem z broni', 'zetknąć, złączyć kogoś z kimś, czymś', dial. 'przysposabiać, przystosowywać, dostosowywać' (RSAN), u Vuka *dēsiti dēsīm* 'spotkać, znaleźć, natrafić, zastać, treffen, offendo', u Elezovicia *desit* : *dēsit dēsīm* 'spotkać, napotkać; znaleźć', *dēsiti se* : *dēsiti se* 'zdarzyć się, stać się, dokonać się', 'nadarzyć się, przytrafić się', 'znaleźć

się (np. w jakiejś potrzebie, na pomoc, praesto esse, adsum); ukazać się, objawić się, przestarz. 'spotkać kogoś', 'spotkać się z kimś, occurro' (RSAN, RJAŻ, Vuk), dial. 'napotkać, natrafić' (RSAN), u Elezovicia *děsit se* : *desīt se* 'znaleźć się', *po-desiti* 'uporządkować, uładzić, ułożyć' (RJAŻ), *zà-desiti* 'spotkać, przytrafić się, przydarzyć się, o nieszczęściu' (też u Vuka), 'spotkać, znaleźć; zaskoczyć, przydybać, przyłapać', 'ukazać się, wyłonić się, o sposobności, możliwości, okazji', dial. 'trafić, ustrzelić (z broni)', 'spowodować, sprawić, uczynić', 'nieprzyjemnie zaskoczyć, sprawić nieprzyjemną niespodziankę' (RSAN), *zà-desiti se* 'znaleźć się w pobliżu, pod ręką', 'znaleźć się w określonym położeniu', 'zetknąć się, spotkać się', 'zdarzyć się' (ib.), scs. десити деша 'przydybać, zaskoczyć, natrafić znieścacka, zastać, znaleźć' (Euch., Supr.: деситъ же и сице твораша 'przydybałem, zaskoczyłem go znieścacka'), cs. też 'schwytać, pojmać' (Miklosich LP), десити сѧ 'być spotkanym, znalezionym' (ib.), cs.-czes. зѧ-десити 'znaleźć, spotkać' (SJS); strus. десити : дешити -шоу 'znaleźć, spotkać, invenire', дешитисѧ 'być spotkanym, znalezionym'. ~

dositi: ~ cs.-ruskie XIII w. до-сити доша 'znaleźć, spotkać, invenire' (Miklosich LP, SJS);

strus. досити дошоу 'znaleźć, spotkać, invenire', доситисѧ 'być, zostać znalezionym' (Srezn.), зѧ-досити 'spotkać, zastać' (ib.), ukr. су-дѳсити (< *sz-u-dositi) -дѳшу 'spotkać' (Hrinčenko), судѳситисѧ : су-дѳситисѧ 'spotkać kogoś, spotkać się z kimś' (ib., Żel.), су-дѳсѳтѳми -цѳю 'spotykać', brus. су-дѳсѳдѳць 'spotykać' (Berneker SEW I 188, Vasmer REW I 345). ~

Por. 1. sch. dawne i dial. *dēs* m. 'los, przeznaczenie, zrządzenie losu, fatum, sors, casus' (RJAŻ: XVIII w., pñ. Dalmacja), też *dēs* f. (RJAŻ: XVIII w.);

2. dawne złożone słow. NO zawierające w pierwszym członie *des*:- sch. *Desibrat* (rekonstrukcja na podstawie adi. *Desibratovъ* od XIII—XIV w.), *Dēsimir* od XI w., *Desimirja* XIII—XIV w. (nowsze *Dēsimira*, *Dēsimirka*, RSAN), *Desirad* XIII w., *Dēsislav* od XII—XIV w., *Dēsivōj* od XIV w. (RJAŻ), cs.-bułg. XIII w. Десислава (Miklosich LP, BER I 347), bułg. od XIII w. Десимѳр, Десимѳра, Десислава (BER l. c.). O pñd.słow. NM i NT zawierających *des*- por. np. RJAŻ, BER l. c.;

3. tu może też NT: połab. XII—XIII w. *Nydicem*, *Nedecim* < NO *Nedesim + suf. -jъ, por. także stpol. XIII w. NT *Nedesim* (Witkowski Studia Falk 355).

Semantyka i morfologia postaci *desiti* wykazują niewątpliwie jej sekundarność. Zastąpiła ona najprawdopodobniej pierwotne *desq *desti* (a może *dešq *desēti*) pod wpływem regularnego *dositi* *došq* (Meillet MSL XIV 338). Także i realnie zaświadczone znaczenia nie wyglądają na pierwotne. Prefiksalna formacja *u-desiti* (p.) wskazuje na pierwotne znaczenie 'doprowadzić do porządku, dostosować, ułożyć, przygotować, naprawić' > 'osiągnąć (cel), napotkać, natrafić, znaleźć'. Podobny rozwój semantyczny spotykamy w rodzinie *goditi* 'dostosowywać, robić stosownie, odpowiednio, trafnie' > 'trafiać, mierzyć': łot. *gadīt* 'trafić, pozyskać, znaleźć'. Tak zrekonstruowana semantyka pozwala na połączenie z ie. *dek*:- łac. *deceat* 'przystoi, odpowiada, jest na miejscu; wypada, godzi się, jest rzeczą stosowną', gr. δέχομαι (attyckie): δέχομαι (np. jońskie) 'przyjmować, otrzymywać, brać; oczekiwać; spotkać, przytrafić się', 3 sg. imperf. atematyczne δέκτο 'otrzymywał', stind. *dāšti*, *dāšati* 'ofiaruje, składa w ofierze, oddaje cześć Bogu' : *dašasyāti* 'wspiera, pomaga, służy, jest usłużny', awest. *dāšta*- 'otrzymany, osiągnięty', stwniem.

(*gi*)*zēhōn* ‘doprowadzić do porządku, uporządkować, ustawić’, alb. *ndieh* (*dek-skō) ‘znajdować się’, *ndesh* ‘spotkać’, toch. A *tāk* ‘osądzać, rozstrzygać, diiudicare, aestimare’ (Poucha TLT 120).

Psl. *dositi*, jak wskazuje budowa (p. I 56—7), może być regularnym causativum do *des-* pierwotnie więc ‘powodować, że coś jest stosowne, odpowiednie, godne’: ‘doprowadzać do porządku’. Co do znaczenia warto zwrócić uwagę na stw. *zēhōn* ‘doprowadzić do porządku, ustawić’, awest. *dāšta-* ‘otrzymany, osiągnięty’ (: łac. *decet* ‘przystoi, odpowiada, jest na miejscu, jest stosownie’). Ten sam wokalizm wykazuje łac. *doceo* ‘uczyć, nauczać, wdrażać, przygotowywać do czego, pokazywać’. Nie można wykluczać też pierwotnej funkcji iter. psl. *dositi*, jak wykazuje gr. *δοκέω* ‘oczekiwać, spodziewać się, myśleć, przypuszczać, mniemać, sądzić’, ‘zamierzać’: *δοκέω* ‘wypatrywać, czatować, czyhać; wyczekiwać, obserwować; myśleć’ (p. Frisk GEW I 404—6).

Merlinger IF XVII 159 nn., Berneker SEW I 188, Vasmer REW I 345 (zwraca uwagę na trudności znaczeniowe), Trautmann BSW 54, Mikkoła UG I 43, Meillet MSL XIV 338, DEL⁴ 166—7, Mladenov Sl VI 744. — Mniej prawdopodobne wydaje się nawiązywanie (Pedersen IF V 47, p. też Frisk GEW I 383, Pokorny IEW 217) do ie. *des-*, *dēs-* ‘znaleźć, wytropić, wysledzić’: gr. izolowane *δίω* ‘znajdę’. — Nie widać należytych podstaw innych prób objaśnienia: Sobolevskij Izv. XXVI 12—6 nawiązywał do stind. *das-* ‘wróg’, nazwa plemienia scytyjskiego *Δάσαι* (p. o tej rodzinie Mayrhofer KEWA II 28—9, 38 s. v. *Dásah*, *dásyuh*, *dásáh*). — Vaillant Slavjanskaja filologija I 73—4 uważał *desiti* za formację denominalną powstałą na gruncie słow., derywowaną od *desnъ* ‘prawy’, pierwotne znaczenie byłoby ‘attraper de la droite, de la bonne main’. — Machek ES² 115—6 oddzielał stczes. *-dēsiti* (które łączył z gr. *δίω*, p. wyżej) od pld.słow. *desiti* ‘doprowadzać do porządku’ (co wyprowadzał z ie. *deks-*, p. *desnъ*).

Zob. *desnъ*, *desnъ*.

W. S. — F. S.

desnakъ *desnaka*: **desn’akъ** *desn’aka* pld. ‘ktoś lub coś znajdującego się po prawej stronie, związanego z prawą ręką, prawą stroną (np. człowiek mający bardziej sprawną prawą rękę)’

~ sło. *desnák -ka* ‘ten, kto znajduje się po prawej stronie’ (Pleteršnik), sch. *děšnjāk -áka* ‘ten, kto ma bardziej sprawną prawą rękę’, ‘wół lub koń zaprzężony z prawej strony’, dial. ‘palec prawej ręki lub nogi; ząb po prawej stronie szczęki’, ‘narzędzie, które się trzyma w prawej ręce’ (RSAN, RJAZ), bułg. dial. *деснák*, *деснák* ‘ten, kto ma bardziej sprawną prawą rękę’, ‘kamień młyński obracający się w prawo’ (BER I 346, też Gerov Dop.), maced. *деснак* ‘wół zaprzężony z prawej strony’, ‘kamień młyński (obracający się w prawo)’ (RMJ). ~

Por. sch. dial. *děsnāč -áča* ‘ten, kto ma bardziej sprawną prawą rękę’, ‘wół zaprzężony z prawej strony’ (RSAN).

Od *desnъ*, por. *desna* (*rōka*), *desna* (*storna*) s. v. *desnъ*. O suf. *-akъ*: ‘*akъ* zob. I 89.

W. B.

desnica pld. ‘prawa ręka, prawica, (manus) dextra; prawa strona’

~ sło. *desnica* od XVI w. ‘prawa ręka’, ‘prawa strona’ (*na desnico* ‘na prawo’), sch. *děsnica* ‘prawa ręka’ (wyjątkowo ‘prawa noga’), także NO *Děsnica*, NM *Děsnice* pl., scs. *десница* (w Mar. *дес’ница*, cs. *десъница*) ‘prawa

ręka', bułg. десница 'ts.', dial. też 'prawa strona': на десницама, у десницама 'na prawo' (Stojkov Banat), maced. десница 'prawa ręka';

z cs.: strus. десница 'prawa ręka', ros. książkowe arch. десница 'ts.', ukr. arch., poet. десница 'ts.'. ~

Od desnъ, por. desna (ręka), desna (storna) s. v. desnъ. O suf. zob. I 98.
W. S. — W. B.

desno zob. desnъ

desnъ *desna desno* 'znajdujący się po prawej stronie, prawy, dexter' : 'przyno-
szący szczęście, szczęśliwy, pomyślny, dogodny', 'prawdziwy, należyty, wła-
ściwy; zdolny, zręczny', **desna (ręka)** 'prawa ręka, prawica', **desna (storna)**
'prawa strona', adv. **desno**

~ sł. *désen -sna -sno* 'dexter' (od XVI w., Megiser 1592, też dial. np. To-
minec Črni vrh), *desna roka* 'prawa ręka', *desna stran* 'prawa strona', sch. *děsan -sna -sno*, dziś przede wszystkim określone *děsni : děsnī* (też dial.
np. *děsnī*, Elezović Kos.-Met., czakaw. *d'ěsni*, HDZ I 157, *desnī*, Jurišić
Vrgada) 'dexter' (*desna ruka* 'prawa ręka', *desna strana* 'prawa strona'), też
'prawdziwy, wierny; zdolny, zręczny; doskonały; szczęśliwy', tu może też
NO *Desan* (XIV w., RJAZ), scs. деснъ (cs. też деснь) 'dexter' (деснама
рѣка 'prawa ręka, prawica', деснама страна 'prawa strona'), 'szczęśliwy, po-
myślny, dogodny, faustus', bułg. *děsen дясна дясно* (-ja- < -ě- tłumaczy się
wpływem *ляв* 'lewy', BER I 346; dial. np. *děsin -sna*, Stojkov Banat)
'dexter' (*дясна рѣка* 'prawa ręka', *дясна страна* 'prawa strona'), częste
w NW np. *Дясна река*, *Дясна бара*, *Дясни дол* (BER I. c.), maced. *děsen -sna -sno* (też dial. np. Vidoeski Kumanovo 45, Tolstoj OLA Mat. 1965
s. 138; Sucho) 'dexter', *десна рака* 'prawa ręka';

z cs.: strus. десным 'dexter; prawy, szlachetny, czcigodny' (według Львова
Očerki 270 niektóre przykłady mogą świadczyć o rodzimym charakterze wy-
razu w strus.), ros. książkowe десной -ная -ное 'dexter', ukr. десний -на -не
'ts.' (Hrinčenko). ~

W funkcji subst. (por. łac. *dextra* 'prawa ręka, prawica; prawa strona',
niem. *die Rechte* 'ts.'): sł. *děsna* 'prawa ręka, prawica', sch. *děsnā* 'ts.', ros.
десная 'ts.' (Dal), ukr. *дєсна* 'ts.' (Hrinčenko);

por. wyrażenia przyimkowe np. sł. *na desni* 'po prawej stronie' (Ple-
teršnik), sch. *s desne* 'z prawej strony' (: *na desno* 'na prawo'), scs. о десна,
о деснама 'po prawej stronie', cs. też въ десны 'na prawo' (SJS), strus. въ
десныхъ 'po prawej stronie', ros. о десную 'ts.' (Dal).

Adv. **desno**: ~ sł. *děsno*, sch. *děsno* 'w prawo', cs. на десно 'na prawo'
(SJS), bułg. *дясно* (też dial. np. BDial. III 57, *уд д'ясну*, BDial. VI 21),
maced. *десно*;

z cs.: strus. на десно, о десно 'na prawo', stukr. десно 'prawo', на десно
'na prawo' (Тумченко). ~

Pierwotnie może wyraz ogólnosłow., w pñ.słow. zaginiony w związku
z odnawianiem wyrazów oznaczających opozycję 'prawy' : 'lewy'; pierwotna
para *desnъ : šujъ, lěvъ* zachowana jeszcze w scs. (zob. Львов Očerki 269—72);
w pñ.słow. zwykle uogólniono parę *desnъ : lěvъ*, zaś w pñ.słow. *pravъ : lěvъ*
(szczegółowo Tolstoj OLA Mat. 1965 s. 133—41). — Nie można wykluczyć,
że relikami adi. *desnъ* w pñ.słow. są nazwy rzek np. czes. od r. 1167 *Desná*
(od XIII w. też NM, Profous MJČ I 380), ukr. *Десна* lewy dopływ Dniepru,
Bugu. Różnicę znaczeń tłumaczono kierunkiem osadnictwa posuwającego

się w górę wielkich rzek, zatem prawe dopływy były po lewej stronie, p. Vasmer ZsIPh VII 410, RS VI 187, Profous, l. c., Machek ES² 116. Inaczej o NW Moszyński PZJP 181—5, Nikonov Onom. IV 63—4, Toporov—Trubačev Podneprovъ 218.

Na prapostać *desnъ* wyraźnie wskazują najdawniejsze fakty słow. Formy typu *sl. děsen*, *bułg. děcen* tłumaczą się normalnym rozbięciem grupy spółgłoskowej. Mało prawdopodobne przyjmowanie (van Wijk AsIPh XXXVI 589—90) możliwości już psł. zaniku ь słabego.

Jedna z ciekawszych wspólności bśl.-indoirañskich. Najbliższe odpowiedniki w bałt. i indoirañ.: lit. *dėšinas* (w LKŽod. II 439 też *dešnys*), dziś przede wszystkim *dešinys* 'prawy, znajdujący się po prawej stronie' (por. *dešinė* 'prawa strona; prawa ręka'), adv. *dešinaĩ* też 'zręcznie, zgrabnie, dzielnie', stind. *dákšinaḥ* (też *dakšiná-*) 'prawy, znajdujący się po prawej stronie; południowy; dzielny, zdolny, zdatny, zręczny', awest. *dašina-* 'prawy, znajdujący się po prawej stronie, dexter'. Z inną budową: stirl. *dess* 'prawy; południowy', *goc. taihswa* 'prawy', *gr. δεξιός* 'prawy; z prawej strony, pomysłny (o znakach i wróżbach); zręczny, sprytny, bystry, składny, udatny; uprzejmy, dworny'. Formacja psł. (może i bśl., por. wyżej lit. *dešnys*) wskazuje na ie. prymarne *deks-no-* (suf. *-nъ* nieregularny w przymiotnikach psł. utworzonych wprost od pierwiastka, por. *blesnъ, bronъ, činъ, šnъ*, p. Sławski Studia Rospond 69) w opozycji do bałt. i indoirañ. *deks-ino-*. Por. szczerkowo zachowane synonimiczne prymarne *destъ*. Stosunek *deks-no-* : *deks-ino-* paralelny do *deks-uo-* (stirl. *dess*, *goc. taihswa*) : *deks-iuo-* (*gr. δεξιός*), *deks-itero-* (łac. *dexter* 'prawy, znajdujący się na prawo; szczęśliwy, przynoszący szczęście, pomysłny; łaskawy, przychylny, sprzyjający, życzliwy; zdolny, biegły, zręczny, zaradny, sprytny') : *deks-itero-* (*gr. δεξιτερός = δεξιός*).

Koniec końcem cała rodzina należy do ie. *dek-* zob. psł. *desiti* z pierwotnym znaczeniem 'doprowadzić do porządku, dostosować, ułożyć'. Znaczenia 'dogodny; zdolny, zręczny' (por. podobne znaczenia w łac., *gr.*, stind., ślady w lit., p. wyżej) mogą być ogniwem łączącym z semantyką pierwiastka *dek-* > psł. *des-*. Por. sch. *ūdesan-sna* 'stosowny, odpowiedni, zdatny, uporządkowany, ordinatus' (: *ūdesiti* 'urządzić, ułożyć, nastawić, przygotować, załatwić, zrobić').

Berneker SEW I 187, Rozwadowski RS II 111, Trautmann BSW 53—4, Vasmer REW I 345—6, Machek ES² 115—6, Skok ER I 395, Meillet DEL⁴ 171, Fraenkel LEW 91, BS 110, Pokorny IEW 190.

Zob. *pravъ*.

W. S. — W. B. — F. S.

desn'akъ zob. **desnakъ**

destъ *desta desto* pld. = *desnъ*

~ *cs.* wyjątkowe XV w. (Georgios Hamartolos) *дестъ* 'dexter': *оръжи праведними дестыми и оумоуми смвож и дослжденемъ* (Srezn., Miklosich LP); na istnienie tego wyrazu wskazuje też wyraźnie *sl. z XVI w. u Trubara désten-tna-tno* (*dest-ъnъ) 'dexter' (dobrze zaświadczone, też derywat *destnica* 'dextra', zob. Ramovš Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino III 43—5). ~

Prymarna formacja od ie. pierwiastka *deks-* > psł. *des-* paralelna do *des-nъ* (por. *dětz* : *děnz*). Dokładny odpowiednik: *alb. djathtë* 'prawy'.

Meyer EW 69, Ramovš l. c., Skok ER I 395.

F. S.

deševěň f. wsch. 'taniość, tanizna, mała wartość czegoś'

~ ros. dial. pñ. zach. *дешевень* (*дешевень*), *дешевэнь* (*дешевэнь*) -ни 'tanizna, taniość', 'to, co tanio kupiono' (SRNG), ukr. dial. *дешевінь* -ні (: *дешевня*) 'tanizna, taniość' (Hrinčenko). ~

Por. synonimiczne 1. ros. dial. *дешевэль* -ли (SRNG);

2. ros. dial. *дешевізь* -зи (SRNG);

3. ros. dial. *дешевізнъ* -ни *дешевізень* -зени *дешевізня* (SRNG);

4. ros. *дешевізна*, ukr. *дешевізна* : *дешевина*;

5. ros. dial. *дешевість* -ти (Dal, SRNG).

Abstractum od *deševъ*, o suf. -ěň zob. I 129.

W. B. — F. S.

deševo zob. **deševъ**

deševъ *deševa deševo* wsch. 'tani, mało wart, lichy, marny', adv. **deševo**

~ strus. od XIII w. *дешевъ*, *дешевым* 'niedrogi, tani' (не яко же ясть дешевое коупам, w starszym rękopisie *скоудость проданім; семь же леть хлѣбъ высть дешевъ*, Srezñ.), ros. *дешевый* (*дешев дешевá дешево*) 'mało kosztujący, tani' (по *дешевой* цене 'tanio'), przen. 'tani, niewybredny', dial. 'glupi', 'nie zasługujący na szacunek' (SRNG), w r. 1605 NO *Дешевый* (Kotkov Očerki 251), ukr. *дешевий* (dial. też *дешевий*) 'mało kosztujący, tani' (o zasięgu w gwarach p. Dzendzelivskij UZLP 132; u Tymčenki z XVIII w.), 'marny, lichy, nic nie wart, mizerny' (u Tymčenki z XVII w., 'marny, nędzny'), brus. dial. *дешевый* (Nosovič 732), *дешавы* (Šaternik Červ.), *дзешывый* (Bjałkevič Mohylew) 'mało kosztujący, tani'. ~

Adv. **deševo**: ~ ros. *дешиво* 'tanio', 'łatwo, bez trudu', dial. 'biednie' (SRNG), ukr. od XVII w. *дешиво* 'tanio' (o zasięgu w gwarach p. Dzendzelivskij l. c., Zakarp. I m. 119), 'łatwo, bez trudu', brus. *дешава* 'tanio' (BRS, też dial., Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew: *дзешава*). ~

Prasłowiańskość niepewna. Może adi. z suf. -evъ (-ovъ) od *dešq desiti* (zob.) z pierwotnym znaczeniem 'dogodny, stosowny, odpowiedni' (por. sch. *ūdesan* 'stosowny, odpowiedni, zdatny, uporządkowany, ordinatus': *ūdesiti* 'urządzić, ułożyć, nastawić, przygotować, załatwić, zrobić') > 'o dogodnej, stosownej cenie' > 'tani' (por. paralełę rozwoju semantycznego u Bernekera).

Berneker SEW I 188 (tu o wcześniejszej etymologii Grota), Vasmer REW I 348. — Inne objaśnienia ze względu na trudności przede wszystkim semantyczne nieprawdopodobne: Pedersen IF V 65 wychodząc z prapostaci *desjovo- zestawiał z awest. *dañhu*- 'kraj', stpers. *dahyu*- 'okolica', stind. *dásyu*- 'wróg, nie-Aryjczyk' (przeciw temu słusznie Brückner PF VII 179). — Matzenauer LF VII 42, Berneker l. c. nie wykluczali pożyczki tureckotatarskiej, por. kazań.-tatar. *töš*- 'upaść, paść, opaść'. T. Sz. — F. S.

devę *devęte* m. liczebnik główny 'dziewięć, novem'

Na wyraz (wyparty przez sekundarne *devęť*) wskazują: 1. *devęsilъ* : *nevęsilъ*,

2. *devę desetъ*,

3. *devęnosъto*,

4. strus. NM *Девягорьскъ* (Sobolevskij RFV LXIV 155, Vasmer REW I 335),

5. może i ros. dial. *дэвяро* 'dziewięć', *дэвярный* 'dziewiąty' (Opyt: z okolic Vladimira).

Budowa jak w *desę desęte*. Kontynuuje ie. liczebnik główny *neuŋ* 'dziewięć' (łączone zwykle z ie. *neuos* p. *novs*, pierwotne znaczenie byłoby 'nowe', wobec ie. **oktiōu* 'osiem', wskazującego swą postacią dualu na pierwotne liczenie czwórkami). Dokładne odpowiedniki w tym samym znaczeniu: lit. *devyni* m. pl., *devynios* f. pl. (przekształcone z pierwotnego **devin*, Otrębski GL III 165—6), łot. *devīni*, *devīni* m. pl., *devīnas*, *devīnas* f. pl., łac. *novem* (**noven*, -m według *septem*, *decem*), stind. *nāva*, awest. *nava*, goc. *niun*, irł. *nōi n-*, toch. AB *ñu*. Bśl. nagłosowe *d-* tłumaczy się zarówno dysymilacją *n ... n > d ... n* jak i równoczesnym wpływem bliskiego *desę* (Meillet SC 35—6, Schulze KZ XLII 27, Jacobsohn KZ LIV 99—100, Fraenkel BS 30, Pokorny IEW 319). O śladach pierwotnego *n-* p. *nevēsils* : *devesils*. Zachowanie *e* przed *-u-* jak w *drev'e*, *drev'n'b* (p. Prusik KZ XXXIII 60—11, Zubatý Studie I 1, 11, Meillet SC 48).

O dobrze zaświadczonych w słow. śladach magicznego, wróżebnego znaczenia liczby 9, spotykanej często w wierzeniach, praktykach, obrzędach i obrzędowych pieśniach zob. wiele przykładów u Moszyńskiego KLS² II 1, 35, 392, 412, 624, 670, 713—5, II 2, 659—61 (por. *sedmь*, *trije*), por. u Mühlentacha I 460: łot. *devīni*, *devīni*... „święta, pełna znaczenia, mityczna liczba”. O śladach pierwotnego liczenia dziewiątkami u Słowian zob. Polívka RES VII 217—23.

Sobolevskij RFV LXIV 155, Iljinskij Sl VI 481, Vasmer REW I 335, Machek ES² 116, Vaillant GC II 634. T. Sz. — F. S.

deve desęta : **devęta desęta** 'liczebnik główny oznaczający liczbę 90, nonaginta' **deve desęta**: ~ pol. dial. kasz. środkowe i pld. *zėvązesat* (Sychta SK, Lorentz PW), połab. *divądišit* (Lehr-Splawiński, Polański SE 110);

sch. *devedēsēt* od XV w., dial. *devedesēt* (Skok ER I 398), bułg. dial. *desedecé* (BDial. VI 22: Giumiurdzina), maced. *desedecem*, dial. *dividis'ēt* (Małeckie SW), *desēdece* (Vidoeski Kumanovo);

ukr. dial. zakarp. np. *desiādec'ām*, *dəvidəc'əm*, *deyūdec'ək'* (KDA m. 212). ~ **devęta desęta**: ~ pol. *dziewięćdziesiąt -sięciu*, stpol. od XV w. *dziewięćdziesiąt* (gen. XV—XVI w. *dziewięćdziesiąt*, *dziewięćdziesiąt*), połab. *divądišit* (Lehr-Splawiński, Polański, l. c.), dłuż. *zėwēsšaset*, głuż. *dzewjećdzesat* : *dzewjećdzesaćo*, dial. *dzewjaćdzesat* (Michalk Neustadt), czes. *devadesát*, stczes. *devaddesát*, *devatdesát* od XIV w., *devadesát* od XV w., gen. dat. *devietidsát* od XIV w. (pisane przez Gebauera Sl. *devieti-dsát*, w zabytkach *dewyety dczat* = *-dcát*, szczegółowo o formach stczes. p. Basaj MS PAN 26, s. 144—5), śla. *devät'desiat* *devät'desiati*;

śle. *devētdeset -tih* (Pleteršnik, SSKJ; już w XVI w. *devetdeset*, Megiser 1592), scs. *девятъ десатъ* gen. *девати десатъ* (Diels AG 216), Assem. *деватидесатъ* (Sadnik — Aitzetmüller HAT), bułg. *desetdecém*, pot. np. *desetdecem* и девет (пѣти) 'przesadnie dużo' (RBKE);

strus. *девятъдесатъ* od XI w., ukr. dial. *dev'jamdesjam -tu*, u Hrinčenko gen. *-t'ox* (SUM, Żel.), zakarp. np. *děv'jam'des'am*, *dėv'iamdēs'am* (KDA m. 212), stukr. XVI—XVIII w. *девятдесмть* i *девятдесмть* (Тумченко), brus. dial. *deset'desjam* (Rastorguev Brjansk). ~

Por. liczebnik porządkowy 'dziewięćdziesiąty, nonagesimus': pol. *dziewięćdziesiąty* od XV w., dłuż. *zėwēsšasety*, głuż. *dzewjećdzesaty*, czes. *devadesátý*, stczes. od XIV w. *devatdesátý* (Gebauer Sl.), śla. *devät'desiaty*, śle. *devētdeseti*, sch. *devedēsēti* (RJAZ, Vuk), scs. Supr. *девятъ десятъи* (SJS), cs. *деватидесатъи*

(Miklosich LP bez dokumentacji), ДЕСАТЬДЕСЯТИМ (ib.), bułg. *desetdecętu* maced. *desedecętu*, ukr. dial. *devętzdesętu* (Żel.).

Zestawienie liczebnika *devę* : *devętz* z liczebnikiem *desę desęte* (zob.) stąd gen. pl. *desętz* wskazujący na deklinację spółgłoskową na *-nt-*. Niektóre z postaci podanych pod *devę desętz* mogą być sekundarnymi uproszczeniami z *devętz desętz*. Typ ie., por. lit. *devęniasdęšimt*, łot. *devęnidesmit*, goc. *niuntęhund* 'dziewięćdziesiąt' (Feist VWGS 379). Por. *devę(t)noszto*.

Vaillant GC II 645.

T. Sz.

devęsilz 1. (**nevęsilz** zach., pld.) *devęsila* : **devętzsilz** *devętzsila* 'roślina mająca szczególną moc leczniczą i magiczną, zwykle dziewięcił bezłodygowy, *Carlina acaulis*, dziewięcił pospolity, *Carlina vulgaris*, 'oman wielki, *Inula helenium*'

devęsilz: ~ stpol. XV w. *dziewięsił* 'dziewięcił pospolity, *Carlina vulgaris*', 'rzepik pospolity, *Agrimonia eupatoria*', 'mikołajek polny, *Eryngium campestre*', 'oman wielki, *Inula helenium*', 'Vitex agnus castus', w XVI w. *dziewięsił* '*Carlina vulgaris*', 'mieczyk, *Gladiolus communis*', dziś dial. tylko postacie zniekształcone czy to przez adideację drogą etymologii ludowej do adi. *dziwy* 'dziki' (np. *dziwosił* '*Inula helenium*'), czy drogą adideacji morfologicznej do comp. z I członem na *-o-* (np. *dziewiosil* już w XVIII w. u L., *dziewosił* '*Inula helenium*'), stczes. XIV—XV w. *devęsil -la* przypuszczalnie 'lepiężnik różowy, *Petasites officinalis*', 'podbiał, *Tussilago*', może i 'czosnek siatkowaty, *Allium victorialis*' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret, LF XX 219, Machek ES² 116, ČSR 251), dial. *devęsily -ya*, *devęsil* '*Tussilago*', *devęsil* '*Petasites*' (Machek ČSR 250—1, Bartoś DSM, Malina Mistřice), śla. dial. *devęsil*, *devęsil* '*Carlina*' (Kálal, Buffa SBN 282);

sch. *devęsil* m. 'zebrzyca, *Seseli rigidum*', 'zapalnicznik, *Ferulago*' (RSAN, Simonović BR), bułg. *desęcił* m. '*Inula helenium*', 'barszcz, *Heracleum*', 'szczwól plamisty, *Conium maculatum*', dial. 'zapalnicznik zaroślowy, *Ferulago silvatica*', 'lubezyk ogrodowy, *Levisticum officinale*' (np. Stojkov Banat), powszechne też w dial. w zniekształconej postaci *dušcił* (możliwa adideacja drogą etymologii lud. do adi. *duš* 'dziki', czy redukcja nieakcentowanego *-e-*), '*Ferulago silvatica*', 'kminek, *Carum verticillatum*' (Gerov Dop., RR0D, BER I 331, BDial. IV 198, V 17);

ros. *devęcił -la* '*Inula helenium*', dial. 'powojnik prosty, *Clematis recta*', 'bukwica, *Betonica vulgaris*' (SRNG), dial. także *devęcił -la* 'ts.' (może z zanikiem palatalności w I członie wskutek zatarcia etymologii), ukr. dial. *devęcił -ly* '*Inula helenium*', poza tym w licznych zniekształconych postaciach czy to przez adideację do *dušuy* 'dziki' (np. *dušasył* '*Inula helenium*'), czy dodatkowo ze zmianą I członu przez analogię do comp. z I członem na *-o-* (np. *dušosyl* 'ts.', Makowiecki Sl. bot. 189—90, Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *dzewęcił* '*Inula helenium*' (Mat. Minsk), z regularną zmianą nieakcentowanego *e > i* (p. Karskij Belorusy I 189—90) dial. *dzivęcił -la* 'ts.' (Šaternik Červ.), w języku liter. i w dial. również ze zniekształceniem I członu *dzivęcił -ly* (por. wyżej ros. dial. *desęcił*) '*Inula*' (BRS, Kiselevskij Bot. sl. 68, Sejaškovič Grodno). ~

Por. 1. z rozszerzeniem przez suf. *-jz, -yje*: sch. *devęsilj* m. '*Seseli rigidum*', '*Ferulago*' (RSAN, Simonović BR), *devęsilje* 'gorysz, *Peucedanum officinale*' (RMat.), '*Ferula*', '*Seseli rigidum*' (też u Vuka) od XIX w., dial. także '*Inula helenium*' (Simonović BR);

2. zniekształcona postać głuż. *dżewjaz* (: *dżewjazowe* łopjena) 'Tussilago' (Pfuhl), *dżewjaz* kosmaty 'lepiężnik kutnerowaty, Petasites tomentosus', również w innych odmianach: *dżewjaz* ćerwjeny, sněhowy, běły (Lajnert RM 106). Najprawdopodobniej pierwotne *devēsils* > *devēsł* > *devēzl* (por. sła. dial. *devázel'*, Buffa l. c.) > *dżewjaz*.

nevēsils: ~ czes. dial. *nevēsil* = *devēsil* (Prusík KZ XXXIII 160—1);

sch. dial. *nevēsil* 'Seseli rigidum' (Simonović BR). ~

Na wyraz ten wskazują również postaci wykolejone wskutek zatarcia etymologii: 1. sch. dial. z rozszerzeniem o suf. *-jě* *nevēsij* m. 'Ferula assa foetida', 'Seseli rigidum', u Vuka z Boki 'jakaś trawa, z której się robi miotły', w języku liter. z rozszerzeniem o suf. *-ěje* *nevēsijě* 'Ferula assa foetida' (RMat. z Simonovicia BR);

2. dłuż. dial. *ńewjasele -la* 'podbiał, Tussilago farfara', drogą adideacji do *wjasole* 'radość', *wjasoty* 'wesoły', na co wskazuje i dial. *ńewjasole* zele 'Petasites officinalis' (Muka), *ńewjasole* łopjeno 'Tussilago' (Pfuhl 1039 jako dłuż.), dawne XVI w. z rozszerzeniem o suf. *-nik* *ńeweselnik* 'Petasites officinalis' (Muka);

3. czes. dial. *nebeseli* 'Tussilago' (Machek ČSR 250) z jakąś analogiczną zmianą (przez adideację do *neboř*) *v* > *b* i rozszerzeniem o suf. *-ěje*.

devēsils: ~ pol. *dziewięćsił* (już u Kn.) *-ła* : *-łu* 'Carlina', dial. 'Inula helenium', w XVI w. z uproszczeniem *ćs* > *ć* w dwu przykładach *dziewięćil* 'Gla-diolus communis', 'Carlina vulgaris' (SP XVI IBL), czes. *devēsil -lu* 'Petasites officinalis' od XV w., stczes. *devēsil* też 'Allium victorialis' (Gebauer Sl., Machek ČSR 266), sła. dial. np. *devāt'sil*, *devetsil*, *devēsil* 'Petasites', 'Tussilago', *devecsil* 'Farfara' (Buffa l. c., Kálál);

bułg. dial. *desemcila* m. 'Siler trilobum' (Gerov Dop.);

ukr. dial. *des'jamcila -ly*, *devāt syl* 'Inula helenium' (Hrinčenko, Makowiecki l. c.), brus. dial. *dzewjacyćil* m. 'ts.' (BMM III 247). ~

Por. 1. z morfologiczną adideacją do compositum na *-o-*: sch. z rozszerzeniem o suf. *-jě* *devetōsij* 'Seseli' (Simonović BR), ukr. dial. *des'jamocila -ly* 'Inula helenium';

2. z I członem compositum na *-i-* ros. dial. *dezjamucila -la* 'Inula helenium', 'wrotycz pospolity, Tanaceum vulgare' (SRNG).

Wyrazy złożone z I członu *devę* *devęte* : *devęts* *devęti* i z II członu *sila*, jeszcze w ukr. dial. jako zestawienie wskazujące na *devęts sils*. Na archaiczność nazwy rośliny wskazuje postać *devēsils* (p. *devę devęte*), dosłownie: ziele mające dziewięć sił, por. *devēsils* 2. Roślinom tym przypisywano szczególną moc (np. w zwalczaniu zarazy, dżumy) oraz właściwości magiczne (o magicznej funkcji lecznika p. *devęts*), zob. Moszyński KLS² II 1, 58, 228—9, Fraenkel ZslPh XIII 217, Machek ČSR 251, Budziszewska SPŻ 225—6. Postać *nevēsils* z zachowanym ie. nagłosowym *n-* (p. *devę*, *devęts*), przeciwko temu Berneker SEW I 189 uważający *ne-* za wtórne pod wpływem licznych złożzeń z *ne-*, także i nazw roślin. Formy pierwotne I członu zachowane jak zwykle w funkcji sekundarnej.

O typie złożzeń p. Łoś SS 17, Klemensiewiczówna, Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej, Kraków 1951, s. 20.

Dokładną paralełę stanowi niem. *Neunkraft* 'krwawnik pospolity, Achillea millefolium', 'podbiał, Tussilago alba' (dosłownie 'dziewięć sił', *neun* 'dziewięć', *Kraft* 'siła').

Prusík KZ XXXIII 161, Sobolevskij RFV LXIV 155, Vasmer REW I 334,

BER I 331, Skok ER I 398. — Fraenkel ZslPh XIII 217 dopatrywał się tu kalki z niem. *Neunkraft*. Nie pozwala na to ogólnosłow. zasięg wyrazu, doskonale zaświadczonego także w dialektach. *T. Sz.*

devęsilъ 2. *devęsila* 'człowiek wyróżniający się olbrzymią siłą, olbrzym, mocarz' ~ stpol. XVI—XVII w. *dziewięsił* 'olbrzym, mocarz, siłacz' (SP XVI IBL: dwa przykłady, L., Reczek SDP; już od XV w. NO *Dziewięsił*, SSNO), u Kn. XVII w. tylko w formie *dziewięsiol* 'quasi dziewięć sił' (z fonetyczną zmianą *-sił* > *-siel* > *-siol*). ~

Na wyraz ten zdają się również wskazywać: bułg. dial. *desecumъ* 'kawaler, nieżonaty' (BER I 331), ros. dial. twerskie *desяcūna* m. i f. 'wysoki, niezgrabny człowiek, drażał, dryblas' (SRNG).

Por. pol. XVII w. *dziewięcsily* pl. 'mocarze' (L.).

To samo co *devęsilъ 1.* (zob.). Tu zachowane pierwotne znaczenie compositum 'mający dziewięć sił' = 'mający wielką moc' (co do magicznej funkcji liczebnika p. *devętsъ*). *T. Sz. — F. S.*

devętakъ *devętaka* zach. i pld. 'coś złożonego z 9 jednostek, charakteryzującego się miarą 9 jednostek, novenarius, novennis'

~ pol. *dziewiątak -ka* 'belka dziewięć sążni długa' (tylko SW bez dokumentacji);

sch. *devětāk -āka* 'zwierzę (samiec) dziewięcioletnie, dziewięcioletek' (też u Vuka np. 'o koniu, wole', według RJAZ też 'o człowieku') od XVII w., 'coś związanego z liczbą dziewięć' (np. večernji voz „*devetak*” = koji stiže u devet sati naveče, RMat.), dial. 'kopka z dziewięciu snopów' (czasem 'w przybliżeniu połowa kopy złożonej z 18 albo z 20 snopów', RSAN, RJAZ), *devětāk -ka* 'kopka z 9 snopów' (Elezović Kos.-Met.), rzadkie 'dziewiąta fala, dziewiąty bałwan morski, szczególnie niebezpieczny' (RSAN), też jako NO i NM (RJAZ), w nazwie góry w Bośni *Devětāk -āka* (RSAN), bułg. dial. *desemāk -māqu* 'coś, co ma 9 lat', 'coś długiego na 9 piędzi, 9 arszynów' (Gerov), 'człowiek z dziewięcioma palcami u rąk' (BDial. III 56: Ichtiman). ~

Dokładny odpowiednik w lit. *devintōkas* 'uczeń klasy dziewiątej, dziewięcioklasista' (LKŽod.).

Od *devętsъ* z suf. *-akъ* w funkcji substantywizowania przymiotników i liczebników (p. I 89). *T. Sz.*

devęterakъ *devęteraka devęterako* zach. : **devętorakъ** *devętoraka devętorako* zach. 'występujący w dziewięciu odmianach'

devęterakъ: ~ pol. dawne od XVI w. (jeszcze u L. i w SW, SWil., ale bez cytatu) *dziewiętoraki* 'dziewięciokrotny, dziewięciu gatunków, rodzajów' (SP XVI IBL: 4 przykłady), dziś już tylko dial. np. kasz.-śl. *zėvīncorakī*, *zėvācorakī* 'ts.' (Lorentz PW, Sychta SK), także w medycynie lud. w nazwach leków: *dziewiętorakie* korzenie, krople, *dziewiętoraki* ulepek (Karłowicz SGP, SW), dłuż. *zėwėšoraki*, *zėwėšeraki* 'dziewięciokrotny, dziewięciu gatunków', głuź. *džewjėcoraki*, *džewjėceraki* 'ts.'. ~

Por. kasz.-śl. *zėvīncorak*, *zėvācorak* adv. 'na dziewięć sposobów; dziewięciokrotnie', głuź. *džewjėcorak -ka* 'naczynie o pojemności 9 wiader', 'dziewiątka w kartach' (Pfuhl), dłuż. *zėwėšorakery* = *zėwėšoraki* (Muka).

devętorakъ ~ sła. *devātoraký* 'dziewięciu gatunków' (SSJ, Kálal). ~

Liczebnik iloraki od *devęterъ* : *devętorъ* z suf. *-akъ*, por. *čėtverakъ* : *čėtvorakъ*, *desęterakъ*. *T. Sz.*

deveterica pld. i wsch. : pld. **deveterica** 'zwarta całość składająca się z dziewięciu części, to, co zawiera w sobie dziewięć części'

deveterica: ~ sła. *devetèrica* 'grupa złożona z 9 osób' (SSKJ), sch. dawne *devetèrica* 'dziewięciu mężczyzn (dorosłych)', rzadziej 'dziewięć samców zwierząt' od XVII w. (RJAZ; nie notuje Vuk, R SAN, R Mat.), cs. adv. *деватерицеж* 'nonum' (Miklosich LP);

ros. dial. *девятеріца* 'kopka złożona z 9 snopków' (SRNG), *девятеріцы* pl. 'dziewięcioletnie okresy ludzkiego życia' i (z cs.) *девятеріцею* adv. 'dziewięciokrotnie, dziewięć razy' (SAR, Dal). ~

Por. ros. przestarz. i dial. *девятерік -ка* 'miara zawierająca w sobie 9 jednostek; przedmiot składający się z 9 części (jednostek), np. sznur z 9 splotów' (SSRJ), dial. również 'sterta zboża złożona z 9 kóp', 'belka długa na 9 sążni', 'płótno utkane z 9 pasm przędzy' (inne znaczenia specjalne zob. SRNG, Słownik Urala).

deveterica: ~ sch. *devetòrica* 'grupa złożona z dziewięciu mężczyzn' (R Mat., R SAN; u Vuka 'novem'). ~

Substantywowany przy pomocy suf. *-ica* (zob. I 98) liczebnik *devetero* : *devetero*. Wyraz wskazuje na dawne liczenie dziewiątkami (zob. o tym s. v. *devet*).

T. Sz.

devetero : zach. i pld. **devetero** liczebnik zbiorowy 'dziewięć, dziewiątka (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych stanowiących zwartą całość)'

devetero: ~ pol. *dziewięcioro* gen. *dziewięciorga* od XV w. liczebnik zbiorowy odpowiadający liczbie 'dziewięć', odnoszący się do osób różnej płci, do dzieci lub zwierząt, zwłaszcza młodych, lub do przedmiotów, których nazwy istnieją tylko w pl., w skostniałych zwrotach w odniesieniu do osób lub przedmiotów niezależnie od ich płci czy rodzaju (*dziewięcioro* dzieci; *dziewięcioro* nas było na wycieczce, MSJP; *dziewięcioro* zwierząt, SWil.), stpol. w XV w. w dwu przykładach z rot: Jakom zajął *dziewięcioro* koni; Jakom ja nie odbił czeładnikowi ... *dziewięciorga* kobył, Słownik stpol., w XVI w. np. gdy się ruszył na *dziewięcioro* stajań 'novem stadiis', SP XVI IBL, dziś też dial. np. kasz.-sł. *zėvĩncoro* : *zėvãcõro* '9 sztuk, dziewiątka, neun Stück verschiedener Art' (*zėvĩncoro* celat, Lorentz PW), połab. *divatərü* 'dziewięcioro' (Lehr-Splawinski, Polański SE 110), czes. *devatero -ra* 'dziewięć jednostek tego samego rodzaju' (*devatero* řemesel, SSJČ), 'dziewięć, dziewięciu' (*devatero* přátel);

sła. *devetèro* indeclinabile 'grupa dziewięciu jednostek' (z pl. np. *devetero* naočnikov; *devetero* otrok, SSKJ), sch. *dēvetero* (zwykle indecl., może mieć formę gen. na *-ga* jak *desetero*, p. RJAZ) 'dziewięć' (o grupie osób męskich i żeńskich) z coll. lub pl. np. odhranio *devetero* čeljadi; a za njome *devetero* konja; nadlajalo *devetero* pasa; dial. czarnogórskie otvorite *devetero* vratah (RJAZ, R SAN), 'dziewięć części' (dijeliti u *devetero*; sitno plela od *petero*, *devetero*, z pieśni lud., RJAZ), cs. *ЖК деватеро лять* 'dziewięć' (SJS);

ros. *дэв'ятэро* 'dziewięciu; dziewięcioro; dziewięć' (*дэв'ятэро* сыновей 'dziewięciu synów', *дэв'ятэро* детей 'dziewięcioro dzieci', *дэв'ятэро* сүток 'dziewięć dób'), ukr. *дэв'ятэро* (gen. *дэв'ят'юх*) 'dziewięć osób, dziewięć sztuk' (*дэв'ятэро* коней, котів, скоту, SUM, URS, Hrinčenko), stokr. XVI w. *дэв'ятэро* б'ядла 'dziewięć sztuk' (Tymčenko), brus. *дэв'ятэра* = ros. *дэв'ятэро* (BRS). ~

devetero: ~ sła. *devätoro* oznacza 9 jednostek i gatunków (rodzajów czegoś)

jednocześnie, z pl. jako liczebnik główny 'dziewięć' (*devätoro detí, šiat; devätoro remesiel*, SSJ);

sch. *dëvetoro* (Vuk, RSAN) = *dëvetero* (np. *devetoro goveda; da daš mene đece devetoro*), 'dziewięć rodzajów' (od *petoro* i od *devetoro*, RJAZ), cs. *дѣветоро* XV w. 'dziewięć' (SJS). ~

Od *deveterz*: *deveterz*, por. *čtvoro*: *čtvoro*, *desętero*: *desęteroto*. O zaświadczoneym w przypadkach zależnych starym -g- (pol., sch.) p. *desęteroto*: *desęteroto*.
T. Sz.

deveterz *devetera devetero*: pld. **deveterz** przymiotnikowy liczebnik zbiorowy 'dziewięć (o grupie przedmiotów, osób jednorodnych, stanowiących zwartą całość)', liczebnik mnożny 'złożony z dziewięciu jednakowych części, dziewięciokrotny, dziewięcioraki'

deveterz: ~ stpol. *dziewięciór dziewięciora dziewięcioro* 'dziewięć, novem': Jezus ... kazał o *dziewięcioru* błogosławieniu (Rozmyślanie przemyskie XV w., 1 raz), częstsze w XVI w. (gen. z -ga: *wzięła ... ziela dziewięciorga*) 'dziewięć sztuk czego' (liczebnik zbiorowy), tu też jako liczebnik mnożny 'dziewięć razy' (*Dziewięciora szesnaście uczyni sto czterdzieści i cztery*, SP XVI IBL), też dial. 'dziewięć sztuk czego' (liczebnik zbiorowy): Krowy okadzają ostem *dziewięciorem*; Trzymaj się ... *dziewięciora* dzwonka (Karłowicz SGP), dłuż. *žewěšory -ra -re* 'dziewięć jednostek; dziewięciokrotny; dziewięć razy', *pó žewěšoru* 'auf neunfache Weise', *žewěšore* myto 'neunfacher Lohn' (Muka), głuź. *džewjécory* 'dziewięciokrotny, dziewięcioraki' (Zeman), u Pfuħla *džewjécery*: *džewjécory -ra -re* 'dziewięciokrotny', czes. *devaterý* 'dziewięciu rodzajów, gatunków tej samej rzeczy, będący w dziewięciu rodzajach, gatunkach' (*Devatero řemeslo, desátá nouze; trhá ... kvítí devatero; slyšeti skrze devaterou zed*'), w połączeniu z abstr., coll., pl. t. 'dziewięć' (Venku ječely *devaterý* dudy; Tomu výzvu jsem hned s *devaterou* chutí vyhověl 'bardzo chętnie'), stczes. od XIV w. *devater* 'devaterý' (*devaterem* činem, umem, obyčejem; knihy *devaterý*), sła. *devätoria* m. pl. 'dziewięciu (ludzi)' Kálal;

sła. *devätér -ra -ro* rzadkie 'dziewięciu rodzajów, dziewięcioraki, dziewięciokrotny', przestarz. 'dziewięć' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dëveter* pl. -ri -re -ra (zwykle z pl., pl. t.) 'dziewięć, po dziewięć, novem, novenus', dziś przede wszystkim w pl. (w sg. dial. przestarz.: Naš Janko *deveterim* plugom pluži, RSAN), dial. czakaw. *deveter* i *devetar*: I uzimlji ključe desetere i otvaraj *devetera* vrata: I uzimlje ključe desetare i otvara *devetara* vrata, RJAZ z pieśni lud., Istria), 'dziewięciokrotny, złożony z dziewięciu części' (Hvala mu *devetera*, RSAN), cs. w *ŽK XV w.* *дѣвѣтеръ* 'dziewięć, po dziewięć, novem, noveni' (*дѣвѣтъ сътъ и дѣвѣтеръ* = 909, SJS);

ukr.-cs. *дѣвѣтеры* gen. *дѣвѣтерга* 'dziewięć sztuk czegoś, novem' (z XVII w. *яко дѣвѣтъ полькоуѣтъ ... тѣко и дѣвѣтеры несл*, Tymčenko). ~

Por. głuź. *džewjécér -rja* bot. 'przetacznik, Veronica' (Zeman; u Pfuħla *džewjécér* m. 'ts.' = *džewjéc* bolosów).

deveterz: ~ sch. lud. *dëvetori -re -ra* dziś tylko pl. (z pl., pl. t.) 'dziewięć, po dziewięć, novem, novenus', np. Činila sam *devetore* čini; Nju mi prose svatovi, *devetori* banovi; Izabrana je mati Jugovića, *devetori*h sinova; otvorena vrata *devetora*; otvarati *devetore* oči (RJAZ, RSAN), Povaditi nože *devetore* (RJAZ z pieśni lud.), cs. w *ŽK XV w.* *дѣвѣторъ* = *дѣвѣтеръ* (SJS). ~

Por. bułg. *дѣветóрен -рна* 'dziewięć razy większy, dziewięciokrotny' (zob. *deveterz*na), *дѣветóрка* 'cyfra 9', 'grupa 9 osób', 'karta dziewiątka'.

Od *devę devęte* : *devębъ* z suf. *-erъ* : *-orъ*, zob. *desęterъ* : *desętorъ*, *ętvęrъ* : *ętvęorъ*. Por. co do budowy lit. liczebniki zbiorowe *devęneri* m., *devęnerios* f. : *devęni* m. : *devęnios* f. (Otrębski GL III 173). T. Sz. — F. S.

devęterъnikъ *devęterъnika* : zach. **devętorъnikъ** 'roślina lecznicza, zwykle *Helianthemum*, posłonek'

devęterъnikъ : ~ pol. *dziewięciornik* 'Parnassia, roślina zielna z rodziny skalnicowatych (Saxifragaceae)', stpol. XV w. *dziewięciornik*, *dziewięciernik*, *dziewięcirknik* 'Marchantia polymorpha', 'Eupatorium cannabinum, sadziec kopniasty', w XVI w. *dziewięciornik* 'Parnassia palustris', 'Marchantia polymorpha', 'Asperula odorata, marzanka wonna', czerwony *dziewięciornik* 'Eupatorium cannabinum', dial. *dziewięciornik* 'Carlina acaulis, dziewięcił bezłodygowy', 'Parnassia palustris' (też w postaciach *dziewięcierznik* i podobnych, Karłowicz SGP), czes. *devatěrník -ku* 'Helianthemum, posłonek', dial. zool. 'szczębiotka' (zach. Morawy), bot. 'Tussilago farfara, podbiał pospolity' (Bartoś DSM), sła. dial. *devatěrník*, *de(dě)vatěrník* 'Helianthemum' (Buffa SBN 282), *devatěrník* 'Anthyllis, przelot' (Machek ČSR 122);

sch. *devětěrník* m. 'Helianthemum' (RJAZ, wg RŠAN f., zapewne błędnie) od XIX w., *devetěrník* 'Helianthemum vulgare', Šulek (RJAZ, Simonović BR 203, 225);

ros. dial. *девятиерник -ká* 'Ophioglossum vulgatum, nasięźrzał pospolity' (Dal), też częste w terminologii tkackiej na oznaczenie '9 lub 18 pasm' i jako 'płótno w 9 pasm' (SRNG), ukr. dial. *дев'ятірник* 'Lilium martagon, lilia złotogłów' (Żel., Makowiecki Sł. bot. 210). ~

devętorъnikъ : ~ sła. dial. *devätorník* 'Helianthemum' (Buffa l. c.). ~

Od *devęterъnъ*, o *-ikъ* w funkcji suf. substantywizującego adi. na *-nъ* p. I 90. Co do związku z *devębъ* zob. *devęsilъ*: nazwy te oznaczały rośliny, którym przypisywano właściwości lecznicze i magiczne, chroniące przed złymi duchami, czarami (zob. Machek l. c.). T. Sz.

devęterъnъ *devęterъna devęterъno* : zach. i pld. **devętorъnъ** 'dotyczący zwartej grupy

złożonej z dziewięciu jednostek, związany z taką grupą, dziewięciokrotny' **devęterъnъ** : ~ pol. dial. *dziewięciorny*: „Kołtun jest *dziewięciorny* to znaczy, że ma jakby dziewięć chorób do siebie i inne choroby są *dziewięciorne*, ale nie wszystkie" (Karłowicz SGP z Maz.), *dziewięciorny* kołtun 'kołtun dziewięcioraki, rodzaj kołtuna' (Łopaciński PF V 728 z okolic Pińczowa, Młpol.), sli. *zdeviñcórni* 'dziewięciokrotny' (*zdeviñcórne čara*, Lorentz PW), dawne XVII w. *dziewięciorny* 'novenarius' (L. z Kn., z L. u Jungmanna czes. *devatěrný* 'ts.'), z pol. głuź. *dzewjęcěrnny* 'novenarius' (Pfuhl);

sł. *devetěren -rna* 'dziewięciokrotny' (Pleteršnik bez źródła; SSKJ nie notuje);

ros. pot. *девятиерной* 'zwiększony dziewięciokrotnie' (SRJ), ukr. dial. *дев'ятірний* 'dziewięciokrotny' (Żel.), brus. pot. *дзев'яцярний* = ros. *девятиерной* (BRS). ~

devętorъnъ : ~ bułg. *десетóрен -рна -рно* 'dziewięć razy większy, dziewięciokrotny' (RBKE; Gerov nie notuje). ~

Od *devęterъ* : *devętorъ* (zob.) z suf. *-nъ*, por. *ętvęrъnъ*, *desęterъnъ*. Na większy zasięg wskazuje *devęterъnikъ*. T. Sz.

devętikiti zob. *devętit'i*

devětina 'dziewiąta część czegoś, nona pars', pld. i wsch. 'dziewięć sztuk, jednostek czego, grupa dziewięciu osób', **devětiny** pl. 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci'

~ stpol. *dziewięcina* 'dziewiąta część, nona pars' (wg Słownika stpol. może to nazwa wsi?), wg SW rzadkie *dziewięcina* 'dziewiąta część dochodu składana jako podatek' (p. szczegółowo o tym SSS I 441—2), u L. *dziewięciny* pl. 'obchód pamięci zmarłego w 9 dni po śmierci' (L. bez dokumentacji, stąd zapewne w SW i SWil.), głuź. *dźewjećina* 'dziewiąta część czegoś' (Pfuhl, Zeman), czes. *devtina* 'ts.' (Přír. slov., SSSJČ), stczes. XIV w. *devětina* albo *devietina* 'dziewiąta godzina, nona' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), u Jungmanna *devětina* 'dziewiąta część' (tu też z L. *devátiny*, *devětiny* 'czczenie pamięci zmarłego w 9 dni po śmierci'), sła. *devätina* 'dziewiąta część całości', dial. *devätina* 'dziewiątka' (Kálal);

ste. *devetina* 'dziewiąta część czegoś' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *devetina* i *devětina* 'ts.' od XVIII w., 'dziewiąta część dochodu składana jako danina' (RSAN; hist.), 'grupa dziewięciu osób, dziewięcioro; dziewięciu mężczyzn' (RSAN, RJAZ, RMat., też dial. np. Elezović Kos.-Met.: *Devetina* su kod nas bili na sveti 'dziewięcioro'), 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci' (już w XV w.: Tretiny i *devetiny* i čtyridesetiny tvoreť umrěšimь, RJAZ), jako nazwa góry w Bośni *Devětina* i tamże NM *Devětine* pl. (RJAZ), cs. **ДЕВЯТИНЫ** 'novendalia, officium mortuorum' od XIII w. (Miklosich LP), bułg. lud. *деветина* 'grupa dziewięciu osób' *деветина* братя; *деветина* души), *деветина*, częściej *деветини* pl. 'nabożeństwo żałobne, modlitwy i wspomnianie zmarłego w dziewiątym dniu po jego śmierci' (też dial., np. Gerov, BDial. I 246, II 75, III 56, 211, V 17, VI 22, 167, zob. także Vakarelski Etnografija 588), бабини *деветини* 'głupstwa, bzdury', dial. *деветина* 'dziewiąta część czegoś', 'kopka dziewięciu snopów' (Gerov, BER I 382 z geografią), *деветина* 'około dziewięć, w przybliżeniu dziewięć' (Stojkov Banat), maced. *деветина* 'dziewięć osób', 'dziewiąta część czegoś', бабини *деветини* 'głupstwa, bzdury';

strus. **ДЕВАТИНЫ И УТВЕРДЕСАТИНЫ ПО ОУМЕРШИМЪ** od XIV lub XV w. 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego i czterdziestego dnia po śmierci' (Srezn.), ros. dial. *девятинь* pl. 'dziewiąty dzień od czasu śmierci', 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci', 'dziewięć dni', *девятина* termin tkacki oznaczający 'jednostkę miary przędzy', 'płócha do 9 pasm osnowy' (np. z Uralu А в *девятине* девять пасм. Она потолще десятины), 'płótno z konopi' (Посконь еще мякше, из нее холст называется *девятинна*, десятина это потоне, Dal, SAR, SRNG, Slovarь Urala, Slovarь Rjazan.), dial. też jako jeden ze śladów systemu dziewiątkowego (p. *devětě*) *дэвят* *девятин* (SRNG z bajek) oraz bot. *девятинна* 'oman wielki, Inula helenium' (SRNG bez akcentu, z synonimem *девясил* **высокий**, p. *devesilь*), ukr. *дев'ятини -тін* pl. 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci' od XVII w. (SUM, Hrinčenko, Żel., Bilećkyj—Nosenko; Tymčenko z XVII—XVIII w.), stokr. też **ДЕВЯТИНА** XVIII w. 'podatek w wysokości dziewiątej części dochodu' (Tymčenko), brus. dial. *дзевяціны* pl. 'dziewięć dni od dnia śmierci' (Mat. Minsk 52), 'uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiątego dnia po śmierci' (BMM III 246), *дзівяціны* pl. 'stupa dziewiątego dnia po śmierci' (Šaternik Červ.). ~

Z wtórnym skróceniem wyrazu: czes. dial. *devina* 'dziewiątka' (Bartoš

DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice, Horeřka Frenřtát), řla. pot. *devina* ‘ts.’ (SSJ, Kálal).

Od *deveřts* z suf. *-ina*, p. I 120—1. Wyraz jest jednym z licznych i wyraźnych śladów dawnego liczenia dziewiętkami. Por. ciekawe paralele lit.: *deviñtinės* pl. ‘uroczystość ku czci zmarłego odbywająca się dziewiętego dnia po śmierci’, ‘święto Bożego Ciała obchodzone w czwartek dziewiętego tygodnia po Wielkanocy’ (: *deviñtinis* ‘dziewięty’, *devintaĩnis* ‘dziewięta część’ (: *deviñtas* ‘dziewięty’), LKŽod., Kurschat Thes. T. Sz.

deveřtit’i (deveřtikti) pld. przysłówkowy liczebnik mnożny ‘dziewięć razy, dziewięćkroć’

~ cs. *devatitřdi* XV w. ‘dziewięć razy, novies’ (Miklosich LP). ~

Por. řle. *deveřtič* adv. ‘po dziewięte, po raz dziewięty’ (Pleterřnik, SSKJ).

Szczałkowo zařwiadczony archaiczny typ liczebnika mnożnego od *deveřt*.

Co do budowy p. *deřtit’i* z literatura.

T. Sz.

deveř(t)nosřto pln. ‘mała setka, 90 jako jednostka liczenia’

~ stpol. z r. 1420 *dziewiętnosřto* ‘dziewięćdziesiąt’ (dwukrotny zapis w rociach wielkopolskich z Kořciana, zob. Kuraszkiewicz Studia Falk 93—6);

strus. od XIII w. *devjanosto* z licznymi śladami systemu dziewiętkowego:

Домонѣ со псковичи съ трема девяносты пазни землю литовскою ... два же девяноста моужь отпrowadi съ полономъ въ Псковъ XIII в.; два же девяноста моужь отпrowadi съ полономъ а во единомъ девяноста самъ ся оста ..., XIII в.; единомъ девяностомъ 7 сотъ псевди, ros. *devjanosto* (też dial., SRNG) ‘dziewięćdziesiąt; dziewięćdziesięciu; dziewięćdziesięcioro’, liczne ślady systemu dziewiętkowego w języku ludowym: *Два девяноста* ... верстъ проехал Иванушка въ два часа (Srezn. z bylin); Первые города от Москвы *два девяноста* верстъ; Что девять сороковъ, что *четыре девяноста*, все одно (Dal z uwagą o dawnym liczeniu dziewięćdziesiątkami), *два девяноста* ‘sto osiemdziesiąt’, *три девяноста* ‘dwieście siedemdziesiąt’ (SRNG), ukr. *dev’janosto -ta*, dial. zakarpr. *dev’janosto* (KDA m. 212), stuktur. XIV—XV w. *devjanosto*, brus. *dezevjanosta* indeclinabile (BRS). ~

Ważny ślad dawnego liczenia dziewiętkami. Dial. innowacja psł. z pierwotnego zestawienia *deveř(t)no sřto* ‘mała setka’, dosłownie ‘dziewiętkowa setka’. Człon I to adi. *deveř(t)-nř* z pierwotnym suf. *-nř* < *-no-*, człon II to psł. *sřto* (zob.).

Stang Comment. Kiparsky 124—9 (dający ciekawą paralełę stnord. *hundrađ*, tu też krytyczny przegląd dotychczasowych objańńień), por. też Vaillant GC II 645, dopatrujący się jednak tu dziedzictwa ie. (porównuje z goc. *niuntēhund* ‘90’). — Inne objańńienia ze względu na trudnořci morfologiczne i głosowe mało prawdopodobne: Szemerényi Studies 63—6 nie wykluczał jako podstawy psł. *deveř(t)-desęts* (tu również krytyczny przegląd dawniejszych objańńień). — Endzelin LP I 3—4 wychodził z pierwotnego **desędosřta* ‘dziesięć do stu’. — Dopatrywano się też szczątkowo zachowanego arch. ie. **nevenř-(d)křntř* pl. n. ‘9 dziesiątek’ (p. *deveř* i *sřto*) w nawiązaniu do synonimicznego łac. *nōnāgintā* < **novenāginta*, gr. *ἐνενηκοντα* < **ἐννεήκοντα* (Prusík KZ XXXV 598—9, Sobolevskij Sl V 451—3, Vasmer REW I 334). Nie widać podstaw (Szemerényi l. c. 63—5, Stang l. c. 124—5). — Por. też Pisani Studia Safarewicz 171—3 wyprowadzający ros. *devjanosto* z pierwotnego **nevenřākřntř* (tu też przekonująca krytyka objańńienia Haeb-

lera AnzSIPh I 1—15 uważającego *devjanósto*, *děvētyno sćó za kalkę z goc. *niuntēhund*). T. Sz. — F. S.

devętorakъ zob. **devęterakъ**

devętorica zob. **devęterica**

devętoro zob. **devętero**

devętorъ zob. **devęterъ**

devętoręnikъ zob. **devęteręnikъ**

devętoręnъ zob. **devęteręnъ**

devęť *devęta devęto* 'liczebnik porządkowy odpowiadający liczbie 9, dziewiąty, nonus'

~ pol. *dziewiąty* od XIV w. (też dial. np. Sychta SK: *zěbōtā voda po slěvaχ* 'daleki krewny'), połab. *diwōtē* (< *devętzjъ, Lehr-Spławiński, Polański SE 111), dłuż. *zėwōty* (też dial., Fasske Vetschau), stare w XVI w. *zėwity* (Muka z Jakubicy), głuż. *dżewjaty*, czes. *devátý* (często w przykładach typu: *Zapiskne, jistě až za devátým kopcem je to slyšet*), por. też *Mluvil a žvanil páte přes deváté* 'mówił mętnie' (Přir. slov.), stczes. *devátý* od XIV w., śła. *deviaty* (np. *Zodrat* 'niekoho z *deviatej* kože 'wykorzystać po lichwiarsku');

śle. *devěti*, sch. *děvēti* od XII w., dziś też 'nieważny, drugorzędny, podrzędny', 'zupełnie inny, nie mający związku z czymś', także i tu znaczenie magiczne, np. *deveti utorak* 'dziewiąty wtorek po Bożym Narodzeniu, uważany za dzień feralny' (SMR 295), scs. *дѣвѣтъ* *Zogr., Mar., Assem., Supr.* (SJS), bułg. *desěti*, np. *до девѣта рода, до девѣто коляно ще го гоня* (RBKE), maced. *деветми*;

strus. *дѣвѣтми* (Srezn.), ros. *девѣтый*, *стоит на девѣтом месте, это дело девѣтое* 'coś mało ważnego', *девѣтый вал* 'najsilniejsza, niebezpieczna fala' (SSRJ), ukr. *дев'ятий*, brus. *дзевѣты*. ~

Dokładne odpowiedniki w lit. *deviñtas*, łot. *devītais*, z ie. *neun-to-* (o nagłosowym *d-* p. *devę*): stpr. *newintis*, goc. *niunda*, stwniem. *niunto*, toch. B *ñunte*, gr. *ἐνάτος*.

Berneker SEW I 189, Trautmann BSW 198, APSD 383, Vasmer REW I 334, Szemerényi Studies 110—12, Sławski SE I 199, Skok ER I 398—9, Pokorny IEW 318—19. T. Sz.

devęťka 'dziewięć jednostek, sztuk czegoś', 'przedmiot złożony z dziewięciu jednostek, sztuk, zawierający dziewięć jednostek'

~ pol. *dziewiątka* 'cyfra albo liczba dziewięć', 'dziewięć sztuk czegoś', 'rzecz, przedmiot oznaczony numerem dziewięcym; karta o dziewięciu oczkach' (też dial. np. kasz.-śl., Lorentz PW, Sychta SK), u L. z XVIII w. 'dziewiąta część czegoś' i *dziewiątka* na kartach, kostkach, dial. *dziewiątka* 'płochy do dziewięciu pasm osnowy' (Falińska PST), 'robak jadowity, po którego ukąszeniu człowiek w dziewięć dni umiera' (Karłowicz SGP z okolic Augustowa), kasz. 'biczysko splecione z młodego dąbczaka, rozszczerzone na dziewięć części' (Sychta SK), dłuż. *zėwětka* 'liczba dziewięć', 'karta o dzie-

więciu oczkach', głuź. *dzewjatka* 'ts.', czes. *devítka* 'cyfra, liczba dziewięć', 'rzecz, przedmiot oznaczony numerem dziewięć'; karta o dziewięciu oczkach', sła. *deviatka* 'liczba dziewięć', pot. 'dziewięć sztuk czegoś', 'rzecz, przedmiot oznaczony numerem dziewięć';

sł. *devětka* 'liczba 9', 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9; karta o dziewięciu oczkach' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *devětka* i *děvetka* 'cyfra 9', od XVIII w. 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9', dial. 'wódka dziewięcioprocentowa' (RSAN), dawne XVIII w. 'modlitwa odmawiana dziewięć razy', 'nona (hora canonica)' (tylko Della Bella i Stulić), bułg. *desěmka* 'cyfra 9', 'karta o dziewięciu oczkach', 'przedmiot oznaczony numerem 9' (RBKE, BTR), maced. *desetka* = sch. *devetka* (RMJ);

ros. *dev'iatka* 'cyfra 9', 'karta o dziewięciu oczkach', pot. 'nazwa różnych przedmiotów oznaczonych numerem dziewięć' (w tym znaczeniu często dial., SRNG, Mełničenko Jaroslavl), dial. 'kopka zboża z 9 snopów' (Słownik Urala), ukr. *dev'iatka* 'nazwa cyfry i liczby 9', 'dziewięć sztuk czegoś', 'nazwa różnych przedmiotów oznaczonych cyfrą 9', dial. 'płótno z dziewięciu pasm', 'karta o dziewięciu oczkach', 'rodzaj sieci rybackiej, w której na określonej powierzchni mieści się we wszystkie strony dziewięć oczek' (Hrinčenko), brus. *dzev'iatka* = ros. *dev'iatka* (BRS), dial. 'kosa długa na dziewięć dłoni' (BMM III 246), poleskie *dev'iatka* przestarz. 'kosa długości 90 cm' (Lysenko SPH). ~

Na gruncie poszczególnych języków pld.słow. powstało synonimiczne *devětica*: sł. *devětica* 'liczba 9', 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9; karta o dziewięciu oczkach' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *devětica* 'cyfra 9' od XVII—XVIII w., 'przedmiot, rzecz oznaczona numerem 9', 'karta o dziewięciu oczkach' (RMat.; w tym znaczeniu też u Vuka, a dziś dial. czakaw. *devětca*, Jurišić Vrgada), dial. *devětica* 'kopka z dziewięciu snopków', 'uroczystość ku czei zmarłego obchodzona dziewiątego dnia po śmierci' (RSAN, p. *devětina*), bułg. *desemina* 'cyfra 9' (RBKE), dial. 'dziewięć sztuk czegoś' (Gerov), 'okres dziewięciu dni przed Wielkanocą i Bożym Narodzeniem, przeznaczony na specjalne modlitwy' (Gerov Dop.: płowdiwscy paulicjanie).

Substantywowany liczebnik *devěts*, *devěts*, o suf. *-ska* I 94. Wobec produktywności formacji prasłowiańskość niepewna. T. Sz.

devětskъ *devětska* 'dziewięć sztuk czegoś; dziewiąta część czegoś'

~ pol. dawne Kn. XVII w. (L. i SW bez dokumentacji) *dziewiątek -tka* 'dziewięć sztuk czegoś' (stąd czes. u Jungmanna *devátek -tku* 'dziewiątka'), sła. *deviatok -tku* 'dziewiąta część plonów dawana w formie naturalnej daniny' (SSJ; Jungmann: ze źródeł sła. *devátek*, u Kálala *deviatok* 'dziewiąta część');

sł. dial. *devětěk -tka* bot. 'piwonia, Paeonia' (z Istrii), 'ciemniak zielony, Helleborus viridis' (Pleteršnik), sch. *devětak -tka* 'dziewiąta część plonów składana jako danina' (też Vuk) od XIX w., 'około, mniej więcej dziewięć czegoś', dial. bot. 'piwonia' (RSAN);

ros. dial. *dev'iatók -mká* 'dziewięć przedmiotów, dziewięć sztuk' (Dal). ~

Por. bliskie budową i znaczeniem lit. *devintukas* 'dziewiątka, np. autobus z numerem 9': *devintas* 'dziewiąty' (LKŽod., o suf. p. Otrębski GL II 282).

Od *devěts* z suf. *-skъ*, o budowie p. I 93.

T. Sz.

dlevěts *devěti* f. 'dziewiątka', 'dziewięć, novem'

~ pol. *dziewięć -ciu* (już w XVI w. *dziewięciu*: nowotwór według *dwu*, GHJP 343), stpol. od XIV w. *dziewięć dziewięci* (taka forma gen. spotykana do XVIII w.), w XVI w. *dziewięć dziewięci* 'dziewięć razy dziewięć'; niewątpliwie liczba magiczna, np. w XVI w. w licznych przepisach lekarskich: Weźmi soku ... *dziewięć* łyżek; polney ruty w liczbie *dziewięć*; a czyń tego do *dziewięci* rózów (SP XVI IBL), także dziś w dial. np. Wziąć *dziewięć* (o postaciach fonetycznych zob. MAGP VI m. 263, cz. II s. 55—7) *dziewięci* starego zelaza i ugotować, w tym kapać; z *dziewięci* krzyzów mech i z *dziewięć dziewięci* ... rdzę wsypać do wody; trzy *dziewięci* (wyrażenie lekarek wiejskich); być może śladem dawnego systemu dziewiątkowego są przykłady typu dial. uwędrowali trzy *dziewięci* mili; trzy *dziewięcie* jęczmienia (Karłowicz SGP), połab. *divot* (Lehr-Splawiński, Polański SE 110), dłuż. *zeweš* (też dial., Fasske Vetschau), *zewešich* (*zeweš* bólosców bot. 'przetacznik, Veronica'), stare w XVI w. *zewiš* (Muka z Jakubicy), *zewešo* m. osobowe, głuź. *dzewjeć*, dial. *dzewjać* : *dzewjaćo*, m. osobowe *dzewjećo* (Pfuhl, Michalk Neustadt), czes. *devět devíti*, dial. *devjet devičy* (np. Vlastovka už dávno vstala, *devět* polí oblíkala; přál si být v tomto okamžiku za *devíti* horami 'daleko'; Koukal přitom jako *devět* hromů; jako by chtěl *devět* vsí vypálit; ty se nestaráš! u tebe to jde od *devíti* k pěti 'czym dalej tym gorzej'), stczes. *devět devěti* od XIV w., sła. *devät' deviatich* (m. osobowe też *deviati*, p. SSJ, MSJ 324, Ondrus Číslovky 30—1);

sł. *devēt -tih*, np. *devetih* se ne ustraši; močen je za *devet* mož; tako te bom, da boš *devet* sonc videl; iti čez *devet* gorá in *devet* vodá 'bardzo daleko' (SSKJ), dawne XVI w. *devet* (Megiser 1592), sch. *děvět* (dziś indeclinabile, ale dial. jeszcze odmienne, np. *devetím* ljudēm, Skok ER I 398), i *děvet* (w XVII w. wyjątkowo jeszcze jako f.) od XII w., ludowe też 'nieokreślona większa liczba' (Dade majka kcer za *devet* konaka, RMat.), w języku lud. częste w przykładach typu: s sobom vodi *devet* mile braće; donesi mi suve drenovine sa tavana od *devet* godina; u visinu od *devet* tavana; gorko cvili *devet* godinica; priskoči *devet* dobrih koňa; *devet* puta majkom te nazivam; na jad će vi jutro osvanuti a na *devet* sunce ogranuti; jako wyrażenie magiczne: Kaže se kad ko što zausti da reče, pa se premisli i očuti, i ovđe znači da bi riječ otišla preko *devet* brda; w żywym języku częste w wyrażeniu ni pet ni *devet* 'zaraz, natychmiast, nie zwlekając', pet za *devet* dati (nekome) 'oszukać' (RJAZ, RSAN), scs. *дѣвать дѣвати* (odmiana według tematów na -i- f., Diels AG 215), Supr.: *ископати ровъ въ земли дѣвати макътъ; дѣвать мажъ они* (SJS), cs. *ŽK и лште кто оубиеть змию дѣвати грѣхъ извоудеть того ради*, bułg. *девет* (o refleksie -e- w dial. zob. BDA II m. 44), np. през *девет* села (баира, морета) lud. i poet. 'bardzo daleko', lud. *девет* брата с една риза 'wielka nędza'; *девет* месеци у мешлина, три годин на гръбина; през *девет* земи го превел; *девет* вълци, три прасци; *девет* момци за кош плева (Gerov), maced. *девет*, dial. *d'evit'* (Małeckie SW);

strus. *дѣвать*, według Srezn. liczono dziewiątkami, np. *тридѣвать, дѣвать сороковъ бляни*, ros. *дѣвать девяти* instr. *дѣватью* 'dziewięć; dziewięciu', w języku ludowym: *Дѣвать дѣн, дѣвать* вѣрст, как сокол летел! (Dal), *дѣвать* ночей товарищ грыз зубами и прогрыз дырочку, а потом стали ломать и через *тридѣвать* ночей... проломали (Polívka RES VII 218), ślady liczenia dziewiątkami: За *тридѣвать* земель (Dal), *дѣвать девяти* (w bajkach, SRNG s. v. *девятина*), ukr. *дѣ'ять -ти* i *-тьох*, np. *Дѣ'ять* пар волів; на *дѣ'яти* возах везли посаг, brus. *дзѣв'яць дзев'яці*. ~

Kontynuuje ie. *neyn-ti-* < *neyn* p. *devę* (tu o bsł. zmianie nagłosu, zachowaniu *e* przed *y* a także o funkcji magicznej, wróżebnej i śladach liczenia dziewiątkami), budowa jak w *desětš* : *desę*. Pierwotne znaczenie 'dziewiątka' : 'dziewięć'. Dokładne odpowiedniki: alb. *nëndë* 'dziewięć', stnord. *niund* f. 'liczba 9', stind. *navatti-* f. 'dziewięćdziesiąt' = awest. *navatti-* f. 'ts.', *'dziewiątka' > 'dziewięć' (domyślne: 'dziesiątek', z elipsą).

Berneker SEW I 188—9, Trautmann BSW 198, Vasmer REW I 335, Sławski SE I 199—200, Skok ER I 398—9, Pokorny IEW 318, Mayrhofer KEWA II 142, Holthausen VEWA 210. — Nie można jednak wykluczyć, że psł. *devětš* to pierwotne abstractum od *devětš* (bsł. *deyin-ta-* : *neyn-ta-*, ie. *neyn-to-*), p. Szemerényi Studies 110—2, Machek ES² 116. *T. Sz.* — *F. S.*

devětš desětš zob. *devę desęš*

devětš-kortš zach. i pld. (część zach.) liczebnik przysłówkowy oznaczający wielokrotność: 'powtarzanie się dziewięć razy'

~ stpol. od XV w. *dziewięćkroć* 'dziewięć razy, novies' (Słownik stpol., SP XVI IBL, Kn., L., SWil.), głuź. *džewjećkroc* (= *džewjećraz*) 'ts.' (Pfuhl), czes. *devětkrát(e)* 'ts.' (Přir. slov., Jungmann), sła. *devät'krát* = *devät' ráz* 'ts.' (SSJ);

słę. *devětkrat* 'dziewięć razy' (Pleteršnik, SSKJ). ~

Zestawienie z *devětš* i *kortš* (zob.).

T. Sz.

devětš-kortšnš *devětš-kortšna devětš-kortšno* zach. i pld. (część zach.) 'powtarzający się, powtórzony dziewięć razy'

~ pol. dawne z XVII w. *dziewięćkrotny* 'dziewięć razy powtórzony' (Kn.; L i SW bez dokumentacji, z L u Jungmanna czes. *devětkrátňý* 'ts. '), głuź. *džewjećkrocňny -na -ne* 'ts.' (Pfuhl, Zeman);

słę. *devětkraten -tna* (w SSKJ obok *devětkraten* też *devětkráten -tna -no*) 'dziewięciokrotny' (Pleteršnik). ~

Por. pol. nowsze *dziewięciokrotny, dziewięciokrotnie* 'dziewięć razy powtórzony' (SW, SJP PAN). We wsch.słow. w cs. postaci z *-ra-*: ros. *девятикратный* 'wykonany dziewięć razy; zwiększony dziewięć razy' (SRJ), brus. *дзевяцікратны* 'ts.' (BRS).

Od *devětš-kortš* z suf. *-nš*.

T. Sz.

devětš na desětš 'liczebnik główny oznaczający liczbę 19, dziewiętnaście, un-deviginti'

~ pol. *dziewiętnaście* (m. osobowe *dziewiętnastu*, co do chronologii późnej końcówki *-u* p. GHJP 345), powszechne w dialektach, stpol. XV w. obok *dziewiętnaście* także *dziewięćnaście* i *dziewięćnacie* gen. *dziewięćnacie* i *dziewięćnacie* (Słownik stpol.), w XVI w. *dziewiętnaście*, rzadziej *dziewięćnaście* (SP XVI IBL), dial. kasz. *zévątnásce, zévínčnásce, zévącnosce, zévínčnósce* (Sychta SK, Lorentz PW), połab. *divatnadist : divatnocti* (*devětš-na-desětš*, Lehr-Splawinski, Polański SE 110), dłuź. *ževěšnasčo* (też dial. 'Fasske Vetschau), dial. *džewětšnasčo* (Muka; co do różnych postaci drugiego członu w dłuź. i głuź. p. Muka HLF 441), głuź. *džewjatnaće* i *džewjatnačo*, dial. *džewjatnaé* (Michalk Neustadt), czes. *devatenáct*, przestarz. *devatenácte*, stęcsz. z pierwszym członem *devate-* lub *devaty-* pod wpływem liczebnika porządko-

wego *devatenáctŕj* : *devatŕnácŕtŕj*, teŕ w postaci *devatynadeste*, wyjątkowo z XIV w. w formie *devietnadzte* (Basaj MS PAN 26, s. 124, 128), sła. *devätŕnácŕstŕ-tich* (m. osobowe teŕ *devätŕnácŕsti*) SSKJ, MSJ 325;

sła. *devetŕnajst* i *devetŕnácŕstŕ -ih* (SSKJ, u Pleteršnika tylko *devetŕnácŕstŕ*) od XVI w. (Megiser 1592 *devetŕnajst*), dial. rezjańskie *devetŕnajst* (w róznych wariantach fonetycznych, Slav. Leks. 219), sch. w dzisiejszej postaci *devetŕnaest* od XVI w. (teŕ u Vuka i dial. np. z Risna), dawniej w bardziej archaicznej postaci *devetŕnadeste* w XVI—XVII w. (teŕ u Vranćicia), poza tym tylko w formach z rózными uproszczeniami: dawne XVII w. *devetŕnaeste* (tylko Mikalja), bliskie dzisiejszej postaci liter., ale z zanikiem *-t* *devetŕnaes* (dial. z Dubrovnik, juŕz w XVI w. *devetŕnaes*), czakaw. *devetŕnäst* (Jurišić Vrgada), z interwokalicznym *-j-* *devetŕnajest* (Belostenec), dial. *devetŕnäjes* (Elezović Kos.-Met.), z wypadnięciem *-e-* *devetŕnajst* (Belostenec, Jambrešić), z kontrakcją *-ae-* > *-e-* *devetŕnäs(t)* dial. z Dubrovnik i innych dialektów pld., juŕz w XVIII w. *devetŕnes* (RJAZ, RSAN, RMat.), scs. *дѣвѣтъ на дѣсѣте* gen. *дѣвѣтъи на дѣсѣте* (Diels AG 215), bułg. *деветŕнадесет* i pot. *деветŕнácŕсет*, dial. *десетŕнácŕс* (Stojkov Banat), u Gerova *деветŕнácŕсет* : *деветŕнácŕсет*, maced. *деветŕнаесет*, dial. np. *divitŕnácŕsi* (Małeckı SW);

strus. u Srezn. tylko w rekonstruowanej postaci *дѣвѣтънácŕсѣтъ = *дѣвѣтънácŕдѣтъ bez dokumentacji ze względu na oznaczanie normalnym w cyrylicy połączeniem literowym (spotykane jednak w zabytkach od XIV w., p. Šanskij ESRJ I 5, 40), ros. *дѣвѣтънácŕдѣтъ -ти* 'dziewiętnaście; dziewiętnastu; dziewiętnaścioro', u Dala teŕ *дѣвѣтънácŕдѣсѣтъ* bez dokumentacji, w innych starszych słownikach *дѣвѣтънácŕдѣсѣтъ -ти* (cerkiewizmu), *дѣвѣтънácŕдѣтъ* (SAR, SSRJ), obydwie formy obok siebie np. w XVIII w. (Ruk. Leks.), ukr. *дѣв'ѣтънácŕдѣтъ -ти* i *-тѣбѣ* = ros. *дѣвѣтънácŕдѣтъ*, u Hrinčenki i Źel. teŕ w innych postaciach głosowych: *дѣвѣтъ(ѣ)нácŕдѣтъ*, *-нácŕдѣтъ*, stukr. XVII w. *дѣвѣтънácŕдѣтъ*, XVIII w. *дѣвѣтънácŕдѣтъ* (Tumčenko), brus. *дѣвѣтънácŕдѣтъ* = ros. *дѣвѣтънácŕдѣтъ* (BRS), dial. *дѣвѣтънácŕдѣтъ* (Šaternik Červ.), *дѣвѣтънácŕдѣтъ* (Sejaškovič Grodno). ~

Por. liczebnik porządkowy: pol. *dziewiętnasty*, stpol. XVI w. *dziewiętnasty* i rzadkie *dziewiętŕnasty* (SP XVI IBL), dłuŕ. *žewěsnasty*, gluŕ. *džewjatnasty*, czes. *devatenáctŕj*, stczes. *devatŕnácŕtŕj* (Basaj o. c. 128), sła. *devätŕnácŕstŕ*, sła. *devätŕnácŕstŕi* i *devetŕnácŕstŕi* (SSKJ; Pleteršnik tylko *devetŕnácŕstŕi*), sch. *devetŕnaestŕi* od XVIII w. (teŕ Vuk), dawne XVI w. *devetŕnadesti* (u pisarzy czakaw.), w XVII w. *devetŕnadesti*, stsch. XV w. *deveti na deste* (RJAZ), cs. *дѣвѣтънácŕдѣсѣтъи* (Miklosich LP), bułg. *деветŕнадесетѣи* i pot. *деветŕнácŕсетѣи* (RBKE), dial. np. *десетŕнácŕс* (Stojkov l. c.), maced. *деветŕнаесетѣи*, ros. *дѣвѣтънácŕдѣтънѣи*, ukr. *дѣв'ѣтънácŕдѣтънѣи*, stukr. *дѣвѣтънácŕдѣтънѣи* (Tumčenko), brus. *дѣвѣтънácŕдѣтънѣи*.

Liczebnik złożony z *devětŕ* + wyrażenie przyimkowe *na desěte* (loc. sg. od *desě*, zob.). W poszczególnych językach występuje normalne w tym typie liczebników skrócenie drugiego członu, który schodzi do roli sufiksu (por. psł. kontynuanty *četyre na desěte*, *džva na desěte* itd.). — Podobnie zbudowany liczebnik w innych językach ie.: gr. 'εννεα-καί-δεκα, stind. *navadaša* '19', awest. *nav.dasa* 'dziewiętnasty' < **nav.dasa* '19' (Bartholomae AIW 1044—5). T. Sz.

devětŕna *devětŕna devětŕno* 'obejmujący dziewięć, składający się z dziewięciu, novenarius'

~ pol. dawne XVI w. *dziewiętŕny* 'dziewiętkowy, obejmujący 9, novena-

rius' (SP XVI IBL: 3 przykłady), w XVII—XVIII w. *dziewiętny* 'ts.' (L.), czes. tylko u Jungmanna z L. *devítný* 'novenarius';

sch. dawne i wyjątkowe *děvĕtan děvĕtna* 'dziewiątkowy, novenarius' (tylko u jednego pisarza z XVIII w. i ze słownika Stulicia r. 1806). ~

Por. 1. ros. dial. *девѣтннѡвѣй, девѣтннѡвѣй* 'tkany w 9 pasm osnowy, o płótnie' (SRNG);

2. na gruncie poszczególnych języków słow. przymiotnik ten substancywizowany jest a) suf. *-ikā*: pol. dawne *dziewiętnik -ka* 'nabożeństwo dziewięciodniowe, novena', 'niedziela starozapustna, Septuagesima' (L., SW jako mało używane, bez dokumentacji), czes. *devítník -ku* 'Septuagesima', 'dziewięciodniowe nabożeństwo' (Přír. slov.), stczes. *devietník -ka* 'Septuagesima' od XIV w. (Gebauer Sl.), sła. *deviatník -ka* 'dziewięciodniowe nabożeństwo', 'Septuagesima' (SSJ), u Kálala *devátník* (?) 'kdo vybírá devátek'; ros. dial. *девѣтннѡк -ка* 'gruba przędza' (nazwa od ilości przędzy potrzebnej na osnowę, por. *десятннѡк, одинчѡк*, SRNG), 'święto i jarmark w dziewiąty piątek po Wielkanocy' (SRNG), ukr. *дєв'ѣтннѡк -ка* 'dziewiąty czwartek po Wielkanocy' (Hrinčenko), brus. dial. *дзєвѣтннѡк -ка* 'dziewiąty tydzień po Wielkanocy, szczególnie piątek tego tygodnia' (Nosovič), *дзєвѣтннѡк* m. przestarz. 'święto w dziewiąty czwartek po Wielkanocy' (Scjaškovič Grodno, BMM III 246);

b) suf. *-ica*: sła. *devĕtnica* 'nona w browiarzu' (Pleteršnik), sch. *devĕtnica* 'modlitwa odmawiana codziennie przez 9 dni; dziewięciodniowe usilne wypełnianie obowiązków religijnych' (RMat., RSAN; w RJAZ 'modlitwa odmawiana przez 9 dni' z dwu pisarzy XVIII w.), dawne (w starych słownikach: Della Bella, Belostenec, Stulič) 'numerus novenarius, zbiór 9 sztuk czegoś', tylko u Stulicia (r. 1806) 'dziewięć dni', bułg. dial. *дєсєтннѡца* 'odmawianie specjalnych modlitw w ciągu 9 dni w maju, w celu uchronienia się przed gradem' (Stojkov Banat); ros. dial. *девѣтннѡца* 'święto i jarmark w dziewiąty piątek po Wielkanocy' (SRNG).

Adi. z suf. *-ynā* od *devětě*. Por. *desĕtynā*. Najbliższy odpowiednik: lit. *devĕtĕnis* 'dziewiąty' (Kurschat Thes., p. też LKŽod.). T. Sz.

devĕtysilz zob. **devĕsilz**

devĕtĕ sātĕ *devĕti satĕ* 'liczebnik główny oznaczający liczbę 900, dziewięćset, nongenti'

~ pol. *dziewięćset* (m. osobowe *dziewięćsiuset*), w formie *dziewięćset* już w XV w. (do XVII w. jeszcze pierwotna forma gen. *dziewięćsiuset*, od XVII w. nowotwór *dziewięćsiuset*, p. GHJP 352), w XVI w. *dziewięćset* i *dziewięć set*, w pisowni rozłącznej częstsze (SP XVI IBL), dial. np. kasz. *żėvęcset* (Lorentz PW), głuż. *dżėwjęć stow* (Šewc GHR 141—2), czes. *devĕt set* (SSJČ), stczes. *devatset* gen. *devieti set* od XIV w. (szczegółowo o deklinacji i pisowni p. Basaj MS PAN 26, s. 150), sła. *devāt'sto* (MSJ 327—8 o tym typie liczebników);

sła. *devĕtstĕ* (Pleteršnik; *devĕtsto -tih*, SSKJ, np. *devetsto ljudi*), sch. *dĕvetstō* (: *dĕvetsto*, RSAN), w postaci *devet sto* już w XVI w. (Vrančić, też w XVII w. *devet sto milj*, Glavinicič), do XVIII w. jeszcze w starej formie *devĕtsāt* (pisane dawniej też *devetcat, devecat*, np. w XVII—XVIII w.), dawne XV w. np. *devĕtĕ satĕ dukat*, w XVII w. *devetsat* godišta (tak i u Mikalji,

RJAZ), w scs. oznaczane literowo, stąd brak dokumentacji w tekstach na ***дѣвѣтъ сѣтъ** (p. Diels AG 216);

strus. ***дѣвѣтъсотъ** (brak przykładów, oznaczane jak w scs.), ros. *девѣтьсотъ девѣтьсотомъ* 'dziewięćset; dziewięćsiuset' (SRJ, SSRJ), ukr. *дев'ятсот -тисотъ*, stukr. już w XIV w. в лѣто дѣвѣтъ сот ѹтѣвертоѣ, XVIII w. дѣвѣтъ сот лѣт (Тумчѣнко), brus. *дзевѣцьсот дзевѣцьсотомъ* (BRS). ~

Por. z rozszerzeniem drugiego komponentu o suf. *-ina* (p. I 121): sch. do XVIII w. i dziś dial. z Dubrovnika *devet stotin*, w dawnych słownikach (np. Mikalja, Della Bella) też *devet stotina* (RJAZ s. v. *devet*), bułg. *дѣветстотин* (też dial., np. Kočev, Grebenskijat govor 59), dial. także *дѣветстотны* (Stojkov Banat), maced. *дѣветстотини* (RMJ), dial. *дѣветстотине* (Vidoeski Kumanovo 113).

Zestawienie z *devěť* i *sěť* (gen. pl. liczebnika *sěto*), por. np. *četyri sěta, pělъ sěť*. Z innych języków ie. por. lit. *devyni šimtai*, niem. *neunhundert*, łac. *nōngentī* 'ts.'. T. Sz.

deže zob. **de**

***dežela** zob. **dǫžalъ** : **dǫžal'a** (tu o nieprzekonującej etymologii Ondruša Slaw. Wortstudien 125, rekonstruującego psł. *dēg-elā).

dęga zob. **dęglъ**

dęgati dęgajō pld.-wsch. 'rzucać, ciskać, uderzać, zмагаć się; wkładać, wdziewać (coś ciężkiego)', **dęgati sę** 'o szybkich, energicznych ruchach; spierać się, sprzeczać się'

dęgati: ~ sł. *degāti -gām* 'rzucać, ciskać, np. kamienie' (wg SSKJ przestarz.), 'poruszać czymś; wstrząsać, potrząsać', dial. *degati koga* 'dokuczać komuś' (SSKJ, Pleteršnik), (*za*)*degāti* (*za*)*degām* 'nałożyć sobie coś ciężkiego na ramiona', 'zмагаć się z kimś, brać się za bary' (Bezłaj Eseji 136);

ukr. *одягати -аю* 'odziewać', *одягати* 'odziać' (SJM). ~

dęgati sę: ~ sł. dial. *degāti se* 'gonić się, łapać się, bić się, tłuc się, np. o bawiących się dzieciach', *degāti se s kom* o čem 'spierać się, sprzeczać się, polemizować, kłócić się' (Pleteršnik), z Karyntii *perdegati se* 'przeżyć się' (Bezłaj l. c.), sch. dawne XVIII w. (czakaw.) i dial. z Boki Kotorskiej *dęgati se dęgām se* i *dęgati se dęgām se* (akcent wg RSAN) 'sprzeczać się, spierać się' (już w XV w. *degba* 'spór, sprzeczka, controversia, rixa', RJAZ, Miklosich LP; wg RSAN dial. przestarz. *dęgba* 'ts.');

ukr. *одягатиця -аюся* (perf. *одягатиця*) 'wkładać odzież, ubierać się' (SJM). ~

Tu może też sła. dial. *degat* 'pchać' (Kálal), ros. dial. *дегати́ться* 'znęcać się' (SRNG).

Od pierwiastka *dęg-*, ie. *dhengh-* 'chwytać, osiągać, energicznie zabierać się do czego', p. *dęglъ, dęga, dęgnōti*.

Bezłaj Eseji 136.

T. Sz. — F. S.

dęglica zob. **dęglъlica**

dęglъ zob. **dęgnōti**

dęgl'ь zob. dęgyl'ь

dęgna zach. 'dziąsło; choroba dziąseł, gnicie dziąseł'

~ stpol. XV w. *dziegna* 'dziąsło' (3 przykłady), w XVI w. często pl. tant. *dziegna* (12 razy) : *dziegna* (7 razy, z dysymilacyjnym zanikiem nosowości przed zgłoską z suf. *-na*) 'zapalenie, zgorzelina ust' (u L. tak pl. tant. jak i f. sg. do XVIII w., także w SWil. *dziegna -ny* i *dziegna -gien* 'psucie się i gnicie dziąseł, w ogóle zapalenie jamy ustnej'), u Cresc. XVI w. *dziegna* f.: *dziegnęę* z ust oddala (L.), u Siennika: gdy komu dziąsła gniją a to zową *dziegna* (SP XVI IBL), dziś dial. na Mazowszu *dziegna* 'choroba ust', *dziegla* : *dziegło* (ł z dysymilacji *en ... n* > *en ... ł*) 'choroba dziąseł' (Karłowicz SGP, AJK III cz. II s. 63). ~

Etymologia niepewna. Być może pozostałość ie. nazwy zęba *dent- : dnt- : dont-* widocznej w lit. *dantis* (gen. pl. *dantu*), stpr. *dantis*, stind. *dán* acc. *dántam*, gr. ὀδών-όντος, stwniem. *zand*, łac. *dens dentis*, cymr. *dant* (por. *dęsło, dęsna*). Pierwotne **dēt-nā* > *dęg-nā* (o suf. *-na* zob. I 116—17). Mało prawdopodobne dopatrywanie się tu pierwotnego compositum **dēt-gn-ā*, II człon do *gniti gnųje* 'gnić'.

Pogodin Sledy 198, Berneker SEW 190, Pokorny IEW 289 (dopatrują się tu pierwotnego compositum). — Ze względu na trudności głosowe i semantyczne mniej prawdopodobne nawiązywanie do psł. *dęgna* 'śląd po gojącej się ranie, blizna' (Brückner SE 112, wychodzący z prapostaci *dęgna* > *dęgna*, *-ę* miałyby być sekundarne, antycypacja nosowości, przeciwko temu przemawia zarówno chronologia jak i dzisiejsza geografia wyrazu). Machek ES² 113 zestawiał też z stczes. XIV—XV w. *dehna* 'zły duch, diabeł'. O objaśnieniu Skoka ER I 372 p. *dęgna*. T. Sz. — F. S.

dęgnoti dęgno wsch. 'rosnąć, krzepnąć, stawać się silniejszym, zdrowszym',

dęgl'ь wsch. 'silny, mocny, zdrowy, krzepki, rosły'

dęgnoti: ~ ros. dial. ptn. (np. archang.) *дѣгнутъ -ну* 'stawać się silniejszym, zdrowszym, lepszym, rosnąć' (Opyt, Dal, SRNG). ~

dęgl'ь: ~ ros. dial. *дѣглыи* (SRNG), stąd derywowane dial. ptn. *дѣглыи* -лю -лишь 'rosnąć, krzepnąć, zdrowieć'. ~

Por. 1. słu. dial. *degniti degnem* 'uderzyć, skoczyć' (Bezłaj Eseji 136: Karyntia 'suniti, šiniti');

2. ukr. *одягнѣти (ся), одягнѣти(ся) одягну* 'przyodziać, odziać (się)'.
 Od pierwiastka *dęg-*, ie. *dhengh-* 'mocny, krzepki', p. *dęgъ, dęga*. O inchoatiwach na *-noti* zob. I 45, *dęgl'ь* to pierwotne adi.-partic. odpierwiastkowe na *-lъ*.

Vasmer REW I 387.

Zob. *dęgati*.

T. Sz. — F. S.

dęgъ dęga wsch. : pld.-wsch. **dęga** f. 'coś silnego, mocnego, wielkiego, ciężkiego', 'rzemień, pas skórzany, lorum', na wschodzie też 'pasma łyka, pas łyka' *dęgъ*: ~ strus. już w XI w. *дѣгъ* (w XVI w. instr. sg. *дѣгомъ*) m. 'rzemień, lorum' (Srezn., Miklosich LP), ukr. dial. *д'ягъ* 'pasma łyka' (Leks. Polesja 82), brus. dial. *дзѣгъ -га* 'pasek łyka przygotowany do plecienia łapci' (Šaternik Červ., MSDM 113). ~

dęga: ~ słu. dial. *dęga* 'rzemień przy jarzmie' (z Gutschmanna: Karyntia),

‘rzemień do wiązania i przenoszenia czegoś’, pl. *dege* ‘roče, s katerimi vreče nosijo’ (Pleteršnik, Bezlaĵ Eseĵi 136);

ros. dial. zach. *дѣга* ‘skórzany pas, rzemień’, pld.-zach. ‘rzemień, bicz, bat’ (Dal, SRNG), ukr. dial. *дѣга* ‘coś nieokreślonego: coś wielkiego, ciężkiego, złego’ (Żel.), brus. *дѣга* ‘rzemień’ (BRS), dial. ‘pas ze skóry’ (MSDM 70, Scjaškovič Grodno). ~

Tu może też różne ekspresywne derywaty jak sch. dial. *dęgonja* ‘wysoki, chudy człowiek’ (RSAN), brus. dial. *дѣгелѣй* ‘olbrzym’ (Scjaškovič l. c.), ros. dial. *дѣгаль* ‘goleń’ (SRNG).

Por. ukr. *одяг* -zy m., dial. *одяга, одягало* ‘odzież’ (Żel., URS) derywowane od *одягати, одягати*, p. *dęgnoti, dęgati*.

Do *dęgnoti, dęgati, dęgъ*, ie. *dhengh-* ‘mocny, silny, krzepki’, ‘osiągać, chwycić, energicznie się zabierać do czegoś’. Niekiedy może i sekundarne nomina deverbalia, np. ros. dial. *дѣг* ‘wzrost’ (‘wzgórze’) < *дѣгнуть* ‘rósć’. Najbliższe odpowiedniki: łot. *deņķts* ‘silny, mocny, energiczny, dziarski; okazały’ (kurońskie, Mühlenbach I 455), stirl. *daingen* ‘twardy, mocny’ = cymr. *dengyn* ‘ts.’ (**dangino-* albo **dengino-*), stind. *daghnóti* (**dhnggh-*) ‘sięga, do- sięga’ (zob. jednak Mayrhofer KEWA II 11), tu może też lit. *deņgti dengiū* ‘pokrywać, otulać’, p. Fraenkel LEW 88—9.

Zupitza KZ XXXVI 73, Berneker SEW I 190, Bezlaĵ Eseĵi 136, Pokorny IEW 250. — Por. Güntert WS IX 131, Vasmer REW I 387.

T. Sz. — F. S.

dęgъlica (dęglica?) wsch. ‘roślina z rodziny baldaszkowatych, podagrycznik pospolity, *Aegopodium podagraria*’ (roślina jadalna, p. Moszyński KLS² I 31)

~ ros. dial. *дѣглица* ‘podagrycznik pospolity, *Aegopodium podagraria*’ (Dal), ukr. dawne i dial. *дѣглиця = ѣглиця* ‘ts.’ (Bileckij — Nosenko, Hrinčenko). ~

Według Miklosicha EW 40 także bułg. *дѣглица* ‘Angelica’ (w dostępnych nam źródłach jednak nie zaświadczone).

Derywat od *dęgal’ь (dęgl’ь?)*, p. *dęgyŕ’ь*, o suf. *-ica* zob. I 98—9. W. S.

dęgъŕ’ь zob. *dęgyŕ’ь*

dęgyŕ’ь *dęgyŕ’a* (też **dęgъŕ’ь?**, **dęgl’ь?**, por. *bodl’ь : bodyŕ’ь*) ptn. ‘dzięgiel, roślina z rodziny baldaszkowatych, *Angelica silvestris*, stosowana w pożywieniu, medycynie, przy wytwarzaniu piszczalek, fujarek’ (p. Moszyński KLS² I 29—30, II cz. II 540, KMP 110)

~ pol. *dzięgiel dzięgla : dzięgielu* ‘rośliny z rodziny baldaszkowatych, *Angelica*’ od XV w., ale dla XV w. typowa jest postać *dzięgił*, wyjątkowo spotykana jeszcze w XVI w. (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. *żęngel, żęgъл -glu* ‘ts.; rodzaj ostu’ (Maciejewski Chełm.-dobrz. 47, Lorentz PW za Ramułtem, Karłowicz SGP: Podhale, Lubelskie), głuz. *džehel džehela* ‘*Angelica silvestris*’, czes. *děhel děhelu* ‘*Angelica*’, stczes. też *děhýl* ‘ts.’ (Gebauer Sl.), sła. *dehel* ‘arcydzięgiel, *Angelica archangelica*’ (Isačenko SRS), również *dehýl, dehyl, diahyl* ‘*Angelica*’ (Buffa SBN 282);

cs.-rus. (XVIII w.) *дѣгиль : дѣгиль* m. ‘*salix*’ (Miklosich LP);

ros. *дѣгиль дѣгиля*, dial. *дѣгиль дѣгилья* (Melničenko Jaroslavl): *дѣдиль дѣдилѣ* (z asymilacją na odległość *d...d* < *d...g*): *дѣгель дѣгеля* (Dal) ‘dzięgiel, *Angelica*’, dial. także ‘arcydzięgiel, *Archangelica officinalis*;

różne gatunki roślin z rodziny baldaszkowatych, np. *Heracleum spondylium*, *Heracleum sibiricum*; roślina *Valeriana nitida*; prawoślaz lekarski, *Althaea officinalis*, 'łodyga rośliny' (op. cit., SRNG), w SRNG *дягили* pl. 'wysoka trawa', ukr. *дягель дягелю* 'arcydziegiel, *Archangelica officinalis*', dawne i dial. *дзягиль* : *дзягиль* 'ts.; dziegiel, *Angelica silvestris*' (Bilećkij — Nosenko, Żel., Hrinčenko, p. też Makowiecki Słow.-bot. 31, 36), brus. *дзягиль дзягилю* 'Angelica silvestris', dial. też *дзягиль дзягилля* : *дзягиль дзягилё* 'ts.' (Nosovič, Bjaľkevič Mohylew, Sejaškovič Grodno). ~

Z słow.: lit. *degūlis* 'Archangelica officinalis' (LKŽod. II 360).

Por. pol. dawne (XVII w.) *dziegielnica* 'roślina podobna do dziegielu' (Linde z Syreniusza r. 1613), ros. dial. *дзягильница* 'podagrycznik pospolity, *Aegopodium podagraria*' (Mirtov Don., SRNG), ros. *дзягильник -ка* 'Angelica silvestris', dial. też 'różne gatunki roślin z rodziny baldaszkowatych' (SRNG).

Roślina mająca zastosowanie w medycynie ludowej. Najprawdopodobniej więc do psł. *dęgnoti* 'rosnąć, krzepnąć, stawać się silniejszym, zdrowszym', *dęglь* wsch. 'silny, mocny, zdrowy'. Pierwotnie więc 'powodująca wzmocnienie, zdrowienie, krzepnięcie'. O nominach agentis na *-yl'ь* zob. I 112.

Brückner PF VII 159, KZ XLII 342—3, SE 112, Vasmer REW I 387. — O możliwościach późniejszej wędrownej pożyczki kulturalnej p. Sławski SE I 203—4, Machek ČSR 158, 162—3, ES² 113.

J. R. — W. S. — F. S.

dęsna f., dial. zach. i pld. (część zach.) też **dęsnь** f. 'tkanka łączna pokryta błoną śluzową, otaczająca wyrostek zębodołowy szczęk oraz szyjki zębów, dziąsła', 'dziąsło, gingiva', dial. 'podniebienie, palatum', 'szczeka, maxilla' **dęsna**: ~ połab. *d'ōsnā* 'gingiva' (Lehr-Spławiński, Polański SE I 140—1; według autorów nie da się rozstrzygnąć czy *d'ōsnā* < *dęsna było f. sg. czy nom. pl. n.), dłuż. dial. *žēsna* f. 'podniebienie' (Fasske Vetschau);

sł. *desne* pl. 'gingiva' (Pleteršnik tylko z Miklosicha EW 43), sch. przestarz. i rzadkie *dēsna* 'ts.' od XVI w. (Vrančić; znane także z Dalmacji, RJAZ, RŠAN, Vuk nie notuje), w dawnych słownikach (Vrančić, Della Bella) *desna* też 'szczeka, maxilla' (RJAZ), dial. czakaw. z Vrgady *dēsna* f., zwykle pl. *dēsne*, z Mostaru *dēsni* 'gingiva' (Jurišić Vrgada 43), sch.-cs. *десна* f. 'ts.' w przykładzie: *да емоу не вредить десны* (Miklosich LP, Berneker SEW I 190), bułg. dial. *десна* (zwykle w pl.) 'ts.' (BER I 347: okolice Szumenu), pl. *dēsni* 'ts.' (też z okolic Smoljanu, Rodopy, Stojkov BE V 11);

strus. XIV—XV w. *десна* f. (w gen. pl. *деснъ* i w pl. *десны* 'gingiva', Sobolevskij Lekcii 82), ros. *десна* f. 'ts.' (co do wtórnego *-e* zob. Sobolevskij l. c., por. też KESRJ 91), dial. *десма* 'ts.' (Slovarь Rjazan.; z wtórnym *-m-* może z dysymilacji *d — n*), brus. *дясна* pl. *дясны* 'ts.' (też dial., Šaternik Červ.). ~

Por. 1. z reinterpretacji coll. jako nom. pl. pojawia się w poszczególnych językach słow. też sg. *dęsno* (może już dial. psł. zach. i pld.): pol. dawne XVI w. *dziąsna* pl. t., loc. *dziąsnách* 'gingiva' (SP XVI IBL: 2 razy) a dziś dial. *dziąsna*, *dziązna*, *dziązgną* (czy to ostatnie nie z kontaminacji *dziąsna* z *dzięgną*?, por. *dęgna* 'ts.'). zob. MAGP VII m. 302, Zaręba AJŚ IV m. 619, ze szczegółową geografiją licznych postaci fonetycznych), dłuż. *žēsno -na* n., zwykle w pl. *žēsna -ow* (u Šwjeli tylko w pl.) 'ts.', 'podniebienie', przen. 'szczeka', głuź. *džasno* 'podniebienie', 'szczeka', *džasna -ow* pl. 'dziąsło', stczes. *dāsno* (por. Gebauer HMC III 1, 223) 'dziąsło', 'podniebienie', 'gar-

dziel, gardło' już w XIV w. (Gebauer l. c. i Sl.), dial. *dásno* 'ts.' (Hruška DSCh), *d'asno* 'ts.' (Horečka Frenštát), *jásno* pl. *jásna* (o zmianie *d' > j* p. Gebauer HMČ I 406) 'gingiva' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč.), *jasno* 'ts.' (Horečka l. c.), sła. *d'asno* zwykle w pl. *d'asná* 'ts.', dial. *diasno*, *jasno* 'ts.' (Kálal); sła. *dlésno* zwykle pl. *dlesna* (co do wtórnego *-l-* p. niżej) 'gingiva' (SSKJ), sch. dial. *dēsno* 'ts.' (RSAN); ukr. *ясна* gen. *ясен* (URS, dial. u Hrinčenki *ясна ясен* f. pl.) 'gingiva';

2. tu należy też stpol. XV w. *dąsna* 'gingiva' (Słownik stpol. 2 razy, ale przy 1 przykładzie łac. 'fauces'; rekonstruowana postać *dąsno* realnie nie zaświadczona) i dziś dial. Wlkpol. *dąsna* (w różnych odmiankach fonetycznych np. *dusna*, *dousna*; Tomaszewski SO XIV 65 *dąsna*: Mazurzy wieleńscy), Karłowicz SGP, SW, MAGP VII m. 302, por. dial. kasz. *dąsna* f. 'dziąsło' (Lorentz PW). Jest to postać sekundarna przekształcona fonetycznie z pierwotnego *dąsna* < *dziąsna* < *dęsna* (dysymilatywny zanik drugiego elementu afrykaty *ǰ* przed *-s-* w zgłosce następnej; podobne zmiany wykazuje dial. kasz. *dążół* 'dzieciół' : *ǰążół* 'ts.'). Zrozumienie powstania tej formy ułatwia wnikliwe przyjrzenie się mapie 302 MAGP VII (komentarz cz. II s. 10—12). Za rezultat odwrotnej tendencji sekundarnej asymilacji uważać trzeba dobrze zaświadczone tu postaci typu *ǰdziąsła*. Nie widać podstaw do rekonstrukcji w oparciu o te postaci psł. *dąsna*. W innej postaci fonetycznej (p. niżej) pol. dial. (okolice Leszna) *dusn^{no}* 'dziąsło' (MAGP l. c.);

3. tu także postaci sprowadzające się do pierwotnych *dęslo*, *dęsłb*: powstały one najprawdopodobniej przez dysymilację z pierwotnych *dęsno*, *dęsnb*: *ǰ* (*en*) ... *n* > *ǰ* ... *l* (por. Rozwadowski GJP 196, mało prawdopodobne objaśnienie Skoka ER I 395 dysymilacją *d* ... *n* > *d* ... *l*). Trudności morfologiczne nie pozwalają na przyjmowanie słowotwórczego wariantu psł. z suf. *-slo*. Duży zasięg tych postaci wskazuje na możliwość powstania ich już w końcowej epoce psł. Zrozumienie powstania tego rodzaju wtórnych postaci ułatwia MAGP VII m. 302: pol. *dziąsło* 'gingiva' (też dial. np. kasz. pld. *ǰsło* 'ts.', Sychta SK) od XV w. (w XVI w. i u L. z Kluka XVIII w. tylko jako pl. t. *dziąsła*, może tak i w stpol., gdzie tylko w formie *dziąsła*), dial. najczęściej w pl. *dziąsła*, *dziąsły* (o licznych odmiankach fonetycznych i morfologicznych zob. szczegółowo MAGP l. c.), stpol. XIV w. (Psalterz floriański) *dziąsła*: Oniemiałe uczyniły się są *dziąsła* moja 'usta, os, fauces', dłuż. dial. *ǰsło* 'gingiva', 'podniebienie', przen. 'szczeka' (Muka); sch. dial. czarnogórskie *děšli* *děšli* f. 'gingiva' (Vuk, RSAN); ukr. dial. *ясна* (< **d'asla*) 'gingiva' (Żel.; Hrinčenko i Bilećkyj-Nosenko *ясна* 'ts.'), stare XVII w. *дясла* 'ts.' (Tymčenko), stąd pol. dial. wsch. *jasła* 'ts.' (MAGP l. c.).

Przekształceniem fonetycznym postaci *dęslo* jest *dąslo* (co do zmiany p. wyżej o *dąsno*): pol. dial. z zach. Wlkopol. i Kaszub *dąsła* (w zapisach fonetycznych też np. *dusła*) pl. 'dziąsła' (Karłowicz SGP z Hilferdinga, SW, MAGP l. c.), sh. *dąslo*, zwykle w pl. *dąsła* *-sel* 'ts.' (Lorentz PW), kasz. *dąslo* 'ts.' (Sychta SK: pfn. i środkowe Kaszuby);

4. sła. *dlésna* f. 'gingiva' (SSKJ), *dlésna* pl. *dlesne* 'ts.' (Pleteršnik), dawne z XVIII w. *dlásna* 'ts.' (Pleteršnik, por. i Miklosich EW 43), sch. dial. czakaw. z XVI—XVII w. *dlesna* 'ts.'. Być może stare przekształcenie dysymilacyjne *dęsna* > *delsna* > *dlesna* (według Bernekera SEW I 190 sła. *dlesna*, *dlasna* powstało drogą adideacji do *dleskati*, *dlesniti* 'mlaskać', jeszcze inaczej Skok ER I 395, który wtórne *-l-* tłumaczył tendencją do zapobiegania homonimii z adi. *děsnī*), skąd z normalną dial. zmianą *dl* > *gl* (dysymilacja) kajkaw.

glesne 'dziąsła' (Kotarski ZNŹO XX 61), albo z zanikiem pierwszej spółgłoski formy wskazujące na postać *lesna*, np. czakaw. z pocz. XVIII w. *lesn-ica* 'gingiva' (Matić Rad JA 303 s. 33), *lěsn-ice* pl. t. f. 'ts.' (HDZ III 139: Karlovac).

dęsnb: ~ czes. *dáseň -sně* 'dziąsło, gingiva', stczes. *dásn, dásň, dáseň* gen. -i i -ě f. 'ts.', 'podniebienie', 'gardło, gardziel' od XIV w. (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), z XIV w. też *dásně* f. 'gingiva' (Flajšhans l. c., Jungmann), dial. *dáseň* też 'przegródka w makówce' (Kott Dod. DSM), dial. *d'asně* (Berneker SEW I 190), sła. dial. *daseň* f. 'gingiva' (Kálal); sła. *dlěsen -sni* f. 'gingiva' (SSKJ; co do wtórnego -l- p. wyżej), sch. *děsni děsni* pl. 'ts.' od XVI w. (też u Vuka), w RJAZ też 'szczeka, maxilla', stbułg. *дѣсны (дѣсны)* 'gingiva' (W. Vondrák, O mluvě Jana Exarcha Bulharského, 1896, s. 3). ~

Z pierwotnego *dēt-sna. Jeden ze śladów ie. nazwy zęba *dent-*: *dpt-*: *dont-*, por. *dęna*. O suf. -*sna*, -*sny* zob. I 116—8, o rozwoju grupy -*tsn-* Shevelov PS 189. Co do rozwoju znaczenia por. np. paralelne sła. *zóbina* 'dziąsło': *zób* 'dens', także i niem. *Zahnfleisch* 'dziąsło' (= dosłownie 'mięso zęba'), inne paralele ie. zob. Schwyzer KZ LVII 256—75.

Berneker SEW I 190, Pogodin Sledy 199, Vasmer REW I 345, Sławski SE I 191—2, Fraenkel LEW 82, Skok ER I 395, BER I 347, Vaillant GO II 1, 168—9. J. R. — T. Sz. — F. S.

dęsnb zob. **dęsna**

dętelina coll.: wsch. **dětělina** 'różne gatunki koniczyny; pole, na którym rośnie koniczyna, pole obsiane koniczyną': 'koniczyna, Trifolium'

dętelina: ~ pol. reg. *dzięcielina* 'koniczyna, Trifolium' (SJP PAN), u Mickiewicz *gatunek białej koniczyny o różowym odcieniu* (Słownik Mickiewicza II 340), dial. sporadyczne *dziucielina* 'koniczyna' (z Podhala), *ż'ac'e-l'ina* 'koniczyna biała' (z Ōzacy z mieszanego dial. pol.-sła., AJPP m. 284, MAGP VI m. 291 cz. II 138—9), z Litwy *dzięcielinka* 'koniczyna biała, Trifolium repens' (SWil., stąd Karłowicz SGP), poza tym tylko dawne XVI w. *dzięcielina* 'macierzanka, Thymus vulgaris' (SP XVI IBL), u L. XVII—XVIII w. *dzięcielina* też 'kianianka, Cuscuta', u Kluka XVIII w. 'rodzaj wyki, sieje się na łąkach sztucznych', dłuż. *żěšelina* (Muka, Šwjela), dial. *žešelina, žiselina* 'Trifolium', 'nostrzyk, Melilotus caerulea', 'wyka ptasia, Vicia cracca' (Muka; o zasięgu formy *žisel'ina* 'Trifolium' w dialektach zob. Wirth BSS II m. 75, Sorb. SA I m. 44), głuż. *džěčelina* coll. 'gatunki koniczyny' (Pfuhl, Zeman), czes. dial. *dětělina, dětělina, d'atelina*, wtórne postaci *jetelina, jatelina* 'Trifolium' (Bartoš DSM s. v. *jetel*, Kott Dod. DSM, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát, Malina Mistrice, Machek ČSR 121), *jetelina* 'pole obsiane koniczyną; nie zorane pole po koniczynie', luł. 'Trifolium' (Přír. slov.), u Jungmanna *dětělina, jetelina* 'Trifolium', sła. *d'atelina* 'ts.', dial. też *datelina, detelina, dětělina, d'at'el'ina, jatelina* 'ts.' (także w innych dial. postaciach fonetycznych, zob. Buffa SBN 281, Habovštiak Orava), w szeregu odmian np. biała *d'atelina* 'szyplin, Dorycnium', blądová *d'atelina* 'lucerna siewna, Medicago sativa' (Buffa l. c.);

sła. *dětělina* 'Trifolium' (Pleteršnik), *dětělina* 'pole, na którym rośnie koniczyna' (SSKJ), sch. *djětělina* od XVII w., Mikalja, Belostenec (ekawskie *dětělina*, czakaw. *djetelina* np. Jurišić Vrgada; co do wtórnej zmiany *ě > ě* p. Skok ER I 413) 'Trifolium' (też Vuk *dje-: de-*), dial. czakaw. *dětělina*

'koleczasta trawa dla kóz' (HDZ I 157: Susak), bułg. *дѣтелина*, dial. też *дѣтелина* (BDial. III 57, u Geroва *дѣтелина* 'Trifolium' (liczne odmiany zob. BER I 349), maced. *дѣтелина* 'ts.', dial. *дѣтелина* (Vidoeski Kumanovo); stukr. *дѣтелина* 'Trifolium pratense' (Тумѣенко), brus. *дзѣцелина*, dial. także *дзѣцѣлина* (MSDM 70), *дзѣцѣлина* (Kiselevskij Bot. sl. 133), poleskie *јѣтѣлина* (Leks. Poleszja 420) 'Trifolium' (i liczne odmiany tej rośliny). ~

Ze słow.: węg. *gatyalina* 'Trifolium' (Kniezsa MNSJ I 1, 187).

dętelina: ~ ros. dial. *дѣтелина* 'Trifolium' (liczne odmiany zob. Dal), 'dobra, wysoka trawa na łące' (SRNG), ukr. dial. *дѣтелина* 'Trifolium pratense' (Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot. 377), brus. dial. *дзѣтлина* 'Trifolium' (MSDM 22, Bjaľkevič Mohylew). ~

Pierwotne coll. od *dęteľ*: *dęteľь* z suf. *-ina*, o budowie p. I 121.

Sławski SE I 201—2, Budziszewska SPŻ 194—5, Skok ER I 413.

J. R. — T. Sz.

dętelinъ dętelina zach. 'koniczyna, Trifolium'

~ pol. dawne *dzięcielín -nu* 'macierzanka, Thymus' (L., SWil.), dłuż. *zišelin -na*, stare i dial. *žěšelin -na*, dial. *džacelin -na*, *džěčelin -na* 'Trifolium', cerwjonjony *džacelin* 'Trifolium pratense', głuź. z dial. graniczących z dłuż. *džecelin*, *džacelin* 'Trifolium' (Wirth BSS II m. 75, Sorb. SA I m. 44, por. Zareba AJS II m. 103). ~

Por. 1. bułg. NO *Детелин* m. (wg Пѣва RLI 162 od *дѣтелина*);

2. sch. przestarz. adi. *dętelin*: *djętelin -na -no* 'koniczynowy, dotyczący koniczyny' (RSAN).

Od *dęteľ* m., o suf. *-inъ* p. I 120.

T. Sz.

dęteľišče zach. i pld. 'pole obsiane koniczyną; pole po zebranej koniczynie'

~ czes. *jeteliště* 'pole obsiane koniczyną; pole jeszcze nie zorane, z którego była zebrana koniczyna' (Přír. slov.; też dial., np. *jeteliště* 'pole po koniczynie', Hruška DSCh), sła. dial. *d'atelište* = *jeteliště* (Kálal);

sła. *dęteľjišče* 'pole obsiane koniczyną' (Pleteršnik; wg SSKJ *dęteľjišče* i *deteljišče* 'ts. '), sch. *dęteľište* (: *dęteľište*) i *djęteľište* (: *djęteľište*) 'pole, na którym się sieje koniczynę; pastwisko, łąka, na której jest dużo koniczyny' (RSAN). ~

Por. 1. wskazujące na prapostać *dęteľisko*: czes. dial. *jetelisko* = *jeteliště* (Přír. slov.), głuź. *džecelisko* augm. 'ungeheuer oder missfälliger Klee' (Pfuhl);

2. wskazujące na prapostać *dęteľьje*: czes. rzadkie *jetelí* 'pole obsiane koniczyną' (Přír. slov.);

3. od adi. *dęteľnъ* (zob.): dłuż. *zišelniščo*, stare i dial. *žěšelniščo* 'pole koniczynowe' (Muka), głuź. *džecelniščo* 'pole z koniczyną' (Pfuhl, Zeman);

4. od *dętelina* (zob.): czes. rzadkie i dial. *jetelinisko* = *jeteliště* (Přír. slov.), dial. *jatelinisko* 'pole, z którego zebrano koniczynę' (Bartoš DSM), sła. *d'atelinisko* 'pole, na którym jest lub była zasiana koniczyna' (SSJ), u Kálala też 'špatný jetel';

sła. dial. *d'atelinishte* = *jeteliště* (Kálal), sch. *dęteľinište*: *djęteľinište* = *dęteľište* (RSAN).

Nomen loci (wyjątkowo i augm.) od *dęteľ* m., o suf. *-išče*, *-isko* p. I 95—7.

T. Sz.

dęteľь (dętel'ь): **dęteľь (dęteľ'ь)** **dęteľьь (dęteľ'ьь)** 'ptak dzięcioł, Picus'

dęteľь (dętel'ь): ~ pol. *dzięcioł -oła* 'Picus' od XV w. (w stpol. od początku XV w. też jako NO *Dzięcioł, Dzięciel*, SSNO), dial. też w różnych innych

postaciach powstałych drogą fonetyczną, np. wskutek asymilacji na odległość *dziędziól*, *dziędziul* (formy typu *Dziędziól* już w NO XV w., SSNO), *cięciól*, kasz. *żacól -ola*, *żazel -la*, *żacól -ola* 'ts.' (szczegółowo o geografii poszczególnych form zob. Karłowicz SGP, Strutyński PNP 45—7, Nitsch RS VIII 71, *Dejna AGK m. 496*, Lorentz PW 176 z wykazem form obocznych, *Sychta SK*, Gruchmanowa Kramaska), głuz. dial. *džabel*, *džebel* 'Picus' (Sorb. SA III m. 25), stczes. *datel*, *dětel -tela* (?) 'Picus' od XIV w. (Gebauer Sl.), także jako NM *Děteli* n. od XIV w. (Profous MJČ I 383), sła. *d'atel' -l'a* 'Picus' (różne odmiany tego ptaka zob. Ferianc SNV 139—46);

sch. dial. *djětelj* (o wtórnym $\acute{e} < \epsilon$ p. Skok ER I 413, por. niżej odpowiednik bułg.) m. (wg RMat. *djětelj*) od XVIII w. (RJAZ, RSAN), czakaw. *dětelj* 'Picus' (Skok l. c.), kajkaw. *dětelj* 'ts.' (Herman Filologija 7, 79), *djěteo djětela* (RJAZ, wg RSAN dial. *dětel*, *djětel*, wg RMat. *djěteo -ela* i ekawskie *děteo* 'ts.' od XVI w. (też dial. z pieśni lud., RJAZ), cs. *дѣтелъ*, *дѣтель* 'ts.' (Miklosich LP), rus.-cs. XII w. *дѣтели* acc. pl. 'ts.', tu chyba bułg. dial. *démel*, *dámel*, *démel*, *démel* 'ts.', 'pstry dzieciół' (BER I 349, SNU XLVIII 441: Bansko, Umlenski Kjustendil; o zasięgu w dialektach wsch. i zach. oraz o wtórnym $\acute{e} < \epsilon$ p. Bernard *Izsljed. Romanski 371—2*), maced. *demel* 'Picus'. ~

Por. czes. dial. moraw. *d'atěl'a : jatela* 'kráva jako datel' (Bartoš DSM, por. i Wirth BSS s. 103: moraw. *datěla* 'bunte Kuh'), słe. dial. *dětelja* imię kozy, bydłecia (Pleteršnik), sch. dial. *djěteo* m. imię kozła, *djěteljka* imię owcy, *djětělka* imię kozy, owcy, krowy (RSAN).

dětš (*dětš'*): **dětš** (*dětš'*): ~ pol. dial. kasz. *żacel -cla* 'Picus' (Lorentz PW), czes. *datel -tla* 'ts.', dial. moraw. *d'atel' -tl'a* (z pogranicza ze sła.), *jatel' -tl'a*, *zacel' -cl'a* 'ts.' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM), jako NO *Datel -tla* (Malina Mistřice) już stczes. (Svoboda SOJ 196), stczes. *datel*, *dětel -tla*, *-tle* 'ts.' od XIV w. (Gebauer Sl.), sła. *d'atel' -tl'a* 'Picus' (SSJ);

słe. *dětél -tla* 'Picus' (Pleteršnik, SSKJ), dial. *dětelj* m. 'ts.' (Pleteršnik), sch. *djětao* i *djětao -tla*, ekawskie *dětao* i *dětao -tlá* (RMat., RSAN; u Vuka tylko *djětao*, *dětao -tla* 'dzieciół pstry') 'Picus' od XIX w., cs. XIV w. *дѣтелъ* 'ts.' (Miklosich LP), bułg. dial. *dámel* (Gerov), dawne z XVII w. *děmьl* (Bernard l. c.);

strus. *дѣтелъ*, *дѣтелъ* zapisane w formach: *дѣтелове* n. pl. 'Picus' (Slovarь SPIg.), acc. *дѣтла*, z XVI w. *дѣтели* 'acc. pl. 'ts.' (ib., Srezn.), ros. *дѣтел -тла* 'ts.', dial. *дѣтел* m., *дѣтла* f. 'ts.' (SRNG), ukr. *дѣтел -тла* 'ts.', dial. *дѣтель -тля* 'ts.' (Żel., Kuzela-Rudn.), *дѣтьол -тла* 'dzieciół duży, Dryobates maior' (Slav. Leks. 20), też np. *d'ámel*, *d'amél*, *d'ámel*, *d'émel*, *d'ák'ul* 'Picus' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 127, KDA m. 15), stokr. *дѣтелъ дѣтла* pl. *дѣтелове* 'Dryobates maior' od XVI w. (Tymčenko), brus. *дзѣцел дзѣтла* 'ts.' (też dial., np. Šaternik Červ.), dial. *дзѣцѣл -тла* 'ts.' (Bjalbkevič Mohylew), poleskie np. *d'ámel*, *d'amél*, *d'ám'ól*, *jámel* m. 'ts.' i inne gatkunki tego ptaka (Leks. Poles'ja 447—8). ~

Por. sch. dial. *dětle* 'dzieciół' (RSAN), bułg. dawne *demla* 'ts.', dial. *démle*, *demlo* 'ts.' (Bernard l. c.).

Brak dokładnych odpowiedników ie. Najprawdopodobniej podstawa dźwkn. W związku z *dyměti*, *o-dyměti* 'odbrzmiewać, dawać odgłos, odpowiadać', łot. *dimt dimstu : demu* 'przeraźliwie brzmieć, huczeć'. Etymologię tę, wysuniętą już przez Miklosicha EW 41, Bernekera SEW I 191, uzasadnił K. Moszyński JP XXXIII 365 najosobliwszą właściwością dzieciółów:

„samce tych — w ogóle krzykliwych — ptaków wiosną (a wyjątkowo i latem) wydają swoiste, bardzo donośne dźwięki, usiadłszy zwykle na odpowiedniej suchej, odrastającej od pnia i ułamanej gałęzi i wprowadzając ją w drgania przez nieopisanie szybkie uderzenia dziobem”. O budowie zob. Meillet Ét. 311, SP I 108, 113. — Mniej prawdopodobny wydaje się związek z *delti*: *dł'ti* *dł'bo* ‘drażyć, złościć, wydrażać’, dial. wsch. ‘dziobać’, drogą przekształceń fonetycznych (**delb-tel-* > **del-tel-* > **den-tel-*) polegających na dysymilacji *l — l* > *n — l* (etymologia wysunięta przez Mikkolę UG I 104, Mél. Peder- sen 410—1, Zbornik Belić II 119, poparta przez Machka LF LIV 234—5, Recherches 71, ES² 111). Pierwotne znaczenie byłoby ‘ptak dębujący, zło- biący’, taka podstawa znaczeniowa spotykana nierzadko w nazwach dzie- cioła w językach ie. (zob. Fraenkel ZslPh XIII 224). — Krytykę innych, mniej przekonujących objaśnień zob. Sławski SE I 203. T. Sz. — F. S.

dętelb *dętelb* m. : **dętelb** *dętelb* m. (z wczesnym przejściem do typów produktyw- nych *dętelb* f. : *dętel'a*, *dętel'ь* m.) ‘koniczyna, Trifolium’

dętelb: ~ dłuż. *žéšel* f., *džačel -la* m. ‘Trifolium’ (Muka), głuź. *džečel -la* ‘ts.’ (też dial., Wirth BSS II m. 75), dial. też *džačel* m., *žečel* ‘ts.’ (Sorb. SA I m. 44, Michalk Neustadt), mórzy *džečel* ‘lucerna, Medicago’, czes. *jetel -le* m. (dial. f., Přír. slov., Hruška DSch f.) ‘Trifolium’ (też dial., Bartoš DSM, Machek ES² 224, Siatkowski Kudowa II 9, 105), także inne rośliny, np. hořky *jetel* ‘bobrek trójlistkowy, Menyanthes trifoliata’, zaječí *jetel* ‘szczawik za- jęczy, Oxalis acetosella’ (Přír. slov.), dial. *jatel* ‘Trifolium’ (Utěšený Čes.-mor. 102—3), stczes. *dětel -le* m. ‘ts.’ od XIV w. (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), dziś w tej postaci dial. *dětel -lu* m. ‘ts.’ (Machek l. c., ČSR 121), np. *dětel* kyselý, *dětel* zaječí ‘szczawik, Oxalis acetosella’ (Přír. slov.), sta. dial. *diatel*, *d'atel*, *datel* ‘Trifolium’ (Buffa SBN 281);

sch. dial. *djetel* m. ‘Trifolium’ (RSAN; co do *ę* > *ě* p. Skok ER I 413). ~

Por. ze zmianą tematu deklinacyjnego: stę. *dětelja* ‘Trifolium’ od XVI w. (Megiser 1592), dial. też jako nazwa własna kozy, bydłęcia (Pleteršnik), również w innych odmianach np. medena *detelja* ‘Melilotus officinalis’, nemška *detelja* ‘lucerna, Medicago’, dial. rezjańskie *dětula* ‘Trifolium’ (Slav. Leks. 219), sch. dial. *djetela* ‘ts.’ (RSAN), dawne XVII—XVIII w. *djetelja* (zapisane jako *detelja*) ‘ts.’ (RJAZ).

dętelb: ~ na tę postać wskazują: 1. ros. dial. *дятла* ‘Trifolium’ (Opyt Dop., SRNG: Pskowskie, Twerskie);

2. ros. dial. *дятлица* ‘czerwona lub łąkowa koniczyna’ (SRNG: archang.);

3. ros. dial. *дятлик -ка* ‘ts.’ (ib.), brus. dial. *дзятлик* ‘koniczyna’ (Bjałk- kevič Mohylew);

4. dial. wsch. *dętblina* (zob. s. v. *dętelina*);

5. adi. *dętblonъ* : *dętbl'evъ* stanowiące podstawę dla: a) ros. dial. *дятлева*, *дятлева* ‘Trifolium’;

b) ros. dial. *дятловина* ‘ludowe nazwy różnych gatunków koniczyny’ (SRNG, Dal), *дятлевина* ‘ts.’, ‘nasiona koniczyny’ (SRNG), ukr. dial. *дятловина* ‘Trifolium pratense’ (Żel., Hrinčenko, Makowiecki Sl. bot. 377), *жатловина* ‘Trifolium’ (Makowiecki o. c. 375), brus. dial. *дзятлывіна* ‘ts.’ (Bjałkkevič l. c.), *дзятлавіна* ‘dzika koniczyna’ (MSDM 164, też w NT, zob. Jaškin BHN 60), poleskie *д'ятловина* ‘Trifolium’ (Leks. Poleszja 420);

c) ros. dial. *дятловник* ‘nazwy różnych gatunków koniczyny’, ‘bodziszek łąkowy, Geranium pratense’, ‘chaber łąkowy, Centaurea jacea’, *дятлевник*,

дятлѣвникъ -ка 'dziko rosnąca koniczyna', 'trawa pastewna', 'jakaś trawa' (SRNG). ~

Etymologia niepewna. Może w związku z *dětělъ* : *dětělъ* 'dzieciół'. Roślinę nazwano by od charakterystycznej dla ptaka pstrokacizny (por. w związku z tym nazwy pstrokatych zwierząt, np. czes. dial. moraw. *d'atěl'a* i *jatela* 'kráva jako datel', sło. dial. *dětělja* imię krowy, bydłęcia, sch. dial. *djèteo* m. imię kozła, owcy, krowy, p. s. v. *dětělъ*). Dotyczyłoby to np. koniczyny o odzieniu różowym. Może to być jednak tylko etymologia ludowa, zob. zastrzeżenia Sławskiego SE I 202 i K. Moszyńskiego JP XXXIII 363.

Jagić AslPh IX 327, Berneker SEW I 190, Brückner SE 112, Wirth BSS s. 103, Vasmer REW I 388, Skok ER I 413. — Nie można wykluczyć też, że mamy tu do czynienia z jednym ze śladów ie. *dent-* 'ząb' (p. *desla*, *dagna*), p. Pogodin Sledy 200, K. Moszyński l. c. (ostatnio Pisani 8 nr 2, 1953, 111 wskazujący jako paralelę semantyczną friulskie *dint di cian* 'Trifolium repens' — dosłownie 'psi ząb, ząb psa'). — Mniej prawdopodobna etymologia Machka LF LIV 235—8, LP II 156, ČSR 121 łączącego *dětělъ* z *dqti dmq* ze względu na szczególną właściwość rośliny powodującej wzdęcia bydła (przeciwno temu K. Moszyński l. c.).

Zob. *dětělina* : *dětělina*, *dětělina*, *dětělъnъ*.

T. Sz.

dětělъць *dětělъca* : **dětělъць** *dětělъca* zach. 'dzieciół, Picus'

~ dłuż. *žíšele -ca* szczególnie 'dzieciół pstry', stare i dial. *žěšele -ca*, dial. *džačele -ca*, *džěčele -ca* 'Picus', *žíšole* 'ts.' (Muka, Sorb. SA III m. 25, Fasske Vetschau), głuź. *džěčele -ca* 'dzieciół; dzieciół pstry' (Jakubaš, Pfuhl 1067, por. i Muka, Sorb. SA l. c.), czes. dial. *jetelec* 'Picus' (Hruška DSCh). ~

Por. inne dem. może i psł.: 1. z suf. *-ikъ*: czes. *datlík -ka* dem. do *datel* (Přír. slov.); ros. dial. *дятлик-ка* 'dzieciół mały', 'kowalik, Sitta europaea', bot. 'czerwona lub łąkowa koniczyna' (SRNG), ukr. dial. *дятлик* m. 'dzieciół' (Żel.), brus. dial. *дзятлик* dem. do *взяцел* (Šaternik Červ.);

2. z suf. *-it'ъ*: sch. *džěllic* i *džěllic* 'dzieciół' (RSAN), bułg. dial. z okolic Beogradczika *démav* 'ts.' (Bernard Izsled. Romanski 372) z normalnym w tym dialekcie *č < tj*.

Dem. od *dětělъ*, *dětělъ*, *dětělъ* (zob.) z suf. *-ьць* (p. I 100), *-ikъ* (p. I 90), *-it'ъ* (p. II 55).

T. Sz.

dětělъnъ *dětělъna dětělъno* zach. i pld. dial 'koniczynowy, dotyczący koniczyny'

~ głuź. *džěčelny* (Pfuhl), sła. dial. *d'atelny* (Kálal);

sło. *dětěljen -ljna* (Pleteršnik, SSKJ). ~

W poszczególnych językach spotykane adi. wskazujące na synonimiczne postacie *dětělъnъ*: głuź. *džěčelowy* (Pfuhl, Zeman), czes. *jetelový*, sła. dial. *d'atelový* (Kálal).

Por. oparte na psł. *dětělъnъ*: 1. wyrazy wskazujące na prapostać *dětělъnica*: pol. dawne XVI—XVIII w. i reg. (SWil.) *dziecielnica* 'macierzanka zwyczajna, tymianek pospolity, Thymus vulgaris' (SP XVI IBL, L., Kn.), głuź. *džěčelnica* 'odpadki ze ździebeł koniczyny' (Pfuhl);

2. formy wskazujące na postać *dětělъnikъ*: czes. *dětelník -ku* bot. 'Psoralea esculenta' (Přír. slov.), ros. dial. *дятельник -ка* 'Trifolium' (Dal, SRNG), 'wierzbownica, Epilobium angustifolium' (SRNG), ukr. dial. *дятельник -ку* 'cieciorka pstra, Coronilla varia' (Slav. Leks. 12, 20), brus. *дзяцельник* 'Tri-

folium' (BRS, też dial. BMM III 251, Sejaškovič Grodno), poleskie *d'ámel'nik* 'Trifolium' (Leks. Polesьja 420);

3. brus. dial. *дзятльнiн(и)а* 'Trifolium repens' (Šaternik Červ.);

4. dłuż. i głuż. nomina loci wskazujące na prapostać *dętelъnišće* (p. *dętelišće*).

Adi. od *dętelъ* (zob.) z suf. *-ънъ*.

T. Sz.

dętel'a zob. **dętelъ**

dętel'ъ zob. **dętelъ**, **dętelъ**

dętlъ zob. **dętelъ**

dętl'ъ zob. **dętelъ**

dęть *dęti* m. 'dzięcioł, Picus'

~ pol. dial. kasz. *żąc -ca* 'dzięcioł, Picus' (Lorentz PW);

bułg. dawne XVII w. *дѣтъ* 'Picus' (Bernard Izsled. Romanski 372, BER I 349). ~

Por. wskazujące może na tę postać: 1. bułg. dial. (Bansko) *déme* 'dzięcioł' (jednak wg BER l. c. z dem. *démle*);

2. stukr. XVIII w. *дѣтко* 'ts.' (Тымченко);

3. stpol. XVI w. *dzieno* 'ts.' (Strutyński PNP 45), *dzienol* 'ts.' (SP XVI IBL; obie niezwykle formy *dzieno* i *dzienol* pochodzą z dwu różnych wydań Murmeliusza).

Nie można wykluczyć, że mamy tu odpierwiastkowe nomen agentis z suf. *-ъ* (p. II 49) oparte na tym rdzeniu co *dętelъ* (zob.). Możliwe też jednak, że mamy tu do czynienia z ekspresywnymi skröceniami postaci *dętelъ*, *dętlъ*.

T. Sz. — F. S.

dętelina zob. **dętelina**

dętlъ zob. **dętelъ**

dętlъ zob. **dętelъ**

dętlъсь zob. **dętelъсь**

dętl'ъ zob. **dętelъ**

dęžiti *dęžo* dial. wsch. 'biec szybko, pędzić; bić, uderzać'

~ brus. dial. *дзжыць -жы* 'bić, uderzać; dręczyć' (Nosovič, Vjałkevič Mohylew), 'biec szybko, pędzić' (Jurčanka Mseisl.), *дзжыцца* 'śpieszyć się' (ib.). ~

Do *dęžiti*, *dęžiti* (zob.), por. zwłaszcza pol. *dążyć dąże* 'iść, zmierzać w określonym kierunku i celu; mieć wytknięty cel i chcieć go wykonać, mieć jakieś zamierzenie, zmierzać do czego, chcieć coś wykonać', u L. z XVIII w. 'usilnie dokądś zmierzać', ale już w XV w. *nadażyć* 'wyrównać, zrównoważyć' (Słownik stpol.).

Najbliższy odpowiednik ie.: lit. *dėngti dėngiu* 'biec szybko, pędzić', w LKŽod. I 407 też 'bić, uderzać' (o wyrazie lit. Fraenkel LEW 88—9).
W. S.

dě 1. zob. **de**

dě 2. part. wprowadzająca cudze słowa, wypowiedź cytowaną 'powiada, powiadają, ponoć, mianowicie'

~ stpol. XIV—XV w. *dzie* w funkcji part. wprowadzającej wypowiedź cytowaną 'powiada, rzecze, prawi, inquit', w XVI w. wyjątkowo *dzię* 'jak mówią, podobno, rzekomo' (SP XVI IBL VI 330: błędne zamiast *dzie*), głuź. *džė, džė-n* 'przecież, jednak';

scs. Supr. *дѣиши, дѣиши, дѣиши, дѣи* part. pytajna 'czy, czyż, czyż nie, num, an' (zob. Diels AG I 271);

strus. *дѣ, дѣ, дѣи, дѣи* part. wprowadzająca wypowiedź cytowaną, *дѣ ли, дѣи ли, дѣи ли* part. pytajna 'czyż, czyżby, numquid, ne' (Srezn.), ros. *-de* enklityczna part. wprowadzająca cudzą wypowiedź '(že) niby to, ponoć', ukr. dial. *đi* part. 'mianowicie, to jest, a więc' (Žel.), śrukr. XVIII w. *đn* 'mianowicie, właśnie' (Tymčenko), brus. dial. *đze* (też *đzeŭ*) part. wprowadzająca cudzą wypowiedź '(že) niby to, ponoć', 'mówię ci' (Nosovič). ~

Part. pochodzenia werbalnego, zapewne z 3 sg. praes. *děje(tě) : dējati, dēti* (zob.).

Jagić, Das Leben der Wurzel *dě* in den slav. Sprachen, 1871, 35—48, Vasmer REW I 332 (ze starszą literaturą).
W. B.

dëbati zob. **dëpti**

dëbëti *dëb'q dëbiti* pld.-wsch. 'iść po cichu, na palcach, powoli, ukradkiem; skradać się, czaić się, insidiari'

~ ros. dial. *dëbëť -ëo* 'uporczywie się czymś zajmować, ślęczyć nad czymś' (Dal, SRNG), *dëbëť -b'lo -b'iuu* 'długo być, znajdować się gdzieś oczekując, sterczeć, długo, cierpliwie czekać, stojąc czekać na kogoś lub na coś; natrętnie prosić, wypraszać' (SRNG);

z wtórną postacią infinitiwu *-iti* pod wpływem tematu praes.: bułg. dial. *dëb'ä -b'iuu* (u Gerova *dëb'ä -b'iuu dëb'üa*) 'skradać się, podkradać się', *dëb'ä* 'śledzić, obserwować ukradkiem, czaić się' (BDial. III 56, IV 97, VI 166), *dëb'u* 'czaić się, czatować' (BDial. V 166, III 211: *dëbum*);

ros. dial. *dëb'üť -b'lo -b'iuu* 'długo być, znajdować się gdzieś oczekując, sterczeć, czekać na coś, kogoś' (SRNG). ~

Etymologia niepewna. Z dotychczasowych objaśnień najbardziej przekonuje nawiązanie do stind. *dabhnoti* 'uszkadza, rani; zwodzi, wprowadza w błąd', awest. *dab-*, *dabanao-* 'oszukiwać, zwodzić', oset. *dawun* 'kraść', orm. *dav* 'podstęp'. Por. *dybati*.

BER I 329—30 (zalicza tu też niem. *tappen* 'chodzić po omacku, szukać drogi z trudnością': *er-tappen* 'przydybać, przychwycić', p. jednak Kluge EW¹⁸ 173). — Berneker SEW I 191 doszukiwał się pokrewieństwa na gruncie germ.: stnord. *täp-r* 'uważny, baczny; trwożliwy, niespokojny', szwedz. dial. *täpa* 'lekko dotykać, poruszać', norw. dial. *täpa* 'lekko dotykać; powoli iść', śrdniem. *tapen* 'lekko dotykać' (o rodzinie tej zob. Falk—Torp II 1237, Pokorny IEW 176—7.). — Merkulova Etim. 1968 s. 83—6 (por. też

Toporov Prus. I 311—3) rekonstruuje bezpodstawnie psł. *debati 'łamać', może i 'bić', *debs 'kołek' (zob. *dēbomь*), skąd rzekomo denominalne *dēbēti 'siedzieć nieruchomo' > 'uporczywie się czymś zajmować', 'cierpliwie czekać', 'czatować, czyhać'.

Zob. *dēpti dēbo*, *dēbati*, *dēbnōti*.

W. B. — W. N.

dēbnōti dēbnō pld. 'zacząć isć po cichu, na palcach, powoli, ukradkiem; podkraść się, zacząć się'

~ cs. ОУ-ДЪБЕНТИ -НЪ 'absorbere', scs. Supr. partic. praet. pass. ОУ-ДЪБЕНЪ 'kogo się podeszło, zaskoczony, beschlichen, belauert', bułg. *dēbna -нѣм* (u Gerova *dēbna*) 'czyhać, czaić się, czatować, śledzić, dybać' (np. котката *dēbne* мышк'ире, Stojkov Banat), maced. *дѣбне* : *дѣмне* 'czyhać, czatować' (RMJ, Vidoeski Kumanovo 81: *dēbne*, *издѣбна* га). ~

Inchoativum do *dēbēti*, *dēpti dēbo*, o budowie zob. I 45. W. B. — W. N.

dēbomь adv. pld.-wsch. 'po cichu, ukradkiem, skradając się, w milczeniu'

~ bułg. dial. *dēbot*, *dя́бом* (*dѣбу*) 'chyłkiem, skradając się, po cichu, ukradkiem' (BER I 330, Gerov: *dя́бом*);

ukr. dial. *дзѣ́бом* сѣсти 'pozostać na miejscu, nie podnieść się' (Hrinčenko I 379—80), brus. dial. *дзѣ́бам* сядзѣць 'siedzieć kamieniem, nie rosnać' (Šaternik Červ.), *dēbām* 'nieruchomo, milcząco, bez brania udziału w rozmowie' (Rastorguev Brjansk), *дзѣ́бom*, *дзѣ́бам* 'nieruchomo, kołkiem' (Nosovič, Merkulova Etim. 1968 s. 84). ~

Por. ros. dial. *dēb* 'koniec, skraj, oddalone miejsce', *dēba* 'licha, nieurodzajna ziemia' (SRNG), co do znaczenia por. bułg. dial. *прѣдѣбно* 'място лошо, самодивско място' (BER I 330).

Adv. od *dēbēti*, *dēpti dēbo* (zob.). O budowie p. Vaillant GC II 2, 690. — W ukr. i brus. wtórne przekształcenie postaci pod wpływem wyrazów *дзѣ́б* : *дзѣ́б* 'dziób', brus. *дзѣ́бци* -б'у 'dziobać'. W. B. — F. S.

dēda m. hip. do *dēdъ*, dem. *dēdъka*

~ pol. *dziada* m. 'ślabeusz' (Kucała PSM 293), pogardliwie o 'starym, ubogim człowieku' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 165, też kasz. *żada*, *żada* m., Sychta SK I 271), czes. familiarne *dēda* m. 'dziadzius, staruszek' (Přir. slov.), dial. wałaskie 'pradziadek' (Bartoš DSM 55);

śle. dial. *dēda* m. 'mężczyzna, zwłaszcza starszy' (SSKJ), sch. *djēda* m. = *djēd* (RSAN, Vuk: *dēda* z Wojwodiny, Elezović Kos.-Met. 'avus; teść, w języku dziec. 'księżyc'; według RJAZ *djēda*), też NO *Dēda* (RSAN), bułg. dial. *dēdā* m. 'dziadek' (Gerov, IIBE IV 301: Samokov, Umlenski Kjustendil, BDial. III 56: Ichtiman), też 'starzec' (Mladenov Vidin), maced. dial. *dēda* 'dziadek' (Vidoeski Kumanovo 135);

ros. dial. pskow. *dēda* 'dziadek' (Opyt Dop.: używane w voc., Dal). ~

Dem. *dēdъka*: ~ bułg. pot. i familiarne *dя́дка* m. 'stary człowiek, dziadek' (RBKE);

ros. pot. *dēdka* m. 'dziadek; stary człowiek, staruszek', dial. 'diabeł, czart, duch domowy', też jako f. 'rękojeść wiosła; żerdź używana jako specjalny rodzaj wiosła' (Dal, SRNG), brus. dial. *dзѣ́дка* m. hip. od *dзѣ́д* (Nosovič, Bjaľkevič Mohylew, Šaternik Červ.), też 'podstawa do umocowania łuczywa' (Šaternik Červ.). ~

Por. 1. czes. *dēda* f. 'babka' (Jungmann), dial. *dīda* 'ts.' (Bartoš DSM 55),

bułg. dial. *děda* f. 'starsza siostra' (Gerov), ros. dial. *dědka* f. 'babka; akuszerka' (SRNG);

2. z ekspresywną palatalnością: pol. dziec. *dziadzia* pieszczotliwie o dziadku, o każdym staruszku, też dial. 'dziadek' (o zasięgu p. MAGP XII m. 568, cz. II 87, AJK V m. 234, cz. II 180—2, Zaręba AJŚ IV m. 687, cz. II 54), bułg. dial. *dědja* 'starsza siostra' (Gerov: *дѣдѣя*), ros. dial. płn. *dědja* m. 'wuj, starszy mężczyzna' (Dal), *dědja* большой, лесной *dědja* 'diabeł leśny' (SRNG), ukr. dial. poleskie dziec. *dědja* 'dziadzius' (Lysenko SPH), brus. dziec. *дзядзя* 'wuj, starszy mężczyzna, gość', *дзядзька* (dial. też *дзэдзька*, Nosovič) 'wujaszek, starszy mężczyzna', dial. *дзэдзька* hip. 'dziadzius; staruszek' (Bjal'kevič Mohylew);

3. czes. dziec. *děde* m., dial. chodzkie *dědě* m. 'dziadzius', słe. *dědē -eta* 'dziadek', sch. *djēde* hip. do *djēd*, maced. *dede* hip. do *dedo*.

Hip. do *dědzъ*, o suf. *-a* w tej funkcji p. I 60. Por. *ba'a* : *bratz*, *bratrz*.

Zob. *dědzъ*, *dědo*, *dada*.

W. B. — F. S.

dědākъ *dědaka* dem.-hip. do *dědzъ*

~ pol. dial. *dziadak*, *dziadāk* 'biedak' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 237), w SW też 'dziad, przodek, antenat', 'zebrak, kto natrętnie prosi, nalega', por. też dial. *žadok -oka* 'człowiek nikiemny, podły' (Szymczak Domianewek, tutaj też *žadžok -oka* 'syn żebraka', 'syn kościelnego'), w okolicach Krakowa pogardliwie 'człowiek zniedołęźniały, zabiedzony' (ustnie od W. Sędzika), pl. *dziadaki* 'plewy' (z Kujaw, Karłowicz SGP), czes. dial. wałaskie *dědāk* 'pradziadek' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM), por. też trochę częstsze formacje z rozszerzeniem o suf. *-ьkъ*: wałaskie *dědāček* 'dziadek', bot. 'obrazki plamiste, Arum maculatum' (Bartoš DSM, Svěrák Karlovice);

sch. dial. *dědāk*, *djědāk* dem.-hip. od *děd* 'dziadek; staruszek', 'oś w pługu i motowidle' (sławońskie, RSN), w RJAZ od XVIII w. 'głupek, homo stultus' (u Vuka jako dial. z Wojwodiny). ~

Por. tu należąca NM ukr. *Дідачів* (sł. *Dedačov*, w starszym zapisie *Dedačovce*, *Dzedačov*, Vasmer RGN II 685).

Formacja deminutywna od *dědzъ* z suf. *-akъ*. Por. w podobnej funkcji pokrewne lit. *-okas*: dial. *tėvōkas* 'ojczulek' : *tėvas* 'ojciec' (Otrębski GL II 280).

M. Ś.

dědanъ *dědana* płd. i wsch. hip. do *dědzъ*

~ sch. dial. *dědan*, *djědak* m. hip. 'ojciec ojca lub matki; stary człowiek, staruszek' (RSAN), NO *Dedan* (RJAZ);

ros. dial. *dědán -na* 'dziadek', 'znachor' (SRNG). ~

Por. wskazujące na tę postać: ros. dial. *dědanьka* 'babcia', *dědanьka* i *dědanьka* 'babka położna', *dědánja* 'ts.', 'babcia', *dědanьko* 'dziadek' (SRNG).

Od *dědzъ*, o suf. *-anъ* p. I 130.

T. Sz.

dědějъ *děděja* płd., hip. do *dědzъ*

~ słe. dial. *dědej* 'dziadek, avus', 'mężczyzna, zwłaszcza starszy', 'mąż' (Pleteršnik, SSKJ: Karyntia), sch. dial., zwykle w pieśniach ludowych *děděja* m. 'starzec' (RSAN), bułg. dial. w zagadce o ogniu: царвен *dědejko* в падина лежи (znaczenie niejasne, Gerov Dop. 89), tutaj również NT *Дедѣя* (i *Дедѣйската* стена, Kovačev MNGabr. 97). ~

Por. też l. ros. dial. *dědáj* 'dziadzio' (Tomsk, SRNG);

2. ukr. dial. poleskie *dedosěj* 'dziadek', *đ'ad'kosěj* 'wuj, wujaszek' (Leks. Poleszja 82).

O suf. *-ějъ* w funkcji hip. p. I 87.

M. Ś. — F. Ś.

dĕdi zob. **dĕdъ**

dĕdikъ zob. **dĕdъkъ**

dĕdina 1. (płn. też **dĕdzina**): zach. i płd. **dĕdovina** (zach. też **dĕdovizna**): wsch.

dĕdovъščina 'spadek, majątek (zwykle grunt) otrzymany po dziadku, po przodkach, dziedziczny majątek rodowy'

dĕdina: ~ pol. *dziedzina* dziś 'zakres, dział, sfera działania, gałąź wiedzy', dawne od XIV w. 'coś posiadanego na własność, dziedziczna posiadłość ziemska, majątek, włości' (częste w XVI w., SP XVI IBL), 'kraj pozostający w czymś dziedzicznym władaniu, kraina, okolica', w XVI w. 'kraj, kraina, dzielnica; ojezyczna' (dziś dial. 'wieś, miejscowość', Małecki — Nitsch AJPP m. 1, Karłowicz SGP, Dejna PLP I m. 1), 'część spadku przypadająca po dziadku, spuścizna, scheda', stpol. XII—XV w. też rzadko 'obszar ziemi o określonej powierzchni, gospodarstwo chłopskie, miara ziemi', dłuż. *žėžina* 'dziedziczna posiadłość bartnicza', głuź. *džėdžina* 'dziedzictwo, spadek, posiadłość dziedziczna, majątek dziedziczny', 'gałąź wiedzy, zakres, dział, sfera działania' (Schuster-Šewc EW Probeheft 53, Slaw. Wortstudien 184), czes. *dĕdina* 'wieś, osada' (też dial. np. Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Svĕrák Karlovice, Horečka Frenštát, także 'środkowa część wsi', Malina Mistřice, *na dĕdině* 'na návsi', Kott Dod. DSM), stczes. (dziś wg Přír. slov. arch.) 'dziedziczny majątek rodowy, pole, grunt otrzymany w spadku, majątek ziemski, nieruchomości', 'kraj pozostający w czymś dziedzicznym władaniu, państwo', dial. 'jedno z większych i lepszych pól przy dworze' (Hruška DSCh), sła. *dedina* 'osada rolnicza, wieś' (też dial. np. Sipos Bükk-Gebirge: *d'ed'ina*, *gęgina*, u Kálala także *na dedine* 'na návsi');

sł. dawne *dĕdina* od XVI w. 'dziedziczna, rodowa posiadłość; spadek, dziedzictwo', sch. przestarz. od XII w. *djĕdina* 'dziedzictwo', 'majątek, posiadłość ziemska otrzymana w spadku', cs. **дѣдина** (: **дѣдина**) 'posiadłość dziedziczna, hereditas, patria' (Miklosich LP, SJS), bułg. dial. *dedinúa* 'spadek po dziadku' (BDial. IV 97: Pirdop);

strus. **дѣдина** (: **дѣдина**) 'majątek, spadek po dziadku, po przodkach, hereditas', 'obyczaj, prawo przodków', ros. hist. *dĕdina* 'dziedziczny rodowy majątek' (SSRJ, Dal), dial. 'pochodzenie z dziadkowej linii' (SRNG: Ołonec), stukr. XIV—XVI w. **дѣдина** 'spadek, spuścizna po dziadku' (Тымченко). ~

dĕdzina: ~ pol. dawne rzadkie *dziedzizna* 'posiadłość ziemska' (SP XVI IBL: 1 raz, L. z XVIII w. 1 raz), *dziadzizna* 'grunt odziedziczony po dziadku, spadek' (SJP PAN), sła. u Kálala *dedizeň*, *dedizna* 'spadek, dziedzictwo po przodkach', też u Jungmanna sła. *dĕdzina* 'ts.' (z Bernoláka);

ukr. przestarz. *didúzna* (stukr. XV—XVIII w. **дѣдизна**, **дѣдизна**, **дидизна**, **дидѣзна**, Тымченко) 'majątek odziedziczony po przodkach, po dziadku, spuścizna, spadek'. ~

Por. ukr. przestarz. *didúznij* (stukr. XVII—XVIII w. **дѣдизний**, Тымченко) 'otrzymany w spadku po przodkach, spadkowy, dziedziczny, rodowy; bardzo dawny, starodawny'.

dedovina: ~ czes. rzadkie *dědovina* 'majątek odziedziczony po przodkach' (Přír. slov.), śl. *dedovina* 'spadek, dziedzictwo (po dziadkach); ojcowizna', przen. 'spuścizna, spadek' (Isačenko SRS);

śl. dawne *dědovina* 'dziedziczna posiadłość; spadek, scheda', sch. *djědovina* (też dial. np. czakaw. *dědovina*, Jurišić Vrgada) 'ojcowizna, majątek rodowy odziedziczony po przodkach; dawna wspólna posiadłość ziemska', bułg. u Gerova *dedovina* (: *dedovina*) 'spadek po dziadku', maced. *dedovina* 'ts.'. ~

dedovizna ~ pol. dawne od XV w. i dial. *dziadowizna* 'dział majątku, grunt odziedziczony po dziadku, spadek' (Słownik stpol., SP XVI IBL i L. z XVI w., Kn., SJP PAN, Karłowicz l. c.), głuź. *dědovizna* 'spuścizna po dziadku, das Grossväterliche' (Pfuhl), czes. dial. wałaskie *dědovizeň -zně* 'spadek, dziedzictwo' (Bartoš DSM), śl. *dedovizeň -zne* (u Kálala też *dedovizna* z Bernoláka) 'spadek, dziedzictwo po przodkach'. ~

dědovščina: ~ ros. dawne *dedovščina* 'spadek po przodkach, majątek rodowy' (SSRJ, u Dala *dědovščina* 'ts. '), ukr. *didivščina* 'spadek po przodkach, po dziadku' (Hrinčenko, SUM), brus. *džědaŭščyna* 'ts.', dial. 'gospodarstwo odziedziczone po dziadku' (Šaternik Červ.). ~

Por. śl. *dědščina* : *dědiščina* 'dziedzictwo, spadek' (Pleteršnik).

Od *dědъ*, *dědovъ*, *dědovъskъ*, o suf. *-ina*, *-izna* zob. I 120—4. O rozwoju znaczeń 'własność, obejście, zagroda dziada' > 'ojcowizna, posiadłość, terytorium, wieś' zob. Rozwadowski Sem. 82. Por. *babina* : *babizna*. W. B.

dědina 2. m. i f. hip. lub pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek', 'starzec, staruszek'

~ pol. dial. kasz. *złazęna* m. z politowaniem albo pieszczotliwie 'o starym mężczyźnie albo zebraku' (Sychta SK), dawne XVIII w. *dziadzina* m. i rzadko f. (SW) hip. 'starzec, staruszek' (L., stąd SW, SWil.);

sch. dial. *dědina*, *djědina* m. augm. i pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek; stary człowiek, starzec' (RJAZ, RŠAN);

ros. dial. *dědinyka* 'dziadek' (Opyt Dop., Dal), ukr. dial. *didina* f. 'biedny, nędzny starzec' (Żel.). ~

Por. wskazujące na formę *dědovina*: pol. dawne XVIII w. *dziadowina* m. hip. 'starzec, staruszek' (L., stąd SW, SWil.), dial. *dziadowina* m., np. stary *dziadowina*, biedny *dziadowina* (Karłowicz SGP: Mazowsze, Wielkop., z okolic Łukowa, Radomia), śląskie *žadovina* m. 'starzec, staruszek' (Olesch Sankt Annaberg), ros. dial. *dedovina* 'jakaś roślina' (SRNG).

Od *dědъ*, o suf. *-ina* przy formacjach ekspresywnych p. I 121—2. T. Sz.

dědinъ *dědina* *dědino* pld. i wsch. 'należący, będący własnością dziadka, avi'

~ sch. *dědin*, *djědin* : *dědin*, *djědin -na -no* 'należący do dziadka, odnoszący się do dziadka' (RŠAN; RMat. tylko *dědin*, *djědin*), już w XIII w. *dědins* 'należący do dziadka' (np. přestolъ *dědins*), 'przynależny przodkom, pochodzący od przodków' (np. Prěpisane *dědině* naše zemlje, RJAZ), dial. *dědin -na -no* adi. od *děda* 'dziadek' i z r. 1769 *Dedin* Nedelko (Elezović Kos.-Met.), dobrze znane w NO np. *Dedin* (RŠAN) i w NM np. *Djědina* Rijeka ze Slawonii (już w XV w. Katherina filia Stephani de *Dedina* Reka), *Djědin* dō *Djědina* dōla z Bośni (RJAZ), cs. *дѣдинъ* 'avi' (Miklosich LP), bułg. dial. *dědin* 'należący do dziadka, dziadkowy' (Umlenski Kjustendil, Stojkov Banat, Mladenov Vidin, BDial. II 75: Sofijskie, III 211: Samokow-

skie, VI 167: Plewenskie), także w NT np. *Дединото, Дедин дол, Дедина воденица Дедино поље* (B. Simeonov GSU LX 149: Godeč), maced. dial. *dēdino* (Vidoeski Kumanovo 155);

ros. u Dala *dēdin* 'należący do dziadka' (używane w rozmowie z małymi dziećmi). ~

Por. 1. ros. dial. *dēdina* 'происхождение по дедовской линии';

2. bułg. NT *Дединяк* nazwa pól <'pole należące do dziadka' (Kovačev Trojan 124);

3. sch. *djēdīnski* (RMat.), *djēdīnski* (RSAN) przestarz. 'odnoszący się do dziadów, dziadków, przodków, dawny, awitus' (wg RJAZ *djēdīnski* 'ts.' XVI—XVIII w.);

4. wsch.słow. derywaty od *dāda* (p. *dada*) np. ros. *dādin -na -no* 'należący do wuja, stryja', ukr. dial. *dādin -na -ne* 'ts.'. Tu też wsch.słow. substantywizowane adl. ros. dial. *dādina* i *dādina* 'żona wuja, stryja', 'siostra matki lub ojca' (SRNG, Trubačev STR 85), w podobnych znaczeniach ukr. *dādina*, dial. *dēdina* i brus. *džādžina* (p. Panjucič LNH 53).

Por. też odpowiadające budową wsch.słow. wyrazom substantywizowanym lit. *dēdienė* 'żona wuja lub stryja, ciotka' od *dēdė* (o formach na *-ienė* p. Otrębski GL II 214).

Z brus.: lit. *dēdina, dēdyna* 'ciotka', 'babka' (Fraenkel LEW 85, LKŽod., Kurschat Thes.).

Przymiotnik posesywny od *dēda* z suf. *-inz*, o suf. zob. Vondrák VSG I 540—1, Brodowska-Honowska SPS 71—80. T. Sz.

dēdisko zob. **dēdišče**

dēdišče m.: płn. **dēdisko** m. augm. do *dēdz*

dēdišče: ~ pol. dial. kasz. *żażęšče* augm. (Sychta SK I 272, Lorentz PW); maced. *deduume* augm. (RMJ);

ukr. *didūmye* augm. (SUM, Hrinčenko; u Tymčenki *дідиміє* od XVIII w.). ~

dēdisko: ~ pol. *dziadzisko* augm. od XVIII w. (SJP PAN, L., SW: tutaj też rzadsze *dziadowisko*), dial. np. kasz. *żażęsko* (Sychta SK I 272, por. też Szymczak Domaniewek), głuż. *džēdžisko* augm. (Pfuhl), czes. rzadkie dial. *dēdisko* hip. 'dziadek, staruszek' (Přir. slov.), sła. dial. *dedisko* pejorat. 'dziad, dziadyga' (Kálal), też u Jungmanna z Bernoláka: augm.;

ukr. *didúcky* augm. (SUM, brak u Hrinčenki i Żel.). ~

Por. też stpol. i dial. *dziadowsko* m. augm. do *dziad* (SP XVI IBL, L. do XVIII w.), dial. rzadkie: *žadofsko* (śląskie, Olesch Sankt Annaberg).

O augm.-pejorat. funkcji suf. *-išče, -isko* p. I 96. M. Ś.

dēditi *dēd'q* płn. 'brać w posiadanie własność rodową, otrzymywać po przodkach, dziedziczyć, hereditare', 'postępować, żyć jak dziad, starzec', 'być trwałym, trwać (o tężyźnie fizycznej)'

~ stpol. wyjątkowe XV w. (Biblia królowej Zofii) *dziędzić* 'dziedziczyć, brać w posiadanie', głuż. *džēdžić -dzi* 'ts.' (Zeman), u Pfuha 'naśladować, udawać dziadka, być dziadkiem', *džēdžić* męd, pcoły 'podbierać miód, pszczoły, barcie', czes. *dēditi -dīm* (stczes. *dēditi dēzu dēdītš*) 'otrzymywać w spadku, dziedziczyć', stczes. też 'dēdictvím, majetkem činiti, dobývati, erwerben', 'czynić spadkobiercą, właścicielem', 'pozostawać przy życiu, żyć, trwać, być trwałym' (Gebauer Sl., Jungmann), dial. 'służyć, wychodzić na

zdrowie': *dědi* mu 'wychodzi mu na pożytek, na zdrowie, służy mu' (Přír. slov., Bartoš DSM), sła. *dedít' -dím* 'dziedziczyć', *dedít' sa* 'przechodzić z przodka na potomka, z pokolenia na pokolenie, np. o chorobie, zdolnościach';

ros. dial. *dedúmь* 'czarować, czynić czary' (SRNG: Smoleńsk), brus. dial. *džėdziuŋa -džycsja -džiucsja* 'udawać starca' (Nosovič). ~

Pozorny kłopot sprawiają znaczenia: 1. głuź. *džėdžić* męd, pčoly 'podbierać miód, pszczoły, barcie' z pierwotnego 'otrzymywać w spadku, dziedziczyć', zob. Schuster-Šewc EW (Probeheft) 53. Specjalizacja znaczenia nastąpiła w środowisku bartników, gdzie barcie i otrzymywane z nich produkty stanowiły podstawowy majątek i przedmiot dziedziczenia, por. dłuź. dial. wsch. *džėdžina* 'bór z barciami', 'współużytkownik boru z barciami' : 'spadek', *džėdžica* 'sosna z barcią' (Schuster-Šewc l. c.), ros. dial. *сотчана* 'pasieka, bór z barciami; pszczoły' (SRNG), brus. dial. *сотчына* 'pasieka' : 'ojcowizna' (Jaškin BHN 38), *сотчыч* 'pszczelarz' (ib.), *соччан* 'ts.' (Bjaľkevič Mohylew), zob. *otčina, otčit'ь*. Mało prawdopodobne łączenie z *děti ded'q* (por. np. ros. dial. *дель* 'barć; otwór w barci', pol. *dzień* f. 'barć', zob. *dělъ, děnъ*), Varbot Sław. Wortstudien 182—3 (przeciw temu Schuster-Šewc ib. 184);

2. czes. dial. *děditi* 'służyć, wychodzić na zdrowie' tłumaczące się stczes. znaczeniami 'wychodzić na pożytek, na zdrowie, służyć, pomagać', 'zyskiwać', 'trwać, być trwałym, pozostawać przy życiu, żyć' (Jungmann). Machek ES² 113 łączył wyraz czeski z lit. *derėti derù* 'nadawać się, być odpowiednim, dogodnym, godzić się'. Nie widać podstaw;

3. ros. dial. *dedúmь* 'czarować, czynić czary' : *ded* 'znachor, czarownik' (SRNG).

Denominativum od *dědъ*, o budowie zob. I 57. Nie można wykluczyć, iż mamy tu zmieszane dwa pierwotnie różne czasowniki: *děditi děd'q* i *dědėti děd'q*.
W.B. — F. S.

dědit'ь *dědit'a* 'potomek dziadka, spadkobierca po dziadku, potomek rodu dziedzicząca po przodkach majątek rodowy, spadkobierca, successor, heres'

~ pol. *dziedzic -ca* 'osoba wchodząca w posiadanie czegoś, mająca prawo dziedziczenia, spadkobierca; następca, potomek' (od XIV w., dial. na Litwie 'spadkobierca', kasz. *zėzəc, zėzəc* 'potomek', Lorentz PW; w XVI w. też 'członek rodu, potomek, syn z prawego małżeństwa, mający prawo dziedziczenia; następca tronu, członek dynastii', SP XVI IBL), 'właściciel majątku ziemskiego' (od XIV w., w tym znaczeniu zwykle dziś w gwarach, np. kasz. *zėzəc*, Lorentz PW, Sychta SK; stpol. też 'posiadacz, bogacz, kmięć osiadły; panujący, władca', SP XVI IBL), dial. także 'drzewo zostawione na nasienniki po wycięciu lasu' (Karłowicz SGP), głuź. *džėdžic -ca* 'spadkobierca', czes. *dědic -ce* (dial. chodzkie *dědič*, z -č pod wpływem osobowych nazw działacza typu *palič, buřič* itp., por. Gebauer HMČ I 499—500) 'osoba wchodząca w posiadanie czegoś, mająca prawo dziedziczenia, spadkobierca' od XIII w., stczes. też 'właściciel odziedziczonego majątku, posiadacz', 'kmięć osiadły', sła. *dedič -ča* 'osoba dziedzicząca coś, mająca prawo dziedziczenia' (tutaj również, podobnie jak w czes. dial. -č wtórne, p. wyżej);

słę. *dědič -ča* 'spadkobierca', dial. rez. 'Haftelhacken' (Pleteršnik), sch. arch. *djėdič -ča* 'potomek dziada, następca, spadkobierca' (od XV w.), czakaw. dawne *didič* 'szlachcic, nobilis' (Vrančić), cs. *дєдичь* 'heres' (Miklosich LP); strus. *дєдичь -ча* 'spadkobierca dziadka, dziedziczny właściciel', ros.

arch. i dial. *dēdučь -ча* 'potomek dziadka, następca, spadkobierca, ukr. *dōdučь -ча* (stukur. XIV—XVIII w. *дѣдичь, дѣдичь, дидичь*, Tymčenko) 'właściciel majątku ziemskiego, wielki posiadacz', dawne też 'spadkobierca' (Żel., Tymčenko), brus. pot. *džēdzičь -ча* 'spadkobierca majątku dziadka' (BRS, Nosovič). ~

Por. 1. rozszerzone przez suf. *-ar'*, *-čel'*: dłuż. przestarz. i dial. *žezicar'* 'Waldbiennbesitzer' (na wzór formacji typu *rybakar'* 'rybak'), głuź. przestarz. *džēdžičel'* 'dziedzic' (Pfuhl; może odczuwane jako deverbativum, por. *džēdžić* 'erben', szczegóły p. Schuster-Šewc EW Probeheft 53);

2. liczne na obszarze całej Słowiańszczyzny NM, sprowadzające się do pierwotnej formy m. pl. *dēdit'i*: pol. *Dziedzice*, lużyckie *Deetz* (w zapisie z 1314 r. *Detitz*, Körner POAltsorb. 66), czes. *Dědice* (najstarszy zapis z 1297 *Dědici*, Gebauer Sl.), sch. *Djēdići* (RJAZ), ukr. *Дудичу* (na Wołyniu), brus. *Дядзичу* (Vasmer RGN III 18, 165).

Od *dēdъ* z suf. *-it'ь*, p. II 55. Zob. też SSS I 434—35.

W. S. — W. B. — F. S.

dēdit'ьnъ dēdit'ьna dēdit'ьno 'dotyczący' dziedzica, należący do dziedzica, związany z dziedzicem; przysługujący prawem dziedzica, hereditarius, erblich', 'dziedziczący (o właścicielu, dziedzicu, zwierzchniku terytorium), heres, erbend'

~ pol. *dziedziczny* 'przekazywany potomstwu przez rodziców albo przodków, przejęty po przodkach (o właściwościach organizmu ludzkiego i psychiki)' od XVI w., 'odziedziczony, otrzymany lub posiadany w spadku, spadkowy, sukcesyjny, przysługujący prawem dziedziczenia, o przedmiotach, majątku, funkcjach' od XIV w. (stpol. imienie *dziedziczne* 'ziemia podlegająca prawu dziedziczenia, hereditas'), 'będący kimś z prawa dziedziczenia albo posiadania' od XV w. (por. dawne, dziś przestarz. pan *dziedziczny* 'właściciel, zwierzchnik terytorium, heres'), od XV w. też 'dotyczący dziedziczenia, hereditarius, o dokumentach prawnych i prawie' (SJP PAN, SP XVI IBL), głuź. *džēdžičny* 'hereditarius, erblich' (Zeman, u Pfuha jako rzadkie i z określeniem: słowiańskie), czes. od XV w. *dědičny* 'spadkowy, sukcesyjny, erblich': *dědičny* statek, *dědičná* země, *dědičné* zboží (też o chorobie, np. *dědičná* nemoc, *dědičné* zlé, Jungmann), 'dziedziczący majątek lub funkcję', por. u Jungmanna *dědičná* paní, *dědičné* kníže, 'dotyczący dziedziczenia, o dokumentach, prawie, umowach': smlouva *dědičná* (Přír. slov.), sła. *dědičny* 'hereditarius, erblich; erbend' (SSJ);

sła. przestarz. *dědičen -čna* (: *dědičen*) 'hereditarius, erblich': *dědična* posest, *dědična* bolest (SSKJ, brak u Pleteršnika), sch. tylko u Stulicia *dje-dičan -čna* 'hereditarius' (w RJAZ jako niepewne);

ros. dawne *dēdučnyj* 'otrzymany w spadku od dziada' (Dal, SSRJ III 645 jako hist.), ukr. przestarz. *dōdūčnyj* (Żel.; Hrinčenko z dramatu hist. z końca XIX w., Bilećkyj-Nosenko; Tymčenko XIV—XVIII w. jako polonizm *дѣдичныи* 'erblich': *имѣние дѣдичыно*; 'erbend': *господарь дѣдичыи*). ~

Por. od tej samej podstawy: 1. w wyspecjalizowanym znaczeniu osobowym f. *dēdit'ьna*: stczes. XV w. *dědična* 'dziedziczka, domina' (Gebauer Sl, Jungmann); cs. *дѣдишъна* 'heres, domina' (Miklosich LP), stąd sła. *dědična* 'ts.' (*dědična*, SSKJ, Pleteršnik), strus. *дѣдишъна* 'ts.' (Srezn., Miklosich LP);

2. rozszerzone przez suf. *-ьskъ*: stpol. XV w. *dziedzicki*, *dziedzicki*, *dziedzicki* 'dziedziczny, hereditarius, erblich', 'erbend', por. też adv. *dziedzicki*,

diedzieski 'na podstawie praw dziedzica' (Słownik stpol.), czes. *dědický* 'hereditarius': *dědická* daň, smlouva; *dedické* právo (Přír. slov., u Gebauera Sl. od XV w., tutaj też adv. *dědičsky* 'jako dziedzic': synové budú *dyedyczsky* wlasty zemí), sła. *dedičský* 'hereditarius', sła. *dědiški* 'hereditarius' (Pleteršnik za Cigale), sch. rzadkie *djědičski* 'dotyczący dziedzica' (XIX w., RJAZ);

3. rozszerzone przez posesywny suf. -ovъ: pol. *diedzicowy* 'należący do dziedzica-ziemianina, z dziedzicem związany' (SJP PAN, stpol. XV w.; nie poświadczony w XVI w. ani u L.; też dial. np. Karłowicz SGP z Młpol., Szymczak Domaniewek).

Od *dědit'ь* z suf. -ьnъ (p. I 136). Ze względu na brak poświadczeń dial. rodzimność materiału pld. i wsch. bardzo niepewna. Wyraz może tam być pożyczką z języków zach.

W paru językach nie można wykluczyć wtórnej motywacji przez czasownik, por. pol. od XVI w. *diedziczyć* 'otrzymywać w spadku, być spadkobiercą', dawne też 'posiadać, mieć, osiągać; władać, panować nad czymś', stczes. XIV w. *dědičiti* 'erben' (Gebauer Sl.), ukr. stare i regionalne *diđuvumu* 'ts.' (Tymčenko XVI—XVII w., Żel.) M. Ś.

dědzina zob. **dědina**

-dědlo zob. **odědlo**

dědo m. hip. do *dědo*, dem. **dědъko**

~ pol. dial. *dziado* 'dziadek' (MAGP XII m. 568, cz. II 87: sporadycznie na pograniczu sła., Małecki — Nitsch AJPP m. 25), sła. pot. *dedo -da* (u Jungmanna *dědo*) 'starzec', dial. 'dziadek, avus; pradziadek';

sch. *djědo* hip. do *djěd*, dial. 'teść', dziec. 'księżyc', też NO *Dědo* (RSAN), bułg. *diđo* (dial. też *dědo*, *diđo*, BER I 471, *dědy*, Stojkov Banat) m. 'dziadek, avus' (dial. także 'teść'), 'stary człowiek, starzec', sposób tytułowania przy zwracaniu się do starego człowieka lub duchownego, pl. *diđosynu*: *dedú* 'przodkowie', dial. *diđo* także 'świński żołądek napełniony mięsem, rodzaj wędliny przygotowywanej na żniwa' (BDial. I 78: Strandža, V 66: Chaskovo, 227: zach. Tracja, IIBE IV 220: Chaskovo), maced. *dedo* 'dziadek' (też dial. Małecki SW: *d'ädu*, *d'ädutu*; *stárju d'ädu* 'pradziadek'), 'teść', 'starzec', sposób tytułowania przy zwracaniu się do duchownego, pl. *dedosynu* (dial. Małecki SW *d'ädufci*) 'przodkowie';

ros. dial. *dědo* m. 'dziadek' (SRNG), ukr. dial. *diđo* m. 'dziadek', też 'mąż siostry matki, wuj' (SDU 57), u Hrinčenki także 'jakaś część warsztatu tkackiego'. ~

Dem. **dědъko**: ~ pol. dial. *dziadko* 'dziadek' (MAGP XII m. 568, cz. II 83, Małecki — Nitsch AJPP m. 25, Karłowicz SGP), 'stryjaszek, wujaszek' (SWil.), stpol. XV w. NO *Dziadko*, *Dziedko* (SSNO), sła. *dedko* 'dziadek, dziadzius', pl. *dedkovia* 'domowe bożki, duchy przodków lub duchy opiekuńcze domu';

bułg. u Gerova *diđko* hip. do *diđo*;

ros. dawne i dial. *dědko*, *dědkó* m. 'dziadek', dial. *dědko* też 'czart, duch domowy', 'rękojeść wiosła', 'przyrząd do motania wełny' (SRNG), ukr. *diđko* 'czart, diabeł, nieczysta siła' (stukr. od XVI w. **дідко**, Tymčenko). ~

Z ekspresywną palatalnością: pol. dziec. *dziadzio* m. pieszczotliwie o 'dziadku, o każdym staruszkę', dial. 'dziadek' (MAGP I c., AKJ V m. 234,

cz. II 180—2), 'wujaszek, stryjaszek' (Karłowicz SGP: z Litwy), ukr. dial. *дз'ідз'о, дз'ідз'о* 'dziadek, dziadzius' (SDU 56, Janów Moszkowce), *д'ед'о* 'tatuś' (KDO 419: Bukowina).

Hip. do *dědъ*. O formacjach dem.-hip. na -o w językach słow. p. Kurzowa PJ PAN 26.

Zob. *dědъ, děda, dada*.

W. B. — F. S.

dědonьko wsch. hip. do *dědo*

~ ros. dial. *дѣдонько* 'dziadek' (SRNG: Kostromskie, Swierdłowskie), ukr. dial. *дідонько* 'ts.' (Hrinčenko). ~

Por. pol. NO *Dziadoń -onia* (Wilkoń ZUJ 42 s. 127), stczes. z r. 1143 NO *Dědoń -ně* (Gebauer Sl.).

Od *dědo*, o suf. -on'ь i -ьko p. I 93, 133.

T. Sz.

dědora m. płn. pejorat. do *dědъ*

~ pol. dial. *dziadora* 'dziad, dziadzisko' (Karłowicz SGP, SW);

ukr. dial. *дідора* m. i f. 'biedny, nędzny starzec, żebrak' (Żel.). ~

Por. 1. pol. dial. *dziadoryja* 'parafialny dom starców' (Górniewicz Malbork);

2. może tu też należy ros. dial. *дѣдеп -па* 'siła nieczysta' (Dal, SRNG), *дѣдепъ -ря* obelżywe słowo na oznaczenie 'ducha nieczystego': *дед* m. in. 'diabeł'.

Od *dědъ* z suf. -ora tu w funkcji ekspresywnej, p. II 25.

T. Sz.

dědošъ *dědoša* zach. i pld. hip. do *dědъ*

~ stpol. NO *Dziadosz* (XII—XIII w., SSNO), stczes. NO *Dědoš* (Gebauer Sl. z XIII w.), por. też rozszerzone suf. -ьka czes. dial. moraw. *dědóšek* 'dziadek, dziadzio' (Bartoš DSM);

sch. stare NO *Djedoš* (RJAZ z XIV w.). ~

Por. też tutaj należąca nazwę plemienną *Dziadoszanie* (u Geografa Bawarskiego w zapisie *Dadodesani*, u Kosmasa XI—XII w. w formie szecchi-zowanej *Dedosane = Dědošané*), u podstaw której leży NO *Dziadosz*, zob. Taszycki Rozprawy III 13—14 (tu też o dobrze poświadczonej nazwie patronimicznej *Dědošit'i*); inaczej Lehr-Splawiński SSS I 433, przyjmujący za podstawę NM *Dědošъ* = przymiotnik dzierżawczy od NO *Dědoch* (nazwa poświadczona szcążkowo, por. Bezłaj SVI I 129).

Hip. do *dědъ* z suf. -ošъ. Nie można wykluczyć, że NO są hip. skróconymi nazwami od imion dwuczłonowych z pierwszym komponentem *Dědъ*. Zob. I 78.

M. Ś.

dědovati *dědujo* płn. 'żyć, postępować jak dziad, starzec'

~ pol. *dziadować -duję* 'żyć jak dziad, biedak, w niedostatku; biedować', rzadko 'chodzić po prośbie, żebrać' (dial. też 'włóczyć się jak dziad, żebrak; pożyczać od kogoś; skąpić', por. Karłowicz SGP, Sychta SK, Szymczak Domaniewek), dial. *dziadować się* 'prosić o coś', 'guzdrać się' (Karłowicz SGP, Sychta SK, Kucała PSM 287), głuź. u Pfuhla *dědować* 'udawać, naśladować dziadka; być dziadkiem';

ros. u Dala *дѣдовать* 'być dziadkiem, mieć wnuki', ukr. *дідувати -дую* pot. 'być stróżem, stróżować', także 'być dziadkiem', 'żebrac' (Hrinčenko), 'być starcem, dożywać ostatnich dni' (Żel.), brus. u Nosoviča *дзедовати -дую* 'rozmawiać po starczemu', 'żebrac, uprawiać żebraninę'. ~

Wyodrębniają się: slė. *dědovati -dujem* 'dziedziczyć' (Pleteršnik), również *dědovati -dújem* 'otrzymać (otrzymywać) majątek po zmarłym', 'przejąć (przejmować) po przodkach' (SSKJ), por. czes. *dědivati* 'dziedziczyć' (Přir. slov.).

Denominativum od *dědz*, o budowie zob. I 48.

Zob. *děditi*.

W. B.

dědovina zob. **dědina 1.**

dědovizna zob. **dědina 1.**

dědovъ *dědova dědovo* 'należący do dziada, dziadka', 'charakterystyczny dla dziada, dziadka, właściwy dziadowi, dziadkowi'

~ pol. przestarz. *dziadowy* (XVI w. *dziadow*) 'należący do dziada, dziadka' (SJP PAN, Mączyński, SP XVI IBL), już od XV w. NO *Dziadkow*, dial. *žadov* 'należący do dziada' (np. Sychta SK, Lorentz PW), *žaduf -žova* 'należący do dziadka' (np. Szymczak Domaniewek), również *dziadowa* kapusta 'szczaw' (Karłowicz SGP: okolice Kielc), por. subst. *dziadowa* 'uboga dziewczyna' (np. Maciejewski Chełm.-dobrz. 237), kasz. *žadova* 'żniwiarka, która związała *žada*, czyli ostatni snop' (Sychta SK), dłuż. *žėdowy* adi. poss. od *žėd* 'należący do dziadka, dziada; dziadka, dziadkowy', głuż. u Pfuha *džėdowy* 'należący do dziadka, dziadkowy', stezes. już od 1392 r. NM *Dědová* (Profous MJČ I 375), od 1406 r. NM *Dědov* (< *Dědova* przez analogię do NM zakończonych na -ov, por. o. c. 374—5), śla. u Kálala *dedová* 'babka, prababka', *dedová* stolica 'drewniany przyrząd do przytrzymywania drewna w czasie obróbki' (= czes. *dědek*);

slė. NT *Dedevo*, *Dedovo* Devce (Bezlej SVI I 129), por. także *Dedovna*, *Dedovne*, *Dedovnek* (ib.), sch. *džėdov -va -vo* (stsch. już w XIII w. *dědovъ*) 'należący do dziadka, dziada; dotyczący dziada, dziadka', 'należący do teścia; dotyczący teścia' (RSAN), *džėdov -va -vo* 'należący do dziadzia, dziadziusia' (ib.), por. również *džėdova* brada bot. 'odmiana wilczomlecza, *Euphorbia spinosa*', też NM *Džėdov* dō, cs.-serbskie *дядовъ* 'dziadowy, avi' (Miklosich LP), bułg. *дядов -ва -во* 'należący do dziadka' (także dial. np. Gerov, Stojkov Banat, BDial. III 56: Ichtiman), jako subst. *дядовото* m., *дядовата* pieszczotliwy zwrot starszego człowieka do dziecka lub młodszej osoby (RBKE, Gerov), pl. *дядови* pot. 'dom i rodzina dziadka, teścia', por. u Gerova bot. *дядово* винце 'jasnota biała, *Lamium album*', *дядова* лула 'jasnota różowa, *Lamium amplexicaule*', *дядови* зъби 'naparstnica, *Digitalis*', 'zaraza przytuliowa, *Orobanche caryophyllacea*', maced. *dedov* 'należący do dziadka';

ros. *dědovъ* 'dziadkowy' (też u Dala), dial. *dědova* cyббора 'ostatnia sobota przed 26. października, dzień zaduszny' (SRNG: kostromskie), *dědovaja* неделя 'tydzień modłów za zmarłych' (SRNG, Dal: pln., zach.), por. też nazwy roślin np. *dědova* борода 'szparag lekarski, *Asparagus officinalis*; skrzyp łąkowy, *Equisetum pratense*; krwawnica pospolita, *Lythrum salicaria*' (SRNG), *dědovъ* посох 'rodzaj trawy' (ib.), ukr. *dіdis -dosa -dove* 'należący do dziadka, dziada, starca, stróża', u Tymčenki XVII w. *дядовъ* 'należący do dziadka', dial. *dіdis -dosa -se*, *dіdovui* 'ts.', 'należący do dziada, żebraka' (np. Hrinčenko, Żel.), jako subst. *дядовája* f. 'przedostatnia niedziela zapustów' (Leks. Poles'ja 31), brus. *džėdaŷ* 'należący do dziadka, starca',

dial. też *džėdvyŷ* 'ts.' (np. Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew), *džadobaja* 'tydzień karnawału, w którym wypada dzień wspomnienia zmarłych' (Scjaškovič Grodno). ~

Adi. od *dėdž* z suf. *-ovz*.

W. S. — W. B.

dėdovsz *dėdovszca* 'potomek dziadka; coś należącego do dziadka, dziada', 'coś związanego z dziadkiem, dziadem; coś charakterystycznego dla dziadka, dziada'

~ pol. NO *Dziadowiec -wca*, częściej jako NM, czes. dial. *dėdouc* 'człowiek, sąsiad' (Kubín Kladsko: 'človjek, strejc'), stezes. już od 1318 r. NO *Dėdovec -vcě* (Gebauer Sl.);

sch. dial. *d(j)dėdovac -dėvca* : *djedovec* bot. 'sasanka łąkowa, Pulsatilla pratensis', 'odmiana zawilca, Anemone pulsatilla' (RSAN, RJAZ, Simonović BR 36, Skok ER I 412, III 206), także NM *Dėdovac -vca* (Elezović Kos.-Met.), *Djėdėvci* pl. wieś w Bośni (RJAZ), bułg. *djadovec* pot. 'penis' (BER I 471), u Gerova *djadovci* pl. 'starzy ludzie, starcy', często jako NO, NM, NT i NW, np. NO *Djadovec* (BER I 472), *Dėdėvci* pl. (Kovačev MNSevl. 172), NT *Dėd'ufci* pl. 'rodowe, rodzinne koliby' (ib.: 'родови колиби'), *Гядовец* duża skała (Zaimov MIPirdop 149), NW *D'aduyi* 'źródło na wsi obmurowane z urządzeniem, przez które wycieka woda', 'źródło w winnicy' (Kovačev o. c.), 'źródło w ogrodzie warzywnym' (Kovačev MNGabr. 105), *Djadovec* źródło na zachód od Kamenicy, które zrobił jakiś dziadek (Zaimov o. c. 164), *Dėdovec* jezioro w okolicy Devetaki (BER I 472), por. *djadovec* 'kosmate zwoje nasion mniszka, Taraxacum officinale, unoszone w powietrzu przez wiatr' (BER I 471, Gerov Dop.: Tьrnovo);

ros. NM *Dėdovec*, pl. *Dėdovci* (Vasmer RGN II 687), brus. NO *Dzėdavec* (Biryła BA). ~

Derywat od *dėdovz*, o substantywizującej funkcji suf. *-sz* zob. I 99—100.

W. S.

dėdovszkz zob. **dėdyskz**

dėdovszčina zob. **dėdina 1.**

dėduga m. : **dėduganz** *dėdugana* wsch. augm. do *dėdž*

dėduga: ~ ros. dial. *dėdžga* m. 'dziadek' (Dal, stąd SRNG: pld., zach., też NM *Dėdjužno*, Vasmer RGN II 688), ukr. *dėdžga* m. augm. 'starzec, staruch' (SUM, Hrinčenko), *dėdžga* m. 'ts.' (Kuzela-Rudn.), brus. dial. *džadžuga* m. 'dziadek' (Nosovič). ~

dėduganz: ~ ros. dial. *dėdugan -na* 'dziadek' (Dal, stąd SRNG: pld., zach.), ukr. *dėdugán -na* augm. 'starzec, staruch' (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *džadžogán -na* 'stary piernik, ramol' (Nosovič). ~

Por. 1. z suf. *-yga* (p. I 68—9): pol. *dziadyga* m. pogardliwie, czasem ze złością o 'mężczyźnie, zwłaszcza starym' (SJP PAN; u L. z XVIII w. *dziadyga* m. 'staruch, grzyb'), dial. 'biedny a próżniak, zaniedbany, nieporadny, głupi', 'dziadzisko' (Karłowicz SGP: Młpol., Kujawy), *dziadyga* f. pogardliwie 'żebrak', złośliwie o 'każdym mężczyźnie, niekoniecznie starym' (Szymczak Domaniewek), śla. dial. *žadiga* f. jako przezwisko 'dziad' (Buffa Dlhá Lúka); por. też pol. dial. *dziadyk -ka* 'starzec, staruch' (Karłowicz l. c.: Poznańskie);

2. z suf. *-oga* (p. I 68): pol. dial. *dziadęga* pogardliwie 'starzec' (Górnowiez Malbork);

3. z suf. *-oga* (p. I 67): pol. dial. kasz. *żądoga* m. pogardliwie 'dziad, stary, ubogi człowiek' (Sychta SK);

4. z suf. *-aga* (p. I 65): sch. imię *Dėdaga* (RSAN).

Od *dėdęs* z suf. *-uga* (p. I 68), od tego derywat z suf. *-anę* (p. I 130). T. Sz.

dėduganę zob. **dėduga**

dėduchę *dėducha* pñ. augm. i hip. do *dėdę*

~ pol. wyjątkowe *dziaduch*, augm. do *dziad* (SW), NM *Dziaduchy* (SGKP II 260), stczes. NO *Dėdúch* (Svoboda SOJ 148), sła. u Kálala *dėdúch* (tłumaczone przez czes. *dėdouch!*);

ukr. *diđýx -xá* (dial. też *diđýxa* f.) 'sноп stawiany dawniej w kącie chaty przed Bożym Narodzeniem', dial. 'связка тростника или соломы, употребляемая для загорожи или обшивки стенок куреня' (Hrinčenko), u Żel. też 'karaluch'. ~

Por. też 1. NM typu dzierzawczego: stczes. *Dėdúchov* (Gebauer Sl. z XV w.), ros. NM *Дėдучов* (Vasmer RGN);

2. rozszerzone suf. *-na*: ros. dial. *дėдýхна* 'babcia', 'starsza kobieta', 'położna' (Dal), brus. dial. *дзėдзýхна*, *дзядзýхна* hip. (Nosovič), na Polesiu *dėdýchno* hip. (Leks. Polesja 82).

Do tego typu nazw zbliżają się formacje na *-usz*: czes. rzadkie *dėdous*, pejorat. 'dziad' (Přír. slov., u Jungmanna jako NO *Dėdaus*), por. też hipokorystyczne formacje z ekspresywną palatalnością typu pol. *dziadus*, uwzględnione s. v. *dėdušę*.

Augm., hip. od *dėdę*, p. I 74, II 34—5.

M. Ś. — W. B. — F. S.

dėdul'a m. pñ. : zach. **dėdul'ę** *dėdul'a* hip. do *dėdę*

dėdul'a: ~ pol. *dziadula* 'człowiek biedny, niedołączny, słaby, o mężczyźnie i kobiecie' (SW), o 'biednej, niedołącznej kobiecie' (Karłowicz SGP: Podhale), sła. dial. *dėdul'a* 'pradziad, prababa' (Kálal);

brus. pot. *дзядýля* m. hip. 'ojciec ojca lub matki, dziadek' (BRS; też dial., np. Nosovič, Bjaľkevič Mohylew). ~

Por. brus. dial. *дзядýлька* m. hip. 'ts.' (Šaternik Červ.).

dėdul'ę: ~ pol. dial. kasz. *žadul* hip. 'dziadek' (AJK V m. 234, cz. II s. 181). ~

Por. 1. pol. *dziadulo* pieszczotliwie, czasem z politowaniem o 'ojcu matki albo ojca i o każdym starszku' (SJP PAN, też dial., Karłowicz SGP: Lubelskie, MAGP XII m. 568, cz. II s. 81: okolice Biłgoraja), *dziadulek* pieszczotliwie o 'dziadku', dial. *dziadulek*, *dziaduleniek*, *dziadulko*, *dziaduleńko* hip. 'ts.' (Karłowicz l. c.), kasz. *žadul'k* hip. 'ts.' (AJK l. c., MAGP l. c.), *žadulink* 'ts.' (Ramułt), *žadul'k -ka*, *žadulink -ka* hip. 'ts.' (Lorentz PW, GP II 668), czes. rzadkie *dėdul'nek -nka* hip. 'ts.' (Přír. slov.);

2. pol. dial. kasz. *žad'olec*, *žadolec* i z Kociewia *žadolec* pogardliwie o 'dziadzie, starym ubogim człowieku' (Sychta SK), tu może i sch. stare XIII w. NO *Dėdoleb*, już w XI w. w zlatynizowanej postaci *Dedullum* (RJAŻ);

3. pol. dial. kasz. *žad'lelc* pogardliwie o 'dziadzie, starym, ubogim człowieku' (Sychta SK);

4. ros. dial. *дeдúла, дeдúлка* hip. 'babka', w ogóle o 'staruszcze' i w znaczeniu 'babki położnej'.

Od *dědz* z suf. *-ul'a, -ul'ь*, o budowie p. I 109, 110.

T. Sz.

dědul'ь zob. **dědul'a**

dědunъ *děduna* : wsch. **dědun'ь** *dědun'a* : wsch. **dědun'a** m. hip. do *dědz*

dědunъ: ~ czes. rzadkie *dědounek -nka* hip. 'ojciec ojca lub matki' (Přír. slov.); sch. dial. hist. *dědūn* m. 'nazwa bogomilskiego przełożonego' (RSAN); ukr. dial. *дiдýнuk* hip. 'ojciec ojca lub matki' (Žel.), brus. dial. *дзядýн* m. = *дзед* (BMM III 249). ~

dědun'ь: ~ ros. dial. *дeдýнъ -ня* m. hip. 'ojciec ojca lub matki' (SRNG), ukr. pot. *дiдýнъ* m. hip. 'staruszek' (SUM), u Hrinčenki też 'owad *Dorceadion holosericeum*'. ~

dědun'a: ~ ros. dial. *дeдýня* m. hip. 'ojciec ojca lub matki' (Dal, Mirtov Don.), *дeдýнka* m. 'siła nieczysta, czart' (SRNG), brus. pot. *дзядýня* m. 'ojciec ojca lub matki' (BRS), stąd pol. dial. wsch. z okolic Wilna *dziadunika* hip. 'ts.' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna). ~

Por. pol. *dziadunio* hip. 'o ojcu matki lub ojca; w ogóle o starym mężczyźnie' od XVIII w. (też dial., MAGP XII m. 568), ukr. pot. i dial. *дiдýнъ* hip. 'ts.', 'staruszek' (SUM, SDU 56).

Od *dědz*, o suf. *-unъ, -un'ь, -un'a* p. I 134—5.

T. Sz.

dědun'a zob. **dědunъ**

dědun'ь zob. **dědunъ**

dědurъ *dědura* zach. i pld. pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek'

~ czes. rzadkie *dědour -ra* pejorat. 'ojciec ojca lub matki, dziadek' (Přír. slov., też dawniejsze u Jungmanna), śl. dial. *dedúr* 'ts.' (Kálal);

na tę postać wskazuje też sch. dial. *dedürina, djedürina* augm. i pejorat. 'ts.' (RSAN). ~

Od *dědz* z suf. *-urъ*, o budowie i funkcji ekspresywnej suf. p. II 26. T. Sz.

děduša zob. **děduš**

děduš *děduša* pln., **děduša** m., pln. zazwyczaj **dědušьkъ** *dědušьka, dědušьka* m., **dědušьko** *dědušьka* 'dziadek, dziadzius; staruszek', hip. do *dědz*

děduš: ~ gł. *děduš* hip. 'dziadzio, dziadzius' (Zeman), czes. *dědouš -še* 'staruszek' (u Jungmanna jako morawizm), por. też stczes. NO *Dědúš* (Svoboda SOJ 48), śl. dial. *dedúš, dz'eduš* (Kálal 90, 915). ~

děduša: ~ stpol. NO *Dziadusza* (XIII—XIV w., SSNO);

sch. NO *Děduša* (RSAN). ~

Por. też wyjątkowo śl. dial. *dz'edušo* m. < *dědušo;

także liczne, zwłaszcza w pol., NO i NM typu patronimicznego: stpol. NO *Dziaduszyc* (z XIV w.), *Dziaduszyc(s)ki, Dziaduski* (SSNO), NM *Dziaduszycе, Dziaduszycе* (SGKP).

Tutaj należy też cała grupa pieszczotliwych nazw, znana na obszarze pol., ukr., brus.: pol. *dziadus* od XVIII w., częściej *dziadzius* (SJP PAN, L., w dial.

też *džadusio*, o zasięgu nazwy w gwarach p. MAGP XII cz. II 87, też AJK V cz. II 180—82), sła. dial. *žaduš* (Buffa Dlhá Lúka), ros. dial. pld.-zach. *dedýsja* (Dal), ukr. *didýs' -sja*, u Tymčenki od XVII w., dial. też *didýs' -sja* (*didýs'enko, didýs'eczko, didýs'uk*), brus. *dzjadýsja* (BRS). ~

děduško: ~ stpol. rzadko *dziaduszek*, dem. od *dziad:* *dziaduszek* ubogi (SP XVI IBL), dziś z nacechowaniem stylistycznym (SJP PAN), w dial. wyjątkowe (Karłowicz SGP z Poznańskiego), stpol. pl. *dziaduszki* bot. 'obrazki plamiste, *Arum maculatum*' (Słownik stpol. z XV w.), głuź. *džědušk* 'dziadek, dziadzius' (Zeman), czes. *dědoušek* hip. 'dziadek' (u Jungmanna jako morawizm, por. dial. moraw. *dědoušek*, Bartoš DSM), sła. dial. *dedúšek*, też bot. 'Arum maculatum' (Kálal, Buffa SBN). ~

děduška: ~ sła. dial. *deduška* hip. (Kálal 90, 915);

sch. *děduška, djěduška*, dial. *děduška*, hip. 'dziadek, staruszek' (RSAN);

ros. *děduška* hip. (SSRJ, Kotkov Očerki 198), dial. 'ojciec matki' (Penza), 'pradziad' (Nowogród, Kalinin), 'у раскольников — лицо, исполняющее обязанности священника' (Uralskie), powszechnie 'duch domowy, chochlik', rzadziej 'czart' (Woroneż), w okręgu świerdłowskim eufemistyczna nazwa niedźwiedzia (SRNG), por. też NM *Дедушки* (Vasmer RGN), brus. NO *Дзядушка* (Biryła BA). ~

Z ekspresywną palatalnością: ros. dial. *dediúška* 'podeszwa' (z okolic Wiatki), *děduška* лесной 'leśny duszek' (SRNG), brus. dial. *dzjadzjuška* (Šaternik Červ.), NT *Дзядзюшки* (Mikratap. Bel.).

děduško: ~ sła. *deduško* hip. (SSJ, Kálal);

sch. *děduško, djěduško*, dial. *děduško* (RSAN);

ros. dawne i dial. *děduško* 'dziadek', dial. 'duszek domowy' (np. w okolicy Penzy, Wołogdy, Wiatki, Archangielska), eufemistyczna nazwa niedźwiedzia (SRNG). ~

Dem.-hip. od *dědъ*. O budowie p. I 78—9, II 34—5.

M. Ś. — F. S.

děduška zob. **děduš**

děduško zob. **děduš**

děduškъ zob. **děduš**

dědъ *děda* 'człowiek stary zajmujący honorowe miejsce w rodzinie', przede wszystkim 'ojciec ojca lub matki, dziadek, avus' (dial. może też 'wuj, stryj; teść', pld. **starъ dědъ** 'pradziadek'), 'przodek, protoplasta, atavus'. (zwykle pl. **dědi** 'przodkowie, protoplaści, maiores'), wyraz używany przy zwracaniu się z szacunkiem do starszych członków rodu (p. Moszyński KLS² II 1, 663); 'duch, demon', pl. **dědi** 'różne uroczystości obrzędowe, związane zapewne z kultem przodków', wsch. 'obrzęd dla uczczenia zmarłych przodków'

~ pol. *dziad -da* 'stary mężczyzna, starzec (też pogardliwie o każdym mężczyźnie)' od XVI w., 'stary żebrak' (od XVI w., też dial. np. Kucala PSM, Sychta SK), 'przodek, atavus' od XV w., 'avus' (od 1393 r., dziś dial. rzadko, p. MAGP XII m. 568, cz. II 87, w języku liter. z odcieniem podniosłym, normalne w tym znaczeniu pierwotne dem. *dziadek*), dial. także 'posługacz np. w kościele', 'człowiek bez charakteru, niezaradny, niedołązny, niezasobny, biedny, niedbały, niechlujny', 'wygłaszający orację w obrzędzie weselnym' (Karłowicz SGP), kasz. 'zły duch, którym straszą dzieci, prawdo-

podobnie jeden z dawnych demonów domowych' (Sychta SK: *žad žada*, też *žad žada*), pl. *dziadzi* uważane za eufemizm od *diabli* (Karłowicz SGP, Kucała PSM 292), dłuż. *žėd -da* 'każdy starszy mężczyzna, starzec', 'stary żebrak; człowiek bezwartościowy, nicpoń, włóczęga', dial. 'avus' (Muka), 'mąż' (też Fasske Vetschau), pl. *žėdy* 'pasterze i mędracy składający pokłon dzieciątku Jezus', głuż. *džėd -da* 'avus' (też dial. Michalk Neustadt), 'przodek' (zwłaszcza pl. *džėdowje* 'przodkowie'), u Pfuha także 'stary mężczyzna', bėły *džėd* 'bałwan ze śniegu', czes. *dėd -da* 'avus', 'przodek, atavus', 'starzec' (w tych znaczeniach już stczes., Gebauer Sl.), 'domowy bożek', stczes. też NO np. *Dedo* 1165 r., *Dedus* 1208 r., *Dyed* (Gebauer Sl.), sta. *ded -da* 'avus', rzadko 'stary człowiek, starzec', 'przodek' (zwykle pl. *dedovia* 'przodkowie'), dial. 'zebrak' (Buffa Dlhá Lúka);

śle. *dėd dėda* 'avus', 'przodek' (zwłaszcza pl. *dėdje*), dial. pń.-zach. 'mężczyzna, zwłaszcza starszy; mąż', sch. *djėd -da* 'avus' od XIII w. (dial. także 'dziadek męża lub żony; stryj, wuj ojca lub matki', 'teść, ojciec żony', w Hercegowinie *stari dėd* 'pradziadek'), 'mąż (w starszym wieku)', 'przodek' (zwykle pl., od XII w.), 'stary człowiek, starzec', dial. także 'starszy słuźący', hist. XIV—XV w. 'w średniowiecznej Bośni: głowa kościoła bogomilskiego, bogomilski biskup', zach. 'dawny wysoki urzędnik dworski, majordomus', dial. 'osoba duchowna, pop, starszy zakonnik', czakaw. *djėd -da* 'avus; teść' (p. Jurišić Vrgada), scs. *дєдъ -дѧ* 'przodek, protoplasta', cs. też 'avus' (już ŽK), bułg. *dėdú* pl. 'przodkowie' (zob. też *dėdo*), maced. zob. *dėdo*, dial. *stárju d'adu* 'pradziadek' (Małeckí SW);

strus. *дєдъ -дѧ* 'avus', *дєдѧ* pl. 'przodkowie', ros. *dėd -da* 'avus', 'starszy mężczyzna, starzec', 'przodek' (zwykle pl. *dėdŷ*), dial. też 'znachor', 'zebrak', 'stary żebrak', 'czart, duch domowy', pń.-zach. (Psków, Smoleńsk) pl. *dėdŷ* 'obrzęd dla uczczenia zmarłych, dziady' (SRNG, Dal), ukr. *đid -da* (stuktur. *дєдъ*, Tymčenko) 'avus' (od XV w.), 'stary człowiek, starzec', 'ubogi, bezdomny starzec', pl. *đidú* 'przodkowie', pot. 'cienie w kątach izby (o zmroku)', 'dzień wspominania zmarłych, zaduszki' (Žel., też dial. poleskie *dėdú -dyos*, Lysenko SPH; *đyđŷ*, Leks. Polesja 31), brus. *džed -da* 'avus', 'stary człowiek, starzec', pot. 'sposób zwracania się do starca', dial. też 'zebrak', 'mąż' (Nosovič, Šaternik Červ., Panjucič LNH 42—3), 'pradziadek' (BMM III 247), 'znachor' (Bjałkevič Mohylew), pl. *džadŷ* 'przodkowie', 'obrzęd dla uczczenia zmarłych, dzień wspominania zmarłych, zaduszki' (powszechnie w gwarach, np. Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew, Scjaškovič Grodno; z brus.: pol. na Litwie *dziady* pl. 'uroczystość ku czci zmarłych').

W poszczególnych językach słów dobrze poświadczone są znaczenia sekundarne związane w jakiś sposób z cechami przypisywanymi starym ludziom (uderza całkiem podobny rozwój znaczeniowy w psł. *baba*): pol. dial. *dziad* 'bałwan ze słomy, straszdyłło (ze słomy) na ptaki, zające; duży snop słomy stawiany na ostatniej furze wioźącej zboźe', 'osiem snopów nakrytych dziewiątym postawionych w polu' (Kucała PSM), 'ostatni pokos przy żniwie' (MAGP XI m. 542, cz. II 134—8, kasz. *žad* 'ostatni snop, szczególnie żytni', Sychta SK), 'potrawa, np. z razowej mąki' (Karłowicz SGP, kasz. 'placek pieczony w blasze podłużnej', Sychta SK), pl. *dziady* 'stare sprzęty, rupiecie, stare szmaty' (Karłowicz SGP, Kucała PSM 202), 'kopy siana na polu', 'chmury' (Karłowicz SGP), ros. dial. *dėd* 'potrawa z ziemniaków' (SRNG), ukr. *đid* 'strach np. na wróble', dial. 'snop słomy lub sitowia związany w specjalny sposób', 'rodzaj potrawy z razowej mąki', hucul. *đidú* pl.

'związane parami kaczany kukurydzy zawieszono w chacie pod obrazem' (Hrinčenko, Żel.), brus. dial. *dzed* 'pierwszy zżęty snop' (BMM III 247), pl. *dzjadŭ* 'nie zżęte kłosy' (Šatalava BDS), 'związane pęczki słomy, którymi umacnia się skraj strzechy' (NS 32), 'chmury' (Scjaškovič Grodno);

wyraźnie wyodrębniają się grupy znaczeń: 1. nazwy różnych przedmiotów umacniających, stanowiących umocnienie, podpórę, podstawę czegoś, nazwy narzędzi: pol. dial. *dziad* 'gruba żerdź łącząca pewne elementy konstrukcji dachu', (z Litwy) 'postument, w który wtykają łuczywa', 'narzędzie do strugania gontów' (Karłowicz SGP), kasz. 'młotek do klepania kosy' (Sychta SK: *žād*), 'ruchoma część warsztatu tkackiego' (Kucala PSM 153), pl. *dziady* 'chomąto z uprzężą' (Karłowicz SGP), ślą. dial. *ded* 'drewniana podstawa do cięcia drzewa' (Kálal), śle. dial. rezni *děd* 'stół stolarski' (Pleteršnik), sch. dial. *djěd* 'belka, na której osadzone jest koło młyńskie i kamienie młyńskie; belka służąca do podnoszenia i opuszczania górnego kamienia młyńskiego; stożer na vitlu sprave za preradičvanje lana, konoplje i vune; przycisk na pokrywie prasy do winogron', 'część haftki, muška kopča, kukica' (RSAN), ros. dial. *děd* zach. (głównie pskow.) 'drewniany pławik w kształcie krzyżownicy ze sterzącymi w środku kołeczkami; środkowy kołek w urządzeniu do połowu drobnych ryb', 'podstawka do łuczywa' (SRNG), brus. *dzed* przestarz. i dial. 'podstawka do łuczywa' (BRS), dial. 'stojak w warsztacie do wyginania płóz' (Bjaľkevič Mohylew), pl. *dzjadŭ* 'прымацаваныя да восці і трайні жалезныя пруты' (Šatalava BDS);

2. nazwy roślin, zwykle kolczastych: pol. dial. *dziady* 'jeżyna, owoce jeżyny, Rubus' (Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 523, Zaręba AJŚ I m. 226), 'podbiał, łopian' (Szymczak Domańówek), 'nasiona łopianu czepiające się odzienia, rzep' (Karłowicz SGP), śle. dial. *děd* 'ostrożeń, Cirsium', sch. *djěd* 'oset, Carduus; ostrożeń, Cirsium', też 'gatunek grzyba, Boletus scaber', bułg. np. крив *dědo* 'kosaciec, Iris', ros. dial. *děd* 'różne gatunki ostu, Carduus; ostrożeń, Cirsium; Geranium sanguineum' (Dal, SRNG), ukr. *diđ* u Hrinčenko 'ostrożeń, Cirsium lanceolatum', dial. pl. *dedŭ* 'Cirsium' (Lysenko SPH), 'żeńskie konopie' (Leks. Poleszja 207), brus. *dzed* (zwykle pl. *dzjadŭ*) 'rośliny kłujące Agrimonia, Onopordon' (BRS, też dial. Bjaľkevič Mohylew, MSDM 137: 'капючая кветка шапатніка'). ~

Ze słow.: lit. *diėdas, diėdas* 'avus; starzec; mężczyzna, mąż; strach na wróble; pierwszy i ostatni snop żyta; kupa wyrwanych konopi; podstawka do łuczywa', też w nazwach roślin np. 'światlik, Euphrasia tenuis' (LKŽod. II 497).

Wyraz języka dziec. z reduplikacją (por. *baba, dada, mama, tata*) sufiksalną nagłosowej spółgłoski. Kontynuuje tego samego typu ie. *dhēdh(ē)* na oznaczenie starszych członków rodu. Dokładny odpowiednik: łot. *dēds* 'stary człowiek', *dēds* 'straszydło' (: *dēdēt dēdu dēdēju* 'cherlać, marnieć, tracić krzepę, siły'), por. też lit. *dėdė -ės* m. : *dėdis -džio* 'brat matki lub ojca, wuj, stryj; każda starsza osoba (w stosunku do dzieci)', gr. τήθη 'babka' (*θη-θη), τηθίς -ίδος 'ciotka, siostra ojca lub matki', niem. dial. *deite, teite*, szwajc. *dāddi* 'ojciec, starzec'. Tego samego typu tur. osmań. *dādā* 'dziadek, ojczulek'. — Co do *starz dědъ* 'pradziadek' por. niem. dial. *alt-vater* 'dziadek', p. Kluge EW¹⁸ 273. — Uderza dobrze zaświadczona w kilku językach słow. nowsza sekundarna postać z pełną reduplikacją: czes. dziec. *děde* m., dial. chodzkie *dědě* m. 'dziadzius', śle. *dėdė -ėta* 'dziadek' (Pleteršnik), sch. *djėde* hip. do *djěd* (RJAZ), maced. *dėde* hip. do *dėdo*.

Berneker SEW I 191, Trautmann BSW 47, Vasmer REW I 335—6, Sławski SE I 189, Machek ES² 113, Skok ER I 411—2, Trubačev STR 69—70, Szymczak NSPP 55—9, Šaur ESP 53—5. — Varbot Etim. 1972 s. 55—6 wychodząc z występujących w poszczególnych językach słów. znaczeń 'coś mocującego, umacniającego, podpora, podstawa' (zob. *dēdz*, *dēdzkz*, *dēdzcb*), 'coś nadzianego' (r. y. bułg. dial. *дѣдо* 'świński żołądek napełniony mięsem', zob. *dēdo*) oddziela takie wyrazy od *dēdz* i łączy je z psł. *děti ded'q*. Mało prawdopodobne (mimo lit. *dėda* 'nośność, np. kur'). Prawie identyczny sekundarny rozwój znaczeń wykazuje *baba* (zob.). W. S. — W. B. — F. S.

dēdzka zob. *dēda*

dēdzko zob. *dēdo*

dēdzkz *dēdzka*: zach. i pld. **dēdzь** *dēdzca*: ptn. **dēdikz** *dēdika* hip. do *dēdz dēdzkz*: ~ pol. *dziadek* *-dka* 'ojciec ojca lub matki, avus' (od XVI w., jako forma neutralna powszechna od XVII w., również w gwarach, MAGP XII m. 568, Małecky — Nitsch AJPP m. 25, AJK V m. 234, Zaręba AJŚ IV m. 687), 'przodek', 'stary mężczyzna, staruszek', 'człowiek ubogi, żebrak', już w XV w. NO *Dziadek* (SSNO), dłuż. *žėdk* (dial. też *džadk*) *-ka* 'avus', 'staruszek', nocne *žėdki* 'gnomy', głuż. *džėdk* *-ka* 'dziadek, dziadzio', czes. *dėdek* *-dka* 'avus' (już stczes.), 'staruszek', 'domowy bożek' (już stczes.: początek XIV w. w Kronice Dalimila *dėdky*), stczes. NO *Dyedek* z 1401 r. (Gebauer Sl.);

sł. *dėdek* *-dka* hip. 'dziadek, dziadzius', 'staruszek', sch. wyjątkowe u Stulicia *djėdak* *-tka* = *djėd* (RJAZ);

ros. dial. *дєдѡк* *-дкѡ* 'znachor', pl. *dėdky* 'przodkowie' (Dal, SRNG), ukr. *дїдѡк* *-дкѡ* 'staruszek' (SUM, Hrinčenko), brus. *дзядѡк* *-дкѡ* 'staruszek', u Nosoviča też żartobliwie 'mąż'.

W sekundarnych znaczeniach: pol. *dziadek* 'przyrząd do łupania orzechów', stpol. XVI w. 'łaska, kostur' (SP XVI IBL: *dziadek* z głogu wystrugany), dial. 'drewienko (z zębem służące do przewlekania nitki przez blat w warsztacie tkackim' (Kucala PSM 124), 'deska pionowa, tworząca zakończenie ławy pod ścianą izby; ława ciesielska do strugania drzewa', 'ostatnie kłosa zboża pozostałe do zżęcia', pl. *dziadki* 'kopy siana na polu' (Karłowicz SGP), czes. dial. *dėdek* *-dka* 'urządzenie do przytrzymywania obrabianego drzewa, ława ciesielska', 'kołek łączący dyszel drewnianego pługa z kółkami', 'roślina smil' (Přír. slov., Bartoš DSM), sł. *dėdek* 'puszek przekwitłego mleczu', 'roślina *Scleranthus perennis*', 'rodzaj placka' (Pleteršnik), sch. dial. (Sławonia) *dėdak* 'na polici u kola, na što se natiče stramica' (Ivšić Djela 203), ros. dial. *дєдѡк* *-дкѡ* 'jeden z dwu kołeczków w przyrządzie rybackim, za który jest on ciągnięty po wodzie' (SRNG: Psków, Smoleńsk), zwykle pl. *dėdkú* 'łopian (Lappa) i inne rośliny z kłującymi kwiatami; Actium' (SRNG), ukr. dial. *дєдѡк*, *дєдѡк*, *дїдѡк* *-дкѡ* 'przyrząd do zwijania przędzy w kłębki' (Lysenko SPH), *дєдѡк* *-дкѡ* 'fryga, bąk (zabawka dziecięca)' (ib.), *дїдѡк* 'powróż ze słomy przybijany na brzegach drzwi i chroniący od zimna' (Hrinčenko), brus. *дзядѡк* *-дкѡ* dawne 'socha', dial. 'podstawka do łuczywa' (BES), 'urządzenie do zwijania nitki' (Šaternik Červ.), 'prostopadła ociosana płyta podtrzymująca poprzeczną belkę w wiązaniu dachu' (ib.), pl. *džėdki* 'oset, *Carduus*' (BMM III 247). ~

dědzьcь: ~ stpol. XV w. wyjątkowa NO *Dziadziec* (SSNO), stczes. XV w. wyjątkowe *dědec -dcě* 'spadkobierca, dziedzic' (Gebauer Sl.);

sł. *dědec -dca* 'mężczyzna, zwłaszcza starszy; mąż' (też dial., Tominec Črni vrh), 'przystojny, postawny mężczyzna', przestarz. (od XVI w.) 'dziadek, avus', srbułg. XIV w. *дѣдъчь* 'biskup' (BER I 471), dial. *dědeu* 'starzec' (ib.: Bansko), *dědęy* 'ts.' (BDial. V 166: Rodopy).

W sekundarnych znaczeniach: *dědec* 'część haftki', 'śruba', 'der Pfahl zwischen dem Druckpflocke (babica) und dem Pressbaum bei der Weinpresse', 'młotek do klepania kosy', 'der stählerne Stempel, die Patrizze', 'das Steigrohr', 'puszek przekwitłego mleczu' (Pleteršnik). ~

dědikъ: ~ głuż. *dědzik -ka* hip. 'dziadzius', czes. rzadkie *dědik -ka* 'ts.' (Přír. slov., por. dial. *dědiček* 'ts.', Bartoš DSM 55);

ukr. *dіduk -ka* hip. 'dziadzius' (Hrinčenko).

W sekundarnych znaczeniach: ros. dial. pld. *děduk* 'miotekła ze słomy, wiór lub trawy w kształcie brody' (Dal, SRNG), ukr. dial. *dіduk* 'ts.', 'roślina Senecio', 'owad Grylotalpa vulgaris' (Hrinčenko, Żel.). ~

Formacje dem.-hip. od *dědzь*. O budowie zob. I 90, 93, 100. W. B.

dědzьcь zob. **dědzьkь**

dědzьjь *dědzja dědъje* 'należący, odnoszący się do dziadka, dziadowy, dziadkowy, dziadka, avi'

~ pol. dial. tylko w nazwie bot. *dziadzia* mąka 'szczelnie do ziemi przylegający porost wężyca różowa, *Boemyces roseus*' (Karłowicz SGP, stąd SW *dziadzi* 'należący do dziada': *dziadzia* mąka);

sł. *dědji* 'starczy, właściwy starcowi' np. po *dědje* hodi, se drži 'na sposób starczy, starczym zwyczajem, nach Art eines älteren Mannes' (Pleteršnik);

ros. dial. *dědui* *dědъe* *dědъя* 'dziadowski, dziadkowy' (SRNG: Ołonieckie). ~

Adi. od *dědzь* z suf. *-jь* (o suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 29—52). T. Sz.

dědzьnina pld. i wsch. 'spadek po dziadku, scheda'

~ bułg. dial. *dědnina* 'spuścizna, spadek po dziadku' (Gerov z pieśni lud., BER I 471 z okolic Eleny), *dědnyna* 'ts.' (Stojkov Banat);

stokr. XIV—XV w. *дѣднина* 'spuścizna, spadek po dziadku' (Tymčenko), ukr. dial. *dіdnina* 'część spadkowa, spadek; majątek dziedziczny' (Żel.), brus. dial. *дзядніна* 'majątek dziedziczny, odziedziczony po przodkach'. ~

Od *dědzьnъ* z suf. *-ina*, o budowie p. I 120—1. Por. *dědovъščina* s. v. *dědina* 1. W. B. — T. Sz.

dědzьnъ *dědzьna dědъno* 'odnoszący się do dziadka, związany z dziadem, dziadkiem, avi'

~ stpol. *dziedzny* 'przynależny z prawa dziedziczenia, hereditarius (1 raz z XV w.: *dzedzne* gimene 'hereditorium', może też adv. *dziedznie* 'dziedzicznie, ratione hereditatis, continuo'), w NW *Dzi(ed)no* (Hydronimia Wisły 253), w NM koło Bydgoszczy *Dziedno*, już w XIII w. w zapisach *Zedno*, *Dzedno*, w XVI w. *Dziadno* (Borek Zachodniosłow. nazwy... z *-ъn-*, Opole 1968, s. 280), na wschodzie *Dziadno* (SGKP II 260), głuż. *džědnny* 'podobny do dziadka' (Zeman, Pfuhl), 'dziedziczny' (Zeman), czes. dawne

dĕdnŷj tylko u Jungmanna z przykładem: Já dovedu k *dĕdnĕmu* tĕ sídlu (wg Jungmanna 'ahnlich', od *dĕda*);

sł. *dĕden -dna* np. *dedno* nasłedje 'nastĕpstwo w dziedzczeniu, sukcesja', *dedni* nasłednik 'spadkobierca' (Pleteršnik), czĕste teŷ w terminologii prawniczej np. *dedni* deleŷ, *dedno* pravo (SSKJ), cs. ДѢДНЬ 'avi' (Miklosich LP bez dokumentacji);

rus.-cs. ДѢДНЬ 'dziadowski, avi': НА СТОЛѢ ОТУИ И ДѢДНѢ, zwykle w postaci rozszerzonej ДѢДНИИ 'ts.' (Srezn., Slovarь SPIg. z przykładami od XIV w., por. cs. ДѢДНЬ 'dziadkowy, dziadka, atavi', SJS, śrbułg. z XIV w. ДѢДНИИ 'ts.', BER I 471), ros. stare (z cs., p. Slovarь CSRJ) *dĕdnŷj* 'odnoszący się do dziada, dziadka, od niego pochodzący; właściwy dziadkom, przodkom' (Dal), stukr. ДѢДНЫИ adi. poss. 'należący do dziada, dziadka' XV—XVII w. (Тымченко). ~

Por. sł. *dĕdnik* 'spadkobierca, dziedzie', *dĕdnica* 'spadkobierczyni, dziedziczka', sch. dawne XV—XVI w. *dĕdnik* 'spadkobierca, dziedzie' (RJA z rekonstrukcją akcentu).

Adi. od *dĕdъ* z suf. -ъnъ (o suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 80—9). Postać *dĕdъnъ* (o suf. -ъnъ Vondrák VSG I 537—9, Brodowska-Honowska o. c. 165—9) ma dokładny formalny odpowiednik w lit. *dĕdinis* 'należący do wuja, stryja' (LKŹod.). Por. *dĕdъnina*. W. B. — T. Sz.

dĕdъskъ *dĕdъska dĕdъsko* zach., pld. : **dĕdovъskъ** *dĕdovъska dĕdovъsko* 'charakterystyczny dla dziada, dziadka, starca, przodka', 'właściwy dziadowi, dziadkowi, starcowi'

dĕdъskъ: ~ czes. rzadko *dĕdskŷj* 'starczy, właściwy starcowi';

sch. przestarz. *dĕdъskŷi* '(dotyczący) dziadka, dziada, przodka' (RSAN). ~

Por. sł. *dĕdъščina* : *dĕdiščina* 'spadek, majątek, jaki otrzymuje się po zmarłym', także 'dziedzictwo' (SSKJ), tu może również NM *Dečina* (Bezłaj SVI I 129).

dĕdovъskъ: ~ pol. *dziadowski* 'należący do żebraka, żebraczy; nędzny, biedny', rzadko 'starczy, właściwy starcowi', przestarz. 'należący do dziada; dotyczący dziada', stpol. XVI w. 'należący do dziadka; dotyczący dziadka, avitus; dotyczący przodka; dotyczący starca, senilis' (SP XVI IBL), dial. 'żebraczy; biedny, opuszczony, niechlujny; lichy, kiepski, niewiele wart' (np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Lorentz PW, Sychta SK), por. teŷ np. *dziadowskie* morze, *dziadowska* woda 'piaski', *dziadowskie* pacierze 'korale z piernika', bot. *dziadowski* korzeń 'radix mei' (Karłowicz SGP), głuŷ. *dĕdovъskŷi* 'należący do dziadka; dotyczący dziadka', czes. *dĕdovskŷj* 'należący do dziadka, starca', śł. *dedovskŷj* 'pochodzący od dziadka', 'staroświecki, starodawny';

sł. *dĕdovskŷi* książkowe 'dotyczący dziadka; należący do dziadka', 'dotyczący przodków, związany z przodkami, o kulturze, obyczajach', sch. *dĕdovskŷi* : *dĕdovskŷi* 'dotyczący dziadka, dziada, przodka; odnoszący się do dziadka, dziada, przodka', 'dawny, prastary', 'rodzimy, rodzinny', bułg. NT ДѢдѣвски рид (BER I 472), maced. *dedovskŷi* = sch. *dĕdovskŷi*;

ros. *dĕdovskŷi* -ка -коe 'należący, odnoszący się do dziadów, przodków, przejęty od przodków', 'starodawny; przestarzały', u Dala 'odnoszący się do dziadka, należący do niego, pochodzący od niego', 'właściwy przodkom', dial. w uŷyciu subst. *dedovskoe -kogo* 'majątek dziadka' (SRNG: archang.), ukr. *diđivskŷi* -ка -ке 'należący do dziadka, starca; właściwy dziadkowi,

starcowi', 'właściwy przodkom, starodawny, przestarzały', dial. także 'właściwy żebrakowi, żebraczy' (np. Hrinčenko, Żel.), brus. *dzédaŭski* 'należący, odnoszący się do starców, przodków' (BRS), *дзядоўскі* 'właściwy starcowi, starczy' (ib.), dial. *дзёдыўскіі* 'należący do dziadka' (Bjalbkevič Mohylew), *дзядоўскіі* 'należący do żebraka, żebraczy' (ib.). ~

Adi. od *děda* z suf. *-skz* (por. dokładny odpowiednik lit. *dėdiškas* 'właściwy stryjowi, wujowi, starcowi', LKŽod.), *-ov-skz*. W. S.

děja pln. 'to, co się dzieje, działanie', 'to, co się działo, wydarzyło, zdarzenie' ~ stpol. od XV w. *dzieje* pl. t., gen. pl. *dziej* 'czyny, dzieła, uczynki, postęпки, sprawy; losy, zdarzenia', 'akta (sądowe)', 'historia' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. 'sprawy' (w pieśni ludowej): oj głupie *dzieje!* 'głupie sprawy' (Karłowicz SGP: Mazowsze), sła. przestarz. *deje* pl. 'dzieje, historia' (SSJ), u Kálala *deja* 'ts.;

strus. *дѣя* (Srezn.: z pytańnikiem, znaczenie niejasne), ros. u Dała *děja* 'to, co się działo, wydarzyło, zdarzenie', *děu* pl. 'historia' (ib.), ukr. *дія* 'działanie, akcja; czynność; urzeczywistnienie czegoś', też dial. np. Hrinčenko, Żel., już w XVII w. *дѣя* pl. 'czyny, zdarzenia' (Tymčenko), z pol. 'dzieje, historia' (ib.), brus. *dzéja* teatralne 'akt' (BRS). ~

Por. brus. dial. *dzéjka* zazwyczaj *dzéjki* pl. 'wieści, pogłoski, słuchy' (BRS, Jurčanka Mscisl., Šaternik Červ.), u Nosoviča *dzéjka* też 'zdarzenie'.

Z pol.: lit. *dėjos* pl. 'dzieje, zdarzenia' (LKŽod.).

Nomen actionis od *dějati* *dějō* (zob.), o suf. *-a* zob. I 60. Mniej prawdopodobne, że jest to derywat prymarny z suf. *-ja* (p. I 81—3) od *děti* *ded'ō*, por. lit. *dėjà* 'odcisk, postawienie, ułożenie (końca palca)', LKŽod.: (piršto galo) *atspaudas, dėjimas*.

Berneker SEW I 193, Sławski SE I 194.

Por. *na-děja; dějs* 1.

W. S.

-dějadlo zob. **odějadlo**

dějati *dějō* 'kłaść, stawiać coś gdzieś, ponere, collocare', 'robić, czynić, wykonywać coś, facere', 'mówić, dicere', **dějati** *sě* 'odbywać się, zdarzać się, zachodzić; stawać się, evenire, procedere', 'podziwiać się, przepadać, znikać' **dějati**: ~ pol. *dziać* (w stpol. spotykane też formy nieskontrahowane *dziejać*, wyjątkowo jeszcze w XVI w., a dziś dial.) *dzieję* 'tkać; wyrabiać tkaniny na drutach, szydełkiem; wyszywać, haftować' (też dial. np. 'robić na drewnianych pręcikach wełniane rękawice, pończochy zimowe', częste w terminologii tkackiej, zob. Falińska PST), powszechne od XVI w., ale już w r. 1431 *dziane* rękawice, szaty *dziane*, dawne w XVI w. *dziać* przeważnie w połączeniu *dziać* sieci, dawniej także w znaczeniu 'czynić, działać, facere' (też dial. np. *dziejać* 'czynić, robić') od XV w. (u L. jeszcze z XVIII w.), stąd w znaczeniach specjalnych od XV w. drzewo *dziane* 'pień drzewa z wyrobioną barcią', dziś dial. *dziać* *baré* 'drażyć drzewo w celu założenia barci', *dziać* kielbasy 'nadziewać', *dziać* 'nadziewać ciasto makiem, marmoladą' (Karłowicz SGP, Kucała PSM, Pluta Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg), stpol. *dziać* komu 'dawać komu nazwę, imię, nazywać kogoś imieniem' (np. *jemu dzieją, dziano* 'nazywają go, ma imię, miał imię', *jakoć dzieją?* 'jak ci na imię?') od XIV w., dłuż. *žas żeju* : *žejom* 'czynić, robić', w znaczeniach specjalnych szczególnie 'robić na drutach', także 'wyszywać, hafto-

wać, dziergać, rybacny řed *žas* 'pleść sieć rybacką', może też 'tkać', tylko w języku biblijnym poświadczone w formach praes. *žēju*: *žejom -ejoš* i w imperf. *žach žašo* 'mówić' (według Muki używane głównie w mowie niezależnej), głuź. dawne *džec, džéc* (z dawniejszego *džac*, Berneker SEW I 192) *džēju*: *džu* i *džēju*: *džiju* 'czynić, robić', tylko w imperf. *džach džese* 'mówić' (Pfuhl, Zeman), może i 'myśleć, wyobrażać sobie' (Pfuhl), czes. książkowe i przestarz. *díti dítm* perf. *děl* 'powiadać, mówić', stczes. *dieti dēju dėješ* 'kłaść, stawiać', 'czynić, robić, facere' od XIV w. (też w różnych połączeniach frazeologicznych jak *dieti pláč* 'plakać'), *dieti stohy* XV w. (Gebauer Sl., co do znaczeń zob. Machek ES² 118: 'kłaść, układać' lub 'robić'), też u Jungmanna *díti ději* 'agere, facere', sła. dial. *dejat* 'czynić, robić' (Kálal);

ste. *dējati dējem* imperf. dawne od XVI w. i dial. 'czynić, robić' (też dial. Tominec Črni vrh), *dējati dēm* imperf., czasem też perf. 'kłaść, stawiać' (z Prešerna), 'czynić, działać' (od XVI w.), 'mówić', *dējati dēnem* (praes. z *dėti dēnem*) perf. 'położyć, postawić, wsadzić' (Pleteršnik, SSKJ), dial. 'uczynić, zrobić' (por. i *dējati dēnem* komu 'zaczarować kogoś'), w SSKJ *dējati dējem*: *dēm* perf. 'powiedzieć, rzec' (tattoo je *dejal* govornik v svojem govoru; *dejala* je, da pride jutri domov; według Pleteršnika *dējati dējem*: *dēm* imperf. i perf. 'mówić, rzec' od XVI w., też dial.), imperf. i perf. 'myśleć, mniemać, sądzić', imperf. 'nazywać kogoś imieniem' (*dējali* so mu Peter), w funkcji imperat. *dej* + inf. (Pleteršnik), sch.-cs. *djejati djejem* (w zapisach *dējati*) 'czynić, facere' od XIV w., w XIV w. także w zaprzeczonej formie imperat. *ne dēj, ne dėje* 'pozwól, pozwólcie' (RJAZ), scs. *дѣяти дѣж* imperf. 'czynić, działać', *дѣяти ѹто* 'czynić coś, wykonywać', w formie zaprzeczonego imperat. *не дѣи, не дѣите* 'nie broń, pozwól, sine, sinite' (np. Zogr., Mar. *не дѣите дѣтими приходити къ мнѣ*), cs. 'postępować, poczynać sobie, tractare aliquem', już w XII w. *дѣж* (inf. *дѣти*) 'mówić, powiadać, dicere' (SJS, ŽM), bułg. na dawne *děja* 'robić, wykonywać coś', 'wywierać wpływ' wskazuje part. *neděj* wyrażająca zakaz, dodawana zwykle do skróconego inf. 'nie róbn!, nie czyn!, przestań!', srbułg. *дѣяти дѣж* (BER I 351);

strus. *дѣяти дѣю* 'czynić, robić' od XI w. (np. *инокости иному дѣшша* 'wyrazdzali szkody', *лози дѣяти* 'polować', *дѣяти насилни* 'gwałt czynić'), 'ruszać kogoś, coś, zaczepiać, nie zostawiać w spokoju, трогать', najczęściej w formie zaprzeczonego imperat. *не дѣи, не дѣите* 'pozwól, pozwólcie, nie przeszkadzaj, пусти, пустите, не трогай, не мешайте, позвольте', np. *не дѣите дѣтими приходити къ мнѣ, не дѣи мене* 'permitte me', *не дѣите да видимъ* 'pozwólcie ujrzeć' od XI w., *дѣяти дѣю* 'mówić' od XI w., ros. przestarz., pot. i dial. *dějati děju děem* 'czynić, wykonywać, robić coś' (np. что ты *děem* 'co robisz?', SSRJ, SRNG), ukr. *dіяти дію діем* 'robić, działać' od XV w., 'oddziaływać na kogoś, na coś, wywierać wpływ', stukr. XV w. *дѣяти* 'ruszać, zaczepiać' (Тумченко), brus. pot. *дзѣяць дзѣю дзѣем* 'robić, działać, dokonywać czegoś' (BRS), też dial. *дзѣяць* 'robić' (Šaternik Červ.). ~ *dējati se*: ~ pol. *dziać się* 'odbywać się, zdarzać się, zachodzić, stawać się' od XIV w. (powszechne w dial., też w formach nieściągniętych, np. kasz. *žejac są, žejalo są*, Lorentz PW, Sychta SK), dawne i dial. (np. Karłowicz SGP) 'podziać się gdzieś, pójść gdzie, zginać gdzie' od XVI w., w XVI w. także 'powodzić się, trafiać się, nieosobowo 'wyklada się, czyta się, opowiada się' (SP XVI IBL), głuź. *džec so džije so* 'śnić się' (Pfuhl, Zeman), czes. *díti se* 3 sg. *dėje se* 3 pl. *ději se*, perf. *dál se*: *děl se* 'stawać się, zdarzać się, dziać się' (też dial. np. *dět se*, Bartoš DSM), stczes. *dieti sě, díti sě* 'stawać się, zdarzać

się', 'wydawać się, śnić się' (Gebauer Sl., por. HMČ III 2, 225—8), sła. *diat' sa deje sa* (< *dějati se) 'stawać się, odbywać się' od XV w. (Stanislav DSJ II 447, 503);

sł. *dejāti se* perf. 'podziać się gdzie' (SSKJ), scs. Cloz. *дѣяти сѧ* 'odbywać się, dokonywać się' (SJS);

strus. *дѣятися* 'dziać się, odbywać się, dokonywać się' od XI w., *а што сѧ дѣтало про мене* 'co się mówiło' XI w., ros. *дѣяться дѣется* pot. i dial. 'dziać się, robić się' (np. не понимал, что с ним такое *дѣется* 'nie rozumiał, co się z nim dzieje' (SRJ, SRNG, Słownik Urala), dial. też 'podziwać się gdzieś, przepadać', w wierzeniach zabobonnych nieosobowo 'казаться, чудиться, представляться': В этом месте и сейчас *деется* (SRNG), ukr. *діятися діється* 'zachodzić, dziać się', stukr. od XIV w. *дѣятися* 'ts.' (Тум-ченко), brus. pot. *дзѣяцца* 'dziać się, odbywać się', używane w 3 os. np. што тут *дзѣяцца* 'co tu się dzieje?'. ~

Por. brus. dial. u Nosoviča *дзѣуць* 'gadać, pogadywać', 'dokazywać', *дзѣуцца* 'dziać się'.

Imperf.-iter. do *děti ded'q*, por. *dajati dajq* : *dati damь* (SP I 47). Co do budowy praes. por. stind. *dhāyatē* 'setzt für sich', łot. *dēju dēt* 'składać, znosić jaja'.

Meillet MSL XI 308, Vaillant GC III 268—9, Pokorny IEW 235, Mayrhofer KEWA II 15. T. Sz.

dějъ 1. *dėja* zach. i pld. (?) 'to, co się dzieje, działanie', 'to, co się działo, wydarzyło, zdarzenie'

~ pol. *dzieje dziejów* pl. 'to, co się działo, wydarzyło; co się dzieje, wydarza', przestarz. 'dzieło historyczne lub opis zdarzeń, wypadków z czyjegoś życia', dawne 'zajęcia, czyny', w podstawowym znaczeniu od XV w., stpol. w XV w. 'czynności, uczynki, postęпки', 'akta sądowe', głuz. *dzej -ja* 'zdarzenie' (Pfuhl), czes. *děj -je* 'to, co się dzieje albo działo się, zdarzenie, wypadek, proces', w pl. 'historia', stczes. *děj -jě* 'działanie', sła. *dej -ja* 'to, co dzieje się albo działo się, zdarzenie', przestarz. *deje* pl. 'dzieje, historia';

sł. nowe książkowe *děj -ja* 'działanie, czynności, akt'; cs. *дѣи* m. 'działanie, czynność, actus' (Miklosich LP), *дѣи* pl. 'historia' (ib.);

ros. u Dała z cs. *deŭ* m. 'to, co się działo, zdarzenie'. ~

Nomen actionis od *dějati*, o suf. *-ь (-iо-)* zob. I 80—1.

Berneker SEW I 193, Sławski SE I 194.

Por. *dėja*, *dějъ 2*.

T. Sz. — W. S.

dějъ 2. *dėja* 'ten, który robi, czyni (robił, czynił), auctor'

~ cs. *дѣи* m. 'auctor' (Miklosich LP);

ros. z cs. *deŭ* m. 'ts.' (Dal). ~

Wyderywowane z compositów, zob. *čaro-dějъ*, *dobro-dějъ*, *kolo-dějъ*, *zlo-dějъ*. Por. też stpol. *barto-dziej* (zob. I 81), scs. *чужбодѣи* 'cudzołożnik, zalotnik', *прѣчужбодѣи* 'ts.'

Odpierwiastkowe nomina agentis z suf. *-jъ* do *děti ded'q*, p. I 81.

Pod wpływem słow.: lit. *-dėjas* np. w *gera-dėjas* 'dobroczyńca' (Fraenkel LEW I 147), *pikta-dėjas* 'złoczyńca, przestępca' (o. c. 501, 589). W. S.

dějstvo pld.-wsch. 'czynność, działanie, akcja'

~ scs. Supr. *дѣство* 'działanie, czynność';

strus. **ДЕМСТВО** 'czynność, działanie', ros. przestarz. i pot. *děúcmso* 'działanie, akcja, czynność; funkcjonowanie, ruch; postęp', dial. 'położenie, pozycja', pñn.-zach. 'psota, figiel', pl. *děúcmsa* 'maszyna' (SRNG). ~

W innych językach prawdopodobnie zapożyczone z cs. lub ros.: głuż. *dějstvo* 'działanie, czyn' (Pfuhl: sztuczne), czes. arch. *dějstvo* 'akcja, czynność' (Přír. slov.), sła. *dejstvo* 'działanie, czynność' (Kálal); sła. *dějstvo* 'fakt', u Pleteršnika 'działanie, oddziaływanie', sch. (od XIV w. bez ludowych poświadczeń) *dějstvo* 'działanie, funkcjonowanie, skutek, rezultat; oddziaływanie, wpływ', przestarz. 'działanie, ważność (aktu prawnego)', maced. *dejcmso* 'działanie, oddziaływanie'; ukr. przestarz. *děúcmso* (stukr. XV—XVIII w. **ДЕМСТВО**, Tymčenko) 'czynność, działanie, oddziaływanie'.

Dobrze zaświadczone też *dějstvije* (formacja z strukturalnym suf. *-ije* nawarstwionym na podstawowe *dějstvo*), wędrowna pożyczka z cs. czy też z ros.: czes. *dějství* n. 'akcja, zdarzenie, wydarzenie'; sch.-cs. *dějstvije* : *dějstvije* = *dějstvo*, cs. **ДЕЙСТВИЕ** 'działanie, czynność' (SJS), bułg. (u Gerova nie notowane) *děúcmsue* 'działanie, czynność, akcja, czyn; ważność aktu prawnego', maced. *dejcmue* = *dejcmso*; strus. wyjątkowe **ДЕЙСТВИЕ** 'czynność, działanie', ros. *děúcmsue* 'działanie, akcja, czynność; funkcjonowanie; ruch; postęp; wpływ, oddziaływanie'.

Od *děj* *dějati* z suf. *-stvo*. Prastowiańskość niepewna.

W. B.

dějstvovati *dějstvuję* pñd.-wsch. 'działać, czynić, być czynnym'

~ ses. Supr. **ДЕЙСТВОВАТИ -ВОУМЪ** 'działać, czynić, być czynnym' (też cs., SJS);

strus. **ДЕЙСТВОВАТИ -ВОУЮ** 'działać', ros. *děúcmsovati* *-sju* 'działać, postępować; być czynnym, funkcjonować; oddziaływać, wpływać', pot. 'postugiwać się, operować czymś', dial. 'być w stanie coś zrobić', pñn.-zach. 'dokażywać, swawolić, psocić' (SRNG). ~

Z cs. lub ros.: czes. rzadkie *dějstvovati* (*se*) 'dziać się, odbywać się' (Přír. slov.), sła. książkowe *dejstvovati* *-vujem* 'działać, występować; istnieć, egzystować, żyć'; sła. dawne *dejstvovati* *-vujem* 'działać, oddziaływać', sch. *dějstvovati* : *dějstvovati* *-vujem* 'działać, funkcjonować; oddziaływać, wywierać wpływ', bułg. (u Gerova nie notowane) *děúcmesvam* 'działać, funkcjonować; wywierać wpływ, oddziaływać', maced. *dejcmesva* 'działać'; ukr. u Żel. *děúcmesvati* 'oddziaływać', stukr. XVI—XVII w. **ДЕЙСТВОВАТИ** 'działać, czynić' (Tymčenko).

Por. cs. **ДЕЙСТВИТИ -ШТЕМЪ** 'działać, agere' (Miklosich LP), ros. dial. *děúcmsim* *-sju* 'działać; być właściwym, stosownym', *děúcmsati* *-sju* 'działać' (SRNG).

Denominativum od *dějstvo*, o budowie zob. I 48.

W. B.

dělač *dělača* dial. zach. i pñd. : pñn. **дѣлакъ** *dělaka* 'kto coś robi, wykonuje, operarius', pñd. **дѣлачъ** również ze specjalizacją znaczenia 'kto coś obrabia', zazwyczaj 'kto obrabia drewno, faber lignarius'

dělač: ~ pol. *działacz* 'człowiek działający w jakiejś dziedzinie', dawniej 'wykonawca czego, sprawca; czynnik, motor, sprężyna czego', stpol. XV w. 'robotnik, operarius', czes. dial. *dělác* 'robotnik' (Přír. slov.), dial. *dělačka* *trávu* f. 'kobieta najęta do pracy przy trawie' (Kubín Kladsko), stczes. XV w. *dělač* 'twórca, stwórca' (biblijne, Gebauer Sl.);

sch. *dělāč*, jekaw. *djělác -áča* (f. *delāčica*, *djelāčica*) 'kto pracuje, pracownik,

robotnik', u Mikalji XVII w. *djělāč* 'faber lignarius qui levigat', bułg. dial. *делачу* 'cieśla, stolarz' (Gerov). ~

dělakъ: ~ pol. dial. śląskie *dzialak* 'tłuczek w maślnicy' (MAGP III cz. II s. 55), stczes. *dělák* 'operarius' (Flajšhans Klaret);

ros. dial. *делак делакá* 'goniec, woźny przy naczelniku policji, wyznaczany kolejno spośród chłopów', 'kto nieudolnie, źle coś wykonuje, partacz' (wyjątkowo też z suf. -'akъ: *делак -акá* 'partacz', SRNG, Dal). ~

Nomina agentis (= instrumenti) od *dělati*, o suf. -ačъ : -akъ zob. I 102 i 89—90.

Por. też synonimiczne *dělsъ, dělar'ъ*.

M. Š.

dělakъ zob. **dělačъ**

dělar'ъ *dělar'a* zach. i pld. 'kto coś robi, wykonuje, operatius'

~ głuż. *džělar-rja* 'wyrabiający, fabrykant, producent, wytwórca' (Zeman, u Pfuħla 'robotnik'), stczes. *dělar'* 'wytwórca' (Gebauer Sl. z XIV w.);

sch. przestarz. jekaw. *djělār* 'snycerz, rzeźbiarz', wyjątkowo w XVI w. 'operarius' (RJAZ), też przestarz. XVII—XVIII w. *djěljar* 'lignarius, sculptor, sculptor'. ~

Por. jeszcze dłuż. *žělar'ia* 'warsztat', 'das Arbeitshaus'.

Nomen agentis od *dělati* z suf. -ar'ъ, rzadkim w funkcji formantu dewerbalnego (choć możliwa jest też motywacja nominalna: *dělo*, por. podobnie *lěkar'ъ* : *lěčiti*; *lěkъ*).

M. Š.

dělatel'ъ zach., pld. 'kto działa, kto coś robi, robotnik, pracownik, factor, operarius'

~ stpol. wyjątkowe w XVI w. *dzielaciel* 'człowiek, który coś robi', *dzielaciel* nieprawości (z cs., Budny, SP XVI IBL), dłuż. (znane też w dial., Fasse Vetschau) *žělašef*, stare XVI w. *žalašef* (Jakubica) 'robotnik', głuż. *dželačel* 'robotnik' (Zeman, u Pfuħla i dial. Michalk Neustadt tylko *dželačef*), czes. rzadkie *dělatel* 'działacz, kto coś robi' (Přír. slov., u Jungmanna przykład ze stpol.);

stsch., dziś przestarz. *dělatelj* (ijekaw. *djělatelj*) 'kto działa, działacz; robotnik, pracownik' (RSAN, w RJAZ XIII—XVII w.), serb.-cs. **дѣлатель** 'rolnik, agricola', **дѣлатель винограда** 'hodowca winnej latorośli' (Miklosich LP), scs. **дѣлатель** 'kto coś czyni, wykonawca, auctor, operarius', 'robotnik, pracownik', szczególnie 'rolnik, sadownik, agricola, colonus', 'rzemieślnik, artifex' (SJS);

z cs.: strus. **дѣлатель** 'robotnik', 'rolnik, sadownik' (Srezn.), też 'rzemieślnik, budowniczy' (Poppe Mat.), ros. tylko liter. *дѣлатель, дѣлательница* f. 'kto coś robi, wytwórca, sprawca, kto się czymś trudni' (SSRJ, Dal), stokr. XV—XVII w. **дѣлатель** 'robotnik, pracownik, wyrobnik' (Tymčenko), u Żel. *дѣлатель* 'robotnik'. ~

Por. rozszerzone l. syngulatywnym suf. -inъ: rus.-cs. XI—XVI w. **дѣлателинъ** 'operarius' (Srezn., Miklosich LP);

2. suf. -ъникъ: cs. **дѣлательникъ**, serb. XVI w. 'negotiator' (Miklosich LP) i rus.-cs. 'operarius' (Srezn., Miklosich LP).

Nomen agentis od *dělati*. Wyraz niewątpliwie rozszerzył się z kręgu piśmienictwa cerkiewnego.

W kilku językach słow. zaświadczone też identycznie zbudowane nomina

agentis od *dějati*: sła. książkowe arch. *dejatel'* 'działacz, pracownik' (SSJ, Kálal); stsch. wyjątkowo w XVI w. *djejatelj* 'sprawca, auctor', 'złoczyńca' (RJAZ); ros. od XVIII w. *дѣятель* 'działacz' (SSRJ, u Dala 'sprawca, kto coś zrobił'; stąd bułg. *деятел* 'działacz'), ukr. u Żel. *діятель* 'działacz'.

Por. prymarne *dětel'ь*.

M. Š. — F. S.

dělati dělajo 'stawiąć, kłaść coś trwałego, budować' (np. *dělati domъ, mostъ*), 'robić, czynić, pracować', 'być czynnym, postępować, agere', pld. 'ciąć, ciosać, ociosywać, dolare, sculperere', **dělo dělati** 'czynić, robić, pracować', **dělati poľe, zem'о** 'obrabiać pole, uprawiać ziemię', **dělati dervo (дръво)** 'ociosywać, obrabiać drzewo', **dělati sę** 'robić się, tworzyć się, powstawać'

dělati: ~ pol. dawne od XV w. *działać*, XV—XVI w. rzadziej *działać* 'robić, pracować, być czynnym, facere, operari, laborare' (w XVI w. także jako termin prawny *działać* o co 'występować o coś przed sądem', SP XVI IBL), 'czynić, wykonywać, wytwarzać; budować; uprawiać ziemię' od XV w., dziś 'czynić, robić' tylko dial., np. kasz., z Mazur, śląskie (Karłowicz SGP, Lorentz PW, Szymczak Domaniewek; śląskie także w znaczeniu węższym *działać, działać* 'robić masło w maślnicze', Zaręba AJS III m. 279, por. i *czynić* 'ts.', ib., także u L. ser *działać* 'robić ser'), dziś w polszczyźnie liter. *działać działam* 'postępować, agere' od XV w., 'być czynnym, np. społecznie, politycznie; być w ruchu, funkcjonować, np. o aparatach, mechanizmach; obowiązywać, mieć moc prawną, o ustawach, aktach prawnych', 'wywierać wpływ, oddziaływać, np. o lekarstwie' (też dial. np. kasz. trzęczna zaćą *zalać*, Lorentz l. c., por. dawne z XVI w. *działać* 'być źródłem czegoś, wywoływać coś'), w XV w. *działać* działem w przykładzie: Obu nauczył mądrości, aby *działali* działem ciesielskim 'ut faciant opera abietarii', *działać ziemię* 'uprawiać ziemię, agrum colendo laborare' XV w., *działać dom* 'budować dom' XV w. (Słownik stpol.), *źle działać* 'źle czynić', dobrze *działać* 'dobrze czynić' XVI w., połab. *d'olā : d'olōjē* 3 sg. (**dēla : dělajē*) 'pracuje' (Lehr-Spławiniński, Polański SE 135, Polański — Sehnert PD), dłuż. *žēlaš -am* 'robić, pracować; czynić, tworzyć', 'tkać' (jak *žas*, zob. *děti*), dial. *žēlaš* 'pracować', lěwant *žēlaš* 'tkać' (Fasske Vetschau), głuź. *džēlać džēla* 'czynić, robić; pracować' (też dial., Michalk Neustadt), 'tworzyć, wytwarzać, wyrabiać, budować', *džēlać* za něšto 'robić propagandę czemuś, propagować coś', *džēlać* z jědze 'żyć z pracy rąk', *džēlać polo* 'uprawiać pole', *džēlać drjewo* 'rąbać drzewo' (Pfuhl, Zeman), czes. *dělati dělá* 'być zatrudnionym, pracować', 'wykonywać jakąś pracę, zajmować się czym, czynić, robić' od XIV w. (stczes. *dělati -aju -ás* 'robić, pracować; czynić', por. też lov *dělati* 'polować', jězdu *dělati* 'jechać'; 'stawiąć np. dom, budować', u Jungmanna zed *dělati* 'stawiąć mur'), 'tworzyć, wytwarzać, wyrabiać', np. u Jungmanna bednáf sudy *dělá* (z takich znaczeń rozwinięte 'osiągać jakąś miarę, równać się czemu': to *dělá* sto korun), 'postępować z kim, czym', 'dokazywać, swawolić; hałasować', 'udawać', 'wypróżniać się' (*dělati* pod sebe, do postelee), w znaczeniach 'czynić, robić; pracować' powszechne w dial. (Bartoš DSM, Hruška DSCh, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát, Malina Mistřice), ludowe *dělati*, *vyváděti dělō* 'dokazywać, swawolić' (Přír. slov.), stczes. *dielo dělati* 'pracować, robić' (Novák SlHus), także *dělati vinnici, zemi, pole* 'obrabiać, exercere terram' (dziś przestarz. *dělati pole* 'ts.', Přír. slov.), dial. *dělát dříví* 'rąbać, ścinać drzewo', *d'elá dříví* v lesu 'jest zatrudniony, pracuje przy ścinianiu drzew' (Hruška l. c., Gregor l. c.), *dělati zle* 'grasować, swawolić'

(Přír. slov.), sła. dial. *delat'* (np. čo bi *d'elala*) 'czynić, robić' (Stanislav Liptov), stsla. od XV w. np. *díelati*, *dzelac* i *udelati* 'ts.' (Stanislav DSJ II 481), por. u Kálala *delací* deň 'dzień powszedni, dzień roboczy';

sła. *dělati dělám* 'pracować; czynić, robić, tworzyć' (w szerokim znaczeniu, np. na gosli *delati* 'grać na skrzypcach', gnezdo *delati*, *delati* most, cesto 'budować gniazdo, most, drogę', stroj *dela* 'maszyna idzie, jest w ruchu, funkcjonuje'; w XVI w. u Megisera 1592 'agere, facere, laborare'), przen. 'postępować, być czynnym np. społecznie, politycznie', njivo *delati* 'uprawiać pole', sch. *dělati* (*djělati*) -*ām* od XIII w., dziś w języku liter. przede wszystkim 'prowadzić działalność, skierowywać na coś swą czynność, być czynnym, czynić, postępować; pracować na jakimś stanowisku, dokonywać czegoś', w znaczeniu konkretnym 'czynić, robić, pracować, facere, laborare' znane w języku ludowym: czakaw. *dělati* Skok ER I 413, u Vuka z Chorwacji 'facere' (por. też w RMat. z pieśni ludowej: A koji su ... na vodi ćupriju *delali* 'robili, budowali most'), 'obrabiać drzewo (rzadziej inny materiał), obciosywać, tworzyć w ten sposób, wyciosywać, dolare', 'ryć, rzezać, wyrzynać, rzeźbić, sculper'e' od XIV w., stsch. *dělati* 'stawiać mury, budować, fabricari' XIV—XVIII w., *djelati djelo* 'czynić, robić', dziś rzadko *delati zemlju* 'obrabiać, uprawiać ziemię', dawne *polje dilat* 'ts.', *drvo djelat* 'obrabiać drzewo', scs. *дѣлати дѣлаж -лажени* 'czynić, robić, pracować', *дѣлати уѣто* 'robić, wykonywać coś, tworzyć coś, pracować', np. w Supr. *дѣлати зѣмьск рѣкыма своимъ* 'uprawiać ziemię', *домы дѣлажтъ* 'budują', *дѣлати о уѣмь* 'gospodarować czymś, handlować, prowadzić handel' (SJS), bułg. dial. *дѣлам-аи* 'robić, czynić, pracować' (Gerov z pieśni lud., Mladenov BTR), w języku liter. 'ciąć, wygładzać np. nożem lub ciosać siekierą dla nadania odpowiedniej formy (drzewu, kamieniowi), ociosywać' (też dial. np. *дѣлам*, Stojkov Banat; wg BER I 473 wyraz w tym znaczeniu należy do *дѣл* = *dělъ*, co nie wydaje się jednak prawdopodobne, zob. wyżej podobne znaczenia, por. także np. pol. *obrabiać* 'ociosywać drzewo, kamień', p. też Skok I. c.), maced. *dela* 'obciosywać, ciosać', dial. *d'älam -aš* 'rąbić drzewo na drobne kawałki' (Małecki SW), *d'äla* (*dárva*) 'rozszczepia' (Mazon DSA);

strus. *дѣлати дѣлаю* 'być czynnym, pracować', 'wyrabiać, robić; stawiać, kłaść, budować' (*дѣлаша мостъ, дѣлаше роуками ... влюда*), 'uprawiać ziemię' (*дѣлающуем зѣмлю, дѣлають нѣкы своимъ*, już XI w.), *дѣло дѣлати* 'robić coś, wyrabiać' (и *роуками своимъ дѣлають дѣло*), ros. *дѣлать -аю* (o akcencie Kiparsky Wortakzent 293) 'robić, wyrabiać, produkować, wytwarzać', 'czynić; wykonywać' (*я дѣлаю себе пальто* 'robię sobie, szyję sobie płaszcz', SSRJ), 'postępować, działać', znane w dial. w znaczeniu podstawowym 'czynić, robić' ale w zasadzie w utartych zwrotach (por. też np. стало *дѣлать мороз* 'zaczęło robić się chłodniej'), 'wyrabiać, wytwarzać' (w tym znaczeniu także w XVII w., zob. Porochova LSL 167), stąd dial. w połączeniach z subst., np. *дѣлать* клич 'zwoływać', *дѣлать разъезд* 'rozjeżdżać się', выход *дѣлать* 'wychodzić z jakiejś sytuacji', *дѣлать орехи* 'zbierać szyszki cedrowe; łuskać cedrowe szyszki w celu wydostania z nich orzechów', *дѣлать рыбу* 'przygotowywać ryby do solenia lub suszenia' (SRNG, SRSO, Melničenko Jaroslavl), *дѣлать своё дело* 'robić swoje', dial. *дѣло сделать* 'wyswatać córkę' (SRNG), не *делай* зла, *делай* добро 'nie czyń źle, czyń dobrze' (Dal), ukr. dial. *дїлати -аю* (u Żel. *дїлати*) 'postępować, działać; czynić, robić' (Бог знає, що *дїлає*, Hrinčenko), poleskie *дѣлать* хату 'budować dom' (Lysenko SPH),

brus. dial. *дэлаць* 'robić, czynić' (np. *дэлаць ніты* 'robić, wyrabiać', *Вялькевіч Мохылев*). ~

Por. sprowadzające się do postaci *děl'ati*: sch. od XVI w. *děljati* (*djěljati*) 'obrabiać drzewo (rzadziej inny materiał), rzeźbić, rzezać, dolare, sculpere', dziś dial. 'robić, czynić' (RJAZ, RSAN), bułg. dial. *дэлам* 'ciąć, ociosywać' (BDial. III 57, 211, Umlenski Kjustendil).

dělati se: ~ stpol. XV—XVI w. *dzialać się* kimś 'podawać się za kogoś, czynić się kimś', w XVI w. też 'czynić się, tworzyć się, powstawać' (np. rany *się* w usciach *dzialają*, trąd na licu *się dziala*, SP XVI IBL), czes. *dělati se* (s něčím) 'trudzić się, mozolić się, zadawać sobie pracy', 'robić się, stawać się, nastawać' (*dělal se den*, *dělalo se ráno*; *dělá se chládek*; *zle se mu dělalo*) *dělati se* jakým 'udawać kogoś, podawać się za kogoś, czynić się kimś, jakimś' (*Dělá se pánem*, Jungmann, też dial. *d'elat se* 'ts.', Gregor l. c.), dial. *dělal se* 'pysznić się' (Kott Dod. DSM);

sł. *dělati se* 'czynić się, robić się, tworzyć się, powstawać' (na rani *se* krasta *dela*; *dan se dela* już w XVI w., Megiser l. c., dial. k deżu *se dela* 'zbiera się na deszcz'), 'podawać się za kogoś, udawać kogoś, czynić się kimś' (Pleteršnik, SSKJ), bułg. *дэлам се* pass. do *дэлам* 'ociosywać' (RBKE, Gerov), dial. *дэлам се* pass. do *дэлам* 'robić, czynić' (Gerov);

ros. *дэлацца* 'robić się, stawać się' (Кумыс *дэлацца* из ... молока 'robi się, wytwarza się', *дэлацца* светлее 'robi się jaśniej', мне *дэлацца* дурно 'robi mi się niedobrze'), 'dziać się, zdarzać się, zachodzić' (Что за дела там *дэлацца!*, Что с ним *дэлацца?*), pot. 'robić się, tworzyć się, powstawać' (На коже *дэлацца* пятна), dial. *дэлацца* 'ustraiwaty' что-либо, приготавливать', 'обходиться, уметь выходить из положения, пользуясь наличными средствами' (SRNG), brus. dial. *дэлыцца* 'robić się' (мне жутка *дэлыцца* 'robi mi się niedobrze', Вялькевіч l. c.). ~

Denominativum od *dělo*, o budowie zob. I 46. Etymologię i pierwotne znaczenie ilustruje dobrze zachowany zwrot *dělo dělati*. Podstawowe znaczenie 'stawiać, kłaść np. most, pomost, budynek': 'robić, czynić, pracować'. W związku z rozwojem nowych pojęć na oznaczenie 'robić, pracować' wyraz stary w poszczególnych językach słowiańskich zostaje zepchnięty do funkcji przenośnych czy specjalnych, albo też w ogóle wychodzi z użycia. Tak tłumaczyć trzeba również specjalizację pld.słow. w znaczeniu 'obciosywać, ciosać, rzeźbić' (Jagić AslPh IX 326—7 niestety więc oddzielał sch. *djěljati* 'dolare, sculpere' od *dělo*, *dělati* łącząc z lit. *dailūs* 'piękny, ładny, powabny, ozdobny, elegancki, gustowny', *dailinti* 'upiększać, ozdabiać'; wyraźną kontaminację *dělati* i *děliti* widać tylko w maced. dial., p. wyżej). Co do budowy por. lit. *dėlioti -iója* (*dėlioti*) = *dėloti* 'kłaść, stawiać; składać, przekładać' (LKŽod.).

Berneker SEW I 194—5, Meillet SC 227, Sławski SE I 189—90, Skok ER I 413. — Machek ES² 113—14 wyprowadzał z *dērā-jō łącząc z gr. *δρᾶω* 'robić, czynić, dokonywać; spełniać mistyczne obrzędy', lit. *darýti darau* 'czynić, robić, tworzyć, wytwarzać, sporządzać'. Bezpodstawnie.

T. Sz. — F. S.

dělatoвънъ zob. **dělatsъ**

dělatsъ *dělata dělato* 'pracujący, czynny; roboczy'

Na wyraz ten wskazują: 1. *dělatsъ* (zob.);

2. *dělatъ* pld.: ~ sře. *delāten -tna* 'pracujący; działający, skuteczny' (Pleteršnik), sch. *djēlatan : djēlatan -tna -tno*, ekaw. *dēlatan : dēlatan* 'pracujący, czynny, aktywny; twórczy', przestarz. i dial. 'roboczy' (RJAZ, RSAN, RMat.), tu chyba też dłuż. *žělaby* 'pracowity; roboczy' (*dělatsъ, dysymilacja). ~

3. *dělovats* pld. i wsch.: ~ sch. XVII w. *djelovat* 'pracujący, czynny, aktywny' (RJAZ), ros. dial. *делосамыѣ : делосамыѣ* 'dzielny, pracowity' (SRNG). ~

4. *dělatovъ* zach.: ~ połab. *d'olatiivně* 'pracowity' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 135—6). ~

5. *dělatařъ* wsch.: ~ strus. *ДЕЛАТАРЬ* 'robotnik, rzemieślnik'. ~
Adi. od *dělo* z suf. *-atъ*. W. S.

dělatsъ zob. **dělatsъ**

dělatsъ *dělatsъ* zach. 'pracujący, czynny; roboczy'

~ głuz. *džělacy* 'robiący, pracujący; czynny', stczes. *dělaci* 'pracujący', sła. dial. *delaci* 'roboczy', np. *delaci deň* 'dzień pracy, dzień roboczy' (Káral). ~
Od *dělatsъ* (zob.) rozszerzone wtórnie suf. *-jsъ*. W. S.

dělavsъ *dělava dělavo* 'pracujący; roboczy'

~ dłuż. *žělavy* 'pracujący; roboczy; pracowity', głuz. *džělavy* 'pracujący, czynny; roboczy', 'pracowity; skrzętny', w tym znaczeniu też dial. np. Michalk Neustadt;

sře. *delāva* f. 'sposób postępowania, postępowanie' (Pleteršnik), cs. *ДЕЛАВЕЬ* 'czynny, działający, skuteczny, efficax' (Miklosich LP);

strus. *ДЕЛАВЫИ* 'czynny, działający, skuteczny', ros. dial. *делáса : делáвья : делавья* f. 'robotnica, pracownica; kobieta wprawna w robótkach ręcznych' (Dal, SRNG). ~

Por. też derywaty od tego przymiotnika: 1. a) z suf. *-ъnsъ*: sře. *dělaven -vna* 'pracowity; roboczy', sch. dial. i przestarz. *djēlāvan*, ekaw. *dēlāvan -vna* 'roboczy' (RSAN; RJAZ: XVII w., czakaw.); sře. *dělavnik* 'dzień roboczy', też dial. np. Tominec Črni vrh, 'dniówka, ustalona ilość godzin pracy w danym dniu' (SSKJ); sře. *dělavnica : delāvnica* (SSKJ), u Pleteršnika też *delāvnica : delātnica* 'zakład, pracownia', sch. dial. *děljavnica : deljavnica* 'ławka albo stół, przy którym pracuje np. stolarz, bednarz; warsztat stolarski' (RSAN, Elezović Kos.-Met.);

b) z suf. *-ъskъ*: sře. *dělavski* 'dotyczący pracownika; związany z pracownikiem';

2. a) z suf. *-ъcbъ*: sře. już w XVI w. *dělavec -vca* 'robotnik, pracownik', też dial. np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 94, sch. przestarz. i dial. *djēlavac : djēlavac*, ekaw. *dēlavac : dēlavac -lāvca* 'pracownik, robotnik; pracowity człowiek' (RSAN; według RJAZ książkowe czakaw. XVI—XVII w.), również kajkaw. *delavec 'ts.'* (Belostenec), cs. *ДЕЛАВЫЦЬ* 'pracownik, robotnik, operariusz' (Miklosich LP);

b) z suf. *-ica, -zka*: sře. dial. *dělavica* 'robotnica, pracownica' (Pleteršnik: wsch. Styria), sch. przestarz. i dial. *djēlavica : djēlavica*, ekaw. *dēlavica : dēlavica* 'pracownica; pracowita kobieta' (RSAN); sře. *dělavka* 'robotnica, pracownica', także dial. np. Tominec Črni vrh.

Od *dělo* z suf. *-avъ*. Por. ukr. (tylko u Żel.) *дісуї* 'czynny': *dějō děti*. W. S.

děležь *děleža* pld. i wsch. 'dzielenie, podział na części; udział, część przypadająca po podziale np. majątku'

~ sł. *dělež* m. 'udział, część należąca się, część przypadająca z podziału; udział w czymś, np. w zysku' (Pleteršnik, SSKJ; już w XVI w. *delež* 'divisio', Megiser 1592), dial. goreńskie 'działka leśna' (Pleteršnik), bułg. *делѣж* m. 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (RBKE, też lud. *делѣу* m., Gerov Dop.), maced. *делѣж* m. 'dzielenie; udział, część' (RMJ, MRS);

ros. pot. *делѣж -жѣ* 'dzielenie na części, rozdział, podział np. majątku' (SSRJ, SRJ, SAR, Słowarz CRSJ; na wyraz ten wskazują też derywaty: dial. *делѣжѣр -ра* 'starzec wybrany do podziału ziemi', *делѣжка* 'kawałek ziemi ornej przypadający jednej osobie; kawałek ziemi, działka; czas zużyty na podział pieniędzy', SRNG, Mirtov Don.), ukr. *диліж диліжѣ* 'dzielenie, podział' (tylko Bilećkyj-Nosenko z właściwą mu pisownią). ~

Nomen actionis od *děliti* z suf. *-ežь*, o budowie p. I 69—70. T. Sz.

dělice zob. **dělyce**

dělido 'przedmiot, rzecz, która coś dzieli, rozdziela, oddziela'

~ czes. *dělido* 'coś, co rozdziela, dzieli; to, czym lub według czego się dzieli, zasada podziału' (Přír. slov., SSJČ; u Jungmanna 'fundamentum divisionis'), sła. *dělido* 'to, co dzieli, rozdziela; to, czym lub według czego się coś dzieli' (SSJ);

sł. *delilo* 'coś, czym się dzieli, rozdziela; znak dzielenia; podstawa podziału; dywidenda; udział, część'; sch. dawne tylko u Stulicia *djélilo* 'przedmiot, który dzieli' (RJAZ);

ros. dial. *делідо* 'ten, kto coś dzieli, rozdziela' (SRNG: Moskiewskie). ~

Nomen instrumenti od *děliti* z suf. *-dlo*, o budowie p. I 113—4. Produktowność formacji słowotwórczej nie wyklucza sekundarnego niezależnego rozwoju na gruncie poszczególnych języków słow. T. Sz.

dělišce zach. i pld. 'miejsce, gdzie się coś dzieli, rozdziela, miejsce podziału':

nedělišce zach. i pld. 'ziemia nie podlegająca podziałowi'

dělišce: ~ głuź. *džělíšćo* 'miejsce (punkt) rozstania się, rozłąki, pożegnania się' (Zeman);

sł. *dělíšće* 'miejsce, punkt podziału, der Teilungspunkt' (Pleteršnik), sch. dawne u Stulicia *djelište* 'przedmiot, rzecz, która dzieli' (RJAZ), dziś jako termin matematyczny *dělište*, *djělíšte* 'granica między odcinkami linii, punkt, w którym coś się dzieli' (RSAN, RMat.). ~

nedělišce: ~ stłuź. *nedělíšće* 'majątek nie podlegający podziałowi' (Eichler WZU Leipz. XIII 381), czes. NM *Nedělíšť* już w XI w., według Profousa MJČ III 189 'místo, kde jest nebo byl nedíl' (czes. *nedíl*, stczes. *nediel* m. 'Gemeingut, gemeinschaftliche Wirtschaft', p. też Profous MJČ V 244), sch. NM *Nedelišće*, *Nedjelište*, *Nediljšte* (Bezljaj SI XXVII 358). ~

Nomen loci od *děliti* z suf. *-išće*, o budowie p. I 95—7.

Machek ES² 117.

T. Sz.

děliti *děl'q* 'rozkładać coś na części, rozdzielać, robić z czegoś części, rozdrabniać, dividere, in partes distrahere, scindere', 'rozdzielać na części dając je różnym osobom, przydzielać (zwykle o podziale zdobyczy, majątku), distribuere' (np. **dělъ** *děliti* 'rozdzielać łupy, zdobycz, majątek'), 'wspólnie z kimś z czegoś

korzystać, wspólnie coś posiadać, dawać komuś część czegoś swojego, dzielić się czym z kimś, rozłączać coś, rozgraniczać, rozdzielać, oddzielać, stanowić granicę, przeszkodę między dwiema rzeczami, separare, **děliti se** 'rozkładać się, rozdzielać się na części, divider, partior', 'odłączać się od kogoś, czegoś, rozłączać się z kimś, separare, seiungere' (**duša se jzъ tĕla děliti** 'duśa od-dziela się od ciała'), 'różnić się (w tym znaczeniu też dial. **děliti**), różnić się między sobą, być w niezgodzie, spierać się, wadzić się, kłócić się', 'rozdawać coś częściami między siebie, obdzielać się wzajemnie np. zdobyczą, majątkiem'

~ pol. *dzielić dzielić* 'rozkładać jakąś całość na części, rozdrabniać, rozgraniczać' (też dial.) od XIV w., stąd 'brać albo rozdawać co częściami; rozdzielać', 'stanowić przedział, przeszkodę, oddzielać co od czego, rozłączać' (też dial. np. Karłowicz SGP, Lorentz PW, Szymczak Domaniewek; stpol. XV w. wyjątkowo *dzielić* 'różnić się, differre') od XV w. (już w XIV w. *dzielić* ludzi 'przeprowadzać podział majątkowy', por. dial. *dzielić* 'obdzielać', Karłowicz l. c.), w tych znaczeniach powszechnie również w XVI w. (SP XVI IBL), stpol. XVI w. w rowny *dzial dzielić*; wiernie *dzielić działy* 'rozdzielać np. łupy, zdobycz', już z r. 1408: Jan z Marcinem nie jest pełnym *dzialem dzielon*, bo jeszcze mają jine dziedzictwo *dzielić* (Słownik stpol.), *dzielić* co z kimś 'współuczestniczyć w czym, przeżywać co wspólnie, korzystać z czego wspólnie z kim; podzielać' od początku XV w. (stpol. XV w. też 'mieć udział, otrzymywać swoją część, partiri, participare; wspólnie coś posiadać'), jako termin matematyczny *dzielić* 'wyznaczać iloraz dwuliczb' od XVI w., *dzielić się* 'rozkładać się na części, rozdrabniać się' (też dial. np. Lorentz PW), 'być dzielonym, złożonym z czego', 'rozdawać co częściami między siebie, obdzielać się wzajemnie' (już w XV w. *dzielić się* z kimś np. majątkiem 'przeprowadzać podział majątkowy'), 'oddzielać siebie od kogo albo czego; dawać się podzielić, mieścić w sobie jakąś liczbę bez reszty' (SJP PAN) od XVI w. (w XVI w. też 'różnić się, odróżniać się od kogoś, czegoś', dziś przestarz., już w XV w. *dzieli* 'różni się', w XVI w. *dzielić się* 'odgraniczać się, być dzielonym od czego', por. też *dzielić się* czym 'spierać się o coś, być skłóconym, niezgodnym w jakiejś sprawie', *dzielić się* z kim 'wadzić się', SP XVI IBL), stpol. *dzielić się* 'odłączać się od czegoś, separare, seiungere' (np. Gdy *se dusza* moja będzie *dzielić z ciałem*; kiedy *se dusza z ciałem dzieli*, XV w., w XVI w. *dzielić się* od kogoś 'oddalać się, oddzielać się od kogoś'), połab. *delē* 3 sg. praes. (*dēle zamiast *dēlita*) 'dzieli' (Lehr-Splawiński, Polański SE 103), dluž. *žēliš -lim* 'rozkładać na części, rozdzielać, oddzielać, rozłączać', *žēliš se* 'rozdzielać się, oddzielać się' (intrans.), 'rozłączać się', dawne 'różnić się, odróżniać się' (Muka z Jakubicy), głuż. *džēlic* 3 sg. *džēli* 'rozkładać na części, rozdzielać, oddzielać' (też dial., Michalk Neustadt), *džēlic* něšto z někim 'brać w czymś udział razem z kimś', *džēlic se* 'rozdzielać się, oddzielać się; odłączać się; różnić się' (Pfuhl, Zeman), czes. *děliti dělím* 'rozkładać coś na części, rozdzielać, robić z czegoś części' od XIV w., 'oddzielać coś, odłączać, rozłączać' (już stczes.), książk. 'rozdzielać, stanowić granicę' (SSJČ), *děliti* co s kým przestarz. 'dawać komuś część czegoś' (dial. *děliti* 'obdarzać, obdzielać kogoś', Přír. slov., stczes. *děliti* plen 'rozdzielać łup, divider', Gebauer Sl.), *děliti se* 'dawać komuś część czegoś' (np. *děliti se* s někým o chleba), 'rozpadać się na części, rozdzielać się' od XIV w. (stczes. też 'rozłączać się', np. z XIV w. Když *se děliti* má *dušé* s mým *tělem* bude, Gebauer l. c.), przestarz. 'odróżniać się, różnić się' (też dial., Bartoš DSM),

dial. *dělít se* 'sprzeciwiać się' (Bartoš l. c.), sła. *delit'* 3 sg. *deli* 'rozkładać coś na części; rozdzielać, rozdawać', 'oddzielać, odłączając', 'sortować, klasyfikować coś', *delit' sa* 'rozdzielać się na części; rozdzielać się, rozłączać się', 'dzielić coś między sobą' (np. *delit' sa* s niekým o majetok, o korist'; *delit' sa* o niečo rovnakým dielom), *delit' sa* 'różnić się' (Káral);

sła. *deliti -im* 'rozkładać jakąś całość na części' (np. *deliti* na dvoje, na četvero; już w XVI w. *deliti* 'partiri', Megiser 1592), 'rozłączać, oddzielać, rozdzielać' (sr.rt nas s prijateli *deli*), 'udzielać' (zakramente *deliti*), por. też z pieśni lud. Mi smo nocoj k vam prišli, novo leto vam *deliti* (Pleteršnik), 'oddzielać od większej całości po części, rozdzielać coś między różne osoby' (*děliti* darove, milošćino), 'współuczestniczyć w czym, przeżywać co wspólnie z kim, korzystać z czego wspólnie z kim', jako termin matematyczny 'wyznaczać iloraz dwu liczb' (SSKJ), *deliti se* 'rozdzielać się' (reka, cesta *se deli*), sch. *dijèliti dijèlim* (dial. czakaw. *diliti dilis*, Jurišić Vrgada) 'rozkładać coś na części, dividere' od XVI w. (też u Vuka; stąd lud. 'ciąć na kawałki', RSAN), 'rozdzielać na części, dając je różnym osobom, grupom itp.; określać, rozporządzać, co komu ma przypaść w udziale, przydzielać; rozdzielać' (por. lud. lov loveći, krivo *dijeleći*; ajde, brate, da lovak *delimo* 'distribuer'), 'rozdawać (np. dary, łaski), obdzielać czymś, largiri' od XIV w. (często 'dawać jałmużnę', już w XV w., też lud. u Vuka), 'uczestniczyć w podziale czegoś, np. majątku', 'współuczestniczyć w czymś, przeżywać co wspólnie z kim; zgadzać się z kimś pod jakimś względem', 'udzielać' (np. *dijèliti* sakramente 'ministrare sacramenta', RJAZ, RSAN), 'oddzielać coś od czegoś, odłączając, odgraniczając, separare, seungere' od XVI w. (por. w XVI w. *dušu s tilom dili* o 'chorobie powodującej śmierć'), 'odróżniać, różnić', jako termin matematyczny 'znajdować, wyznaczać iloraz dwu liczb' (RSAN), dial. czakaw. *razdilyt* na *d'eli tãrsje* od *mãtere* (HDZ I 175), *dijèliti se* 'rozdzielać się, ulegać podziałowi' (np. 'rozgałęziać się, o drzewach', 'mieć odnogi, o rzece') od XVII w., 'oddzielać się, odłączając się od kogoś, rozłączać się z kimś, z czymś' od XIV w. (w XVI w. *duša dili se is t'ela*, dziś lud. *deliti se s dušom* 'umierać'), 'odłączając się, oddzielać się od gospodarstwa, wspólnoty rodzinnej, zabierając jedną część majątku i zakładając własne gospodarstwo', 'przeprowadzać podział majątku z kimś' od XVI w. (też lud., RJAZ, RSAN), scs. *ДЕЛИТИ ДѢЛЪ* (tylko w Supr. partic. praet. pass. *ДЕЛЕНАГО*; w innych zabytkach kanonu z pref. np. *ОТЪДЕЛИТИ, РАЗДЕЛИТИ*), cs. *ДЕЛИТИ* 'rozdzielać na części, dividere, secare, distrahere', cs. *ДЕЛИТИ СЯ* np. *НЕ ДЕЛЯТЬ СЯ НИ О УЕСОМЪЖЕ* XIII w. (już w Supr. *ДЕЛИТЬ НИ СЯ ОУМЪ МЕМЕРСТА*, SJS, por. też Miklosich LP), bułg. *деля делю* aor. *делих* 'rozkładać na części, rozdzielać; dokonywać podziału' (też dial. np. Stojkov Banat *делъ*, BDial. VI 22: Gjumjurdžina *дел'а*), 'oddzielać, stanowić granicę, przegrodę między dwiema rzeczami, rozłączać' (też lud. u Gerova), 'odłączając, oddalać' (też dial., BDial. VI 22, Gerov), *деля с някого радости и скърби* 'dzielić z kimś radości i smutki, współuczestniczyć, przeżywać wspólnie', lud. 'wyróżniać, czynić różnicę między kimś' (Аз не те *деля* от децата си 'uważam cię za swoje dziecko'), 'czynić, powodować waśni, niezgodę' (Gerov), jako termin matematyczny 'wyznaczać iloraz dwu liczb' (RBKE), dial. z pieśni lud. *всякому чем дял делити* (Gerov s. v. *дѣлѣти*), *деля се* 'rozkładać się na części; być podzielny', 'odłączając się od kogoś, rozdzielać się z kimś', 'brać swoją część ze spadku, z dziedzictwa' (RBKE, też u Gerova), maced. *делу* perf. i imperf. 'rozkładać na części', 'rozdzielać, dokonywać podziału' (też 'o podziale ma-

jątku, spadku'), 'rozdawać; obdzielać, obdarzać', 'oddzielać, stanowić granicę; rozdzielać, rozłączać', 'różnić się, być różnym, innym', jako termin matematyczny 'wyznaczać iloraz dwu liczb', *дели се* 'oddzielać się; rozłączać się, rozstawać się; dokonywać podziału' (RMJ), dial. np. *śā d'āliḡa pu p'et kašk'eti* 'podzielili się po pięć czapek' (Małecki SW 19);

strus. *ДЕЛИТИ ДѢЛЮ* 'rozdzielać, rozkładać na części, dividere' od XI w., 'obdarzać, obdarowywać, obdzielać np. pieniędzmi' XV w. (Srezn., Słovarb SPIg.), *ДЕЛИТИСЯ* 'rozdzielać się' (Srezn.), ros. *делѣть делю делѣишь* (dawniej też *делѣишь* p. Kiparsky Wortakzent 303, SAR) 'rozkładać na części, rozdzielać, też np. ziemię, dziedzictwo; rozczłonkować, klasyfikować', *делѣть что с кем* 'dawać komuś część czegoś swojego; wspólnie z kimś korzystać z czegoś, dzielić się czymś z kimś' (с тобой *делѣть* и хлеб и кров), przten. 'wspólnie z kimś coś przeżywać, odczuwać' (*делѣть* с кем-л. горе и радость 'przeżywać z kimś radości i smutki'), dial. *дел делѣть* : Три разбойника *дел делѣт* 'dzielił łup, zdobył' (SRNG: z bajek lud.), jako termin matematyczny *делѣть* на два, три itp. 'dzielić przez dwa, trzy', dial. *делѣть* 'rozdawać, obdarowywać, obdarzać' (Мельниченко Jaroslavl), *делѣться* 'rozkładać się, rozpadać się na części', *делѣться* чем с кем 'dawać, oddawać komuś część swojej własności, wzajemnie obdarzać się częścią czegoś', jako termin matematyczny 'być podzielnym', dial. wyjątkowe *делѣться* 'kłócić się' (SRNG), ukr. *ділити ділю ділиш* 'rozkładać na części', 'rozdzielać, oddzielać, odgraniczać', 'rozczłonkować, klasyfikować', 'wykonywać dzielenie, wyznaczać iloraz dwu liczb', *ділити* з ким 'dawać komuś część czegoś swojego', przten. 'przeżywać coś wspólnie z kimś', stukr. *ДЕЛИТИ* 'rozdzielać, stanowić granicę' XV w., 'rozkładać, rozdzielać na części' XVI w. (Тумченко), *ділитися* 'rozpadać się na części; rozdzielać się na grupy, kategorie; dokonywać podziału np. majątku', *ділитися* чим 'rozdzielać coś między siebie; wspólnie z kimś korzystać z czegoś', 'być dzielonym na części', stukr. *ДЕЛИТИСЯ* 'rozdzielać się na części' XVII w., 'rozdzielać coś między siebie, np. spadek, majątek' XVI w., 'odróżniać się, różnić się pod jakimś względem' (Тумченко), brus. *дзяліць дзялю дзѣліш, дзяліцца* = ros. *делѣть(ся)*, też dial. np. Šaternik Červ. 'ts.'. ~

Denominativum od *dělz* (zob.), dokładny odpowiednik lit. dial. wsch. *dailjti dailaū* 'dzielić'. Por. paralelne denominativa germ.: *dailjan* (goc. *dailjan*, stwniem. *daili-*, *daila-*) < goc. *dails*, stwniem. *teil*, niem. *Teil*, p. *dělz*. Trautmann BSW 43, Fraenkel LEW 80, Sławski SE I 194—5.

T. Sz. — F. S.

dělitsba 'dzielenie, podział na części, np. majątku'

~ ces. rzadkie *dělība* 'dzielenie, podział, np. majątku' (Přír. slov.);

sch. *dělība, djělība* 'dzielenie, podział, np. majątku', jako termin matematyczny 'działanie arytmetyczne wyznaczające iloraz dwu liczb' (RSAN, RMat.), bułg. *делѣмба* 'dzielenie, podział majątku' (też dial. np. *дѣлѣмба* 'dzielenie, podział', BDial. II 152: Rodopy), 'podział, klasyfikacja' (RBKE), maced. dial. *делѣмба* (Vidoeski Kumanovo 100, 129);

ros. dial. *делѣмба* 'dzielenie, podział czegoś; dzielenie, podział majątku i ziemi' (SRNG). ~

Por. 1. z suf. *-tva*: sło. *delitev -tve* 'dzielenie, podział', 'udzielanie' (*delitev* sv. zakramentov), jako termin matematyczny 'działanie arytmetyczne wyznaczające iloraz dwu liczb' (Pleteršnik, SSKJ);

2. czes. *dělítko* 'to, według czego się dzieli, zasada podziału' (Přír. slov.), sła. *dělítko* 'rozdzielnik, rozłącznik' (tylko u Kálala), głuż. *dźelatko* 'rozdzielnik' (Zeman; u Pfuha *dźeladko* 'divisionis signum').

Nomen actionis od *děliti* z suf. *-it̃ba*, o suf. p. I 62.

T. Sz.

dělnŏti *dělnŏ* pld. perf. od *dělati*

~ sch. dial. *dělnuti -něm* 'trochę naciąć nożem, siekierą, zaciąć' (perf. dem. do *děljati* 'ciosać'), bułg. *дѣлна дѣлнеи* perf.-dem. 'obciosać, obrobić (drewno, kamień)', maced. *делне* perf. 'naciąć, zaciąć', przen. 'zabić'. ~

Pierwotne perf. z suf. *-nŏ*. Znaczenie deminutywne wtórne. Por. *čeknŏti*.
W. B.

dělo 'kładzenie, stawianie, położenie czegoś trwałego, co pozostanie, np. domu', 'robienie, wykonywanie pracy, działanie: praca, robota, wynik, rezultat, owoc pracy', **dobro dělo** 'dobry czyn', **z̃lo dělo** 'zły czyn', **božje dělo** 'boży czyn, wynik bożego działania', **dělo rŏku** (rŏkъ) 'opera manuum', **jẽti sẽ děla** 'wziąć się do pracy', **kъ dělu!**, **do děla!** 'do pracy, do roboty!'

~ pol. *działo* 'czyn, praca, zadanie, sprawa, działanie, uczynek' (spotykane i w dialektach: kasz. *żelo, żelo, żalo* ale tylko w okrzyku hej *do żela!*, *do żala!*, Lorentz PW, może z polszczyzny literackiej) od XIV w. (stpol. n. sg. tylko *działo* 'czynność, wykonywanie czegoś, uczynek, robota, praca', jeszcze u Trotza XVIII w. 'czynność, działanie, funkcjonowanie' w przykładzie: wątroba dobrze swoje *działo* robi), 'wynik, rezultat, owoc pracy lub działania, wytwór czego' (np. 'utwór literacki, naukowy itd. dużej wartości') od XV w. (stpol. *działo* 'rzecz wykonana, dzieło', 'sposób wykonania, sztuka'), w formie *działo* 'ciężka broń palna, armata' (już stpol. w XV w. 'machina do wyrzucania pocisków, katapulta', co do rozwoju znaczenia por. *czyn* 'uczynek': stpol. 'zbroja, machina wojenna', szczegółowo zob. Sławski SE I 190, tu też o rozszczeniu jednej wspólnej formy na dwa odrębne wyrazy, por. i Brückner SE 109, zob. też niżej stczes.; jeszcze w XVI w. *działo* i *działo* 'uczynek, czynność' itd. wobec *działo* 'armata' a wyjątkowo i 'fortyfikację, umocnienie': przestarz. z r. 1857 *działo* 'fortyfikacje', SP XVI IBL, SJP PAN), w języku mówionym dziś właściwie wyparte przez *czyn*, *praca*, *robotę*, stąd zachowanie się wyrazu w dialektach tylko w znaczeniach wtórnych i specjalnych, np. *działa* 'próżne przestrzenie (w kopalniach), czyli wykopane przez górników „komory”' (Karłowicz SGP z Krakowskiego, por. też stpol. od XIV w. *działo* 'określonej wielkości działka robocza w kopalni soli'), *działo* 'nieruchawy, niezgrabny człowiek' (ib., zapewne przen. z 'ciężka broń, armata'), kasz.-sł. *żalo* (Lorentz l. c., Sychta SK) 'len przyrządzony do przedzenia; len wyczesany; przedziwo do dziania sieci; snopek lnu; najgrubszy len, pakuły, kłaki' (zbyt pochopnie uważane za kalki z dniem. *wark* 'Werk' i 'Werg' podobnie jak wyrazy połab. i luż., p. Trubačev RT 66, 103. Można by uznać wpływ dniem. tylko na rozwój znaczenia 'pakuły, kłaki', inne znaczenia to prastary archaizm nawiązujący ładnie do pierwotnego znaczenia podstawy derywacyjnej), w częstych połączeniach *działo božje* (już w XV w. *działa boža*, ku *działu božemu*), *działo rŏk, rēki* (już w XIV w. w *działach rēku* twoju 'in operibus manuum tuarum'), *z̃lego działa* XV w., brać się, *wziąć się do działa* (już w XVI w. *jać się działa*), *do działa!*, kasz. *do żela!*, *do żala!*, połab. *d'olü* gen. *d'olo* 'robotę, dzieło, wysiłek', np. *ká d'olě* (*kъ dělu) 'do roboty', *no d'olü* (*na dělo) 'na robotę', *pü d'olě* (*po dělu) 'po robocie',

‘pakuły’ w gen. sg. *d'olo* (*děla) ‘pakuł’ (Lehr-Splawirski, Polański SE 136—7 też o ostatnim znaczeniu, por. także wyżej kasz.-sli.), dłuż. *žělo* ‘obróbka lnu, die Flachsarbeit’, ‘len, pakuły, der Flachs, das Werg’ (Muka), ‘czyn, praca’ (też dial., Fasske Vetschau), dial. ‘włókno lnu’ (Sorb. SA IV s. 60), *dobře žělo* ‘dobra robota’, *górše žělo* ‘gorsza sprawa’, pśawy do *žěla* byś ‘być pracowitym’, głuž. *džělo* ‘praca, robota, interes, zajęcie’, ‘pakuły, kłaki’ (też dial., Michalk Neustadt), u Pfuhla także ‘książka’, do *džěla* so dawać, *so džěla jmać* ‘brać się do roboty, do pracy’, czes. *dělo* ‘wykonywanie pracy, praca, czynność, robota, zajęcie, zatrudnienie’ od XIV w. (stezes. *dielo* ‘praca, rodzaj pracy, robota, działanie, robienie’, ‘praca fizyczna, np. w polu lub praca rzemieślnicza, np. praca w winnicy, budowanie, stawianie domu’, np. *dielo* toho domu stojí sto tisíc zlatých, Gebauer Sl., Novák SlHus, ‘postępek, uczynek dobry lub zły’, szczegółowo o znaczeniach stezes. zob. Talicajka, w: *Očerki po slovoobrazovaniju i slovopotrebleniju*, 1965, s. 122—30), też dial. np. *dělo* ‘praca, czynność’ (Gregor Slav.-buč. jako przestarz.; poza tym dial. rzadsze i w zmienionych znaczeniach np. spropadene *d'euo!* ‘okrzyk gdy się coś nie podarzy’, Malina Mistřice), ‘rezultat czynności’ (Pfir. slov., SŠJČ, już stezes.), przestarz. ‘sposób pracy, wykonanie, wyrób’ (SŠJČ, już stezes. z pocz. XV w. ‘sposób wyrobu jakichś przedmiotów’, np. sukňě... *vážaným dielem* učiněna, ‘wyrób, wytwór pracy rzemieślniczej, rękodzieło’, np. když jest Maria viděla od těch králev taká *diela* = złoto, kadidla, myrra), dial. także w znaczeniach specjalnych, np. *dělo* ‘plastry miodu’ (Bartoš DSM), *d'ělo* ‘woszczyzna w ulu’ (Gregor l. c.), dziś też *dělo* ‘armata, działo’ (por. Machek ES² 114, Holub — Kopečný ES 98, już w stezes. XIV w. na oznaczenie ‘machin do wyrzucania pocisków’), w częstych połączeniach np. *boží dělo*, *dělo rukou* ‘rękodzieło’ (Jungmann, już stezes. *diela ruku*), stezes. *diel dobrých*, *zle dielo*, dziś ruce *k d'ělu!*, *do d'ěla!* ‘bierzmy się do pracy!’, *k d'ělu!* ‘do roboty’, *míti se k d'ělu* ‘zabierać się do pracy’, sła. *dielo* ‘praca, czynność, tworzenie czego’, ‘rezultat czynności, wytwór, twór’, przestarz. ‘rzecz, sprawa’, *delo* ‘armata, działo’; *dielo rúk* a umu, dat' sa, chytit' sa do *diela*, priložit' ruku k *dielu* ‘wziąć się do pracy’;

sł. *dělo* (też dial. np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 15, 30) ‘praca, robota, trud’ (np. poljsko *delo* ‘robota polna’, *kože v delo* dati ‘dać do obróbki, do wyprawienia’) od XVI w. (Megiser 1592, por. u Dalmatina XVI w. *noč in dan so bili v delu*), ‘działanie, czyn, uczynek’ (np. *dobro delo*, sławna *delo*, na samem *delu* ‘in flagranti’), ‘twór, wytwór’ (np. *učeno delo*, *božje delo*, *hudičevno delo* ‘diabelskie dzieło’), z przyimkiem *za ... delo* ‘z powodu, dla’ (p. *děla*), np. *za božje delo* ‘dla Boga!’, *za naše delo*, *za moje delo* ‘z powodu, dla’, także w połączeniu *dobro delo* (Pleteršnik), sch. *djělo*, ikawskie *dělo* (w sch.-cs. XIII w. ślady wtórnego tematu na -es-: *děless* gen. pl., *dělessa* n. pl., por. Skok ER I 412) ‘działanie, robienie, praca, zajęcie, działalność, actus, actio, facinus’ (też dial. np. czakaw. *dělo* ‘praca’, HDZ I 156, inne formy czakaw. p. Skok l. c., u Vuka *djělo* ‘facinus’) od XII w., ‘rezultat pracy, wynik działalności, opus, effectus’ od XVI w., dawne od XVIII w. i w pieśniach ludowych ‘ród, pokolenie, genus’, książkowe *djela* pl. ‘acta’ (np. z XVIII w. *djela* apostolska ‘acta apostolorum’, RJAZ), w połączeniach *dobro delo*, *zla djela*, *primiti se dela*, *pristupiti k delu* ‘wziąć się do pracy’, scs. ДѢЛО ДѢЛЕСЕ i ДѢЛА (temat na -es- spotykany najczęściej w Supr., zob. SJS, wprowadzony wtórnice pod wpływem *slovo -ese* zamiast pierwotnego te-

matu na -o-; punktem wyjścia tej zmiany fleksyjnej były może połączenia typu scs. Supr. и дѣлеса и словеса, zob. Diels AG 169, MátI Studie Havránek 150, Vaillant GC II 235, por. Meillet Ét. 257) 'praca, zatrudnienie', 'czyn, uczynek, opus, factum, actus; wynik pracy, wytwór, rezultat działalności, opus', 'rzecz, sprawa' (SJS), w połączeniach дѣла рѣкъ ѹловкѹ, блага дѣла, добра дѣла, зѣлам дѣла, bułg. *dělo, dělo* ludowe 'praca, robota, zajęcie' (BER I 338, Gerov), z ros. (BER l. c.) książkowe 'coś stworzonego, mającego wielkie znaczenie społeczne', 'sprawa sądowa; akta sprawy', zapewne też i 'działalność' (RBKE), *добро дело* 'dobry uczynek', maced. *дело* 'czyn, uczynek, dzieło, praca', 'utwór, twór' (RMJ; zapewne jak w bułg. połączone dwa różne wyrazy: rodzime 'praca': książkowe i obce 'efekt działalności; utwór'), *добро дело* 'dobry uczynek';

strus. *дело* 'działalność, czynność; postęp, czyn; praca, labor' (stąd liczne wtórne znaczenia jak 'wyczyn', 'bitwa, bój', 'spór, proces', 'siła, energia', 'wzór, podobieństwo', 'zasługa'), ros. *dělo* (o akcencie Kiparsky Wortakzent 48, 242) 'sprawa; rzecz; robota, praca, zajęcie', 'fach, dziedzina', 'czyn, uczynek, rzecz, sprawa, dzieje', 'sprawa karna, proces sądowy', 'akta', przestarz. 'przedsiębiorstwo handlowe, interes', 'bitwa, bój', dial. w znaczeniu podstawowym 'robota, zajęcie, praca' (np. Slovarь Rjazan.), w połączeniach np. *девичье дело* 'buduchi, являясь девушкой', *дойти до дела* 'добиться чего нибудь' (SRNG, Slovarь Urala), dawne XVI w. *дело* 'armata, machina oblężnicza' (z pol., zob. Vasmer REW I 338, ES I 497), w połączeniach np. *доброе дело* 'dobry uczynek', dial. 'swatanie, swaty' (SRNG), *по делам* 'dobrze', *до дела* 'довести' 'wydać za mąż' (ib.), *к делу* 'stosownie, do rzeczy, jak należy' (też dial. np. Slovarь Rjazan.), ukr. *діло* pot. 'praca, robota, zajęcie', 'rezultat, następstwo pracy, roboty' (SUM), 'czyn, uczynek, postęp' (Hrinčenko), 'sprawa, interes', 'coś ważnego, istotnego, sedno sprawy', rzadko 'proces sądowy' (SUM, Hrinčenko), śrukr. 'armata' (Tymčenko; z pol. zob. Rudnyckij ED II 141), w połączeniach *добре діло* 'dobry uczynek' (stukr. *добрам дѣла*, Tymčenko), *до діла, у діло* 'jak należy, do rzeczy', brus. dial. *дзѣла* n. 'sprawa, rzecz', 'praca, robota' (Šaternik Červ., Bjalkevič Mohylew). ~

Ze słow.: rum. przestarz. *deală* 'czyn, praca' (BER I 338), fiń. dial. *d'ielo* 'Sache' (z ros., Kalima SLO 38).

Pierwotne nomen actionis > nomen acti do *dě-ŋq* : *dě-ŋq dě-ti* (p.), o suf. -lo w tej funkcji zob. I 104. Podstawowe znaczenie 'kładzenie, stawianie, położenie (czegoś trwałego, co pozostanie)' przechodzące nieuchwytnie w terminologii technicznej w 'robota, trud, praca': 'rezultat, wynik układania, stawiania, działania': 'coś stawianego, postawionego, twór, wytwór, uczynek'. Por. lit. *pa-dė-lys* m. 'miejsce przechowania; podkład, jaje pod kurę'. Bliskie pod względem rozwoju znaczenia psł. *čínz* ('układanie warstwami': 'praca, dzieło').

Berneker SEW I 144—5, Trautmann BSW 48, Sławski SE I 190, Vasmer REW I 338. — Meillet RES VI 169 uważał *dělo* za termin pierwotnie kultowy, który sekundarnie zastąpił neutralne ie. *uerjom* n. 'dzieło'. — Neckel ZslPh VI 67—9 rekonstruował pień werbalny **dhē-l* < **dhē-* nawiązując do germ. **dēliz* 'facilis' > stnord. *dæll* 'łatwy'. — Łączono również z należącymi do ie. *dei-*, *deja-* 'błyszczeć, świecić' lit. *dailė* 'sztuka, dzieło sztuki', *dailūs* 'ładny, piękny, wytworny, ozdobny', nierzadkie w drugim członie różnych nazw

rzemieślników np. *rata-dáila* 'kołodziej' (Miklosich EW 45, Buga RFV LXX 104). Zob. Fraenkel LEW 79—80. Pod względem morfologicznym i semantycznym mniej prawdopodobne. P. *děla*. T. Sz. — F. S.

dělovati děluje iter. od *dělati*

~ pol. XVI w. wyjątkowe *działować* iter. od *działać* 'czynić, sporządzać' (SP XVI IBL, Dunaj ZUJ XXXII 20), dłuż. tylko z pref. np. *hob-žělovaš-luju* 'obrabiać (pole, drewno)', głuż. tylko z pref. np. *wob-džělovač-lujem* 'opracowywać; obrabiać, uprawiać (pole)', czes. dial. laskie *d'ělovač-luju* 'obrabiać, uprawiać (pole)' (Bartoš DSM);

śla. *dělovati-lujem* 'wywierać wpływ, oddziaływać; być czynnym, działać', sch. od XVI w. *džělovati-lujem* 'wywierać wpływ, oddziaływać; być czynnym, działać, funkcjonować; czynić, pracować', bułg. *о-дѣлвам*, u Gerova też *о-дѣловам* 'ociosywać, obrabiać';

ros. dial. *дѣловаться* 'długo trudyć się nad czymś, co, jak się wydawało, można zrobić bardzo szybko' (SRNG: Jaroslavl), ukr. u Żel. z pref. *від-дѣлывати* 'wywierać wpływ, oddziaływać' (inf. pod wpływem praes., por. stpol. wyjątkowe XVI w. *działować*, Dunaj l. c.). ~

Por. innowacje poszczególnych języków słow.: 1. z suf. *-ava-*: pol. wyjątkowe *działawać się*: Boga się ofiara *działawała* (Dunaj l. c.), czes. *dělávati* (już stczes., Gebauer Sl.) iter. do *dělati*, *ob-dělávati* 'obrabiać, uprawiać ziemię; czynić na wzór czegoś, naśladować';

2. z suf. *-yva-*: pol. dawne XVI—XIX w. *działywać* iter. od *działać*, dziś tylko z pref. *od-działywać* 'wywierać wpływ', ros. *дѣлывать* iter. od *дѣлать*, przede wszystkim z pref.: *об-дѣлывать-ваю* 'obrabiać, wyrabiać; wykładać, opracować, wykańczać czymś', stukr. wyjątkowe XV w. *дѣлывати* iter. od *дѣлати* (Тымценко).

O budowie zob. I 48.

W. B.

dělovatъ zob. *dělать*

dělovъ *dělova dělovo* pln. : pld. *dělovъnъ dělovъna dělovъno* 'dotyczący pracy, związany z pracą, roboczy'

dělovъ: ~ pol. *działowy* 'dotyczący dzieła, związany z dziełem' od XVII w. (L.), *dzielowy* od początku XVII w. 'dzielom należący, dzieła sprawujący, dzielny, działający' (według Lindego wyraz utworzony przez Knapskiego), dziś w terminologii specjalnej 'dotyczący techniki wydawniczej dzieł, książek, stosowany przy druku dzieła', dłuż. *žělowy* 'dotyczący pracy; dotyczący obróbki lnu', głuż. *džělowy* 'roboczy, dotyczący pracy', czes. *dělový* 'dotyczący dzieła, związany z dziełem', u Jungmanna też nie używane *dělový* 'dotyczący pracy, roboty', śla. *dělový* 'dotyczący dzieła, związany z dziełem';

strus. *дѣловыи* 'roboczy', *дѣловыи люди* 'robotnicy, pracownicy; poddani', ros. *деловый -вая -вое* 'dotyczący roboty, pracy, sprawę; roboczy; rzeczowy; praktyczny, użytkowy', dial. też *дѣловый -вая -вое* 'roboczy; praktyczny, użytkowy', 'rzemieślniczy' (SRNG), por. także *дѣловая*: *деловая* popa 'okres wyteżonej pracy przy żniwach' już w XVII w. (ib., Dal, Kotkov Očerki 284), z ros. bułg. *делови* 'roboczy, dotyczący pracy; sprawny, dzielny, energiczny; rzeczowy', ukr. *діловий -ва -ве* 'dotyczący pracy; roboczy; rzeczowy, praktyczny, użytkowy', 'dzielny, obrotny, energiczny; doświadczony, pracowity' (SUM), u Żelechowskiego *діловий* человек 'kupiec', brus. *дѣлаві* 'roboczy; rzeczowy, praktyczny, użytkowy'. ~

dělovъnъ: ~ słu. *děloven -vna -vno* 'roboczy', sch. przestarz. od XVII w. *djělovъnъ -vna -vno*, ekaw. *dělovъnъ* 'roboczy; czynny, aktywny, przedsiębiorczy' (RJAZ, R SAN, RMat.), cs. *дѣЛОВЬНЪ* 'roboczy, operis' (Miklosich LP), maced. *деловен -вна* 'roboczy, związany z pracą';

strus. *дѣЛОВЬНИИ* 'roboczy, έργου, operis'. ~

Por. słu. *dělovnik* 'dzień roboczy' od XVI w., sch. już w XVI w. *djělovnik*, czakaw. *dilovnik* 'pracownik, robotnik' (Vrančić, RJAZ), 'oskarżyciel' (Stachowski MS PAN 19 s. 46), cs. *дѣЛОВЬНИКЪ* 'człowiek interesu, negotiator' (Miklosich LP).

Adi. od *dělo* z suf. *-ovъ, -ov-ъnъ*.

W. S.

dělovъnъ zob. **dělovъ**

dělъ 1. *děla* 'dzielenie, podział', 'część całości, kawałek' (rezultat dzielenia), dial. przede wszystkim pld. też 'to, co dzieli, wyznacza granicę; wzniesienie terenu będące granicą między dorzeczami, zlewiskami, wododział; wzgórze, góra'

~ pol. *dział -tu* (stpol. też *działa*) 'część całości' (w podobnym znaczeniu stpol. XV w. *dział* 'część komuś przypadająca, udział, szczególnie część pola uprawnego', dziś dial., np. Szymczak Domaniewek), 'dzielenie, podział, rozdział' (też dial. 'dzielenie np. ziemi między spadkobierców') od XIV w. (stpol. od XIV w. 'podział, dzielenie, rozdzielenie, szczególnie majątku'), w tych znaczeniach dobrze znane i w XVI w., gdzie także 'uczestnictwo, czynny udział, wspólność, związek', 'podział treści, układ, dyspozycja, plan' (SP XVI IBL), dziś *dział* wodny albo *dział* wód 'wzniesienie terenu, będące granicą między dorzeczami lub zlewiskami, wododział' (SJP PAN), stpol. XIV—XV w. (z Podkarpacia, z okolic na pograniczu dawnej Rusi Halickiej, p. de Vincenz Symb. Taszycki 389—95), a dziś dial. pld. (z Podkarpacia, wyjątkowe i niezupełnie pewne z pieśni lud. z okolic Kielc) *dział* 'grzbiet wzgórza, wzniesienia, tworzący granicę, wzniesienie, wzgórze, góra' (Karłowicz SGP, Małecky — Nitsch AJPP m. 320, Kucala PSM, por. też de Vincenz l. c.), stpol. XV w. także wyjątkowo (1 raz) 'przedział, przepaść' (Słownik stpol.), dłuż. *žěl -la* 'część, udział' (Muka), czes. *díl -lu* 'to, co powstaje w procesie podziału, część, kawałek, kęsek czegoś', 'udział, część, np. majątku' (np. Dostal z dědictví určený *díl*, SSJČ; w tych znaczeniach znane w dial., np. Gregor Slav.-buč.) od XIV w., *díl* světa 'część świata, kontynent', stczes. *díel -la* także 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (Gebauer Sl., Flajšhans Klaret, Novák SlHus), dial. *díl* 'nazwa drogi, szlaku, traktu w osiedlach, osadach' (Bartoš DSM, Malina Místřice), poza tym dial. wałaskie w nazwach gór, szczytów, np. *Díl(y)*, Tylovské a Hažovské *díly* (z rum. *deal*, Bartoš l. c., Machek ES² 117, por. i Vincenz l. c. 391), sła. *díel -lu* 'część całości' (też pot. otcovský *díel*; *predat' svoj díel* 'część np. otrzymaną w spadku', *dostat' svoj díel* 'dostać lanie'), 'wydzielona część czego, zwykle kawałek gruntu w nazwach części pola, lasu, wsi' (*Diely*, na *Dieloch*, Horný, Zadný *díel*), *díely sveta* 'części świata, kontynenty';

słu. *děl* już w XVI w. 'pars' (SSKJ *děl -la*) 'część całości; kawałek' (*děl* světa 'część świata, kontynant'), także w znaczeniach węższych np. 'parcela; część lasu', 'część majątku odziedziczona, spadek', przestarz. *dobil je svoj děl* 'otrzymał karę' (SSKJ), sch. *džo dijela : dijela* (RMat.) 'część całości; kawałek' (też u Vuka) od XIV w. (dial. czakaw. z Suska *d'ěl* 'część; udział',

HDZ I 156, z Vrgady w postaci *dī* : *dīl dīlā*, Jurišić Vrgada), dial. 'dzielenie, divisio, distributio' od XVI w. (RJAZ, RSN), przestarz. i dial. *děo děla* : *děla* (*děo dějela* : *dějela*) 'góra, wzgórze', 'grzbiet góry, szczyt góry, grań' (też u Vuka 'mons') od XIII w. (tak RJAZ 'mons, collis', zob. też RSN), w XIII w. bardzo częste przy oznaczaniu 'granic' (Skok ER I 406), cs. *дѣлъ -ла* 'część, particula' XIV w. (SJS), 'pars, partitio', 'collis, mons' (Miklosich LP), już w ses. *прѣдѣлъ* m. 'granica, terytorium, obszar, Grenze, Gebiet, Land' (Sadnik — Aitzetmüller HAT), bułg. *дѣл дѣлѣм* pl. *дѣлове* 'część jakiejś całości' (też dial. np. u Stojkova Banat *дѣл дѣлѣ* 'część czegoś, kawałek', 'parcela gruntu'), 'rozdział, np. książki', 'udział, dola, los' (to tylko w sg., przen. i poet.), 'część czegoś, otrzymana przy podziale' (też dial. np. BDial. III 57, IV 198; u Stojkova l. c. 'posag'), dial. również 'dzielenie, rozdzielanie' (Gerov), 'wzgórze; szczyt góry; pagórek, wzniesienie między dolinami' (też w NT np. *Д'а́лѣм* 'wysoki szczyt', Kovačev MNSevl. 187, w NT oznaczających 'szczyt działu wodnego' np. *дѣбѣли дѣл*, *Рѣвни дѣл*, *Кѣмен дѣл*, *Кѣзи дѣл*, BDial. I 189, IV 198, BER I 472, RBKE, Kovačev Trojan 136, tenże MNGabr. 105, Zaimov MIPirdop 164), maced. *дѣл* m. 'część całości', 'udział, uczestnictwo', dial. *д'а́л д'а́лѣ* pl. *д'а́луви* 'dział, część' (Małeckii SW);

strus. *дѣлъ* 'część całości' XI w., 'część wydzielona, działka' XV w., 'granica' XIV w., 'podział, dzielenie, czynność dzielenia, szczególnie majątku' od XIII w., *въ дѣлѣхъ* 'in sulcis' XIV w., w NM *борсоуковъ дѣлъ* z XV w. (Srezn.), ros. dial. *дѣл дѣла* 'podział, dzielenie czegoś', 'wynik dzielenia, podziału: część, np. gruntu, łąki', 'miara ziemi równa 800 kwadratowym sążniom', 'łup czekający na podział' (z bajek lud.), 'część łupu', 'los, dola' (SRNG), ukr. dial. *дѣл дѣлу* 'część' (Hrinčenko), *дѣл* m. 'grzbiet góry; pagórek; pasmo górskie', *дѣл водний* 'dział wodny, Wasserscheide' (Żel., SDU 75, 133), częste w NT np. *Dil*, *Diw*, *Gil*, *Giw* oznaczających wzgórze, Czornyj *Dil* 'czarna góra', tj. 'porośla lasem' (Stieber TŁemk. II 20), brus. dial. *дзѣл -лу* 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (*дзѣл земли*), 'część, udział' (Nosovič, Bjalbkevič Mohylew). ~

Z pld.słow.: rum. *deal* 'wzgórze, pagórek' (Mihăilă Impr. 102—3, Cio-ranescu DER 279).

Por. pol. dial. kasz.-sli. *żel -la* : *żelū* 'część całości' (Ramułt, Lorentz PW, Sychta SK; AJK XI m. 527, cz. II s. 131: wyjątkowo też gen. sg. f. *żeli*), dłuż. *żel -la* 'część, udział; rata' (np. *swoj żel braś* 'brać swoją część', po *żelach* 'częściowo', Śwjela), głuz. *dźel -la* 'część, udział' (*dźel zemje* 'część świata, kontynent'), na dwaj *dźeļej* 'na dwie części', *dźel męc* (na *něčim*) 'mieć udział (w czymś)' (czyżby z pierwotnego *děl'ь*?).

Dokładny odpowiednik na gruncie germ.: stwniem. *teil* m., niem. *Teil* m. 'część, porcja, doza' (por. też goc. *dails* f. 'część'). Wyrazy psł. i germ. kontynuują ie. *dhai-lo-* (o suf. *-lo-*) psł. *-lъ* p. I 103). Zob. *děliti*.

Pierwiastek **dhai-* uważać trzeba najprawdopodobniej za paralelny wariant ie. *dāi-* : *dāi-* 'dzielić, rozdzielać, rozrywać' : stind. *dāyate* 'dzieli', gr. *δαίωμα* 'dzielię'. Wyprowadzanie wyrazów słow. z germ. czy też germ. ze słow. (ostatnio Machek ES² 117, Martynov SGLV 112—6, Milewski RS XXVI 132) nie jest prawdopodobne (p. Kiparsky GLG 64—5). — Znaczenie 'góra, wzgórze' (< 'to, co dzieli; granica rozdzielająca np. dorzecza potoków na stokach góry, zbocze góry, góra', p. Schütz GTS 24) rodzime jest niewątpliwie w pld.słow, skąd przeszło do rum. Zasięg geograficzny tego znaczenia w pld.słow. wskazywałby na możliwość wędrownej pożyczki koniec

końcem z rum., z sekundarną motywacją w oparciu o rodzime dělъ 'czynność dzielenia lub rezultat tej czynności' (szczegółowe uzasadnienie pożyczki dał de Vincenz l. c.). Nie można jednak wykluczyć rodzimości znaczenia, p. Stieber TŁemk. II 20.

Trautmann BSW 43, Sławski SE I 189, BER I 472, Skok ER I 406—7, Vasmer REW I 337, Kluge EW¹⁸ 776, Crânjală RV 246—7. T. Sz. — F. S.

dělъ 2. *děla dělo* pñ. 'roboczy, związany z pracą'

~ dłuż. dial. w wyrażeniu *žělъ žen* 'dzień roboczy' (Muka);

ros. dial. *дѣльнѣй -лая -лое* w wyrażeniu *дѣлая порá* 'okres wytężonej pracy, np. pora żniw, sianokosów' (SRNG, Slovarь Rjazan.). ~

Por. ukr. dial. *дїло* adv. 'rzeczywiście, prawdziwie, naprawdę'.

Adi. do *dělo*, por. *zoltъ : zolto*. O tym typie przymiotników zob. Taszycki PSS III 51—4. — Muka, nie znając odpowiedników słow., uważał formę dłuż. za synkopę z *žělawy* (żeń). Mało prawdopodobne. W. S.

dělъko zob. **dělъce**

dělъкъ 1. *dělъka* dial. wsch. 'człowiek czynny, aktywny'

~ ros. dial. *делок -лка́* 'człowiek do rzeczy, rzeczowy, rozsądny' (smoleńskie, SRNG), ukr. *діло́к ділка* 'spryciarz, kombinator' (SUM), brus. *дзяло́к дзялка́* 'ts.' (BRS). ~

Nomen agentis z suf. *-ъкъ* do *dělati*. O agentywnej funkcji suf. zob. I 93. Por. też synonimiczne formacje: *dělъць, dělаць, dělар'ъ*. M. S.

dělъкъ 2. w. zob. **dělъць 2.**

dělъ 1. f. 'stawianie, kładzenie; robota, sprawa; coś postawionego, zrobionego, przyrządzonego', wsch. 'przędza, nici do plecenia sieci; sieć, niewód', 'baré' ~ pol. dial. *žel* 'przędło plotu' (MAGP II m. 59, cz. II s. 34: Oleckie); sch. dawne już w XVI w. *djel* f. (zrekonstruowane na podstawie gen. pl. *djěli*) 'czynność, uczynek; sprawa, rzecz, praca, dzieło' (RJAŻ II 440—1: czakaw.);

strus. już w XIII w. *дѣль* f. 'sieć; niewód' (Srezn.), ros. dial. *dělъ* f., też *dúlъ* 'konopna albo lniana przędza do plecenia sieci rybackiej; siatkowa tkanina spleciona z grubych nici stosowana w sprzęcie rybackim; koniec sieci spleciony z przędzy, która skręcona jest z kilku nitok; sprzęt rybacki, sieć spleciona z grubych konopnych nici; niewód' (np. SRNG, Dal, Opyt, Opyt Dop., Slovarь Urala, SRSO, Mirtov Don.), 'baré; prostokątny otwór w ulu przykrywany deską; ściana z belek, kłoców' (SRNG, Dal), 'sprawa, rzecz, robota, praca' (SRNG), ukr. dial. *діль -ли* 'pęczek, motek nici do splatania np. sieci' (Hrinčenko), też *дель : dúль* f. 'płótno sieci rybackiej' (Leks. Bjul. VI 42). ~

Nomen instrumenti > nomen acti do *dějъ dějati : děti* dobrze zaświadczone w terminologii tkackiej i bartniczej, por. stpol. i dial. *dziac* sieci, *dziac* baré, dłuż. rybacny rěd *žas* 'pleść sieć rybacką'. Co do znaczenia 'przędło' por. *pręślo : prędq pręsti*. O suf. *-лъ* zob. I 106. Najbliższy odpowiednik: lit. *dėlis* m. 'niesienie jaj' (LKŽod. II 395).

Zob. *dělo*.

W. S. — F. S.

děľb 2. f. pln. 'podział, dzielenie', 'to, co zostało oddzielone, dział, część czegoś np. ziemi, zdobywczy, majątku'

~ pol. dial. pln. rzadkie *dziel dzieli* (częściej z wtórnym przejściem do tematów na *-io-*, *dziel dziełu : dziela*) 'dział, część czegoś np. ziemi, majątku' (Karłowicz SGP, AJK XI cz. II 131, Górniewicz Malbork), por. też tu należąca stpol. XVI w. *dziel*, w połączeniu *dziel...dziel* coni. 'bądź...bądź, częścią...częścią' (SP XVI IBL, L.), dial. indeclinabile *dziel, żył* 'część, niektórzy' (Nitsch WP III 310, 352);

strus. *дѣль* 'rozdział, podział', 'odstępstwo' (XIV w., Srezn. I 790, Dop. 99), ros. dial. *дель делу* f. 'część ziemi przypadająca na osobę lub grupę osób' (np. z okolic Wologdy), pln. 'podział zdobywczy myśliwskiej lub łownej', 'ściana z bierwion' (SRNG VII 345, 346), brus. *дзель* f. 'iloraz'. ~

Por. też 1. z suf. *-ja*: ros. dial. *дѣля* 'wydzielona część czego, udział' (pskowskie, SRNG);

2. z suf. *-ska*: pol. *działka* 'nieduży kawał gruntu', dawne 'część przypadająca z podziału, porcja', od XVIII w. 'podziałka, skala' (SJP PAN, SW, L.; z pol.: czes. dawne *dělka* 'scala', Jungmann), głuż. *dźelka* 'kreseczka na skali, na podziałce' (Zeman); sch. dial. *dijelka* 'dział, rozdział np. ziemi' (pln. Dalmacja, RJAZ); brus. dial. *дзялка* 'część' (Sejaškovič Grodno).

Pierwotne abstractum od *děľiti* z suf. *-b*. O ros. dial. *дель* 'barć' (zaliczonym tu przez Gauthiot MSL XVI 275) p. *děľb* 1. M. Š. — F. S.

děľb 3. zob. děľ'a 3.

děľbba 'rozkładanie na części, na działy, dzielenie, rozdzielanie, podział np. ziemi', 'część oddzielona od całości', **děľbьbь děľiti** 'dokonywać podziału, przeprowadzać podział'

~ dłuż. *želba* i *želba* (z *-t-* przez adideację do subst. *žěl*) 'dzielenie', 'coś oddzielonego, część', 'udział w czymś', 'porcja żywności, np. mięso, pieczeń, twaróg' (Muka), głuż. *dželba* 'dzielenie, podział', 'dział; udział; część, partia np. towaru' (Pfuhl, Zeman), czes. *dělba* 'dzielenie, rozdzielanie, podział' (Přír. slov., SSJČ, Jungmann), sła. *del'ba* 'ts.' (SSJ, Kálal);

słę. *dělba* 'dzielenie, podział np. majątku' (też dial.), jako termin matematyczny 'czynność dzielenia' (Pleteršnik), sch. *diđba, deđba* (w takich postaciach od XVIII w., starszą formę *delba* notuje jeszcze Voltidži, *dijelba* u Stulicia, dziś dial. *delba*) 'rozkładanie na części, działy, dzielenie, podział, rozdzielanie, rozgraniczanie, divisio, distributio; podział, rozdzielanie np. majątku, obszaru, dóbr i określanie, co komu ma przyspać w udziale', 'rozłączanie, dzielenie np. na oddzielne gospodarstwa, oddzielanie', 'określanie czyjegoś udziału, roli, zobowiązań itp.', 'współuczestniczenie w czymś', jako termin matematyczny 'jedno z czterech podstawowych działań arytmetycznych, wyznaczające iloraz dwu liczb', dial. činiti *delbu* 'dawać jałmużnę' (RSAN, RJAZ, RMat.), dial. *dělba* 'stypa, uczta pogrzebowa' (Elezović Kos.-Met.), bułg. *делба* 'dzielenie, podział majątku, spadku', przen. poet. 'los, dola' (RBKE), 'coś, co należy rozdzielić między kilka osób', 'część oddzielona od całości, dział' (Rečnik Botev), dial. *дѣлба, д'албъ, дѣлба* 'dzielenie, rozdział, podział, np. podział majątku, spadku, zysku' (Gerov, B Dial. IV 198, Stojkov Banat), 'dział, udział, część' (np. Разделихме го на три делби, Gerov, też z XVIII w. двѣ дѣлби 'dwie części'), 'dar, uzdolnienie, talent' (Имал от Бога добра дѣлба, Gerov), śrbułg. XIV w. *дѣлба* 'partitio'

(Miklosich LP, BER I 338: Kronika Manasa), maced. *делба* 'dzielenie, podział, rozdział np. spadku, majątku', 'dział, udział, część', 'dar, talent, uzdolnienie' (таква делба бор го делил), 'rozstanie się, rozłąka' (RMJ, MRS), dial. *делба, делба* (Vidoeski Kumanovo 30, 129);

ros. dial. *делба́* 'dzielenie, rozdział, podział, np. majątku, ziemi itp.', 'podział majątku łączący się ze sporem, kłótnią', *делбу делити* 'dokonywać podziału, przeprowadzać podział', *йти в делбу́* 'zostać rozdzielonym, ulec podziałowi, o majątku' (SRNG, Słovaryj Urala), ukr. *дильба́* 'dzielenie, podział' (SUM, Hrinčenko), stuktur. XVIII w. *дѣльба, дѣльба* 'podział, rozdział' (Тумчѣнко), brus. *дзяльба́* 'dzielenie, podział, np. majątku' (BRS, też dial., Šaternik Červ.). ~

Nomen actionis (> nomen acti) od *děliti* z suf. *-ьба*, o budowie p. I 61—2. Orzechowska MS PAN 8 s. 162. T. Sz.

dělьca zob. dělць 1.

dělьce : płn. *dělce, dělьko* dem. do *dělo*

dělce: ~ stezes. XV w. *dělce* 'robótka, dziełko', sła. *dělce* dem. od *dielo*; sła. *dělce* 'robótka, dziełko' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *djělce*: *djělce*, ekaw. *dělce, dělce, dedce*, zach. XVIII w. *dělce* dem. i hip. do *djělo*;

ros. *дѣльце* 'sprawa, sprawka, interesik', też u Dala, ukr. *дільце*: *дільце* dem. i hip. od *діло*, 'robótka; sprawka' (SUM). ~

dělce: ~ ros. dial. *дѣльце* 'sprawa, sprawka, interesik' (SRNG), por. czes. *dělěčko* (z nawarstwienia suf. *-ьko* na *dělce*) dem. do *dělo*. ~

dělьko: ~ pol. *dzielko* 'niewielki utwór literacki lub piśmienniczy', dial. kasz. *zěl'ko*: *zowl'ko* dem. do *zelo* (Lorentz PW), już w XVI w. *dzialko* 'lekkie dzieło małokalibrowe', dem. do *działo*, dłuż. *zělko* 'robótka, dziełko, sprawka', dłuż. *dzělko* 'ts.', czes. *dílko* dem. do *dělo*, sła. *dielko* dem. od *dielo*;

ukr. XVII w. *дѣлько* dem. do *дѣло* 'armata, dzieło' (Тумчѣнко). ~

O suf. *-ьce, -ice, -ьko* zob. I 101, 97, 93.

W. S.

dělць 1. *dělьca* : płn. *dělьca* m. 'kto dzieli, rozdziela, divisor', szczególnie 'kto przeprowadza podział mienia, majątku'

dělць: ~ sch. arch. rzadkie *djělac djělca* 'kto dzieli' (RJAZ z XV w., u Belostenca: *delec*), dial. *djělac* 'kto dzieli, rozdziela': svakom braecu po mrvicu, a *djელcu* polovicu (RSAN: Banija). ~

dělьca: ~ stpol. *dzielca* 'kto coś dzieli, szczególnie wykonawca testamentu, rozjemca przy podziale majątku' XV—XVII w. (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), czes. u Jungmanna *dělce* 'divisor' (bez przykładu). ~

Na pierwotnie szerszy zasięg tych formacji wskazuje derywat: adi. *dělцььць* (p.).

Nomen agentis z suf. *-ць* (*-ьca*) od *děliti*, p. I 100, 102.

M. Š.

dělць 2. *dělьca* zach. i pld. : **dělцькъ 2.** *dělьka* 'kawałek, cząstka', dem. do *dělь*

dělць: ~ czes. *dělce -lce* arch. 'część, udział; kawałek czegoś np. ziemi, pola' (stezes. od XVI w. w funkcji deminutivum od *děl, děl*, Gebauer Sl., Jungmann), sła. *dielec -lca* 'element, część', 'część pola' (SSJ);

sła. *dělce -lca* 'kawałek, część, odłamek' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dělac (djělac, kajkaw. delec)* 'kawałek, cząstka' (RSAN, RJAZ od XVII w.), bułg. dial. *dělьcu* dem. od *дѣл* (Gerov). ~

děľьць: ~ stpol. *dziialek* 'podział, dzielenie ziemi' (wyjątkowo w XV w., Słownik stpol.), głuź. *džělk* 'cząstka' (Zeman, Pfuhl), czes. *dílek* 'kawaleczek, odrobina, cząstka' (Přír. slov.), śla. *dielok -lku* 'ts.';

śle. *dětek -lka* dem. od *del* (Pleteršnik), sch. *dělak (dijělak) -lka* 'cząstka, kawaleczek' od XV w., dial. 'rodzaj dziecięcej zabawy' (RJAZ, RSAN), cs.-serb. XIV w. *дѣлькѣ* 'mons; monticulus' (Miklosich LP, RJAZ);

ros. dial. *делок -лка* 'доля сенокосного угодья, полученная по разделу' (Wołogda, SRNG). ~

Por. ponadto rozszerzone o dodatkowy suf. dem.: pol. dial. *dziialeczek*, dem. do *dzial* (Karłowicz SGP), głuź. *džěľěćk* 'cząstka, cząsteczka' (Zeman, Pfuhl), czes. *díleček*, dem. do *díl, dílec, dílek* (Přír. slov.).

Deminutiva z suf. -ць : -цьк do *děľьць*, p. I 93, 100.

M. Ś. — F. Ś.

děľьць 3. *děľьца* dial. 'kto coś wykonuje, coś robi, operarius'

~ czes. rzadkie *dělec dělce* 'pracownik, robotnik' (Přír. slov.);

sch. rzadkie *dělac*, jekaw. *djělac -lca* (w RMat. *dělac, djělac*) 'kto coś wykonuje, majster, mistrz; stwórcza, twórca' (RSAN), też dial. *děľjac -ľja* 'szpiczasty, ostry nóż kuchenny' (RSAN), bułg. w złożeniach: *дърводѣлець* 'cieśla, stolarz', dial. też 'dziecioł' (BER I 473), *земедѣлець* 'rolnik', śrbułg. XV—XVII w. *земедѣльць* 'agricola' (Miklosich LP), maced. *дрводелец* 'cieśla, stolarz', *земјоделец* 'rolnik';

strus. *дѣльць* 'robotnik' (XIV w., Srezn. Dop. 99), ros. *делѣц -льця* (u Dala też f. *деліца*) 'kombinator, spryciarz', dawniej 'kto dobrze się zna na rzeczy; kto dobrze zna prawo, przepisy' (SSRJ; nota bene Sreznjevskij *дѣльць* podaje w tłumaczeniu: 'делец, работник'), przestarz. też 'kto coś zrobił, sprawca, winowajca' (SAR), dial. 'człowiek do rzeczy, rzeczowy, rozsądny', *ночної делѣц* 'rozbójnik' (SRNG), ukr. przestarz. *ділѣць -лця* 'znawca, mistrz; człowiek zdolny, do rzeczy' (Bilećkyj — Nosenko), brus. dial. *дзялець дзяльця* 'sprawca, winowajca, kto nawarzył piwa' (Bjal'kevič Mohylew), tutaj też NO *Дзялець* (Biryła BA). ~

Por. jeszcze powstałe na gruncie poszczególnych języków słowiańskich inne, rzadsze formacje synonimiczne z suf. -ць: 1. *děľьць* (: *děľjati*): bułg. *дѣець* 'działacz', maced. arch. *деец* 'ts.', ukr. regionalne rzadkie *діець діиця* 'czynny, aktywny człowiek' (Żel.; w stukr. XVI—XVII w. natomiast *дѣиця* 'wykonawca', Tymčenko);

2. *děľovьць* : *děľovalьць* (: *děľovati*): sch. przestarz. *děľovac*, jekaw. *djělovac* 'robotnik, pracownik' (RSAN), przestarz. też *djělovalac* 'qui agit, facit' (XVII w., RJAZ), ros. stare *делосѣц* 'człowiek znający się na rzeczy; rzemieślnik' (Dal).

Nomen agentis z suf. -ць do *děľati*. We wsch.słow. widoczna też wtórna motywacja przez nomen *děľo*. O suf. zob. I 100.

Por. też *děľaць, děľarь, děľьцьк*.

M. Ś.

děľьцьѣ *děľьцьѣ děľьцьѣ* pln. 'rozdzielający, odnoszący się do dzielenia, podziału głównie majątku, własności'

~ pol. dawne *dzielczy -cza -cze* 'dotyczący podziału, dzielenia': transakcja *dzielenia*, listy *dzielenie* (L.: XVII—XVIII w.), czes. arch. *dělěti* 'rozdzielający' (Přír. slov., Jungmann z XVI w.; co do znaczenia 'cząstkowy, jednostkowy', por. też śla. *dielěti* 'cząstkowy', p. *děľьць* 2., dem.);

ukr. przestarz. *ділчий* -ча 'rozdziałający', u Tymčenki XVI—XVII w. *дѣлуи* 'odnoszący się do podziału własności'. ~

Por. też subst. w funkcji nazwy działacza: stpol. XVI w. *dzielczy -ego* 'rozjemca, pośrednik w sprawie działów majątkowych' (SP XVI IBL, L.), ros. dial. *дѣлчий -его* 'świadek' (Briańsk, SRNG), stukr. *дѣлуи* 'kto przeprowadza podział własności' (XVI w., Tymčenko).

Pierwotnie przymiotnik dzierżawczy od nomen agentis *děl'čьbъ: děl'ca* (p.). O tym typie formacji p. Sławski SE III 49—50, II 421—2. M.Š — F.S.

děl'kati děl'kajo pld. dem. od *děl'ati*

~ sch. *djěl'kati -kām*, ekaw. *děl'kati* 'obrabiać ostrym narzędziem drzewo, kamień, ciosać, rzeźbić', też u Vuka, 'robić, pracować, o zajęciu rzemieślników', 'bić, uderzać' (RJAZ, RMat.), dial. też *děl'kati: djěl'kati -kām* 'powoli pracować' (RSAN), bułg. dial. *дѣлкам -каи* dem. do *дѣлам* 'ciosać, gładzić, rzeźbić ostrym narzędziem drzewo, kamień', także u Gerova, dial. *дѣл'к'ам* 'ts.', np. BDial. III 211: Samokov, maced. *делка* 'ciosać, rzezać, rzeźbić', dial. *d'alkam -kaš* 'rąbię na drobniutkie kawałki' (Małecki SW). ~

Od *děl'ati*, o deminutywnych czasownikach na *-kati* zob. I 49—50. W. S.

děl'ma zob. *děl'a* 3.

děl'nica 1. 'robotnica, pracownica' (fem. do *děl'nikъ* 1.), 'pracownia, warsztat' ~ głuź. *dželnica* 'robotnica' (Pfuhl), czes. *dělnice* 'ts.' (w tym znaczeniu od XV w.), przestarz. 'warsztat, pracownia';

scs. Supr. *дѣльница* 'warsztat, miejsce pracy' (zob. Diels AG II 51, Sadnik—Aitzetmüller HAT), cs. XIII w. *дѣльница* 'officina' (Miklosich LP);

rus.-cs. od XI w. *дѣльница* 'warsztat, pracownia' (Srezn.), ros. dial. *дѣльница* 'pracująca kobieta, rękodzielnica' (Dal, SRNG), *дѣльницы* i *дѣльницы* pl. 'rękawice z jednym palcem, ściśle przylegające do rąk; rękawice do prostych prac' (SRNG), ukr. dial. *ділниця* 'robotnica, pracownica' (Hrinčenko), brus. dial. *дзѣльница* 'женщина, занимающаяся домашним рукоделием, мастерица' (Nosovič). ~

Od *děl'nъ* 1. Suf. *-ica* w funkcji formantu substantywizującego adi., p. I 98. T. Sz.

děl'nica 2. 'coś związanego z działem, podziałem, dzieleniem', 'oddzielony od reszty, odgradzony obszar, kawałek pola; wyodrębniona, wydzielona część jakiegoś obszaru, część większej całości', 'część przypadająca komuś przy podziale majątku, udział, portio, pars divisa terreni communis', 'to, co dzieli, oddziela, granica, miedza'

~ pol. *dzielnica* 'wyodrębniona, wydzielona część jakiegoś obszaru np. kraju, miasta, region, prowincja, strefa' od XVI w. (też dial., np. *dzielnica* 'część lasu', Kucala PSM), w stpol. od XIV w. 'odziedziona lub nabyta część majątku, szczególnie ziemi', XV w. 'ogrodzony kawał ziemi, może też samo ogrodzenie' (por. w związku z tym u Kn. XVII w. *dzielnica* 'to, co jedno od drugiego oddziela, np. miedza', L.), 'gałąź szlacheckiego rodu związana bliskim pokrewieństwem', wyjątkowe 'podział, divisio' (por. w podobnym znaczeniu w XVI w. 'różnica, rozdwojenie, niezgoda': *dzielnica* z *kim* i z *kim* 'między *kim* a *kim*'), też w różnych innych znaczeniach spe-

cialnych sprowadzających się do 'wydzielona część czegoś', np. u Kn. *dzielnice* w księgach 'kolumny, szpalty', w XVIII w. *dzielnica* wojska abo artylerji 'dywizja, znaczna ich część' (L.), głuź. *dźělnica* 'część miasta, dzielnica' (Zeman), sła. tylko u Jungmanna z Bernoláka *dielnica* 'mająca udział, uczestniczka' (u Jungmanna pod czes. postaciami fonetycznymi);

sł. dial. *dělnica* 'die Austeilerin', 'die Erbwiese, der Erbacker', 'die Heuscheibe auf der Wiese' (Pleteršnik), w języku literackim tylko 'papier wartościowy, akcja' (SSKJ), sch. *diðnica*, *diðonica* 'część np. roli, pastwiska, oddzielona od większej całości, parcela' (por. dial. czakaw. *diłnica* 'długa i szeroka parcela, rejon'), 'część, odcinek np. drogi budowanej przez jedną grupę robotników', 'partia utworu muzycznego', dial. 'część ziemi należąca do jednego właściciela' (też u Vuka *diðnica* zemlje 'portio') to od XVI w. (dial. także 'część przypadająca komuś przy podziale jakiejś całości, portio, pars divisa terreni communis', p. Mažuranić Prinosi 241, przestarz. 'część osiedla, miasta, rejon'), rzadziej 'granica, linia graniczna, miedza', przestarz. 'uczestniczka, particeps' w tym znaczeniu od XVII w.; częste jako NM i NT np. *Deonica*, *Delnica* z Serbii, Chorwacji (RJAZ, RŠAN, RMat.), w języku literackim 'akcja, papier wartościowy' (RMat.), bułg. dial. *делница* 'mająca udział w czymś, uczestniczka' (Gerov), *делница* 'graniczny kamień na miedzy' (Gerov Dop.), *делница* 'kawałek pola otrzymany przy podziale większej całości, dziedziczna część majątku' (BDial. III 57, BER I 472), 'dział, część majątku rolnego, np. niwa, łąka' (Ivanov SNU XXXVIII 109: Botewgradskie), też w NT *Делница* w kilku miejscach: 'pola dzielone między spadkobierców' (Zaimov MIPirdop 151), maced. *делница* 'część otrzymana po podziale wspólnego gruntu' (RMJ);

strus. *дѣльница* 'część, dział, udział' XIV—XV w., ros. dial. *дѣльница* 'podział, dzielenie majątku, ziemi', 'część łąki w pobliżu wsi' (SRNG), ukr. *ділниця* 'jednostka administracyjno-terytorialna', rzadko 'działka gruntu; odcinek jakiegoś obszaru', dial. 'część gruntu, działka', 'wydzielona część do pracy w polu', 'rów wokół wsi oddzielający pola uprawne; rów graniczny', 'granica', 'zewnętrzne ogrodzenie zagrody, wsi; brama na drodze do wsi' (Hrinčenko, Żel.), u Żel. też 'udział', stokr. *дѣльница* 'część, cząstka; udział; część majątku należna przy podziale' (Тумченко), brus. dial. *дзельница* 'kawałek drogi, mostu wydzielony do naprawiania' (Nosovič). ~

Od *dělnъ* 2., o suf. *-ica* substantywizującym adi. p. I 98.

T. Sz.

dělnica 3. zob. děln'a

dělnikъ 1. *dělnika* 'ten, kto pracuje, działa, pracownik, robotnik, operarius, qui opus facit', pld. też 'dzień powszedni, roboczy'

~ stpol. *dzielnik* XV w. 'robotnik, rękodzielnik', XV—XVI w. 'człowiek, który coś robi, pracownik, robotnik; działacz, sprawca' (Słownik stpol., L., SP XVI IBL), stdłuż. XVI w. *žělnik* 'robotnik' (Muka), głuź. *dźělnik* 'ts.', też 'warsztat' (Pfuhl), 'komórka na len' (: *džělo* 'len', Pfuhl, Zeman), czes. *dělník* 'robotnik, pracownik' od XIV w., dial. 'najemny robotnik w polu' (Bartoš DSM), z czes.: sła. książkowe i przestarz. *delník* 'robotnik, pracownik' (SSJ);

sch. *diðnik* 'ten, kto działa, pracuje, czyni coś, qui opus facit' od XVIII w., dial. *děonik*, *dělnik*, *djělnik* 'dzień powszedni, roboczy' (RŠAN), scs. *дѣльникъ*

Supr. 'warsztat, pracownia' (SJS), bułg. *дѣлник* 'dzień roboczy' (RBKE, Gerov, BER I 338), maced. *делник* 'ts.';

strus. *дѣльникъ* 'operarius' od XI w., ros. dial. *дѣльник -ка* 'człowiek rzeczowy, znający się na rzeczy, mistrz w swojej dziedzinie' (też *дѣльник -ка*), 'chwacki, dziarski człowiek, zuch', 'człowiek chytry, przebiegły, wykretny' (Dal, SRNG), ukr. dial. u Żel. *дѣльник* 'dzielny, pracowity robotnik', u Hrinčienki *дѣльник* = ros. *делѣц* 'zdolny pracownik, mistrz w pracy' (*дѣльникá* i діло боїться, przysłowie), brus. dial. *дзѣльник -ка* = ros. *делец*, мастер (*дзельника* дзело боїцца, Nosovič, przysłowie). ~

Por. bliskie słowotwórczo formacje synonimiczne: 1. z tym samym suf.: sło. *dělovnik* 'dzień roboczy' od XVI w. (Pleteršnik, Megiser 1592), 'ustalony wymiar godzin pracy w jednym dniu', petdnevni *dělovnik* 'tydzień, w którym pracuje się pięć dni' (SSKJ), sch. dawne *djělovnik* 'qui agit, facit' od XVI w. (u Vrančicia 'actor', RJAZ); sło. *dělavnik* 'dzień roboczy' (Pleteršnik, też dial., Tominec Črni vrh), także 'ustalony wymiar godzin pracy w jednym dniu' (SSKJ);

2. z suf. *-ьць*: ros. dial. *дѣльнѣц -ца* 'człowiek rzeczowy, znający się na rzeczy, mistrz w swojej działalności' (SRNG, Dal, Opyt Dop.); sch. przestarz. *djělovac djělovca* 'qui agit, facit' od XVII w. (RJAZ, RSAN); ros. arch. *делосѣц* 'ts.' (Dal).

Od *děl'na*, suf. *-ikъ* w funkcji formantu substantywizującego adi., p. I 90.

T. Sz.

děl'nikъ 2. *děl'nika* 'ktoś związany z działem, podziałem, dzieleniem: ten, kto dzieli; biorący w czym udział, uczestnik, współnik, particeps'

~ pol. *dzielnik -ka* 'jako termin matematyczny: liczba, przez którą dzielimy dzielną' od XVI w., dziś także 'znak graficzny, pozioma kreska używana przy przenoszeniu części wyrazów do następnego wiersza' (SJP PAN), dawne od XVI w. 'człowiek, który coś dzieli, w szczególności wykonawca testamentu, ten, kto przeprowadza podział majątku lub uczestniczy przy tym podziale w charakterze świadka' (SP XVI IBL), głuź. *džěl'nik -ka* (: *džěl'nica*, Pfuhl) 'ten, kto dzieli, dokonuje podziału; ten, kto przeprowadza podział majątku', 'chemik', 'biorący w czym udział, uczestnik, współnik' (Pfuhl; dziś też jako termin matematyczny = pol. *dzielnik*, Zeman), czes. u Jungmanna *děl'nik* 'biorący w czym, mający w czym udział', 'chemik' (w tym znaczeniu z Bernoláka);

sło. dial. *dělnik* 'ten, kto rozdziela, dzieli', prekm. *dělnik* i kajkaw. *del'nik* 'mający udział, np. ziemię przypadającą z podziału' (Pleteršnik), sch. *dionik -ka* i *diđnik -ika* 'wspólnik, mający w czym udział, uczestnik, particeps' od XV w. (por. u Vrančicia XVI w. *dil'nik* 'partiarus', u Belostenca XVII w. *del'nik*, *dionik* 'particeps'), 'osoba, która się oddzieliła od czegoś, np. od domu, majątku' (por. dawne od XVI w. 'ten, kto dzieli, distributor, dispensator', RJAZ), bułg. ludowe *делник* 'przy podziale majątku ziemskiego: każda z otrzymanych części' (RBKE; por. dial. *делник* 'dział, część majątku ziemskiego, np. pole, łąka', Ivanov SNU XXXVIII 109: Botewgradzkie), 'ten, kto ma w czymś udział, współnik' (И аз съм делник в тая нива 'и аз имам дял в нея', Gerov);

ros. dial. *дѣльник -ка* i *дѣльник -ка* 'chlew, obora', 'złób dla koni, krów', *дѣльник* 'część łąki' (SRNG), ukr. *дѣльник -ка* 'liczba, przez którą dzieli się inną liczbę' (matematyczne), 'część w mechanizmie, maszynie, słu-

ząca do oddzielania, oddzielająca coś w czasie pracy urządzenia' (SUM), brus. *дзельнік -ка* 'liczba, przez którą dzieli się inną liczbę' (BRS), dial. *дзёлнік -ка* (asymilacja *ln > nn*) 'miejsce w stodole odgradzone od klepiska, sąsiedź' (Bjaľkevič Mohylew). ~

Od *dělná* 2., o suf. *-ík* substantywizującym adi. p. I 90. T. Sz.

дѣлнѣ 1. *dělná dělnó* 'roboczy, związany z robotą, pracą, przeznaczony na pracę, pracujący, działający, czynny, dobrze, ochocho pracujący, działający, gorliwy w pracy; zdatny, zdolny do pracy, do wykonywania czynności, operarius', **дѣлнѣ дѣнь** 'profestus', **дѣлнѣ чѣловѣкъ** p. *dělník* 1. 'operarius' ~ pol. *dzielny* 'umiejący sobie radzić, dobrze się sprawiający' (np. 'robiący co umiejętnie, sprawnie; dobry, energiczny, czynny', 'waleczny, bitny, mężny', też dial. śl. *želni* 'waleczny, mężny', Lorentz PW) od XVI w., przestarz. a dziś rzadkie i książkowe 'skutecznie, silnie działający, mogący dużo działać; skuteczny, potężny' od XVI w. (dawne w XVI w. też wyjątkowo 'pracujący, działający, o pszczołach', w XVI—XVII w. jako derywat od *dzialo* 'armata' *dzielny* 'działowy, armatni', w XVI w. 'złożony z dział'), dawne 'mocny, tęgi, silny' (np. z XVIII w. *dzielniejsze* piwo z serem 'posilniejsze', L.), dial. *dzielny* obok 'śmiały, odważny' także 'duży; okazały, dobrze rozwinięty', np. *dzielny* koń (Szymczak Domaniewek; w języku literackim *dzielny* koń 'wytrzymały, silny, ognisty' od XVI w.), u Kn. XVII w. *dzielny* 'rozsądny, roztropny, baczny' (L.), dłuż. *želny* 'pracowity, działający, czynny; gorliwy', głuź. *dželny* 'pracowity, działający, tyczący się pracy, roboczy' (według Pfuhla z czes., Zeman nie notuje), czes. *dělný* 'pracujący' od XV w., 'pracowity, gorliwy w pracy' (też dial., np. Bartoš DSM, Hruška DSCh), 'tyczący się pracy, roboczy' (stąd ludowe *dělný den* 'dzień powszedni, dzień pracy', np. Bartoš l. c., Kott Dod. DSM, Malina Mistřice, poświadczone już w stczes. w XV w., Gebauer Sl.), śl. książkowe i przestarz. *dielny* 'czynny; aktywny' (z ros., SSJ);

sch. dawne wyjątkowe z XVIII w. *djelni dan* 'dzień roboczy, profestus' (RJAZ), według Skoka ER I 412 u Belostenca 1 raz *delan delna* (RJAZ nie notuje), cs. **дѣлнѣ** 'zdatny do czynu, do działania, skuteczny, effica' (Miklosich LP);

strus. **дѣлнѣ** 'zdatny do pracy, do czynu, do działania', ros. *дѣлнѣ* (*дѣлен дѣлнѣ дѣлно*) 'sprawny, zdolny do pracy; rzeczowy, rozsądny, roztropny, zdolny, dzielny; zdatny do obróbki, do produkcji', przestarz. 'przeznaczony do pracy', np. *дѣлнѣ дѣнь* 'dzień powszedni, roboczy' (SSRJ), dial. *дѣлнѣ* 'odpowiedni, zdatny do czego', 'wysokiej jakości, dobry', 'piękny, postawny', 'przyrządzony, gotowy, o ikrze wyjętej z ryby i nasolonej' (SRNG), ukr. dial. *дѣлнѣ* 'roboczy' (np. *дѣлнѣ час тепер; тепер жнива, время дѣлнѣ*, Hrinčenko), u Żel. *дѣлнѣ* też 'czynny, chwacki, dzielny', śrukr. **дѣлнѣ** (Rudnyčkyj ED II 141 z XVII w.), brus. dial. *дзельносьць* 'umiejętność zrobienia czegoś, biegłość w czymś, zdolność do czego' (Nosovič). ~

Por. cs. **дѣлнѣ** 'rerum' (od sekundarnego *dělo dělese*, p. wyżej pod suf. *-es-*, II 30).

Z pol.: lit. *delnas* 'wierny, oddany, słuszny, prawy' (LKŽod., dziś wyraz nie używany).

Adi. od *dělo*.

T. Sz.

dělnъ 2. *dělna dělno* 'dotyczący działu, podziału, dzielenia; związany z podziałem, działem, dzieleniem', 'dający się dzielić podzielnym'

~ pol. dawne *dzielny* 'dzielący, dzielony, dający się dzielić', np. *dzielny* kopiec, *dzielna* linia (L., stąd SJP PAN), w podobnym znaczeniu już w XVI w. 'dający się oddzielić, odmienny, odrębny, różny (od kogo)' (SP XVI IBL) i dial. sl. *žělnī* 'podzielnym' (Lorentz PW), stpol. już w XIV—XV w. *dzielny*, *dzielni* 'taki, który nie żyje z rodziną we wspólnocie majątkowej, któremu wydzielono część ze wspólnego majątku', 'podlegający podziałowi', stąd w połączeniach z subst. w znaczeniach specjalnych, np. z XIV—XV w. list *dzielny* 'pisemny akt podziału (majątku)', z XV w. *dzieln(i)a* owca 'owca dawana tytułem zatwierdzenia podziału majątku chłopskiego' (por. też z XVI w. *dzielne* subst. n. 'opłata dla dworu przy podziale majątku kmieckiego, uiszczana przez chłopą pozostającego na roli', SP XVI IBL), w XVI w. wyjątkowo *dzielny* 'obdarzony czym, wyposażony w co', głuź. *džělny* 'podzielnym', u Pfuhla też 'mający, biorący w czymś udział', 'częściowy, działowy', czes. dawne *dělný*, stczes. *dělný* 'mogący być podzielony, podzielny, divisibilis, particularis', 'mający udział, biorący lub mogący brać udział, część' od XIV w. (Gebauer Sl., Jungmann), u Jungmanna też 'rozdzielny, dzielący' (np. stěna *dělná* 'ściana rozdzielająca, działowa'), 'oddzielny, różny';

slę. *dělen -lna* 'częściowy; połowiczny' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dionī* (*dionī*) 'częściowy, odnoszący się do części czegoś, do działu', 'oznaczający granicę między częściami, działami' (RMat.; RSAN też *dělnī*, *dijelni*), w RJAZ *dijelan dionā* 'particeps' (wyjątkowe czakaw. XVI w.), 'divisibilis' (wyjątkowe XVI w.), 'partialis' (wyjątkowe XVIII w.), stsch. XIV w. *dělnъ* 'górski, montanus' (RJAZ), sch.-cs. *дѣльнъ* 'montis' (Miklosich LP);

strus. *дѣльнямъ грамота* 'gramota dotycząca podziału, dzielenia' od XIV w. (Srezn.), ros. dial. *дѣльный -ая -ое*, np. *дѣльная* пашня 'ziemia orna, rola podlegająca podziałowi' (SRNG). ~

Por. 1. adi. od *dělnъ* z suf. *-ovъ*: pol. *działowy* 'obejmujący swym zakresem pewien dział', 'dotyczący działów majątkowych', 'dzielący, oddzielający co' (SJP PAN, SW; L. bez dokumentacji), slę. *dělový* (adi. od *děln*) 'częściowy' (SSJ, Isačenko SRS), strus. *дѣловымъ*, np. *дѣловымъ землемъ* 'ziemia podlegająca podziałowi', *дѣловымъ грамота* 'gramota, dotycząca dzielenia, podziału' XIV w. (Srezn.), ros. dial. *деловый* 'przeznaczony do podziału, o użytkach sianokosowych', *дѣловый*, *деловый* 'rozdzielony, podzielony' (SRNG: archang.), u Dala (stąd SRNG) jako stare *деловоу* 'podzielny, rozdzielny, odnoszący się do podziału, rozdziału';

2. z suf. *-ov-ъnъ*: głuź. *džělowny* 'częściowy' (Pfuhl), czes. *dělovný* 'odnoszący się do działów, części' (Jungmann), sch. przestarz. *dělovan*, *djělovan* jako termin matematyczny 'odnoszący się do dzielenia; ułamkowy' (RSAN).

Adi. od *dělnъ* z suf. *-ъnъ*.

T. Sz.

děln'a pin. : zach. i pld. **dělnica 3.** 'miejsce, gdzie wykonuje się jakaś praca, pracownia, warsztat, officina'

děln'a: ~ głuź. *džělnja* 'warsztat' (Pfuhl), czes. *dělna* (stczes. XVI w. *dělna*) 'warsztat, pracownia', dial. moraw. *dělna* 'pomieszczenie, w którym się tłoczy olej, olejarnia' (Bartoš DSM, Malina Mistfice), slę. *dělna* (dial. *děln*, Kálal) 'warsztat, pracownia, zwłaszcza rzemieślnicza';

ukr. u Żel. *дільня* 'laboratorium'. ~

dělnica: ~ czes. przestarz. *dělnice* (u Jungmanna też *dělnice*) 'warsztat, pracownia' (Přir. slov.);

sch. dial. *dělnica* 'stół, warsztat stolarski' (RSAN), scs. Supr. *дѣлница* 'miejsce pracy, pracownia' (p. Diels AG II 51; wg SSJ I 550—1 *дѣлникъ*), cs. *дѣлница* 'ts.' (Miklosich LP). ~

W poszczególnych językach powstały nowsze formacje: 1. czes. dial. zach.moraw. *dělnišče* 'miejsce obróbki drewna w lesie' (Bartoš DSM);

2. ros. dial. *дѣлуце* 'bielenie płótna' (SRNG);

3. cs. XIV w. *дѣлаиште* 'officina' (Miklosich LP);

4. sło. *delálnica* 'warsztat, pracownia, dom pracy' (Pleteršnik), sch. przestarz. *djelaonica* : *djeladnica* 'pracownia, warsztat' (RSAN), dial. *djeljaonica* : *djeljadnica* 'stół, warsztat stolarski' (Vuk), dawne 'pracownia, warsztat' (RJAŽ); rus.-cs. *дѣлалница* 'γουρνάρια' (Srezn.);

5. głuź. *džělanišće* 'miejsce, warsztat pracy; zakres działania';

6. rus.-cs. (już w XI w.) *дѣлательница* 'officina' (Srezn.);

7. dłuź. *žělárna* 'warsztat; dom pracy', głuź. *džělarnja* 'warsztat';

8. dłuź. *žělárnica* 'warsztat', sło. *delárnica* 'dom pracy' (Pleteršnik).

Nomen loci od *dělati* z suf. *-en'a* (pierwotnie abstractum od adi. *dělně* z suf. *-ja*, p. I 138—9), o suf. *-en-ica* zob. I 98. W. B.

-děl'a 1. m. 'kto coś robi, wykonuje'

Tylko w złożeniach, por. głównie psł. *drəvoděl'a*, *dəvoděl'a*, a także inne formacje o lokalnym zasięgu, np. strus. *земледѣлѣ* 'rolnik, γεωργός' (Srezn. XII w., Miklosich LP), u Dala przestarz. *вєрєодѣлѣ* 'kto wyrabia sznury, liny', *зрєбодѣлѣ* 'kto wyrabia trumny', ros. dial. *бездєлѣ* *-лѣ* i *бездєлѣ* *-лѣ* m., f. 'próżniak, niepoń' (SRNG).

Nomen agentis od *dělati*. O suf. *-ja* w tej funkcji zob. I 83.

M. Š.

děl'a 2. f. 'robota, praca, dzianie np. sieci', 'coś zrobionego, wykonanego, dzianego np. sieć rybacka'

Jako simplex tylko w ros. dial. *дѣлѣ* *-лѣ* 'sieć rybacka' (SRNG; nomen acti);

również rzadkie są composita, por. ros. dial. *бездєлѣ* (dziś w funkcji adv.): тебе *бездєлѣ*, так ты и сиди (o kimś, kto się zasiedział w gościnie, SRNG), też nomen acti dial. *бездєлѣ* f. 'coś bezwartościowego, drobiazg, głupota';

tutaj także psł. *ne-děl'a*, zob.

Nomen actionis > nomen acti od *dělati*. O suf. *-ja* zob. I 81—3. Por. też *děl'ь*. M. Š.

děl'a 3.: pld.-wsch. też **děl'ь 3.**: **děl'ma** postpositio cum gen. 'dla, z powodu, propter, causa', **boga děl'a** 'dla boga, ze względu na boga', **sego děl'a, togo děl'a** 'dlatego', **čьso děl'a** 'dlaczego'

děl'a: ~ stpol. wyjątkowe (*Bogurodzica*) *dziela* postpositio cum gen. 'dla, ze względu na, gratia, propter' (Twego *dziela* krzyciela, bożyce, usłysz głosy);

stsch. zach. XV—XVI w. *dilja* postpositio lub praep. cum gen. 'z powodu, ze względu na, propter, causa' (Rec mi boga *dilja!*, RJAŽ II 390, Skok ER I 413), scs. Supr., Sav. *дѣлѣ* postpositio cum gen. 'propter, ob, per', 'dla, z powodu': *сѣботѣ уловѣнѣ дѣлѣ бысть а не уловѣнѣ сѣботѣ дѣлѣ*;

СЕГО ДѢЛА КРОТОСТЬ ИМѢЛШЕ (też cs., SSJ, sch.-cs. XIII w., RJAZ I. c.), stbułg. ДѢЛА postpositio cum gen. 'dla, z powodu': БОГА ДѢЛА, СЕГО ДѢЛА, УЕСО ДѢЛА, ТѢХЪ ДѢЛА (Vondrák, O mluvě Jana Exarcha Bulharského, Praha 1896, 10—11);

strus. ДѢЛА postpositio cum gen. 'z powodu, dla; dzięki': ЗАПОВѢДИ ДѢЛА ПОДЪИМИ ОУБОГА; ЖЕНИСНА ОУ БОГАТА ТЕСТА УТИ ДѢЛА; БОГА ДѢЛА НЕ ЛЕНИТЕСЯ (Srezn.), ukr. u Hrinčenki діля (u Žel. діля; stuktur. ДѢЛА : ДИЛА, Тымченко) postpositio cum gen. 'ze względu, z powodu, causa, propter' (= для): Бoga діля, brus. дзеля праep. cum gen. 'ze względu na, z powodu; dla': я зраблю гэта дзеля вас, dial. прыпяці дзеля каровы клінцоў (Bjaľkevič Mohylew, też Šaternik Červ.), dial. także дзэле (дзелё дружбы цыган повесився, Nosovič; stąd pol. dial. z Litwy dziele 'względem, wedle', Karłowicz SGP), stbrus. ДѢЛА często jeszcze jako postpositio: УОГО ДѢЛА, ТЕБЕ ДѢЛА, СЕГО ДѢЛА, КОРОЛЕВЪСТА ДѢЛЕ ИВЪСНАГО (XVI w., Karskij Belorusy II—III 426). ~ **děl'b**: ~ sle. rzadkie děl'j : za-děl'j 'z powodu, ze względu na', za tega děl'j, zategadel'j 'dlatego, z tego powodu', stsch. zach. XV—XVII w. dil, dil'j postpositio i praep. cum gen. = dil'ja: molim te boga dil; patim toga dil; upalih u nemoć dil'j straha (RJAZ II 385, 390), stbułg. ДѢЛЬ = ДѢЛА: ПТИЦЕ ДѢЛЬ (Vondrák I. c.);

strus. wyjątkowe XV w. ДѢЛЬ postpositio cum gen. 'z powodu, dla': А НАМЪ... ШЕСТАМЪ УАСТЬ ВЪ ПЕРЕРЕКЪ РѢКИ, ПРОЕЗДОУ ДѢЛЬ (Srezn.). ~

Tu może należy też stpol. rzadkie XVI-XVII w. dziel... dziel spójnik rozłączny 'bądź... bądź, czy... czy, albo... albo' (SP XVI IBL, L., Bednarczuk PSP 56).

děl'ьma: ~ scs. ДѢЛЬМА postpositio cum gen. = ДѢЛА: ИЗБРАНИИ ПРАВДЫ ДѢЛЬМА; ТОГО ДѢЛЬМА ВЕЛИКА УСТЬИ ИМѢХАХЪ, Supr., też cs. (SSJ);

strus. ДѢЛЬМА postpositio cum gen. 'z powodu, ze względu na, dla, propter, causa', ukr. u Žel. дільма = для, через (też u Tymčenki I 861 z XVI—XVII w. ДѢЛМА). ~

Por. dłuż. adv. žėla, žėla, žėla 'obok, mimo, koło' (semantyka wskazuje na stare skrzyżowanie z psł. dyl'a, Kopečný ESSB I 1, 59).

W niewątpliwym związku z děl'o, děl'b I. (zob.). Ślady pierwotnej motywacji zachowały się w sle.: za-delo 'z powodu, dla', np. za božje delo 'dla Boga', za naših pregreh delo 'z powodu naszych wykroczeń' (Berneker SEW I 196). Postać děl'a (budowa jak w synonimicznym cėt'a) sięga epoki bsł.: lit. děl (dziś praep. cum gen., w stlit. też postpositio), dėlei (praep. i postpositio cum gen.), dawne dėla, delia 'z powodu, dla' (LKŽod., Otrębski GL III 315: dėliai > dėlei > děl), łot. děl, dělā, děl, děl' praep. i postpositio cum gen. 'z powodu, dla', przyczynowe i celowe (Endzelin LG 501—2). O żywej motywacji wyrazu lit. (: dėti 'kłaść, stawiać') p. Fraenkel LEW 87. — Formacja děl'b reprezentująca produktywną kategorię adv. na -b (o niej Vaillant GC II 2, 683—8) jest motywowana przez paralelną do děl'o postać děl'b (zob. děl'b I.). — O suf. -ьma (punkt wyjścia: instr. dualu tematów na -i-) w děl'ьma zob. Vaillant GC II 2, 692. Rozwój znaczenia jak w łac. causā adv. (abl.) 'z powodu, dla, ze względu': causa 'przyczyna; dzieło, sprawa, rzecz, przedmiot'.

Berneker SEW I 195—6, Trautmann BSW 48, Sławski SE I 147, Vasmer REW I 338, Kopečný ESSB I 1, 55—9. — Wyrazy bałt. oddzielał od słów. bez przekonującego uzasadnienia Fraenkel LEW 86—7. — Pjinskij SM 90—1,

RFV LX 434 uważał psł. *děl'a* za skostniały gen. comparationis subst. *děl'b* 'część, podział' (ie. *del-* 'długi, wydłużać' p. *del'a*, *del'iti*, *del'gə*). Nie widać podstaw. W. B. — F. S.

děl'anica zob. **děl'an'ka**

děl'an'ka pln. : wsch. **děl'anica** 'dzielenie, podział', 'coś podzielonego, rozdzielonego na części, na dział, kawałki; część czegoś, dział; kawałek ziemi, pola uprawnego'

děl'an'ka: ~ pol. dial. *dzielanka* 'mięso pokrajane na równe kawałki, na obiad' (Karłowicz SGP z okolic Augustowa), 'kwadratowa lub prostokątna część lasu oddzielona rowami, liniami' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna, tu zapewne z brus.);

ros. *делянка* 'działka, poletko ziemi uprawnej lub działka do wyciębu' (SSRJ, Dal), przestarz. i dial. 'część czegoś' (ib.), dial. *делянка* 'podział pracy rzemieślniczej' (Dal), 'część pokosu, lasu, pola itp.' (Melniczenko Jaroslavl), ukr. *ділянка* 'działka ziemi, działka w lesie, poletko; część powierzchni czegoś' (SUM, Hrinčenko), 'połowa wiązki lnu, konopi' (Hrinčenko), brus. *дзялянка* 'działka ziemi, lasu itp.' (też dial., Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno), 'działka ziemi pod lasem', 'to, co otrzymuje się przy dzieleniu, część, udział' (BRS, to też dial., Šaternik l. c.). ~

děl'anica: ~ ros. dial. *деляница* 'niewielki kawałek, działka ziemi ornej' (Słowar' Rjazan.), ukr. dial. *діляниця* 'podział, dzielenie' (Hrinčenko). ~ Por. ros. pot. lud. *деляна* 'działka' (SSRJ, Dal).

Nomen actionis > nomen acti od partic. praet. pass. *děl'anə* (od iter. *děl'ati* < *děl'iti*), o suf. *-ka*, *-ica* p. I 94, 98—9. Co do rozwoju znaczenia por. *děl'nica*, *děl'enica*. T. Sz.

děl'ati *děl'ajo* iter. do *děl'iti*

~ sch. dawne XVI—XVII w. *dijel'ati* *djel'jam* (akc. wg RJAZ) iter. do *dijel'iti* (RJAZ, Skok ER I 407), bułg. u Gerova *делявам* iter. do *деля*.

Poza tym tylko w formacjach prefiksalnych: pol. np. *nadzielać* 'nadawać komu ziemię z podziału gruntów' (SJP PAN), już w XV w. *nadzielać* 'udzielać, użyżać, donare, erogare' (Słownik stpol.), *oddzielać* 'stanowić przegrodę, przedział; odgradzać, przedzielać (czym)', 'odłączać, odsuwać co od czego, rozdzielać co', 'rozłączać kogo z kim; powodować rozstanie; odłączać od kogo, odseparowywać' (SJP PAN; już stpol. XV w. *oddzielać* 'dzielić, rozdzielać, separare, removere'), *podzielać* 'brać w czym udział, współuczestniczyć w czym, przeżywać co wspólnie, korzystać z czego wspólnie z kim, dzielić z kim co', przestarz. 'dzielić, rozbijać na części' (por. w XVI w. *podzielać* żołąd między żołnierze, Mącz.), dial. np. kasz. *rozzelac*, *vęzelac*, *odżelac* (Syhta SK; u Lorentza PW tylko **zelac* **żelaję* iter. do *żelac*), głuż. *podżeleć -la* *někoho* z *něčim* 'obdzielać (kogoś czymś); pamiętać (o kimś w testamentie)' (Zeman), *rozdzéleć -la* 'rozdzielać; rozróżniać, odróżniać' (Zeman), czes. *podíletí -ejí* *koho* *čím* 'rozdzielać, rozdawać coś między kogo; dzielić się z kimś czymś; mieć w czymś udział, uczestniczyć w czymś', *rozdíletí (se)* 3 pl. *-ejí* 'rozdzielać (się)' (Přfr. slov.), stezes. np. *nadiel'eti -eju* imperf. do *naděl'iti* (Slovník stč.), śla. *oddiel'at' -l'a (sa)* 'odłączać (się)', *podiel'at' sa* na čom książk. 'mieć w czymś udział, uczestniczyć';

scs. **РАЗДЕЛАТИ** **РАЗДЕЛАЮЩ** 'oddzielać, dzielić, rozdzielać', też cs. np. **ОТЪДЕЛАТИ** 'separare' (Miklosich LP), bułg. np. *разделям* imperf. do *разделѣ* (RBKE); strus. **РАЗДЕЛАТИ** -ЛЯЮ 'rozłaczając', 'skracać', 'odpuszczać grzechy, rozgrzeszać' (**РАЗДЕЛАШЕСТЬ** **ГРЕХЫ**), ros. *разделять* -яю imperf. do *разделѣтъ* (SSRJ), dial. np. *поделѣться* 'dawać komuś część czegoś, dzielić się' (Słovary Rjazan.), ukr. *поділяти* -ляю imperf. do *поділіти*, *розділяти* -ляю imperf. do *розділіти* (URS), brus. *раздзяляць* imperf. do *раздзяліць* (BRS). ~

Por. dłuż. *huželovaš* iter. do *huželiš* (Muka), głuź. *podželować* -uje 'obdzielać (kogoś czymś)', *rozdzələwać* -uje 'rozdzielać; rozróżniać, odróżniać' (Zeman), czes. *podělovati* koho čím 'dawać komuś dział, część czegoś, rozdzielać coś między kogoś, obdarowywać kogoś czymś' (Přír. slov.), sła. *rozdeľovat'* sa imperf. do *rozdeľiti'* sa (SSJ), sła. *oddeljevati* -ujem imperf. do *oddeliti* (Pleteršnik), *podeljevati* -ujem (: *podeljavati* -am) imperf. do *podeliti* (Pleteršnik), sch. dawne XVI—XVII w. *djeljevati se djeljujēt se* imperf. do *djeljiti se* (RJAZ), maced. *поделюва* imperf. do *поделу* (RMJ), stuktur. **ДЕЛАВАТИ** XV w. iter. do **ДЕЛАТИ** (Tymčenko).

Od *děliti*, o suf. -ati -aje- w funkcji tworzenia czasowników imperf. i iter. p. I 47. T. Sz.

děl'nica 'dzielenie, podział', 'coś podzielonego, rozdzielonego na części, na działki, kawałki; część czegoś, dział; kawałek ziemi, pola uprawnego'

~ czes. *dělenice* 'dzielenie' (Přír. slov.);

bułg. dial. *деленѣца* 'część pola, łąki, lasu itp., którą ktoś posiada jako część dziedzictwa, spadku' (SNU XXXI 257: Teteven), maced. *деленѣца* 'o kobiecie: ta, która się oddzieliła np. od rodu, rodziny', 'podzielony dom' (RMJ);

ros. dial. *деленѣца* 'działka, zagon wydzielonej komuś ziemi, udział' (SRNG, Dal: pfn.), 'część', 'część lasu wydzielona jednej rodzinie do wyrębu' (SRNG), ukr. dial. *діленѣця* 'Teilung der Habe nach dem Tode, podział majątku po śmierci właściciela' (Žel.). ~

Por. 1. czes. rzadkie *dělená* 'dzielenie' (Přír. slov.);

2. dobrze poświadczony paralelnie utworzony w poszczególnych językach słow. derywat *děl'enska*: głuź. *džėlenka* 'pożegnanie, rozstanie się, rozłaska' (Zeman), czes. *dělenka* 'rodzaj sylabowej zagadki, szarada' (Přír. slov.), bułg. dial. *делѣнка* 'биле, що се дава за развала, за раздѣла, развалниче' (Gerov), ros. dial. *делѣнка* 'połowa kądzieli; część lnianego włókna, oddzielana przy rozczesywaniu od garści; ilość tego włókna, chwytana w rękę na raz', 'część czegoś' (SRNG), brus. dial. *дзялѣнка* 'część, udział' (Nosovič).

Nomen actionis > nomen acti od partic. praet. pass. *děl'enz* (p. *děliti*), o suf. -ica p. I 98-9. Co do rozwoju znaczenia por. *děl'nica*, *děl'anьka*. T. Sz.

děnica : **děňka** pfn. 'coś tkanego, dzianego', zach. też 'barć wydłubana w drzewie' *děnica*: ~ stpol. XIV—XV w. *dzienica* : *dzianica* 'przykrycie, opona', 'barć, pień drzewa zawierający barć', stczes. *dienicē* (*dñnicē*) f. 'przykrycie, opona, całun, kobierzec' (Gebauer Sl. I 220—1);

ros. dial. *дѣница*, *денѣца*, *дѣнѣца* 'dziana wełniana rękawica' (Dal, SRNG, o zasięgu Derjagin Dial. leks. 1973 s. 44—6). ~

Por. sch. dial. *děnica* 'rodzaj kiełbasy' (RSAN), bułg. *ндѣница* 'rodzaj kiełbasy z mielonego mięsa w cienkim jelicie'.

děňka: ~ pol. dawne i dial. *dzianka* 'drzewo, w którym wydrążono ul, barć'

(SJP PAN: XIX w., Karłowicz SGP: Kurpie, wg L. dem. od *dzienia*), dawne XVIII w. 'dziana szata; nocna kamizelka' (L.), stłuż. *děňka 'ul' (wskazują nań NT XIV—XV w. *Dengkewicz, Denkewicz, głuż. Dzenikecy, Eichler* Issled. serboluż. 193);

ros. dial. *дѣнка, дѣнка* 'dziana wełniana rękawica' (Opyt, Dal, SRNG, Derjagin l. c.), brus. dial. *дзянкi* pl. 'rękawice' (Sejaškovič Grodno). ~

W poszczególnych językach słow. występują derywaty od podstaw sekundarnych: 1. *dějānica*: ros. dial. *деяница* 'dziana rękawica wełniana' (Opyt, Dal, SRNG, Derjagin o. c. 44);

2. *dějānka*: ros. dial. *дѣнка* 'dziana rękawica wełniana' (Dal, SRNG, Derjagin l. c.);

3. *děvenica*: śle. dial. *devenica* 'kiełbasa' (Pleteršnik), sch. od XVI w. *djevènica* 'rodzaj kiełbasy', ros. dial. pskow. *дьвеніца* (: *дьвѣнка, дьвѣнка*) 'dziana rękawica wełniana' (Derjagin l. c.).

Od partic. praet. pass. *děňz*, o suf. *-ica, -zka* zob. I 98, 94.

W. B.

děňoti zob. **děti** 2.

děňz *děna děno* partic. praet. pass. od *děti*

~ pol. od XIV w. *dziany* (dawne *dzian*) partic. praet. pass. do *dziać*, dawne drzewo *dziane* 'pień drzewa z wyrobioną barcią' (od XV w., dial. substantywizowane adi. *dziono* 'wydrażenie pnia, część ula', Karłowicz SGP II 430 s. v. *dzień* f.), szaty *dziane* 'wykonane szydełkiem' (od XV w.), robota *dziana* 'haftowanie, wyszywanie' (XVI w.), dial. *dziany* pas; dobrze *dziane* o futrze 'gęste, puszyste' (Karłowicz SGP), dłuż. XVI w. (Jakubica) *pśiwożeny* 'ubrany, przyodziany', czes. *oděn, oděný*, przestarz. *odín* partic. praet. pass. do *odíti* 'ubrać; okryć, przykryć';

sch. *dijen* (stsch. *dějen*), *djèn* partic. pass. do *djěti* (w czasownikach prefikowanych, RJAZ), ses. **одѣнь** partic. praet. pass. do **одѣти** 'okryć, odziać', bułg. *наден* 'nałożony, przysztukowany' (Gerov). ~

Por. subst. stpol. wyjątkowe XV w. *dzieniec* 'drzewo z wyrobioną w nim barcią'.

Partic. praet. pass. do *děti* *dě-jō, dějati*. Kontynuuje ie. **dhē-no-*. Dokładne odpowiedniki: stwniem. *gi-tān*, ags. *dōn* 'uczyniony, zrobiony' < **dhē-no-*. Trautmann BSW 48, Pokorny IEW 236.

Por. *dětz*.

W. B.

děňzka zob. **děnica**

děňz f. zach. 'wyrobiona, wydłubana w drzewie dziupla dla pszczół, barć'

~ pol. dial. *dzień* f. 'dziupla dla pszczół wydłubana w rosnącym drzewie' (Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 121). ~

Por. pol. dawne od XV w. i dial. (Maciejewski l. c.) *dzienia* = *dzień*.

Derywat prymarny od *dějō děti* z suf. *-nz* (zob. I 117). Możliwe jednak, iż wyraz jest oparty na partic. praet. pass. *děňz*.

Por. *dětz*.

W. B.

děňje nomen actionis > nomen acti do *děti*

~ pol. *dzianie* nomen actionis do *dziać*, stpol. od XV w. *dzienie* n. 'barć wydrażona w żywym drzewie', w XV w. też 'schowek w ścianie', 'wyobraże-

nie czegoś, phantasia', parciane *dziehen* 'plócienne odzienie', dial. iyglički do *žúňa* 'igły do wyrobu dzianiny' (Gruchmanowa Kramaska 69), czes. *děni* n. nomen actionis do *díti se*, stczes. *děnie*, *dienie* 'działanie, actio', dial. wałaskie *deni* 'część ula' (Bartoš DSM);

rus.-cs. *дѣние* 'działanie, actio, czyny, uczynki; stworzenie, istota' (Srezn., Miklosich LP). ~

Na szerszy pierwotnie zasięg wyrazu wskazuje *oděňje* (zob.).

W kilku językach słow. spotyka się też paralelną formację od *děts*: dłuż. *zaše* n. 'to, co utkane, dziane; przędza, dzianina, tkanina; przyrząd do wyrobu dzianiny', głuż. *džeće* n. 'Wirken; Träumen' (Pfuhl), śl. *dětje* 'położenie, sytuacja' (Pleteršnik).

Od partič. praet. pass. *děns*, o suf. *-nje* zob. I 85.

W. B.

děpti *děbq* pld. 'iść po cichu, na palcach, powoli, ukradkiem; skradać się, czaić się, insidiari', iter. **děbati** *děbajq*

~ sch. dial. *děpti dębem* 'skradać się (przy łowach); czyhać, czatować, czaić się, zasadzać się' (RJAZ, RSN: wsch.);

tu może też ses. partic. praet. pass. *оу-дѣбнѣ* (zamieszczone pod *děb-ŋoti*). ~

Iter. **děbati**: ~ sch. dial. kajkaw. *debāti* 'czatować, czyhać, czaić się' (Herman Filologija VII 79: Virje), według Mažurancicia Prinosi 499—500 *debati*, *dijebati* 'ts.' znane różnym gwarom (nie potwierdzają jednak tego RJAZ i RSN), w XVIII w. czakaw. (?) u Vitezovicia *debati* 'iść powoli, pedetentim ire', *debajuci* 'pedetentim' (Matić Rad JA 303 s. 22), bułg. dial. *děbam* 'czaić się, czatować' (BDial. II 150: Rodopy), maced. dial. *děbam*, *děbaj* ra (Vidoeski Kumanovo 81, bez znaczenia). ~

Do *děbėti*, o budowie zob. I 43—4. — Według Merkulovej Etim. 1968 s. 86 należy tu też dalekie znaczeniowo ros. dial. pskow. *дѣбамъ* 'łamać' (w SRNG nie poświadczone). Mało prawdopodobne.

W. B. — F. S.

děra 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu, rozdarcie, szpara, scissura, conscissura, foramen', 'otwór w budowlach, sprzętach, narzędziach, foramen', 'zagłębienie, wydrążenie, dół, jama, jaskinia, nora, cavum terrae, foramen', dem. **děra** ptn.

~ dłuż. *žera* 'otwór, dziura, wydrążenie; jama, nora jako więzienie', dial. *žera* 'otwór, dziura' (Fasske Vetschau), głuż. *džera* 'dziura, otwór, wydrążenie, wyłom; szczyrba; jama, grotą; więzienie', też dial. np. Michalk Neustadt, czes. *dtra* instr. sg. *děrou* : *dtrou* 'dziura, otwór, wydrążenie; dół, jama, nora, barłóg; szpara, szczelina', przen. 'małe, ponure, zapadłe miejsce; więzienie', stczes. *diera* 'dziura, otwór; pieczara, jaskinia' (Gebauer Sl.), dial. *dtra* : *d'ira* 'dziura, otwór' (np. Siatkowski Kudowa II 108, Skulina Mor-slov. 142, Utěšený Čes.-mor. 58), śl. *diera* 'dziura, otwór; jama, nora; rozpadlina, wykop; barłóg zwierzęcia', przen. 'zapadła miejscowość, nieprzytulne, ponure miejsce', wulg. 'vulva', dial. *d'iera* (Habovštiak Orava 20, 73, Kálal), *d'era*, *dziera*, *žera*, *žijera* (Kálal, Sipos Bükk-Gebirge);

śl. *děra* 'rozdarcie, dziura w odzieży; dziura, otwór' (u Pleteršnika: prekmurskie), cs. *дѣра* 'scissura' (Miklosich LP);

strus. *дѣра* 'otwór; przełaz', ukr. *dipá* acc. *dipý* 'dziura, otwór; zagłębienie, szczelina', u Hrinčenki też 'przełaz', dial. łemk. *d'ira* : *d'irá*, *jíra* 'dziura' (Stieber AJLemk. m. 405). ~

Dem. **děřka**: ~ dluz. *žěrka* 'dziurka, otworek; dziurka w nosie', 'dziurka w plastrze miodu', gluz. *džěrka* dem. do *džěra*, u Pfuhla też *džěřka* 'ts.', dial. *džěrka* (nosowa) 'dziurka w nosie' (Michalk Neustadt), czes. *dirka* dem. do *dira*, już stczes. *dierka* 'ts.', też dial. *dirka* 'ts.' (np. Horečka Frenštát), sła. *dierka* dem. do *diera*, dial. też *dzierka* 'ts.' (np. Kálal);

ukr. *dirká* 'szpara, dziura, otwór', dial. 'ts.' (np. Hrinčenko), u Żelechowskiego *dirká* 'dziurka, otworek'. ~

Nomen actionis > nomen acti od *dero* *dirati*. Budowa i wydłużenie samogłoski rdzennej jak w paralelnym *dira* 'rozdarcie' > 'dziura, otwór'. Zob. I 59—61. Stosunek *děra* : *dira* jak iteratywnych *děratí* : *dirati*.

Zob. *děra*, *dora*, *dira*, *dura*, *dya*.

W. S.

děratí zob. **dirati**

děratъ *děrata* *děrato* zach. : zach. **děrovatъ** : wsch. **dirovatъ** 'mający dziury, przedziurawiony, dziurawy'

děratъ: ~ pol. dial. sli. *žerati* 'pełen dziur' (Lorentz PW), dluz. *žeraty* 'dziurawy, przedziurawiony', gluz. *džeraty* 'ts.' (też dial., Michalk Neustadt). ~

děrovatъ: ~ pol. dial. sli. *žerovati* (: *žerovati*) 'pełen dziur' (Lorentz PW), czes. rzadkie *děrovatý* 'dziurawy' (Přír. slov.). ~

dirovatъ: ~ strus. *дироватыи* 'dziurawy', ros. dial. *duposámyi* 'ts.' (SRNG: Wologda). ~

Por. ros. dial. *dupácmýi*, *dupácmýi* 'dziurawy' (SRNG).

W poszczególnych językach słow. są też podobnie zbudowane adi. od synonimicznych podstaw *dura*, *dya*: 1. pol. dial. sli. *žurati* 'dziurawy' (Lorentz PW);

2. pol. dial. kasz.-sli. *d'urovati*, *žurovati* (*žurovati*) 'dziurawy' (Sychta SK, Lorentz PW);

3. ros. pot. i dial. *дыповатыи* 'dziurawy, zniszczony', dial. też 'rozbity, pęknięty' (SRNG).

Derywaty od *děra*, *dira* z suf. *-(ov)atъ*, co do *-ov-* por. kasz.-sli. *žurovi* 'dziurawy' (Lorentz PW).

W. B. — F. S.

děravъ zob. **doravъ**

děrovatъ zob. **děratъ**

děrovitъ *děrovita* *děrovito* zach. 'mający dziury, przedziurawiony, dziurawy'

~ pol. dial. sli. *žeroviti* 'dziurawy' (Lorentz PW), gluz. *džerovity* 'ts.', czes. *děrovitý* 'ts.' (Přír. slov.). ~

Por. 1. stczes. *děravitý* 'dziurawy' (Gebauer Sl.);

2. pol. z XVII w. *dziurzysty* 'pełen dziur, dziurawy' (L.).

Od *děra* z suf. *-ovitъ*. Por. *děrovatъ*, *dirovatъ*.

W. B. — F. S.

děřka zob. **děra**

dětel'ь *dětel'a* pld. 'ten, który coś czyni, działa, tworzy, kto coś zrobił, sprawca, twórca, operator, auctor'

~ cs. **дѣтель** m. 'operator', już scs. **съ-дѣтель** 'twórca', **благо-дѣтель** 'dobroczyńca' (kalka z gr. εὐ-εργέτης), serb.-cs. **дѣтельница** f. 'sprawczyni, operatrix';

rus.-cs. дѣтель 'twórca, budowniczy, auctor' (Srezn.), stąd ros. u Dala *dětel'ь* 'sprawca, auctor'. ~

Derywowane prymarnie nomen agentis do *děti ded'q*: *dějč* p. II 50. Por. stind. *dhātar-* m. 'założyciel, inicjator', *dhātār-* m. 'twórca', gr. θετήρ 'twórca', łac. *con-ditor* 'budowniczy, założyciel, twórca' (Pokorny IEW 235—7: *dhē-tel-*: *dhē-ter-*).

O synonimicznych formacjach sekundarnych zob. *dělatel'ь*, *dělnikъ*.

M. Ś. — F. S.

dětenъ zob. **dětěňъ**

dětenъкъ zob. **dětěňъce**

dětěňъce zach. i pld. : zach. **dětěňъсь** *dětěňъca* : wsch. **dětěňъкъ** *dětěňъka* hip. do *dětę* **dětěňъce**: ~ sła. *detence* 'dziecko' (Kálal);

sch. od XVI w. *djetěnce*: *djetěnce* dem. i hip. do *dijete*, dial. 'dziecko do trzeciego roku życia' (RSAN), bułg. *detěnyce* dem. do *deme*, maced. *detenice* (dial. *d'atinci*, Matecki SW) dem. do *deme*. ~

Por. mogące wskazywać na oboczną postać *dětěňъce*: bułg. dial. *detěnyce* (: *d'atěnyce*) dem. do *deme* (BDial. VI 22), *ditěnyce* 'malutkie dziecko, niemowlę' (Stojkov Banat).

dětěňъсь: ~ sła. u Machka ES² 118 *dětenci* 'dzieci'. ~

dětěňъкъ: ~ ros. pot. *detěnyok*: *ditěnyok* -*nka* 'dziecko', dial. *detěnyok* 'młode zwierzęcia' (SRNG), brus. dial. pñ.-wsch. *dzičnyak*: *dzičnyak* -*nka* 'dziecko' (Nosović: *dzičnyok*, Bjałkevič Mohylew, o zasięgu DABM m. 85, Panjucič LNH 59). ~

Por. 1. ros. dial. *ditěnyka* hip. 'dziecko', pskow. *detěnyka* hip. 'dziewczynka' (SRNG);

2. bułg. dial. *detěnyko* = *detěnyce* (BDial. II 151: Rodopy), ros. dial. *ditěnyko* hip. 'dziecko' (SRNG: Nowogród).

Od pierwotnej podstawy subst. *dětę* (zachowanej też w stsch. XVI—XVIII w. *djetenje* n. 'dziecko', RJAZ, brus. *dzičnyā*: *dzičnyā* -*nyā* 'ts.', BRS, też Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew, Panjucič LNH 59, por. *dětětyce*: stpol. wyjątkowe XIV w. *dziecięcie* 'dziecko'), o suf. -*ьсе*, -*ьсь*, -*ькз* zob. I 93, 100—1. W. B. — F. S.

dětěňъсь zob. **dětěňъce**

dětę *dětęte* 'dziecko, infans, puer (puella), filius (filia)'

~ pol. od XIV w. *dziecię* *dziecięcia* (stpol. wyjątkowo też w XIV w. *dziecięcie*, w XVI *dzicię* < *dziecię*; dial. *dziecię*, *dziecio*, o zasięgu p. MAGP m. 482, cz. II 70—1) 'dziecko, infans; potomek, proles', w stpol. niekiedy też 'pisklą, pullus', kasz.-sli. *žecą* -*ąca*, *žecą* -*ąca* 'dziecko' (Lorentz PW), połab. *detą*: *detā* 'dziecko; spadkobierca', dluž. *žise* (dawne i dial. *žěse*) -*ěsa* 'dziecko', głuź. *džěco* *džěsca* 'ts.', czes. *ditě* -*ěte* (stczes. *dietě* -*ěte*) 'dziecko, infans; potomek, proles', stczes. też 'chłopiec, młodzieniec, młody mężczyzna', sła. *diet'a* -*a't'a* (u Kálala też *dēt'a*, *dit'a*) 'dziecko; potomek';

ste. *dēte* *detēta*: *dēteta* 'małe dziecko, niemowlę', sch. od XII w. *dijète* *djeteta* (dial. czakaw. *ditě* *ditěta*, Moguš Senj, Jurišić Vrgada, *ditě* *ditěta*, HDZ I 108) 'dziecko, infans; potomek, proles', ludowe 'młodzieniec', dial. (Serbia) 'badnjak' (RJAZ), bułg. *demé* 'dziecko, infans; potomek, proles' (też

dial. np. Stojkov Banat: *dumê*), dial. 'chłopiec' (BDial. V 166: Rodopy), maced. *deme* 'dziecko, infans; potomek, proles', dial. 'mąż' ('muż'), dial. *d'äŕ'a* 'dziecko; dziecko płci męskiej, chłopiec, kawaler; żołnierz' (Małecki SW);

strus. *дѣтѣ* 'dziecko, infans; chłopiec; potomek, proles', ros. *дѣтѣ* *дѣтѣ* *дѣтѣ* 'małe dziecko; małoletni syn lub córka', dial. *дѣтѣ* -*тѣ*, *дѣтѣ* -*тѣ*, *дѣтѣ* -*тѣ* 'ts.', pl. *démama* 'dzieci; pisklęta' (SRNG), ukr. *дѣтѣ* *дѣтѣ* 'dziecko', brus. *дѣтѣ* *дѣтѣ* 'ts.'. ~

Pśl. singulativum od coll. *děť* 'dzieci' (zob.) z suf. *-et-* w funkcji formantu tworzącego nazwy istot młodych (Lohmann KZ LVIII 229, Machek ES² 118, por. Sławski SE I 193). Nie widać podstaw do rekonstrukcji pśl. *dítě, identyfikowanego z stind. *dhi-tá-* partic. praet. pass. do *dháyati* 'ssie' (Rozwadowski BB XXI 154, por. też Brandt RFV XXI 218, Otrebski PSL II 56—9). Formy ruskie stare, ale przekształcone wtórnie drogą wewnętrznego rozwoju fonetycznego (p. Fortunatov KZ XXXVI 50—1, por. też później sam Rozwadowski RS II 111—2). — Trubačev STR 35—9 rekonstruował **dhoit-ent-* (*-ent-* suf. participialny) 'wykarmione piersią'. Nieprawdopodobne.

W. B. — F. S.

dětět'ьko pln. dem. i hip. do *děte*

~ pol. od XIV w. *dzieciatko*, też dial. np. kasz. *zeczotko* (Sychta SK), dłuż. *zišetko*, dawne i dial. *zěšetko*, głuź. *děćatko*, czes. *děťátko* (już stczes., też dial., Bartoš DSM, Hruška DSCh: *děťátko*), śla. *diet'atko*;

ros. *дѣтѣ* *дѣтѣ*, dial. *дѣтѣ* (SRNG), ukr. *дѣтѣ* *дѣтѣ*, brus. *дѣтѣ* *дѣтѣ* n. ~
Od *děte* *dětět'e*, o suf. *-ьko* zob. I 93. W. B.

dětět'ьce pld. dem. do *děte*

~ śle. książkowe *dětece* (SSKJ, u Pletersnika *dětět'e*, *dětět'e*, *dětět'e*) dem. do *dete*, sch. dawne XVI—XVIII w. *djètece* (*djětět'e*) dem. do *dijete* (RJAZ, Belostenec: *detece*). ~

Por. 1. stpol. wyjątkowe XIV w. *dziecięcie* 'dziecko', brus. dial. wyjątkowe *дѣтѣ* 'dziecko' (Karskij Belorusy II—III 185, Panjucić LNH 59), por. *dětenyce* : *dětene* p. *dětenyce*;

2. sch. *djètešce* : *djětět'e* (od XVII w., w XVI w. *djetešce*), dial. też *djětět'e* (Vuk, RJAZ, czakaw. *ditěhce*, Jurišić Vrgada) dem. do *dijete*.

O budowie zob. I 101. Por. *děťyce*, *dětenyce*. W. B. — F. S.

dětět'ь *dětět'a* *dětět'e* 'dziecka, należący do dziecka'

~ pol. od XIV w. *dziecięcy* 'dotyczący dzieci, właściwy dzieciom, dziecku, należący do dzieci, dziecka' (też dial. np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg), kasz.-śl. *zeczaci*, *zeczaci* adi. do *zecz* (Lorentz PW), dłuż. *zišecy* 'właściwy dzieciom, dziecinny, naiwny', głuź. *děćacy* 'ts.', czes. rzadkie *dítěcí* 'dziecięcy, dziecinny' (Přir. slov., Jungmann), stczes. *dítěcí* 'dziecka, dzieci' (Gebauer Sl.), śla. *det'aci* (: *deteći*) 'dziecięcy, dziecinny' (Kálal);

śle. *dětět'ji* 'dziecięcy, dziecinny', sch. *djětět'i* (np. kajkaw. *deteč'i*, Belostenec) 'ts.', bułg. dial. *дѣтѣ* 'jakaś choroba dzieci' (BDial. II 151: Rodopy, VI 22);

ukr. *дѣтѣ* (u Hrinčenki też *дѣтѣ*) 'dziecięcy, dziecinny' (SUM, Żel.), brus. *дѣтѣ* 'dziecięcy, niemowlęcy, dziecinny' (też dial., Šaternik Červ., u Nosoviča 732 *дѣтѣ*). ~

Nie należą tu oparte na subst. *dětět'ьce*, *dětěn'ьce*: pol. dial. sH. *zęcłęcłi* 'dziecięcy, dziecka' (Lorentz PW), czes. arch. *dětěnčí* 'dziecięcy' (Přír. slov., Jungmann), dial. *dětěnčí*, *dětěnčí* 'ts.' (Kubín Kladsko), sch. dial. *djětečjě* 'dziecięcy' (RSAN).

Adi. od *dětę dětęte*, o suf. -jь zob. Vondrák VSG I 507—8, Brodowska-Honowska SPS 29—52. W. B.

dětěl'ь f. pld. 'działanie, czynność; czyn, uczynek'

~ scs. ДѢТѢЛЬ -ЛИ 'czyn, uczynek; działanie, czynność; sposób' (stąd rus.-cs. XI w. ДѢТѢЛЬ, XIV w. ДѢТѢЛЬ f. 'dzieło, czyn, uczynek; czynność, działanie; cnota', ros. cerk. u Dala *дѣтель* 'dzieło, działanie, czyn', też czes. u Jungmanna *dětel* 'dzieło, czyn, uczynek'). ~

Por. złożenie *dobro-dětěl'ь*: scs. ДОБРОДѢТѢЛЬ -ЛИ 'cnota', cs. też 'dobrodziejstwo, dobry uczynek, beneficium', stąd: sch.-cs. od XII w. *dobrodětel'ь* f., dziś *dobrodětel'j* 'cnota, virtus', bułg. *добродѣтел* f. 'ts.', maced. książkowe *добродѣтел* f. 'ts.', strus. ДОБРОДѢТЕЛЬ f. 'ts.', ros. *добродѣтель* f. 'ts.', pot. 'dobroć, łaskawość', ukr. *добродітель* f. 'cnota' (Żel.), brus. u Nosoviča *добродѣцель* f. 'dobry uczynek'.

Nomen actionis > nomen acti do *děti ded'q*, *dějati děj*q, o suf. -těl'ь zob. I 107, Meillet Ét. 417, Vaillant RES XXXVIII 215.

Por. *děť* 1.

T. Sz. — W. B.

dětěn'ь *dětěna dětěno* : **dětěn'ь** 'związany z dziećmi, z dzieckiem, dotyczący dzieci, dziecka, dziecięcy'

Na takie adi. zdają się wskazywać: 1. pol. dial. kasz. *zęcani* w zwrocie *zęc-zęcane* čase 'Kindes- und Kindeskinden Zeiten' (Lorentz PW);

2. czes. dawne *dětenský* 'dziecięcy' (Přír. slov.);

3. czes. dial. *dětěnčí* (Machek ES² 118), *dětěnčí* (Kubín Kladsko 171) 'dziecięcy';

4. psł. derywaty *dětěn'ьce*, *dětěn'ьсь*, *dětěn'ькь* (zob., tu też oparte zapewne na adi. *dětěn'ь* bułg. dial. *дѣтѣнѣ*, BDial. VI 22, *дѣтѣнѣ*, Stojkov Banat, dem. do *deme*).

Od *děť* 3., *dět-ę* z suf. -těn'ь : -en'ь jak np. *molděns* : *moldens*, zob. też *čj'vens*.

W. B. — F. S.

děti 1. *ded'q* 'położyć, postawić, umieścić coś gdzieś, ponere, collocare', 'zrobić, uczynić, wykonać coś, facere', 'rzec, powiedzieć, dicere', dial. zach. i pld. (zob. też *děti děno*, *dějati*) **děti komu** 'nadać komuś imię, nazwać kogoś imieniem, nominare, appellare' < *'postawić, nadać imię, nazwę' (z pierwotnego **děti komu jьmę**), **děti se** 'zapodziać się gdzieś, zniknąć gdzieś, przepaść, skryć się, schować się, znaleźć sobie schronienie, se perdere, se abscondere'

děti: ~ stpol. od XIV w., spotykane wyjątkowo jeszcze w XVI w., a dziś dial. *dziać* coś gdzieś w pierwotnym znaczeniu 'położyć, umieścić, podziać, abdere, abicere, seponere' (Słownik stpol., SP XVI IBL, Karłowicz SGP, co do rozwoju semantycznego por. AJK VI cz. II s. 197), w XV w. też *podzieć* 'zużyć, przeznaczyć na coś', połab. *sádet* (*saděti) 'uczynić, zrobić', *sáđ'el* 2 sg. perf. (**saděl's*), stczes. *dieti* co kam 'umieścić, położyć, schować' od XIV w., dziś tylko książkowe i przestarz. *díti dím* 3 pl. *dějí*, perf. *děl* 'powie-dzieć', stczes. *dieti děju dieš* (Gebauer HMČ III 2, 228—9), imperf. *diech*, aor. *děch* 'ts.' od XIV w., sła. *diet'* čo niekam 'odłożyć, schować, podziać'

(SSJ; też u Kálala: kde si to *del* 'gdzie to podziałeś, położyłeś, co z tym zrobileś');

sł. *děti dēm* 'postawić, położyć' (np. Kam si *del*? Nimam kam *deti*, dial. doleńskie), w SSKJ też 'pomyśleć', dial. 'powiedzieć' (według SSKJ *děti dēm* przestarz.), np. *del bi* = *rekel bi*, por. i dawne glos *deti* 'resonare' (Megiser 1592), dial. *děti dēm* także imperf. 'czynić, robić', sch. *djēti* (: wtórny inf. *djēsti*, *djēsti* analogiczny do czasowników typu *jēsti jēdēm*, *prēsti prēdēm*) *djēdēm*, ekawskie *děti dēdēm* (także dial. reduplikowane praes. *dēdēm*, Skok ER I 414) 'wsadzić gdzieś coś, włożyć, położyć, ponere' (u Vuka *djēsti* 'ts.') od XVI w., imperf. 'składać np. siano do stogu' od XIX w. (też Vuk *djēsti* 'in acervum colligo'), 'zakładać, zahaczać, nakładać' od XVIII w., dial. np. z Dubrownika imperf. 'nadziewać, faszerować, napelniać, np. kielbasę', dawne od XVI w. i dial. perf. i imperf. 'nadać imię', *děti dēm* (1 sg. *dēm* już w XV w.) od XIV—XV w. i dial. zach. (czakaw., dubrownickie) 'mówić, powiadać, dicere', 'nazywać, zwać, nominare', dziś dial. czakaw. *děti* perf.: *jā dēm*, 3 pl. *děju* 'powiedzieć' (HDZ I 157, o geografii zob. Skok l.c.), scs. *дѣти дѣдѣ* 'podnieść, wznieść, wyciągnąć, extendere, expandere, levare' (SJS), cs. *дѣти дѣдѣ -ещи* 'ponere', np. *камо меси дѣль дѣлѣтьсѣ, камо имамы дѣти сьсоуды* (Miklosich LP);

strus. *дѣти дѣжоу* 'posłać, pomieścić' XIII w., 'podziać, zapodziać' XIII w., 'czynić, robić' XIV—XV w. (Srezn.), ros. dial. praes. *дѣжу дѣжеу* (do tego wtórny inf. *дѣжеть*) imperf. 'zaprzepaszcząć, zapodziewać coś' (jarosławskie, SRNG, Мельниченко Jaroslavl). ~

děti se: ~ stpol. XV w. *dzieci się* (*dzieć się* wyjątkowo też w XVI w., SP XVI IBL) 'podziać się' (Słownik stpol. w dwu przykładach, np. z Rozmyślania przemyskiego: Kiedy moj miły syn będzie wisieć na krzyżu, kamo *się* będzie *dzieci* 'gdzie ja się podzieję, co z sobą pocznę'), też *podzieci się*, *podzieć się* XV w. 'ts.', dial. kasz. *dzec sa* 'podziać się' (Karłowicz l. c. z Hilferdinga), czes. książkowe *děti se* 3 sg. *děje se*, perf. *děl se* jako perf. i imperf. 'zgubić się, stracić się, podziać się gdzieś' (Přír. slov., SSJČ), dial. *d'et sa d'ēju sa* 'podziać się', np. Nevím, *γde sa mám smutná, dět?* (Malina Mistřice), sła. *diet' sa deje deju sa* perf. przestarz. 'stracić się, podziać się' (też u Kálala: *diat' sa, diet' sa*);

sł. *děti se* 'zwrócić się, podziać się, zacząć' (Pleteršnik), sch. *djēti se* 'zginać, zaginać, przepaść, zniknąć, podziać się' (RSAN, RJAZ) od XVI w., 'ruszyć gdzieś, pójść', 'wejść gdzieś' (RSAN), wyjątkowe z XVIII w. *djeti se* u što 'zmieniać się, przemieniać się w coś' (RJAZ), cs. *дѣти сѣ дѣдѣ сѣ* 'podziać się gdzieś, zniknąć';

strus. *дѣтисѣ дѣжоусѣ* 'podziać się' od XI w. (Srezn.), stuktur. XV w. *дѣтисѣ* 'ts.' (Tymčenko). ~

Archaiczny szcążkowo zachowany czasownik. Praes. *ded'q* kontynuuje pierwotne atematyczne **de-d-m̃* = stlit. *dem̃* 3 sg. *dest* (dziś lit. *dedù* 3 sg. *dēda* 'kłaść, stawiać, umieszczać; sadzić, siać; robić, sporządzać'), bsł. **de-d-mi*, ie. **dē-dhā-mi*, por. stind. *dá-dhā-mi* 3 sg. *dá-dhā-ti* 'stawia, kładzie', awest. *dadāti* 'kładzie, przynosi' < ie. **dē-dhē-mi*, gr. *τίθημι* 'położyć, postawić, umieścić; zasadzić, posadzić; złożyć, zdeponować; zrzędzić, sprawić; uczynić, zrobić', 'mieć za coś, mniemać, sądzić' < ie. **dht-dhē-mi*.

Por. też lot. *dēt* 'znosić, składać jaja', *dēt* 'nakładać, spajać kawałek żelaza lub stali', 'napelniać, nadziewać kielbasy', *duori dēt* 'zakładać leśną barę, drążyć drzewo w celu założenia ▼ nim ula'.

Dalej stoi łac. *faciō -ere fē-c-ī* 'robić, wykonywać, sporządzać, przysposabiać' wykazujące rozszerzenie pierwiastka o *-k-*. — Inf. *děti* ma dokładne odpowiedniki bałt. = lit. *dėti*, łot. *dēt*, por. też stind. inf. *dhā-tum*.

Pierwotne znaczenie 'położyć, postawić, umieścić' w terminologii technicznej przechodzi (pierwotnie nieuchwytnie) w 'robić, czynić' (też w innych językach ie., specyfikę pierwotnego rozwoju znaczenia najlepiej ujął Benveniste PLG 291—2), znaczenie 'rzec, powiedzieć' jest archaizmem semantycznym towarzyszącym nieraz znaczeniu 'zrobić, uczynić', zob. *praviti* (Zubatý Studie I 1, 90—102, Čalžkov BE XVIII 207—10).

Berneker SEW I 191—3, Meillet SC 226, Zubatý Studie I 1, 90—3, Sławski SE I 188—9, Vaillant GC III 303—4, Trautmann BSW 47, Skok ER I 414, Mayrhofer KEWA II 14—15, Fraenkel LEW 91—2, Frisk GEW II 897—8.

Zob. *dođeti, naděti, oděti, saděti, vzděti, vzděti, zaděti*. T. Sz. — F. S.

děti 2. (: *děnoŋi*) *děno* pld.-wsch. = *děti ded'o*, *děti se* (: *děnoŋi se*) *děno se* = *děti se ded'o se*

děti: ~ sł. *děti denem* (też dial., Tominec Črni vrh) perf. 'położyć, włożyć' (np. v žep *deti* 'wsadzić do kieszeni', pod ključ *deti* 'zamknąć', Pleteršnik; lovec *dene* puško na ramo; *dela* je roke pod glavo, SSKJ), sch. *djěti* (: *djěnuti*, *djěnuti*) *djěněm* perf. 'wsadzić gdzieś coś, włożyć, położyć, ponere', przestarz. i dial. perf. i imperf. 'nadać imię', imperf. 'składać, np. siano do stogu' (RSAN, p. też *djěti djědēm* s. v. *děti ded'o*), bułg. lud. *дѣна дѣнеи* aor. *дѣнах* i *дѣнах* perf. 'postawić, położyć, podziać' (RBKE), dial. *дѣна* 'wepchnąć, wsadzić, schować' (BDial. III 57), 'дѣнеи' 'składać w kopy siano lub słomę' (BDial. I 246, II 75: Sofijskie, BER I 471), maced. *dene* imperf. 'wtykać, nawlekać, nizać', perf. 'podziać, ukryć';

ros. *дѣть дѣну дѣнеи* perf. 'podziać, zapodziać', 'podziać coś gdzie, zrobić coś z czym', *дѣть* kogo 'ulożować, umieścić', ukr. *дѣти дѣну дѣнеи* 'znaleźć dla kogoś, czegoś miejsce, przytułek, podziać, umieścić', 'wykorzystać, zużyć, stracić', brus. *дзѣць дзѣну дзѣнеи* 'zapodziać, podziać' (też dial., Bjałkevič Mohylew). ~

děti se: ~ sch. *djěti se* (: *djěnuti se*) *djěněm se* 'zginać, zaginać, przepaść, zniknąć, podziać się', 'ruszyć gdzieś, pójść; wejść gdzieś' (RSAN), bułg. lud. *дѣна се* 'podziać się, schować się', dial. *дѣна се* perf. 'podziać się, stracić się, zgubić się' (Stojkov Banat), u Gerova *дѣни се* някъде 'idź precz', maced. *dene se* 'podziać się, schować się, skryć się';

ros. *дѣться дѣнется* 'podziać się, zapodziać się; znaleźć sobie miejsce, schronienie', 'ucieć przed kim, przed czym', dial. *кудѣ дѣться* 'cóż robić, cóż począć, o niemożliwości uczynienia, zmienienia czegoś', *дѣться* 'glazami neкуда (Słownik Rjazan.)', ukr. *дѣтися дѣнуся дѣнеи* 'zapodziać się gdzieś, zawieruszyć się, zniknąć', 'znaleźć sobie miejsce, przytułek', brus. pot. *дзѣцца* 'podziać się, zapodziać się', 'znaleźć sobie miejsce, schronienie' (też dial., Bjałkevič l. c.; Nosovič: *дзѣцца дзѣнуся*), dial. także *дзѣнуцца дзѣнуся* 'przepaść, podziać się' (Nosovič). ~

Do *děti ded'o*. Praesens prastare jak wskazuje orm. praes. *dnem* 'kładę' (*dīnem, ie. **dhē-no-*).

Pokorny IEW 236, Skok ER I 414.

T. Sz. — F. S.

děti 3. pl. t. 'dzieci, dziatwa, infantes, filii (filiae), pueri (puellae)'

~ pol. od XIV w. *dzieci* pl. 'małoletni; potomstwo względem rodziców'

(o zasięgu w gwarach zob. MAGP X m. 482, cz. II 71), kasz. *zeczé* pl. 'dzieci', połab. *detai* pl. 'ts.', dłuż. *žiši*, dawne i dial. też *žěši* pl. 'ts.', głuż. *džěći* pl. 'ts.', czes. *děti* pl. 'ts.', sła. *deti* pl. 'ts.';

scs. *дѣти -ни* pl. 'dzieci', bułg. dial. *děmu* pl. 'ts.' (Gerov, BDial. II 151: Rodopy);

strus. *дѣти* pl. 'dzieci', ros. *děmu deměū* 'małoletni; potomstwo', ukr. *dіmu dīmēū* 'ts.', brus. *džěyi džyčěū* pl. 'ts.'. ~

Por. wtórne singulativum (o paralelach p. Sławski SE IV 372 s. v. *ludž* < *l'udbye*): pol. dial. *dziec* m. 'dziecko' (o zasięgu zob. Nitsch DPŚ 194, MAGP I. c., Szymczak NSPP 51), czes. dial. moraw. *děť -ťa* 'dziecko' (Bartoš DSM).

Sekundarne przekształcenie (pluralizacja) pierwotnego coll. *děť*.

Rozwadowski BB XXI 154, Berneker SEW I 196, Lohmann KZ LVIII 229, Otrębski PSL II 56. W. B. — F. S.

děti! 4. *dětu* interi. pfn. głos, jakim przywołuje się młode zwierzęta domowe (gęsi, kaczki, prosięta)

~ pol. dial. (Mazowsze, Lubelskie, Łęczyckie, pogranicze śląsko-małopolskie) *dziec*, *dzieci*, *dzieci dzieci*, *dziecia dzieci*, *dzici* przywoływanie, wabienie gąsiąt, kaczek, świni (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Zaręba AJS IV m. 574, cz. II 19);

ros. dial. *děmy*, *dem* (*děmy*, *чyx*, *dem!*) interi. do przywoływania świni, *дѣтка*, *дѣтыж* wabienie prosiąt, *дѣтиу* wabienie owiec (SRNG; Dal), brus. dial. *džemý-džemý* wabienie świni, zwłaszcza prosiąt (Nosovič). ~

Do *děť* 3., *děť* oznaczających też 'potomstwo zwierząt'. Por. jednak *de de!* W. B. — F. S.

dětina 1. 'pojedyncze dziecko, infans, puer (puella)'

~ pol. od XVI w. *dziecina* 'dziecko' (pieszczotliwie lub z odcieniem politowania), też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, w XVI w. także NO *Dziecina* (SSNO), czes. *dětina* 'naiwny jak dziecko, dzieciuch', u Jungmanna 'dziecko';

śle. *dětina* 'duże dziecko', sch. dial. *djětina* 'chłopiec, chłopak', stsch. *дѣтина* 'dziecko', cs. *дѣтина* 'ts.' (Miklosich LP), bułg. dial. *детина* 'ts.' (Gerov);

strus. *дѣтина* 'dziecko, młodzieniec', ros. pot. i dial. *детина* 'rosły i silny mężczyzna', dial. też 'młodzieniec, kawaler; pomocnik kupca' (SRNG, Mirtov Don.), ukr. *дитина* 'dziecko; potomek, syn lub córka niezależnie od wieku', dial. *ditina*, *dityna* 'dziecko' (Stieber AJŁemk. m. 251), brus. dial. *džyčyna* 'młody chłopiec' (Bjalskevič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Por. maced. dial. *детино* n. 'dziecko' (RMJ).

Singulativum od *děť*, o suf. *-ina* zob. I 121.

J. R. — W. B.

dětina 2. pfn. 'dziecinność', 'dzieci, dziatwa'

~ pol. dial. sli. *zeczno -ně* 'starcza zdziecinność' (Lorentz PW), głuż.

džěčina (u Pfuhla też *džěczina*) 'dzieci, dzieciarnia';

ros. dial. *dětina* 'dzieci, dziatwa' (SRNG). ~

Por. pol. dial. *dziatowina* 'dziatwa' (Karłowicz SGP).

Abstr.-coll. z suf. *-ina* nawarstwionym na starsze *děť*, por. I 122. W. B.

dětiněti *dětinějo* 'stawać się dziecinny'

~ pol. dawne *dziecinieć -nieję* 'stawać się dziecinnym, niedołącznym, naiwnym' (SJP PAN, L.), już w XVI—XVII w. *z-dziecinieć* (L.), czes. rzadkie *dětinněti -ním* 'stawać się dziecinnym' (Přír. slov., Jungmann);

bułg. dial. *детинѣя се -нѣем се* 'zachowywać się jak dziecko, stawać się dziecinnym' (Geroв, BDial. III 211: Самоков: *детин'ѣем се*);

ukr. pot. *дѣтинѣти -нію* 'stawać się dziecinnym' (SUM), brus. pot. *дзяцінець -нею* 'ts.' (BRS, też dial., Šaternik Červ.). ~

Por. nowsze pol. *dziecinieć -nieję* 'stawać się dziecinnym, niedołącznym, naiwnym' (jeszcze u L. bez przykładu), czes. u Jungmanna *dětinněti -ním* 'ts.'

Denominativum od adi. *dětina*, o budowie zob. I 47.

W. B.

dětiniti *dětinn'о* pld.-wsch. 'czynić dziecinnym', 'stawać się dziecinnym, postępować jak dziecko', przede wszystkim *dětiniti se* 'stawać się dziecinnym, postępować, zachowywać się jak dziecko'

dětiniti: ~ sch. dawne *djětiniti -ním* (dziś *djětinjiti -njim*, też dial. np. czakaw. *djětinjiti -njis*, Jurišić Vrgada) 'postępować, zachowywać się, robić coś jak dziecko';

brus. dial. *дзєцініць -ню* 'uważać kogoś za dziecko' (Nosovič). ~

dětiniti se: ~ pol. dawne *dziecinieć się* 'postępować, zachowywać się jak dziecko' (SJP PAN);

sch. *djětinjiti se* 'udawać dziecko', bułg. *детиня се -нию се* 'zachowywać się jak dziecko' (też u Geroва), maced. *детину се* 'ts.';

ukr. *дѣтинитися -нюся* 'udawać dziecko, dziecinieć, np. na starość' (też dial., Hrinčenko), brus. pot. i dial. *дзяцініцца* 'udawać dziecko, zachowywać się jak dziecko, dziecinieć, np. na starość' (BRS, Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Denominativum od adi. *dětina*, o budowie zob. I 57.

W. B.

dětina *dětina dětino* 'dzieci, należący do dzieci, właściwy dzieciom'

~ stpol. rzadkie *dziecinny* 'właściwy dzieciom, dziecinny' (SP XVI IBL: 2 razy, tu też z XIV w. języki *dziecine* 'dzieci' w Słowniku stpol. s. v. *dziecinny*), dial. sli. *žeceni* 'dziecinny' (Lorentz PW), poľab. *detainə* nom. sg. f. 'dziecinna, dziecięca', dluž. *žešny* (wg Muki < *žešiny, zob. jednak *dětina*) 'dziecinny, dziecięcy', stczes. *dětinný* 'ts., nierozumny';

bułg. dial. *дѣтина* adi. meodmienne f. 'ciężarna' (BDial. II 151: Rodopy), maced. dial. *детина* f. 'ciężarna, o kobiecie; cielna, o krowie' (RMJ);

strus. **дѣтинны** 'dziecięcy, dziecinny', ros. dial. *детинный* 'właściwy dzieciom, dziecinny' (SRNG), brus. *дзяціны* 'ts.'. ~

Por. 1. sli. *dětinnji* 'właściwy, przynależny dzieciom, dziecku, dotyczący dzieci', sch. od XVI w. *djětinnji* (dawne *djětinnj*, dial. *detinnji*, Elezović Kos.-Met.) 'właściwy, przynależny dziecku, dzieciom', dial. f. *djětinnja* 'ciężarna, o kobiecie', bułg. dial. *детин'а майка* 'matka z małym dzieckiem' (BDial. I 246: Sofia);

2. *paralelne* adi. od subst. *dětca*: sli. *dětinnji* 'należący do dzieci' (Pleteršnik), sch. od XVIII w. *djětinn* (: *djětinnji*) 'ts.'

Adi. od *dět*, o suf. *-ina* zob. Vondrák VSG I 540—1, Brodowska-Honowska SPS 71—80.

Por. *dětinnə*, *dětinnəskə*.

W. B.

dětinnə *dětinnə* 'coś dziecięcego, związane z dziećmi, przeznaczonego dla

dzieci', przede wszystkim pln. 'miejsce, gdzie rozwija się płód, macica', wsch. 'wewnętrzna część grodu, gdzie chroniły się kobiety i dzieci', 'choroba dzieci, drgawki, rzucawka'

~ stpol. XVI w. wyjątkowe *dzieciniec -ńca* 'macica, miejsce, gdzie rozwija się płód' (SP XVI IBL), stczes. *dětinec -nce* 'ts.' (Gebauer Sl., Jungmann);

sch. *djetinci : djetinji* m. pl. 'trzecia niedziela przed Bożym Narodzeniem, w którą dzieci dają podarunki rodzicom' (Vuk, RJAZ, RSAN);

strus. *дѣтиньць, дитиньць* 'twierdza wewnętrzna, główny trzon obronny grodu, siedziba feudała' (Srezn., Miklosich LP, Poppe Mat.; o wewnętrznym umocnieniu, w którym chroniły się dzieci i inne osoby nie biorące udziału w obronie grodu zob. Machek SB II, 2—4, s. 130—2; z rus. stpol. wyjątkowe XVI w. u Budnego *dzieciniec* 'twierdza wewnętrzna w grodzie, przen.: wnętrze, środek', SP XVI IBL, dziś pol. *dzieciniec* 'rodzaj sezonowego przedszkola; zakład wychowawczy dla nieletnich sierot, dom dziecka', zapewne nowszy, niezależny derywat): 'rodzaj choroby, drgawki, rzucawka' (Srezn., Miklosich LP), ros. hist. *детиней -ница* 'wewnętrzna umocniona część miasta w dawnej Rusi, twierdza', dial. 'część domu przeznaczona dla dzieci i kobiet' (Dal), 'izba dziecinna' (SRNG), 'choroba dzieci: paraliż lub drgawki, rzucawka; choroba dorosłych: paraliż, postrzał' (SRNG, Опыт), ukr. *дитиньць -ниця* przestarz. 'wewnętrzna umocniona część miasta w dawnej Rusi' (SUM, Hrinčenko, Żel.: *дитиньць*, Bilećkyj—Nosenko), pot. 'choroba dzieci i samiec: drgawki, rzucawka' (SUM, Hrinčenko), poleskie *дитиней* 'śledziona' (Lysenko SPH), brus. dial. *дзяціней -ница* 'choroba dzieci: drgawki, rzucawka' (BRS, Nosovič, Bjałkewič Mohylew, BMM III 251: Homel), 'podwórze' (BMM I. c.). ~

Z wtórnym przekształceniem drogą etymologii ludowej przez zbliżenie do *dědzь* (zob. Malinowski PF II 250, Rozprawy X 454—5, Brückner SE 108—9, Vasmer REW I 347, Sławski SE I 194, Machek SB II, 2—4, s. 131): pol. nowsze (dopiero od czasów Lindego, chronologia i geografia przemawiają za pożyczką z rus., por. Brückner KZ XLVIII 221, SE 108—9) *dziedziniec -ńca* 'plac przy budowli ogrodzony lub wokoło obudowany, podwórze', u L. 'przeddwórze przed pałacem lub zamkiem', ukr. *дідиньць -ниця* 'plac zamkowy, podwórze, dziedziniec' (Hrinčenko, Żel.), brus. *дзядзіней -ница* 'przedsionek cerkwi, babiniec' (BRS, Nosovič: tu też 'plac wokół cerkwi'), dial. 'duże podwórze, dziedziniec' (BRS, Sejaškovič Grodno), 'szeroki plac w środku lub na końcu wsi' (Sejaškovič I. c.).

Od adi. *dětinzь*, o substantywizującym adi. suf. *-ць* zob. I 99—100.

W. B. — F. S.

dětinьnъ *dětinnъna dětinnъno* pln. 'właściwy, przynależny dzieciom, puerilis'

~ pol. *dziecinny* od XIV w. 'dotyczący dzieci, właściwy dzieciom, będący własnością dzieci lub dla nich przeznaczony; będący, postępujący jak dziecko, niefrasobliwy, beztroski, nierozsądny', dawne 'będący dzieckiem', dial. też 'dzieci' (*dziecinny* ojciec 'ojciec dzieciom'), 'dzietny, mający dzieci' (Karłowicz SGP), czes. *dětinný* 'właściwy dziecku, dziecinny, naiwny' (już stczes., Gebauer Sl.), sła. przestarz. *detinný* 'dzieciący, dziecinny';

ros. dial. *детинный* 'właściwy dzieciom, dzieciący' (SRNG), ukr. dial. *дитинний* 'dzieciący' (SUM, Hrinčenko, Bilećkyj—Nosenko), u Żel. też *детинний* 'dotyczący dzieci, dziecinny; dzieciący', brus. dial. *дзєцінний* 'właściwy dziecku' (Nosovič). ~

Rozszerzenie podstawowego adi. *dětíně* (zob.). O budowie p. Vondrák VSG I 531—2, Brodowska-Honowska SPS 80—139.

Por. *dětíněnskъ*.

W. B.

dětíněnskъ *dětíněnska dětíněnsko* 'właściwy, przynależny dzieciom, puerilis'

~ pol. dawne od XV w. i dial. *dzieciński* 'właściwy dziecku, dzieciom, należący do dzieci, dziecinny' (Słownik stpol., SP XVI IBL, L., SJP PAN, Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork), stduż. XVI w. (Jakubica) *žěšinski* 'dziecięcy, dziecinny', głuż. *džěćinski* 'dziecinny' (Pfuhl), czes. *dětinský* 'mający dziecinne poglądy, zwyczaję, naiwny', stczes. 'dotyczący dzieci, dzieciom właściwy' (Gebauer Sl., Novák SIHus), sła. *dětinský* 'właściwy dziecku, dziecinny, naiwny; związany z dzieckiem';

sle. *dětinski* 'właściwy dzieciom, dziecku, dziecinny, dziecięcy', sch. *djětinski* : *djětínjski* 'właściwy dzieciom, należący do dzieci' (też dial. np. *dětínjski*, Elezović Kos.-Met., czakaw. *ditínski* : *ditínjski*, Jurišić Vrgada), cs. *дѣтиньскъ* 'infantilis' (Miklosich LP), bułg. *детински* 'właściwy dziecku, dzieciom, dziecięcy, niepoważny, naiwny, lekkomyślny' (też dial., Gerov, BDial. III 57: Ichtiman), maced. *детински* 'dziecinny, niepoważny';

ukr. *дитинський* 'dziecinny' (Hrinčenko, Bilećkyj—Nosenko), brus. dial. *дзєцінскіі* 'dziecinny' (Nosovič). ~

Por. derywat z suf. *-ina*: sch. czakaw. XVII w. *ditinščina* 'dzieciństwo' (RJAZ II 457), bułg. *детинщина* 'dziecinada'.

Rozszerzenie podstawowego adi. *dětíně* (zob.). O suf. *-ěnskъ* p. Vondrák VSG I 624—6, Brodowska-Honowska SPS 52—71, 179—80.

Por. *dětíněnsъ*.

W. B.

dětíněnstvo 'lata dziecięce, wiek dziecinny; dziecinność'

~ pol. od XV w. *dzieciństwo* 'wiek dziecinny' (też dial. np. Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg, kasz. *zēcniństwo* 'ts.', Lorentz PW), stpol. XV w. też 'miejsce pochodzenia, patria', stduż. XVI w. (Jakubica) *žěšinstwo* (: *žěžinstwo*, *žěžitstwo*) 'wiek dziecinny; dziecinne zachowanie', głuż. *džěćinstwo* 'dziecinność, dziecinada', czes. *dětinství* n. 'dzieciństwo; dziecinność', stczes. *dětinstvo* : *dětinstvie* 'dzieciństwo', sła. *detinstvo* 'dziecinność, dziecinada; dzieciństwo';

sle. *dětinstvo* 'lata dziecięce, dzieciństwo' (też dial. np. prekm.), sch. od XVI w. *djětinstvo* : *djetinstvo* 'ts.' (też dial. np. czakaw. *ditinstvo*, Jurišić Vrgada), wyjątkowo w XVIII w. coll. 'dzieci' : *djětínjstvo* (także dial. np. *dětínjstvo*, Elezović Kos.-Met.) 'lata dziecięce', bułg. *детинство* 'lata dziecięce' (też dial., Stojkov Banat: *дитинство*), u Gerova także 'dziecinne zachowanie, dziecinada', maced. *детинство* 'lata dziecięce';

ukr. *дитинство* 'lata dziecięce', też coll. do *дитина*, brus. *дзєцінства* n. 'lata dziecięce; dziecinność' (też u Nosoviča). ~

Od adi. *dětíně* z suf. *-ěnstvo*.

W. B.

dětisko zob. **dětišče**

dětišče, pln. też **dětisko** pejorat. i augm. do *děte*

dětišče: ~ pol. dial. kasz. *zēcěšče* (Sychta SK, u Lorentza PW *zēcěšča* : *zēcěšča* pl.), czes. dial. *dětíšče* -*ěte* (Přír. slov.);

sch. dial. *djětíšte* (RSAN, też Elezović Kos.-Met.: *detišče* -*ta* : -*teta*), cs. *дѣтиште* (Miklosich LP), bułg. *детинство* (Gerov), maced. *детинство*;

strus. дѣтшце, ros. дѣтшце, dial. też demúuce, dímúuce (SRNG). ~

Por. bułg. dial. dememúume 'dziecko' (pejorat.), BDial. VI 22, dēm'chemuume augm. do dēme (BDial. II 151: Rodopy).

dětisko: ~ pol. *dzieciska* pl., dial. *dziecisko* (MAGP X m. 482, Nitsch DPŚ 194, Kucala PSM 163), dłuż. *ziśisko*, dawne i dial. *zěśisko*, głuź. *džěćisko*, sła. *detiská* pl., u Kálala *detisko* 'wielkie dziecko';

ukr. *dimúська* pl. ~

Od *děte*, o suf. *-išče* : *-isko* zob. I 96.

W. B.

dětítъ dětít'a pld. i wsch. (?) 'dziecko, zwłaszcza chłopiec'

~ sła. *detič -iča* : *dětič -ča* przestarz. i dial. prekm. 'chłopiec', 'młodzieniec', wsch. 'czeladnik' (Pleteršnik, SSKJ), sch. od XIV w. *djětič* : *djětič -ča* 'dziecko płci męskiej, chłopiec', 'młodzieniec, młody mężczyzna; mężczyzna; dzielny mężczyzna', przestarz. 'służący; czeladnik', czakaw. XVI w. wyjątkowe *detiče* 'synowie siostr', dial. czakaw. *ditč* 'mały chłopczyk, dziecko płci męskiej od 4—6 miesięcy życia' (HDZ I 157: Susak, Jurišić Vrgada), scs. дѣтштъ 'dzieciątko';

rus.-cs. дѣтшць : (wyjątkowo) дѣтшъ 'dziecko, dzieciątko, młodzieniec' (Srezn.). ~

Por. 1. sch. dial. czakaw. *ditětič* 'dziecko płci męskiej lub żeńskiej w wieku 5—6 miesięcy' (HDZ I 157: Susak), utworzone od tematu *dětet-*;

2. rus.-cs. wyjątkowe дѣтць 'małoletni, dziecko' (Srezn.).

Od *děť*, o budowie zob. II 56.

J. R. — W. B.

dětu zob. *děti* 4.

dětušky pl. f., dial. ptn., hip. do *děti* 3.

~ pol. dial. *dziatuszki -ków* pl., dem.-hip. do *dzieci* (np. Karłowicz SGP: Górny Śląsk, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK), także z ekspresywną palatalizacją *žecuško*, kasz.-sli. *žecuško* dem., hip. do *dziecko*, pieśczośliwie o 'dziecku' (Gruchmanowa Kramaska, Lorentz PW), por. również utworzone od *detět-* dial. kasz.-sli. *žęcōtšuk^o* dem. do *žęcōtk^o* (Karłowicz SGP, Lorentz PW), czes. dial. *dětušky* pl. pieśczośliwie o 'dzieciach' (Horečka Frenštát), sła. *det'ušky -šiek* (z ekspresywną palatalizacją) pl., hip. do *deti*, u Kálala też *detušky*, dial. *d'et'uško* 'dzieciątko' (Sipos Bükk-Gebirge);

ros. pot. i dial. *děmyuku -uek* pl., hip. do *děmu*, także o 'pisklętach, młodych zwierzętach' (np. SSRJ, Dal, SRSO Dop.). ~

Por. 1. pol. *dzieciuch -cha* nieco rubasznie o 'małym dziecku', dawne też 'chłopak, młody mężczyzna' (L.), dial. 'dziecko, dzieciak' (Karłowicz SGP), ros. *děmyx -xa* 'pęd słonecznika' (SRNG), brus. dial. *džěmyxa* 'kwoka, kura z kurczętami' (Šaternik Červ.);

2. ros. dial. *dumýxno* 'dzieciątko' (Dal, SRNG: zach.), *dumjóxa* 'febra, dreszcze' (SRNG), brus. *džěmyxna* pot., hip. 'dzieciątko', również dial. np. Sejaškovič Grodno, Bjałkevič Mohylew (w tym znaczeniu u Bjałkeviča także *dzičumyxna*);

3. czes. NM *Dětúšín* od XV w., sch. dial. *detúšār -šára*, *detúštrāk -ráka* 'chłopczyk, chłopiec, chłopak' (RSAN: Vranje), ros. *děměnyu -ua* 'młoda istota, zazwyczaj o pisklętach, zwierzętach' (też dem. *děměnyuek* m., Słowarż Rjazan.).

Hip. do *děti* 3., *dětsky* (zob.), o suf. *-uch-*, *-uš-* p. I 74—5, 78—9.

Na gruncie poszczególnych języków słow. dobrze zaświadczone są inne, bliskie budową synonimiczne formacje: 1. z suf. *-ych-, -yš-*: pol. dial. *dzieciątyszko* 'dzieciątko' (Karłowicz SGP: Dobrzyńskie), ros. dial. *дѣтѣи*: *дѣтѣи* 'małe dziecko, niemowlę', 'młode zwierzę' (Dal, SRNG), *дѣтѣньи* *-и* 'pisklę leśnego ptaka' (SRNG), brus. u Nosoviča *дзечи́нѣи* 'młode, np. owcy';

2. z suf. *-aš-*: pol. dial. kasz.-sł. *żecątwóškwo* dem. do *żecą* (Lorentz PW);

3. z suf. *-och-, -oš-*: stczes. NO *Dětoch* od XIII w., także NM *Dětoštn* od XV w., *Dětochov* od XIII w., sch. *Djetoš* (już w XIV w. *Dětošb*) niepewne czy jest to NO czy NM (RJAZ);

4. z suf. *-iš-*: pol. dial. kasz. *żeciško* pieszczotliwie o 'dziecku' (Lorentz PW, Sychta SK), sch. dial. *dětišār* 'dziecko; chłopczyk, chłopiec; młodzieniec', *dětišnjāk* 'ts.' (RSAN), bułg. dial. *дѣтѣи* *уко* 'rodzaj choroby niemowlęcia', *дѣтѣи* *уник* 'choroba dzieci, kurczawka, Spasmophilia infantilis', 'rozstrój żołądka u dzieci', *дѣтѣи* *уняк* 'radaczka', *дѣтѣи* *уър* 'chłopiec', *дѣтѣи* *уър* 'ts.; ten kto lubi dzieci' (BER I 348), ros. *дѣтѣи* *уки* pl., hip., o dzieciach, ogólnie (SSRJ, już Kotkov Očerki 198), tu również dial. *дѣтѣи* *ука* 'dziecko, dzieciątko' (SRNG);

5. z suf. *-eš-*: maced. dial. *дѣтѣи* *уник* 'rozstrój żołądka u małych dzieci' (BER I 348: Tetovo), ros. dial. *дѣтѣи* *уки* pl., hip. 'dzieci, dzieciątka' (SRNG).

W. S. — F. S.

dětva coll. pln. 'niedojrzałe potomstwo, dzieci'

~ pol. przestarz., dziś książkowe *dziatwa* 'niedorosłe potomstwo, dzieci' (od XVII w., L., Kn.), śl. przestarz. *dětva* 'młodzież, młode pokolenie';

ros. *дѣмá* 'larwy pszczoł, młode pszczoły' (stąd bułg. dial. w Besarabii *дѣмá* 'ts.', Zelenina Izsled. Stojkov 280), dial. też 'dzieci' (SRNG, Opyt, SRSO, Mirtov Don., Słovary Rjazan.: *дѣмá*), ukr. dial. *дѣмá* 'dzieci' (Hrinčenko, Żel.), poleskie *дѣмá* 'ts.' (Leks. Poleszja 82, Lysenko SPH), *дѣмá* 'larwy i poczwarki pszczoł' (Leks. Poleszja 329), brus. *дѣмá* 'larwy pszczoł, młode pszczoły' (dial. *дѣмá* *пчаліная* 'młode pszczoły', NS 208), 'dzieci' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ., Panjucič LNH 60, Bjałbkevič Mohylew: *дѣмá*). ~

Por. 1. śl. *dětváky* pl. 'dzieci, chłopcy', ukr. pot. i dial. *дѣмáк* *-ká* 'malec, chłopczyk; dziecko', *дѣмáку* pl. 'dzieciaki' (Hrinčenko, SUM);

2. pol. dial. *dziatowina* 'dzieci' (Karłowicz SGP: Lubelskie, Niskie, Tarnobrzeskie).

Od *dětę*, z suf. *-va*. Por. *dětš* 3., *dětšca*.

Otrębski PSL II 57—8.

Zob. *dětvara*.

T. Sz. — W. B.

dětvara coll. wsch. 'dzieci, dziatwa, dzieciarnia'

~ ros. *дѣмáпá* (dial. też *дѣмáпá*, Dal) 'dzieci, dziatwa', ukr. pot. *дѣмáпá* 'ts.' (SUM, Hrinčenko, Żel.; Bilećkyj—Nosenko: lekceważąco o własnych dzieciach 'dzieciska', 'dzieci'), brus. pot. *дѣмáпá* (dial. też *дѣмáпá*, Bjałbkevič Mohylew) 'dzieci, dziatwa'. ~

Od *dětva*, o ekspresywnym suf. *-ora* zob. II 25.

Otrębski PSL II 58—9.

W. B.

dětš *děta* *děto* partic. praet. pass. od *děti*

~ pol. dial. *dziaty* partic. praet. pass. do *dziac* (Karłowicz SGP: Cieszyń-

skie), dłuż. *zaty* partic. praet. pass. do *žas*, *zate* cańki 'koronki robione na klockach', głuż. *dzaty* (u Pfuhla też *dżety*) partic. praet. pass. do *dżec*, czes. *nadit* partic. praet. pass. do *naditi* 'nadziać, napchać; nawlec', *naditý* 'nadziany, napchany; grubo odziany', sła. *nadetý*, *nadiatý* partic. praet. pass. do *nadiet*: *nadiat* 'napchać; nawlec';

sł. *odet* partic. praet. pass. do *odėti* 'okryć', sch. *džjet* partic. praet. pass. do *džeti* (tylko w czasownikach prefigowanych, RJAZ II 454), bułg. dial. *nadim* partic. praet. pass. do *nadina* 'spodzisać się' (Gerov);

ros. *odémnyj*, *odém* partic. praet. pass. do *odém* 'ubrać, odziać; okryć', ukr. *odimnyj* partic. praet. pass. do *odimu* 'ubrać, odziać; okryć', brus. *adzémnyj* partic. praet. pass. do *adzém* 'ubrać; okryć'. ~

Partic. praet. pass. do *dějo dějati*: *děti*. Kontynuuje ie. **dhē-to-*. Dokładne odpowiedniki: lit. *dėtas* 'postawiony, położony', str. *sen-ditans* acc. pl. f. 'zmarszczony', awest. *dāta-* 'zdziałany (geschaffen)'.
Trautmann BSW 48, Pokorny IEW 235.

Zob. *děnz*.

W. B.

dětsky zob. **dětsky**

děts 1. f. pld. 'działanie, czynność; czyn, uczynek'

~ sch.-cs. **děť** f. 'czyn, actio';

w złożeniach: 1. scs. **благодѣть** f. 'dobrodziejstwo; łaska, życzliwość; wdzięczność; cnota; powab, wdzięk', stąd rus.-cs. **благодѣть** f. 'łaska, gratia' (wyjątkowo w XVI w. **благодѣть** 'dar, donum'); wyraz podejrzan o kalkę z gr. *εὐ-εργεσία* 'sprawiedliwe postępowanie; dobry uczynek, dobrodziejstwo, przysługa', łac. *bene-factum* 'dobry uczynek, dobrodziejstwo', *bene-ficium* 'dobry uczynek, dzielny, szlachetny czyn; dobrodziejstwo, łaska, wyróżnienie, przywilej, darowizna', por. Meillet Ét. 277—8;

2. sch.-cs. XV w. **добродѣть** f., sch. przestarz. *dōbrodēt* f. 'cnota, virtus'. ~

Nomen actionis > nomen acti od *dějo děti*, o suf. *-ť* zob. II 43—5. Kontynuuje ie. *dhē-ti-s, dokładne odpowiedniki: lit. *dėtis* 'znoszenie jaj; miejsce, gdzie kury znoszą jaja', 'ciężar, brzemię', stwaniem. *tāt* f. 'czyn', awest. *ni-dāiti-* 'złożenie, odłożenie, ukrycie', tu też bsl. inf. *dētēi* 'kłaść': psł. *děti*, lit. *dėti*, łot. *dēt*.
W. B. — F. S.

děts 2. *děti* m. wsch. 'mówca, orator' (?)

Wyraz niepewny. Tylko w strus. **дѣти** pl.: **ни соудѣди, ни дѣти, ни срдоболн** 'оуде γείτων, ουτε ρήτωρ, ουτε συγγενής' (Srezn. I 794—5).

Być może jest to prymarne nomen agentis z rzadkim, nieproduktywnym suf. *-ť* (por. np. *tats*) od *děti* też 'dicere'. Końcówka (nom. pl.) byłaby wprowadzona wtórnie pod wpływem sąsiednich wyrazów (tematy na *-o*). M. S.

děts 3. f. coll. pld. 'dzieci, dziatwa, infantes, filii (filiae), pueri (puellae)'

~ stsch. *džjet -ti* f. 'dzieci' (od XII w., szcążtkowo zachowane w Dubrowniku, RJAZ), cs. **дѣть -ти** 'ts.'. ~

Pierwotne coll. do ie. pierwiastka *dhē(i)-*: *dhēi-* (*dhī-*: *dhī-* *dhē-*) 'ssać, karmić piersią'. Nawiązuje więc do psł. *dojo dojiti* 'karmić piersią; ssać; doić' (zob.). Pierwotne znaczenie 'oseski, ssące'. O suf. *-ť* zob. II 46. Brak dokładnych odpowiedników. Por. należące do tej samej rodziny (ale wykazujące inny stopień apofoniczny) nazwy dzieci czy ssących zwierząt: łot. *dēls* 'syn':

děle 'ssaće ciełe, jagnię', łac. *filius* 'syn' (praitalskie *fēlios), irl. *dinnu* 'jagnię'.
Trautmann BSW 51, Lohmann KZ LVIII 215—6, Machek ES² 117—8,
Pokorný IEW 241—2.
Zob. *děti*. W. B. — F. S.

děťca coll. zach. i pld. 'niedojrzałe potomstwo, dzieci', dem.-hip. pld. **děťčica**
~ sła. dial. wsch. *deca* 'dzieci' (Buffa Dlhá Lúka);
sł. książkowe i dial. *déca* *děcē* 'dzieci', sch. *djěca* (dial. czakaw. *dīca*, *dēca*
-*cē*) 'ts.', cs. *дѣтъца* 'ts.', bułg. *деца* 'ts.', maced. *деца* (dial. *d'āca*, Małecki
SW) 'ts.'. ~
Dem. **děťčica**: ~ sł. dial. prekm. *děčica* 'małe dzieci' (Pleteršnik), sch. od
XV w. *djěčica* (dial. czakaw. *dīčica*, Jurišić Vrgada) dem.-hip. do *djěca*, bułg.
дечича 'małe dzieci' (też u Gerova). ~
Dem. od coll. *děť*, o suf. *-ca* zob. I 101, o suf. *-ica* p. I 98.
Lohmann KZ LVIII 215, 229. W. B.

děťce zach. i pld. : pld. i wsch. (?) **děťць** *děťca* dem.-hip. do *děť*
děťce: ~ stczes. *dietce* 'dzieciatko' (Gebauer Sl.), sła. dial. wsch. *deco* 'dziecko'
(Buffa Dlhá Lúka);
bułg. dial. *дуче* (zwykle pl. *дучема*) 'dzieciatko' (Stojkov Banat), maced.
dial. *дече* 'dziecko', RMJ (postacie bułg. i maced. wykazują sekundarne na-
warstwienie produktywnego deminutywnego suf. *-če*). ~
děťcs: ~ sch. dawne XV—XVII w. czakaw. *ditac dica*, dubrownickie XVI w.
dijetac 'chłopiec, młodzieniec' (RJAZ);
strus. wyjątkowe *дѣтъць* 'dziecko' (Srezn.). ~
O budowie zob. I 100—1. Por. *агньць* : *агнє*, *тєльць* : *тєлє*, *жерьць* : *жербє*.
Zob. *dětenьce*, *děťęťce*. W. B. — F. S.

děťць zob. **děťce**

děťčica zob. **děťca**

děťky : **děťky** pl. f. dem.-hip. do *děti*
~ pol. od XIV w. (dziś przestarz., żartobliwe) *dziatki -tek* 'małoletni
(chłopcy, dziewczęta), dzieci, dziatwa' (też dial. Karłowicz SGP, Olesch
Sankt Annaberg 'dzieciatka'), stpol. też 'potomstwo względem rodziców,
proles' (rzadko 'potomstwo zwierząt i ptaków'), dial. kasz. *żătki -kóv* 'dzieci,
dziatwa' (Sychta SK), dłuż. *žětki -kow* pl. 'małe dzieci, niemowlęta', sła.
arch. *dietky* pl. 'dzieci';
sch. wyjątkowe u Stulicia *djetki* pl. m. 'dzieci, synowie' (RJAZ);
strus. *дѣтъки*, *дѣтки* pl. dem. 'dzieci', ros. *дѣткѹ -мок* pl. dem.-hip. 'dzieci',
dial. też 'uczestnicy zabawy' (SRNG), ukr. *дѣткѹ -мок* pl. dem.-hip. 'dzieci',
'potomstwo', brus. *дзѣткѹ -мак* pl. 'ts.' (też dial., Šaternik Červ.). ~
Por. 1. ros. dial. *дѣтка* f. coll. 'jajeczka, gąsienice i larwy pszczół' (Dal;
z ros. bułg. dial. w Besarabii *дѣмка* 'ts.', Zelenina Izsled. Stojkov 280, 283),
ukr. dial. poleskie *дѣмка*, *дѣмка* 'ts.' (Leks. Poleszja 329);
2. wtórne singulativa: a) pol. dial. *dziecka* f. 'dziecko' (Zdaniukiewicz
Łopatowszczyzna), *dzacka* f. 'dziecko, dziecię' (Karłowicz SGP: Ziemia Cheł-
mińska), połab. *d'otkə* f. 'dziecko', sł. *děťka* 'lalka' (Pleteršnik), cs. *дѣтъка*
'infans' (Miklosich LP), ros. *дѣмка* 'dziecina' (przy zwracaniu się do dziew-

czyny), brus. *džémka* 'dziecko' (przy zwracaniu się do dziecka, też dial., Nosič, Bjaľkevič Mohylew),

b) dłuż. dawne *žetik -ka* 'dzieciątko', sło. *dětek -tka* 'dzieciątko' (Pleteršnik), cs. *дѣтъкъ* 'infans' (Miklosich LP),

c) czes. u Jungmanna *dítko* 'dziecko';

3. wtórne augm.: pol. dial. *dziaty*, kasz. *žatě* pl. 'dzieci, dziatki' (Karlo-wicz SGP, Sychta SK).

O budowie zob. I 94.

W. B.

дѣтънь *děťna děťno* 'dotyczący dzieci, należący do dzieci, przeznaczony dla dzieci, z dziećmi związany; mający dzieci'

~ pol. *dzietyny* 'mający dzieci', dial. *žecny* 'przeznaczony dla dzieci' (*žecno* mśa 'dziecięca msza', Gruchmanowa Kramská 78), kasz. *žecnli* 'dziecinny, postępujący jak dziecko; przeznaczony dla dzieci' (Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *žěťny* (wg Muľi z *žěšetny < *děťěťny*) 'dziecięcy', czes. arch. *děťný* 'pochodzący od dzieci' (*děťné děti* 'wnuki, wnuczki', Přír. slov.), stczes. wyjątkowe 'dzieci (gen. pl.)' (Gebauer Sl.), sła. *detný* tylko w zwrocie *detné deti* 'dzieci naszych dzieci, wnuki i prawnuki' (SSJ, u Kálala *detné diet'a* 'wnuk i prawnuk');

sch. wyjątkowe i niepewne u Stulicia *mного-дѣтан* 'mający dużo dzieci, wielodzietny' (RJAZ), bułg. *много-дѣтен -тна -тно* 'ts.' (RBKE; u Gerova nie notowane);

ros. pot. i dial. *дѣтъный* 'mający swoje dzieci, mający dużo dzieci, wielodzietny' (SSRJ, Dal, Opyt, SRNG, Slovar' Urala), dial. też 'mający młode, np. o dzikich gęsiach' (SRNG), ukr. rzadkie *дѣтъный* 'mający dzieci' (SUM), u Żel. *дѣтъный* 'wielodzietny'. ~

Por. derywaty: 1. z suf. *-ica*: pol. dial. kasz. *žetńica* 'kobieta wielodzietna' (Sychta SK), ros. dial. *дѣтъница* 'samica mająca młode' (SRNG);

2. z suf. *-ikъ*: ros. dial. *дѣтъник -ка, дѣтъник -ка* 'człowiek mający dzieci; zwierzę mające młode', 'zarodki pszczoł w komórkach plastra', 'roślina piaszkowiec trawiasty, *Arenaria graminifolia*' (SRNG, Opyt Dop.);

3. coll. z suf. *-ja*: ros. dial. *дѣтъя* 'dzieci' (SRNG).

Adi. od *děť*, o suf. *-ьнъ* zob. Brodowska-Honowska SPS 80—139. W. B.

дѣťsko zach. 'ktoś dziecinny, zachowujący się jak dziecko; osoba małoletnia (chłopiec lub dziewczynka), dziecko'

~ pol. *dziecko* 'nieletni (chłopiec lub dziewczynka); potomek w stosunku do rodziców, syn lub córka' (od XV w., ale już od XIII w. NO *Dziec(z)ko*, SSNO; powszechne w gwarach, zob. MAGP X m. 482, cz. II 71; z pol.: ukr. dial. łemk. *žeko, žecko* 'dziecko', Stieber AJŁemk. m. 251), kasz. *žeck^o*: *žeck^o* 'ts.' (Lorentz PW, Sychta SK), dłuż. *žiško* 'dzieciątko, dziecińka', głuź. *džěčko* 'ts.', czes. poet. i lud. *děčko* 'nieletni (chłopiec lub dziewczynka), dziecko' (Přír. slov., wg Jungmanna 'duże dziecko'), dial. 'dziecko (pejoratywnie)', 'mała dziewczynka' (Bartoš DSM), laskie *žěcko* 'dziecko' (Lamprecht Opava 36), u Jungmanna *děčko* też 'człowiek niepoważny, nierozsądny, zachowujący się jak dziecko', 'lalka', sła. ekspresywne *decko* 'dziecko' (SSJ, też dial. *žeko*, Buffa Dlhá Lúka). ~

Por. denominalny czasownik: pol. dial. kasz.-sł. *žeck^oovac są, žeck^oovac są -kuje są* 'zachowywać się jak dziecko, certować się' (Lorentz PW, Sychta SK),

czes. u Jungmanna *děkovati -uji* 'zachowywać się jak dziecko, dziecinnie, niepoważnie', sła. u Kálala *deckovat'* 'dziecinnieć'.

Substantywizowane n. adi. *dětskz* (zob.).

W. B. — F. S.

dětskz *dětska dětsko* 'odnoszący się do dziecka, dziecięcy'

~ stpol. wyjątkowe XIV w. *dziecski* 'należący do dziecka', czes. *dětský* (u Jungmanna też *děcký*) 'dziecięcy' (dial. laskie *ž'ecky* 'dziecinny', Lamprecht Opaва), już stczes. XIV w. *dětský* 'młody' (Gebauer Sl.), sła. *detský* 'związany z dziećmi, pochodzący od dzieci, właściwy dzieciom, przeznaczony dla dzieci; naiwny, dziecinny, nierozważny';

sch. przestarz. *djětski* 'dziecięcy, dziecinny' (RSAN; w RJAZ sch.-cs. XIII—XVI w.), scs. *дѣтскъ* 'ts.', bułg. *děmcku* 'przeznaczony dla dzieci; właściwy dziecku, odnoszący się do dziecka' (notowane też przez Gerova), maced. *demcku* 'dziecięcy, dziecinny';

strus. *дѣтскими* 'odnoszący się do dziecka; małoletni, młody', ros. *дѣтский* 'dziecięcy, przeznaczony dla dzieci; właściwy dziecku' (też dial. *чистотел дѣтский* 'roślina głodek żółty, Draba nemorosa', SRNG), ukr. dial. *дiтський* 'dziecięcy, dziecinny' (Hrinčenko, Lysenko SPH; u Żel. *дiтський*), dawne *дiтська, дiтка* 'pokój dziecinny' (Bileckyj—Nosenko), brus. u Nosoviča *дзѣцкiй* 'dziecięcy, właściwy dzieciom'.

W funkcji subst.: sła. u Kálala *decký* 'młodzieniec, kawaler', strus. od XI w. *дѣтскими, дѣцкими* 'sługa książęcy', XIII—XVI w. 'jakiś urzędnik sądowy', ukr. arch. *дiтський* 'komornik, egzekutor' (Żel.), ze strus.: stpol. XV—XVIII w. (w dawnej Litwie i na kresach wschodnich) *dziecki, dziecski* 'urzędnik książęcy doręczający rozkazy i pilnujący ich wykonania; woźny sądowy, posłaniec' (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), o rozwoju znaczenia p. Brückner KZ XLVIII 221, SE 108, Vasmer REW I 347. ~

Por. 1. stduż. u Jakubicy *žěšitski* 'dziecinny', czes. wyjątkowe *dětecký* 'dziecięcy' (Jungmann), stczes. *dětečský* 'meżny, waleczny' (Gebauer Sl.); 2. czes. arch. *dětenký* 'dziecinny' (Přir. slov.).

Adi. od *děť*, o suf. *-skz* zob. Vondrák VSG I 624—6, Brodowska-Honowska SPS 52—71.

Por. *dětsko*.

T. Sz. — W. B.

děťstvo 'wiek dziecinny, dzieciństwo, infantia'

~ stpol. XV—XVI w. *dziectwo, dziecstwo* 'wiek dziecinny, dzieciństwo', dial. kasz. *żectwo* 'ts.', przestarz. 'dzieci, dziatwa' (Sychta SK), czes. *dětství*: *dětstvo* 'dzieciństwo', sła. *detstvo* 'ts.';

sch. *djěťstvo* 'dzieciństwo' (też dial., RSAN), cs. *дѣтство* 'ts.' (SJS), bułg. *děmctso* 'ts.' (też u Gerova), maced. *demctso* 'ts.';

strus. wyjątkowe *дѣтство* 'dzieciństwo', ros. *děmctso* 'ts.', ukr. u Żel. *дiтцтво, дiтство* 'ts.'. ~

Por. 1. oparte na temacie *dětět-*: dłuż. *žisětstvo, žisěstvo, žisectvo* 'dziecinność, dziecinada; wiek dziecinny', głuż. *džěčatstvo* (u Pfuhla *džěčastvo*) 'ts.'; 2. stczes. *dietečstvie* 'wiek dziecinny' (Gebauer Sl.), sła. dawne (już w XVI w. u Trubara) *deičestvo* 'ts.' (Pleteršnik).

Abstr. (: coll.) od *děť*, z suf. *-stvo*.

Por. *děťinstvo*.

W. B.

děva 1. 'dziewica, dziewczyna, virgo, puella'

~ połab. *deva* 'dziewczyna; służąca' (Lehr-Splawiński, Polański SE), czes. przestarz. *děva* 'dziewica, dziewczyna, dziewoja' (Přír. slov., juž stczes., Gebauer Sl., Novák SlHus), dial. *děva* 'ts.' (Kubín Kladsko), *děva* 'dziewczyna' (Malina Mistrice), sła. książk. *deva* 'dziewczyna, panna' (SSJ);

słē. przestarz. *děva* 'dziewczyna, panna, dziewica' (SSKJ, też dial. prekm., Pleteršnik), *Deva* Marija 'Matka Boska', sch. dawne i dial. *djěva* 'dziewica, virgo' (RJAZ, u Belostenca *deva*, u Vrančicia *diva*), często *Djeva* Marija (czakaw. *Děva* Marija, Jurišić Vrgada) 'Matka Boska', scs. *дѣва* 'dziewica, virgo' (SJS), bułg. poet. arch. *děsa* 'dziewczyna, dziewczę, dziewica' (także u Gerova), *Деса* Марија 'Matka Boska', maced. arch. *desa* 'dziewica', cerk. Свѣта *desa* Марија 'Matka Boska';

strus. *дѣва* 'dziewica, virgo', też 'kobieta, mulier', w Słowie o pułku Igora 'dziewczyna, panna' (Slovarь SPIg.), *дѣвоу* instr. sg. o kimś czystym, nieskalanym (nie tylko o kobiecie, ale i o mężczyźnie), ros. poet. przestarz. *děsa* 'dziewica, panna', dial. 'dziewczyna' (przede wszystkim tytułowanie przy zwracaniu się do dziewcząt i kobiet, SRNG), ukr. przestarz., poet. *děsa* 'dziewica, dziewczyna, panna' (także u Hrinčenki), dawne *дѣва* 'niezamężna kobieta, dziewczyna', 'Bogarodzica' (od XVI w., Tymčenko, Slavynec'kyj Leks. 445), brus. *džěsa* 'dorosła panna, dziewczyna', 'dziewica, o Matce Boskiej' (Nosovič). ~

Nie należą tu powstałe późno sekundarne derywaty wsteczne: pol. przestarz., książk. poet. *dziewa* 'młoda dorosła dziewczyna, dziewoja' (dial. *ževa*, *ževa*, *živa* 'silnie zbudowana dziewczyna', 'dziewczyna', 'służąca wiejska', Szymczak NSPP 47, Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz. 164, Sychta SK, Lorentz PW, AJK I cz. II 80), pejorat. *dziwa* 'dziewczyna, kobieta złego prowadzenia się' (XIX w., SW, SWil., SJP PAN), derywat wsteczny, augm. od *dziewka*, *dziewica*, wyraz *dziewa* jako nazwa neutralna w historii polszczyzny nie występował, zob. Szymczak NSPP 44, 47; sch. *djěva* hip. od *djěvōjka* 'virgo, puella' (RJAZ).

Substantywowane adi. f. *děvz* (zob.). Pierwotne znaczenie 'ssać' (> 'niemowlę płci żeńskiej' > 'dziewczynka' > 'dziewczyna') czy też wyróżniająca się najistotniejszymi cechami rodzajowymi kobiety: 'mogąca rodzić, karmić'. Por. należące do tego samego pierwiastka łac. *fēmina* 'kobieta', *fēcundus* 'żyzny, płodny, urodzajny', *fēlō* 'ssać', gr. θήλυς 'kobiecy'. O pierwotnym znaczeniu przede wszystkim Meillet MSL XXI 45—8 (tu krytyka Bernekera SEW I 197, który bezpodstawnie przyjmował pierwotne znaczenie 'karmiąca piersią'), Benveniste BSL XXXIV 15, K. Moszyński JP XXXIII 362—3.

Trautmann BSW 51, Sławski SE I 200, Vaillant RES XVIII 137, GC II 526—7, Trubačev STR 114—7, Skok ER I 415—6, Cejtin Etim. 1971, s. 104—11. W. N. — F. S.

-děva 2. zob. naděva, oděva, zaděva

-děvadlo zob. oděvadlo

děvacha zob. děvocha

děvati *děvajo* 'umieszczac, kłaść, stawiac' (: iter. 'czynić, robić'), *děvati se* 'umieszczać się, umiejscawiać się, zapodziewać się' (: iter. 'dziać się')

dĕvati: ~ pol. dial. wyjątkowe *dziewać* iter. do *dziać* 'czynić, robić' (Karłowicz SGP I 420: Wlkopol.), poza tym z pref. np. *odziewać -wam* 'ubierać w coś' (od XV w.), *podziewać* 'zarzucać, umieszczać nie wiadomo gdzie', dłuż. tylko z pref. np. *wóżewać -wam* 'okrywać, przykrywać, ubierać', głuź. *dźżewać* iter. do *dźeć* (Pfuhl), używane z pref. np. *zadzźewać -wam* 'zapobiegać, zaradzać czemuś; udaremniać coś, strzec się czegoś', stczes. XV w. wyjątkowe *dievati -vaju* 'umieszczać gdzieś, podziewać' (Gebauer Sl.), dziś tylko z pref. np. *odivati -vám* 'ubierać', sła. przestarz. *dievat' -vam* 'dawać gdzieś, umieszczać, odkładać, chować, podziewać';

sła. przestarz. (i dial., Tominec Črni vrh) *dĕvati -vam*: *-vljem* 'stawiać, kłaść; odkładać', iz koże *devati vola* 'obdzierać ze skóry', sch. od XVII—XVIII w. *dijĕvati dijĕvām* (*dĕvati dĕvām*) 'umieszczać, zarzucać coś nie wiadomo gdzie, zapodziewać; zużywać nie wiadomo na co', 'stawiać, kłaść; wsadzać, wtykać', cs. *дѣвати -амъ* 'dokonywać, peragere; kłaść, umieszczać, ponere', w scs. tylko z pref. np. *одѣвати -амъ* 'okrywać, ubierać' (Supr.), *съдѣвати* 'dokonywać, spełniać, doprowadzać do skutku', bułg. *дѣвам -аму* 'stawiać, kłaść, podziewać', maced. tylko z pref. np. *nodesa* lud. 'zapodziewać, zarzucać gdzieś', 'zaczepiać kogoś';

ros. *дѣвать -ать* imperf. 'kłaść, podziewać, umieszczać, zarzucać nie wiadomo gdzie; zużywać, tracić', w praet. perf. 'podziać, zapodziać' (w SRNG nie notowane, ale dial. *куда дѣвать* 'dość, wystarczająco', Slovarь Rjazan. 260), ukr. *діа́вти -аю* 'umieszczać, podziewać, chować; zużywać, tracić', brus. *дзява́ць -аю* 'podziewać, umieszczać' (u Nosoviča *дзява́ць* s. v. *дзява*). ~ **dĕvati se**: ~ stpol. XVI w. *dziewać się* 'zdarzać się, odbywać się, bywać, czynić się, fieri' (SP XVI IBL; dziś tylko z pref. np. *podziewać się* 'umiejscawiać się, znajdować schronienie'), dial. kasz. *zēvac są zēvaiq są*: *co co to sō zēvo* 'o co chodzi' (Lorentz PW), czes. *dĕvati se* iter. do *dĕti se*, dial. 'dziać się' (Malina Mistřice), sła. *dievat' sa* 'znikać, zapodziewać się';

sła. dial. (Styria) *dĕvati se* 'powoli wchodzić, włazić' (zartobliwe, Pleteršnik), sch. *dijĕvati se* 'podziewać się, znajdować sobie miejsce, usuwać się, chować się, ginać', bułg. *дѣвам се* 'podziewać się, chować się, isć precz, nie wiadomo gdzie' (też dial., BDial. I 246, II 75, Sofia: *дѣвам се*, IV 197, Trojan: *д'авъм се*), maced. tylko z pref. np. *nodesa ce* 'czepiać się';

ros. *дѣваться* imperf. 'podziewać się, ginać, przepadać, chować się', w praet. perf. 'podziać się, zapodziać się', ukr. *діа́втися* 'znajdować sobie miejsce, schronienie', 'podziewać się, znikać, ginać, przepadać', śrukr. XVII—XVIII w. *дѣватися* 'ginać z oczu, znikać' (Tymčenko), brus. pot. *дзява́цца -ваюся*: *дзеюся* 'podziewać się, znikać, ginać' (BRS; u Nosoviča *дзява́цца*, dial. także *дзіва́цца*, Bjałskevič Mohylew). ~

W poszczególnych językach słów. lepiej poświadczone są czasowniki prefiksalne, zob. *nadĕvati*, *odĕvati*, *podĕvati*.

Iter. od *dĕti*, *dĕti se*, o suf. *-va-* zob. I 47, o możliwości nawiązań ie. tej formacji Pokorny IEW 237.

Zob. *dĕjati*.

W. B.

dĕverica pld. 'żona brata męża, towarzysząca młodej paninie w czasie obrzędu zaślubin'

~ sch. lud. *devèrica*: *dĕverica*, *djevèrica*: *djĕverica* 'drużka na weselu' (RSAN), bułg. dial. *деверіца* 'żona brata męża' (Samokowskie), 'młodsza siostra męża' (Gerov Dop., Mladenov BTR), 'dziewczyna, która pomaga

pannie młodej w czasie wesela' (BDial. III 56: Ichtiman), *děsepuca* 'młodsza siostra szwagra, która towarzyszy młodej panie w czasie wesela' (BDial. I 79, BER I 331: Strandža), maced. *děsepuca* 'żona brata męża' (RMJ, też dial., Vidoeski Kumanovo 102, 126). ~

Por. z innymi suf.: 1. sch. dial. *děverovica*, *djěverovica* 'druhá; żona brata męża' (RSAN), *děverovica* 'żona brata męża' (Elezović Kos.-Met., stąd Skok ER I 415);

2. sch. *devèrična*, *děverična* : *djěverična*, *djěverična* 'córká brata męża' (RMat., RSAN, dobrze znane w dial., p. RJAZ, u Vuka z Boki *djěverična*), bułg. dial. *děsepučnuca* 'жена, която придружава девер и му помага на работите му' (Gerov, Mladenov BTR), maced. *děsepučnuca* 'córká brata męża' (RMJ);

3. śle. *děveruša* 'deverova družica' (Pleteršnik), sch. *devèruša*, *djěveruša* 'dziewczyna towarzysząca panie młodej, družna' od XVIII w. (RSAN, Vuk, RJAZ, RMat.), dial. 'dziewczyna, która towarzyszy zmarłemu przed pogrzebem' (RSAN, RMat.), 'żona družby' (RMat.).

Od *děverь*, o suf. *-ica* w funkcji tworzenia nazw żeńskich od męskich p. I 98. T. Sz.

děverinъ 1. *děverina* pln. 'brat męża'

Na wyraz ten wskazują derywaty: czes. tylko u Jungmanna *děveřinek -nka* hip. 'szwagier' (z Čelakovskiego);

ros. dial. *děsepučnučka* i *děsepučnučko* hip. 'brat męża' (SRNG).

Od *děverь* z suf. *-inъ*, o budowie p. I 120. T. Sz.

děverinъ 2. *děverina* *děverino* wsch. 'należący do brata męża, szwagra'

~ ros. dial. *děveřyn* : *děveřyn -na -no* 'należący do brata męża, szwagra' (SRNG: terskie, Słowarz Rjazan.). ~

Por. ros. dawne XVIII w. *děvernin* 'należący do brata męża, szwagra' (SIAN), też u Dala, dial. *děveřynin* 'ts.' (SRNG: moskiewskie, kurskie).

Adi. poss. od *děverь*, o suf. *-inъ* zob. Brodowska-Honowska SPS 74—6.

Zob. *děveřn'ь*. W. S.

děveriti *děver'q* pld. 'prosić kogoś za družbę, brać kogoś za družbę na weselu'

~ sch. *djěveriti* : *djěveriti -rim* imperf. (wg RSAN też perf.) 'prosić kogoś za družbę na weselu' (Vuk, RJAZ, RSAN), imperf. 'być sekundantem, świadkiem pojedynku' (RSAN), bułg. dial. *děveřja -iuu* aor. *děsepuč* 'brać kogoś za družbę, prosić za družbę' (Gerov z pieśni lud., stąd Mladenov BTR, BER I 331). ~

Denominativum od *děverь*, o suf. *-iti* zob. I 48.

Skok ER I 415. T. Sz.

děverit'ь zob. **děveřсь**

děverovъ zob. **děveř'evъ**

děverovati *děveruju* pld. 'być družbą, družbować na weselu'

~ śle. *děverovati -ujem* 'być družbą, družbować na weselu' (Pleteršnik), sch. *djěverovati -rujem* : *djěverovati -rujem* 'być družbą, družbować na weselu' (dobrze znane w dial., p. RJAZ, RSAN), przestarz. 'być sekundantem,

świadkiem przy pojedynku' (RJAZ, R SAN, R Mat.), bułg. dial. *дeвepýcaм* 'drużbować pannie młodej; być drużbą na weselu', 'usługiwać komuś, chodzić, krzątać się koło kogoś', 'troszczyć się o kogoś' (Gerov Dop., BDial. II 75, Mladenov BTR, BER I 331: Sofijskie, BDial. III 56: Ichtiman, VI 167: Pleweńskie, też *дeвepýем* 'stać przy kimś jak drużba koło panny młodej', BDial. I 246: Sofijskie), maced. *дeвepуca* 'być drużbą na weselu, drużbować' (RMJ, MRS). ~

Por. sch. *djevertovati -erujem* imperf. i perf. 'być drużbą na weselu, drużbować' (Vuk, RJAZ; wg R SAN, R Mat. tylko imperf.).

Denominativum od *dēverь*, o suf. *-ovati* p. I 57.

T. Sz.

dēverovъ zob. **dēver'evъ**

dēverъ zob. **dēverь**

dēverъkъ zob. **dēverъcъ**

dēverь *dēveri* m. (z akutem lub cyrkumfleksem na samogłosce rdzennej) > **dēver'ь** *dēver'a* i **dēverъ** *dēvera* 'brat męża, levir, mariti frater', pld. też 'drużba panny młodej, paranympus'

~ stpol. XIV—XVII w. *dziewierz -rza*, w XV w. też wyjątkowo instr. pl. *dziewiory* (wskazujące na postać *dziewior* < *dēvera*, por. tu XVI w. *dziewiorek dem.*): *dziewierzmi* 'brat męża, levir, mariti frater', w XVI w. wyjątkowo także 'mąż siostry' i 'ojciec męża, teść' (SP XVI IBL), dziś nieznanne ani językowi literackiemu ani w dial. (por. Nitsch WP II 16): notowane przez SJP PAN dwa przykłady to sztucznie wprowadzone archaizmy, podobnie jest z jednym przykładem z Karłowicza SGP (drugi dial. przykład z Litwy jest pożyczką rus., Szymczak NSPP 168—9), stczes. *deveř -ře* 'brat męża, levir' (zob. Machek ES² 116) od XIV w., dziś nieznanne (brak w SSKJ), notowane jako przestarz. przez Přír. slov. *dever (dēver) -ra* 'szwagier', 'drużba weselny' (przejęte z pld.słow.), sła. przestarz. (wg Machka l. c. do dziś spotykane dial.) *dever -ra* 'brat męża, levir' (SSJ; u Kálala też derywaty f. *deverina*, *deverinka*, por. też *deverkyňa* 'siostra męża');

sle. przestarz. (tak SSKJ) *devér*: *dēver -rja* i dial. *dēvēr -rja* 'brat męża, levir' od XVI w. (dial. też *dēver -ra* 'ts.'). dial. *dēver* 'drużba panny młodej' (Pleteršnik, Megiser 1592), sch. *djēvēr djēvera* (dial. np. *dīver -ra*, Jurišić Vrgada) 'brat męża, levir', 'drużba panny młodej, paranympus' od XVIII w. (w formie *djevérak* już w XVI w., RJAZ), 'sekundant przy pojedynku' od XVIII w. (w tych znaczeniach też u Vuka), dial. *dēver -ra* 'żandarm' (Elezović Kos.-Met.), cs. **дѣверь** m. i **дѣверъ**, instr. pl. **дѣверми** XIII w. 'levir' (Miklosich LP), bułg. *dēver* m. 'brat męża' (powszechne w dial., np. BDial. II 75, III 56, IV 198, IIBE IV 220, 301), ludowe też 'drużba panny młodej (mężczyzna prowadzący pannę młodą do ślubu)' (RBKE, Gerov, Stojkov Banat), maced. *дeвep* m. 'brat męża' (też dial., np. Małeckí SW: *d'éver*: *diviřó*), 'drużba';

strus. **дѣверь**, **дeвepь**, instr. pl. **зъ дeвepми** 'brat męża, levir' (Srezn. I 650, 780), ros. *dēverь -pja* 'ts.' (też dial., np. Mełničenko Jaroslavl, p. także Kotkov Očerki 206), dial. *dūverь -pja* 'ts.' (Slovarь Rjazan., podobne dial. formy też u Trubačeva STR 133—4, postać *duverь* także z r. 1659, Kotkov l. c.), *dēver -pa* 'ts.' (SRNG), ukr. *dīver -pa* 'ts.' (SUM), dial. *dīverь -pja*

'ts.' (Hrinčenko), brus. *дзэвэр -па* 'ts.' (też dial., Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno, Panjucič LNH 49), dial. też np. *дзэвірь -па* i *дзэвар -па* 'ts.' (Bjaľkevič Mohylew). ~

Ze słow.: rum. *dever*, alb. *dever* 'družba weselny' (BER I 331).

Jeden z licznych śladów wielkiej rodziny ie. i psł. Kontynuuje ie. *dāivēr daiivṛés* 'brat męža, szwagier' (należące do zwartej grupy ie. terminów pokrewieństwa na -r-, kategoria morfologiczna zachowana w psł. szczytkowo p. *dakti, mati, bratŕ, sestra, jętry*): lit. *dieveris -iēs : -ers : dieverys dieverio m.*, łot. *dīēveris* (wskazuje na psł. akutowane *děverь*), *dieveris*, stind. *devár- 'ts.'* (młodsze *devara-* m.), orm. *taigr* (-g- < ie. -u-), gr. *δᾶήρ (*δαιήρ) δᾶερός*. Tu należą też sekundarnie przekształcone: łac. *levir* (zakończenie wyrazu pod wpływem łac. *vir*, l < d uważa się za cechę dialektyczną, por. jednak afgańskie *lēwar-*), germ. *taikura*, stwniem. *zeihhur*, stang. *tācor*, próba objaśnienia u Falka — Torpa 151, Pokornego IEW 179. Na gruncie bsł. pierwotny temat spółgłoskowy na -er- (którego ślady dobrze zachowane są w bałt.: lit. gen. sg. *dievers*, nom. pl. *dievers*) przeszedł do maskulinów na -i-, w historycznie zaświadczonych językach słow. typ kontynuowany przez tematy na -i-o- i -o-.

Berneker SEW I 198, Trubačev STR 133—5, Vaillant GC II 157, 167, 259, Trautmann BSW 43, Vasmer REW I 333, Fraenkel LEW 94, Meillet SC 58, 495, DEL² 628, Mayrhofer KEWA II 64, Pokorny IEW 179, Frisk GEW I 338—9. T. Sz. — F. S.

děverьсь děverьса : děverькъ děverька (děverькъ děverька) : pld. i wsch. **děverьko děverьka :** pld. i wsch. **děverit'ь děverit'a** dem.-hip. do *děverь*

děverьсь : ~ stczes. *deveřec -roč* dem. XV w. 'szwagier' (Gebauer Sl.), u Jungmanna *deverec* i *dejevorec -rce* 'družba, paranympus' (zob. też Machek ES² 116).

Na wyraz ten wskazują również derywaty:

sł. *děverček -čka* 'syn brata męža' (Pleteršnik);

ukr. dial. *disěpчuk* dem. 'brat męža' (Žel.). ~

Por. ros. dial. *дэвэрыце -ца* m. hip. 'brat męža' (SRNG).

děverькѡ (děverькѡ) : ~ stpol. XVI w. *džewiorek -rka* dem. 'brat męža' (SP XVI IBL: 1 przykład, Brückner SE 111);

sch. *dževérak -rka* hip. do *džèvēr* 'paranympus' (Vuk, RSAN, RMat.) od XVI w. (RJAZ, Skok ER I 415);

ros. *деверёк -рька* hip. 'brat męža' (SSRJ, SIAN, Dal.). ~

děverько : ~ sch. *devérko* hip. od *dever* (RSAN), bułg. dial. *дэверко* m. 'brat męža' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 331);

ukr. *діверко -ка* m. dem.-hip. do *дівеп* 'brat męža' (SUM, Hrinčenko). ~

Por. ros. dial. *деверіуко* 'małoletni brat męža', *деверілко* m. 'ts.' (SRNG).

děverit'ь : ~ sch. *djevèrić : džèverić* dem. i hip. od *djever* 'brat męža', 'družba' (RSAN, RMat., u Stulicia 'leviri filius', RJAZ, Skok l. c.);

strus. XIV w. *дѣверитъ* w przykładzie: *съ дѣверитѣмъ ... їли съ моужнемъ влизокомъ* (Srezn.), ros. u Dala w przykładzie: *мой деверёк браток, не твоему деверіцу чета*. ~

Por. wskazujące na prapostac *děver-ič-it'ь*: sch. dial. *djevèrićić* 'syn brata męža' (Vuk z Boki, RJAZ też z innych dial.; RSAN *djevèrićić : džèverićić* 'ts.', zob. Skok l. c.).

Od *děverь* z suf. -ьсь, -ькѡ, -ько, p. I 93, 100, II 55—6. T. Sz.

děverьja : **děverьje** wsch. coll. do *děverь*

dĕverĕja: ~ rus.-cs. XV w. дѣверѣи, дѣверѣи coll. 'leviri' (Miklosich LP), ros. dial. дѣверья : дѣверья coll. m. (u Dala jako pl.): дѣверья все при мне жанилися (Mirtov Don., Kotkov Očerki 206). ~

dĕverĕje: ~ ros. dial. дѣверѣ coll. m.: ясны соколы-дѣверѣ (SRNG: Pskowskie, Jarosławskie), ukr. dial. дѣверѣ coll. (Žel.). ~

Osobowe coll. z suf. -ĕja i -ĕje, p. I 85 i 86.

M. Ś.

dĕverĕje zob. **dĕverĕja**

dĕverĕjka 'żona brata męża'

~ pol. dial. *dziewierka* 'szwagierka' (Karłowicz SGP z Litwy; rodzimość mogłaby kwestionować wyjątkowość wyrazu i brak podstawy derywacyjnej w gwarach pol., p. *dĕverĕ*);

sch. dial. *dĕvĕrka* 'siostra męża' (RSAN), 'żona brata męża' (RMat.), bułg. dial. *dĕverĕk'a* 'družka na weselu' (Stojkov Banat), por. też dial. *dĕverĕiĕca* 'żona brata męża' (BDial. III 56: Ichtiman);

ukr. *dĕverĕka* 'żona brata męża' (SUM, Hrinčenko; Bilećkyj—Nosenko *dĕvĕrĕka* jako m.). ~

Por. 1. sch. *dĕvĕrĕkinĕja*, *dĕvĕrĕkinĕja* 'družka na weselu' (RSAN), śła. *dĕverĕkyĕna* 'siostra męża' (tylko u Kálala);

2. czes. *dĕveřinĕ*, *dĕverynĕ* 'żona brata męża' (tylko u Jungmanna), śła. *dĕverin(k)a* 'siostra męża' (tylko u Kálala).

Od *dĕverĕ* z suf. -ĕka, tu w funkcji tworzenia nazw żeńskich od męskich, p. I 94.

T. Sz.

dĕverĕjko zob. **dĕverĕjsĕ**

dĕverĕjĕz zob. **dĕverĕjsĕ**

dĕverĕjn'ĕ *dĕverĕjn'a dĕverĕjn'e* pld. i wsch. 'należący do brata męża', pld. też 'należący do družby'

~ sch. dial. *dĕjevĕrnĕjĕ* 'należący do brata męża, szwagra', 'należący do družby' (RSAN, RJAZ, Vuk);

ros. dial. *dĕvĕrĕnĕjĕ -nĕja -nĕe* 'należący do szwagra' (SRNG), por. *dĕvĕrĕnĕja* nevěstka 'żona szwagra', *dĕvĕrĕnĕja* сноха 'żona brata' (ib.). ~

Por. wskazujące na pierwotnie szerszy zasięg: bułg. dial. *dĕverĕnev* adi. poss. od *dĕverĕ* (np. Gerov, BER I 331), tu może należy też *dĕvĕrĕnĕca* чаша 'kielich dla družby na weselu' (ib.).

Adi. poss. od *dĕverĕ*, o suf. -ĕn'ĕ zob. Brodowska-Honowska SPS 166—7, 168.

Zob. *dĕverĕnĕz*.

W. Ś.

dĕverĕjsĕ *dĕverĕjsĕka dĕverĕjsĕko* pld. 'dotyczący braci męża; dotyczący družbów', 'należący do braci męża; należący do družbów'

~ sch. *dĕjevĕrĕjsĕki* : *dĕvĕrĕjsĕki* 'dotyczący braci męża, družbów, swatów; należący do nich' (RSAN, RJAZ), u Vuka *dĕjevĕrĕjsĕki* 'należący do szwagra, družby', dial. np. *dĕvĕrĕjsĕki -kĕ -kĕ* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.), por. NM *Dĕjevĕrĕjsĕke* f. wieś w Dalmacji, bułg. dial. *dĕverĕjsĕki*, *dĕverĕjsĕká* w wyrażeniach: *dĕverĕjsĕki* арлок 'kawalek białego płótna z kolorowymi pasami, który nosi družba na prawym ramieniu podczas wesela' (BDial. II 150: Rodopy), *dĕverĕjsĕká* вĕчep 'przyjęcie, uczta w sobotni wieczór przed ślubem u panny młodej' (Umlenski Kjustendil), maced. *dĕverĕjsĕki* = sch. *dĕversĕki* (RMJ). ~

Adi. od *děverь* z suf. *-ьskъ*. O budowie zob. Brodowska-Honowska SPS 52—3, 62—71. W. S.

děver'evъ *děver'eva děver'evo* : pld. **děverovъ** *děverova děverovo* 'należący dla brata męża; dotyczący brata męża', pld. także 'należący do drużby; dotyczący drużby'

děver'evъ: ~ pol. dawne XVIII w. *dziewierzowy* 'od dziewierza, szwagra, szwagrowski' (L.), czes. u Jungmanna *deveřův -řova* 'należący do szwagra, szwagrowski';

bułg. dial. *děsepes* 'należący do szwagra; należący do drużby', por. również *děsepes* 'ts.' (Gerov, BER I 331);

ros. *děsepes -ea -eo* 'należący do szwagra; właściwy szwagrowi' od XVIII w., też u Dala, ukr. u Hrinčenki *disepis -pesa -se* 'ts.' ~

děverovъ: ~ sch. *djěverov -va -vo* 'należący do szwagra, drużby', 'dotyczący szwagra, drużby', też dial. np. *děverov* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.), u Vuka *djěverov* także 'należący do sekundanta; dotyczący sekundanta', cs. **дъверовъ** 'należący do szwagra', bułg. *děsepos* 'należący do szwagra', dial. również 'należący do drużby', u Gerova *děseposa* *тραπεза* 'poczęstunek, ucztą dla chłopców i dziewcząt przygotowana przez drużbę', maced. *desepos* adi. poss. od *desep* (też dial. np. Vidoeski Kumanovo 111), por. *deseposa* *вечера* 'przyjęcie, ucztą u pana młodego po ślubie z udziałem drużby i najbliższej rodziny' (RMJ). ~

Derywaty od *děver'ь* : *děverь*, p. *děverь*. O suf. *-ovъ* : *-'evъ* zob. Brodowska-Honowska SPS 11, 19—20, 20—9.

Zob. bardziej archaiczne formacje *děverina*, *děverьn'ь*, *děverьskъ* derywowane od *děverь*. W. S. — F. S.

děver'ь zob. **děverь**

děvica 'dziewczynka, panienka; dziewica, dziewczyna, panna, virgo, puella', dem. **děvičьka**

~ pol. *dziewica* 'dziewczyna, panna, kobieta do czasu utraty panieństwa, virgo' od XIV w., stpol. też wyjątkowe 'córka, dziecko' (XV w.), w XVI w. również 'mężczyzna, który nie miał stosunku płciowego; niezona, żyjący w celibacie', dial. 'virgo', kasz.-śl. *žévica* także 'dziewczyna' (Ramułt, Lorentz PW), czes. poet. *děvice* 'dziewczyna, panna' (Přír. slov.), stczes. *děvicě* 'dziewczyna', 'virgo' (Gebauer Sl., Novák SlHus), sła. poet. *devica* 'dziewczyna, panna';

śle. *devica* 'virgo', arch. 'dziewczyna, panna', także dial. np. Tominec Črni vrh, sch. *djěvica* : *djěvica* 'virgo' (często o 'Bogurodzicy'), w tym znaczeniu też u Vrančicia (w RJAZ także przen. o 'nie oranej ziemi'), 'dziewczyna, panna', u Megisera 'virgo; puella' (Stachowski MS PAN 19, s. 46), dial. 'służąca', na Chorwackim Przemyrzu 'jedna z dziewcząt towarzysząca pannie młodej podczas obrzędu zaślubin', czakaw. *divica* 'virgo' (szczególnie 'Bogurodzica'), p. Ribarić SDZ IX 144, Jurišić Vrgada, *devica*, *divica*, *divyca* 'służąca' (Tentor JF V 204, Ribarić l. c., HDZ I 157, Moguš Senj), scs. **дѣвица** 'dziewczyna, puella; dziewica, virgo' (jak wykazała Cejtin Etim. 1971, s. 108, 109 znaczenie 'virgo' jest nowsze), bułg. *desiŭca* 'dziewczyna, panienka', dial. 'najstarsza, pierwsza spośród siostr na wydaniu; dziewczyna dorosła do zamążpójścia, dziewczyna na wydaniu' (Gerov), 'virgo' (BDial. I

246: Sofijskie), u Stojkova Banat tylko w wyrażeniu Блажена дѣвица 'Bogurodzica', maced. *dešica* 'virgo';

strus. już w XI w. дѣвица : дивница 'virgo' (Srezn., Slovarь SPIg.), ros. przestarz. *dešica* 'dziewczyna, panna', hist. *dešicy* pl. 'panny z dworu carycy' (do czasów Piotra Wielkiego), w poezji ludowej *dēvica* 'dziewczę, dziewczyna, panna', dial. *dešica* 'dziewczyna' (w tym znaczeniu też ołoneckie *dūsica*, Dal), także określenie stosowane przy wzajemnym zwracaniu się starszych kobiet na wyrażenie uprzejmości, grzeczności, współczucia, (w folklorze) epitet słońca, wody (SRNG, Opyt), ukr. *divica* przestarz. i w poezji ludowej 'dziewczyna', w tym znaczeniu już od XV w., w XVII w. również 'Bogurodzica' (Тумченко), brus. dial. *dževica* 'dziewczyna' (Bjaľkevič Mohylew). ~

Dem. *dēvičьka*: ~ pol. dial. kasz.-śl. *zēvičьka* dem. do *zēvica* (Lorentz PW), szczes. *dēvičьka* 'ts.', według Jungmanna intens. do *dēvice*;

bułg. u Gerova *dešica* dem. do *dešica*;

ros. dial. (w pieśni ludowej) *dešica* 'dziewczynka, panienka' (SRNG: archang.). ~

Dem. od *dēva* 1., o suf. *-ica* zob. I 98.

W.N. — F.S.

dēvičьjъ *dēvičьja dēvičьje* 'należący do dziewczyny, panny, dziewicy, właściwy dziewczynie, pannie, dziewicy, puellaris, virgineus', głównie wsch. **dēvičьjъ večerъ** 'przyjęcie dla przyjaciółek, urządzone przez narzeczoną zwykle w wigilię ślubu, połączone z różnymi obrzędami'

~ pol. *dziewiczy* 'należący do dziewicy, właściwy dziewicy, paniński; będący w stanie dziewictwa' od XIV w. (Słownik stpol.), przen. 'czysty, niepokalany' od XV w., 'znajdujący się w pierwotnym stanie, pierwotny, dziki, nie tknięty ręką ludzką, np. o ziemi' (od XVIII w., L.), *dziewiczy wieczór* 'przyjęcie urządzone przez narzeczoną dla koleżanek przed dniem ślubu' (SJP PAN), dial. rzadko, por. np. kasz. *zēvičьi* 'dziewczęcy, paniński' (Lorentz PW I 174, brak u Sychty SK), częściej w nazwach bot. i nazwach roślinnych specyfików: *dziewicze ziele* 'pięciornik kurze ziele, Potentilla Tormentilla', *dziewiczy korzeń* 'Radix tormentillae', *dziewiczy olejek* 'Oleum liliorum, amygdalorum' (Karłowicz SGP), czes. u Jungmanna (z pol.) *dēvičьi* 'dziewczęcy, dziewiczy';

śle. *devičьji* 'dziewiczy, paniński, dziewczęcy', sch. przestarz. *djevčьji*, *djevčьji* od XIII w. (w księgach cerkiewnych *dēvičьь*, do XVII w. *djevčьь*, por. np. Mažuranič Prinosi, RJAZ) 'dziewiczy, paniński, virgineus, virginalis', por. też NM *Dēvičь* (manastir i naselje u Dranici, na Kosmetu, RŠAN, RJAZ), scs. Supr. дѣвици 'virginis, virgineus';

strus. дѣвици 'virginum, virginalis' (Srezn.), ros. *dēvici*, *dēvičьii* -чья -чьe 'panieński, dziewiczy, dziewczęcy', subst. *dēvičьja* hist. 'pokój dla panien służebnych', dial. w licznych frazach np.: *dēvičьii* (też *dēvičьь*) *večer* 'panieński wieczór', *dēvičьii* сын 'nieślubny syn' (por. stpol. syn *dziewiczy* = Chrystus, SP XVI IBL), też w nazwach bot.: *dēvičьja* (*dēvičьja*) красота 'goździk kropkowany, goździk pyszny, Dianthus deltoides, superbus', любовь *dēvičьja* 'zmijowiec zwyczajny, Echium vulgare', *dēvičьe* мыло 'fioletka, Lychnis chalcidonica' (SRNG), stuktur. XV—XVIII w. дѣвици 'virginalis' (Тумченко), dziś tylko w skostniałym compos. *divičь-večir* 'panieński wieczór' (SUM), brus. dial. *dževičь-večer* 'ts.' (Nosovič). ~

Przymiotnik dzierżawczy z suf. *-ьjъ* od *dēvica*. Por. też synonimiczne

děvičъjъ i *děvičъjъ*. O suf. *-ъjъ* p. Brodowska-Honowska SPS 29—52. Tam też (29—30) szczegóły o zmieszaniu się suf. *-jъ* i *-ъjъ*. *M. Ś. — F. S.*

děvičъka zob. **děvica**

děvičъnъ *děvičъna* *děvičъno* pld.-wsch. 'dziewicy, panny (gen.), dziewiczy, panieński, virgineus, virginalis'

~ sło. *děvičъnъ* 'dziewiczy, panieński' (Pleteršnik), sch. od XVI w. (dziś przestarz.) *děvičъnъ* : *děvičъnъ* -čna -čno 'dziewiczy, niewinny' (przen. też 'czysty, bez domieszki, niezmacony'), wyjątkowe XIX w. 'przeznaczony dla dziewic' (RJAZ, RSAN), cs. *дѣвицьнъ* 'virginalis' (Miklosich LP);

strus. wyjątkowe XI w. *дѣвицьнъ* 'virginalis' (Srezn.), ros. dial. *дѣвицьнъ* 'panieński, dziewczęcy' (SRNG). ~

Por. wskazujący na większy zasięg adi. niezależnie utworzony na gruncie poszczególnych języków słow. derywat z suf. *-ikъ*: sło. *děvičъnik* 'mężczyzna, który nie obcował płciowo' (SSKJ), bułg. dial. *дѣвицьник* 'chłopiec dojrzały do małżeństwa, kawaler' (Mladenov BTR, Gerov Dop.), ros. *дѣвицьник* 'pożegnalny wieczorek przed weselem, dziewiczy wieczór', dial. 'tańce w trzeci dzień wesela; chór dziewcząt na weselu; wieczorne spotkanie dziewcząt' (SRNG), brus. dial. *дѣвицьник* 'dziewiczy wieczór' (BMM III 249: Homel).

Adi. od *děvica*, o suf. *-ъnъ* p. Brodowska-Honowska SPS 80—139.

Por. *děvičъjъ*.

W. B.

děvičъskъ *děvičъska* *děvičъsko* pld. i wsch. 'należący do dziewicy, dziewczyny, panny, dziewiczy, dziewczęcy, panieński, virginis'

~ sło. *děvičъski* 'dziewczęcy, panieński, dziewiczy', sch. *děvičъki*, *děvičъki* przestarz. 'dziewiczy, czysty' (RSAN, w RJAZ też starsza postać: *děvičъski* XIII—XVII w., *děvičъski* XVII—XVIII w.), scs. *дѣвицьскъ* 'panieński, dziewiczy, virginis', cs.-serb. XVI w. *дѣвицьскъ* 'virgineus' (Miklosich LP), bułg. *дѣвицьску* 'żeński' (u Gerova też *дѣвицьску*);

strus. *дѣвицьскъ* 'virginum' (Srezn. XI—XIII w.), ros. *дѣвицьскъ* 'dziewczęcy, panieński' (SSRJ, Dal, Slovarъ CSRJ), stukr. *дѣвицьскъ* 'dziewiczy' (XVII—XVIII w., Tymčenko). ~

Adi. z suf. *-ъskъ* od *děvica*. P. też *děvičъskъ* i *děvъskъ*. O suf. p. Brodowska-Honowska SPS 52—71. *M. Ś. — F. S.*

děvinъ *děvina* *děvino* 'należący do dziewczyny, panny, dziewicy, panieński, virginis'

~ czes. wyjątkowe u Jungmanna *děvin* 'należący do dziewczyny', sła. *devin* 'ts.' (Isačenko SRS; w SSJ i u Kálala nie notowane);

sch. *děvin* 'należący do dziewczyny, odnoszący się do dziewczyny' (RSAN), w XIV w. *Děvinъ* вгънь NM (RJAZ);

ukr. dial. *дѣвинъ*-вечер (вечір) 'pożegnalny wieczorek przed weselem, dziewiczy wieczór' (Žel., Hrinčenko). ~

Por. 1. subst.: czes. żartobliwe *děvin* 'kolonia dziewczęca; szkoła żeńska' (Přfr. slov.), NM *Děvin* (od XII w., już u Kosmasa, zob. Profous MJČ I 385—6);

2. derywat: sło. dial. prekm. *děvinstvo* 'dziewictwo, panieństwo' (Pleteršnik).

Adi. od *děva* 1., o suf. *-inъ* zob. Brodowska-Honowska SPS 71—80.

W kilku językach słow. spotyka się też tak samo zbudowane adi. od *děvica*: sch. rzadkie *djèvičín*, *djèvičín* 'należący do panny, dziewicy, virginis' (w RJAZ wyjątkowe z XVIII w., w RŠAN bez cytatu), bułg. dial. *дєвѣчинъ* 'ts.' : *дєвѣчина* вечеря 'pożegnalny wieczorek przed weselem, dziewiczy wieczór' (Mladenov BTR, Gerov Dop.); rus.-cs. *дєвѣцѣмъ* 'należący do panny, dziewicy' (Slovarь CSRJ, też u Dala *дєвѣцѣмъ* 'ts.'), ukr. XVIII w. wyjątkowe *дєвѣцѣмъ* 'należący do dziewczyny' (Тумченко).

Zob. również *děvčínъ*.

W. B. — F. S.

děvišče wsch. augm. do *děva* 1.

~ ros. dial. *дєвѣщѣ*, *дєвѣщѣ* f. augm. do *dєva* (Dal, SRNG), ukr. *дїсѣщѣ* augm. do *дївка* (Hrinčenko za Żel.), brus. *дєвѣщѣ* f. augm. do *дєва* (Nosovič). ~

Augm.-pejorat. z suf. *-išče* do *děva* 1. Por. też *děvčišče*, *děvčisko*. O budowie p. I 96.

M. Š. — F. S.

děvit'ъ *děvit'a* 'młodzieniec niewinny, virgo puer'

~ pol. dawne rzadkie *dziewic* 'virgo puer' (Kn. pod hasłem *panic*); sch. tylko u Stulicia *djevič* 'vir castus, caelebs' (RJAZ jako niepewne), też NO *Dėvič* (RŠAN, RJAZ);

ukr. pot. *дїсѣ* -ча 'kto chroni, strzeże swojej niewinności' (SUM). ~ Od *děva*. O suf. *-it'ъ* w derywatach odprzymiotnikowych p. II 57—8.

M. Š. — F. S.

děvo pld.-wsch. 'nadzianie' : 'nadzienie, nadziewka, to, co się nadziewa'

~ sch. dial. *djevo* 'mielone mięso do nadziewania kielbas, nadzienie, farsz' (RŠAN);

ukr. dial. złożone *о-дїсо* 'odzienie, okrycie' (Hrinčenko). ~

Derywat prymarny do *děti demъ* : *dějо* z suf. *-vo*.

W. B.

děvocha pln., wsch. **děvacha**, augm.-hip. do *děva* 1.

děvocha: ~ pol. dial. rzadkie *dziwocha* (*dziwocha*) 'dziewczyna' (np. Krakowskie, Karłowicz SGP);

ros. dial. *дєвѣха* 'dziewczyna' (Dal, SRNG), ukr. dial. *дїсѣха* augm. z odcieniem pieszczotliwym do *disa* (Hrinčenko). ~

děvacha: ~ ros. dial. *дєвѣха* 'dziewczyna; dziewucha', 'młoda kobieta', 'źle prowadząca się dziewczyna' (Dal, SRNG), ukr. *дїсѣха* augm. do *disa* (SUM, Hrinčenko). ~

Por. też sporadycznie z suf. *-asa*: ukr. dial. *дїсѣся* hip. do *disa* (Hrinčenko).

Od *děva* 1. z suf. *-oča*, *-acha*, p. I 72, 74 i II 33. Por. też *děvucha*. M. Š.

děvoja '(dojrzała) dziewczyna', dem.-hip. **děvojska**

~ pol. przestarz. (dziś żartobliwe) *dziewoja* 'młoda, dorodna dziewczyna' (u L. XVII—XVIII w. 'dziewica, siły i odwagi męskiej', też dial. *živoja* : *živoja* 'zdrowa, silnie zbudowana dziewczyna', Szymczak Domaniewek), w XVI w. rzadkie 'panna; córka' (SP XVI IBL; o przykładzie XV-wiecznym p. niżej), stczes. *děvojě* 'dziewczyna, panna' (Gebauer Sl.; Jungmann jednak tylko za L.), dial. moraw. *děvoja* 'dojrzała dziewczyna' (Bartoš DSM), sła. u Kálala *devoja* 'dziewczyna, panna'. ~

Na pierwotnie ogólnosłow. zasięg wyrazu wskazuje dem. *děvojska* (p. niżej) oraz derywaty pojawiające się w poszczególnych językach słow., np. 1. sch. dial. *děvojsla* 'dziewczyna' (Vojvodina), hip. *djevòjana* 'dziewczynka' (RSAN);

2. bułg. dial. *desoák* m. 'wieczór dziewiczy' (Gerov Dop.);

3. bułg. dial. *desóúku* 'dziewczęcy' (BDial. II 150, Gerov Dop.);

4. adi. z suf. -ънъ: czes. rzadkie *děvojný* 'panieński, cnotliwy, wstydlivy' (Přír. slov.), stczes. *děvojný* 'dojrzały (o dziewczętach)': wyjątkowe *děvojni* 'panieński, dziewiczy' (Gebauer Sl.), stąd substantywizowane adi.: stczes. i dial. *děvojna* 'panna' (Gebauer Sl., Přír. slov.), sła. *devojná* : *devojna* 'dorosła panna' (Kálal).

Por. sch. dawne wyjątkowe u Gundulicia *djevoj* m. czy *djevoja* f. (rekonstrukcja oparta na acc. pl. *djevoje*) 'rozpustnik, cinaedus' (RJAZ, Mažuranić Prinosi 248), niewątpliwie wtórne, jak pokazuje semantyka.

Dem.-hip. *děvojska*: ~ pol. (niepewne, tylko w SW) *dziewojka* dem. do *dziewoja*, czes. dial. *děvojska* 'dziewczyna, panna' (Přír. slov.), sła. u Kálala *devojska* 'ts.';

sła. dial. *devójska* (prekm. *děvojska*) 'dziewczyna' (SSKJ, Pleteršnik, już w XVI w., Megiser 1592), sch. od XV w. *djevòjska* (dial. sztokaw. też *devójska*, Elezović Kos.-Met., HDZ II 272: Našice, czakaw. *divójska*, *divójska*, Moguš Senj, Ribarić SDZ IX 144, Jurišić Vrgada) 'dorosła dziewczyna, dojrzała do małżeństwa; niezamężna kobieta, panna', także 'dziewica', 'cóрка, dziecko płci żeńskiej', 'służąca' (RJAZ, RSAN, Vuk, Belostenec: *divojka*, Mažuranić Prinosi 248: kajkaw. XVI w. *devojska*), bułg. *desóúka* 'dziewczyna; dziewczyna dojrzała do małżeństwa, panna' (notowane też u Gerova), maced. *desojka* (też dial. *desójska*, Vidoeski Kumanovo 30) 'dziewczyna, panna' (już w XVI w., Giannelli LM 28, 46);

ros. dial. (Tambow) *desójska* 'dziewczyna' (Opyt Dop., Dal, SRNG), ukr. dial. *dišovka*, *dišovka*, *d'šovka* 'dziewczyna, panna' (SDU 55—6), u Tymčenki z XVII w. (Berynda) *дѣвоика* hip. do *дѣв.* ~

Zapewne pierwotne hip. od *děva* l. z wyjątkowym suf. -oja, zob. I 88, Skok ER I 416. — Vaillant GC II 504—5, 527 uważa *děvoja* za substantywizowane adi., z zachowanym -oj- przypadków zależnych przymiotnika złożonego (np. gen. *děvoj-e*, -ě, loc.-dat. *děvoj-i*). — Zubatý Studie I 1, 286 uw. 1 dopuszczał pierwotne adi. *děvojs (z suf. -ojs = wed. -ajúh). Na taki przymiotnik mogłoby wskazywać wyjątkowe stczes. nad sestrú *dyewogy* = łac. super sorore virginem (Gebauer Sl.; stąd stpol. w Biblii królowej Zofii nad siostrą *dziewoją*, Słownik stpol. s. v. *dziewoja*). — Zob. też Trubačev STR 115.

O budowie dem. *děvojska* zob. I 94.

W. B.

děvojska zob. **děvoja**

děvonjska zob. **děvon'a**

děvon'a wsch., przede wszystkim dem. **děvonjska** 'dziewczynka, dziewczyna'

~ ros. dial. *devónja* 'dziewczyna' (Dal bez lokalizacji, stąd SRNG);

zwykle dem. *děvonjska*: ros. dial. *děvonjska*, *devónjska* 'dziewczynka' (Opyt, Opyt Dop., Dal, SIAN), ukr. dial. *d'vonjska* hip. 'dziewczynka, dziewczątko' (SUM, Hrinčenko, Bilećkyj—Nosenko, SDU 55—6: też *d'šovn'ka*, w XVIII w.

дѣвонька, Tymčenko), brus. dial. дзѣвонька 'ts.' (Nosovič, także Bjałskevič Mohylew: дзѣвонька). ~

Por. w podobnej funkcji niezależnie powstałe w poszczególnych językach słów. derywaty z suf. zawierającymi -n-: 1. pol. dial. *dzieweńka* hip. 'dziewczynka' (Karłowicz SGP), kasz. *z'ėvenka* 'dziewczynka, córeczka' (Sychta SK), czes. *děvenka, dívěnka* hip. 'dziewczynka, dziewczątka' (Přír. slov., Jungmann);

2. czes. *děvina* 'dziewczyna' (Jungmann), *děvinka* 'dziewczynka' (Přír. slov., Bartoš DSM);

3. ros. dial. *девун (деўн) -на* m. i f. 'stara panna, stary kawaler', *деўня* f. 'niemłoda panna; rośla, silna dziewczyna', też m. 'mężczyzna podobny do kobiety; hermafrodyta', *девунька* 'dziewczynka' (Oпыт, Dal, SRNG).

Od *dėva* 1., o suf. -on'a zob. I 133, o suf. -ьka p. I 94.

W. B.

dėvosnubъ zob. **dėvosnubъ**

dėvosnubъ *dėvosnuba*: **dėvosnubъ** *dėvosnuba* 'swat, wysłannik starającego się o rękę dziewczyny, paranymphus, nuptiarum conciliator', pln. też (zwykle w pl. *dėvosnubi*: *dėvosnubi*) 'swatanie'

~ pol. przestarz. *dziewostąb -tęba* i *dziewostęb* (< *dziewosnqb, -t- z dysymilacji -nq-; Otrębski ŻW 274 niesłusznie objaśniał wpływem *dziewostaw* 'swat', p. Sławski SE I 201) 'wysłannik, który w imieniu starającego się proponuje rodzicom małżeństwo z ich córką, swat, pośrednik małżeński, paranymphus, nuptiarum conciliator' od XIV w., stpol. XVI w., a dziś dial. *dziewostąb* 'starosta weselny, przełożony wesela' (SP XVI IBL, Mącz., Karłowicz SGP), pl. *dziewostęby* 'konkury, swatanie, swaty; zaręczyny' (SJP PAN) od XVI w., dial. 'zrękowiny, zmówiny' (o zasięgu w dial. MAGP III m. 142: głównie w widłach Wisły i Sanu), stczes. XIV w. *dėvosnub -ba* 'swat' (Gebauer Sl., też u Jungmanna);

bułg. dial. *девоснубъ* 'swat, paranymphus, nuptiarum conciliator', *девоснубъ* 'ts.' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 330), *девоснубове, девоснубове* pl. 'swatki, kobiety wysłane przez starającego się o rękę dziewczyny' (BDial. II 150: Rodopy);

ukr. dial. *дівоснубъ -ба* 'swat, paranymphus, nuptiarum conciliator', *дівоснубъ, дівоснубъ -ба* (zmienione przez etymologię lud.) 'ts.', 'obrzęd swatania', *дівоснуби* i *дівоснуби* pl. 'swatanie' (Hrinčenko, Żel., Kuzela-Rudn.). ~

Por. liczne derywaty oparte na tym wyrazie, np.: 1. z suf. -ec, -ca: pol. dial. kasz. np. *d'ėvostąbca, z'ėvostąbca, d'ėvostąbc, d'ėvostąbc* 'swat' (Sychta SK, AJK III m. 146, cz. II 183—4);

2. z suf. -ka: stpol. XV w. *dziewostąbka* 'swatka, pośredniczka małżeńska, proca, nuptiarum conciliatrix', dziś dial. starsza *dziewostąbka* 'starościna weselna' (Karłowicz SGP: Mazowsze);

3. z suf. -ina: stpol. XVI w. *dziewostębina* 'swatka', dziś dial. *dziewostębina* 'ts.' (Karłowicz l. c.: Radomskie), *dziewostębiny* pl. 'zaręczyny' (Karłowicz l. c.: Krakowskie);

4. z suf. -ica: pol. dawne *dziewostębica* 'swatka' (Kn., L., zob. też SP XVI IBL);

5. z suf. -nik, -nica: bułg. dial. *девоснубник* 'swat', *девоснубница* 'swatka' (Gerov).

Compositum (nomen agentis : nomen actionis) od wyrażenia *děvo snubiti* (p. *děva* i *snubiti* 'swatać, kojarzyć'). Suf. -o- (p. I 58—9) normalny w starych złożonych nominach agentis i actionis. O prastarym przejściu *u > o* po spółgłosce nosowej p. Sławski SO XVIII 270, 287.

Sławski SE I 200—1.

T. Sz. — F. S.

děvovati *děvujo* pld.-wsch. 'być dziewicą, panną, żyć w dziewictwie, w panieństwie, virginem esse'

~ sch. (zwłaszcza lud.) *djevovati djěvujēm* 'być panną, żyć w stanie panieńskim', 'żyć w dziewictwie' (dial. 'prowadzić uczciwe, moralne życie', RŠAN), Vuk, RJAZ, RŠAN, cs. *дѣвовати -воуѣ* 'virginem esse' (Miklosich LP);

strus. wyjątkowe *дѣвовати -воуѣ* 'żyć w panieństwie, w dziewictwie' (Srezn.), ros. dial. *дѣвовати -воуѣ* 'być panną, niezamężną, o dziewczętach' (niekiedy o mężczyznach: 'prowadzić życie kawalerskie'), 'brać udział w zabawach dziewczęcych', nowogrodzkie *дѣвовати* 'дурачиться, шалить' (Dal, SRNG), ukr. *дівчатку -воуѣ* 'być panną, żyć w panieństwie', 'brać udział w zabawach dziewczęcych' (SUM, Hrinčenko). ~

Denominativum od *děva* 1., o budowie zob. I 48.

Por. czasowniki denominalne powstałe zapewne na gruncie poszczególnych języków słow.: 1. *děviti* (: *děva*): stczes. wyjątkowe *děviti děvu* niejasne znaczeniowo, Gebauer Sl.: „strojené”; sch. dial. *djěviti djěvim* 'wyposażyć dziewczynę przed zamążpójściem', *djěviti se* 'dorastać, stawać się panną' (RŠAN); ros. dial. pskow. *дѣвѣть, дѣвѣть -ѣть* 'rozmawiać z przyjaciółką, z narzeczoną, o dziewczynie' (SRNG);

2. *děvčiti* (se) : *děvčaka*: pol. dial. *dziewczyć się* 'stroić się, o dziewczętach' (Karłowicz SGP), 'dorastać, upodabniać się do dorosłej dziewczyny' (Kucala PSM 163), czes. dial. *děvčiti -čim* (też *dívčiti*, Bartoš DSM, *dívčič*, Loriš Ostrava 72) 'być służącą, służyć' (Přír. slov., u Jungmanna stczes. z kroniki Dalimila), walskie *dívčiti* 'być panną, niezamężną' (Bartoš DSM), śl. pot. *dievčič* -čič (dial. wsch. *zifčic -čič*, Buffa Dlhá Lúka) 'być panną, żyć w stanie panieńskim', *dievčič sa* 'dorastać, stawać się panną' (SSJ); ros. dial. ołnieckie *дѣвчѣть* 'być panną, niezamężną' (SRNG);

3. *děvičiti* (: *děvica*): sch. dial. (Serbia) *djěvičiti (djěvičiti) se -čim se* 'ubierać się, zachowywać się jak dorosła dziewczyna, jak panna' (RJAZ, RŠAN); ros. dial. *дѣвѣчь* -чу 'гулять в девичестве' (SRNG). W. B.

děvucha pfn. augm. do *děva* 1., dem. *děvuška*

~ pol. *dziewucha* (dial. też *dzieucha, dzievucha, dzieucha, dziąucha, dzioucha*, z zanikiem *u* *dziocha*; o przejściu grupy *el > al* w dial. p. Nitsch WP IV 32; o różnych postaciach fonetycznych wyrazu p. MAGP XII cz. II 89—90, Dejna AGK m. 403, Zareba AJŠ IV m. 695; kasz. *zėvucha, źėvucha, zėvucha*, Sychta SK I 265, AJK VIII cz. II 173) rubasznie, czasem życzliwie, serdecznie o 'dziewczynie (lub służącej wiejskiej' (SJP PAN, L. od XVIII w.), dial. też bez wartości ekspresywnej 'dziewczyna', 'córka', czes. dial. *děvucha, d'evucha* 'dziewczyna, córka' (Přír. slov., Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Malina Mistřice: tutaj jako augm.), śl. u Kálala *devucha* 'dziewczyna';

ros. dial. *дѣвѣча* 'dziewczyna' (z okolic Tomsku, SRNG), ukr. dial. *дівѣча* augm.-hip. do *děva* (Hrinčenko), brus. *дзвѣча* pot. 'dziewczyna'. ~

O pierwotnie większym zasięgu wyrazu świadczą formacje z suf. -uša:

pol. dial. *dziewusia* hip. 'dziewczynka, dziewczeczka' (Karłowicz SGP), sch. dial. *djèvuša* 'dziewczyna', też NO *Dèvuša* (RSAN);

a. z rozszerzeniem o suf. *-ica* > *-ušica*: pol. dial. *dziewuszycza*, *dziouuszycza* 'dziewczyna' (Zaręba AJŚ IV m. 695, Karłowicz SGP: Kaliskie);

b. z rozszerzeniem przez suf. *-isko* > *-ušisko*: pol. *dziewuszysko* augm.-pejorat. (dial. też *dziouuszysko*, Karłowicz SGP, Pluta Dzierżysławice, Szymczak Domaniewek), czes. laskie *ž'evuš'yisko* (Lamprecht Opava).

Dem. *děvuška*: ~ pol. *dziewuszka* (dial. też *dziouuszka*, *dziewuszka*, *dziouuszka*, Dejna AGK m. 403, Zaręba AJŚ IV m. 695, Szymczak Domaniewek; sli. *žew'uška*, Lorentz PW I 174), hip. 'dziewczynka', czes. *děvuška*, dial. laskie *ž'evuš'ka* hip. 'dziewczynka' (Přír. slov., Jungmann, Lamprecht Opava);

ros. *děvushka* (dial. też *děvushka*) 'dziewczyna, panna', dial. 'córka' (dial. też przy zwracaniu się do każdej kobiety niezależnie od wieku), przestarz. 'panna służebna', в *děvushkax*, *děvushkoi* 'w czasach panieńskich, za panieństwa' (SSRJ, Dal, SAR, SRNG; z ros. sła. *devushka* hip. 'dziewczynka', SSJ). ~

Por. też bliskie morfologicznie derywaty z suf.: 1. *-usz*: pol. dial. kasz.-sli. *ževus* 'dziewucha, dorastający podlotek' (Sychta SK I 265, AJK I cz. II 70, Lorentz PW I 174; dial. też z ekspresywną palatalnością *dziewuś*, Lubelskie, Karłowicz SGP);

2. *-usa*: pol. dial. kasz. *ževusa* (*ževusa*) indeclinabile n. 'dziewczyna, podlotek': to je šekovné *ževusa* (Sychta SK I 265), ukr. dial. *divýca* hip. do *diva* (Hrinčenko).

Formacje ekspresywne do *děva* 1. O funkcjach suf. *-ucha*, *-uša*, *-usz*, *-usa* p. I 75, 79, II 34—5. M. Š.

děvul'a pln. hip. do *děva* 1.

~ pol. dial. *dziewula* 'dziewczyna' (Karłowicz SGP; wg SW rubasznie), kasz. *ževula* pieszczotliwie o 'dziewczynie, córce' (Sychta SK), stpol. XIII w. NO *Dziewula* f. (SSNO), stczes. XIII, XV w. NO *Děvule* f. (Gebauer Sl.);

ros. dial. *деу́ля* (*деу́ля*) 'dziewczę, dziewczyna', pejorat. też 'mężczyzna podobny do kobiety; hermafrodyta' (SAR, Opyt Dop., Dal, SRNG), ukr. familiarne *divýlia* 'dziewczyna' (SUM, Hrinčenko), brus. dial. *дзявўля* 'młoda dziewczyna, dziewczę; duża dziewczyna zachowująca się nieodpowiednio do swego wieku, jak dziecko, zwykle ironicznie, z przyganą' (Nosovič, Jurčanka Mscisl., Scjaškovič Grodno, Mat. Minsk, NS 57, 292, MSDM 70: *дзявўльля*, Panjucič LNH 67: *дзявўльля*), też NO *Дзявўля* (Biryła BA). ~

Por. 1. czes. rzadkie *děvulenka* hip. 'dziewczę, dziewczyna' (Přír. slov.),

sła. *devul'ka*, *devul(i)enka* hip. 'ts.' (SSJ, Kálal);

2. sła. u Kálala *dievelenka* 'dziewczę'.

O budowie zob. I 110.

W. B.

děvuška zob. *děvucha*

-děvъ zob. *надěvъ*, *одěvъ*, *задěvъ*

děvъ *děva* *děvo* 'dziewiczy, niewinny, nie znający stosunku płciowego, castus, immaculatus'

~ stsch. od XV w. *djev* (też czakaw. np. u Marulicia *div*, kajkaw. XVI w. u Vramca *devi*) 'dziewiczy, niewinny, czysty (o kobiecie i mężczyźnie)', RJAZ, Mažuranič Prinosi 248;

strus. дѣвѣца 'dziewicza, niewinna, czysta' (Srezn.), ros. dial. дѣвѣцѣ -а-я -оє 'dziewczęcy, paniński' (SRSO Dop., por. jednak w tej samej gwarze дѣвѣцѣ -а-я -ѣ 'ts.', p. *děvčjs*), stukr. дѣвѣца 'dziewicza, niewinna, czysta' (Tymčenko);

w funkcji subst.: a) stsch. XVII—XVIII w. *djev* m. 'mężczyzna niewinny, czysty' (RJAZ, Belostenec: *dev*);

b) *děvaja*: stsch. XIII w. *děvaja*, *devaja* 'dziewica, o Matce Boskiej', dial. czakaw. (Istria) *děvā* 'ts.' (RJAZ), scs. Supr., Cloz. дѣвѣца 'ts.' (zob. Cejtin Etim. 1971 s. 104—11), strus. дѣвѣца 'ts.' (Srezn., też rus.-cs., Dal), stukr. дѣвѣца 'ts.' (Tymčenko). ~

Por. wskazujące na takie adi.: 1. psł. *děva* 1. (zob.);

2. derywat z suf. -ѣць: sch. od XV w. *djevčac* *djevčca* 'mężczyzna niewinny, czysty, vir castus, caelebs', dial. 'mężczyzna nieżonaty, kawaler, zwłaszcza stary' (RJAZ, Belostenec, RSN), cs. дѣвѣць 'virgo' (Miklosich LP, prawdopodobnie z redakcji chorw.), tu może należą też bułg. *Дѣвѣцѣ*, *Дѣвѣцѣ* (IIBE IV 153, BER I 330).

Prymaryny przymiotnik do *dojč dojiti* 'karmić piersią; ssać', ie. pierwiastek *dhē(i)-* 'ts.'. Budowa jak w psł. *ži-vč* 'żywy': *žiti* 'żyć' (p. Brugmann Grdr. II 1, 204). O rozwoju znaczenia p. *děva*. Por. derywowane od tego samego pierwiastka *dětb*. W. B. — F. S.

děvčĕ *děvčĕte* dem., hip. do *děvčka* 1.

~ pol. *dziewczę* -*częcia*, zazwyczaj pl. *dziewczęta*, w sing. dziś przeważnie żartobliwie lub z odcieniem ironii 'młoda, niezamężna kobieta; podłotek lub dorastająca panna, dziewczyna', już w XVI w. 'młoda dziewczyna, panna; dziecko płci żeńskiej, córeczka; młoda służebna', dial. 'dziewczyna, dziewczynka; mała dziewczynka', 'dziewczyna od 7—16 lat; dziewczyna od 16—17 lat; starsza dziewczyna', 'córka' (o geografii wyrazu zob. np. MAGP XII m. 569, cz. II s. 89, AJK VIII m. 380, cz. II s. 172—3, XII m. 577—80, cz. II s. 127, AJPP m. 26, Zareba AJŚ IV m. 695, cz. II s. 58, Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 163, Gruchmanowa Kramská 24), 'ukochana, narzeczona' (Lorentz PW), dłuż. *žovčo -ča* (prawdopodobnie synkopowana forma *žovčyščo*, p. Muka, Mucke HLF 166) 'dziewczyna; dziewczynka', dial. też *žėvčo*, *žovčo* 'ts.', 'córka', 'służąca' (Muka, Fasske Vetschau), głuż. *džovčo -ča* 'dziewczę, dziewczyna' (Zeman), czes. *děvče -čĕte* n. 'dziewczynka, dziewczyna', 'ukochana, narzeczona', 'służąca', stczes. XVI w. *děvčĕ*, *dievčĕ* 'dziewczyna', dial. *divče -čĕte* n., *divče* : *děvča -če* f., *divčĕ -čĕ* n., f., *d'ouče*, *d'úče* : *d'učĕ* 'dziewczynka, dziewczyna' (np. Siatkowski Kuldowa I 113, II 20, Utěšený Slav.-buč. 151), por. też *divčĕka*, *divčĕ* f. (ale pl. tylko *divčĕata*) 'dziewczyna, dziewczynka', może także 'córka' (Hruška DSCh), sła. *dievča -ča* 'dziewczynka, dziewczyna; dziecko płci żeńskiej', pot. 'ukochana, narzeczona', 'służąca', dial. *dieučä*, *d'ieučä*, *dievče*, *divčĕa*, *dievča*, *dzi(e)vče*, *zefče* : *ž(i)jefče-čĕta* : *-čĕt'a* : *-čĕča* 'dziewczynka, dziewczyna' (np. Kálal, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 101), 'córka' (AJPP m. 26: *d'iefča*);

słę. przestarz. *děvče -čĕta* 'dziewczyna' (SSKJ), sch. *djevčĕ -čĕta* dem., hip. = *djevčĕjĕ*, 'dziewczyna, młoda dziewczyna; dziecko płci żeńskiej, dziewczynka, córka' (RSAN, RMat.);

ros. *дєвчѣта* : *дєвчѣма* pl. f. pot. i dial. 'dziewczęta, dziewczyny', dawne i dial. *дєвчѣ -чѣ* f. 'dziewczyna', pl. *дєвчѣмы*, coll. *дєвчѣма* : *дєвчѣмѣ* 'dziewczęta, dziewczyny' (SIAN, Dal, Opyt, Opyt Dop., SRNG), ukr. *дєвчѣ -чѣма*

dem., hip. (do *дівчина*), 'dziewczynka' (według Brücknera KZ XLVIII 221 z pol.), u Tymčenki XVIII w. *дѣвѣ* 'młoda dziewczyna', dial. *дівчѣ -чѣтѣ* 'młoda dziewczyna; dziewczynka' (Hrinčenko, Żel., SDU 267), brus. *дзяўчѣ -чѣтѣ* pot. lekceważąco 'dziewucha; dziewczynka, smarkula', dial. *дзевчѣ -чѣтѣ* 'dorosła dziewczyna' (Nosovič), *дзяўчѣ* f. 'dziewczynka' (Sejaškovič Grodno), por. również *дзевчѣтѣ* pl., *дзяўчѣтѣ* pl. 'dziewczeta, dziewczynki' (Nosovič, Bjaľkevič Mohylew). ~

Dem. od *дѣвѣ* 1. z suf. *-ѣ -ѣтѣ*.

W. S. — F. S.

дѣвчѣтѣ dial. pñn., dem., hip. do *дѣвчѣ*

~ pol. *dziewczątka* pieszczotliwie o 'dziecku płci żeńskiej' albo o 'bardzo młodej pannie', czasem ironicznie z odcieniem poufałości o 'pannie', w XVI w. dem. do *дзевчѣ*, 'dziewczynka', 'córka' (SP XVI IBL), dial. kasz.-śl. *žévčotko* dem., hip. do *žévčѣ*, pieszczotliwie o 'dziewczynie lub dorastającej pannie' (Lorentz PW, Sychta SK), 'kikunastoletnia dziewczyna' (AJK I m. 20, cz. II s. 80), dłuż. *žowčko* (p. Muka II 1200), głuź. *žowčatko* dem. 'dziewczątka, dziewczę', 'córeczka', czes. *děvčátko* dem. (do *děvče*), 'dziewczynka' od XVI w., śl. *dievčatko* dem. 'dziewczynka', dial. również *d'efčatko*, *žefčatko*, *žifčatko* 'dziewczyna, dziewczynka' (Kálal, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 233);

ukr. *дівчатко* pot. 'mała dziewczynka', też Hrinčenko, Żel., u Tymčenki XVII—XVIII w. *дѣвчатко* : *дѣвчатко* (dem. do *дѣвѣ*), 'mała dziewczynka', brus. dial. *дзяўчатка* pl. 'dziewczyny, dziewczeta' (Sejaškovič Grodno). ~

Por. oparte na pierwotnym temacie (nie rozszerzonym przez *-t-*): 1. czes. rzadkie dial. *děvčence -nec* f. pl. 'dziewczeta' (Přír. slov., u Jungmanna jako śl.), śl. *dievčence* 'dziewczeta' (Kálal, Isačenko SRS);

2. ros. dial. *девченѣта* pl., *девченѣтѣ* pl. 'dziewczeta, dziewczyny' (Dal, Opyt Dop., SRNG: pñd., zach., twerskie, pskowskie), brus. *дзевчанѣ* pot. lekceważąco 'dziewucha, dziewczysko; dziewczyna, smarkula', pieszczotliwie 'dziewczątka' (BRS);

3. ros. dial. *девчѣньѣ* coll. 'dziewczeta, dziewczyny' (SRNG: archang.), brus. *дзевчанѣ* n. pot. lekceważąco 'dziewucha, dziewczysko; dziewczynka, smarkula', pieszczotliwie 'dziewczątka';

4. ros. pot. *девчѣнка*, *девчѣночка* 'dziewczyna, dziewczynka', dial. *девчѣнка*, *девчѣно* n. 'dziewczynka' (Dal, SRNG), brus. dial. *дзяўчѣнка* 'ts.' (Bjaľkevič Mohylew).

Dem. od *дѣвчѣ* *дѣвчѣтѣ*, o suf. *-ѣтѣ* zob. I 93.

W. S. — F. S.

дѣвчѣтѣ *дѣвчѣтѣ* a *дѣвчѣтѣ* pñn. 'związany z dziewczęciem, dotyczący dziewczęcia, dziewczyny'

~ pol. *dziewczęcy* 'związany z dziewczęciem, taki jak u dziewczęcia, właściwy dziewczęciu' od XVII w., też dial. np. kasz.-śl. *žévčeci*, *žévčaci* (: *žévčěci*, o formach z końcowym *-č-* p. AJK IX, cz. II 104—5), czes. dial. moraw. *děvčáci* 'dziewczęcy' (Bartoš DSM, Sverák Brno), u Jungmanna *děvčeci* z pol.; ukr. *дівчачий -ча -че* 'dziewczęcy' (SUM, Hrinčenko, Żel., u Tymčenki od XVIII w.). ~

Adi. od *дѣвчѣ* *дѣвчѣтѣ* z suf. *-ѣтѣ*. O bud. p. Brodowska-Honowska SPS 29—30.

M. S. — F. S.

дѣвчѣ zob. **дѣвчѣ**

děvčína (przede wszystkim pñ.) 'młoda osoba płci żeńskiej, dziewczę, dziewczątko, kilkunastoletnia dziewczyna', dem. **děvčínzka**

~ pol. *dziewczyna* 'młoda kobieta niezamężna' (też dial., np. Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 403, Zaręba AJŚ IV m. 695, Górnowicz Malbork, kasz.-sł. *zėvčėna, zėvčėna* 'ts.', Lorentz PW), przestarz. 'niezamężna pomocnica domowa, przeważnie młoda, służąca', w XVI w. hip. 'córka' (także dial. 'córka', MAGP XII m. 569, cz. II 89), czes. *divčína* (arch. i dial. *děvčína*, Přír. slov., Jungmann, Bartoš DSM) 'dziewczę, młoda dziewczyna', stczes. *dievčína* 'ts.' (Gebauer Sl.), sła. *dievčína* 'ts.' (SSJ);

ros. dial. *девчїна (дєвчїна), дивчїна* (ale pl. *девчїта, дивчїта*) 'dziewczę, dziewczeczka, dziewczyna' (SIAN, SAR, Dal, SSRJ, SRNG), też 'rosła dziewczyna', 'stara panna' (Опыт, SRNG), ukr. *дївчїна, дївчїна* 'dziewczę, dziewczeczka' (pl. *дївчїта*), XVII—XVIII w. **дѣвчїна** 'młoda osoba płci żeńskiej' (Тумчєнко), dial. *д'ївчїна* 'córka' (SDU 55), brus. pot. *дзєўчына*, dial. też *дзяўчына* 'dziewczę, dziewczeczka, dziewczyna' (BRŠ, Nosovič, Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew, Scjaškovič Grodno, Panjucič LNH 67: u starszego pokolenia 'dziewczyna 15—16-letnia' w opozycji do *дзєўка* 'dojrzała dziewczyna'), także 'dziecko płci żeńskiej, dziewczynka' (BRŠ). ~

Dem. **děvčínzka**: ~ pol. *dziewczynka* 'dziecko płci żeńskiej' (od XVI w., też dial. np. Górnowicz o. c.), też żartobliwie z odcieniem poufałym o 'młodej kobiecie' (L. XVIII w. hip. do *dziewczyna*), w XVI w. także 'młoda służebnica', dial. kasz.-sł. *zėvčėnka, zėvčėnka, zėvčėnka* dem. do *zėvčėna* (Lorentz PW), dłuż. *żowczynka* 'dziewczynka, córeczka', czes. *divčínka* (arch. *děvčínka*, Přír. slov., Jungmann) dem. do *divčína*, sła. *dievčínka* dem. do *dievčína*;

bułg. u Gerova *девчїнка* 'dziewczyna';

ukr. *дївчїнка* (XVII—XVIII w. **дѣвчїнка**, Тумчєнко) dem. do *дївчїна*, brus. *дзєўчынка* (dial. też *дзяўчынка*, Bjaľkevič o. c., Panjucič LNH 66, Nosovič) dem. do *дзєўчына*. ~

Por. ros. dial. *девчїница* 'dziewczynka' (SRNG: Smoleńsk).

Pierwotny zasięg wyrazu nie był ograniczony do pñ.słow., jak pokazuje bułg. *девчїнка*. — Wobec przedstawionego zasięgu nie przekonuje pogląd Brücknera KZ XLVIII 221, że ukr. *дївчїна* zapożyczono z pol.

Od *děvzka* 1., o suf. *-ina* zob. I 121—2; o suf. *-zka* p. I 94. W. B.

děvčínz *děvčína děvčino* pñ. 'należący do dziewczyny, dotyczący dziewczyny, dziewczęcy, panieński, virginis, virginialis'

~ stpol. *dziewczyn* 'należący do dziewczyny, córki' XV—XVI w. (w XV w. też 'należący do niewolnicy'), dziś rzadkie dial. np. kasz. *zėvčėn* 'należący do służącej' (Sychta SK I 264, u Lorentza PW I 175 'dziewczęcy'), dłuż. *żowczyny* 'dziewczęcy; należący do dziewczyny, córki; służącej', głuż. *dżowczyny* 'dziewczęcy', stczes. *děvčín* adi. do *děvka* (Gebauer Sl. z XV w., Jungmann), sła. tylko u Jungmanna *dievčín* (za Bernolákiem, u Kálala *dievčínny*);

ros. dial. *девчїн* 'dziewczęcy, dziewiczy' (archang., SRNG), ukr. *дївчїн-на -не* 'ts.' (Hrinčenko, Żel.). ~

Por. też rozszerzone przez suf. *-szkz*: pol. od XVI w. *dziewczyński* 'dziewczęcy' (SJP PAN: rzadkie, SP XVI IBL; też dial. np. kaliskie, Karłowicz SGP), stokr. **дѣвчїнскїм** 'ts.' (Тумчєнко bez przykładu i chronologii).

Adi. na *-inz* od *děvzka* 1. O suf. p. I 120. Por. też synonimiczne *děvčínz, děvinz*.

M. Ś. — F. S.

dėvčinska zob. dėvčina

dėvčisko zob. dėvčišče

dėvčišče : dėvčisko pñ. augm. do *dėvka* 1., *dėva* 1.

dėvčišče: ~ pol. dial. kasz.-śl. *żėvčėšče* 'wysoka dziewczyna' (Sychta SK I 266, Lorentz PW), dñż. *żowcyščo*, dial. *żowščo* 'silna, wysoka dziewczyna; służąca';

ros. dial. pñ. *дєвчине* augm. do *девка*, *девица* (SRNG, Opyt Dop., w SAR i u Dala *дєвчине* f.), ukr. *дєвчине* augm. do *дєвка* (SUM, też dial.: Hrinčenko, SDU 56), brus. dial. *дєвчине* f. augm. do *дєвка* (Nosovič). ~

dėvčisko: ~ pol. *dziewczysko*, dziś augm. do *dziewczyna*, stpol. od XVI w. augm. do *dziewka* (SJP PAN, SP XVI IBL, L.; rzadko dial. np. Steuer Sulków), kasz. *żėvčėsko* 'rozpustnica', 'wysoka, wyrośnięta dziewczyna' (Sychta SK I 264, 266), gñż. *dźowčisko* 'zła, brzydka dziewczyna' (Pfuhl), czes. *dėvčisko* pejorat. 'dziewucha', dial. też w ogóle 'dziewczyna' (Přír. slov., Bartoš DSM, Skulina Mor.-slov.), śl. *diėvčisko* augm. do *diėvka* (SSJ, Kálal, dial.: Habovštiak Orava 155);

ukr. *дєвчїско* 'dziewczynka', też augm.-pejorat. do *дєвка* (SUM, SDU 56). ~

Augm.-pejorat. z suf. *-išče*, *-isko* od *dėvka* 1., p. I 96. Por. też w tej samej funkcji *dėvišče*. M. Ś. — F. S.

dėvčurь *dėvčura* pñ. 'mężczyzna uganiający się za dziewczętami, kobieciarz'

~ stpol. XV w. NO *Dziewczur* (SSNO);

ros. dial. *дєчурь -пá* 'ten, kto ugania się za dziewczętami, kobieciarz' (SRNG, Opyt Dop.), ukr. pot. i dial. *дєчурь -пá* 'ts.' (w tym znaczeniu też *дєчачурь -пá*, SUM), dial. 'hermafrodyta rodzaju żeńskiego' (Hrinčenko), 'dziewczynka' (SUM), brus. dial. *дзячурь* 'kochanek' (BMM III 251: Homel). ~

Por. 1. ros. dial. *дєчурá* 'dziewczynka, dziewczyna', coll. 'dziewczęta' (Dal, Opyt Dop., SRNG), pot. *дєчурка* 'dziewczynka, podrostek' (SSRJ, SIAN);

2. sch. *dėvura* 'stara panna, virgo aetate provecta' (RJAZ ze Stulicia; w RSAN NO *Dėvura*).

Od *dėvka* 1. z suf. *-urь*, zob. II 26. Prasłowiańskość wyrazu niepewna. W. B.

dėvčybь *dėvčьja* *dėvčьje* 'należący do dziewczynki, dziewczyny, panny, właściwy dziewczynie, dziewczęcy, dziewiczy, panieński'

~ pol. dawne *dziewczy* 'należący do panny; właściwy pannie, panieński, dziewczęcy' od XV w., u L. do XVIII w., rzadko dial. np. kasz. *żėvčї* 'panieński, dziewczęcy' (Lorentz PW I 175), gñż. *dźowčї* 'dziewczęcy' (Zeman), czes. dawne *dívčї* (stczes. od XIV w. *diėvčї*, *dėvčї*) 'przynależny dziewczynie, pannie, panieński' (Jungmann, Gebauer Sl.), dial. *dívčї* dřevo bot. 'wawrzynek wilcze łyko, Daphne mezereum' (Bartoš DSM), śl. książkowe, przestarz. *diėvčї* 'dziewczęcy, panieński';

ros. dial. pñ. *дєвочий* i *дєвчїий* *-ья -ье* (: *-ая -ое*) 'panieński, dziewiczy', 'nieślubny, o dziecku', ukr. *дєвчїий* *-ча -че* 'panieński, dziewiczy', subst. *дєвчя* przestarz. 'pokój dla panien służebnych' (SUM, u Tymčenki od

XVII w.), dial. też *дівоча кров* bot. 'Amygdalus nana' (Hrinčenko, Makowiecki Sl. bot. 28), brus. *дзявочы* 'dziewiczy, panieński' (BRS, też dial. np. *дэвоччы* Rastorguev Brjansk). ~

Por. ponadto bułg. dial. *десеци-цсет*, *десеци-цсет* bot. 'złocien, Chrysanthemum balsamita' (Rodopy: BDial. V 166). Niejasne jednak w szczegółach. Może raczej do *děvčějъ*?

Przymiotnik dzierżawczy z suf. -*ьjъ* od *děvčka* 1. Por. też synonimiczne *děvčějъ*, *děvčьjъ*. O suf. -*ьjъ* p. Brodowska-Honowska SPS 29—52.

M. Ś. — F. S.

děvčьska pn.; zach. też **děvčica** dem. do *děvčka* 1.

děvčьka: ~ pol. *dzieweczka* hip. 'dziewczyna, panna, dziewczynka' (od XV w., ale już w XIV w. NO *Dzieweczka*, SSNO), stpol. też 'sługa, służebnica, dworka' (XV—XVI w.), 'córka' (XV w.), dial. kasz. *złèvečka*, sli. *zěvččka* 'dziewczynka, córeczka' (Sychta SK, Lorentz PW), stdłuż. u Jakubicy *zovčeka* 'dziewczę', czes. *děvečka* hip. 'dziewczę, dziewczyna; służąca (w gospodarstwie rolnym)' (już stczes., Gebauer Sl., Novák SlHus), dial. *děvečka* 'dziewczę' (Přír. slov.), 'podlotek' (Malina Mistřice: *děvečka* 'służąca', też sposób zwracania się do dzieci (Gregor Slav.-buč.), sła. *dievočka* 'dziewczę', dial. wsch. *zivečka* dem. do *zifka* (Buffa Dlhá Lúka);

strus. XV w. *дѣвочька*, *дѣвочька* dem. do *дѣвчкѣ*, ros. *дѣвочка* (dawne i dial. *дѣвочка*) 'dziecko płci żeńskiej, dziewczynka, bardzo młoda dziewczyna, dziewczę' (SSRJ, SIAN, SRNG, Melničenko Jaroslavl), ukr. *дівочка* dem. do *дівч* (Hrinčenko Żel.), brus. dial. *дзэвчкѣ* 'mała dziewczynka' (Panjucič LNH 65, Nosovič: *дзэвчкѣ*). ~

děvčica: ~ pol. dial. *dziewczyca* 'córka; dziewczyna' (Karłowicz SGP, Dejna AGK m. 403), sli. *zěvčica* 'mała, młoda służąca' (Lorentz PW), głuź. *džowčica* 'dość duża dziewczyna' (Pfuhl), czes. *děvčice*, *děvčice* f. 'dziewczyna, panna' (Přír. slov., u Jungmanna 'dość duża dziewczyna'), stczes. *děvčice* 'dziewczyna, panna' (Gebauer Sl., Novák SlHus), sła. pot. *djevčica* 'dojrzała dziewczyna, panienka' (SSJ, Kálal). ~

Por. dłuź. *zowcycka* hip. 'dziewczynka, córeczka', głuź. *džowčička* 'ts.'.
O budowie zob. I 94, 98. W. B.

děvčьskъ *děvčьska* *děvčьsko* 'należący do dziewczyny, panny, dotyczący dziewczyny, dziewczęcy, panieński, virginis, virginalis'

~ stczes. *děvečsky* (Gebauer Sl. XIV—XV w., też u Jungmanna: *děvečký*, *děvečský*) 'dziewczęcy, dziewiczy', sła. *dievočký*, dial. *zivečki* 'ts.' (Kálal, Buffa Dlhá Lúka);

cs. *дѣвчьскъ* 'virginis' (Miklosich LP bez przykładu i źródła);

strus. *дѣвчьскѣмъ*, *дѣвчьскѣмъ* 'żeński' (Srezn. Dop. 98), ros. przestarz. *дѣвоческій*, dial. *дѣвчѣкѣмъ* 'dziewczęcy' (Dal, Slovarъ CSRJ, SRNG), ukr. *дівочький* 'dziewiczy, dziewczęcy; żeński' (SUM, Hrinčenko, Żel.), brus. *дзявочькі* 'ts.' (BRS, też dial., Nosovič, Bjaľkovič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Adi. z suf. -*skъ* od *děvčka* 1. P. też *děvčskъ*. O suf. zob. Brodowska-Honowska SPS 52—71. M. Ś. — F. S.

děvčka 1. 'dziewczynka, córeczka; dziewczyna, córka, puella, filia'

~ pol. przestarz. *dziewka* 'niezamężna dziewczyna wiejska; służąca na wsi', stpol. od XIV w. 'panna, dziewczyna, kobieta niezamężna; dziecko

płci żeńskiej, córka; służąca' (w tych znaczeniach powszechnie w gwarach; o zasięgu znaczenia 'córka' zob. MAGP XII m. 569, Małecki—Nitsch AJPP m. 26, p. też Szymczak NSPP 41—5; o rozwoju znaczeniowym Łoś GP II 237), dziś (zwykle *dziwka*, *i < é*) 'dziewczyna, kobieta złego prowadzenia się' (od XIX w., Nitsch JP XXVIII 55), połab. *defka* 'dziewczyna; córka', dluž. *žowka* 'dziewczyna, dzieweczka, dziewica; córka; służąca', dial. *žowka*, *žewka*, *žěwka* 'córka, służąca' (Muka, Fasske Vetschau), głuż. *džowka* 'córka; służąca' (dial. także 'dziewczyna', Michalk Neustadt, Schuster-Sewc EW Probeheft 54), w XVI w. *džěwka* 'dziewczyna; córka' (Stachowski Warychiusz), czes. *dvka* 'dziewczyna, dziewoja, panna', *děvka* 'dziewczyna upadła', przestarz. 'dziewczyna; służąca' (też dial. *dvka*, *d'vka*, *děvka* 'ts.', np. Bartoš DSM, Malina Mistřice, Hruška DSCh, Lamprecht Opava, Horečka Frenštát, Sverák Karlovice), stczes. *děvka*, *dievka* 'dziewczyna; dziewica; służąca' (Gebauer Sl., Novák SlHus, Flajšhans Klaret), także jako m. 'vir castus, caelebs' (Gebauer Sl., Hujer Příspěvky 109—10), śl. *dievka* 'dziewczyna, panna', przestarz. też 'służąca', dial. także *d'efka*, *žefka*, *žifka* 'dziewczyna; córka; służąca' (SSJ, Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge, Habovštiak Orava 52, 54), stśl. *dievka*, *děvka* 'córka; dziewczyna, panna' (Ryšánek Žil. kn.);

śle. dial. prekm. *děvka* 'dziewczyna' (Pleteršnik), sch. dial. *djěvka*, *děvka* 'dziewczyna, panna młoda' (RSAN; w XVIII w. *dvka* 'puella' w słowniku Jurina, Kosor Rad JA 303, s. 174), w RJAZ tylko ze Stulicia, gdzie przejęte z ros., cs. *дѣвка* 'virgo';

strus. *дѣвка*, *дѣвка* 'virgo; dziewczyna, młoda kobieta, panna; córka, filia' (Srezn., Słovary SPIg.), ros. przestarz. *děvka* 'wiejska dziewczyna' (уличная *děvka* 'ulicznica'), dial. 'dziewczyna, młoda kobieta, kobieta niezamężna; córka', także tytułowanie przy zwracaniu się do siebie kobiet, dziewcząt (niekiedy też stosowane niezależnie od płci i wieku), SRNG, Opyt Dop., Słovary Urala, Słovary Rjazan., ukr. *діска* 'dziewczyna, panna', przestarz. 'służąca' (SUM, Żel.), dial. 'dziewczyna dojrzała do małżeństwa' (Hrinčenko), 'córka' (Żel.), dawne *дѣвка*, *дѣвка* 'dziewica; dziewczyna, panna; córka; służąca' (Тумченко), brus. pot. *дзэўка* 'dziewczyna' (BRS, Nosovič), dial. też 'służąca; ulicznica' (Šaternik Červ., Bjalŕkevič Mohylew, Scjaškovič Grodno, Rastorguev Brjansk). ~

Dem. od *děva* 1., o suf. *-vka* zob. I 94—5.

W. N.

děvka 2. wsch. 'postawienie, położenie', 'to, co postawiono, położono; miejsce, gdzie coś położono, postawiono'

~ ros. dial. *děvka* 'подставка (на барках), на которой вращается верхний конец поносной (длинного весла)', 'огиб каната вокруг кнехтов или «ухватов»', 'лом от семи до двенадцати пудов весом, используемый при добыче горнокаменных пород', 'настой на дрови (виноградные выжимки, на которых бродит красное вино)' (SRNG). ~

Dobrze zaświadczane w złożeniach p. *na-děvka*, *o-děvka*.

Od *děvatí*, o suf. *-vka* zob. I 94.

W. B.

-дѣвкъ zob. *надѣвкъ*, *одѣвкъ*, *задѣвкъ*

děvje *děvja* *děvje* 'dziewczęcy, dziewiczy, panieński, puellaris, virginalis, virgineus'

~ czes. rzadkie *děvi* 'dziewiczy, paniński' (Přír. slov.);
 słu. dial. prekm. *děvji* 'dziewczęcy, dziewiczy' (Pleteršnik);
 ros. dawne, dziś dial. *děsui* (miejscami *dísui*, Опыт) 'dziewiczy, paniński', dial. *děvja* воля 'czas na zamążpójście', *děvju* дети 'nieślubne dzieci' (Jakucja), *děsui* мед 'słodkie strączki (owoce niektórych roślin)', *děvja* kosa bot. 'goździk piaskowy, Dianthus arenarius' (SSRJ, Dal, Slovarь CSRJ, SRNG). ~

Adi. z suf. -čjъ do *děva* 1. Por. też synonimiczne *děvičjъ*, *děvčjъ*. O suf. -čjъ p. Brodowska-Honowska SPS 29—52. M. Š. — F. S.

děvčъ *děvna děvno*, dial. wsch. może też **děvčъ** 'panny, dziewicy (gen.), paniński, dziewiczy, virginis, virginalis'
děvčъ: ~ stsch. XVII—XVIII w. *djěvan -vna -vno* 'dziewiczy, virginalis, virgineus' (RJAZ).

Na większy zasięg wyrazu wskazują: 1. substantywizowane adi.:
 a) f.: stczes. NO *Děvna* (Gebauer Sl, Jungmann),

b) n.: ros. dial. *děvno* 'rosła, zdrowa dziewczyna' (Oпыт Dop., Dal, SRNG: Psków, Twer, Leningrad), ukr. dial. poleskie *dієвно* 'mocno zbudowana, zdrowa dziewczyna' (Lysenko SPH);

2. derywaty: a) ros. dial. *děvniца* 'rosła zdrowa dziewczyna' (SRNG),

b) ros. dial. *děvniца* 'dziewczyna' (Slovarь Rjazan.),

c) ros. dial. *děvniца*, *děvniца* f. 'rosła zdrowa dziewczyna' (Oпыт Dop., SRNG: Psków, Twer),

d) ros. dial. *děvnik* 'młody chłopiec lubiący przebywać w towarzystwie dziewcząt' (SRNG: pld.syberyjskie). ~

Na dial. wsch. postać **děvčъ** wskazują substantywizowane przymiotniki:
 ~ ukr. dial. poleskie *dієвно* 'mocno zbudowana, zdrowa dziewczyna' (Lysenko SPH), brus. dial. *dзяўзно* 'ts.' (NS 100: Čyrvonaslabodčyna), 'dorosła dziewczyna udająca dziewczynkę' (Mat. Minsk 53). ~

Adi. od *děva* 1., co do oboczności suf. -čъ : -čъъ por. *l'ubъčъ* : *l'ubъčъъ*, scs. *оудовъчъ* 'łatwy' : cs. *оудовъчъ* 'ts.', zob. Sławski SE IV 355. W. B.

děvčskъ *děvška děvsko* zach. i pld. 'dziewczęcy, paniński, dziewiczy, virginis, virginalis'

~ czes. u Jungmanna *divský* 'dziewczęcy', słu. *dievské* drevo 'wawrzynek wilcze łyko, Daphne mezereum' (Kálal 94, 916);

sch. rzadkie XVII w. *djěvskъ* 'virginalis' (RJAZ), cs.-chorw. XIV w. **děvčskъ** 'paniński, dziewiczy' (SJS), bułg. rzadkie przestarz. *děvčskъ* 'ts.' (RROD z XIX w.). ~

Od *děva* 1. z suf. -čskъ. O suf. p. Brodowska-Honowska SPS 52—71.

Por. też *děvičskъ* i *děvčъskъ*. M. Š. — F. S.

děvstvo 'panieństwo, dziewictwo, virginitas'

~ stpol. XV w. *dziewstwo*, stczes. *děvstvo* (: *děvstvie*), Gebauer Sl, Jungmann;

słu. dial. np. prekm. *děvstvo*, sch. *djěvstvo* (np. stczakaw. *divstvo*, Vrančić), scs. **дѣвство**, bułg. *děvstvo* (też u Gerova);

strus. **дѣвство**, ros. przestarz. *děvstvo* (por. dial. pskow. *děvstvo* 'шалость, дурачество, блажь', SRNG, Опыт Dop., Dal), ukr. u Żel. *dієство*, dawne **дѣство** (Slavynecskij Leks.). ~

Por. synonimiczny derywat od subst. *děvica*: pol. od XV w. *dziewictwo* (stpol. też *dziewicstwo*, *dziewistwo*), dial. kasz. *żévíctw^o* (Lorentz PW), czes. arch. *děvíctvo*, *děvíctvo* (: *děvíctví*), Jungmann, cs. ДѢВИУСТВО (Miklosich LP), strus. ДѢВИУСТВО (Srezn.), ros. *дєвѣцѣство* (też u Dala), stukr. XVII w. ДѢВИЦ(С)ТВО (Тумчєнко).

Abstr. od *děva* 1. z suf. *-stvo*.

W. N.

дѢВЪПЪ zob. дѢВЪПЪ

děža 'drewniane naczynie zazwyczaj do rozczyniania ciasta na chleb' (dial. płn. i śle. też 'ciasto rozczynione na chleb'), zach. i pld. 'gliniany garnek; skopiec na mleko'

~ pol. *dzieża* 'duże drewniane naczynie okrągłe do rozczyniania ciasta na chleb' od XIV w., nowsze 'gliniany garnek na mleko', w XVI w. przén. 'ciasto' w wyrażeniu *dzieża* nadchodzi 'ciasto rośnie' (SP XVI IBL), dial. *dzieża* : *dżiża*, *dżyża* 'naczynie z klepek do zaczyniania ciasta na chleb' (o geografii wyrazu i jego innych postaciach głosowych zob. np. Małecki — Nitsch AJPP m. 85, Dejna PLP I m. 208, Dejna AGK m. 111, Karłowicz SGP, Maciejewski Chełm.-dobrz. 133, Nitsch DPŚ, Pluta Dzierżysławice, Olesch Sankt Annaberg, Steuer Sulków), u Górnowicza Malbork (z odsyłaczem do *kopanka*) 'podłużne naczynie wydrążone w drewnie, służące do zaczyniania i ugniatacia ciasta', kasz. *děža* (wpływ śrniem. *Dese*) 'duża gliniana miska, dzieża', przén. 'zarłok' (Sychta SK), *żiża* (zamiast *ziża*, asymilacja *ż... ž* > *ż... ž*) 'miska okrągła lub podłużna, wyłobiona w drzewie do wygniatacia ciasta', przén. 'u mężczyzny włosy przycięte na jeża, u kobiety zaplecione w górę' (ib.), dłuż. *žěža* 'naczynie do rozczyniania ciasta na chleb', dial. także *děžža* 'ts.' (Muka, por. też Wirth BSS I, 1, s. 4), głuż. *děžža* 'ts.' (w tym znaczeniu również dial. np. Michalk Neustadt), u Pfuha także 'naczynie przy kamieniu młyńskim, das Fass um den Mühlstein', czes. *děže* f., nowsze *děže -že* f. (stczes. już od XIV w. *diežě* f.) 'drewniane naczynie do rozczyniania i wyrabiania ciasta', u Jungmanna również 'skopiec', dial. też *d'ěžža*, *děž* f., laskie *žyž'a*, *džyž'a* 'drewniane naczynie do rozczyniania i wyrabiania ciasta na chleb' (np. Malina Mistrice, Lamprecht Opava, Steuer Baborów, Siatkowski Kudowa I 26, II 23), śla. *dieža* 'drewniane naczynie do rozczyniania ciasta na chleb', 'duże drewniane naczynie, kadź', u Kálala *děža* (z Bernoláka) 'naczynie do rozczyniania ciasta na chleb', *dieža* 'ts.', 'naczynie do gotowania bielizny';

śle. *děža* 'okrągłe, dołem rozszerzone, niskie naczynie służące zazwyczaj do przechowywania tłuszczu, masła, miodu' od XVI w., 'niecka do rozczyniania i ugniatacia ciasta', 'ciasto rozczynione na chleb': *děža* shaja (Pleteršnik: Podgorjane), 'rodzaj ula, Bienenkorb', dial. również *džža* 'rozczyn ciasta' (Pleteršnik: pld.-wsch. Styria), sch. dial. *džža* (z pierwotnego *džža) 'małe (drewniane) naczynie używane np. do przechowywania zboża', już od XVI w. 'drewniany skopek, mulctrum', 'pucharek, czarka, scaphium' (Vrančić, Stachowski MS PAN 19, s. 46, RSAN, RJAŽ: Krk, Hrvatsko Zagorje i Prigorje, Lang ZNŽO XVI 236: Samobor), *džža* 'drewniane naczynie do przetaczania, rozlewania wina' (Hraste Rad JA 272, s. 136: Šolta), *džža* 'naczynie na wodę z jednym uchem' (Ribarić SDZ IX 144: Vodice), *džža* 'małe drewniane naczynie na zboże' (Kušar Rad JA 118, s. 26: Rab), por. rów-

niez ponowne zapożyczenie z węg. *děža* (< *dězsa*) 'kubel, wiadro; drewniane naczynie' (RSAN: Vojvodina, Bačka);

ros. dial. *дежá*: *дэжа* 'drewniane naczynie, zazwyczaj do rozczyniania i wyrabiania ciasta; niecki na ciasto' (w użyciu specjalnym 'część urzędzenia, naczynie do mieszania ciasta w piekarniach mechanicznych'), 'duże naczynie na trzy pudy mąki, na trzy rozczyny ciasta', 'naczynie do rozczyniania ciasta na bliny', 'metalowe lub gliniane naczynie na ciasto o pojemności 20—30 litrów', 'ilość ciasta znajdująca się w naczyniu; zaczyn ciasta na chleb; ciasto znajdujące się w naczyniu', 'niewielka misa, czaszka, czarka', 'beczka, kadka, faska' (o geografii wyrazu p. Dal, SRNG, SRSO, SRSO Dop., Słovaryj Urala, Słovaryj Rjazan., Melničenko Jaroslavl), ukr. *дiжá* 'niskie szerokie naczynie z drewna do rozczyniania i wyrabiania ciasta na chleb', pot. 'przygotowane w takim naczyniu ciasto', w XVII—XVIII w. *дiжá*: *дiжá* 'dzieża' (Tymčenko), dial. *дiжá*, *d'izý*, *gižýe*, *gižý* f. 'dzieża do wyrabiania ciasta na chleb; naczynie o trzech nogach do wyrabiania ciasta, robione dawniej z wydrążonego pnia' (np. Żel., Janów Moszkowce, SDU 64), brus. *дзяжá* 'naczynie do rozczyniania i wyrabiania ciasta na chleb', dial. *дзяжá*, *дзэжá*, *дыжá*, *дыжá* 'ts.', 'drewniane naczynie do przechowywania solonego mięsa i słoniny' (np. Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew, Scjaškovič Grodno, Scajacko NLS 99, NS 189), por. u Nosoviča mesi *дежу* 'wyrabia ciasto' (też *дежка* подошла o 'rosnącym cieście'), poleskie *дежá* 'beczka zrobiona zazwyczaj z lipowych klepek, służąca do przechowywania miodu' (Leks. Polessja 329). ~

Ze słow.: śrniem. wsch. *Dese* 'dzieża', 'naczynie na masło, ser, smalec itp.' (Eichler EW 34—5), węg. *dězsa* 'drewniane naczynie; skopek do dojenia; drewniane naczynie do przechowywania masła, tłuszczu; gliniane naczynie; rodzaj miary' (Kniezsa MNSJ I 1, 153—4), rum. *dejă* f. 'dzieża' (Skok ER I 411), lit. *dėžė* 'naczynie, skrzynia, kubel' (LKŽod. II 470, Fraenkel LEW 92).

Por. 1. mogące wskazywać na dawne *děži* *děžve* (por. *бѣжи бѣжве*, p. Skok ER I 411): sch. dial. *дižva* 'mniejsze drewniane naczynie stosowane do różnych celów; drewniane naczynie zazwyczaj z uchwytem, służące do dojenia, przechowywania lub przetaczania wina, pojenia koni' (o geografii wyrazu zob. RSAN, RJAZ, Vuk, Skok l. c.);

2. mogące wskazywać na dawniejsze *děžь* *děža*: ukr. *дiж-жá* m. 'naczynie zrobione z parzystej ilości klepek' (Hrinčenko); ros. dial. *дежiк-кá* 'kawalek płótna, który służy do nakrywania dzieży, chleba, do podkładania pod upieczony chleb', 'obrus' (Dal, SRNG), ukr. u Hrinčenki *дiжiн-нá* = *дiж* m.

Jedyny ślad w psł. ie. *dheigh-* 'miesić glinę, ciasto, kształtować', przekształconego poza tym w bsł. przez metatezę w *gheidh-*, bsł. *žeidž-*, p. *zid'q zьdati*. Ie. praes. atematyczne *dhéigh-mi*, stind. *déhmi* 3 sg. *dégdhi* 'mazę, nacierać, lepić', por. też goc. *ga-digan* 'miesić, tworzyć z gliny', *kasa digana* 'naczynie z gliny', łac. *figō* *figere* 'kształtować, tworzyć, szczególnie z gliny, wosku' (: *figulus* 'garncarz', ie. *dhiǵ-lo-s*; *figūra* 'ukształtowanie, kształt, postać, figura'). Pierwotne nomen actionis > nomen acti > nomen instrumenti. Podstawowe znaczenie 'coś ukształtowanego, uformowanego z gliny', czy też 'coś służącego do mieszania, lepienia z gliny'. O suf. *-ja* p. I 81—3. Brak dokładnych odpowiedników ie. Tę samą budowę i pierwotne podstawowe znaczenie wykazuje trackie *-dižca* 'gród, zamek' (< *dhiǵh-iā*). Por. również ie. *dhoiǵho-s* 'coś uformowanego, ukształtowanego, nasyp, wał': goc. *daiǵs* m., dziś niem. *Teig* 'ciasto', stind. *deha-* m., n. 'ciało' (: *dehī* f. 'nasyp, wał, tama'),

awest. *uz-daēza* m. 'nasyt, wał', *pairi-daēza* m. 'ogrodzenie', gr. τοῦχος m. 'ściana, mur' (: τειχος n. 'mur zwłaszcza obronny, nasyt, wał; zamek, gród, twierdza').

Meillet MSL XIV 334—5, Zubatý AslPh XVI 389 (Studie I 2, 94), Berneker SEW I 198, Sławski SE I 201, Vasmer REW I 336, Machek ES² 119, Skok ER I 411, Pokorny IEW 244—5. W. S. — F. S.

dęzica dem. do *dęza*

~ pol. dial. rzadkie *dziezyca* = *dzieza* (Karłowicz SGP: z Lubelskiego), czes. u Jungmanna *dězice* 'skopek do dojenia';

sł. *dęzica* dem. do *dęza* (SSKJ, Pleteršnik), sch. dial. czakaw. *dizica* dem. do *dizja* 'drewniany skopek do dojenia owiec; naczynie do picia' (RJAZ). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazują oparte na nim formy pochodne: dłuż. *żęzicka* dem. 'mała, zgrabna dziezka', głuź. *dżęzička* dem. 'ts.', czes. dial. *dězička* dem. 'skopek do dojenia', 'naczynie do pojenia, zwłaszcza małych zwierząt' (Hruška DSCh, Lorisč Ostrava), sł. *diežička* dem. do *dieža*; brus. dial. *дзэжычка* 'mała dzieza' (Bjałkevič Mohylew).

O dem. funkcji suf. *-ica* p. I 98. Por. też synonimiczne *dęzka*.

M. Ś. — F. S.

dęzka pln. dem. do *dęza*

~ pol. *dziezka* dem. do *dzieza*: 'mała dzieza do ciasta' od XV w., znane też w dial. (Dejna AGK m. 111, Zaręba Siołkowice, Karłowicz SGP), 'naczynie gliniane lub drewniane, różnego przeznaczenia, np. na mleko' (od XVI w., w XV w. 'naczynie na oliwę, wino itp.' Słownik stpol., SP XVI IBL), 'nabiał', dial. gdziekolwiek też 'beczka; stągiew' (np. na Podhalu, Karłowicz SGP, por. też o tym MAGP III cz. II 23), 'doniczka na kwiaty' (Karłowicz o. c.), kasz. 'gliniana miseczka' (Sychta SK I 209, Lorentz PW I 175), dłuż. *żęzka* dem. 'mała dzieza na ciasto', głuź. *dżęzka* dem. 'mała dzieza na ciasto', 'naczynie pod kamieniem młyńskim', dial., głównie w pasie przejściowym między dial. dłuż. i głuź. też 'naczynie, w którym daje się ciepłą strawę domowym zwierzętom, szczególnie małym', 'rodzaj wanienki do kąpania małych dzieci', 'stągiew' (p. Sorb. SA IV m. 64), czes. *dizka* dem. 'mała dzieza na ciasto', już od XIII w. 'skopek do dojenia mleka' (Gebauer Sl., też dial. np. Hruška DSCh), rzadko 'naczynie do nabierania wody' (Přír. slov.), dial. też 'naczynie do pojenia, zwłaszcza młodych zwierząt' (Hruška o. c.), sł. *diezka* dem. do *dieža* (SSJ, Kálal: *dězka* za Bernolákiem);

ros. liter. i dial. *дэжка* dem. do *дежа*, dial. też 'specjalna mała dzieza do ciasta na bliny; ilość ciasta mieszcząca się w dziezce', 'forma do wypieku chleba', 'beczka', 'rondel, patelnia' (SRNG, Opyt, Slovar' Urala), ukr. *діжка* 'duże drewniane lub metalowe naczynie', 'dzieza na ciasto' (SUM, u Tymčenki *дѣжка* od XVI w., *дѣжка* od XVII w. jako dem.; Hrinčenko tylko w drugim znaczeniu jako dem.), brus. *дзэжка* 'zakwaszone ciasto', 'dzieza na ciasto' (BRS, dial.: Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ.). ~

Por. też dem. II stopnia *dęzyczka*: pol. *dziezeczka*, głównie w znaczeniu 'mały garnuszek' od XVII w. (L.), dial. 'beczuleczka' (MAGP I. c.; kasz. *dězeczka* 'mała miseczka', Sychta I. c.), ros. dial. *дэжечка* dem. do *дэжка*, też 'ciasto w takim naczyniu' (SRNG, Slovar' Rjazan.), ukr. *діжечка* dem. do *діжка* (SUM, Hrinčenko, Tymčenko od XVII w.), brus. *дзэжачка* dem. do *дзэжка*.

O suf. *-ьka* (*-ька*) p. I 94.

M. Ś. — F. S.

děžьнь *děžьna děžьno* pln. 'odnoszący się do dzieży, związany z dzieżą'

~ pol. dawne XVIII w. *dzieżny* adi. od *dzieża*, np. kwas *dzieżny* (L. i SJP PAN z Kluka), dziś dial. *dzieżny*, np. śniadanie złożone jest z barszczu *dzieżnego* (Karłowicz SGP: Chełmskie), czes. u Jungmanna *děžný* (z L.);

ros. dial. *дежнёй нож* 'nóż służący do czyszczenia dzieży z ciasta' (SRNG: Woroneż). ~

Na wyraz ten wskazują również oparte na nim derywaty: ros. dial. *дежник* -*ка* i *дежник -ка* 'gęsta (zwykle płócienna) tkanina, służąca do przykrywania dzieży', 'kawałek płótna, służący do nakrywania chleba', *дежница* 'tkanina, służąca do nakrywania dzieży' (Dal, SRNG, Opyt, Melničenko Jaroslavl), ukr. pot. *діжниця* 'niewielka dzieża' (SUM, Hrinčenko);

ros. dial. *дежня* 'potrawa z mąki owsianej z serwatką i śmietaną; potrawa z mąki rozmieszanej z kwasem', *дежня* 'ciasto z mąki owsianej', *дэжэнь -жэня* i *дежэнь, дежэнь -жэня* m. 'różne rodzaje potraw, zwykle z mąki owsianej z wodą, kwasem, mlekiem; rodzaj ciasta', *дежэнь* 'kwas' (Opyt, Dal, SRNG, Słowarz Urala), *дэжэнь -на* 'potrawa z mąki owsianej z zsiadłym mlekiem' (SRNG).

Por. zaświadczone w luź. formacje synonimiczne: dłuż. *žėžyny* adi. od *žėža*, głuź. *džėžiny* 'odnoszący się do dzieży, należący do dzieży' (Muka, Pfuhl), *džėžowy* 'ts.' (Pfuhl).

Adi. z suf. -*ьнь* od *děža*.

T. Sz.

di!, **di di!** interi. zach. i płd. zawołanie na zwierzęta, zwłaszcza na konie przy popędzaniu do szybkiego chodu, biegu, pln. zawołanie na gęsi

~ pol. dial. *dzi!* zawołanie na konia, aby szedł do przodu (Pluta Dzierżysławice), *dzi-dzi!* wołanie na gęsi (Górniewicz Malbork), czes. dial. *děi! děi!* 'a idź, a nuże!, ale jdi!' (Loriš Ostrava 72), sła. *dí!* popędzanie konia (SSJ), dial. wsch. *dí!* wołanie na konia (Kálal);

sch. *dě!*: *dě!* zawołanie na zwierzęta pociągowe (np. na konia, osła), aby ruszyły do przodu albo przyspieszyły chód (RJAZ z pieśni lud., RSAN), dial. też *dě!* 'ts.' (Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *du!*, *du-u-u!*, *duú!*, *duú fa!* zawołanie na zwierzęta (zwykle na konia), aby ruszyły do przodu (np. Gerov, Mladenov BTR, SNU XXXI 257, BER I 380, Mladenov Vidin, BDial. IV 198, VII 33), *duú, u-u-u!* odpędzanie konia (BDial. III 57), wyjątkowo także jako postpozytywna part. wzmacniająca *du* (BDial. VI 23: Gjumjurdžina), maced. *du!* popędzanie konia, osła, muła (RMJ, Reiter Titov-Veles);

ros. dial. *duza-duza!* okrzyk przy wołaniu i odpędzaniu gęsi, jako part. postpozytywna wzmacniająca np. *mymo-du* (SRNG). ~

Por. 1. bułg. dial. *dupa-dupa!*, *dupo!* przy popędzaniu świń, które odłączyły się od stada (BDial. III 58, Umlenski Kjustendil), maced. *dup-dup!* 'ts.' (RMJ);

2. subst. od interi.: ros. dial. *duza* m. i f. 'gąsior; gęś' (SRNG), sch. dziec. *dě-dě!* 'koń' (RSAN);

3. tu może też pol. dial. *żiśa żiśa*, *żiśi żiśi* przywoływanie gęsi, gąsiąt (Zaręba AJŚ IV m. 574, cz. II 19—20), zob. jednak *děti* 4.

Interi. Tego samego typu: lit. *dì dī dī* o odgłosie drobnych kroczków (np. biegnącego dziecka), *dī dī dī*: *dī* o turkotaniu wózka (dziecięcego), *dī dī dī* o oddawaniu moczu przez dziecko (LKŽod.), por. też tur. osmańskie *dī!* okrzyk przy pobudzaniu, popędzaniu, też jako part. postpozytywna wzmacniająca imperat. (Radloff Türk.-Dial. III 1751).

Skok ER I 386.

W. S. — F. S.

diba zach. 'chrypka'

~ pol. dial. kasz. *żęba* 'choroba ptactwa, zwłaszcza kur, pypeć', 'zgaga' (Sychta SK), dłuż. *żiba* 'ochrypłość, zachrypnięcie, chrypka', 'pypeć' (*żibu* dręś 'zdzierać pypeć', Muka), głuż. dial. *dżiba* 'pypeć' (Michalk Neustadt); z wokalizmem sekundarnym: głuż. *dyba* 'ochrypłość, chrypka', u Pfuħla też 'pypeć', *dybu* zdręc 'wylać gniew na kogoś' (Zeman, u Pfuħla 'den Zipps reissen, abziehen'), czes. dial. moraw. *dyba* 'zácpa nosu zvl. při rýmě' (Kott Dod. DSM). ~

Por. derywaty: 1. dłuż. *żibaś -ši* f. 'chrypka';

2. głuż. *dybosć* 'chrypka' (Pfuħl);

3. dłuż. dial. *żibawy* 'ochrypły', *żibawa* 'chrypka', głuż. *dybawy* 'ochrypły' (dial. *dżibawu* 'ts.', Michalk Neustadt), *dybawa*, *dybawina* 'chrypka';

4. dłuż. *żibaty* 'ochrypły, chrypliwy', dial. też *żib'aty* 'ts.' (Fasske Vetschau);

5. głuż. *dżibaki* 'ochrypły' (Zeman, stąd dial. *dżibačić -či* 'chrypniec');

6. dłuż. *żib'eś żib'ēju* 'dostawać chrypki, chrypnąć', *żibnuś -nu* 'chrypnąć', czes. dial. moraw. *dybat* 'mówić niewyraźnie przy katarze' (Kott Dod. DSM); tu może też pol. dial. *zdybichać* 'zmęczyć się aż do utraty tchu' (Karlłowicz SGP: wyjątkowe z Wielkopolski).

Tu mogą należeć również czes. *díba se* 'pracuje powoli, guzdra się' (Jungmann), lud. *díblati se* 'paprać się, babrać się w czymś' (Přír. slov.), dial. *deblat* 'podrbowat; paprać się w czymś, niechętnie, nieumiejętnie coś robić' (Kopečný Určice), sła. u Kálala *dibavý* 'dibavý, piplavý, kdo se piplá' (nie przekonuje próba ich etymologii u Machka ES² 640 s. v. *téplati*).

Dźwkn. Tego samego typu lot. *dibēt* 'huczeć, grzmieć, dudnić, dröhnen' (Mühlenbach I 465 bez etymologii). Trubačev Slav. Jaz. V 187 na podstawie tylko dłuż. *żib'eś* rekonstruuje psł. dial. *dibēti*, co zestawia z lot. *dibēt*. Ale wyraz dłuż. jest wyraźnym denominativum od *żiba* (o tym typie zob. W. B. I 47).

dīcati *dīcajō* pñ. 'stawać się dzikim, nabierać cech pierwotności, dzikości, o roślinach, zwierzętach, okolicach'

~ pol. *dziczeć dziczeje* 'stawać się dzikim, barbarzyńskim, o ludziach: stronić od ludzi, stawać się nietowarzystym' (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, kasz.: *żęćec*, Sychta SK I 261), 'nabierać cech pierwotności, dzikości, o roślinach, zwierzętach, okolicach' (od XVI w. w znaczeniu 'silvescere, degenerare, o roślinach'), stpol. XVI w. też 'wściekać się, srożyć się, o ludziach i zwierzętach' (SP XVI IBL);

ros. *дичать -аю* 'odwykać od ludzi, stawać się dzikim' od XVIII w. (SSRJ), dial. 'не подвергаться вспахиванию, о земле' (SRNG: pskowskie), 'twardnieć, o kamieniu' (SRNG, Dal, Opyt, Slovar' Urala), dial. 'srożyć się', 'być złym, rozdrażnionym, o pszczołach', 'głupieć', 'wygłupiać się, dokazywać; szaleć, wariować', 'kłócić się, awanturować się', 'bić się, tłuc się', 'pleść bzdury', 'rozmawiać, gawędzić z chłopcem do późnego wieczora w drzwiach swego domu, o dziewczynie', 'prowadzić rozwiązłe życie', ukr. *дичиму -ію* (Hrinčenko *дичиму -чю*) rzadko 'stawać się dzikim, nietowarzystym' (SUM; Tymčenko XVI—XVII w. *дичати* 'srożyć się'), brus. *дичыць -ію* 'odwykać od ludzi, stawać się dzikim' (BRS). ~

Denominativum od *dikz* 1. O budowie p. I 47.

M. Ś.

dičina : **dikovina**, przede wszystkim pñ. 'dzikość, feritas; coś dzikiego np. dzikie, bezludne miejsce, ostępy, głusza', też jako coll. 'dzikie zwierzęta, fera'

dičina: ~ pol. dial. *dziczyna* 'dzika zwierzyna łowna' (Olesch Sankt Annaberg, kasz. tylko na Helu: *žiččyna*, Sychta SK I 261), śląskie ponadto 'puszcza; pustkowie', 'zamsz, Wildleder' (Olesch o. c.), w SW *dziczyna* = *dzikowina* 'mięso z dzika';

sch. NW *Dičina* rzeka w Serbii (RJAZ, por. również Duridanov Vardar 81);

strus. XII w. *дичина* 'mięso zwierzyny łownej' (Srezn.), ros. *дичина* coll. 'mięso z dzikiej zwierzyny' (SSRJ, Slovarь CSRJ, SAR; w SIAN też 'dzika zwierzyna'), dial. 'rodzaj samodziálu' (Ivanova Sl. Podmoskov'ja), ukr. *дичина* coll. 'dzika zwierzyna łowna; mięso takiej zwierzyny', od XVIII w. (Тумченко), pot. 'głuche, niedostępne miejsce, ostępy, pustkowie', przestarz. obelżywe 'dzikus' (SUM), brus. *дзічына* coll. 'dzika zwierzyna łowna' (BRS), dial. też 'pustkowie' (Scjaškovič Grodno, Leks. Palessja, Minsk, 36). ~

Por. 1. z suf. *-izna*: pol. *dziczyna*, dawne i dial. 'dzika zwierzyna łowna' od XVI w. (SP XVI IBL, L. XVII—XVIII w., dial. np. młpol.: Karłowicz SGP, Kucala PSM, kasz.: *žiččna*, Lorentz PW I 176, brak u Sychty), dziś liter. 'mięso jadalne dzikich zwierząt i ptaków' (SJP PAN; por. u Kn. 'mięso dzika'), rzadko 'dziko rosnące rośliny', dawne 'ludzie dzicy, dzicz, barbarzyńcy', 'dzikość, barbarzyńskość, zacofanie', 'dzika okolica' (SJP PAN, L., SW);

2. z suf. *-av-ina*: ukr. *дичавина* 'ostępy, głuche, niedostępne miejsca' (SUM), brus. dial. *дзічавіна* 'nieużytek' (Leks. Palessja, Minsk, 72).

dikovina: ~ pol. dawne *dzikowina* 'mięso z dzika' od XVIII w. (L.), dziś dial. kasz. *žėkoviina* (Sychta SK I 261), w SW rzadko 'dzika zwierzyna łowna', dawne 'pustynia, pustkowie' (L. z XVIII w.), dial. w podobnym znaczeniu 'pustkowie wśród lasów; ziemia opuszczona, nie uprawiana' (pñ., Karłowicz SGP, Nitsche GTP 126, 128; por. też NM *Dzikowina*, *Dzikowiny*, pñ.), również 'spodnia nieurodzajna warstwa gruntu' (Karłowicz SGP);

ros. *диковина* pot. 'osobliwość, dziwołag, dziwadło, kuriozum' od XVIII w. (SSRJ, Slovarь CSRJ, SAR), dial. (Wołogda) 'nieszczęście, wypadek; przeskoda' (SRNG), ukr. *диковина* 'dziwo, cudo, kuriozum' (SUM, Żel., Hrinčenko, u Tymčenki w tym znaczeniu tylko dem. *диговинка*, z XVIII w.), regionalne też 'dzikie, nie uprawiane pole; pustkowie, pustynia' (Żel.; Hrinčenko z akcentem na suf.: *диговіна*), sturk. *диговина* 'dzikie drzewo' (Тумченко XVII w.), brus. dial. *дзікóвіна* 'pustkowie' (Leks. Palessja, Minsk, 36; też jako toponim, por. Mikratap. Bel.). ~

Z suf. *-izna* por. pol. dawne i dial. *dzikowizna* = *dzikowina* 'pustynia, puszcza', 'dzika zwierzyna; mięso z dzika' (L. z XVIII w., SW, Karłowicz SGP z Podhala), por. też NM w Młpol.: *Dzikowizna*.

Pierwotne abstractum od *dikъ* 1. O suf. *-ina*, *-ov-ina* p. I 120—3, o elemencie *-ov-* p. też I 96. W. S. — M. Ś.

dičiti dičō pñ. 'czynić dzikim', częściej **dičiti** się 'stawać się dzikim, być dzikim, zachowywać się dziko'

~ pol. dawne *dziczyć* 'dzikim robić' (L., SW bez przykładu i źródła), przestarz. *dziczyć się* 'stronić od kogo, omijać, być dzikim' (SJP PAN z XIX w.), dial. śląskie *žičyć se* 'stawać się dzikim' (Olesch Sankt Annaberg);

strus. późne, XVIII w. *дичитиса: моря дичитъса* (Srezn.), ros. przestarz. *дичить -чү -чишь* 'śpiewać lub grać fałszywie' (Dal, Slovarь CSRJ, SIAN),

dial. smoleńskie 'bredzić' (SRNG), dziś tylko *двумьяся -чўсь* 'stronić od ludzi, unikać ludzi; być dzikim, nieśmiałym' (SSRJ, Dal), ukr. regionalne *двумьяся* 'stawać się dzikim; być odludkiem' (Zel.), brus. *dzičьыца* 'stronić od ludzi' (BRS). ~

Denominativum od *dikь*. O budowie p. I 57, por. też wsch. *dikati*: *diko-vati*. M. Ś.

dičь *diči* f. płn. 'dzikość, feritas', coll. 'dzikie zwierzęta'

~ pol. *dzicz dziczy* coll. 'barbarzyńcy, nie ucywilizowani ludzie' od XVI w., znane też w dial. np. Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm.-dobrz., także od XVI w., dziś przestarz. 'dzikie zwierzęta' (SP XVI IBL), dawne 'dzikość, stan dzikości' (SJP PAN, L. z XVIII w.), nowsze 'okolica nie uprawiana, nie zamieszкана, w stanie dzikim, pierwotnym', w SW również rzadko 'piasek lub drobiny innego ciała obcego w żelazie', 'narastające na ranach mięso', rzadko 'chwasty' (Szymczak o. c.);

ros. *дичь дичь* coll. 'łowna zwierzyna, łowne ptactwo; mięso z takiej zwierzyny, dziczyna', 'ostępy, głusza; bezładne miejsce', przen. 'bzdura, bzdury' (SSRJ), myśl 'swoboda, wolność' (SIAN, SAR), dial. 'dzikość, dzikie obyczaje' (SRNG ze środkowego Uralu, SRSO Dop.), 'dzikie, narastające na ranach mięso' (archang.), 'natrętny, dokuczliwy człowiek' (Wiatka, SRNG), 'człowiek nietowarzyski, odludek' (SRSO Dop.), stokr. *дыч* 'dzikość, srogość, okrucieństwo' (Tymčenko XVI—XVII w.), dial. poleskie 'dziczyna' (Lysenko SPH), brus. dial. *dzič* f. 'narośl, brodawka' (NS), też 'miejsca na ziemniaku stoczone przez robactwo' (Šatalava BDS). ~

Por. również l. pol. dawniejsze *dzicza* 'dzicz' (SJP PAN, SW), dial. kasz. *žičow* 'dzika horda' (Lorentz PW I 178 z Derdowskiego); ukr. przestarz. *дица -чи* f. 'barbarzyńcy, nie cywilizowani ludzie' (Hrinčenko);

2. pol. dial. *dzicz dzicza* m. 'rdzeń wrzodu tkwiący w ciele' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna).

Abstractum > collectivum od *dikь*. O sekundarnej kolektywnej funkcji suf. p. Vondrák VSG I 642, Lehr-Splawiński, Symb. Kuryłowicz 176, Kuryłowicz IC 47. W. S. — M. Ś.

dičьka f. płn. 'coś dzikiego, głównie dziko rosnące drzewko owocowe; owoc z takiego drzewka'

~ pol. *dziczka* 'nie szczepione, dzikie drzewko owocowe' (SJP PAN, powszechne w dial. np. Kucala PSM, Szymczak Domaniewek, Karłowicz SGP; Maciejewski Chełm.-dobrz.: 'dziki pęd, który się szczepi'), dial. też 'owoc z dzikiego drzewa' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna, Karłowicz o. c.), 'kobieta dzika, mrukliwa, nietowarzyska' (od XVIII w., por. u L. 'dzika dziewczyna');

ukr. *ди́чка* liter. i dial. 'dzikie drzewo owocowe; owoc z takiego drzewa' (SUM, Tymčenko od XVIII w., Hrinčenko), dial. poleskie także 'dzika pszczoła' (Leks. Poleszja 329), brus. *dzíчка* 'dzikie drzewo owocowe; jego owoc' (BRS, dial.: Šaternik Červ., Scjaškovič Grodno). ~

Pierwotnie substantywizowane adi. *dikь* l. (p.). O budowie zob. I 94., por. też *dičьka*. M. Ś.

dičьkь *dičьka* 'to, co jest dzikie, co charakteryzuje się dzikością np. o dzikim zwierzęciu, dzikiej, nie uprawianej roślinie'; (wsch.) o 'roju pszczół, który przyleciał z cudzej, nie własnej pasieki'

~ pol. *dziczek* 'mały dzik', 'człowiek nietowarzystki, odludek', 'szkodliwy dla drzewa pęd wyrosły z nie uszlachetnionej podkładki' (w podobnym znaczeniu L. 'drzewko nie szczepione', w SW 'podkładka pod szlachetne drzewo, płonka'), myśl. 'świeżo złowiony drapieżny ptak łowczy' (SJP PAN), w XVI w. 'dziki człowiek: faun, satyr' (SP XVI IBL z Reja);

sch. *děšak děška* bot. 'gorczycznik pospolity, *Barbarea vulgaris*' (RSAN, RJAZ, Skok ER I 403);

ros. *дичок -чка* 'dzikie owocowe drzewo' od XVIII w. (SSRJ, Kotkov Očerki 81), dawne 'dziki rój, tj. rój, który wyleciałszy z ula sam szuka sobie nowego miejsca' (SIAN), dial. 'paraliż' (Tambow), 'дикий мужичок': пугая детей говорят — дичок те возьми (Astrachań, SRNG), ukr. *дичок -чка* 'dzikie owocowe drzewko' (SUM, Hrinčenko), dawne, dziś dial. 'zebrany do ula rój pszczół, który wyleciał z obcej, nie własnej pasieki' (Bilećkyj—Nosenko, Hrinčenko), dial. 'dziki koń, dzikie źrebię' (Hrinčenko, Żel.), łemk. 'głuchy owies, *Avena fatua*' (Hrinčenko z Verchratskiego). ~

Por. też 1. z suf. *-ьko*: ukr. dial. *дичок -ка* 'dziki koń, dzikie źrebię' (Hrinčenko);

2. z suf. *-akъ*: pol. dawne, rzadkie *dziczak* 'dzikie zwierzę' (L. z XVII w., za nim SW), ros. dawne *дичак -ка* 'minerał skaleń, szpat polny' (SIAN, Słownik CSRJ), ukr. dawne *дичак -ка* 'dzikie zwierzę' (Hrinčenko), brus. dial. *dzičák* 'dziki kamień' (BMM III 248).

Nomen attributivum z suf. *-ьkъ* od *dikъ* 1., p. I 93—4.

Por. w identycznej funkcji *dičьka*.

M. Ś.

dikar'ь *dikar'a* wsch. 'to, co odznacza się dzikością, co pozostaje w stanie dzikości, np. o roślinach, zwierzętach'

~ ros. *дикарь -ря* 'dziki, pierwotny człowiek', przen. 'dzikus, odludek', 'dziki kamień' (por. dial. 'żwir', SRNG), dawne 'dziko rosnące drzewko wzięte do przesadzenia' (SIAN), dial. archang. 'dziki gołąb', bot. 'głuchy owies, *Avena fatua*' (Wołogda, środkowy Ural), 'rodzaj stepowych krzewów' (Kujbyszew), też 'głupiec, wariat; człowiek popędliwy' (archang.), 'czart, diabeł' (Kostroma, SRNG), ukr. dial. pld. *дикарь -ря* 'dziki kamień' (Leks. Bjuł. II 78, Hrinčenko, za nim Polesze 226), dial. też 'dzikus' (Żel.), brus. dial. *dzičár -rá* 'odludek, dzikus' (BMM III 248, Šaternik Červ.), 'dziki kamień' (BMM I. c.), pl. *dzičarъ* 'dzikie pszczoły' (BMM I. c.). ~

Nomen attributivum od *dikъ* 1. z suf. *-ar'ь* (p. II 20—1), ale pol. *dzikarz* 'pies myśliwski, używany głównie przy polowaniu na dziki' to nowy derywat od subst. *dzik*.

M. Ś.

dikati *dikajō* : **dikovati** *dikujō* wsch. 'zachowywać się dziko, niezwykle, nienormalnie'

dikati: ~ ros. dial. smoleńskie *дикаться -дюсь* 'wyglupiać się, błaznować; awanturować się, łobuzować', 'natrząsać się z kogo, przedrzeźniać' (SRNG, Dal), brus. dial. *dzičáчъча* 'stronić od ludzi, unikać kogo', 'być dzikim, płochliwym, nieśmiałym, bojaźliwym' (Nosovič). ~

dikovati: ~ ros. dial. ptn. i wsch. *диковать -кью* 'głupieć, wariować', 'błaznować, szaleć, wydziwiać', 'dziwić się, dziwować się, patrzeć w przestrachu, zdumieniu', 'spoglądać, wpatrywać się', 'włóczyć się' (SRNG, Dal, Opyt, SRSO), *диковаться* : *диковаться* 'dziwić się', 'błaznować, szaleć', 'awanturować się, rozrabiać', 'natrząsać się z kogo, przedrzeźniać', 'przestraszać się',

ди́коваться 'robić coś w tajemnicy', 'czarować', 'zdarzać się', *ди́коваться* 'głośno krzyczeć lub wołać, przekrzykiwać się na odległość', 'wydawać się, przywidywać się, o czymś niezwykłym, nadprzyrodzonym' (SRNG). ~

Den ominativa od *dikz* 1. O budowie p. I 46, 48. P. też *dičati* i *dičiti*. M. Š

dikavъ *dikava dikavo* pñ. 'trochę dziki, nieco dziki'

~ pol. *dzikawy* 'trochę dziki, nieco dziki, stroniący od ludzi; nieśmiały', 'dość pierwotny, mało uczęszczany, rzadko zaludniony, dość trudno dostępny' (SJP PAN, por. też oparty na tym adi. derywat *dzikawiec* 'człowiek dziki, srogi', u L. z XVII w.), dawne 'mający barwę żelaza' (L. z Syreniusza, 1613 r.);

brus. dial. *ди́кавы* 'nieokrzesany, dziki, płochliwy', 'niezwykły' (Nosovič). ~

Tu może też sch. NM *Dikava* (Serbia, RJAZ):

Por. ponadto stukr. verbum *ДИКАВЪТИ* 'stawać się dzikim' (Tymčenko z XVII w.).

Sporadycznie we wsch.słow. też *dičavъ*, na co wskazują derywaty: ukr. *ди́кавина* 'głusza, ostępy', *ди́кашину* 'dziczeć' (SUM).

Od *dikz* 1. z suf. *-avъ*, por. podobnie np. *bělavъ* : *bělъ*.

M. Š.

dikostъ f. pñ. 'feritas, immanitas', abstr. do *dikz* 1.

~ pol. od XVI w. *dzikość* 'pierwotność, bycie dzikim, nieoswojonym, niehodowanym, nieuprawianym', 'srogość, okrucieństwo; gwałtowność', 'niesamowitość, okropność', 'nieokrzesanie, nieufność, wstydlivość', 'dziwaczność, osobliwość' (SJP PAN, SP XVI IBL), dial. rzadkie np. kasz. *żak*osc* 'feritas' (Ramułt, za nim Lorentz PW I 176);

ros. *ди́костъ* 'pierwotność, brak kultury, dzikość obyczajów', 'naturalność', 'nonsens, bzdura' (to znaczenie w dial. np. archang. 'głupstwa; głupota', SRNG), 'gwałtowność, nieokiełznanie', 'samotnictwo' (SSRJ, SIAN, Dal), ukr. od XVI w. *ди́кість* (u Tymčenki *ди́костъ*) 'barbarzyństwo, dzikie obyczaje', 'samotnictwo', 'gwałtowność; srogość, okrucieństwo' (SUM, Hrinčenko), brus. *ди́каць* 'feritas, dzikość'. ~

Od *dikz* 1. z suf. *-ostъ*.

Por. inne abstracta: *dičъ*, *dičina*.

M. Š.

dikovati zob. **dikati**

dikovatъ *dikovata dikovato* pñ. 'nieco dziki, dzikawy'

~ pol. rzadkie i dial. *dzikowaty* 'trochę dziki, dzikawy' (SW, L. bez źródła), kasz. *żekovati* 'ts.' (Sychta SK I 261);

ros. *ди́коватый* : *ди́коват* *ди́ковата* *ди́ковато* 'dzikawy' (SSRJ III 786, Słowař CSRJ, SIAN), brus. *ди́каваты* 'dzikawy' (BRS). ~

Por. też wyjątkowe z suf. *-astъ*: sch. dial. *dičast* 'pstry, o krowie' (RSAN, Skok ER I 403). ~

Derywat od *dikz*, *dikovъ*, por. *bělovatъ*. Zob. o tym samym znaczeniu *dikavъ*. — Ale ros. dial. *ди́коватый* 'nieprzezorny, narwany, postrzelony, roztrzępany; zwariowany' (pñ., SRNG) to derywat od *ди́ковать*. M. Š.

dikovina zob. **dičina**

dikovъ *dikova dikovo* 'dziki, ferus'

~ pol. przestarz. *dzikowy* adi. od *dzik*: głowy i szynki *dzikowe* (SJP PAN), *dzikowe* kły (L. bez przykładu i źródła), dial. śląskie *żikovi* 'dziki' (Olesch Sankt Annaberg), sła. dial. *żikova*, tylko w wyrażeniu nacechowanym ekspresywnie: *że iżeś?* — na *żikovu* hurku (Buffa Dlhá Lúka);

sch. NT *Dikov* dolac, *Dikova* krčevina, *Dikova* kučerina, *Dikova* livada (HDZ II 371);

strus. ДИКОВЪМ : ИМЪМ ОУИ ДИКОВЪМ 'τοὺς ὀφθαλμοὺς ἡγρωμένους κατὰ τὸν τοῦ βοῦς τύπον', ИМЪМ ОУИ ИМО ДИКОВЪМ И СТРАХЪ ТВОРИЩЕ 'ἀπηχρωμένους ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς' (Srezn. XV—XVI w.), ros. dial. *dúkos* obelżywie 'szatański, diabelski, czorci': *Ах ты dúkos парень* (Kostroma, SRNG), brus. NT *Дзіко́ва* (Mikratap. Bel.). ~

Por. też *dikovina* (: *dičina*).

Od *dikъ* 1. Co do budowy p. *čistovъ* : *čistъ*, *istovъ* : *istъ*. Widać też częściowe zlanie się ze zwyczajnym adi. posesywnym od *dikъ* 2. M. Ś.

dikuša m. f. pld.-wsch. 'to, co jest dzikie, co charakteryzuje się dzikością, np. o dzikim zwierzęciu, dzikiej, nie uprawianej roślinie'

~ sch. dial. *dikuša* 'nazwa domowych zwierząt, np. kozy, świni' (RSAN, Skok ER I 403);

ros. dawne, dziś dial. *дукýша* m., f. 'głupek, wariat; człowiek nierozgarnięty' (SIAN, dial. np. archang., z okolic Tomska i Wiatki, SRNG), dial. 'dokuczliwy, kłótlivy człowiek' (Wiatka), f. 'nietowarzyska kobieta', ponadto (dziś głównie dial. *dúkyша* : *дукýша*) jako nazwa różnych roślin polnych: 'porzeczka; czarna porzeczka, Ribes', 'kapusta-rzepak, Brassica napus', 'rukiewnik, Bunias', 'gryka, Fagopyrum (*dúkyша* : *дукýша*)', rzadko 'ptak pelikan, Pelecanus', 'cietrzew, Tetrao' (SRNG, SIAN). ~

Por. też: 1. z suf. *-uśъ*: ros. dial. *дукýш* bot. 'gryka, Fagopyrum' (SRNG); z suf. *-usz* (zob. II 34—5): pol. *dzikus* 'człowiek niecywilizowany', 'koń dziki, nieujędzony', 'człowiek nieśmiały', 'odludek, zwłaszcza o dziecku' (SJP PAN, SW i dial. np. z Mazowsza, Karłowicz SGP; kasz. *żëkuc* 'człowiek z żywym temperamentem', Sychta SK I 261), dial. pl. *dzikusy* 'konopie nie mające nasienia' (Mropol., Falińska PST);

2. z suf. *-ośъ*: stpol. NO *Dzikosz* (XV w., SSNO), sch. dial. *dikoš* 'nazwa kozła' (RSAN, Skok ER I 403; tutaj też f. *dikoša* nazwa kozy).

Nomen attributivum od *dikъ* 1. z suf. *-uša*, p. I 79.

W kilku językach słow. spotyka się w podobnej funkcji *dikul'a* (pol. dial., sch. dial., ros. dial.), *dikunъ* (wsch., niepewne pol.), *dikanъ* (sch. dial., brus. NO). M. Ś.

dikъ 1. *dika diko* głównie pfn. 'pozostający w stanie natury, w stanie pierwotnym: nieoswojony, nie hodowany, żyjący na wolności, o zwierzętach, indomitus, ferus; nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach, silvester, agrestis; nie tknięty ręką ludzką, nie uprawiany, bezludny, pustynny, o ziemi, miejscach, incultus', przen. 'straszny, niepohamowany, nieokiełznany; wielki, potężny w swoich przejawach', **dikъ zvěръ** 'fera'; kilka polnych roślin, np. **dikъ льнъ** bot. 'polna roślina z rodziny trędownikowatych (Scrophulariaceae), lnicą pospolita, *Linaria vulgaris*, lub len trwałe, *Linum perenne* z rodziny lnowatych (Linaceae)', **dika mrky** 'kilka roślin z rodziny baldaszkowatych (Umbelliferae): marchew, *Daucus carota*; okrzyk łąkowy, *Laserpitium pru-*

tenicum, świerżbek bulwiasty, Chaerophyllum bulbosum; **diko pol'e** 'nie uprawiana ziemia, miejsce puste, pustynne, bezludne'; **diko męso** 'twarda narośl powstała na trudno gojących się ranach, caro luxurians'

~ pol. *dziki* 'pozostający w stanie natury, w stanie pierwotnym, o zwierzętach: nieoswojony, nie hodowany (od końca XIV w.); o roślinach: nie uprawiany, polny, leśny; o terenach i obszarach: nie tknięty ręką ludzką, nie zbadany, nie zamieszkały, bezludny, pustynny, niedostępny; o ludziach: niecywilizowany, prymitywny, pierwotny' od XVI w., *dziki zwierz* 'fera', *dziki wieprz* 'Sus scrofa' od XV w., dziś głównie w tym znaczeniu *dzika* 'świnia (zaświadczone od XVI w., też dial., por. np. Maciejewski Chełm-dobrz., Kucala PSM, kasz.: *żëkã sviña*, Sychta SK I 261), *dzika gruszka* 'grusza polna', dial. też *dzika* 'kruszcza' 'owoc gruszy polnej', *dzika krużanka* 'polna grusza' (Górnowicz Málbork), dial. *dzika* 'kapusta' 'szczaw, Rumex acetosa' (Zaręba AJŚ II m. 155, MAGP VIII cz. II 29), *dzika marchew* 'Daucus carota' (kasz.: Sychta SK I 261), por. też stpol. XV w. *dziki len* 'Linaria vulgaris' (Słownik stpol.), *dzikie pole* 'nieuprawne pole' (pola bez roli pustynią i *dzikimi polami* mianują L. z XVII w., dial. kasz. *żëk'e pole*, Sychta SK I 261), *Dzikie Pola* 'stepy nad Morzem Czarnym' (SP XVI IBL, L.), 'srogi, okrutny, drapieźny', 'nieokrzęsany, niewyrobiony towarzysko, prostacki; pochliwy, nie ujeżdżony, o hodowanym koniu' od XVI w. (dial. kasz. 'zdenerwowany', Sychta l. c.), nowsze przen. 'straszny, okropny, przerażający, niesamowity; ogromny, wielki w swojej grozie, rozpaczy, radości', 'dziwaczny, dziwny, osobliwy, oryginalny, niezwykły; obcy', już od XVI w. też 'nielegalny, samowolny, nie zorganizowany', stpol. XV—XVII w. 'ciemnoczerwony, rdzawy, ciemnobrunatny': *dzika* 'maść', *dzika* 'farba' (SP XVI IBL, Kn.), w budownictwie *dziki* 'kamień' 'twardy minerał, kamień zwykle szarej barwy' (SJP PAN, w SW 'kamień nie ociosany'), por. też *dzikie mięso* 'caro luxurians' od XV w., (SJP PAN, L., Słownik stpol., dial.: Karłowicz SGP z Podhala, Szymczak Domaniewek), głuz. *dziki* 'ferus' (u Pfuhla tylko we frazie *dziki, diki* Bjarnad 'der wilde Jäger'), czes. u Jungmanna *diký* 'dziki' (z pol.), sła. dial. wsch. tylko w nazwie *zika* 'świnia' 'Sus scrofa' (Buffa Dlhá Lúka, u Kálala *diký* 'ferus' jako niepewne);

cs.-bułg. XV w. *дикъ* 'ferus': *дикимъ бѣль* (Miklosich LP), bułg. u Gerova *дик* 'dziki' (bez przykładu, z odsyłaczem do *диг*);

strus. *дикии* 'agrestis, o roślinach, ludziach', też 'nieokielznany, o koniu', przen. 'nielegalny, nieprawowierny', *дикии камень* 'granitowy lub podobny kamień' (Srezn. Dop. 87), ros. *дикий* (*дик дика́ дико*, dial. też *дикó*), przestarz. i dial. również *дикóй* 'będący w stanie pierwotnym, bliski natury, o ludziach, narodach, plemionach: pierwotny, prymitywny, niecywilizowany; o zwierzętach: żyjący na wolności, nie domowy, nie hodowany; o roślinach: nie uprawiany, polny, leśny; o terenach: nietknięty ręką ludzką; pustynny, głuchy, bezludny', *дикие звери* pl. 'fera' (Slovarь CSRJ, SIAN, z syngulatywnym *-ина* dial. riazzańskie *з'в'ар'ына д'икáйъ*, Slovarь Rjazan.), por. też nazwy niektórych dzikich zwierząt: dial. *дикая* 'krowa' 'łoś' (Kostroma, SRNG, SIAN), *дикая* 'kurczak' 'pardwa, Lagopus', *дикая* 'kurczak' 'przepiórka, Coturnix coturnix', *дикая* 'sójka', Garullus glandarius' (SRNG); w nazwach roślin: dial. *дикая* 'kapusta' 'przetacznik, bobowniczek, Veronica becabunga', *капустка дикая* 'rozchodnik purpurowy, Sedum purpureum', *дикий лён* 'len trwały, Linum perenne' (SAR, SIAN, dial. też 'Inica pospolita, Linaria vulgaris' SRNG), dial. *дикая* 'morkwa' 'belogolownik krapczatýj',

дикая морковь 'okrzyz łąkowy, *Laserpitium prutenicum*; świerząbek bulwiasty, *Chaerophyllum bulbosum* (SRNG); dial. *ди́кое поле* 'step' (płd., SRNG), 'bezzańskie, nie uprawiane pole' (Kotkov Očerki), pl. *ди́кие поля́* 'bezzańskie pola' (Tambow, por. też *дикой* w bliskim znaczeniu 'znajdujący się daleko od wsi', uralskie, SRNG), *ди́кий камень* 'twardy minerał zwykle szarego koloru np. granit' (stąd *ди́кий цвет* 'ciemnoszary, stalowy kolor', SSRJ, Słowarь CSRJ, SAR), *ди́кое мя́со* 'caro luxurians' (SSRJ, Słowarь CSRJ, SAR, też dial., np. permskie, SRNG); ponadto przen. 'nieokielżnany; silny, zaciekły, zażarty', 'dziwaczny', 'płochliwy, nieufny np. o dziecku' (w dial. silnie rozwinięte znaczenia przenośne, głównie w pejor. określeniach ludzi: 'szalony, zwariowany, narwany, postrzelony; głupi, nierozgarnięty; dokuczliwy, kłótniwy', 'niezręczny, opieszaly', 'niezgrabny, nieśmiały'; też w określeniach pozytywnych: 'pracowity, szybki, rzutki, rozgarnięty': *доможитка дикая* 'dobra, roztropna gospodyni domu', nowogrodzkie; bez nacechowania ekspresywnego: 'chudy, szczupły, mizerny', 'wielki, duży; długi', SRNG), ukr. *ди́кий* 'żyjący w stanie pierwotnym, na wolności, nie domowy, o zwierzętach': *ди́кий звір* od XVI w. (Тумченко *ди́кий звір*), *ди́кий кабан* 'dzik, *Sus scrofa*' (u Тумченки od XVI w., też dial. Hrinčenko), 'nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach': *дика* gryza 'polna grusza' (SUM; Hrinčenko, Makowiecki Sł. bot.: '*Pirus communis*'), *ди́кий льон* 'len trwały, *Linum perenne*' (Hrinčenko, Makowiecki o. c.), 'pusty, bezludny, nie uprawiany': *ди́ке поле* też 'step' od XVII w. (por. u Тумченки *въ ди́ких поля́хъ упражня́емъ съ звірами*), 'pierwotny, prymitywny, o ludziach' od XV w., przen. 'groźny, straszny, wielki w grozie', 'gwałtowny, niepohamowany', 'nietowarzyski, płochliwy; nieokrzęsany', ponadto: od XVIII w. (Тумченко, też u Żel.), dziś przestarz. *ди́ке мя́со* 'caro luxurians', *ди́кий ка́мень* 'dziki kamień' (SUM, brak u Żel. i Hrinčenki), przestarz. XVI—XVII w. 'nie zorganizowany, nielegalny' (Тумченко), brus. *ди́ки* 'nie hodowany, nie domowy, o zwierzętach': *ди́ки звір* 'fera' (Nosovič), dial. np. *ди́ки вуол* 'ptak bąk, *Botaurus stellaris*' (Lysenko SPH), 'nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach', 'pusty, nie uprawiany, o roli, polach': na Polesiu *ди́кая зямля* 'gleba, której się nie obsiewa' (Leks. Palessja, Minsk, 72), 'niecywilizowany, prymitywny, pierwotny, o ludziach', przen. 'straszny, niesamowity', 'nietowarzyski, płochliwy' (też dial. np. Šaternik Červ.), por. też *ди́кия скалы* pl. = ros. *ди́кий ка́мень*, *ди́кае мя́са* 'caro luxurians' (BRS). ~

Ten sam rdzeń co w *divz* (p.). O oboczności suf. *-ko-*: *-vo-* p. Solmsen KZ XXXVII 598, Fraenkel Glotta IV 38, Specht UID 64, Sławski SE I 205. Dokładne odpowiedniki: lit. *dykas* 'pusty, próżny', 'daremny, bezpłatny', 'niepotrzebny, nadaremny', 'bezczynny' (ale w znaczeniu 'polny, nie hodowany, o roślinach; nie uprawiany, o ziemi', 'niecywilizowany, nieokrzęsany, o ludziach', por. też *dykosios mėsos* 'dzikie mięso' — pożyczka ze słow., LKŽod. II 534—5), łot. *diķs* 'pusty, opustoszały; bezczynny'. Dalsze nawiązania niepewne, ani do cymr. *dig* 'gniewny, zły' (Lane, Language VIII 297, IX 268—70), ani do niem. *Ziege*, stwiniem. *ziga* (Zubatý Studie I 2, 95, Lewy ZslPh I 415—6).

Zob. *dikz* 2. subst.

Co do zwrotu *diko męso* (p. też *divo*, *divsje męso*), por. identyczne znaczenie niemieckiego *Wildfleisch* (łac. *caro luxurians*). Dobrze poświadczona dial. wykluczają możliwość pożyczki.

Berneker SEW I 199—200, Trautmann BSW 54, Sławski SE I 204—5,

por. też Kowalikówna JP LI 270—8, Skok ER I 403, Pokorny IEW 187. — Senn Mél. Pedersen 456—70 uważał nieprzekonująco (p. Fraenkel LEW I 95) wyrazy bałtyckie za pożyczki słów. *M. Ś.*

dikz 2. *dika* płn. 'dzikie, nie hodowane zwierzę (rzadziej nie uprawiana, dzika roślina), głównie *Sus scrofa*, dzik, zwierzę z rodziny świń, Suidae'

~ pol. *dzik -ka* 'Sus scrofa' od XVIII w., rozpowszechnione w dial. (np. Maciejewski Chełm.-dobrz., Szymczak Domaniewek, Pluta Dzierżysławice, kasz. *żëk*, Sychta SK I 261, por. też Hoppe SJŁ 40; w tym znaczeniu też stpol. od XV w. *dziki* wieprz, od XVI w. *dzika* świnia), dial. kresowe również 'każde dzikie zwierzę' (Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna), 'szkodliwy dla drzewa pęd wyrosły z nie uszlachetnionej podkładki' (też dial., por. Maciejewski o. c., kasz., Sychta l. c.), 'młoda roślina wyrosła z nasienia dzikich lub uprawnych roślin, służąca za podkładkę przy szczepieniu' (por. dial. młpol. 'dzika, nie szczepiona gruszką', Kucała PSM), przestarz. i dial. 'człowiek nietowarzystki, dziki, niekulturalny' (SJP PAN, Olesch Sankt Annaberg, Sychta l. c.; tutaj też NO *Dzik* od XV w., SSNO), dial. Młpol. *dziki* pl. 'kopnie nie mające nasienia' (Falińska PST);

ros. dial. *дук -ка* 'Sus scrofa' (zach., na Litwie, SRNG, Dal, liter. *дукава свинья* SSRJ XIII 375), ukr. regionalne zach. *дук -ка* 'ts.' (SUM, Hrinčenko, Żel.), stokr. *дѣкъ* 'nieokiełznany, dziki koń' (Tymčenko XVI w.), brus. *dzik -ká* 'Sus scrofa' (BRS, też dial.: Sejaškovič Grodno, Bjałkevič Mohylew, Nosovič). ~

Tutaj też należą wg Skoka ER I 403 sch. dial. nazwy różnych zwierząt domowych: *dika* f. (czakaw. *dika*, Rasprave JAZU 24) nazwa np. krowy, owcy, kury itp.' (RSAN, RJAZ).

Por. ponadto substantywizowane adi. złożone: pol. *dziki dzikiego* 'człowiek niecywilizowany; dzikus' od XVI w. (SJP PAN, SP XVI IBL, też dial.: Olesch Sankt Annaberg), ros. *дикуи -ого* częściej pl. *дикуе -ух* 'ts.', dial. 'głupiec' (archang., wologodzkie i z Wiatki), 'diabeł leśny, lichy, czort' (z oboczną formą *дикуи -ого*, Wiatka, Kostroma), pl. *дикуе* 'krewni żony' (nowogrodzkie, SRNG), ukr. *дикуи -ого* (pl. *дики -кух*) 'niecywilizowany człowiek; dzikus' (SUM).

Substantywizowane adi., p. *dikz 1.* Por. też identyczne znaczeniowo pokrewne etymologicznie *div'akz* 'dzik' (: *divoz*). *M. Ś.*

dinz!, **dinz-dinz!** interi. naśladowanie dźwięku dzwonka lub uderzających o siebie kawałków metalu

~ pol. *dziń! dziń! dziń!* o dźwięku wydawanym przez dzwoniący dzwonek lub o brzęku tłukącego się szkła, *dziń!*, *dziń-dziń!* o dźwięku wydawanym przez dzwoniący dzwonek, także *dyń! dyń!* 'ts.' (SJP PAN), *din-din!*, *din-don!*, *dzeń-dzeń!*, *dżę-dżę!* (SW, Szymczak Domaniewek), u L. z XVIII w. *din* di don! brzmienie, czyli dźwięk dzwonu, czes. *din!* (wymawiane *dyn!*): *din* don!, *din* don! o dźwięku dzwoniącego dzwonu (Přír. slov.), dial. *dím!* naśladowanie uderzenia, np.: On *dím* ho po hlavje (Gregor Slav.-buč.), sła. *dziny!*, np. hej, *dziny*, *dziny*, *dziny* dajdom o dźwięku dzwonka lub cymbałów (SSJ z lud. pieśni), *diny!* okrzyk w pieśni (Kálal);

sła. *dín!*, *dín!* *dín!* *dín!* o głosie dzwonu (SSKJ), sch. *dīm!* (często podwane *din-din!* lub *din-don!*, *din-dan!*) naśladowanie głosu dzwonu, bicia zegara (RSAN), bułg. dial. *дѣк дѣк!* dziec. okrzyk przy huśtaniu, podrzucaniu

dziecka na rękach (Mladenov BTR, Popivanov Sb. BAN XXXIV 381), *дзэн!*, *дзэн-дзэн!* o dźwięku dzwoniącego dzwonka, szkła (RBKE, Gerov, Mladenov l. c., BER I 379), *зэн!* *зэн-зэн!* o dźwięku przedmiotów metalowych (RBKE), *дэн!* o odgłosie uderzenia (Gerov), *дэн-дэн!* o paplaniu, gadanii bez celu (Mladenov l. c.), maced. *дан!* o głosie dzwonu (RMJ);

ros. *дин(ь)-дин(ь)!*, *диль-дён!*, *диль-бём!* o dźwięku dzwonka (SRJ, SIAN), pot. *дзиль!* o dzwonieniu, brzęczeniu (SSRJ, SRJ, SIAN), *дзень-дзень!* o dźwięku np. rozbijanego szkła (SIAN), *дзень!*, *дзиль!*, *диль!* *тень!* o dźwięku dzwonu, brzęku szkła (Dal), ukr. *дзиль!*, *дзиль-дзиль!* o dźwięku metalu, dzwonka (SUM), *дзень!* 'ts.', *дзень-дзень!* o dłużej trwającym dźwięku, *дзелень!* o głosie dzwonka (SUM, Hrinčenko, Smal' Stoćkij PS 154—5), brus. *дзиль-дзиль!* o głosie dzwonka (BRS), *дзын!* 'ts.' (Nosovič), dial. *дзыльинь-дзыльинь!* 'ts.' (Rastorguev Brjansk), *дзыльин-дзыльин!* 'ts.' (Nosovič). ~

Por. vb. z suf. *-k-ati* oparte na tych interi.: pol. dial. *dzęknąć* 'wydać głos podobny do odgłosu tłuczonego szkła' (SW), bułg. dial. *дінкам* 'podrzucać dziecko, huśtając je na rękach' (Gerov Dop., Mladenov BTR, BER I 393), *дінкам* 'bić, uderzać, grzmocić; uderzać w przedmiot, który wydaje głos', 'jeść łakomie', 'dużo pić', rodopskie *дінкам* 'pić napoje alkoholowe' (np. Gerov, BER I 457, BDial. I 81, II 153, IV 200, V 68; co do oboczności znaczeń 'bić, uderzać': 'jeść łakomie; pić' p. Bernard, Balkansko ezikoznanie IV 95—6), dial. *дзінкам* 'dzwonić; pobrzękiwać, podzwaniać', 'grać, brzdąkać na tamburze lub podobnym instrumencie strunowym bez smyczka' (Gerov, Mladenov l. c., BER I 379, BDial. III 215), dial. z Macedonii *дзінкам* 'grać' (BER l. c.: Tikveš), ros. *дзінкаты -аю* 'brzęczeć, dzwonić, dźwięczeć' (SSRJ), ukr. *дзэнькати -аю* 'wydawać krótkie, dźwięczne odgłosy przy uderzeniach' (np. *дзэнькае молот*), 'wywoływać takie dźwięki uderzeniami w metal, szkło' (SUM, Smal' Stoćkij l. c.), brus. dial. *дзыльинькаць* 'dzwonić dzwoniem' (Nosovič, Rastorguev l. c.), *дзінкаць* 'ts.', 'brzęczeć np. monetami' (Nosovič).

Dżwkn., por. lit. *diñ!* np. *din din diñ!*, *diñ dan!*, *dzeñ dzeñ!*, *dziñ!* (*dzinñn!*), *džin cin!* o głosie (małego) dzwonka lub brzęczącego szkła (LKŽod., Kurschat Thes.), włos. *dindin!* (*din! din!*) od XIV w., dial. weneckie *dindin!* o głosie dzwonka (Battisti — Alessio DEI II 1309 z innymi podobnymi wyrazami dżwkn.).

W tej samej funkcji także z nagłosem bezdźwięcznym, np. sła. *cin!*, *cin-cin!*, *cing!*, *cin!* naśladowanie jasnego, delikatnego metalicznego dźwięku, vb. *cin-kat!* 'wydawać jasny metaliczny dźwięk, zwykle o przedmiotach metalowych lub szklanych', *cengat!*, dial. też *cingat!* 'wydawać jasny, dźwięczny głos, np. o dzwonku, metalu, szkle' (SSJ), bułg. dial. *цинка* 3 sg. 'rytmicznie podzwania od czasu do czasu' (BDial. V 216), też *цинкам* 'grać na tamburze, brzdąkać' (BTR, Gerov Dop.), *цинкам*, *цинкэм* 'ts.', 'brzęczeć, dźwięczeć; dzwonić; brzmieć, rozbrzmiewać', przen. 'pić napoje alkoholowe' (BDial. II 298, VI 101), por. lit. *ciñ!*, *cingt!*, *ciñgt!* = *dzin!* (LKŽod.), *cingšeti* 'szczekać, trzaskać', *cingėti* 'ts.; dźwięczeć, brzmieć', łot. *cīkstēt* 'trzeszczeć, skrzypieć, piszczeć'.

Fraenkel LEW 116, Sławski SE I 205.

Zob. *zvīnėti*, *zvonz*.

T. Sz.

dira : pld. i wsch. też **dir'a** 'otwór powstały np. wskutek uszkodzenia przedmiotu, rozdarcie, szpara, scissura, foramen, conscissura', 'otwór w budowlach, sprzętach, narzędziach; foramen', 'zagłębienie, wydrążenie, dół, jama, jaskinia,

nora, cavum terrae, foramen', pld. 'śląd, trop', dem. **dirzka** pld. i wsch. **dira**: ~ połab. *darə* 'dziura, jama', 'więzienie';

sch. *dira*: *dira* przestarz. 'dziura, pęknięcie, szpara, szczelina', dial. też *dīra*: *dīra* (dubrow.): *dīra* (Šumadija) 'ts.; szmata, łachman', 'śląd, trop', 'droga, po której idzie wojsko' (RSAN, RJAZ, Vuk, Elezović Kos.-Met.), scs. **дирѧ** 'rozdarcie, pęknięcie; rysa, szpara, szczelina' (Mar.), bułg. dial. *dirpa*, *dirpa* 'śląd, trop; stopa' (np. Mladenov Vidin, BDial. II 75, III 58: Ichtiman, V 227, VI 23, 167), por. *надіре* 'w tyle, z tyłu', *омдіре*, *подіре* 'z tyłu' (BER I 396), maced. dial. *dirpa* 'śląd' (RMJ), *dira dirata* 'ts.' (Małeckı SW: Suche);

strus. od XI w. **дирѧ** 'rozdarcie, dziura, scissura', ros. XVIII w. *dirpa* 'dziura, otwór, foramen' (SSRJ z Polikarpowa), też dial. np. Dal, SRNG, ukr. XVI—XVIII w. **дирѧ** 'dziura, otwór, szczelina' (Tymčenko), brus. *dirpa* 'ts.', dial. 'otwór, właz na strych lub do piwnicy' (Sejaškovič Grodno). ~ **dir'a**: ~ scs. **дирѧ** 'rozdarcie, pęknięcie; rysa, szczelina, szpara' (Zogr.), bułg. *dirpa* 'śląd, trop', 'znak, oznaka, znamię', 'ścieżka wydeptana w śniegu' (np. BTR, Gerov, Stojkov Banat, BDial. III 298, IV 198, V 17, VI 23, VII 34);

ros. starsze i dial. *dirpa*: *dirpa* 'dziura, otwór; przełaz; dziurka w nosie, nozdrza' (Kotkov Očerki 146, SRNG, Slovar' Rjazan., Mirtov Don.), ukr. XVII w. **дирѧ** 'otwór, dziura' (Tymčenko). ~

Ze słow.: rum. *diră* 'śląd' (Mihăilă Impr. 55).

Dem. **dirska**: ~ bułg. dial. *dirka*: *dirka* dem. od *dirpa*, 'śląd, trop pozostawiony przez człowieka, zwierzę itp.', 'każda z równoległych linii ozdabiających męski lub żeński pas' (BDial. II 152: Rodopy, VI 23, BER I 396), por. u Gerova *dirpica* dem. od *dirpa*;

ros. dawne XVII—XVIII w. *dirka* 'dziura, otwór' (SSRJ z XVIII w., Kotkov Očerki 146), dial. *dirka*: *dirka* 'dziura, otwór', 'popielnik' (SRNG), ukr. XVII w. **дирѧ** 'dziura, otwór' (Tymčenko), por. też **дирѧ** 'ts.' (ib.), brus. *dirka* 'dziura, dziurka, otwór', dial. *dirka*: *dirka* 'ts.; otwór, wejście na strych albo do piwnicy' (np. Bjałkevič Mohylew, Šaternik Červ., Sejaškovič Grodno, Nosovič, Rastorguev Brjansk). ~

Pierwotne nomen actionis > nomen acti z suf. -a (p. I 59—61, o suf. -ja w *dir'a* zob. I 81—3) albo od *derə dərati*: *derə derti* z wzdłużeniem samogłoski rdzennej (p. Kuryłowicz AI 296) albo nomen deverbale od iter. *dirati* (Meillet Ét. 252). Dokładny odpowiednik: lit. *dyrà* 'uderzenie, cios, cięgi' (LKŽod. II 565). Wyrazy połab. *darə* (Lehr-Splawiński, Polański SE I 94) i pld.słow. mogłyby kontynuować też prapostać *dyra*, geografia wyrazu przemawia jednak za pierwotną postacią *dira*. — Co do znaczenia 'śląd' por. dłuż. *žera* 'foramen' i przykład: za nim niejo smugi daniž *žery* 'nie pozostawił po sobie śladu, zniknął bez śladu' (Muka).

Nie można wykluczyć, że należą tu też pol. dial. *žyra* 'dziupla' (Zaręba AJS II m. 231), kasz.-śl. *žera* 'dziura, foramen' (p. Mikkoła AslPh XXVI 280—1, Lorentz PW), sła. dial. *d'ira*: *dzira* 'ts.' (Káal, Sipos Bükk-Gebirge), choć bardziej prawdopodobne jest sprowadzenie tych wyrazów do prapostaci *dera*, *děra*.

Zob. *dera*, *děra*, *dora*, *dura*, *dyra*.

W. S. — F. S.

dirati dirajo, zach. też **děрати дєрајо** iter. do *dərati*, *derti*

dirati: ~ pol. dawne XVII w. *dzierać* (-'er- < -ir-, Brückner SE 100) 'wy-

dzierać, podbierać (miód cudzym pszczołom)' (Dunaj ZUJ XXXII 10), dial. *dzierać*, *dzierać*, *dzierać* 'często, nieraz drzeć (o pierzu), łamać (w kościach)', *dzierać się* 'często głośno krzyżeć, płakać' (Karłowicz SGP, Dunaj o. c. 45), zwykle z pref. np. *oddzierać* (od XVI w.) 'zdzierać, zrywać, ściągać wierzchnią część czegoś, оголацаць, obnażać; wyłudzać podstępnie pieniądze, wyzyskiwać, wykorzystywać', dial. kasz. tylko z pref. np. *obżerac-żeraią 'obdzierać' (Lorentz PW), sła. dial. *vizirac-ram* 'wydzierać, wyszarpywać', slonko *še vizira* 'powoli się przejaśnia' (Buffa Dlhá Lúka);

sła. z pref. np. *odřirati-ram* 'ściągać, zdzierać skórę; uszkadzać skórę', przen. 'łupić, wyzyskiwać, wykorzystywać', sch. z pref. np. *odřirati-rēm* 'łupić, ściągać (skórę)', *nadřirati-rēm* 'zacząć uciekać': *dirati dřrām* od XVII w. 'dotykać, drażnić, ruszać', *dirati se* 'drażnić się' (stąd sła. *dřrati-ram* 'drażnić', to me ne *dira* 'to mnie nie obchodzi'), zob. Skok ER I 437, scs. tylko z pref. *раздирати-разъ* Supr. 'rozdzierać, rozrywać', *взздирати-разъ* Supr. 'wrywać, wydzierać', bułg. *дърпам* iter. do *дѣра* (Gerov), z pref. *надърпам* 'nadzierać, rozdzierać': dial. *дърпам* 'dotykać, zaczepiać' (Stojkov Banat), maced. tylko z pref. np. *паздупа* 'rozrywać, odrywać kawałek czegoś; uszkadzać skórę': *задупа* 'zaczepiać', *задупа се* 'zaczepiać się, drażnić się';

strus. z pref. np. *одирати-раю* 'zdzierać; zrywać odzież, grabić', ros. tylko z pref. np. *о(б)дирать-пáю* 'obdzierać, zdejmować wierzchnie pokrycie, skórę, korę; uszkadzać skórę, odrapywać', pot. 'łupić, grabić, wyzyskiwać', ukr. tylko z pref. np. *обдирати-пáю* 'obdzierać, zdejmować wierzchnie pokrycie, np. skórę, korę', 'grabić, łupić', brus. tylko z pref. np. *абдзіраць-пáю* 'obdzierać, zdejmować wierzchnie pokrycie, korę, skórę; drapać', 'grabić, łupić'. ~ *děрати*: ~ dłuż. *žeraš* iter. do *draš*, głuż. tylko z pref. np. *надžераць со-рам со* 'chwycić za coś, sięgać po coś; zamierzać się na coś, oglądać się za czymś', czes. tylko z pref. np. *odřirati-rám* 'zdzierać, zrywać np. skórę; wykorzystywać, wyzyskiwać, okradać', sła. tylko z pref. np. *obdierati-ram* 'zdzierać, niszczyć np. ubranie; wykorzystywać, wyzyskiwać'. ~

Por. czes. *drávati* iter. do *dráti*, sła. *drávať* iter. do *drat'*.

Iter. od *дѣръ дѣрти*, *дѣръ дѣрати*, o budowie zob. I 47. Por. łot. *dřrāt, dřrāt* 'zdzierać, zdejmować skórę'. O oboczności typów *dirati*: *děрати* zob. Sadnik — Aitzetmüller VWSS 4, 238 (p. *birati*), Vaillant GC III 479—80.

Berneker SEW I 201—2.

W. B.

diravъ zob. **dogavъ**

diriti *dir'q* pld. 'iść po śladach, tropić': wsch. 'robić dziurę, dziurawić'

~ sch. dial. wsch. *dřriti-rīm* 'tropić po śladach, szukać', 'pobudzać, zachęcać do czegoś' (RJAZ, RSAN), bułg. *дърпя-пуу* 'szukać, poszukiwać', u Gerova też 'chcieć coś od kogoś; być wymagającym', dial. także 'śledzić, czyhać' (Stojkov Banat: *дърпа*), maced. dial. *дупу* 'iść w ślad za kimś, śledzić, szukać';

brus. dial. *дзіраць-пію-пію* 'robić dziurę, wiercić; dziurawić' (Nosovič). ~

Denominativum od *dira* (zob., tam też o znaczeniu 'ślad'), o budowie p. I 57. W poszczególnych językach słów. poświadczone są też paralelne czasowniki oparte na synonimicznych subst. *дыра, дѣра*:

1. ros. dial. *дырять* 'robić dziury, dziurawić' (Dal), *дѣрять* 'toczyć drzewo, robić otwory w korze' (SRNG);

2. głuż. *дѣриць со* 'drzeć się, rozrywać się, rozdzierać się' (Pfuhl).

Por. też czasowniki oparte na odpowiednich przymiotnikach: a) brus. *dzi pásiuť -ǰlo* 'robić w czymś dziury, dziurawić', b) ros. *дырять -влю* 'ts.', c) ukr. *dirásumu : dirásumu -влю* 'ts.', d) pol. od XVI w. *dziurawić -wie* 'ts.', dial. kasz. *żurawic* 'ts.' (Lorentz PW), brus. u Nosoviča *dziurásiuť* 'ts.'.
BER I 396. W. B. — F. S.

dirovatъ zob. **děratъ**

dirъka zob. **dira**

dir'a zob. **dira**

diva 'istota nadziemska, rusałka, boginka'

~ głuź. *dźiwica* 'bogini lasów, bogini polowania' (: 'dzika kobieta', u Pfuħla też 'dziki mężczyzna');

bułg. dial. *dúsa* 'nimfa, rusałka' (Gerov), też *diva-samodiva* 'ts.' (Vakarelski Etnografija 505);

strus. *дѣва* 'bóstwo pogańskich Słowian', zob. Słowarъ SPIg. II 29—31 z literaturą, Ivanov-Toporov Slav. sem. sistemy 173 (ze strus.: czes. u Jungmanna *Diva* 'bogini Lada'). ~

Na wyraz ten wskazuje też bułg. *samodúsa* 'rusałka, nimfa, boginka żyjąca w górach, w lasach' (poświadczone od XVIII w., Vakarelski l.c., też dial., BDial. III 159: Ichtiman, VI 90: *самудіуз*), dial. także 'zły duch mieszkający w wodach i sprowadzający choroby' (Stojkov Banat: *самудіуса*), u Gerova również водна *samodúsa* 'rusałka', ноцна *samodúsa* 'wiedźma', maced. *samodiva* 'rusałka, nimfa żyjąca w górach, w lasach' (RMJ), co do budowy por. synonimiczne bułg. *самовила : вила* (p. *vila*), *самодода : рода* (p. *juda*).

Femininum od *divъ* 1., o budowie zob. I 59—60. Według Georgieva To Jakobson 736 kontynuuje ie. *deiṷā* 'bogini' (np. łac. *dea*, stłac. *deiva, dēva*). — Trubačev Sb. Bernštejn 458—62 dopatrywał się w *samo-diva* słow. adaptacji irań. **asma-daiva-* 'niebiański duch'. Nie widać podstaw. W. B.

divadlo pñ. 'to, co jest obserwowane, oglądane, co zwraca uwagę, co wyróżnia się, coś zadziwiającego, niezwykłego, osobliwego'

~ pol. *dziwadło* 'coś dziwaczego, niezwykłego, niesamowitego, dziwoląg; człowiek dziwaczny, zmanierowany, dziwak', w XVI w. 'coś, co zadziwia, co zwraca na siebie uwagę; monstrum, potwór' (SP XVI IBL), dial. kasz. *żëvadło* 'dziwoląg, dziwak' (Syhta SK), czes. *divadlo* 'coś do oglądania, widowisko' (już stczes., Gebauer Sl.), przede wszystkim 'teatr; sztuka teatralna, przedstawienie teatralne' (z czes.: stpol. wyjątkowe XV w. *dziwadło* 'widowisko, spectaculum', zob. Reczek Bohemizmy 118, dłuż. od XVI w. *żiwadlo* 'widowisko; sztuka teatralna; teatr', głuź. *dziwadło* 'teatr', sła. *divadlo* 'teatr; przedstawienie teatralne'), sła. *divadlo* 'coś wspaniałego, cudownego lub strasznego, czemu się przyglądamy' (SSJ, też dial., Buřa Dlhá Lúka);

ukr. u Żel. *дусáло = дусо*. ~

Zapewne skonkretyzowane pierwotne nomen instrumenti od *divati*, o suf. *-dlo* zob. I 113—4. W. B.

divakъ 1. *divaka* pln. 'człowiek zdumiewający, zadziwiający (np. swoim postępowaniem, wyglądem), osobliwy, oryginalny, cudak'

~ pol. od ok. 1500 r. *dziwak -ka* 'człowiek osobliwy, dziwaczny, o osobliwych upodobaniach i przyzwyczajeniach, oryginalny, cudak, ekscentryk' (też dial. np. Górniewicz Malbork, Gruchmanowa Kramaska 67: *živak, živok*), dial. także *dziwák* m. i f. 'ktoś dziwny, grymasny, śmieszny' (np. *dziwák* matka, Karłowicz SGP), kasz.-sli. *žėvak -ka* 'dziwak, cudak, oryginalny', głuż. *dziwak -ka* 'nadzwyczajny człowiek, cudotwórca', czes. *divák -ka* 'dziwak, cudak, oryginalny' (też dial., Gregor Slav.-buč.: *d'ivák*, Lamprecht Opava: *žyvak*), sła. u Kálala *divák* 'ts.';

ukr. *duśák -ká* 'ten, kto swoim zachowaniem, postępowaniem wywołuje zdziwienie, cudak, oryginalny' (SUM, Żel., Tymčenko: XVII w.), brus. *dziśák -ká* 'cudak, oryginalny; narwaniec, szalenciec' (BRS, Nosovič). ~

Sła. dial. *diviak* 'dziwak, cudak, oryginalny' (Kálal), maced. dial. tylko u Mačekiego SW *div'ak* 'dziwak' zdają się wskazywać na dial. wariant *div'akъ*.

Substantywowane adi. *divъ 3.*, o suf. *-akъ* zob. I 89. — W niektórych językach zach.słow. dobrze jest zaświadczone homonimiczne *divakъ* 'ten, kto się patrzy, widz', 'widok, widowisko', 'podziwianie': *divati (se)*, *diviti (se)*: pol. dial. kasz. *žėvak -ka* 'urok spowodowany podziwianiem' (Sychta SK), czes. *divák -ka* 'ten, kto się patrzy, kto się czemuś przypatruje, widz' (już stezes., Gebauer Sl., dial. 'ten, kto się gapi, gap', Bartoš DSM), dial. także 'widok, widowisko' (Bartoš DSM), sła. *divák -ka* 'widz', arch. *diváky* pl. tylko w wyrażeniu *ist', chodit'* na *diváky* 'iść popatrzeć się na coś' (SSJ; wg Kálala *diváky* 'widok, widowisko'). W. B.

divakъ 2. *divaka* zach., pld.: *div'akъ div'aka* 'coś dzikiego, pozostającego w stanie natury; zwierzę (zwłaszcza dzika świnia); roślina dziko rosnąca (np. jabłoń, grusza, owies); człowiek żyjący w stanie pierwotnym'

divakъ: ~ potab. *dajvək* 'jeleni', czes. *divák -ka* 'dzikus, dziki' (Přír. slov.), myśl. 'dzika świnia; dzik' (SSJČ), dial. też 'swawolne dziecko, trzpiot' (ib.), tu może należą również notowane już od 1200 r. NM *Diváky*, *Diváci* (Gebauer Sl., Hosák-Šrámek I 179), sła. u Kálala *divák -ka* 'dzik; dzika świnia', 'dziki owies';

bułg. *duśák* 'prymitywny, niecywilizowany człowiek, dzikus', przen. 'niewychowany, nieokrzesany człowiek, prostak; odludek', u Gerova także 'głupi, głupawy, tępy człowiek', maced. dial. *duśak* = sch. *divljak* (RMJ). ~ *div'akъ*: ~ dluž. *živjak -ka* 'dzika świnia; dzik', 'dziko rosnące drzewo, dziczek, dziczka', przen. 'dziki człowiek, dzikus', 'człowiek zachowujący się, postępujący jak dziki, okrutnik', 'dzikus, trzpiot, o dziecku', dial. także NO *Živjak* (Muka), głuż. u Pfuħla *dživjak -ka* 'dzikus; trzpiot', sła. *diviak -ka* 'dzika świnia; dzik', 'dziki owies, Avena fatua' również NM *Diviaky* (Hosák-Šrámek I 179);

słę. *divják -ka* 'młoda roślina, na której szczepi się uszlachetnioną odmianę, podkład; roślina dziko rosnąca, zazwyczaj nie szczepione drzewo owocowe lub winorośl' (też dial. np. Tominec Őrni vrh, Rigler Notr. 130), od XVI w. 'zachowujący się, postępujący jak dziki, dzikus, trzpiot, o dorosłym człowieku, o dziecku' (także dial. np. Tominec o.c.), 'prymitywny, niecywilizowany człowiek', u Pleteršnika również 'dzikie zwierzę, zwłaszcza dzika świnia, dzik', 'głuchy owies, der Flughafar, der Windhafar', mali *divják*

'gołąb siniak, Columba oenas', sch. *divljäk -vljaka* (dawne i dial. też *div(i)jäk*, *divljäk -jaka* 'człowiek niecywilizowany, pierwotny; prymitywny, nieokrzesany, grubiański; niewychowany, prostacki', 'człowiek stroniący od ludzi, odludek', 'dzikie, nie hodowane zwierzę, zwłaszcza dzika świnia' (również u Vuka), 'samorodne, nie szczepione drzewo owocowe, np. dzika jabłoń, grusza lub winorośl' (w tym znaczeniu także dial. np. czakaw. *divljäk divljäkä*, Jurišić Vrgada), dial. 'miejsce nie zamieszkane, odludzie; nie uprawiana ziemia, ugór, odlóg', najczęściej w znaczeniach wyspecjalizowanych 'dzika świnia', 'wilk', 'kogut', 'gatunek ryby słodkowodnej, czop, Aspro', 'dzika grusza, Pirus piraster', 'dziki owies, Avena fatua', cs. *дивилъ* (por. postać *div'ь* s.v. *divz* 4.) 'dzikus' (Miklosich LP), bułg. dial. *divjak*, *divjak*, *divlak*, *divlak* 'dzikość, pierwotność, dzicz', 'człowiek stroniący od ludzi, zdziczały, zamknięty w sobie, odludek', 'dzika zwierzyna łowna; dziki baran', 'dziko rosnąca roślina, dziczka; dziki owies', 'dzikie, nie zamieszkane miejsce, odludzie' (Mladenov BTR, Gerov, Stojkov Banat, BER I 383—4), maced. *divjak* 'człowiek prymitywny, niecywilizowany', przen. 'człowiek niewychowany, nieokrzesany, grubiański', również dial. np. Vidoeski Kumanovo 66;

strus. *дивилъ* 'człowiek dziki' (Srezn.). ~

Por. sł. *divjaka* 'samorodne, nie szczepione drzewo owocowe, zwłaszcza czereśnia' (też dial. np. Rigler Notr. 81), u Pleteršnika także 'gatunek winorośli', sch. *divljaka* (dawne *divjaka*) 'dziko rosnące drzewo, najczęściej dzika jabłoń, grusza, czereśnia; dzika winorośl', 'owoc tych roślin' od XVIII w. (w tym znaczeniu również dial., zob. RJAZ, Vuk, Elezović Kos.-Met.), 'kobieta stroniąca od ludzi, dzikuska; kobieta dumna, zarozumiąca; kobieta niewychowana, zacofana', także dial. np. czakaw. *divljaka*, *divljaka* 'ts.' (Jurišić Vrgada), por. NM *Divljake*, *Divjake* f. pl. wioska w Chorwacji.

Substantywizowane adi. *divz*, *div'ь* (zob. *divz* 4.), o suf. *-akz*, *-'akz* por. I 89. W poszczególnych językach słowiańskich możliwy wpływ adi. *divz* 3., zob. *divakz* 1. W. S.

divati *div'q* : *divajq* (częściej **divati** *sę*) zach. 'patrzeć z podziwem, obserwować coś, przyglądać się czemuś (zwłaszcza niezwykłemu), zwracać na coś uwagę' **divati**: ~ stpol. wyjątkowo 1471 r. *dziwać* 'podziwiać, schlebiać' (*dzyvaczy* = *dziwacy* 'mirantes', w Słowniku stpol. II 341 s.v. *dziwować*), dial. sli. *ževac* 'dziwić się' (Lorentz PW), dłuż. *žiwaš -vam* 'patrzeć, spoglądać, brać pod uwagę, uwzględniać; przypatrywać się, oglądać ze zdziwieniem, z podziwem' (już w XVI w. u Megisera *živaj* 'patrz'), głuź. *džiwać -vam* 'uwzględniać, brać pod uwagę, mieć na uwadze'. ~

divati *sę*: ~ stpol. XV—XVI w. *dziwać się dziwie się* (w Rozmyślanii przemyśkim 2 sg. praes. *dziwiesz się*, 3 sg. praes. *dziwie się*, w Słowniku stpol. II 341 zaliczone bezpodstawnie do *dziwować się*, też u Reja *dziwie się*, SP XVI IBL VI 490), w 1471 r. wyjątkowo *dziwaje się* (Słownik stpol. l. c.), w XVI w. *dziwam się* 'dziwić się, zdumiewać się', dziś dial. *dziwać się* (form praes. źródła nie podają) 'ts.' (Kucała PSM 236, Zaręba Siolkowice, Olesch Sankt Annaberg), na Śląsku, w pld. Małopolsce, na Podhalu także 'przypatrywać się, patrzeć' (Karłowicz SGP, Olesch l. c., Pluta Dzierżysławice, o zasięgu p. Zaręba AJŚ IV m. 616), 'patrzeć na coś z zaciekawieniem' (Zaręba AJŚ IV cz. II 31), dłuż. *žiwaš se* 'dziwić się, zdumiewać się', *žiwaš se* na něcom 'patrzeć ze zdziwieniem, obserwować uważnie i długo, podziwiać', głuź. *džiwać so*

'dziwić się (komuś, czemuś), podziwiać, zdumiewać się (czymś)', czes. *divati se -vám se* 'patrzeć się na coś, przypatrywać się czemuś' (też dial., Bartoš DSM, Malina Mistržice, Horečka Frenštát), 'uważać na coś, dbać o coś, starać się', już stczes. XV w. *divati se -vaju se* 'patrzeć; podziwiać' (Gebauer Sl.), sła. *divat' sa -vam sa* 'patrzeć', 'uważać na coś, dbać o coś'. ~

Dokładny odpowiednik w bałt.: lit. dial. wsch. *deivóti -ója* 'obserwować (np. gwiazdy)' (Trautmann BSW 50), w LKŽod. II 380 'patrzeć, przyglądać się, obserwować', 'czcić, uwielbiać'. Najprawdopodobniej denominativum od tej samej podstawy co *diviti* (zob.). O budowie p. I 46.

W. S. — W. B. — F. S.

divěti *divějo* zach., pld. 'stawać się dzikim, dziczeć'

~ pol. dial. sli. *zřěec -žeja* 'dziczeć' (Lorentz PW), kasz. 'denerwować się, złościć się, irytować się' (Šychta SK VII 59), głuź. *wodźiwjeć -wi* 'dziczeć, stać się dzikim', czes. arch. *divěti* 3 pl. *divějt* 'dziczeć', sła. *diviet' -vie -veju* (u Kálala też *divet'*) 'ts.';

bułg. *dušęa -šęeu* 'żyć w samotności jak dzikus; dziczeć' (także dial. np. Gerov, BDial. III 211: Samokov), również 'szaleć, wściekać się' (Mladenov BTR), maced. *dušee* 'stawać się dzikim, dziczeć'. ~

Denominativum od *divz* 4., o budowie zob. I 47. — Por. słabo zaświadczone homonimiczne *divěti* (powstałe w poszczególnych językach słow.) od *divz* 3.: pol. dial. kasz. *zřěec -žeje* 'dziwaczeć, stawać się dziwakiem' (Šychta SK), ros. dial. *dušémь -ěvo -šęu* 'dziwić się' (SRNG: Archangielsk). W. B.

divica zach., pld. : pld. **divjica** (**divjika**) 'dzika istota; dziko rosnąca roślina' *divica*: ~ dłuź. *živica* 'dzika kobieta', głuź. *dživica* 'ts.', u Pfuha też 'dziki człowiek, dzikus', czes. u Jungmanna *divice* f. 'dzika kobieta';

sch. dial. *divica* 'drzewo tropikalne i śródziemnomorskie z rodziny Styracaceae, *Styrax officinalis*' (RSAN, Simonović BR 455). ~

divjica: ~ sła. *divjica* 'pęd winnej latorośli wyrastający ze starego pieńka, szczepu', u Pleteršnika 'der zu üppige Wuchs des Getreides, der Lagerwuchs', sch. *divljica* 'nie szczepione drzewo owocowe (zazwyczaj jabłoń, grusza, czereśnia, winorośl) i jej owoc; nie uprawiana roślina', 'gatunek czereśni', w tym znaczeniu także *divljica* trešnja (RSAN, RJAZ, RMat.). ~

divjika: ~ sch. *divljika* 'gatunek konopi, sadzic konopiasty, *Eupatorium cannabinum*' (RSAN, RJAZ), bułg. dial. *dušukinja* 'dzika gruszka', 'dzika czereśnia', 'dzika, niewychowana, niekulturalna kobieta' (BER I 383). ~

Derywaty od *divz* 4., *divjez*, o suf. *-ica*, *-ika* zob. I 98—9, 91. W. S.

divina zach., pld. : zach. **divizna** 1. 'stan dzikości, dzikość, feritas', 'to, co jest związane ze stanem dzikości, to, co pozostaje w takim stanie: dzika zwierzyna, roślinność, nie uprawiana ziemia, pustkowie', 'dzikie mięso, caro luxurians'

divina: ~ dłuź. *živina* 'zwierzyna łowna, dzikie zwierzęta; dziczyna' (w tym znaczeniu też dial. np. Fasske Vetschau), 'pustkowie, odludzie; zdziczały, nie uprawiany kawałek pola', głuź. *dživina* 'zwierzyna łowna; dziczyna; dzikość', u Pfuha także 'dzikie mięso, wildes Fleisch', por. również *dživina* 'pole przeznaczone dla dziczyny' (Zeman), o geografii wyrazu w dialektach łuź. p. Sorb. SA III m. 1, czes. dial. moraw. *divina* 'dzikie zwierzęta; dziczyna; dzikie miejsce' (Kálal), 'szalony, o człowieku' (Bartoš DSM), od 1494 r. NM *Divina* (Gebauer Sl.), sła. *divina* 'dzika zwierzyna (łowna); mięso dzi-

kich zwierząt, dial. też *d'ivina* 'ts.; dzikie miejsce' (Kálal, Habovštiak Orava 166, Sipos Bükk-Gebirge), 'nie szczepione drzewo owocowe' (Matejčík Novohrad 146), u Bernoláka 'dzikie mięso', 'dzikość' (Jungmann), od 1426 r. NM *Divina* (Ryšánek Žil. kn.);

śl. *divjina* 'dzikie, nie uprawiane miejsce, pustkowie, odludzie; dzika roślinność, dzicz', 'człowiek niewychowany, szalony, porywczy, dzikus', przestarz. 'dzika zwierzyna; dziczyzna', sch. dawne od XVII w. *divina* (dziś dial.), nowsze od XIX w., *divljina* 'dzikość, feritas', 'zacofanie, prymitywność', 'brutalność, okrucieństwo' (rzadko 'niewykształcona, prymitywna osoba, dzikus, dzikuska'), 'pustkowie, dzikie, odludne miejsce; nie uprawiana ziemia', 'dzikie zwierzęta; mięso tych zwierząt, dziczyzna', dawne XVII w. 'dziko rosnąca roślina, trawa', w znaczeniu specjalnym 'granulacja', dial. *divina*, *divna* 'dzikość, feritas', 'bezludna okolica, pustkowie, nieuprawna ziemia', 'dzikie zwierzęta; dzikie zwierzę; wilk', 'nieprzyjemny zapach mięsa np. kozicy' (RSAN, RJAZ, RMat., Vuk, Elezović Kos.-Met.), czakaw. *divyna* 'warzywo, jarzyna np. burak ćwikłowy' (HDZ I 157: Susak), w obocznej postaci *divljina*, *divljina* 'dzikość; dzika zwierzyna; zapach dziczyzny' (też dial. u Vuka czarnogórskie, por. również Elezović o. c.), NT *Divljine* pl. w Serbii (RJAZ), bułg. dial. *divuna*, *divēna*, *divuná* 'dzika zwierzyna; dzikie zwierzę' (np. Gerov, BER I 383, BDial. II 151—2: Rodopy), maced. *divuna* 'dzika zwierzyna; mięso tych zwierząt, dziczyzna', 'dzikość', dial. *divina* 'dzczyzna' (Małeckí SW: Suche). ~

divizna: ~ pol. dial. podhal. *dziwizna* 'dzikie mięso, caro luxurians' (Karłowicz SGP), kasz.-śl. *złëvizna*, *złëvizna* 'krzaki, rośliny dziko rosnące, szczególnie w lesie', 'dzika zwierzyna, zarówno żyjąca, jak ubita', 'okolica nie zamieszкана, nie uprawiana', 'warstwa żwiru, piasku na ziemi ornej' (Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. dawne i dial. *ziwizna*, *zëvizna* 'dzika zwierzyna; dziczyzna' (Muka, Zaręba AJŚ IV m. 517, cz. II s. 5), głuź. *dziwizna* 'dzika zwierzyna; dziczyzna' (w tym znaczeniu też dial., np. Michalk Neustadt; o zasięgu wyrazu w dialektach luź. p. Sorb. SA III m. 1), 'dzikie miejsce, pustkowie, odludzie'. ~

Por. 1. śl. *divjazen* 'dzika zwierzyna' (też dial. kajkaw., prekm.), 'dzczyzna; dzikość' (Pleteršnik);

2. synonimiczne abstracta derywowane od *divokz*: a) z suf. *-ina*: czes. *divočina* 'pustkowie, odludzie', 'dziko rosnące rośliny', 'dzika zwierzyna; mięso dzikich zwierząt, dziczyzna', 'dzikość, rozwiązłość, bezkarność', u Jungmanna także w użyciu specjalnym 'jadowita, toksyczna surowizna w rudzie', stezes. 'dzikość, Wildheit', 'wyuzdani, rozpustni, niesforni ludzie, dzicz', dial. także *d'ivočina*, *ž'ivoč'yna*, laskie *dživočyna* 'dzika zwierzyna; dzikie zwierzę; mięso dzikiej zwierzyny', 'odludzie, pustkowie, nie uprawiana ziemia', 'dziki, prędkie, gwałtowny człowiek' (np. Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistřice, Horečka Frenštát, Lamprecht Opava, Steuer Baborów, Loriš Ostrava), śl. *divočina* 'dzika zwierzyna; mięso dzikiej zwierzyny, dziczyzna', 'pustkowie, nie uprawiana ziemia; dziko rosnące rośliny, zarośla', dial. *d'ivočina* 'woskowa komórka poza ramką, na ściankach ula' (Matejčík o. c. 144); pol. dial. *żyvočina* 'dzika zwierzyna; mięso dzikich zwierząt' (Zaręba AJŚ IV m. 517, cz. II 5, Steuer Sulków), nie można wykluczyć pożyczki z czes.;

b) z suf. *-č*: czes. arch. *divoč -či* : *-če* 'dzika zwierzyna', śl. rzadko *divoč f.* 'pustkowie, odludzie', u Kálala również 'dzikie zwierzęta'.

Substantywizowane adi. *divz* 4., *div*'b przy pomocy suf. *-ina*, *-izna*, o budowie zob. I 120, 123—4. W. S.

diviti 1. *div*'o 'patrzeć z podziwem, obserwować, kontemplować, contemplari', 'wprawiać w podziw, w zdumienie, powodować podziw, zdumienie, zachwyty, obstupefacere', **diviti se** 'patrzeć się na coś z podziwem, z zainteresowaniem, ze zdziwieniem', 'doznawać zdziwienia, zdumienia, zdumiewać się, zachwycać się czymś, mirari, stupefieri'

diviti: ~ pol. *dziwić -wie* 'wprawiać w podziw, w zdumienie, zadziwiać, zdumiewać', dial. kasz. *żëwić żëwi (żiví)* 'ts.', *zazëwić* 'zauroczyć': 'zadziwić, wprawić w podziw' (Sychta SK I 267);

sch. rzadkie *diviti dŕivim* 'wywoływać zdziwienie, zdumienie, zachwyty' (już w XIII w. 'powodować, że ktoś się dziwi, stupefacere'), dial. też 'bardzo kogoś kochać, ubóstwiać' (RJAZ, RSAN), bułg. *дуса -сѣу* 'zdumiewać, wprawić w podziw, w zdumienie' (też u Gerova);

strus. *дивити -влю* 'zadziwiać, zdumiewać', *оудивити* 'zadziwić', wyjątkowo XII w. też 'objawić' (Srezn.), ros. *дусить -влю -сѣу* 'zadziwiać, zdumiewać', dial. 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się', 'patrzeć' (SRNG), ukr. *дівити дівлю діву* 'wprawiać w zdziwienie, zadziwiać, zdumiewać' (Hrinčenko, Żel.), wyjątkowo XVIII w. 'patrzeć, spoglądać' (Tymčenko), brus. *дзівіць дзівіць дзівіць* 'zadziwiać, zdumiewać', u Nosoviča też 'śmieszyć', 'zdumiewać się', 'brać sobie do serca'. ~

diviti se: ~ pol. od XV w. *dziwić się* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się, być zdziwionym, okazywać zdziwienie' (też dial. np. Kucala PSM 236, Olesch Sankt Annaberg, kasz. *żëvic są żëvą, żivą są* 'ts.', Lorentz PW; dial. także *dziwić się* wielkim dziwem 'bardzo się dziwić', Karłowicz SGP I 445), stpol. XV—XVI w. również 'przyglądać się bacznie, patrzeć z uwagą', czes. *diviti se -vim se* (stczes. od XIV w. *diviti se -vu se*) 'okazywać zdziwienie, zdumienie, podziwiać coś' (też dial. np. Kubín Kladsko), sła. *diviti sa -vim sa* 'ts.;

sł. przestarz. *diviti se -vim se* 'doznawać i okazywać zdziwienie, zdumiewać się' (SSKJ), sch. *diviti se* 'przyglądać się czemuś z zachwytem, zachwycać się czymś, podziwiać coś, admirari' (np. u Vuka 'mirari'), 'zdumiewać się czymś', scs. *дивити сѣ дивль сѣ* 'zdumiewać się, (ad)mirari, stupere, obstupescere, obstupefieri' (np. *ти видѣвше тако дивль сѣ*, Ps. Sin. 47, 6; cs. *дивль сѣ дивомъ велиомъ видль ю*, SJS I 478, por. ukr. u Żel. *дивом дивуєтму* 'bardzo się czymś zdziwić, zdumieć'), bułg. *дуса се* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się' (też dial. np. BDial. III 211), u Gerova także 'rozmyślać, łamać sobie głowę', maced. książkowe *дуса се* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się';

strus. *дивитисѣ* 'zdumiewać się', ros. *дивѣтъся* 'zdumiewać się, dziwować się, podziwiać', dial. też 'patrzeć; patrzeć na coś ze zdziwieniem lub zawiścią' (SRNG), ukr. *дівитисѣ дивлюсѣ дівитисѣ* 'przyglądać się, patrzeć; zwracać uwagę', pot. 'gapić się', stokr. też 'zdumiewać się' (Tymčenko), brus. *дзівіцца* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się' (też dial. np. Nosovič, Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew), 'patrzeć z zachwytem, podziwiać', dial. także 'śmiać się' (Nosovič), 'patrzeć' (Rastorguev Brjansk: *дівіцца*), 'interesować się, patrzeć' (Sejaškovič Grodno). ~

Z brus.: lit. *dyvyti(s)* 'dziwić (się)' (p. LKŽod. II 596, Fraenkel LEW 98), zapewne też lot. *dīvētiēs* 'dziwić się'.

Do ie. *dei-*, *deja-*, *di-* 'jaśnieć, lśnić, świecić' (np. stind. *dī-de-ti* 'promienieje,

świeci, błyszczy' : gr. u Homera δέα-ρο 'videbatur' < *deia-*). Najprawdopodobniej stare denominativum od **dyuó-* > *dīuó-* (stind. *diváh*, gr. δῖος 'niebiański, boski', łac. *dīus* 'ts. '), zob. *divz* 3. Najbliższy odpowiednik: wed. *divyati* 'rzuca (kostki), gra, igra, żartuje' (przytaczane nieraz znaczenie 'jaśnieje, świeci, promieniuje' rekonstruowane sztucznie, p. Mayrhofer KEWA II 47—8). Pierwotne znaczenie psł. 'patrzeć z podziwem, obserwować, kontemplować' (< *'jaśnieć, błyszczeć', por. *ględati*, ie. *ghlend-* 'błyszczeć; spoglądać, patrzeć', srwniem. *blick* 'Glanz, Blitz' : 'Blick der Augen') > 'dziwić się'.

Benveniste Origines 166, Berneker SEW I 203, por. Zubatý Studie I 2, 95, Sławski SE I 209, Vasmer REW I 351, Pokorný IEW 186. — Trautmann BSW 50, Machek ES² 118, Skok ER I 409, Georgiev To Jakobson 737 uważali za denominativum od *divz* 2., *divo*. Nie widać podstaw.

Zob. *divati*.

W. S. — W. B. — F. S.

diviti 2. *div'o* zach., pld. 'powodować zdziczenie', **diviti się** 'być dzikim, stawać się dzikim'

~ stpol. XV—XVI w. *dziwić* 'mieć za złe komuś, obwiniać kogoś, gniewać się na kogoś' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *ziwiś se -wim se* 'być dzikim, płochliwym; płoszyć się (zwykle o młodych koniach)', głuź. *dziwić -wi* 'szaleć', 'klusować, uprawiać kłusownictwo', *wodziwić -wi* 'rozbestwić';

bułg. *дуса -сүү* 'powodować zdziczenie' (Gerov, Mladenov BTR). ~ Denominativum od *divz* 4., o budowie zob. I 57. W. B.

divizna 1. zob. **divina**

divizna 2. 'roślina dziewanna, Verbascum'

~ stpol. XV w. *dziwizna* 'dziewanna firletkowa, Verbascum lychnitis' (wg Reczka Bohemizmy 119 z czes.), w SWil. jako prowincjonalne (stąd Karłowicz SGP s. v. *dziewanna*), głuź. *dziwizna* 'dziewanna, Verbascum, dziewanna drobнокwiatowa, Verbascum thapsus', czes. *divizna* 'Verbascum' (już stczes., Gebauer Sl.), dial. wałaskie *divizňa* 'ts.' (Machek ČSR 209; wg Mareša VPS III 11 też czes. wyjątkowe *děvezna* 'ts. '), sła. *divizna* 'ts.' (SSJ: dawne, Buffa SBN 283: tu też dial. *dyvyzna*, *d'ivizňa*, *d'ivizňa*);

sch. dial. *divizna* 'Verbascum, Verbascum thapsus' (: *divizina* 'Verbascum' np. w Poljicy, ZNŽO IX 53, co do oboczności *-izina* : *-izna* por. bułg. dial. *белузина* : *bélizna*, SP I 232—3, także *divizovina*, Vareš w Bośni), zwykle *divizma*, *divizma* 'ts.' (z dysymilacją *zn* > *zm*, zob. Skok ER I 403), dial. też 'prazan klas na vrhu kukuruznog struka', RMat., wg RŠAN 'deo kukuruzne stabljike (muški cvet, metla ili klas, zametak klasa?)', bułg. dial. *дівизна* 'Verbascum' (BER I 385) : *дівизма* (o. c.: Berkovica; Gerov Dop., Mladenov BTR: 'jakaś polna trawa').

Często we wtórnych postaciach: 1. z innymi bliskimi sufiksami i z adideacją do adi. *divz* 'dziki': a) sła. *divina* 'Verbascum' (Buffa l. c.), sch. dial. *divina* 'Verbascum thapsus' (RJAZ, RŠAN, Simonović BR 402: Šulek), ros. dial. *дивина* 'dziewanna pospolita, Verbascum nigrum, Verbascum thapsus' (SRNG), ukr. *дівина* 'Verbascum' (SUM, u Hrinčenko 'Verbascum lychnitis', dial. też inne gatunki dziewanny, p. Makowiecki Sł. bot. 392—4: *dyvyzna*, *dyvina*), brus. dial. *dzičina* 'Verbascum nigrum' (Kiselevskij Bot. sl. 138, por. też z redukcją nieakcentowanego *i* *дъвина*, Bjałkevič Mohylew), po-

leskie *дывина́, дывина́* 'dziewanna wielokwiatowa, *Verbascum thapsiforme*; pierwiosnka, *Primula veris*' (Leks. Poleszja 420);

ze zmianą rodzaju: sła. dial. *divin* (: *devin*) m. 'Verbascum thapsus' (Pleteršnik, Bezlaj ES I 103); ukr. dial. *дывино* 'dziewanna kutnerowata, *Verbascum phlomoides*' (Makowiecki o. c. 394);

b) ros. dial. *дусена* 'Verbascum nigrum, *Verbascum thapsus*', też zach. *дусенна* 'Verbascum nigrum' (SRNG), ukr. dial. *дыванна* 'Verbascum nigrum, *Verbascum thapsus*' (Makowiecki o. c. 393—4), brus. dial. *дзівана, дзівена* 'ts., *Verbascum thapsiforme*' (Kiselevskij l. c.), w języku liter. *дзіванна* 'Verbascum', poleskie *дусан, дус'ан* m. 'Verbascum thapsiforme; *Primula veris*' (Leks. Poleszja 420);

2. z adideacją do *děva*: a) stczes. wyjątkowe *dievizna* 'Verbascum' (Gebauer Sl. s. v. *divizna*);

b) stpol. wyjątkowe XV w. *dziewina* 'Verbascum lychnitis', ukr. dial. *девина* 'Verbascum thapsus, *Verbascum lychnitis*', *д'евина* 'Verbascum thapsiforme', *дивина, дивина* 'Verbascum' (i poszczególne gatunki dziewanny, Makowiecki o. c. 393—4), dial. poleskie *зевина́* 'Verbascum thapsiforme' (Leks. Poleszja 421);

c) stpol. XV w. *dziewana, dziewiana* 'Verbascum lychnitis' (w XVI w. *dziewanka* 'dziewanna rdzawa, *Verbascum blattaria*', u Calepina *ziawana* 'Verbascum', SP XVI IBL), sła. dial. *dziewana* 'Verbascum' (Machek ČSR 209; u Buffy SBN 282 *děvana* 'Himanthoglossum'), ukr. dial. *дівана* 'Verbascum thapsus, dziewanna wełnista, *Verbascum lanatum*', *д'евана* biła 'Verbascum phlomoides' (Makowiecki o. c. 393—4), brus. dial. *дзевана* 'Verbascum nigrum, *Verbascum thapsus*' (Kiselevskij l. c.);

z nawarstwionym suf. *-na* (< *-ьna*, por. pol. *panna jak dziewanna*, też w kasz., Sychta SK, brus. dial. *панна-дзівана* 'Verbascum nigrum', *панна-дзяванна* 'Verbascum thapsus', Kiselevskij l. c.): pol. od XVI w. *dziewanna* 'Verbascum (lychnitis)', częste w gwarach, np. Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek: *živanna*, Górnowicz Malbork, kasz. *zевanna* 'Verbascum nigrum', Sychta SK, Lorentz PW, sła. dial. *dziewanna* 'Verbascum thapsus' (Buffa SBN 286), ukr. dial. *діванна* (u Żel. *дівенна́*) 'Verbascum thapsus' (Hrinčenko), u Makowieckiego o. c. 392—4 *divenna, devanna, divanna, dyvanna, dzivanna, divynna* 'Verbascum (lub poszczególne gatunki tej rośliny)', brus. dial. *дзяванна* 'Verbascum thapsus', *дзеванна* 'Verbascum nigrum' (Kiselevskij l. c.); w sła., ukr. i brus. może z pol. ~

Etymologia niepewna. Rośliny *Verbascum* używano powszechnie (p. K. Moszyński JP XXXV 126—7) jako pochodni, łuczywa, świecy, dlatego też najbardziej prawdopodobny wydaje się związek z ie. *dei-y-*, *dī-y-* 'łsnąć się, świecić, błyszczeć' (p. *diviti*), o suf. *-izna* zob. I 123—4. Uderza bliskie budową i dokładnie odpowiadające znaczeniem daćkie *дѣцѣмѧ* 'Verbascum', kontynuujące najprawdopodobniej ie. **diuesemā* 'roślina stosowana do oświetlania, używana jako pochodnia, łuczywo' (Pokorny IEW 185). Postaci z rdzennym *-ē-*, *-e-* tłumaczyć należy wykolejeniem przez etymologię ludową (adideacja do *děva*, por. pol. dial. kasz. *zėvikvāt, zėvikvāt̃k* 'Verbascum nigrum', Sychta SK czy też do *devesils*, por. lit. *devynspėkė = devynjėgė* 'Verbascum': *devyni* 'dziewieć', *spėkas = jėgà* 'siła, moc', p. Fraenkel LEW 864). Adideacji sprzyjało przypisywanie tej roślinie właściwości cudownych i magicznych.

Moszyński JP XXXIII 361—2, XXXV 126—7, BER I 385, Bezlaj ES I 103 (por. też Etim. 1971 s. 376). — Inne objaśnienia ze względu na

trudności głosowe i semantyczne mniej prawdopodobne: Rostafiński Symbola I 298, Brückner SE 111, Sławski SE I 198, Skok ER I 403 uważali za derywat od *divz* 'dziki', pierwotne znaczenie miałoby być 'roślina rosnąca dziko, na dzikich, nieurodzajnych polach'. — Mareš VPS III, 1960, 7—14 rekonstruował psł. *divezma* < *dives-ъma* czy *dives-ъma* od *divo divese* (p.), pierwotne znaczenie miałoby być 'roślina cudowna, o właściwościach magicznych, herba miraculosa vel magica'; wyraz dacki byłby zapożyczeniem słow. — Przyjmowano też odwrotnie zapożyczenie dackie w słow. (Tomaschek, Det-schew, Barić, p. Bezłaj Etim. 1971 s. 376). — Machek ČSR 209 dopatrywał się tu compositum z I członem *di(p)*- 'świecić, lśnić się, lucere', człon II **zn'a* do *zněti, znějati* 'palić, urere'. Nie widać podstaw (sam Machek w ES² 119 przyłącza się już do objaśnienia Mareša). W. B. — F. S.

divo diva : *divese* 'podziw, zachwyty, zdziwienie, zdumienie': 'to, co powoduje podziw, zachwyty, zdziwienie, zdumienie: niezwykle, osobliwe, zdumiewające zjawisko lub wydarzenie'

~ pol. *dziwo -wa* 'coś dziwnego, zadziwiającego, niezwyklego, rzecz dziwna, niezwykła; cudo, straszycło, zjawia', wyraz notowany od XV w.: stpol. 'cud, prodigium', u L. XVII—XVIII w., 'poczwara, dziw' (stąd czes. u Jungmanna *divo* 'ts.'). dial. 'potwór, monstrum' (Karłowicz SGP), śla. dial. *divo* 'potwór' (Kálal);

scs. *дивеса* pl. 'cuda, dziwy, prodigia' (Ps. Sin.), częste w cs., gdzie też sg. *диво* 'cud, dziw, prodigium' (SJS, Miklosich LP);

strus. *диво* dat. sg. *дивоу*, pl. *дивеса* 'cud, miraculum', 'to, co wywołuje zdziwienie', 'zdziwienie, zdumienie' (Srezn., Slovarь SPIg.), ros. *дúсо -са* (przestarz. i dial. pl. też *dusecá*) 'coś dziwnego, zadziwiającego, niezwyklego, cud', 'zdziwienie, zdumienie' (przede wszystkim dial. np. c *dúса* пропал 'bardzo się zdziwił', не *dúсо* 'nie dziwnego', SRNG, ale również w języku liter. np. на *dúсо*, в *dúсо* 'nad podziw, nadzwyczajnie', *dúсу* дасться 'zdziwić się', w funkcji orzeczenia 'dziwne', SSRJ), ukr. od XVI w. *дúсо -са* (arch. pl. też *dusecá*, Żel.) 'to, co wywołuje podziw, zdziwienie, dziwne, niezwykle, rzadkie zjawisko', też 'stan wywołany zdziwieniem' (SUM), на *dúсо* 'nad podziw, nadzwyczajnie', dial. *дúсо.м* дивуватися 'bardzo się dziwić, zdumie-wać się' (Hrinčenko, w cytatach jednak tylko *dusecámu*), brus. *дзіса дзіса* n. 'to, co wywołuje zdziwienie, dziwne, niezwykle zjawisko', w funkcji orzecznika 'dziwne' (też dial., np. Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew), por. pl. t. *dziśoścy* 'dziwy, cuda', u Nosoviča też 'wariactwo, szaleństwo'. ~

Nomen deverbale od *diviti* (sę). Zwykle przyjmuje się wtórność w stosunku do *divz* (zob. *divz* 2.), zarówno rodzaj jak i temat na -es- przypisując wpływowi bliskoznacznego *čudo čudese* (zob.), p. Meillet Ét. 360, Berneker SEW I 202, Vondrák VSG I 517, MátI Studie Havránek 150, Vaillant GC II 236, 240, Machek ES² 118, Vasmer REW I 351, Bernštejn OSG II 157—8, SP II 30. Biorąc jednak pod uwagę zarówno szerszy niż się dotychczas sądziło zasięg postaci *dives-*, jak i ślady prapostaci *dives-* w innych językach ie. (p. Pokorný IEW 185, por. *divizna*) nie można wykluczyć już psł. *divo divese*. W. S. — W. B. — F. S.

divokъ divoka divoko zach. 'znajdujący się w stanie natury, pierwotny', 'nieoswojony, nie hodowany, o zwierzętach', 'nie uprawiany, o roślinach, ziemi'
~ stpol. XV—XVII w., dziś dial. *dziwoki* 'dziki, nieoswojony, ferus'

(L., Słownik stpol., SP XVI IBL; o geografii wyrazu p. Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ, Zareęba AJS IV m. 516, cz. II s. 5, Dejna PLP II s. 152, Olesch Sankt Annaberg, Pluta Dzierżysławice, Steuer Sulków), również adv. *dziwoko* 'bystro, o wodzie w rzece, która prędko płynie' (Pluta o. c.), już w XV w. w użyciu substantywnym *dziwokie* 'nieuprawne pola, błonia' (Słownik stpol.), por. stpol. XV w. *dziwoka* kapusta 'Sedum Telephium', *dziwoki* kozioł 'dziki kozioł; jeleni, Capra ibex', *dziwoki* osioł 'dziki osioł, Equus onager', dial. *živok'i zvyřš* 'dzikie zwierzę', *živokou šřiřna* 'dzik, Sus scrofa', *živokou kačka* 'dzika kaczką', *živokou kurka* 'dzika kurka', gołębica *dziwoka* 'dziki gołęb', gąsienka *dziwoka* 'dzika gęś', *živok'y jřpka* 'jabłko z dzikiej jabłoni', *živokou markeřř* 'marchew dziko rosnąca', *živok'i řovřs* 'owies dziko rosnący' (Karłowicz SGP, Nitsch DPŚ, Pluta o. c.), głuź przestarz. *dživoki* 'dziki' (Zeman), czes. *divoký* 'niecywilizowany, prymitywny, pierwotny, pozostający w stanie natury', 'nie tknięty ręką ludzką, nie uporządkowany, nie pielęgnowany, nie hodowany', 'nieokrzesany, grubiański, o człowieku', o roślinach 'dziko rosnący, nie uprawiany, polny, leśny', o ptakach, zwierzętach 'nieoswojony, nie hodowany, żyjący w stanie natury', 'prędko, gwałtowny, szybki, porywisty, np. o wodzie w rzece', 'szalony, namiętny; wściekły', *divoká zvěř* 'dzikie zwierzę', *divoký kůň* 'dziki, nieokielznany koń', *divoký vepř* 'dzik', husa *divoká* 'dzika gęś', kachna *divoká* 'dzika kaczką', *divoké včely* 'dzikie pszczoły', stczes. od XIV w. *divoký* 'dziki, ferus', zazwyczaj o zwierzętach: *divoký, divoká zvěř* 'dzikie zwierzę', *divoká svině* 'dzik', *divoký kanec* 'ts.', *divoký kozel* 'dziki kozioł', *divoký osel* 'dziki osioł' (Gebauer Sl., Flařřhans Klaret), dial. *divoký* 'dziki', 'gwałtowny, porywisty, o burzy, wietrze', 'porywczy, wybuchowy, niebezpieczny, o człowieku', Kubín Kladsko, Siatkowski Kudowa I 129, Horečka Frenštát, Lamprecht Opava, Steuer Baborów, (z czes. w sch. słowniku Megisera oznaczone jako „illyryjskie” *dyvoky* 'dziki gołęb, palumbes', Stachowski MŠ PAN 19 s. 46, p. o tym Borys SFPS XIII 95), sła. *divoký* 'niecywilizowany, prymitywny, pierwotny', 'dziko rosnący, nie uprawiany, o roślinach', 'dziko żyjący, nie hodowany, o zwierzętach', 'nie uprawiany, nieurodzajny, nieuregulowany, o ziemi, rzece', 'niepohamowany, nieokielznany, wściekły; gwałtowny, raptowny', *divoká zver* 'dzikie zwierzę', *divoká rieka* 'rwąca, bystro płynąca rzeka', *divoké kone* 'nieokielznane, narowiste konie' (Ryřánek Žil. kn.). ~

Por. substantywizowane formy: pol. *dziwok -ka* 'ptak łowczy świeżo złowiony, nie wytresowany, rabiec' (SJP PAN, Karłowicz SGP), w XVI w. 'ptak łowczy na swobodzie, w dzikim stanie (sokół, raróg, jastrząb), capys, falco' (SP XVI IBL), już od XV w. NO *Dziwok* (SSNO), czes. dial. NT *Divok* las na Polešovsku (Bartoř DSM), por. wałaskie *divočka* 'dzika owca' (ib.), sła. u Kálala *divok, divočka* 'dzikus, dzikuska, zazwyczaj o dzikich (niespokojnych) zwierzętach, np. o krowie, owcy, lwie'.

Zapewne z kontaminacji *divъ* 4. i *dikъ* 1. pod wpływem *řirokъ, glōbokъ, vysokъ*. Nie można wykluczyć także bezpośredniej derywacji od *divъ*.

Zubaty Studie I 2, 95, Sławski SE I 204—5, Kowalikówna JP LI 270—8. — Reczek Bohemizmy 119—20 (p. też Kowalikówna o. c. 278) uważa stpol. *dziwoki* za bohemizm. Mało prawdopodobne. W. S. — F. S.

divostъ f. : zach., pld. **divъjestъ** f. 'dzikość, pierwotność, feritas'

divostъ: ~ pol. dial. kasz. *řawosc* 'dzikość, feritas' (np. Ramułt, Lorentz PW), czes. poetyckie *divost* f. 'ts.' (Přřř. slov.), też u Jungmanna, sła. *divost'* f. 'dzi-

kość, 'śmiałość, zuchwałość', 'porywczosć, gwałtowność, wściekłość, szaleństwo' (Isačenko SRS, SSJ);

bułg. *đuосm* 'dzikość';

ukr. dawne XVII w. *đuосm* 'dzikość, feritas' (Slavynec'kyj Leks.). ~

divjeste: ~ głuż. *dziwjose* f. 'dzikość';

sł. *divjost*: (SSKJ) *divjost* f. 'dzikość; porywczosć; gwałtowność; brutalność, okrucieństwo', rzadko 'pustkowie, odludzie, nie zamieszkała i nie uprawiana ziemia, okolica', sch. *divljost divljosti* 'dzikość' od XVI w. ~

Por. 1. homonimiczne *divostb* f. (powstałe w poszczególnych językach słow.) od *divz* 3.: stczes. *divost* f. 'dziwność, cudowność, Wunderbares', cs. *дѣоость* f. 'stupor' (Miklosich LP), ukr. u Zelechowskiego *đuооуи* pl. 'zdziwienie, zdumienie';

2. derywowane od *divokz*: czes. *divokost* f. 'dzikość, pierwotność, feritas', sła. *divokost* -ti 'ts.'.

Abstr. od *divz* 4., *divjyb* z suf. -ostb.

Por. *divota* 2.

W. S.

divota 1. 'zdumienie, zdziwienie, podziw, zachwyty': 'coś budzącego zdumienie, zdziwienie, podziw, zachwyty, rzecz zdumiewająca, zadziwiająca, zachwycająca, osobliwość'

~ pol. dial. *dziwota* 'coś dziwnego, nadzwyczajnego, niezwykłego, coś, co wywołuje podziw, osobliwość', zwykle *nie dziwota* 'nie dziwnego' (SJP PAN, Karłowicz SGP, Kucala PSM 236, Szymczak Domaniewek), kasz. *żiwota, żuwota* 'coś dziwnego, osobliwość', 'zdziwienie, zdumienie' (Lorentz PW; u Sychty SK tylko *ż'ivotka* 'urok rzucony oczyma'), czes. dial. *divota* 'coś dziwnego, nadzwyczajnego, osobliwego': *nima dziwota* 'nie dziwnego' (Bartoš DSM), sła. lud. *divota* tylko w wyrażeniu *nie divota* 'nie dziwnego' (SSJ);

sł. przestarz. *divota* 'coś, co zadziwia, piękno' (SSKJ), sch. *divota* 'niezwykle, zachwycające piękno, mira pulchritudo', 'ktoś niezwykle piękny, ktoś, kto wywołuje zachwyty', to je *divota* 'to jest piękne, wspaniałe' (RSAN; RJAZ: od XVIII w., ale już w XVI w. derywat *divòca* 'niezwykle, zachwycające piękno', dziś dial.);

ukr. dial. *đuóma* 'zdziwienie', 'coś zadziwiającego, niezwykłego, wywołującego zdziwienie' (Hrinčenko, Żel.), brus. pot. *dzióomy* pl. 'dziwactwa, cudactwa' (BRS). ~

Wyraz motywowany podwójnie: abstr. (wtórnie skonkretyzowane) od *divz* (zob. *divz* 3.) i od *diviti* (sę). W. B.

divota 2. : *divjeta* zach., pld. 'dzikość, pierwotność, feritas'

divota: ~ czes. dial. u Jungmanna *divota* 'dzikość', sła. rzadko *divota* (też u Kálala) 'dzikość', 'odwaga', 'gwałtowność, porywczosć; okrucieństwo' (SSJ, Isačenko SRS), dial. *života* 'dzikus, przezwisko' (Buffa Dlhá Lúka);

bułg. *đuоmá* 'dzikość, pierwotność', 'szaleństwo; okrucieństwo; brutalność' (BTR, Gerov, BER I 383). ~

divjeta: ~ głuż. *dziwjota* 'dzikość; puszcza, pustkowie, odludzie';

sł. *divjota* 'dzikość, pierwotność; odludzie, pustkowie' (Pleteršnik). ~

Na pierwotnie szerszy zasięg wskazują: 1. pol. dial. kasz. *ż'ivotka* 'mały, dziki owoc';

2. bułg. *đuоmía* 'dzikość, pierwotność', 'dziki, barbarzyński postęp',

'szaleństwo', także u Gerova, maced. *divomuja* 'dzikość, pierwotność', 'dziki, barbarzyński postępek', 'szaleństwo; głupota';

3. sch. *divljóca* 'dzikość, pierwotność; okrucieństwo, brutalność; szaleństwo' (RSAN, RMat.);

4. bułg. dial. *divomina* 'dzika zwierzyna; dzikie zwierzę' (Gerov, BER I 383, Umlenski Kjustendil), *divetina*: *divétina* też 'dziki ptak lub ssak, дива птица или бозайник' (Gerov, BDial. II 152: Rodopy, BER o. c.), por. *divominka* 'dzikie zwierzę' (BER I. c.), również NM *Дивомино* < NO*Divoma (ib.), maced. *divomina* 'dzika zwierzyna'.

Abstracta od *divz* 4., *divъjъ* z suf. *-ota*.

Por. *divostъ*.

W. S.

divovati *divujō*, częściej **divovati** się ptn. 'podziwiać coś, zdumiewać się czymś, dziwić się czemuś, mirari'

divovati: ~ stpol. XVI w. rzadko *dziwować -wuję* 'dziwić się, zdumiewać się' (SP XVI IBL), dial. 'podziwiać' (Karłowicz SGP), kasz. *żëvovac -vuje* 'rzucać uroki za pomocą zazdrosnych oczu' (Sychta SK), dłuż. *żiwowaś -wuju* iter. do *żiwaś*;

ros. dial. *divosáť -sýo* 'patrzeć na coś niezwykłego, zdumiewającego, dziwić się, zdumiewać się' (np. диво *divosáť*), 'chwalić, zachwycać się' (SRNG), ukr. *divyváti -sýo* 'dziwić, zdumiewać', 'dziwić się' (SUM, Hrinčenko), stukr. XVI—XVIII w. **ДИВОВАТИ (ДЫВОВАТИ)** 'dziwić się' (Тумчєнко), brus. dial. *divosáď -sýo* 'dziwić się, zdumiewać się, uważać coś za dziwne' (Nosovič). ~

divovati se: ~ pol. od XIV w. *dziwować się* 'doznawać zdziwienia, zdumiewać się, dziwić się, podziwiać' (też dial., Karłowicz SGP, Kucala PSM 236, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork, kasz. *żëvovac sa*, Sychta SK, Lorentz PW), stpol. XVI w. też 'przypatrywać się, przyglądać się z zaciekawieniem, ze zdumieniem, gapić się' (SP XVI IBL), dłuż. *żiwowaś se* iter. do *żiwaś se*, czes. dial. moraw. *divovat sa, dzivovat sa* 'dziwić się' (Bartoš DSM);

strus. **ДИВОВАТИСЯ** 'dziwić się, zdumiewać się' (Srezn., też rus.-cs. **ДИВОВАТИ СЯ** 'mirari', Miklosich LP), ros. pot. i dial. *divosáťsia* 'ts.', dial. także 'zachwycać się' (SRNG), ukr. *divyváťsia* 'dziwić się, zdumiewać się' (stukr. od XV w. **ДИВОВАТИСЯ**, Тумчєнко), dial. też 'patrzeć się' (Żel.), brus. dial. *divasáďca* 'dziwić się, zdumiewać się' (BRS, Nosovič, Šaternik Červ.), także 'śmiać się z kogoś' (Nosovič). ~

Por. sła. *divavat' sa* iter. do *divat' sa*.

Denominativum od *divz* (zob. *divz* 2.), o budowie p. I 48. Na gruncie kilku języków słow. sekundarnie iter. do *divati (se)*, zob. I 48. W. B.

divověd'a wsch. 'znajomość rzeczy, zjawisk zdumiewających, niezwykłych', 'coś niezwykłego, zdumiewające, dziwne zjawisko, dziwna rzecz': 'ten, kto zna coś zdumiewającego, niezwykłego, kto się wszystkimu dziwi'

~ ros. dial. *divovězja, divovězja m., f.* 'coś dziwnego, dziwne, niezwykle zjawisko, osobliwość', 'ten, kto się wszystkimu dziwi', 'человек, на все набрасывающийся, как будто в жизни ничего не видел' (SRNG: Syberia, Perm, Świerdłowski, Archangielsk, Twer), ukr. u Żel. *divovězja* (s. v. *divovězja*) 'osobliwe, cudowne wydarzenie'. ~

Złożone nomen actionis (> nomen acti) : nomen agentis, I człon *divz* 2., II człon od *véděti*. Co do budowy por. *čřtorzja*, *divovéd'a*, o suf. *-ja* zob. I 81—3. W. B.

divovéd'a pñ. 'oglądanie, podziwianie czegoś zdumiewającego, niezwykłego, dziwnego; coś niezwykłego, zdumiewające, dziwne zjawisko, dziwna rzecz' : 'ten, kto ogląda, podziwia coś zdumiewającego, niezwykłego'

~ stpol. XV—XVI w. *dziwowiedza* 'człowiek chcący oglądać dziwy, ciekawski, widz', 'ten, kto podziwia, wielbiciel, czciciel' (Słownik stpol., SP XVI IBL, np. u Mącz. 'mirator');

ukr. pot. *дивові́жа* 'niezwykłe widowisko, niezwykle, dziwne zjawisko, dziwo, niezwykła, dziwna rzecz', 'zdziwienie, podziw' (*на дивові́жці, в дивові́жці* 'nad podziw, ku podziwowi'), u Żel. też 'Phantasiespiel; scena', brus. dial. *дзіваві́жа* 'godne pozazdroszczenia' (BMM III 248: Homel). ~

Por. 1. stpol. XVI—XVIII w. *dziwowiedz -dza* 'ten, kto podziwia, mirator; widz jakiego dziwu albo dziwowiska; wizjoner; dziwny do widzenia, dziwotwór, dziwowisko' (L.);

2. stpol. XVI w. wyjątkowe *dziwowied* 'rzecz niezwykła', u Knapskiego 'mirator', ukr. rzadkie *дивові́ддя* n. 'widzenie, wizja' (SUM), u Żel. *дивові́ду* pl. 'Kunst-, Wunderwerke'.

Złożone nomen actionis (> nomen acti) : nomen agentis, I człon *divz* 2., II człon od *viděti*. Co do budowy por. *čřtorzja*, *divovéd'a*, o suf. *-ja* zob. I 81—3. W. B.

divz 1. *diva* 'zły duch, demon; potwór, monstrum'

~ pol. dial. *dziw -wa* 'niezwykła istota, potwór, monstrum' (niepewne, Karłowicz SGP za: L. Siemieński, Podania i legendy polskie, ruskie i litewskie, Poznań 1845);

sch. *điv (điv) -va* 'demon w postaci człowieka o ogromnym wzroście i nadprzyrodzonej sile, gigant', 'człowiek olbrzymi i silny, olbrzym', 'coś wielkiego, gigantycznego', ludowe *div-ptica* 'jakiś ogromny bajeczny ptak' (RJAZ, RSAN), bułg. *дус* 'zły duch, potwór, monstrum' (BER I 348), już srbułg. *въ дивъ преврати* (XV w., Georgiev To Jakobson 735), maced. *дус* 'olbrzym, gigant';

strus. *дивъ* 'jakaś mityczna czy też realna istota' (Slovarь SPIg. z przeglądem literatury; wg Srezn. 'gryphus'), ros. arch. *дус -ва* 'ptak wieszczący nieszczęście, dudek, Урпа ероръ' (Slovarь CSRJ, Dal), wsch. 'demon' (SSRJ), dial. *дівы* pl. 'причудливые фигуры выветривания, высотой до 4—6 м в виде меловых столбов, скамеек' (SRNG), ukr. *дус -ва* 'mityczny złowieszczy ptak' (np. щоб на тебе *дус* прийшов, Hrinčenko), u Żel. 'böse Gottheit der Finsternis', u Tymčenki XVIII w. 'potwór, monstrum'. ~

Nie można wykluczyć, że kryje się tu ślad ie. *deivos* 'Bóg' (lit. *diēvas*, strp. *deywis*, *deiwas*, łot. *dievs*, stind. *devá-*, łac. *deus*, słac. *deivos*, irl. *dia*, stnord. *đivar* m. pl.). Znaczenia 'zły duch, demon' (> 'potwór, monstrum') powstałyby pod wpływem irań. *daēva-* 'stary bóg, bóg starej wiary' > 'demon, zły duch' (znaczenie pejoratywne z pierwotnego 'Bóg' jest odbiciem zmiany w religijnym światopoglądzie po zwycięstwie zoroastryzmu, p. *bogz*). Wątpliwości budzi jednak niepewność przedstawionego materiału. Część z niego może należeć do *divz* 2., *diviti* (por. wskazane przez K. Moszyńskiego, p. niżej, *čudo*, *čudz* : *čuti* i pol. *widziadło*, *widmo*, *zwid* : *widzieć*). Część (przede wszyst-

kim wyrazy pld.słow., p. Berneker SEW I 202, Vasmer REW I 350, Machek ES² 119, ostatnio Skok ER I 409) może być zapożyczona z tur. osm. *div* = *däv* 'zły duch; olbrzym, gigant' (z pers. *däv*, *div* 'zły duch', p. Räsänen EWT 137).

Rozwadowski WP II 120, Georgiev To Jakobson 734—7, BER I 384 (obaj zaliczają tu też *divz* 2., zob.), por. też Toporov Prus. I 323. — Przeciwno dopatrywaniu się śladów ie. *deiuos* na gruncie słow.: Meillet RES VI 167—8, Moszyński PZJP 83—4. W. B. — F. S.

divz 2. *diva* 'ogłądanie z podziwem, obserwowanie, podziwianie': 'podziw, zachwyt, zdziwienie, zdumienie': 'to, co powoduje podziw, zachwyt, zdziwienie, zdumienie: niezwykle, osobliwe, zdumiewające zjawisko lub wydarzenie'

~ pol. od XIV w. *dziw -wu* 'coś dziwnego, zdumiewającego, rzecz dziwna, zdumiewająca' (też dial. np. *dziwy* pl. 'dziwne rzeczy', Karłowicz SGP: tu też dziwucne *dziwy* 'wielkie dziwy', 'nowiny', Pluta Dzierżysławice), stpol. od XIV w. też 'cud', arch. od XV w. 'zdziwienie, podziw, dziwienie się' (dziś dial. np. *żif* 'podziw', Szymczak Donaniewek, do *dziwu* 'na podziw', Karłowicz SGP), w XVI w. także 'rzecz godna oglądania, widowisko' (SP XVI IBL, por. dial. *dziwy* pl. 'przypatrywanie się', Pluta l. c.), kasz. *żiv żw^{vu}* 'coś dziwnego, zdumiewającego', vžic za *živ* 'wziąć za złe, übelnehmen' (Lorentz PW), dłuż. *żiw -wa* 'coś dziwnego, niezwykłego, cud' (też dial., Fasske Vetschau), 'zdziwienie, zdumienie', němęjšo za *živ* 'nehmt es nicht übel auf, verzeihet' (Muka), głuż. *dziw -wa* 'coś dziwnego, niezwykłego, cud' (też dial., Michalk Neustadt), czes. od XIV w. *div -vu* (stczes. też gen. -va) 'niezwykle, osobliwe zjawisko, wydarzenie, cud' (*div* divouci, stczes. *div* divúci 'wielki dziw', Přír. slov., Gebauer Sl.), też dial. np. Gregor Slav.-buč., Lamprecht Opava: *ž'yo*, rzadko 'zdziwienie, zdumienie', dělati *divy* 'robić, czynić cuda' (dial. 'wyprawiać coś, jak człowiek niespełna rozumu', Malina Místice), dial. pl. *divy* także 'patrzenie, widowisko': poslat' na *divy* 'wystawić na widok' (Bartoš DSM: wałaskie), sła. *div -vu* 'niezwykle, osobliwe zjawisko, wydarzenie, coś, co budzi zdziwienie' (*div* divúci 'wielki dziw', robit' *divy* 'osiągać niezwykle wyniki'), 'zdziwienie, zdumienie';

sch. przestarz. *div -va* 'zachwyt', 'to, co budzi zachwyt', 'duma' (RSAN), ses. **ДИВЪ -ва** 'coś niezwykłego, cud, miraculum; podziw, zdumienie, admiratio', cs. też **ДИВЫ (ДИВЪ) ТВОРИТИ** (: **ДИВЬМА ТВОРИТИ**) 'stupefacere' (SSJ), 'wróżyć, hariolari' (Miklosich LP);

strus. **ДИВЪ** 'coś niezwykłego, cud, dziwo, miraculum', 'zdumienie' (Srezn.), ros. arch. *div -va* 'niezwykle, zadziwiający wydarzenie, cud', dial. *div -va* : -vy 'ts.; zdziwienie, zdumienie' (SRNG), ukr. rzadkie *div -vy* (od XV w., Tymčenko) 'coś niezwykłego, osobliwego, dziwna rzecz' (дивний *div* 'wielkie dziwo'), SUM, brus. dial. *div -vy* 'niezwykle wydarzenie, zjawisko' (Nosovič), *divy* дацца 'zdziwić się' (Bjaľkevič Mohylew). ~

Z brus.: lit. *divas* 'dziwna, niezwykła rzecz, dziwo, cud' (Skardžius 64, Fraenkel LEW 98).

Deverbativum od *diviti* (sę), o budowie zob. I 58—9. Co do rozwoju znaczenia por. *čudo* : *čuti*, pol. *widziadło, widmo, zwid* : *widzieć*, psł. *viděti*. Cs. **ДИВЫ ТВОРИТИ** : **ДИВЬМА ТВОРИТИ** (por. też ukr. дивний *div* 'wielkie dziwo') nie wyklucza możliwości genetycznego związku z adi. *divz* 3.

Berneker SEW I 202, Sławski SE I 209, Pokorny IEW 186, o rozwoju znaczenia Moszyński PZJP 83—4 uwaga 7. Według Machka ES² 118 deverbati-

tivum od *divati* (zob.). — Mniej prawdopodobne nawiązywanie bezpośrednio (np. Trautmann BSW 50) do ie. *dei-*, *deia-*, *dī-* ‘jaśnieć, lśnić, świecić’ p. *diviti*. — Rozwadowski WP II 120 identyfikował z *diva* 1. w nawiązaniu do ie. *deimos* ‘Bóg’ (tak samo Skok ER I 409). Podobnie Georgiev To Jakobson 736—7, według którego abstrakcyjne znaczenie ‘чудо’ powstało z konkretnego ‘чудовище’. Mało prawdopodobne. — Meillet RES VI 167—8 nie wykluczał związku z stind. *dih* ‘myśl, skupienie ducha, modlitwa’ (: *dīdheti* ‘spozstrzega, myśli’). Mało prawdopodobne.

Por. *diva* 1., *divo*.

W. S. — W. B. — F. S.

diva 3. *diva divo* ‘zachwycający, zdumiewający, niezwykle, związany z istotami, zjawiskami niezwykłymi, nadprzyrodzonymi’

~ pol. rzadkie *dziwy* ‘dziwaczny, niezwykle’ (SJP PAN: dawne), dial. ‘cudowny, czarodziejski’: *dziwã* stwora (stworák) ‘cudowna rzecz, dziwo, coś dziwnego’ (Karłowicz SGP: Podhale), *dziwe* ziele ‘czarodziejskie ziele’ (l. c.: Mazowsze), czes. dial. *divý* ‘zdumiony, zdziwiony’ (zustali celí *divi* na tom, Kubín Kladsko 172);

sch. wyjątkowe lud. *div diva divo* ‘cudowny, przesłiczny, uroczy, budzący podziw’ (RSAN), w XVI w. wyjątkowe ‘budzący podziw, zdziwienie, zdumiewający, mirus’ (RJAZ, por. też Skok ER I 409);

ros. dial. *divnyj* ‘budzący podziw, zdumiewający; przepiękny, cudowny, sprytnie zrobiony’ (Dal, SRNG: Archangielsk, stąd derywat z suf. *-nje divnē* ‘coś dziwnego, zdumiewającego’, ‘zadowolenie, szczęście’, w funkcji adv. ‘dobrze’, SRNG), brus. dial. *divnyj* w funkcji subst. ‘potwór, dziwotwór pojawiający się w pustynnych miejscach w różnych niezwykłych postaciach, duch leśny, diabeł leśny’ (Nosovič).

Tu też 1. sekundarna postać *divyj* (por. *divyj* s. v. *diva* 4.): sło. *divji* ‘dziwny, niezwykle’ (*divji* vtis ‘dziwne wrażenie’, obleke *divjih* barv, SSKJ), strus. wyjątkowe *divini* ‘zadziwiający, budzący zdziwienie’ (дивне дива, кто понималт женоу злообразноу прибытка ради, Srezn.);

2. czes. *divý* muž ‘mityczna istota, faun’ (już stczes. od XIV w. *divi* muž, mužik ‘faunus’, Gebauer Sl., Flajšhans Klaret), *divá* žena ‘rusałka, dziwożona’ (też dial. *divi* žena, Bartoš DSM), sła. *divý* muž, *divá* žienka ‘mityczne istoty’ (SSJ), sło. lud. *divji* mož ‘faun, satyr’, *divja* jaga ‘unoszące się w powietrzu duchy przodków w okresie Bożego Narodzenia’ (SSKJ), sch. dawne *divji* čovjek ‘istota mityczna, faun, satyr’ (RJAZ II 425), por. pol. *dziwożona* ‘mityczna postać kobiety, według wierzeń ludowych przebywająca w górskich rozpadlinach, dołach, pieczarach, rusałka, boginka’ (SJP PAN, też dial., Karłowicz SGP: ‘groźna i obrzydła kobieta, straszycło Podhalan, mara okropna’), czes. *divoženka* = *divá žena* (Přír. slov.);

3. sło. lud. *divji* ogenj ‘ogień otrzymywany przez pocieranie dwu kawałków drewna o siebie’ (Pleteršnik), sch. lud. *divlji* oganj, *divljã* vatra ‘błędny ognik (na bagnach)’, ‘rodzaj choroby skóry wywoływanej według przekonania ludu przez błędny ognik’ (RSAN), bułg. lud. *div* oğen ‘ogień rozpalany przez pocieranie dwu kawałków drewna o siebie (mający zastosowanie magiczne, np. przez taki ogień przeprowadza się bydło, aby uchronić je przed pomorem, zarazą)’, BER I 382, Gerov, Stojkov Banat, BDial. IV 97, V 166: Rodopy, VI 23; co do znaczenia por. brus. dial. poleskie *bózy ahón* ‘ogień otrzymywany przy pomocy krzesiwa’ (Moszyński KLS² II 1, 493; ib. 493—6 o śla-

dach kultu i magicznym zastosowaniu ognia u Słowian), bułg. dial. *господьос огън* = *div ogъn* (Vakarelski Etnografija 306). Por. *divěna ogъnъ*. ~

Może stary przymiotnik odpierwiastkowy postulowany s. v. *diviti* (p. też *divъ* 1., *diva*). Na pierwotny zasięg ogólnosłow. wskazywałyby derywaty *divoita*, *divakъ* (zob.). Mało prawdopodobne uznawanie tego wyrazu za sekundarny derywat wsteczny od *divěna* (zob.). Na gruncie poszczególnych języków słow. widać wtórne zmieszanie z *divъ* 4. W. B. — F. S.

divъ 4. *diva divo* : **divъjъ** *divęja divęje* (**div'ъ** *div'a div'e*) 'pozostający w stanie natury, pierwotny, ferus', 'żyjący na wolności, nie hodowany, nieoswojony, indomitus, ferus, o zwierzętach', 'rosnący na polu, w lesie, nie uprawiany, silvestris, agrestis, o roślinach', 'pusty, bezludny, nie uprawiany, incultus, o ziemi', przen. 'straszny, niepohamowany, nieokiełznany; rwący, porywisty; wielki, potężny w swoich przejawach', **divъ zvěръ** 'dzikie zwierzę, fera', **divъ vepръ** 'dzik, odyniec', **diva svin'a** 'dzika świnia', **diva koza** 'dzika koza, kozica; sarna', **divъ golobъ** 'dziki gołąb', **diva gōsъ** 'dzika gęś', **diva bъčela** 'dzika pszczoła; osa', **divo zelъje** 'dziko rosnące rośliny, zioła', **divъ medъ** 'miód leśny', **divo męso** 'twarda narośl powstała na trudno gojących się ranach, caro luxurians'

divъ: ~ pol. dawne *dziwy* 'dziki, nieoswojony, żyjący na swobodzie, ferus' od XVI w., już w XVI w. *dziwy wieprz* albo *dziwa świnia* 'dzik, Sus scrofa', dziś znaczenie 'dziki' widoczne jest w notowanym już od XVI w. zestawieniu *dziwe mięso* 'tkanka mięsna narastająca w jątrzących się ranach, dzika narośl' (SP XVI IBL, SJP PAN, również dial. np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Maciejewski Chełm-dobrz. 179), dial. *dziwy* 'dziki, pierwotny, leśny, polny', przen. 'nielegalny', najczęściej jako określenie dziko rosnących roślin lub dziko żyjących zwierząt albo ptaków (w przeciwieństwie do oswojonych, hodowanych), np. *žěvli zvěř* 'dzikie, nie hodowane zwierzę, fera', *žěvli sviņa* 'dzik', *žěvli lěže* 'ludy prymitywne', *žěvle gase* 'dzikie gęsi', *žěvle kačk'i* 'dzikie kaczki', *dziwy k'ur* 'cietrzew', *žěvli k'ura* 'samica cietrzewia', *žěvli pščo'li* 'osa', *dziwe ziele* 'czarowne ziele', *žěvli re-m'lonk* 'rumianek pospolity, Matricaria chamomilla', *žěvli ruta* 'bylica pospolita, Artemisia vulgaris', *žěvle grěbě* 'grzyby niejadalne', *žěvle očě* 'dzikie, dziwne oczy' (o geografii por. Karłowicz SGP, Sychta SK, Lorentz PW, Ramułt, Zaręba AJŚ IV m. 516, AJK IV cz. II s. 185, VII m. 309, cz. II s. 70, m. 316, cz. II s. 99, IX m. 419, cz. II s. 108—9), połab. *daiivě* 'dziki, ferus', zazwyczaj w zestawieniach: *daiivě sl'od* 'dzikie zwierzę', *daiivě neresec* 'odyniec, dzik', *daiivě svaiinā* 'dzik', *daiivě svaiinā* 'dzikie prosiątko, warchlak', *daiivě t'ōzā* 'sarna; dzika koza, kozica', *daiivě t'ōske* '(dzikie) koźlę, koźlątko', *daiivě korvo* 'łania', 'dzika krowa', *daiivě tilā* 'jelonek', *daiivě d'ōlōb* 'dziki gołąb', *daiivě gōs* 'dzika gęś', dłuż. *ziwý* 'dziki, ferus' (dial. też *dziwy* 'ts.', por. Muka), przen. 'dziki, nieopanowany, gwałtowny; szalony, niesamowity; nieokrzęsany, niesforny', 'niepokojny, kręcący się, wiercący się', 'szalejący za kim, czym', *ziwe zvěře* 'dzikie zwierzę', *ziwy gōlub* 'gołąb grzywacz, Columba palumbus', *ziwa gus* 'dzika gęś', *ziwa kacka* 'cyranka, Anas crecca', *ziwa syrotka* 'bratek (trójbarwny), Viola tricolor arvensis', *ziwa pšusnica* 'rdest powojowy, Polygonum convolvulus' (Muka), dial. również *žiya* potraǰnica 'poziomka, Fregaria vesca' (Zaręba AJŚ II m. 229, cz. II s. 66), głuź. dial. *žiwy* : *dziwy* 'dziki, ferus' (np. Michalk Neustadt, Schroeder Schleife; o geografii wyrazu w dialektach łuż. zob. Sorb. SA III m. 2),

czes. *divý* 'dziki, nieoswojony, nie hodowany, o zwierzętach', 'gwałtowny, porywczy', 'porywisty; bystry, rwący', por. też *divý* na něco, do něčeho, po něčem 'namiętny, zapalony do czegoś, szalejący za czymś', *divá zvěř* 'dzikie zwierzę', *divá kačice* 'dzika kaczka', dial. *divý* 'dziki; żądny, niecierpliwy; zapalony np. do jakiejś pracy' (np. Kubín Kladsko), sła. *divý* 'niecywilizowany, pierwotny, dziki', 'żyjący w stanie pierwotnym, nieoswojony, o zwierzętach', 'rosnący dziko, nie uprawiany, o roślinach', przen. 'bujny; szalony, narwany, gwałtowny, porywczy, prędki; namiętny; zajadły, wściekły, szalony', *divá zver* 'dzikie zwierzę', *divý kanec* 'dzik, odyniec', *divá sviňa* 'dzika świnia', *divá jabloň* 'dzika jabłoń', *divé huby* 'grzyby niejadalne, trujące', u Kálala też *divá koza* 'kozica (tatrzańska)', *divé proso* 'skrzyp', *divý kašel* 'koklusz, krztusiec', dial. *diví, d'iví, d'ivi, živi* 'dziki' (np. Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava 61, 101, Sipos Bükk-Gebirge), *d'ive* hrušečki, slivečki 'tarnina', (Sipos o. c.), *divá hus* 'dzika gęś, Anser platyrhynchos', *d'ivá kačka* 'dzika kaczka, Anas platyrhynchos', *d'ivei* oves 'owies głuchy, Avena fatua' (Matejčík Novohrad 86, 95);

sch. dial. *div -va -vo* : *div diva divo* = *divalj* 'dziki' (RSAN: Vranje), zazwyczaj w użyciu substantivejnym: *diva* 'drzewo podobne do wierzby, z którego wyrabia się widły' (RSAN, Elezović Kos.-Met.), *diva* określenie i imię kozy; owcy; młodej kury, kokoszy (o geografii wyrazu p. RSAN), czakaw. *divi šipák* 'głóg polny, dzika róża, Rosa canica' (Skok ER I 403), bułg. *div -sa -so* 'dziki, żyjący lub rosnący w stanie pierwotnym, o zwierzętach, roślinach', 'niezamieszkały, nie uprawiany, o ziemi, terenie', przen. 'stroniący od ludzi, nietowarzystki; niewychowany, niekulturalny, prymitywny', 'żywiolowy, o niezwykłej sile', *divsa свиња* 'dzika świnia', *divs* заек 'zając', *divsa* партица 'dzika kaczka', *divsu* крышш 'dzikie gruszki', *divsa* лоза 'dzika winorośl', dial. 'dziki, nieoswojony, nie uprawiany; prymitywny, niecywilizowany, nieokrzesany', w użyciu substantivejnym *divsama* 'nieszlachetna winorośl' (Stojkov Banat), *divsomo* 'dzik', 'drapieżnik: wilk, niedźwiedź' (BDial. II 152: Rodopy), *divymy* n. 'coś niepotrzebnego, bezużytecznego' (BDial. VI 23: Szcánli), *divf* népec 'dzik, odyniec', *divsa* коза, *divsa* кузз 'kozica; sarna', *divso* прасе 'turkuć podjadek, Gryllotalpa vulgaris', *divs* голъб 'dziki gołąb', *divs* перел 'głuszec, Tetrao urogallus', *divsa* кокошка 'jarząbek, Tetrao bonasia rupestris', 'ptak z rodziny Phasianus, np. bażant łowny, Phasianus colchicus', 'kuropatwa, Perdix cinerea', *divsu* кокошки ogólnie 'kuropatwach, przepiórkach, cietrzewiach, głuszcach', *divs* ечемик 'rodzaj trawy z kłosami podobnymi do kłosów jęczmienia', *divs* лук, *divs* чесън 'dziki czosnek, Allium ursinum', *divs* мак 'mak polny, Papaver rhoeas', *divs* овес 'trawa z kłosami podobnymi do owsa' (BER I 381—3, Gerov, Stojkov Banat, BDial. IV 97; V 166: Rodopy; VI 23; o innych zestawieniach z członem określającym *divs* zob. też BDial. I 79—80; II 151—2, 264; III 58; V 167; VII 34), maced. *divs* 'dziki, pozostający w stanie natury, pierwotny, o roślinach, zwierzętach, ludziach', 'nie zamieszkały, nie uprawiany, o ziemi, miejscu', przen. 'nieokrzesany, niewyrobiniony towarzysko', *divsa* свиња 'dzika świnia', *divsa* крышш 'dzika gruszka', dial. *divf diva divu* 'dziki', w użyciu substantivejnym *divf divu* 'dziki człowiek' (Małeckí SW), *divsa* патка 'gatunek dzikiej kaczki' (BER I 382: Ochrid), *divf* бик 'uparty, zły człowiek', *divf* тръндафул 'dzika róża' (BDial. III 322);

ukr. dawne XV—XVIII w. (według Tymčenki es.) *дивыми* 'dziki, ferus', *дивыми лось* 'dziki łoś', *дивыми осель* 'dziki osioł', *медъ дивыми* 'samorodny,

leśny miód' (Tymčenko), także dial. *đúsuŭ -sa -se* 'dziki, dziko żyjący, rosnący', *đusuŭ zsiŭa* 'dzikie zwierzęta' (Žel., Hrinčenko). ~

divjŭb (div'ŭb): ~ pol. dial. śląskie *dziwi -wia -wie* 'dziki, ferus' (Zaręba AJŚ IV m. 516), zazwyczaj na określenie dzikich zwierząt, roślin: *živ'ou sf'ina* 'dzika świnia', *živi* mak 'mak polny, Papaver rhoeas', *žibe* požumpk'i 'poziomki', *živiy* vino 'dzika winorośl', *živi* koper 'podagrycznik, Aegopodium podagraria' (Zaręba Siolkowice), głuź. *dziwi -wja -wje* (o zasięgu w dialektach p. Sorb. SA III m. 2) 'dziki', *dziwi hólŭ* 'dziki gołąb', *dziwja* kačka 'dzika kaczka', *dziwja* kokoš 'cieciorka', stczes. od XIV w. (dziś dial. moraw.) *divi* 'dziki, ferus', *divie zvl'ri* 'dzikie zwierzę', *divě maso* 'dzikie mięso' (Gebauer Sl.);

ślę. *divji -vja -vje* 'dziki, pozostający w stanie natury, pierwotny; nieoswojony, o zwierzętach; nie uprawiany, polny, o roślinach' od XVI w. (w tym znaczeniu też dial. np. Tominec Črni vrh), 'nie zamieszkały, nie tknięty ręką ludzką, bezludny, niedostępny, o ziemi, terenie', 'prędki, gwałtowny, rwący, o wodzie', 'niecywilizowany, prymitywny, o ludziach', przen. 'nieopanowany, nieokiełznany; porywczy, wściekły; przejawiający grozę, przerażenie, gniew, wściekłość; przerażający w swojej grozie, rozpacz, radości', 'niesamowity, gwałtowny, ogromny', 'nieokrzesany, niewyrobitony towarzysko, płochliwy', 'nielegalny, samowolny', już w XVI w. *divje zverine* 'dzikie zwierzęta', nowsze *divja zver* 'dzikie zwierzę', *divji* kozel 'koziorożec, kozioł skalny', *divji* osel 'dziki osioł', *divja* koza 'kozica', *divji* golob 'dziki gołąb' od XVI w., *divji* petelin 'gluszc, Tetrao urogallus', *divje čebele* 'dzikie pszczoły', *divji* bezeg, *divji* kostanj 'kasztanowiec zwyczajny, Aesculus hippocastanum', *divja* mladika 'latorośl wyrastająca ze starego pędu', *divja* roža 'dzika róża', *divja* voda 'bystra, rwąca, o wartkim nurcie woda', *divje meso* 'dzikie mięso', sch. *divalj -vlja -vlje* (zazwyczaj w formie określonej *divljŭ -vljŭ -vljě*, z wtórnym -l- od XVIII w., por. RJAZ), dawne od XV w., dziś dial. również *diviji*, *divji* 'żyjący w stanie pierwotnym, nie hodowany, o zwierzętach', 'dziko rosnący, nie uprawiany, polny, leśny, o roślinach', 'nie tknięty ręką człowieka, nie zamieszkały, pusty, pustynny, niedostępny, o ziemi', 'pierwotny, prymitywny, niecywilizowany, o ludziach', 'gwałtowny, porywczy, zaciekły, popędliwy; niepohamowany, nieokiełznany, nieukrócony, szalony', 'surowy; okrutny, bestialski, dziki; nieokrzesany, prymitywny, niekulturalny, niewychowany', 'nietowarzystki, stroniący od ludzi', 'nielegalny', 'wielki, ogromny, straszny', w znaczeniu rzeczownikowym 'dzikus; dzikie zwierzę' (w tym użyciu także dial. np. czakaw. *divji* m. 'dzikus', zob. HDZ I 157: Susak), *divlji vepar* 'dzik' *divljě meso* 'dzikie mięso', już u Vrančicia *divja* koza 'dzika koza, sarna', *divji* osal 'dziki osioł', *divji* prasac 'dzik', *divji* golub 'dziki gołąb', *divja* loza 'dzika winorośl', *divja* maslina 'dzikie drzewo oliwne', dziś również *divljŭ* čovjek ludowe 'dzikus, nieokrzesany człowiek', *divljŭ* zviŭer 'dzikie zwierzę', *divljě* ptice 'dzikie ptactwo', *divljŭ* med 'miód leśny', dial. (Elezović Kos.-Met.: *divalj -vlja -vlje*, *divlji*; Jurišić Vrgada: *divljŭ divljŭá divljě*) 'dziki', *divlji* päs 'wilk', *divjě* zějě 'dziko rosnąca trawa', *divlja* löza 'gatunek dzikiej winorośli', *divalj* broć 'gatunek rośliny' (ib.), cs. *дивици -вици -вици* 'dziki, żyjący w stanie pierwotnym, dziko rosnący, ferus, silvestris', *дивици звери* 'dzikie zwierzęta', *дивици козы и jeleni* 'dzikie kozy, kozice i jelenie', *медъ дивици* 'miód leśny, samorodny' (SJS), cs. także *дивици осьль* 'dziki osioł', *дивици козелъ* 'dziki kozioł', *дивици коренице*, *былице*, *зеленице* 'dziko rosnące rośliny, korzenie tych roślin', *дивьице телло* 'dzikie mięso, θηριώδες' (Miklosich LP);

strus. дивии 'dziki, pozostający w stanie pierwotnym', o zwierzętach 'nieoswojony; srogi, wściekły', o człowieku 'nieokrzesany, grubiański', звери дивии : дивьяма звери 'dzikie zwierzęta', вепрь дивии 'dzik', дивьяма была 'dziko rosnąca roślina', медъ дивии 'miód leśny', дивие оно 'dziki wzrok', ros. dawne (według SIAN i Dala cerkiewne) дѣсуи -вья -вье : -вья -вье 'dziki, leśny, pozostający w stanie natury; dziko rosnący; nieoswojony', 'srogi, okrutny, wściekły', дѣсуи звери 'dzikie zwierzęta', дѣвее зелье 'dziko rosnące rośliny', дѣсуи хлеб 'drzewo, Ceratonia siliqua albo Cassia fistula', дѣсуи бор 'wyczyniec, Alopecurus', дѣсуи мед 'miód leśny' (ib., SAR, Ruk. Leks.), dial. tylko w pieśniach i podaniach ludowych дѣсуи -вья -вье 'dziki, leśny' (Dal, SRNG), ukr. dawne дивии 'dziki, ferus' (Тымченко, Slavynecьkyj Leks.). ~

Ten sam rdzeń co w *dikz*. Suf. -vz jest dobrze zaświadczony w prasłowiańskich przymiotnikach odpierwiastkowych (p. *krivz*, *lěvz*, *polvz*, *pravz*, *sivz*, *živz*). O oboczności suf. -vz : -kz p. *dikz*. Dokładny odpowiednik szczegółowo zaświadczony na gruncie bałtyckim: łot. *dieva zuosis* 'dzikie gęsi', *dieva zāles* 'zielsko, chwast, dziko rosnąca, nie uprawiana roślina' (Mühlenbach I 485—6, gdzie jednak nie przekonująco umieszczono te wyrazy s. v. *dievs* 'niebo; Bóg'). — Postać *divv'ь* : *div'ь* jest derywowana od *divz*. O suf. -vz, -v'ь w formacjach odprzymiotnikowych p. Brugmann Grdr. II 1, 193, Brodowska-Honowska SPS 40—1.

Meillet Ét. 363, 378—9, Berneker SEW I 202—3, Trautmann BSW 54, Skok ER I 404, Fraenkel LEW 95. — Według V. Georgieva To Jakobson 736—7 (podobnie BER I 383—4, por. też Machek ES² 88 uważający *divv'ь* za derywat od *divz 'Bóg') psł. *divv'ь* jest regularnym derywatem od psł. *divz* 'zły duch, demon; potwór, monstrum' (p. *divz* 1.), podstawowe znaczenie miałyby być 'właściwy złym duchom, demonom, potworom'. Nie widać podstaw. — Mało prawdopodobny jest również przyjmowany przez Zubatego AslPh XVI 290 (= Studie I 2, 95) związek z *divz* 2., *diviti se*, choć w kilku językach słowiańskich dobrze widoczne jest sekundarne zmieszanie się obu tych rodzin. Rozwój znaczenia miałyby przebiegać od 'Sehenswürdigkeit, Wunderlichkeit' > 'Wildheit'. — Machek ES² 119 przyjmował metatezę na odległość, łącząc z stirl. *fīad*, cymr. *gwydd*, bret. *gouez* 'dziki', ie. *veido-s. Mało prawdopodobne. O wyrazach celtyckich p. Pokorny IEW 1177.

Zob. *dikz* 1., *divokz*.

W. S. — F. S.

divz! 5. *divz divz divz!* interi. zach. o ćwierkaniu, o głosie wróbli

~ pol. dawne XVI w. *dziw!* interi. naśladowanie głosu wróbli, rzekomo wyrażających zdziwienie (SP XVI IBL, L.: Jęły mu sie... jakoby wroble około sowy *dziw dziw dziw* dziwować), z XVII w. *dziw!* *dziw!* naśladowanie głosu (świergotu) wróbli, wyrażających zdziwienie (Jako wroble na sowę *dziw, dziw...*, Słownik Paska), u L. też z XVIII w. (z trzech różnych źródeł): Wróbel... śpiewa...: *dziw, dziw, dziw* nad *dziwy!*; Wróbel *dziw, dziw, dziwi;* *dziw dziw* wróble kraczą, nam się dziwią (L.: *dziw, dziw!* zwyczajny świergot wróblom, z alluzją do słowa *dziw*), dziś dial. *dziw dziw!* naśladowanie głosu wróbli; *dziw dziw* dziwuje się wróbel (Karłowicz SGP), dłuż. *żiw żiw żiw!* naśladowanie szczebiotu wróbli (Muka), głuź. *dziw dziw dziw!* o głosie lub ćwierkaniu wróbli (Pfuhl), czes. tylko u Jungmanna *div div!* o ćwierkaniu wróbli (z L.). ~

Por. 1. bułg. *джив-джив!*, maced. *джив-джив!* o ćwierkaniu wróbli;

2. maced. verbum *дживка* 'ćwierkać, o wróblu', bułg. dial. *дживгар*, *дживджанче*, maced. *дживджан* 'wróbel' (BER I 362, Mladenov BTR, RMJ).

Interi. oznaczająca głos, ćwierkanie wróbla, skojarzona wtórnie z verbum *diviti se* (zob.). Co do wyrazów bułg. i maced. por. tur. dial. (osmańskie) *dživdživ* 'ćwierkanie, świergotanie; szemranie' (Radloff Türk-Dial. IV 158), *civciv* 'piskłę świeżo wyklute', *civce*, *civcik* 'wróbel' (BER l. c.).

U Sokołowskiego Ptaki I 104 jako jedno z określeń głosu wróbla: *die die die*. T. Sz.

divъjačъ, div'ačъ f. pld. 'dzikość, stan dzikości, feritas', 'dzika zwierzyna łowna'

~ sch. *dïvljāč* f. (dawne też *dïvjāč* f.) 'dzika zwierzyna łowna; dzikie zwierzę; mięso dzikich zwierząt, dziczyna' od XVII w., od XVI w. 'dzikość, feritas, rusticitas' (w tych znaczeniach też u Vuka), 'dzikie, nie zamieszkałe miejsce, odludzie; nie uprawiana ziemia, ugór, odłóg', już w XVI w. wyjątkowe, dziś dial. 'nie szczepione drzewo owocowe; nie uprawiana, dziko rosnąca roślinność' (np. RJAZ, RSAN: Vranje, Jurišić Vrgada: *dïvljāč* f.), bułg. *dïveč* m., przestarz. *dïveč* m. 'dzika zwierzyna i dzikie ptactwo łowne', 'dzikie zwierzę', dial. *dïvūč* : *dïveč* m., *dïvūč* : *dïveč* f. 'dzika zwierzyna (łowna)', np. Stojkov Banat, Umlenski Kjustendil, BDial. V 17, u Gerova *dïveč*, *dïveč* f. 'dzika zwierzyna', maced. *dïveč* m. 'dzika zwierzyna (łowna)'. ~

Abstr., coll. od *divъjakъ, div'akъ* (p. *divakъ* 2.) z suf. -ъ. W. S.

divъjadъ, div'adъ f. pld. 'dzika zwierzyna łowna; mięso dzikiej zwierzyny łownej, dziczyna'

~ sł. *divjād* f. 'dzika zwierzyna łowna; dziczyna', myśl. 'dzika zwierzyna, dzikie ptactwo łowne', 'dzikie zwierzę, dziki ptak łowny', sch. *dïvljād* (starsze *dïvjād*) f. 'dzika zwierzyna łowna; dzikie zwierzę łowne', 'mięso dzikich zwierząt, dziczyna; potrawa z dziczyny', dial. również 'rośliny dziko rosnące, herbae et arbores silvestres' (RJAZ), prz. 'dzicy, prymitywni, niecywilizowani, okrutni ludzie, dzicz' (RSAN). ~

Coll. od *divъjъ, div'ъ* (s. v. *divz* 4.), o suf. -'adъ, -'edъ zob. I 64—5. W. S.

divъjati divъjaję, div'ati div'aję zach., pld. 'stawać się dzikim, dziczeć, przejawiać objawy dziczenia'

~ pol. dial. sli. *zъtъc* 'dziczeć' (Lorentz PW);

sł. *divjati -jām* 'niespokojnie biegać, pędzić tam i z powrotem; bardzo szybko, gwałtownie biec, pędzić, cwałować', 'objawiać się z wielką siłą, gwałtownością, szaleć, o morzu, wichurze', 'przejawiać gniew, wściekłość, zawziętość, szaleć, krzyczeć, miotać się, wściekać się', 'dziko, nieprawidłowo rosnać', też dial. np. Tominec Črni vrh, sch. *dïvljati dïvljām* (już od XVI w. *divjati*, dawne od XIV w. *divjati*, zob. RJAZ) 'żyć, przebywać w stanie naturalnym; być dzikim, postępować, zachowywać się jak dziki, ferum esse, efferari', 'stawać się dzikim, dziczeć', 'bujnie wyrastać, nieprawidłowo, dziko rosnać', 'szaleć, objawiać się z wielką siłą, gwałtownością, o siłach przyrody', u Vuka *dïvljati -ljām* 'być dzikim, ferus sum', w RSAN, RJAZ również *dïvljati se* 'dziczeć, być dzikim, zachowywać się jak dziki' (też dubrow.), cs.-serbskie XIV w. *дичити -виль* 'być dzikim, ferocem esse', 'szaleć, wściekać się, furere' (Miklosich LP). ~

Denominativum od *divъjъ, div'ъ* (p. *divz* 4.), o budowie zob. I 46. W. S.

divъjestь zob. divostь

divъjeta zob. divota 2.

divъjica zob. divica

divъjika zob. divica

divъjъ zob. divъ 4.

divъně zob. divъnъ 1.

divъno zob. divъnъ 1.

divъnъ 1. *divъna divъno* 'godny widzenia, podziwu, budzący podziw, zdziwienie, zachwycający, zadziwiający (pięknem, urokiem, niezwykłością)' > 'niezwykły, osobliwy, dziwaczny': pld.-wsch. 'piękny, ładny', adv. **divъno**: ptn. **divъně** ~ pol. od XIV w. *dziwny* 'osobliwy, niezwykły' (też dial. np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 236, Górniewicz Malbork, kasz.-śl. *živni, ževni*, Lorentz PW, Sychta SK), dawne 'cudowny' od XIV w., stpol. XV—XVI w. także 'godny widzenia, podziwu', dłuż. *živny* 'cudowny, zadziwiający; niezwykły, osobliwy', głuż. *dživny* 'osobliwy, cudaczny, dziwaczny', czes. od XIV w. *divný* 'budzący podziw, zdziwienie, zadziwiający, osobliwy, dziwaczny' (też dial. np. Bartoš DSM, Loriš Ostrava, Horečka Frenštát), stczes. także 'okropny, straszny' (Gebauer Sl.), sła. *divný* 'budzący zdziwienie, niezwykły, osobliwy, dziwaczny; budzący podejrzenie, podejrzany';

ste. arch. *diven -vna -vno* 'cudny, prześliczny, wspaniały' (zapewne z sch. lub es., por. Pleteršnik), sch. od XII w. *divan -vna -vno* 'budzący podziw, zadziwiający, nadzwyczajny, niezwykły', od XVI w. 'niezwykle piękny, prześliczny, wspaniały', scs. **дивънъ** 'godny podziwu, wspaniały, mirabilis, admirabilis, mirus, stupendus, extraneus, admirandus', bułg. *дивен -вна -вно* 'zachwycający, piękny, cudny', dial. też 'osobliwy' (Mladenov BTR), maced. poet. *дивен -вна -вно* 'wspaniały, piękny';

strus. od XI w. **дивънъ** 'zadziwiający, niezwykły, mirus, mirabilis', ros. *дивный* 'cudny, zadziwiający, przepiękny', dial. też 'osobliwy, niezwykły; dowcipny, wesoły; przebiegły, chytry; wielki, bardzo wielki; długotrwały' (SRNG, tu też archang. *дивен -вна* 'wielki'), ukr. *дивний* 'wywołujący podziw, zadziwiający; bardzo ładny, cudowny, czarujący', u Hrinčenki też 'osobliwy, niezwykły', brus. *dziŭny* 'osobliwy, niezwykły, zadziwiający, dziwaczny' (też dial., Nosovič, Šaternik Červ., Bjaľkevič Mohylew). ~

Por. ukr. u Żel. *divěsnij* 'wesoły, zabawny, cudaczny, dziwaczny', brus. *dziwěсны* 'cudowny; zachwycający, wspaniały; osobliwy, niezwykły, dziwaczny' (BRS, Nosovič).

Adv. 1. **divъno**: ~ pol. przestarz. *dziwno* (od XV w., też dial. np. Szymczak Domaniewek, Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. *živno*, głuż. *dživno*, czes. rzadkie *divno* (już stczes., też dial. np. Hruška DSCh, Malina Mistřice), sła. *divno*;

sch. *divno*, scs. **дивъно**, bułg. *дивно*;

strus. **дивъно**, ros. *дивно* (też dial. w licznych wtórnych znaczeniach, SRNG), ukr. *дивно* (też u Tymčenki od XV w.), brus. *dziŭna* (także dial., Bjaľkevič Mohylew, Šaternik Červ.);

por. brus. *dziwěсна* (BRS, Nosovič) ~;

2. *divně*: ~ pol. od XIV w. *dziwnie* (też dial. np. Górniewicz Malbork, Lorentz PW), dłuż. *žíwne*, czes. *divně* (już stczes.), sła. *divne*;

strus. *дѣвнѣ* (Srezn.), ros. dawne (Polikarpov) *дѣвне*, stuktur. *дѣвне* (Тум-ченко). ~

Adi. od *diviti* (*se*), o suf. *-nъ* w derywatach dewerbalnych zob. Brodowska-Honowska SPS 101—5, 122—31. W. S. — W. B.

divъnъ 2. *divъna divъno* pñ. 'pozostający w stanie natury, pierwotny, ferus', przén. 'niepowściągliwy, popędliwy, zły, niespokojny'

~ stpol. XV w. *dziwny* 'dziki, ferus' (według Słownika stpol. niejasne), w XVI w. 'szalony, okrutny, dziki, popędliwy, niepowściągliwy' (SP XVI IBL), dial. wyjątkowe 'niespokojny, ruchliwy, nieznosny' (Gruchmanowa Kramská 78, 141, 143), dłuż. dawne *žíwny* 'dziki, ferus', *žívne* zwęfe 'dzikie zwierzę' (Muka), czes. dial. *divnyj* 'zły, rozgniewany, kłótniwy' (Hruška DSCh);

ros. dial. *дѣвнѣй мѣд* 'spadź, rosa miodowa, słodka ciecz występująca na liściach roślin oraz na drzewach iglastych, wydzielana przez mszyce i czerwce' (Ivanova Sl. Podmoskownja). ~

Derywat od *divъ 4.* z suf. *-nъ*.

W. S.

divъskъ *divъska divъsko* pñd. 'właściwy ziemu duchowi, demonowi'

~ sch. *děvski, dlvski* 'właściwy olbrzymom, gigantom; olbrzymi, ogromny, bardzo silny' (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. *само-дѣвску* (: *само-дѣва* p. *дѣва*) 'należący do rusałki, nimfy, właściwy rusałkom, nimfom', też w ludowych nazwach roślin, pr. *само-дѣвско дръво* 'jarzab pospolity, *Sorbus aucuparia*', *само-дѣвско цвѣте* 'barwinek pospolity, *Vinca minor*; dyptam, *Dictamnus fraxinalla*', *само-дѣвску трън* 'wilżyna, *Ononis*' (Gerov, Gerov Dop., BDial. VII 194), maced. *само-дѣвску* 'należący do rusałki, nimfy, właściwy rusałkom, nimfom' (RMJ). ~

Por. sch. *děvovskĭ, dlvovskĭ* = *divski*, maced. *divovsku* 'ts'.

Adi. z suf. *-skъ* od *divъ 1.*, *diva*. Dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. *diėviškās* 'właściwy Bogu, boski', 'bogobojny, pobożny', 'przepiękny, bardzo ładny, niezwykły', łot. *dievīšks* 'boski', stpr. adv. *deivīškai* 'bosko', 'po bożemu'.

Toporov Prus. I 324.

W. B.

div'acъ zob. **divъjačъ**

div'adъ zob. **divъjadъ**

div'akъ zob. **divakъ**

div'ati zob. **divъjati**

div'ъ zob. **divъ 4.**

dlabiti *dlab'q* zach. i pñd. (część zach.) 'gnieść, ugniatać, ścisnąć, przyciskać, dusić'

~ pol. dawne rzadkie XVI—XVIII w. *dlabić dlabię* 'dławić, dusić; tłoczyć np. winogrona' (Mącz., SP XVI IBL, L.), dial. pñn. (wyjątkowo też

na pld., o zasięgu MAGP IV m. 155, cz. II 21) 'gnieść, uwierać; naciskać, ugniatać palcami lub narzędziem; dusić' (Maciejewski Chełm.-dobrz. 180, Górniewicz Malbork, Nitsch WP III 245), kasz. *dlab'ic dláb'i* 'gnieść, uwierać' (Sychta SK I 217; u Lorentza PW *dlob'ic* 'ściskać, dusić'), z pref.: stpol. XV w. wyjątkowe *wydlabić* 'wygnieść, wycisnąć' (z każdego duszę *wydlabię*; też dial., Górniewicz o. c. II 268), dial. *odlabić* (kasz. *odlab'ic*) 'odgnieść, odcisnąć' (Maciejewski l. c., Sychta l. c.), *zadlabić* 'zamknąć' (*zadlabić* komu oczy 'być obecnym przy czyjejs śmierci', Górniewicz o. c. I 305), *zdlabić* 'zdusić, stratować' (Górniewicz l. c. II 308), kasz. *zdlab'ic* 'ściskać, zgnieść' (Lorentz PW), czes. *dlábiti -bim* 'gnieść, ugniatać (np. gline), ścisnąć, przycisnąć; tłoczyć (wino); dusić' (Jungmann, dziś dial.: Přír. slov., Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Malina Mistrice, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát), dial. (też *dlabati*) 'jeść, zreć, chlać' (Kott o. c., Gregor o. c., Machek ES² 119), kohe *dlábiti* 'leczyć' (Jungmann), z pref.: dial. *odyábit si* 'odgnieść sobie nogę na stopie, o zwierzęciu' (Malina o. c.), *rozdlábit* 'rozgnieść' (Bartoš DSM 58), *vydlábit* co na kom 'wymóc, wyzebrać' (Bartoš DSM), *zadlábit* (*zadyábit*) 'uśmiercić przez stąpięcie, silne ściśnięcie ręki, zdeptać, zagnieść' (Bartoš DSM 58, Horečka o. c., Malina o. c. 149: *zadyábit* oči mrtvem 'zamknąć oczy zmarłemu'), sła. dial. *dlábit'* 'cisnąć, nalegać na kogoś' (Kálal), *zadlábic -bju* 'uśmiercić przez stąpięcie, zdeptać np. kurczę' (Buffa Dlhá Lúka 234);

sł. dial. *dlábiti -bim* 'chwycić, łapać' (Pleteršnik). ~

Por. 1. czes. dial. moraw. *dlabat -bu* 'uporczywie prosić, nalegać';

2. stczes. *dlabsati -saju* 'deptać' (Gebauer Sl.), sła. u Kálala *dlabsat'* 'ts.' (o budowie zob. I 51—2).

Brak pewnej etymologii. Nie można wykluczyć związku z ie. *dhelbh-*, psł. *delti* (*dł'ti*) *dł'bo*, *dł'bati* *dł'bajo*, *dolbiti* *dolb'q* 'drażnić, żłobić, wydrażać'. — Mniej prawdopodobna kontaminacja bliskoznacznych *daviti* i *globiti*, iter. *glabati* czy *dolbiti* (zob.). Związek z gr. *θλάω* 'gnieść, tłuc; uciskać' (p. Machek ES² 120) niepewny (o wyrazie gr., również o niejasnej etymologii, zob. Frisk GEW I 676).

Berneker SEW I 181, Sławski SE I 147, Machek ES² 119—20. W. B.

dląčica zob. dlaka

dlaka pld. : **tlaka** zach. 'sierść zwierzęca', 'upierzenie ptaków', 'zarost, np. jako oznaka dojrzałości, pubes', dem. **dląčica**

dlaka: ~ sł. *dláka* (też dial., np. Tominec Črni vrh, Rigler Notr. 48) 'sierść, włosy, zwykle zwierząt' (*dlako* puščati 'linieć', ozimna *dlaka* 'zimowa sierść'), przen. 'gatunek, rodzaj, typ' (np. take *dlake* ljudje; też w przekleństwach, np. pasja *dlaka!*, Pleteršnik, SSKJ), mišja *dlaka* 'puszek, upierzenie piskląt' (Pleteršnik), cepiti *dlako* 'zajmować się czymś badając coś do najdrobniejszych szczegółów' (SSKJ), sch. *dlāka* (dial. też *glāka* z *gl* < *dl*, np. Elezović Kos.-Met., HDZ III 136: Karlovac, czakaw. *dlāka*, HDZ I 157: Susak) 'włos, np. z głowy ludzkiej', coll. 'zarost, włosy na ciele ludzkim; sierść zwierzęca, np. u krowy, konia' (też u Vuka: 'włos, pilus', 'sierść, np. krowy, konia, pili', np. konj lijepe *dlake*) od XVI w. (przen. 'coś bardzo małego, rzecz mało ważna, najmniejsza część czegoś, drobiazg' od XVI w., 'gatunek, rodzaj'), 'puszek na epidermie roślin, na ciele insektów', dial. 'struna gęśli; włosie smyczka', 'drobna i cienka rybia ość' (u ribe *dlake* 'spina piscis', Vuk),

pasją *dlaka* 'puszek na piskleciu, puch' (RJAZ, R SAN), zle *dlake* 'rodzaj choroby oczu z chronicznym zapaleniem powiek, trichiasis' (u Vuka z Risnu), lud. *dlaku* na četvoro cijepa 'bada coś do najdrobniejszych szczegółów' od XVI w., bułg. dial. *dlaka* 'włosy, sierść zwierząt', 'pióra, pierze, upierzenie ptaków' (Gerov, Mladenov BTR; w znaczeniu 'sierść': BER I 399, np. Botevgrad, Трън, Kula, BDial. VII 34: Elena), zwykle w znaczeniach przen.: 'ciało ludzkie lub zwierzęce' (Samokov), 'wygląd twarzy, fizjonomia, twarz; podobieństwo; wygląd zewnętrzny' (BER I. c., RROD, BDial. I 189: Botevgrad, ib. 246 i II 75: Sofia), śrbułg. *dlaka* 'cutis, color' (Miklosich LP: Jan Egzarcha), maced. *dlaka* 'sierść, np. wilcza' (RMJ, też dial., BER I. c.). ~

Dem. *dlaćica*: ~ sło. *dlaćica* (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dläčica* od XVI w. (Vuk, RJAZ, R SAN), bułg. dial. *dläčica* (Mladenov I. c.). ~

Por. nowsze: sło. *dläkica* (SSKJ), sch. *dläkica* (R SAN), bułg. dial. *dläčica* (Mladenov I. c.).

tlaka: ~ stczes. już w XIV w. *tlaka* 'zarost jako oznaka dojrzałości, pubes' (Flajšhans Klaret, por. Jungmann). ~

Na rekonstrukcję *dlaka* (nie *dolka*) wskazuje należący tu *vľ'ko-dlakz* 'wilkołak' pierwotnie 'mający wilczą sierść' (BER I 399). Brak pewnej etymologii. Najprawdopodobniej najbliższej stoi bałt. nazwa 'niedźwiedzia' (pierwotnie więc 'kudłaty, kosmaty'): lit. *lokys lókio*, łot. *lācis*, stpr. *clokis* 'ts.' (bałt. **ilākio-* > **klākio-* skąd z uproszczeniem grupy spółgłoskowej lit. *lokys*, łot. *lācis*), por. też stpr. *caltestis-klok(is)* 'niedźwiedź podbierający miód z barci', *Tlokumpelk* 'Niedźwiedzie Bagno' (stpr. *pelky* 'bagnó, trzęsawisko, moczar'). Wyrazy bałt. zakładałyby więc istnienie także i na gruncie bałt. podstawowego **tlākā* 'zarost, kudły', skąd nomen attributivum **ilākio-*. Jak wskazywałyby odpowiedniki bałt., pierwotną postacią psł. była *tlaka* potwierdzona przez dane stczes. Postać *dlaka* wykazuje udźwięcznienie nierzadkie przed półotwartymi.

Brückner KZ XLVI 207, ZslPh VI 304, SE 622 (inaczej o wyrazach bałt. Trautmann APSD 360, Fraenkel LEW 384). — Inne próby objaśnienia (wychodzące z prapostaci **dolka*) ze względu na trudności semantyczne i głosowe nie przekonują: Berneker SEW 208 nie wykluczał związku z lit. *délka*, *déikas* 'wędka'. — Przyjmujący to objaśnienie Charpentier AslPh XXXVII 51—2 dodawał prus.-łot. *dalkis* 'wędka na węgorze'. Nawiązywał do łac. *falc -cis* 'sierp, kosa, nóż ogrodniczy', stirl. *delg* n. 'cierń, igła', rekonstruując *dhehk-*, *dholk-*: *dhehg-*, *dholg-* (por. u Pokornego IEW 247 *dhehg-* 'kłuć; igła'). — Oštir WS IV 218 opierając się na cs. *dlaka* 'cutis, color' (znaczenie sekundarne p. Berneker I. c.) zestawiał z ags. **tealg*, *toelg* 'barwa, kolor', niem. *Talg* 'łój'. O etymologii wyrazów germ. p. Kluge EW¹⁸ 768, Pokorny IEW 196. — Iljinskij RFV LXX 260—1 (za nim Mladenov EPR 128) nawiązywał do ie. *del-* 'ciąć, rozszczeplać, rozdzielać, rozłupywać', zob. psł. *doľa*.

S. S. — T. Sz. — F. S.

dlakavъ *dlakava dlakavo* pld. 'owłosiony, włochaty, pilosus'

~ sło. *dlákav* (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dläkav* (Vuk, R SAN) od XVII w. (RJAZ), maced. *dlakas* (RMJ). ~

Adi. od *dlaka* z suf. *-avъ*.

T. Sz.

dlaskati zob. **kl'askati**

dleskati zob. kleskati, klěskati

dleskъ zob. kleskъ

dľeskati zob. klěskati

dľeskъ zob. klěskъ

dľobokъ zob. dľ'bokъ

dľybokъ zob. dľ'bokъ

dľgovati dľgujъ 'mieć dług, być komuś dłużnym, debere', przen. 'mieć zobowiązania względem kogoś, coś komuś zawdzięczać'

~ czes. *dluhovati -uji* 'być dłużnym, mieć dług', 'być (moralnie) zobowiązanym' (Přir. slov.), sła. *dlhovati -uje* 'być dłużnym, mieć dług', rzadko 'być komuś zobowiązanym, być powinnym' (SSJ), dial. *dlhovac -uju* (Buffa Dlhá Lúka);

sła. *dolgovati -újem* 'być dłużnym, mieć dług' (Pleteršnik, SSKJ), 'być komuś zobowiązanym, być winnym komuś np. szacunek', 'zawdzięczać komuś (czemuś) coś' (SSKJ), dawne XVI w. *dolgovati* 'zajmować się handlem, załatwiać interesy handlowe, negotiari' (Megiser 1592, stąd u Pleteršnika), sch. *dugovati dũgujem* 'być dłużnym, mieć dług, długi, debere' (RMat., RSN, Vuk) od XVI w. (RJAZ; dial. np. *dugovati* kamenu i drvetu 'być bardzo zadłużonym', RSN), 'zawdzięczać, być zobowiązanym' (RSN), u dawnych pisarzy czakaw. 'robić coś, zajmować się czymś, agere' od XVI w. (wyjątkowo też u jednego pisarza zach.sztokaw. z XVIII w.), 'mówić, rozprawić, dicere, disserere' XVI w., 'umawiać się z kimś, pertraktować, agere, tractare' XVI—XVII w. (por. też Voltidži i Stulić 'conversari'), 'spierać się przed sądem, litigare' XV—XVI w., 'handlować, negotiari' od XVI w. (to znaczenie także Belostenec, Stulić, Voltidži; RJAZ, Mažuranić Prinosi 282, co do rozwoju znaczenia por. *dug* 'negotium' s. v. *dľgъ*), cs. *длъговати -гоуѣж* 'debere' (Miklosich LP), bułg. dial. *длъувам* 'być winnym np. pieniądze lub coś innego, być dłużnym komuś coś, być dłużnikiem' (Gerov, Mladenov BTR, BER I 455), też przestarz. książkowe *длъувам* 'ts.', 'zawdzięczać komuś coś' (według RROD z sch., co nie wydaje się pewne);

ros. dial. *долговать долгио* 'zaciągać długi, pożyczać pieniądze, brać na kredyt, zadłużać się' (Opyt Dop.: archang., stąd Dal i SRNG). ~

Denominativum od *dľgъ*, o budowie p. I 48.

Machek ES² 121, Skok ER I 453.

W. N. — T. Sz.

dľgъ *dľga* 'zaciągnięta pożyczka; zobowiązanie do jakichś świadczeń, należność do uiszczenia, debitum', 'to, co zostało komuś wypożyczone, co znajduje się u kogoś jako pożyczka, wierzytelność, id quod creditori debetur', 'zobowiązanie, powinność, obowiązek, officium', *jměti dľgъ* 'mieć zobowiązanie, dług', *platiti dľgъ* 'wywiązywać się ze zobowiązań, spłacać dług'

~ pol. *dlug dlugu* (końcówka *-u* zaświadczona od końca XIV w., w XV w. wyjątkowo też *dluga*) 'zaciągnięta pożyczka, zwykle pieniężna; zobowiązanie do oznaczonych świadczeń pieniężnych lub w naturze, należność do uiszczenia,

debitum' od XIV w. (powszechne w dial., np. Sychta SK, Górniewicz Malbork, Kucała PSM, Szymczak Domaniewek), stpol. XV—XVI w. (Słownik stpol., SP XVI IBL) także 'należność do odebrania, wierzytelność, id quod creditori debetur', 'zobowiązanie, powinność, votum' (dziś przen. 'zobowiązanie moralne wobec kogoś; obowiązek', SJP PAN, u L. z XVIII w. 'powinność, obowiązek, należytość'), stpol. XV w. też 'pożyczenie na procent, na lichwę, fenus', 'przewina, delictum', w charakterystycznych połączeniach: *dlug* (s)placić już XIV w., wrócić *dlug* 'zwrócić, wypłacić dług' już w XV w., mieć *dlug* (u kogo) 'być zadłużonym' (już w XVI w.), odda(wa)ć *dlug* 'splacać, zwracać należność' (w XVI w. ostatek *dlugow* dać 'reddere debitum'), stpol. XVI w. ostatni (powinny) *dlug* śmierci z ciała *placić* 'umrzeć' (już w XV w. wyjątkowo *dlug* przyrodzony 'debitum naturae'), dziś być w *dlugach* po uszy 'mieć wiele długów, być bardzo zadłużonym' (SJP PAN), połab. *dāug* 'debitum' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 100), dłuż. *dlug-ga* 'debitum', np. wón ma kopicu *dlugow*, wóni su w *dluze* (Muka; też dial., Fasske Vetschau), *dlugu* dla 'z powodu długu' (Muka), głuz. *doth -ha* 'debitum' (np. *doth* napraskać 'zadłużyć się lekkomyślnie', Zeman), dial. *dluh* 'ts.'. (Michalk Neustadt), czes. *dluh -hu* 'debitum' (powszechne w dial., np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát, Skulina Mor-slov., Kubín Kladsko 172) już stczes. *dluh -ha* : *-hu* (Gebauer Sl., HMC III 1, 31), dziś jako przen. i przestarz. 'zobowiązanie moralne, obowiązek, powinność' (Přír. slov.; stczes. od XIV w. 'powinność obowiązek, obligatio', np. Gebauer Sl., Novák SlHus), 'wina, przewinienie, grzech' (też stczes., Gebauer l. c.), w charakterystycznych połączeniach np. *miti*, *dělati*, *splácti dluhy*, dial. *dluch* ... se platí (Kubín l. c.), stczes. XIV w. *dluh platiti* 'o obowiązkach małżeńskich' (Novák l. c.), sła. *dlh -hu* (dial. też *dlux dluhu*, *dluh*, *dl'h*, Sipos Bükk-Gebirge, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava) 'debitum' (też stsla. *dlh* i *dluh*, Ryšánek Žil. kn., por. co do formy z *-lu-* Stanislav DSJ II 54), książkowe 'moralne albo inne (nie pieniężne) zobowiązanie, powinność' (SSJ), w charakterystycznych połączeniach: *robit'*, *splácat'*; *zaplatit' dlhy*, *dávat'*, *brat'*, *kupovat'* na *dlh* (już stsla. O *dlznych*, kteréž *platiti* mají, Ryšánek l. c.), *mat' dlhov* po uši 'mieć dużo długów' (SSJ);

sł. *dōlg dolgā* 'debitum' (Pleteršnik, SSKJ; też dial., np. Tominec Črni vrh, już w XVI w. *dolg* 'aes alienum', Megiser 1592), 'moralny obowiązek, powinność', dawne 'grzech, nieprawość' (SSKJ), w charakterystycznych połączeniach: *plačati*, *vrniti dolg*, *imeti dolg*, *delati dolgove* (to już w XVI w., Megiser l. c.), na *dolg* vzeti, dati (też dial. na *dolg* dat, Tominec l. c.), do vratu tiči v *dolgovi* (SSKJ), sch. *dūg* gen. *dūga* loc. *dūgu* 'debitum' (też u Vuka i dial., np. *dūh dūya*, HDZ I 157, *dūg -ga* loc. *dūgū*, Jurišić Vrgada) od XIV w. (w XIII w. w formie *dlъgъ* 'negotium'), przen. 'moralny obowiązek, powinność, debitum, officium' od XVII w., przestarz. 'przewinienie, grzech', (już w XIV w.), dawne XIV—XV w. *dug* 'rozprawa sądowa, lis' (co do znaczeń 'debitum', 'culpa', 'negotium, causa, lis' p. też Mažuranić Prinosi 280), dawne od połowy XIV w. 'to, co zostało komuś wypożyczone, co znajduje się u kogoś, pecunia credita, nomen' (RJAZ), w charakterystycznych połączeniach: *platiti dug* (też dial., np. *plātīli dūge*, Moguš Senj 121, już stsch. np. do koli se isplati *вѣсь dugъ*, *dugove platīlъ* XIV—XV w., RJAZ), *dug* (poslednji) bogu *platiti* 'umrzeć' (RSAN), *imati dugova* 'mieć długi', *biti do grla* (ušiju) u *dugu* 'mieć dużo długów' (RSAN, RMat.), dial. *odužiti se duga* 'zaciągnąć dług' (RJAZ), scs. *длъгъ -га* 'debitum', 'peccatum, reatus', *имѣти длъгъ*

(SJS), bułg. *dъlgъ* *dъlgim* pl. *dъlgove* 'debitum', bez pl. 'moralny obowiązek, powinność, którą należy wypełnić' (RBKE, Gerov; też np. w XVII w. *длъгъ* 'debitum', Ivanova Troj. dam. XVII; w dial. rzadkie: *дълк' дълг'ъ* 'ts.', Stojkov Banat, ale znane w derywatach), w charakterystycznych połączeniach: *правя дългове* 'zaciągać, robić długi', *плащам дългове* 'płacić długi' (przen. *платил общ дълг* 'umaŕł', Gerov), *отдавам последен дълг* na покойник 'być obecnym na pogrzebie' (Mladenov BTR), dial. *платѝ си дълг'ъ, имам гулѝм дълк* (Stojkov l. c.), maced. *долг* 'debitum', 'obowiązek, powinność' (RMJ, MRS);

strus. *дългъ, длъгъ, дългъ, долгъ* 'debitum', 'danina', *долгъ оплатитъ, длъгъ отдати, платити, длъгъ отпущити кмоу*, jako adv. *по дългоу* 'jak należy, godnie, należyście' XI w. (Srezn.), ros. *долг* *-га* i *-гу* 'debitum' (dial. *дѳлг* *-га* 'ts.', SRNG, też dawne, Comakion Mang.), 'obowiązek, powinność', w charakterystycznych połączeniach: *давать в долг, уплатить долг, отдать долг* (przen. *отдать последний долг* природе, Dal, SAR, Slovaĝ CSRJ; *Отдать последний долг* кому 'być obecnym na pogrzebie', SSRJ), także dawne *дати в долги, платити долг* (Comakion l. c.), dziś *быть по уши, по горло в долги* (SSRJ, SIAN), dial. *долгом* prost 'obrachował się, oddał pożyczkę, zwrócił dług' (SRNG), ukr. dial. *дѳвг* *-гу* 'debitum' (SUM, Hrinčenko, Źel.), 'obowiązek' (SUM), stukr. XV—XVII w. *долгъ*, XVII—XVIII w. *дѳвгъ* 'debitum' (Tymčenko), dziś *сплатити довг* 'spłacić sług' (SUM), brus. *дѳуг* *дѳугу* 'debitum' (też dial., np. Šaternik Červ., Bjałkevič Mohylew; Nosovič *дѳвг* *-гу*), *аддаць дѳуг* (Bjałkevič l. c., Rastorguev Brjansk), dial. 'pożyczka, одолжение', np. *позычиць в довг* (Nosovič). ~

Por. sch. dawne i niepewne *duga* f. 'debitum' (tylko u jednego pisarza z XVII w., Skok ER I 453).

Ze słow.: węg. *dolog* 'negotium, officium', 'labor', 'factum, opus, actus', 'res', 'res magna, magni momenti' (Kniezsa MNSJ I 1, 157—8, por. Skok l. c.).

Kontynuuje ie. dial. pñ. zach. *dhlgo-s* 'debitum'. Dokładny odpowiednik w germ.: goc. *dulgs* 'debitum'. Bliskie odpowiedniki w celt.: stirl. *dliged* n. 'obowiązek, prawo' (*dhlghito-m): *dligim* 'mam do czegoś prawo, zasługuję', śrcymr. *dljju*, (z epentetyczną samogłoską) *dylyu* 'debere'.

Meillet SC 77, 100, Trautmann BSW 55 (ale rekonstruuje nieprzekonująco prapostać *dilga-*), Vasmer REW I 359, Skok ER I 453. — Za pożyczkę z goc. *dulgs* uważają psł. *dłgъ* Berneker SEW I 244, Feist VWGS 128—9, Stender-Petersen SGL 319—20, Vaillant GC I 359. Nie widać podstaw (Mladenov SNU XXV 53—4, Trautmann l. c., Kiparsky GLG 25—6), wyraz gocki jest całkowicie izolowany. Równie nieprawdopodobnie Machek ES² 121 uważał wyraz gocki za pożyczkę słow. — Janko Sl IX 348 liczył się z zapożyczeniem celtyckim. Bezpodstawnie (p. Vasmer l. c.). — Zarówno ze względu na trudności semantyczne jak i głosowe nie przekonuje również łączenie (Brückner SE 90, Preobrażenskij ES I 188—9, Kiparsky l. c.) z psł. *dłgъ* 'długi' (jeszcze w Zogr. *длъгъ* 'długi': *длъгъ* 'debitum', p. Meillet SC 100).
W. N. — T. Sz. — F. S.

dźzati *dźzaję* 'mieć dług, być dłużnym'

~ głuż. *долѣе* 'być dłużnym' (u Pfuħla z gwiazdką);

bułg. przestarz. *дължѣя* *-ѣеи* 'zawdzięczać coś komuś' (RRÖD; por. Mladenov BTR s. v. *дължнѣя*).

Por. strus. *одѣлжати одѣлжю* 'zadłużyć się, być dłużnym, wpaść w długi'

(Srezn.), ros. *должѣть* -*ѣти* i *должѣться* 'zaciągać dług u kogoś, zadłużać się, zapożyczać się' (SSRJ), stuktur. XVIII w. *должѣтисѣ* 'zaciągać dług' (Tymchenko). ~

Denominativum od *dłga* z suf. *-ěti -ěje-*, o budowie p. I 47. Na pierwotną formację na *-ěje -ěti* (typ *uměje uměti*) widać nawarstwienie się sekundarnego iter. od *dlužiti*. — Por. *dlužiti, dļgovati*. W. N. — F. S.

dļžiti dļžē 'być dłużnym, mieć dług, mieć wobec kogoś zobowiązanie, debere', **dļžiti kogo** 'czynić kogoś dłużnym, dłużnikiem, uważać kogoś za dłużnika, udzielać komuś pożyczki', **dļžiti sē** 'zaciągać dług, zapożyczać się, stawać się dłużnym, zobowiązanym'

dļžiti: ~ pol. dawne *dłużyc dlužę* 'zaciągać dług, pożyczyc u kogo' (SJP PAN) od XVI w. (w XVI w. 'być dłużnym komu w czym', SP XVI IBL), 'obciążać kogoś długiem, zadłużać' (SW z Fredry, stąd SJP PAN, L. bez przykładu, dziś dial. np. sl. *dležec dležq* : *dlužq dleži* 'obciążać długami', Lorentz PW), dial. *dłużyc kogo* 'udzielać komu pożyczki, pożyczyc komuś' (Karłowicz SGP z okolic Łukowa, SJP PAN), w języku liter. dziś tylko z pref. *zadłużyc* 'obciążyć długami' (SJP PAN), dłuż. *dłużys -žym* 'być dłużnym, debere' (Muka), głuż. *dolžic -ži* 'ts.' (Pfuhl, Zeman), czes. *dlužiti -žim* 'być dłużnym, debere', *dlužiti si* 'zaciągać pożyczkę' (Přír. slov.; u Jungmanna 'v dluhy dáti někoho, dluhů nabaviti'), sła. *dłžit'* (tylko u Kálala s. v. *dlužoba*, bez definicji znaczenia);

slę. *dolžiti -žim* 'obwiniać kogoś o coś' (np. *dolžiti koga*, da je tat, Pleteršnik, SSKJ) od XVI w. (Megiser 1592 *dolžiti* 'insimulare'), dial. *dolžiti* (Tominec Črni vrh), sch. *dlužiti dlužim* 'uważać kogoś za dłużnika, upominać się u kogoś o dług' (Vuk, RSAN; już w XIV w. *dlužiti* 'uważać kogoś za dłużnika'), 'uważać kogoś za winnego, winić, obwiniać' (RMat., RSAN) od XVI w., 'pożyczać komuś coś, czynić kogoś dłużnym' od XVIII w. (RJAŽ), też dial. w przykładzie: *Duži me za dug, koji mu ne dugujem, i tako kvarim po nedužnu* (tu prawdopodobnie w znaczeniu 'obwiniać kogoś o dług', Mažuranić Prinosi 289), bułg. *должа -ѣти* aor. *должѣх* 'być dłużnym, np. pieniądze, mieć dług' (RBKE, Gerov), przen. 'mieć, osiągać coś dzięki komuś, czemuś, zawdzięczać coś komuś', *должа дарот*. 'jest konieczne, trzeba aby' (RBKE), maced. *должи* 'być dłużnym, np. pieniądze, mieć dług', 'zawdzięczać komuś coś, być zobowiązanym' (RMJ, MRS);

ros. dial. *должѣть -жы -жѣшь* 'być dłużnym, mieć dług' (SRSO, SRNG, SAR), 'dawać zaliczkę' (SRSO Dop.), przestarz. 'zobowiązywać kogoś czymś, одолжать кого чем-либо' (SIAN). ~

dļžiti sē: ~ pol. dziś tylko z pref. *zadłużyc się* 'narobić długów, zaciągnąć długi' (SJP PAN), przestarz. *dłużyc się* 'zaciągać dług, zadłużać się, zapożyczać się' (SJP PAN, SW, SWil., L. z Kn.) od XVI w. (SP XVI IBL, też dial. *dłużyc się* 'długi zaciągać', Karłowicz l. c.), z pref. np. *nadležec sq, uodležec sq, zadležec sq* 'zadłużyc się, obciążyć się długami' (Lorentz l. c.), dawne z XVI i XVIII w. *dłużyc się* komu 'stawać się komu dłużnym, winnym, obowiązany' (L., SP XVI IBL), dłuż. tylko z pref., np. *psedlužys se, zadlužys se* 'obciążyć się długami' (Muka), głuż. z pref., np. *predolžic so* 'zadłużyc się nadmiernie' (Pfuhl, Zeman), czes. *dlužiti se* 'wypożyczać sobie coś u kogoś, zaciągać długi' (Přír. slov., Jungmann), stczes. *dlužiti se -žu se -žis se* 'zaciągać pożyczkę' XV w. (Gebauer Sl.), sła. dial. *dłžit' sa* 'robić długi, zaciągać pożyczki' (SSJ, Kálal);

sł. przestarz. *dolžiti se* 'zadłużać się, zaciągać długi' (SSKJ), sch. *dūžiti se* 'robić długi, brać pożyczki, zapłzuć się' (RSAN, RMat., też u Vuka z Dubrovnicka) od początku XVIII w. (RJAZ), dial. czakaw. *dūžiti se dūžiš se* 'ts.' (Jurišić Vrgada), dawne z XVIII w. *dužiti se* 'brać na siebie obowiązek, zobowiązywać się' (np. Znaj da *se dužiš* zapaljivati sviće u crkvi), wyjątkowo w XVI w. w jednym przykładzie 'obwiniać się' (Dobar človek naj prvo sam sobe potvara i *duži se*, po tom iskrnjega svoga ispitati ima, RJAZ), cs. *odlžiti se* 'mutuum summere' XVI w. (Miklosich LP), bułg. *должи се* 'na-leży zawdzięczać, zawdzięcza się' (RBKE), maced. *должи се* 'ts.' (RMJ); ros. z pref. przestarz. i pot. *одолжиться -жусь -жишься* 'zapożyczyć się, zaciągać dług, pożyczkę' (SSRJ, SAR), stuktur. XVII w. *должова* 'aes alienum conflo, contrago' (Slavynecskij Leks. 444), *одо(л)житися* 'debituiri' (ib. 152). ~

Denominativum od *dłgъ*, o budowie p. I 57.

W. N. — T. Sz.

d]žъ d]ža d]že pld. 'winny, dłużny, debens'

~ cs. XI w. *длѣнь* adi. 'debens' (Miklosich LP s. v. *длѣнь*). ~

Adi. od *d]žiti*, o suf. *-jъ* w derywatach dewerbalnych p. Brodowska-Honowska SPS 42. Por. *лѣнь*. F. S.

d]žьba 'dług, zadłużenie'

~ czes. przestarz. *dlužba* 'dług' (Přír. slov.; z czes. w głuź. *dolžba* 'ts.', Pfuhl), sła. dial. *dlžba* 'ts.' (Kálal s. v. *dlh*);

ros. *должбá* 'dług, zadłużenie' (Dal).

Na wyraz ten wskazują też liczne derywaty: 1. stpol. XV w. *dlužebnik* 'dłużnik, debitor' (Słownik stpol.: 1 przykład; SW bez dokumentacji);

2. sch. przestarz. *dūžbeni* 'odnoszący się do długu' (RSAN), tylko u Stulicia *dūžben* 'ts.' oraz *dūžbina* 'credita nomina' (RJAZ);

3. rus.-cs. *длѣбникъ = длѣбникъ* 'dłużnik, debitor' od XI w. (Srezn. I 758 i III Dop., Miklosich LP). ~

Por. z suf. *-oba* (p. I 61—2): sła. *dlžoba* 'dług' (SSJ, Kálal, Jungmann), *dlužoba* 'ts.' (Kálal z Kotta, Jungmann).

Nomen actionis od *d]žiti*, o suf. *-ьba* p. I 61—2.

T. Sz.

d]žьkъ d]žьka dem. od *d]gъ*

~ pol. dawne od XVI w. *dlužek -zka* dem. od *dług* (np. *dlužki* popłacić; maluczki, nędzny *dlužek*, SP XVI IBL; u L. też z XVIII w.), dziś dial. kasz. *dłūžk -k'u* (dem. do *dług*) 'mały dług' (Lorentz PW), czes. dawne *dlouček*

(: *dłūžek*) *-žku* (Jungmann), stczes. *dlužek -zka* dem. do *dluh* (Gebauer Sl.), sła. tylko *dlžtek* dem. do *dlh* (SSJ; o tym typie p. Horecký Slov. lex. I 166);

sch. dial. *dūžak dūška* dem. do *dūg* (RJAZ z Braču, np. Igrati u *dužak*, dati u *dužak*; stąd RSAN);

ros. *должѡк -жкá* (dem. i hip. od *долг*) 'niewielki, nieważny dług' (SSRJ, SIAN, Dal), ukr. dial. *довжѡк -жкý* dem. od *довг* (Hrinčenko) od XVIII w. (Tymčenko), brus. dial. *довжѡк -жкý, даўжѡк* dem. od *доўг* (Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Por. 1. dem. z suf. *-it'ъ* (p. II 55—60): sł. *dolžid* (też *dolžiček -čka*) dem. od *dōlg* (Pleteršnik), sch. wyjątkowe *dūžid -iča* (: *dūžid -ča*) dem. od *dūg* (RSAN);

2. dem. z suf. -ьць (p. I 100): bułg. *должѣцѹ* (dem. do *долг*) 'mały dług' (Mladenov BTR).

O suf. -ькѣ w funkcji tworzenia dem. p. I 93.

T. Sz.

dłużnica 'mająca dług, dłużniczka, debitrice'

~ pol. przestarz. *dłużnica* 'mająca zobowiązanie do świadczeń, zwykle pieniężnych, na rzecz wierzyciela, mająca dług, dłużniczka, debitrice' (L., SJP PAN), dziś dial. kasz. *dłużnica*, *dłużnica* 'ts.' (Lorentz PW, Ramułt), głuź. *dołżnica* 'debitrix', czes. *dłużnice* 'ts.', sła. rzadkie *dłużnica*, stsla. *dłużnicé*, *dłużnicé* (Ryšánek Žil. kn.) 'ts.';

sł. *dołżnica* (też dial., Tominec Črni vrh) 'debitrix', sch. *dłużnica* 'ts.' od XVI w. (RJAZ), przestarz. 'skrypt dłużny' (RSAN), bułg. *должница* 'debitrix' (RBKE, Gerov);

ros. *должница*, dial. *должница* 'debitrix' (SRNG: Perm), ukr. dial. *довжниця* 'ts.' (Żel.), brus. *даўжница* 'ts.' (BRS). ~

Od *dłużьнь* z suf. -ica, f. do *dłużьnikъ*, o budowie p. I 98—9.

W. N.

dłużnikъ *dłużnika* 'ten, kto zaciągnął dług, debitor', 'ten, kto udzielił pożyczki, wierzyciel, creditor', dial. zach. i pld. 'ten, który zawinił, winowajca'

~ pol. *dłużnik -ka* 'ten, kto zaciągnął dług, zobowiązanie pieniężne, debitor' od XV w. (też dial., np. *dyużnik*, *dłużnik* *dłużnik*, *dużnik -ka*, Lorentz PW, Sychta SK, Ramułt, Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg), przestarz. 'ten, u kogo zaciągnięto dług, wierzyciel, kredytor' od XV w. (w obu znaczeniach powszechne i w XVI w., ale częściej, podobnie jak i w XV w. 'ten, kto zaciągnął pożyczkę', SP XVI IBL), połab. *duznaičēnom*. pl. 'dłużnicy, winowajcy' (Lehr-Splawiński, Polański SE I 127—8), dłuź. *dłużnik -ka* 'mający dług', głuź. *dołżnik -ka* 'ts.', dial. *dłużnik* 'winowajca' (Michalk Neustadt), czes. *dłużnik* 'mający dług, debitor' od XIV w. (dziś też 'mający moralne zobowiązanie wobec kogoś'), lud. 'wierzyciel, creditor' już stczes. od XV w., stczes. też 'winowajca' od XIV w. (Gebauer Sl., Novák SlHus, Flajšhans Klaret), sła. *dłużnik -ka* 'ten, kto ma dług, debitor' (już stsla. *dłużnik*, *dłużnik*, Ryšánek Žil. kn.; powszechne w dial. np. *dłużnik*, *dłużnik -ka*, *dłużnik -ka*, Buffa Dlhá Lúka, Habovštiak Orava, Šipos Bükk-Gebirge, Kálal), 'mający zobowiązania wobec kogoś' (SSJ);

sł. *dołżnik -ka* 'mający dług, debitor' (już w XVI w. *dołżnik* 'ts.', Megiser 1592), 'mający zobowiązanie wobec kogoś' (Pleteršnik, SSKJ), dial. *dužnik* (Tominec Črni vrh), sch. *dłużnik* *dužnika* (w starej postaci typu *dłużьnikъ*, *dłużnik* zapisywane jeszcze do XV w.) 'mający dług, debitor' (też u Vuka) od XIV w. (dziś też 'mający zobowiązania'), od XIV w., a dziś dial. (też u Vuka) 'wierzyciel, creditor' (RJAZ, RSAN), dawne XVII—XVIII w. także 'grzesznik', wyjątkowo w XVI w. 'winowajca' (RJAZ), dial. *dužnik -ikà* (Jurišić Vrgada), ses. *длъжъникъ* 'mający dług, debitor', 'winowajca' (SJS), bułg. *должникъ* 'ts.' (RBKE, Gerov, też dial., Stojkov Banat), maced. *должник* 'ts.';

strus. *длъжъникъ*, *длъжъникъ*, *долъжъникъ*, *долъжъникъ* 'mający dług, debitor' od XI w., 'wierzyciel, creditor' od XI w. (Srezn.), ros. *должникъ* *должника* 'mający dług, debitor', przestarz. i dial. 'wierzyciel, creditor' (SSRJ, SRNG, z XVII w. Comakion Mang.; też w formie *должникъ*, Опыт Доп.: Psków, stąd i SRNG), ukr. dial. *довжникъ* *довжника* 'mający dług, debitor' (SUM, Hrinčenko; u Żel. *довжникъ* 'ts.'), stukr. *должникъ* 'ts.' XV—XVIII w., *довжникъ*

XVII—XVIII w. 'ts.', XVII w. 'wierzyciel, creditor' (Tymčenko), brus. *даўжнік даўжнік* 'mający dług, debitor' (BRS). ~

Substantywowane adi. *dłużnik*, o suf. *-ik* p. I 90. Por. pol. z XVI w. *dłużnik*, ten, któremu *dłużno* 'należy się' (u L. z Reja).

Meillet Ét. 338, 438.

W. N. — T. Sz.

dłużnina pld. 'dług, debitum'

~ sch. dial. *dužnina* 'dług, debitum' (RSAN), bułg. dial. *длъжнина* 'ts.'

(Gerov Dop., np. Плати ми дължината). ~

Skonkretyzowane abstractum od adi. *dłużnik*, o suf. *-ina* p. I 120—1. T. Sz.

dłużność 'dług, zadłużenie; obowiązek, powinność, zobowiązanie, quod debetur'

~ pol. dawne XVI w. *dłużność* 'dług' (SP XVI IBL: 1 raz), 'dług, zadłużenie, powinność' (L. z XVIII w., stąd czes. u Jungmanna *dlužnost* 'ts. '), dial. kasz. *dłużność*, *dłużność* 'powinność' (Lorentz PW), dłuż. *dłużność* 'powinność, obowiązek' od XVI w. (Muka), głuż. *dołużność* 'zobowiązanie płatnicze' (Zeman);

sł. *dołużnost* 'powinność, obowiązek' (Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec Črni vrh), 'funkcja, obowiązek służbowy' (SSKJ), sch. *dužnost* 'obowiązek, powinność' od początku XVI w. (wyjątkowo w XVI w. też w starej postaci *dłużnost*; u Vuka dial. z Wojwodiny 'officium'), 'praca, zajęcie, obowiązki służbowe' (RSAN, RMat.), bułg. *длъжност* 'stanowisko służbowe, urząd, posada', przestarz. (też u Gerov'a) 'obowiązek' (RBKE), dial. *длъжност* 'obowiązek' (Stojkov Banat), maced. *должност* 'obowiązek, powinność', 'stanowisko, urząd, posada' (RMJ, MRS);

ros. *должность* 'posada, stanowisko, urząd', przestarz. 'obowiązek' (SSRJ, SRJ, SIAN), dial. *должность* 'sprawa, interes' (SRNG). ~

Abstractum od *dłużnik* z suf. *-ost*.

S. S. — W. N.

dłużny *dłużna dłużno* 'odnoszący się do długu, związany z długiem, qui ad debita pertinet' (w tym znaczeniu przede wszystkim zach. i pld.), 'taki, który ma do spłacenia zaciągnięty dług, winien coś komuś, zobowiązany do zwrotu długu, pożyczki, qui debet, debens' (zwykle w funkcji orzecznikowej w połączeniu z vb. *byti*: *dłużny, dłużnu byti*), 'należący się komuś, należny, należyty, ten, co ma być spłacony, debitus', przen. 'taki, który ma obowiązek odwzajemnienia się, zobowiązany moralnie do czegoś'

~ pol. *dłużny* 'taki, który ma do spłacenia zaciągnięty dług, pożyczkę, winien', 'taki, który ma obowiązek odwzajemnienia się, zobowiązany do czegoś' (tylko w funkcji orzecznikowej, np. *jestem dłużny, jest dłużny*) od XV w. (stpol. XV w. *dłużny*: *dłużen* 'zobowiązany do zwrotu długu; zobowiązany do wykonania pewnej powinności', 'należący się komu, qui alicui debetur'; por. dawne z XVI—XVIII w. *dłużno* 'należy się spłata, zwrot pożyczki', SP XVI IBL, Kn., L.), w tych samych znaczeniach *dłużny, dłużen* powszechne w dial., np. *уън ми ъст ... дуžын* (Olesch Sankt Annaberg), kasz.-śl. *uon me je ... dlężni, dlężni, dłużni*; (Sychta SK, Lorentz PW), *byu* mu *ješče ... dlužny* (Szymczak Domaniewek), w XVI w. także we frazach typu *długu mi jest dłużen; dłużen za dług* (SP XVI IBL); 'związany z długiem, dotyczący długu, stanowiący dług, obciążony długiem, qui ad debita pertinet' od XV w. (SJP PAN, Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), dłuż. *dłużny* 'winien' (Co som tebe *dłużny*?, Muka), głuż. *dołużny* 'ts.', np. *dołużny być* 'być winnym, dłużnym', *dołużny list* 'skrypt dłużny' (Zeman, Pfuhl), czes. *dlužný*

i *dłużen* (někomu něco, za něco) 'taki, który ma do spłacenia dług, np. pieniądze', 'pożyczony, wypożyczony, nie zapłacony' (np. *byl ... dłużen*, dial. *był dłużen*, co je *dložné*, Bartoš DSM), 'powinien, zobowiązany moralnie' (w tym znaczeniu od XIV w., Gebauer Sl.; Novák SlHus: *byla jest dłużna* 'miała obowiązek'), sła. *dlžný*, w funkcji orzecznikowej *dlžen* (dial. też *dłużen*, *dłużni*, stare *dlžný*, Kálal, Sipos Bükk-Gebirge, Habovštiak Orava, Ryšánek Žil. kn.) 'mający do spłacenia dług, obowiązany zapłacić' (Ostal mi *dlžen*; kol'ko *sme* jej *dlžni*?; *bol dlžen*; stare zaś by jemu *dlžen byl*, *jestli* jemu *dlžen*, Ryšánek l. c.), 'zobowiązany moralnie wobec kogoś', 'należący się komu, należny' (Sedliak ma trápil, aby som mu vrátil *dlžné*, SSJ);

sła. *dólžen -žna* (też dial., Rigler Notr.) i *dožán -žná* (SSKJ: *dožán dólžna*, dial. *dužán*, Tominec Črni vrh) 'taki, który ma do spłacenia dług' (Koliko sem ti *dožen*?, *Dolžen* mu je za delo, Pleteršnik, SSKJ, też dial., Tominec l. c.), 'taki, który nie został zapłacony, nie wyrównany' (vrniti *dolžno* vsoto, SSKJ), 'zobowiązany moralnie do czegoś', 'należący się, należny' (*dolžni* delež; *dolžno* spoštovanje), dawne XVI w. *dolžan* 'winien, sons', *dolžna* służba 'officium debitum' (Megiser 1592), sch. *dúžan dúžna dúžno*: *dúžni -nā -nō* (do XVI w. spotykane jeszcze w postaci z *-l-*, np. z XIII w. *dlžno*) 'taki, który ma dług do spłacenia, winien, qui debet' od XIV w. (np. *Dužan sam* stotinu groša, Vuk, z XV w. Vas dlg ki mi je *dužan*; *Što je duožan* dužnikom, RJAZ), dial. *dúžan dúžná dúžno*, np. Nisi mu *dúžan ni* o šta (Jurišić Vrgada), 'mający obowiązek wobec kogoś, mający coś spełnić, wykonać' (por. przestarz. *dúžno* i *dúžno* 'obavezno, nužno; opravdano' od XIV w.: RJAZ s. v. *dúžno* 'po dugu, zakonito, pristojno', por. RSAN) od XIV w. (np. biti *dužnu* 'debere'; *Što su dužni* sinovi roditeljem?; stąd dial. 'taki, który kogoś zranił lub zabił i według prawa zwyczajowego winien jest zadośćuczynienie'), 'winien, sons' od XVI w. (Da je *dlžan* muke večne, XVI w.), 'ten, co ma być spłacony, nie wypłacony' (RSAN), ser. *длъжникъ* 'winien, powinien, zobowiązany', *длъжникъ быти* 'być zobowiązanym, być powinnym, debere, reum esse', cs. *мы длъжни есмы смрти* 'rei sumus', 'należący się komu, powinny, należny, debitus' (*женъ моужъ длъжноуою любъвъ да въздаиеть*, SJS), z XV w. *длъжно* 'według zasług, digne' (SJS), bułg. *длъжен -жна -жно* 'taki, który ma do spłacenia dług' (Стоян ми е *длъжен* сто гроша и две крини жито; też dial., np. Никому ни *йе длъжин*, Stojkov Banat, Gerov, Mladenov BTR), 'kto ma wypełnić jakiś obowiązek, zobowiązanie' (*Длъжни сме* да почитаме родителите си, RBKE), dial. *длжно* 'dług': Имам *длжно* да вада (Ivanov SNU XXXVIII 110: Botevgradzkie, stąd też BER I 455 w formie *длъжно* 'pieniężny dług'), już śrbułg. *длъжное* 'to, co należy oddać, dług' (Kronika Manasa), maced. *должен -жна* 'mający dług, winien coś' (Тој е *должен* многу пари), 'zobowiązany, mający obowiązek' (*должен* да стори нешто);

strus. *длъжники, длъжники, долъжники, должники* 'debens, debitor' (*колькимъ долженъ еси; аже кто многимъ долженъ боудеть*), 'zobowiązany, winien' (*еже длъжни ехкомъ сътворити сътворихомъ*), 'należny, należyty' (por. *длъжно*, *длъжно* 'odpowiednio, tak jak należy' już w XI w.), 'grzeszny' (Srezn.), ros. *должный* 'należyty, należny, odpowiedni' (SSRJ; *должен -жна -но* i *-но*, dial. *должнъ -жна -жно*, SIAN, SRSO; por. *должно* 'należy, powinno się', *должно* быть 'prawdopodobnie, widocznie, chyba', dial. *должно* 'ts.', *должное* 'dług', archang. *должное* 'cudze, pożyczone', Dal, SRNG), przestarz. 'obowiązany, zobowiązany, mający obowiązek', 'mający do spłacenia jakiś

dług, zobowiązanie pieniężne lub inne' (też dial. *должный* 'mający dług', *должной -ого* 'dłużnik', SRNG; dawne *должной человек* 'ts.', *должные люди* 'dłużnicy', Comakion Mang.), dial. *должон -на -но* pr. *Должон* 'płacić', *Должон* 'płacić', *Должон* 'płacić' (SRSO), ukr. dial. *довжний* 'winien, powinien' (Żel., Kuzela-Rudn.; u Żel. też *довжон*, pr. *я довжон* 'muszę, powinienem'), stukr. *должныи* 'dłużnik' XV w., 'winien, pr. pieniądze' (*есмы должныи одину тысячу рублевъ*) XV—XVIII w., 'należny, należący się' XVII—XVIII w., *должное* 'dług, pożyczka' XVII w. (Tumčenko), brus. dial. *дбужын* 'powinien' (Bjałkevič Mohylew). ~

Por. 1. wskazujące na prapostać *dźьъъ*'s: głuż. dial. *dołžni -nja -nje* 'winien' (Pfuhl), czes. *dlužní* 'odnoszący się do długu' (*dlužní* úpis, list itp., Přír. slov., SSJČ, Jungmann), stczes. *dlužní* 'ts.' XVI w. (Gebauer l. c.);

2. *dļgovъ*: głuż. *dołhovoy* 'odnoszący się do długu' (Pfuhl), czes. *dluhový*, pr. břemeno *dluhové* (Přír. slov.), sła. *dlhový* 'odnoszący się do długu' (SSJ), sła. *dolgóven -vna*, pr. *dolgovna* knjiga (SSKJ), ros. *долговой*, pr. *долговые* деньги (SSRJ, SIAN, Dal, już w XVIII w., p. Comakion l. c.).

Adi. z suf. -ъъ od *dļgъ*. Widać też wyraźną (zapewne jednak sekundarną) motywację przez verbum *dļžiti*. W. N. — T. Sz.

dļ'bačь dļ'bača : zach. i pld. **dolbačь dolbača** 'kto dłubie, draży, wydraża np. czółna, koryta', 'narzędzie do drażenia, dłubania, dłuto'

dļ'bačь: ~ pol. *dłubacz* 'pracownik skupiający uwagę tylko na rzeczach drobnych', 'powolny pracownik', dawniej, XVI—XIX w. 'ten, który draży, złości np. koryta, czółna' (SP XVI IBL, L.), w SW także 'rodzaj dłuta', stpol. XV w. też NO *Dłubacz* (SSNO), czes. przestarz. *dloubač, dlubač* 'kto wydraża np. koryta', 'drzeworytnik, pieczętkarz', 'szperacz', też jako nomen instrumenti 'dłuto' (Jungmann);

sła. *dołbáč -áča* 'dłuto do wydrażania', sch. *dubáč -áča* 'dłuto do wydrażania', 'kto zajmuje się drażeniem; kto wykonuje płaskorzeźby' (RSAN, Vuk);

ukr. dial. *дoбáч дoбáчá* 'kto dłubie, wydraża', 'kto stale mówi jedno i to samo' (Hrinčenko), dial. też 'dzieciół' (Hrinčenko, Żel., KDA m. 15: *доўбáч, дубáч*, Lysenko SPH). ~

dolbačь: ~ czes. *dlabač -če* 'rodzaj dłuta' (Přír. slov.), stsla. NO *Dlabač* (Ryšánek Žil. kn.);

maced. *длабач* 'kto wydraża, dłubie', 'rzeźbiarz' (RMJ). ~

Nomina agentis z suf. -áčь od *dļ'bq delti, dolbiti dolb'q*. O budowie p. I 102. Por. też *dļ'bakъ* i *dļ'bъсь*. M. Š.

dļ'bačьka 'narzędzie do dłubania, wydrażania, dłuto'

~ pol. od XVII w. *dłubaczka* 'narzędzie do dłubania, zlobienia' (SJP PAN, L.), w dial. jako nomen actionis 'dłubanina, drobna robota; lenistwo, próżniactwo' (Młpol., Karłowicz SGP, Kucala PSM), czes. stare *dloubačka* f. do *dloubač* (Jungmann);

sch. przestarz. *dubačka* 'motyka do wykopywania kamieni' (u Mikalji i Stulicija: 'ligo lapidibus eruendis');

ukr. dial. *дoбáчка* 'wykałaczką' (Żel.). ~

Por. ponadto czes. *dlabačka* 'rodzaj dłuta', 'specjalna flisacka siekiera', sła. *dlabačka* 'narzędzie do wydrażania'.

Nomen instrumenti z suf. -áčьka od *dļ'bq delti, dļ'bati*. Zob. *dļ'bačь*. M. Š.

dł'badło : pld.-wsch. **dł'bidło** : pln. **dolbadło** 'narzędzie do dłubania, drażenia, rodzaj dłuta', dial. wsch. (*dł'badło, dł'bidło*) też 'dzieciół, Picus' ('kto wydrąża, dłubie')

dł'badło : ~ głuź. *dypadło* 'narzędzie do nacinania, wyłabiania, wydrążania' (Pfuhl);

bułg. dial. *длбáло* 'dłuto' (Gerov);

ukr. *дóбáло* 'narzędzie do dłubania' (SUM), dial. 'ten, kto dłubie, draży; dzieciół, Picus' (Hrinčenko, Żel.), brus. *дзѣ́бала* n. 'dłuto', przen. 'głupiec, bałwan' (BRS). ~

dł'bidło : ~ sło. *dolbilo* 'narzędzie do dłubania, rodzaj dłuta', sch. dial. *dùbilo* 'wydrążony pień do doprowadzania wody' (Vuk, RŠAN);

ros. dawne *долбúло* 'dłuto' (Dal, SSRJ: 1704 r.), dial. 'dzieciół, Picus' (SRNG: Syberia), 'przedsiębiorczy, pragnący się dorobić człowiek' (SRNG: Archangielsk). ~

dolbadło : ~ czes. *dlabadlo* 'narzędzie do drażenia drewna, kamienia, rodzaj dłuta' (Přír. slov., Jungmann, już w XVI w., Gebauer Sl.), sła. *dlabadlo* 'szerokie dłuto do drażenia' (SSJ);

ukr. *долобáло* 'narzędzie do dłubania' (Smał-Stocękij Sl V 29). ~

Nomina instrumenti (wtórnie też nomina agentis) od *dł'bati, dł'biti, dolbati*, o suf. *-dło* p. I 113—4. W. B. — M. Ś.

dł'bakъ *dł'baka* pln. 'kto dłubie, wydrąża', 'dzieciół, Picus'

~ pol. dial. (kas.) *dłėbák* 'dłuto' (nomen instrumenti, Sychta SK I 218), głuź. *dołpak* 'dziadek do orzechów' (Zeman), *dypak*, dial. także *doupak, dupak, dumpak* 'sójka; dzieciół, Nuss hacker, Baum hacker' (Sorb. SA III m. 25), sła. dial. *dlubak* 'kto pomału, niemrawo pracuje' (Buffa Dlhá Lúka);

ukr. dial. *дóбáк* 'dzieciół' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 127, KDA m. 15: *дóбáк*). ~

Por. też ros. dial. *долбáчумь -чу* 'powtarzać stale jedno i to samo, mówić stale o tym samym', 'mozolnie kuć, wkuwać na pamięć', 'bić' (SRNG).

Nomen agentis (> instrumenti) z suf. *-akъ* do *dł'bq delti (dł'ti), dł'bati*.

O suf. *-akъ* zob. I 89—90.

Por. też *dł'bačъ* i *dł'bъcъ*. M. Ś.

dł'banъka zob. **dł'benъka**

dł'banъcъ zob. **dł'benъka**

dł'bati *dł'b'q (dł'bq)* : *dł'bajq* 'przy pomocy ostrego narzędzia np. dłuta robić nacięcia, a następnie przez drażenie robić otwór, dziurę, wyłobienie; obrać, ciosać drzewo, kamień; kopać, ryć', 'dziobać, wydłubywać coś dziobem, o ptakach', 'odrywać coś od całości, np. kamień od skały, liście od łodygi', przen. 'długo, mozolnie pracować nad czymś; robić coś powoli, opieszale, guzdrać się', 'grzebanie, gmeraniem dochodzić, dostawać się do czego', 'nie dawać komu spokoju, niepokoić kogo, dokuczać komu, dręczyć kogo'; **dł'bati doltomъ** 'drażyć, wydrążyć dłutem', **dł'bati dirq, děrq (jamq)** 'wydrążyć, wykopywać dziurę, jamę', **dł'bati drъvo, kamень** 'drażyć drzewo, kamień; drażyć w drzewie, w kamieniu', **dł'bati koryto** 'wydrążyć, robić koryto' **dł'bati sę** 'grzebać, gmerać w czym; drapać się, skrobać się; dostawać się dokąd, dochodzić do czego', przen. 'robić coś długo, powoli, guzdrać się'

dł'baty: ~ pol. *dłubać* *dłubię* 'za pomocą jakiegoś narzędzia drażyć, żłobić, ryć', 'grzebać, gmerać w czym' od XVI w., już w XV w. *dtubanie* 'fuga, wyżłobienie' (Słownik stpol.), lekceważąco 'zajmować się czym, majstrować przy czym, robić co powoli, precyzyjnie', dial. np. Karłowicz SGP, Kucala PSM 85, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork 'drażyć w drzewie otwór przy pomocy dłuta', 'wydrażać, wygrzebywać coś dziobem, o ptakach', 'wolno, powoli, opieszale robić; źle gonić (o psie myśliwskim)', 'łuskać rośliny strączkowe', por. u L. *dłubać* co 'jedząc obierać': dłuź to skrzydełko (z Troca), stpol. od XV w. 'rzeźbić', w XVI w. 'dziobać' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dial. też *dyubió* te *żuri* v desce *dyútym* 'drażą dłućem dziury w desce' (Górniewicz o. c.), dłuź. *dłupaś* (: *dłupaś*) -*pju* : dial. -*pam* 'żłobić, wydrażać otwór, dziurę; żłobić wydrażać czymś ostrym np. dziobem, dłućem, pazurem; drażyć przy pomocy dłuta, wyciosować', 'skubać, rwać, zdzierać palcami', por. np. łompuchowe łopena *dłypju* 'obrywam liście szczawiu' (Muka), głuź. *doł-bac* -*bam* 'drażyć, wydrażać, dłućać' (Zeman), *dołpac* -*pam* 'kłuć, wydrażać dłućem' (ib.), *dypać* -*pam* (o postaci tej p. Muka HLF 128) 'dziobać, wyżłabiać dłućem', u Pfuħla też np. *dżeru dypać* 'wydrażać dziurę', czes. *dloubati* -*bám* : -*bu* -*beš* 'grzebać, dłućać w czym; szturchać coś; niepokoić kogo, dokuczać komu', 'wytrwale, usilnie nad czym pracować', arch. *dlubati* -*bu* : -*bám* 'drażyć, dłućać, grzebać' (Přír. slov.), dial. *dloubat* : *dlubać* 'drażyć, dłućać', 'niepokoić kogo' (Bartoš DSM, Lamprecht Opava, Gregor Slavbuč.), por. też *dlatat díru* 'drażyć dziurę', stezes. *kamenie dlaba, dřěvo dlaba* 'obrabia, ociosuje kamienie, drzewo', sła. *dlat' -be* 'szturchać, trącać, uderzać', u Kálala 'drażyć, wydrażać, wydłubywać', dial. *dlubat* : *dlubac* -*bju* 'ts.; grzebać np. w ziemi', 'szturchać, trącać, uderzać', 'majstrować przy czym; robić co powoli, guzdrać się' (SSJ, Kálal, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Búkk-Gebirge), *dlatat* 'otwór do drewa' 'robić, drażyć dziurę w drzewie';

sła. dial. *dólbati* -*bam* 'drażyć, dłućać; kopać, ryć; kłuć' (Pleteršnik), *dólbsti* z *dletom* 'drażyć, wydrażać dłućem', *dólbsti les* 'drażyć drzewo', *dólbsti kameněke* iz zidu 'wyciągać, wydobywać kamienie ze ściany', sch. u Stulicia *dubati* *dubam* 'drażyć, dłućać' (RJAZ), dial. czakaw. *dálat* 'kopać ziemię' (HDZ I 156: Susak), *dělat* 'drażyć, wydrażać, dłućać, żłobić' (Tentor JF V 204: Cres), *dúběm rupu* 'drażę otwór, dziurę', *jamu dúbí* 'draży jamę', *dúbao je kamen* 'drażył w kamieniu', *vodopad dúbě svoje korito* 'wodospad draży swoje koryto', kad *se dúbě korita* 'kiedy wydraża się koryta', bułg. *дълбѣя -бѣем* 'drażyć, żłobić, dłućać w drewnie, kamieniu w celu zrobienia otworu, dziury, fugi itp.; kopać, ryć w ziemi', dial. *длѣбам (злѣбам)* 'drażyć, żłobić, robić dziurę, otwór', np. Gerov, BDial. III 58: Ichtiman, przen. u Gerova 'natarczywie żądać czego, niepokoić kogo, aby uzyskać co od niego; dokuczać, męczyć, dręczyć', *дълбѣ дѣрсѣм* 'draży drzewo' (Stojkov Banat);

strus. *длатом съдѣлѣе* 'dłućem wydrażył' (Srezn.), ros. dial. *долбѣть -баю* 'drażyć dłućem; robić otwory, dziury przez nacinanie i drażenie np. drewna', 'uderzać dziobem, dziobać, o ptakach; uderzać, tłuc' (Dal, SRNG np. nowogrodzkie, pskowskie, twerskie), ros. *долбѣть долотом* 'drażyć dłućem', *дырки долбѣть* 'robić, drażyć dziury', *долбѣть камен* 'draży kamień', *долбѣть дерево, деревѣя* 'drażył drzewo, drzewa, o dzieciociele', *корыто долбѣть* 'wydrażać koryto', ukr. *досбѣти -бѣю* 'uderzając po czymś, drażąc w czymś robić otwór, zagłębienie; odrywać, odłamywać kawałki od głównej części', 'dziobać, o ptakach; rozbijać dziobem', 'obrabiać, drażyć, wydłubywać dłućem, siekierą środek czego', przen. pot. 'długo i uparcie dobijać się do celu; nie-

ustannie i dokuczliwie powtarzając to samo, dopominać się o coś; ślęzczeć nad czymś, powtarzać w koło, dial. też 'grzebać, dłubać np. w nosie' (Hrinčenko), przen. 'mówić wiele nadaremno' (Zel.), *дoвбáти ямку* 'drażyć dziurkę, jamkę', *вoдa дoвбá камiнь* 'woda draży kamień', *дятлi дoвбáють дeрeвa* 'dzięcioły drażą w drzewach, wydrażają drzewa', (он) *дoвбáе кoрyтцe* '(on) wydraża, robi korytko', brus. dial. *дaўбáць* 'silnie uderzać czymś ostrym; uderzać dziobem, dziobać, wydziobywać' (Rastorguev Brjansk), por. też brus. *дз'ўбáць* (nagłos pod wpływem *дз'ўбaць* 'dziobać, wydziobywać, o ptakach; uderzać, drażyć') 'ts.', dial. także 'pić, jeść', 'robić coś powoli; wykonywać żmudną, jednostajną pracę' (Jurčanka Mscisl.), *дблaтaм дз'аўбáць дб'рк'и, дблaтoм вьдз'б'ўбaць* 'дз'ур'у' 'dłutem drażą otwory, dziurki, dłutem wydrażają dziurę' (Scjaškovič Grodno). ~

дŁ'batī sę: ~ pol. *dłubać się* 'gmerać, grzebać się' od XVI w., 'robić coś powoli; lenić się, ociążać się w pracy', też dial. np. Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, dawne 'drapać się, skrobać się np. po głowie', 'drapać się z trudem, powoli dostawać się dokąd' (L., Rzeczek SDP), głuź. *дыраць so* 'wykluwać się z jajka, wylęgać się', czes. *dlobati se* 'szperać, gmerać w czym; ślęzczeć nad czym', 'guzdrać się, zwlekać';

bułg. *дълбáя се* pass. do *дълбáя* 'dostawać się w głąb czegoś, grzebać się', u Gerova też 'drapać się, skrobać się';

ukr. *дoвбáтис'я* 'grzebiąc, ryjąc doszukiwać się czego, dochodzić do czego', 'zajmować się żmudną pracą; robić coś długo, powoli albo nieumiejętnie; guzdrać się, marudzić'.

Iter. do *delti* *dŁ'bq* o budowie zob. I 44, 47. Formy praes. *dŁ'bq* i *dŁ'b'q* (suf. -je- alternuje nierządkiem z -e-) pochodzą z pierwotnego podstawowego *delti* *dŁ'bq*.
W. S. — F. S.

dŁ'becha, częściej dem. *dŁ'beŕka* wsch. 'pałka, drewniany młotek do pobijania, pobijak', przen. o człowieku głupim 'dureń, bałwan'

~ ros. dial. *дoлбéxa* 'drewniany młotek, pobijak' (Dal, SRNG: Twer), ukr. rzadkie *дoвбéxa* 'drewniany młotek, pałka', 'o człowieku głupim, dureń, bałwan' (SUM, Hrinčenko). ~

Dem. *dŁ'beŕka*: ~ ros. dial. *дoлбéука* 'drewniany młotek, pobijak', 'klocek, odłamek polana', 'łódka wydtubana z jednego pnia', 'dureń, bałwan' (SRNG, Dal), ukr. *дoвбéука* 'drewniany młotek, pałka', 'dureń, bałwan' (SUM, Hrinčenko, Lysenko SPH), brus. pot. i dial. *дaўбéука* (u Nosoviča *дoвбéука*) 'drewniany młotek, pobijak, pałka' (np. 'pałka do tłuczenia ziemniaków', Scjaškovič Grodno), 'dureń, bałwan' (BRS, Bjałŕkevič Mohylew, Ŗaternik Červ., Rastorguev Brjansk). ~

Por. ros. dial. *дoлбéуиць -уи -уиуиць* 'dłubać, złobić' (SRNG: Twer).

Ekspresywne nomen instrumenti od *dŁ'bq* *delti*, *dŁ'batī*, o suf. -echa zob. I 72—3. Co do rozwoju znaczenia zob. *dŁ'b'n'a*. O znaczeniu 'dureń, bałwan' p. *dervo*.
W. B.

dŁ'benica zob. *dŁ'benŕka*

dŁ'benŕka pŁd., wsch. : pŁd. *dŁ'benica* : pŁn. *dŁ'banŕka* : pŁd., wsch. *dŁ'banŕŕ* *dŁ'banŕoa* 'coś wydrażonego, wydłubanego z jednego kawałka drzewa, zwykle prymitywne rybackie czółno, łódka', rzadziej 'naczynie, koryto, beczułka, ul, łyżka'

dł'benka: ~ sło. *dóbenka* 'prymitywne czółno wydłubane z jednego pnia' (SSKJ);

brus. dial. *даўбёнка* 'naczynie wydrążone z jednego kawałka drewna' (BRS). ~

dł'benica: ~ sło. rzadkie *dolbenica* 'prymitywne czółno wydłubane z jednego pnia' (SSKJ), sch. dial. z Dubrownika *dubènica* 'ul wydrążony z pnia drzewa' (Vuk, RSAN; poświadczone już u Stulicia, RJAZ), 'zbiornik na wodę wydrążony w nieprzemakalnej glebie, służący do zbierania wody deszczowej na terenach suchych' (RSAN). ~

dł'banika: ~ pol. *dlubanka* 'łódź zrobiona z jednego pnia, odpowiednio wydrążonego i ociosanego' (SJP PAN), dial. *dyubanki* 'obuwie dłubane w drzewie' (Maciejewski Chełm.-dobrz.), *dyubanka* 'kłonica tylna' (MAGP I cz. II 99), *dlubanki* 'deski w wozie do gnoju, gnojówki, gnojownicy' (SWil., SW bez źródła i kwalifikatora);

ukr. *dósbánka* 'przedmiot wydłubany, wydrążony z jednego kawałka drzewa, np. czółno, drewniana łyżka' (SUM), dial. *dósbánka* 'drewniana łyżka' (Leks. Bjul. II 78), poleskie *dósbánka* 'wysokie drewniane naczynie cylindrycznego kształtu, bez obręczy, służące do przechowywania miodu' (Leks. Poleszja 329), brus. dial. *даўбáнка* 'łódka wydrążona z pnia dębu' (BMM III 244). ~

Por. sła. ludowe *dlabanka* 'wydłubane lub wypalone naczynie z drewna': *dolbati*, p. *dolbiti*.

dł'banьcь: ~ sch. dial. *dubánac -nea* (: *dubánce* n.) 'zagłębienie, dół wydrążony przez prąd wodny np. w dnie rzeki, wir' (RSAN);

ros. dial. *дóлбанеу -нця* 'prymitywne czółno' (SRNG: Pskowskie). ~

Por. sła. ludowe *dlabanec* zwykle pl. *dlabance* 'trzaski, które powstają przy dłubaniu, drążeniu' (SSJ).

Por. też *dł'b'enska* (partic. *dł'bi-enz* < *dł'biti*, zob.): ros. dial. *долблѣнка* 'naczynie wydrążone z drzewa, służące do przechowywania czegoś, np. korytko, lipowa beczulka z wstawionym dnem', 'niewielka łódka, czółno rybackie wydłubane z całego pnia, zwykle z dębu', 'ul wydrążony z drzewa', 'łyżka wydrążona z drzewa' (SSRJ, Dal, SRNG, Mirtov Don., SRSO), por. też substantywizowane partic. *дóлблена* 'drążona łódka' (SRNG) i stpol. XVI w. koryta *dlubane* (SP XVI IBL).

Substantywizowane przy pomocy suf. *-zka, -ica, -ьць* (p. I 94, 98—100) partic. *dł'b-enz* < *dł'bo* *dł'ti*, *dł'ba-nz* < *dł'bati*. O prymitywnych czółnach wyrabianych z całych pni drzewnych jako o prastarym wytworze ludzkiej kultury p. Moszyński KLS I² 682—6. Por. *čl'nz*: lit. *kėlmas* 'pień drzewa'.
T. Sz.

dł'bens f. zach., pld. 'głębia, przepaść'

~ dłuż. dial. *dlušeń -ni* f. : *dlušeń -ni* 'głębia, przepaść' (o nieregularnym *-ly-* p. Mucke HLF 128);

bułg. dial. *длѣбинъ* f. 'głębia' (Gerov). ~

Może z pierwotnego **dł'b-menъ* do *dł'bokъ* i dalej do *dł'bo delti*. Co do budowy por. *qzmenъ* w strus. *uzmenъ* 'cieśnina': *qzskъ* 'wąski' (I 126). Różnica między postaciami dłuż. i bułg. sprowadzałaby się więc do odmiennej realizacji uproszczenia grupy spółgłoskowej. Niepewne. Bułg. *длѣбинъ* f. może nawiązywać też do *длѣбинá* (p. *dł'bina*), por. też dłuż. *dlumiń -ni* f. 'głębia, przepaść'.
F. S.

dł'beška zob. dł'becha

dł'bidło zob. dł'badło

dł'bina zach. i pld. 'wydrążenie, coś wydrążonego; wydłubana, wydrążona dziura', 'głębina, głębia, przepaść'

~ czes. dawne *dlubina* 'jamka, dziurka' (Jungmann z Dobrowskiego); sło. *dolbina* 'wydłubana, wydrążona dziura', 'wnęka' (Pleteršnik, SSKJ), sch. *dubina* acc. sg. *dūbinu* : *dubinu*, dial. *dumbina* (z sekundarnym -m- jak w *dumbok*, Skok ER I 450, por. jednak niżej *dłqbina*) 'głębina, głębia; wertykalna odległość od powierzchni do dna czegoś', 'wielka odległość w czasie, dawna przeszłość' (RSAN, też u Vuka 'profunditas', poświadczone już w XV w.), bułg. *дълбина* 'głębokość, głębia', 'dno' (RBKE), dial. *дълбина* 'głębokie miejsce' (Gerov), *дъл'бинѣ* 'ts.', 'odległość od powierzchni do dna, głębia' (Stojkov Banat), maced. dial. *долбина*, *дълбина* 'głębokość, głębia, głębia' (Vidoeski Kumanovo). ~

Por. 1. *dłqbina*: maced. *дълбина* 'głębokość, głębia, głębia'. Tu prawdopodobnie należy i dłuż. dial. *dlymina* : *dłumina* 'ts.', por. *dlym*: *dłum*, p. *dł'bz*, *dł'bokz*. Zob. *dłqbokz* : *dł'bokz*.

2. *dlybina*: maced. dial. *длбйна* 'ts.' (Vidoeski l. c.). Zob. *dlybokz* s. v. *dł'bokz*.

Z pld.słow.: rum. dial. z Banatu *dulbină* (z bułg. *дълбина*), poza tym z substytucją rum. suf. -oană *dilboană* (Skok l. c. 450—1).

Abstractum od adi. *dł'bokz*, budowa jak w *glqbina*, *soldina*, *dalina* p. I 120—1. T. Sz. — F. S.

dł'biti *dł'b'q* pld. i wsch. 'drażyć, robić otwory, zagłębienia, żłobić'

~ sch. *dūbiti dūbim* 'drażyć, dłubać np. pień drzewa', 'iść coraz głębiej; drażyć coraz głębiej' (RSAN), bułg. u Gerova *длъбѣ -біиу* 'drażyć, dłubać'; ros. *долбѣтъ долблѣ -біиу* 'drażyć, dłubać, żłobić; kuć; uderzać po czymś, przebijając otwory, robiąc zagłębienia', 'dziobać', pot. 'wbijać komu do głowy, powtarzać w kółko to samo; uczyć się na pamięć', brus. dial. *досбіиу -блѣ -біиу* 'drażyć, dłubać ostrzem otwór, dziurę', 'powtarzać, przypominać komuś' (Nosovič). ~

Denominativum od *dł'bz*, por. też *dł'bokz*. O budowie zob. I 57. Nie można wykluczyć też przekształcenia pierwotnego iter. *dolbiti* pod wpływem *dł'batī* *dł'baję*. W. S. — F. S.

dł'bnatъ *dł'bnata* *dł'bnato* zach. i pld. 'dłubany, wydłubany, wydrążony'

~ stczes. *dlubnatý* 'dłubany, wydłubany, wydrążony, pusty' (Gebauer Sl., Jungmann), sła. *dlubnatý* 'ts.' (Kálal);

por. bułg. *едлъбнат* 'wglębiony, wklęsły, zapadły'. ~

Derywat od *dł'bnoti*. Por. też adi. *dł'binz*. W. B.

dł'bnoti *dł'bnq* 'wydrążyć otwór, wydłubać dziurę', przen. 'szturechnąć, dźgnąć, uderzyć' ptn.

~ dłuż. *dlypnus -nu* 'wydrążyć otwór; wydrążyć, wyźłobić zagłębienie, dziurę np. dłutem, pazurem', 'oderwać palcami np. liście od łodygi', por. też *dlybnuš* 'popchnąć, trącić; uderzyć', głuź. *dlypnýé -pnu* 'wyźłobić dłutem; dziobnąć', *dlypnýé so* 'wykluc się z jajka, wylęgnąć się', czes. *dloubnouti -bnem*

'szturchnąć, dźgnąć', 'dokuczyć komuś, dobrać się do kogo', dial. *dtubnuč* 'wydrażyć, wydłubać', 'nie dać komuś spokoju' (Lamprecht Opava), sła. *dlbnúti* -*bnem* 'szturchnąć, dźgnąć', też dial. np. Kálal;

bułg. dial. *длѣбнем* 'wydrażyć, wydłubać otwór, dziurę' (Umlenski Kjustendil), maced. *длабне* 'ts.';

ros. dawne *долблѣть -бнѣ* 'wydrażyć, wydłubać np. dłutem otwór, dziurę' (SSRJ z Sokołowa r. 1834), też u Dala, ukr. *довбнѣти -бнѣ* 'wydrażając zrobić otwór, zagłębienie; dziobnąć, wydłubać dziobem; zrobić coś przez drażenie dłutem, siekierą'. ~

Por. nowsze intensiva: ros. *долбануть -нѣ* 'uderzyć mocno, stuknąć', 'wypić haustem np. alkohol' (SSRJ), dial. 'uderzyć mocno, boleśnie' (np. Slovarъ Rjazan., Mirtov Don.), ukr. *довбонѣти -нѣ* 'wydrażyć; dziobnąć', 'uderzyć mocno' (SUM), brus. dial. *даўбануть* 'uderzyć mocno czymś ostrym', 'dziobnąć, o ptakach' (Rastorguev Brjansk).

Perf. do *dľ'bo delti, dľ'ti, dľ'bati*, o budowie zob. I 44—5. W. S.

dľ'bokъ *dľ'boka dľ'boko* compar. *dľ'b'ęjъ*, zach. i pld. **dlqbokъ** *dlqboka dlqboko*, pld. **dlybokъ** *dlyboka dlyboko* 'mający dużą odległość od powierzchni do dna; znajdujący się w znacznej odległości od powierzchni, będący daleko w dole, głęboki, profundus'

dľ'bokъ: ~ dłuż. dawne XVI—XVII w. *dlyboki, dloboki* (o refleksach *l* w luz. p. Mucke HLF 128) 'głęboki, profundus' (Muka, Fasske Vetschau);

sch. *dubok dubōka dubōko*: *duboki* comp. *dubljti*, w postaci *Dľboki* Potokъ NW i NM już w r. 1330, dial. *dumbok* (RSAN; według Skoka ER I 450 z wstawnym *m* przed *b* czakaw. z Istrii i Dalmacji, w takiej postaci już w XVI w., p. jednak niżej *dlqbokъ*) 'głęboki, profundus', bułg. *длѣбок* 'ts.', dial. też *дѣбок* zach. (BER I 455), również w NM, np. *Длѣбок* дол, трап, пѣт, *Длѣбоки* пряслап, *Длѣбока* пропаст (Коваѣев Trojan 134, tenże MNGabr. 103), maced. dial. *длѣбок, далѣбок, длѣбок, дѣбок* 'głęboki, profundus' (Vidoeski Kumanovo 56). ~

Ze słow.: gr. NM *Δελβοτζίανους* zapis z r. 1152 w rękopisie z XV w. = **Dľbočane* (Vasmer SG 231).

dlqbokъ: ~ maced. *длабок* 'głęboki, profundus' (RMJ), dial. *dlambók dlam-bóka dlambóku* 'ts.', *dlambók* čuw'äk 'skryty człowiek' (Małeckí SW), kostur-skie *dlambok* np. *dlamboko* more dno nema (SI VI 649).

Na prapostać *dlqbokъ* wydają się wskazywać także dłuż. *dlumoki*, dial. *dlumoki, dlomoki* 'głęboki, profundus', głuź. dial. *dlumoki* comp. *dlumšy* 'ts.' (Zeman, Michalk Neustadt, Schroeder Schleife), p. też *dľ'bz, dľ'bina* (**dlumbok?*, **dľymbok?*; nie można jednak wykluczyć kontaminacji *dľ'bokъ* z *glqbokъ*, por. Brandt RFV XXI 220). ~

dlybokъ: ~ serb. dial. *dľibok* 'głęboki, profundus' (Tomanović JF XVII 207), bułg. dial. *длѣбок* 'ts.' (BDial. II 152: Rodopy, III 58: Ichtiman), też w NM z Rodopów np. *Длѣбок* прѣслуп, *Длѣбока* падѣна (Christov Madan 181), maced. dial. *длѣбок* 'ts.', również w NM np. *Длѣбоки* Дѣл, *Длѣбока* Прѣслуп (Vidoeski I. c.). ~

Por. z uproszczeniem *dli* > *di*:- sch. dial. np. kajkaw., czakaw. (Skok I. c.), sztokaw. *dibók dibóka, dibóki dibóka*, w NT *Dľboki potok* (Elezović Kos.-Met.), również z wstawnym *-m-* *dimbok* 'ts.' (por. wyżej *dumbok*), maced. dial. *дибок* 'ts.' (Vidoeski I. c.).

Odpierwiastkowy derywat prymarny do *dľ'bo delti* 'drażyć, złościć, wy-

drażać'. Budowa i semantyka jak w *głobokz*, por. też *vysokz*, *širokz*, *dal'ekz*, *žestokz* (o semantyce tej grupy p. Trubeckoj BSL XXIV 133). Dial. warianty *dłobokz*, *dlybokz* tłumaczy kontaminacja z synonimicznymi *głobokz*, *glybokz*. — Przyjmowano też możliwość przekształceń z *głobokz*, *głbokz* : *głobokz* pod wpływem adideacji do *dł'boq delti* (Meillet IF V 333, Berneker SEW I 251, BER I 455, Vaillant GC II 574). Ze względu na geografie wyrazów mało prawdopodobne.

Berneker SEW I 251, Brandt RFV XXI 220, Sławski SE I 290, Skok ER I 450—1, Pokorny IEW 246. T. Sz. — F. S.

dł'bunz wsch. 'kto dłubie, wydłubuje', 'dzięcioł, Picus'

~ ros. dial. pskowskie *долбун долбунá* 'dzięcioł' (SRNG), ukr. dial. *дoвбу́н довбу́на* 'kto dłubie, wydłubuje', 'dzięcioł' (Hrinčenko), brus. NO *Даўбу́н* (Biryla BA). ~

Nomen agentis z suf. *-unz* do *dł'boq delti* (*dł'ti*), *dł'bati*. O suf. *-unz* p. I 134—5. M. Ś.

dł'bz *dł'ba* pld. 'wydrążenie, zagłębienie, coś wydrążonego, dziura, jama, rozpadlina, cavus, cavum'

~ śl. *dóbb -ba* 'wydrążenie' (kladni *dobb* pri stopi), 'jakieś nacięcie, rowek na nasadzie czopa' (Pleteršnik, dziś rzadkie, SSKJ), sch. dial. *dúb dúba* (: f. *dúb dúbí*) 'dziura, jama', 'rodzaj ula wydrążonego w pniu' (RSAN), dawne XVIII w. (Jambrešić) *dub* m. 'dziura, jama, cavus' (RJAZ), bułg. dial. *дуб* m. 'zagłębienie, jama, rozpadlina' (Gerov). ~

Por. dłuż. stare *dlyb -bi* f. 'głębia, przepaść' (zdaje się wskazywać na pierwotne abstractum *dł'bz*), dziś *dlym -mi*, *dłum -mi* 'ts.', głuż. *dlym* m. 'ts.' (por. *dłob-* s. v. *dł'bokz* i Muka I 170).

Nowszy derywat od *dł'boq delti*, *dł'bajq dl'bati*, zob. archaiczne *dolbz*. Na większy pierwotny zasięg wskazuje compositum *ka-dł'bz*.

P. *dł'bokz*, *dł'bina*.

T. Sz.

dł'bysz *dł'byszca* pld. i wsch. 'kto draży, wydłubuje'

~ śl. *dóbbec -bca* 'grawer' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dúbac -pca* 'kto wydrąza koryta, czółna itp.', też NO *Dubac* (RSAN);

ros. dial. jako przerwisko *долбёц* (okolice Kaługi, SRNG).

Por. z pierwotnym suf. *-szkz*: pol. dial. *dłubek* m. f. 'powolny guzdrała' (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), 'człowiek umiejący coś zrobić, naprawić, zmajstrować' (Szymczak l. c.), w Kieleckiem 'dzięcioł' (Dejna AGK m. 496). ~

Nomen agentis z suf. *-ysz* (: *-szkz*) od *dł'boq delti*, *dł'ti*, *dł'bati*. Por. też synonimiczne *dł'bačz*, *dł'bakz*.

Zaświadczone też *dł'bzskz* (: *dł'bzysz*) w znaczeniu nomina acti (por. pol. dial. *dłubek* 'złób', Zaręba AJŚ III m. 251, głuż. *dypk* 'punkt, kropka', sch. *dúbak -pka* 'wyżłobienie; nisza'; sch. dial. *dúbac -pca* 'udubljenje koje izvrtil vodeni tok' i 'głęboki, stromy parów') — to deminutiwa od *dł'bz*, zob. I 100. M. Ś.

dł'bysz *dł'byszca* *dł'byszno* 'związany z dłubaniem, służący do dłubania; dłubany, wydłubany'

~ czes. *dłubný* 'dłubany, o łodzi' (Jungmann). ~

Adi. postulowane przede wszystkim przez derywaty:

1. psł. *dł'byn'a* (zob.);
  2. ros. dial. *дóлбень -бня* 'dzieciół', 'tępy człowiek', *долбенёк -нька* 'dzieciół' (SRNG), brus. dial. *дóвбёнъ -бёнъ* 'dureń, bałwan' (Nosovič), może też *даўбёнъ* 'jar, parów' (Žučkevič KTSB 103);
  3. śl. *dołbnják* 'nóż do dłubania, wydłubywania' (Pleteršnik, SSKJ), ros. dial. *долбняк -ка* 'trumna' (SRNG);
  4. stczes. *dłubnicé* 'pałka (do pobijania)', Gebauer Sl.
- Adi. do *dł'byq deli*, *dł'bati* z suf. *-ьнз*. Zob. *dł'bnatz*. W. B.

dł'byn'a 'dłubanie, złobienie, obrabianie dłutem', 'coś wydłubanego, wydrążonego' (np. 'dłubane naczynie, koryto'), 'coś związanego z dłubaniem, złobieniem, obróbką dłutem' ('narzędzie do obrabiania drewna, rodzaj dłuta lub siekiery ciesielskiej': 'pałka, drewniany młotek do pobijania dłuta przy obróbce drewna; drewniany młot, pobijak np. do pobijania klinów przy rozłupywaniu kłoców, do wbijania pali, kołków'), przen. pld.-wsch. 'człowiek niezgrabny, nieokrzesany, głupi, bałwan, dureń'

~ pol. NW *Dłubnia* (Hydronimia Wisły 16), stczes. *dłubně* 'pałka (do pobijania)' od XIV w., w XVI w. 'przrząd do dłubania drewna', też NW (Gebauer Sl.); śl. *dółbnja* 'obrabianie dłutem, dłubanie' (Pleteršnik), bułg. dial. *длѣбня* 'narzędzie do wbijania kołków w ziemię; duży drewniany młot do pobijania klinów przy rąbaniu drzewa' (Gerov, BDial. IV 198: Trojan, VII 34: Elena), u Gerova też 'dłubanie', 'nieokrzesany, prymitywny człowiek' (BDial. IV 198);

ros. *долбня* 'drewniany młot do wbijania klinów przy rozłupywaniu kłoców; kłoc do wbijania pali, ubijania ziemi', 'szerokie dłuto ciesielskie', też przen. 'mechaniczne uczenie się, wkuwanie', o 'tępyim człowieku', dial. także 'pałka' (SSRJ, Dal, SRNG), ukr. *дóвбня* 'wielki drewniany młot, drewniana pałka np. do wbijania pali, zabijania zwierząt' (już w XVIII w., Tymčenko), też o 'nierozgarniętym, wielkim człowieku', dial. *дóвбн'а* 'kłoda, na której się łupie, rąbie drewno' (Dzendzelivskýj Zakarp. II m. 230), brus. *дóўбня* (dial. też *даўбня*) 'drewniany młot, pałka np. do wbijania pali, kołków; pałka do zabijania zwierząt', dial. 'kłoda do rozbijania, kruszenia kamieni, ubijania ziemi' (Rastorguev Brjansk), także o 'głupim, niezgrabnym człowieku, bałwan' (BRS, Nosovič, Scjaškovič Grodno, Šaternik Červ., BMM III 244: Homel). ~

Por. czes. *dłubna* 'obła siekiera ciesielska' (Přír. slov.), stczes. *dłubna* = *dłubně* (Gebauer Sl.).

Pierwotne abstractum od adi. *dł'bynz* (zob.) z suf. *-ja* (p. I 82), wtórnie skonkretyzowane: 'coś wydłubanego, wyzłobionego, np. naczynie, koryto': 'coś związanego z dłubaniem, złobieniem, obróbką dłutem' ('narzędzie do dłubania': 'pałka, drewniany młotek do pobijania dłuta' > 'pałka do pobijania, pobijak'), o rozwoju znaczenia por. Machek ES² 119. — O znaczeniu 'człowiek niezgrabny, nieokrzesany, głupi, bałwan, dureń' p. *dervo*. W. B.

dł'gać *dł'gaća* 'wysoki człowiek, dryblas, longurio': 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ pol. NO *Długacz* (Rospond SNŚ I 189), dial. kasz. *długáč -ća* 'dryblas, dragał' (Syhta SK), głuz. *dołhać -ća* 'człowiek wysoki, dryblas', czes. dial.

dlúháček, dlóháček 'długi nóż kuchenny', 'rodzaj placka' (Bartoš DSM, Kott Dod. DSM, Gregor Slav.-buč.);

sł. *dołgáč* m. 'wielki, wysoki człowiek' (Pleteršnik), bułg. dial. *долгач* m. 'ts.' (Gerov Dop., Mladenov BTR, też *долгачу*, BDial. I 81: Strandža), maced. *долгач* m. 'ts.', 'odmiana fasoli z podłużnymi ziarnami' (RMJ); ros. dial. *долгач* -чá : -чý 'długie nieprzepełowane klocki, przeznaczone na opał' (SRSO Dop.; por. NO *Долгачёв*), brus. NO *Даўгачу* (Biryla BA 127: 'wysoki człowiek'), dial. *даўгачу* -чá 'belka pod samym dachem w nie ogrzewanych budynkach' (Šaternik Červ.). ~

Por. 1. sch. dial. *dūgača* 'odmiana podługowatych fig', 'długa koszula' (RJAZ, RSAN), NM *Dugače* f. pl. (RJAZ), bułg. NT *Дългача* (*Дългаче*), Kovačev MNGabr. 103, maced. NM *Длгача* (Vidoeski Kumanovo 55);

2. sch. adi. *dūgačak* 'dość długi, stosunkowo długi', p. *dĭ'gokz*;

3. paralelny derywat z suf. -uč': bułg. *долгач* m. 'wysoki człowiek, dryblas' (Mladenov BTR).

Od *dĭ'gъ*, o suf. -ač'ь zob. I 102. — W poszczególnych językach słow. poświadczone subst. *dĭ'gaks* (o budowie zob. I 89), może pierwotna podstawa tego wyrazu: głuź. *dołhak* -ka 'wysoki człowiek', 'zmija' (Pfuhl), steczes. od XIV w. *dluhák* -ka 'wysoki człowiek, longinus' (też NO), 'zmija, wąż' (Gebauer Sl.).

W. B.

dĭ'gajъ dĭ'gaja 'człowiek wysokiego wzrostu, dryblas, drałgal, longurio'

~ stpol. NO *Długaj* z r. 1460 (SSNO), dial. kasz. *dĭ'ugaja* m. i f. 'dryblas, drałgal', z Kociewia *dtugaja* 'ts.' (Sychta SK);

sch. NO *Dūgaja* (RSAN), NM *Dugaja* f., np. ziemia u *Dugaji* (RJAZ);

ros. dial. *долгачу* 'człowiek wysokiego wzrostu' (Dal). ~

Por. 1. pol. dial. kasz. *dĭ'ugajca* m., *dĭ'ugajec* -jca m., z Kociewia *dtugajca* 'dryblas, drałgal' (Sychta SK).

2. Na wyraz ten wskazują też zapewne: czes. dial. *dlúhajzný* 'bardzo długi' (Kott Dod. DSM), sch. dial. *dūgājla* m. 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (RSAN).

3. Nie należy tu jednak chyba sch. dial. *dugājlija* m. i *dugājlija* m. 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (z nawarstwionym suf. tur., zob. Stachowski ZUJ XXVII 44, o wyrazie Skok ER I 452).

Od *dĭ'gъ*, o suf. -ajъ p. I 88.

T. Sz.

dĭ'gal'ь dĭ'gal'a 'wysoki człowiek, dryblas, longurio' : 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ pol. dial. *dlugal* -la 'człowiek wysoki i chudy' (Pluta Dzierżysławice: *dugouł*), kasz. *dtugal* -la 'dryblas, drałgal' (Sychta SK);

ukr. dial. *довгаль* -лѧ 'wysoki, chudy człowiek', 'młotek kowalski z ostrym i długim szpicem' (Żel., Hrinčenko, Lysenko SPH), też NO *Довгаль* (Redko, Sučasni ukr. prizvyščá, 1966, 110), brus. dial. *даўгаль*, *дўгаль* 'wysoki człowiek', NO *Доўгаль*, *Даўгалёвіч* (Biryla BA 127), poleskie *доўгал* m. 'длинное бревно, на которое кладут балки; длинные брусья, которые кладут на верхний венец' (Leks. Poleszja 135). ~

Zasięg wyrazu powiększa się przy uwzględnieniu formacji z suf. nawarstwionymi na podstawowe -al'ь: 1. sch. dial. *dugaljtnac* -nea 'rodzaj kurtki', *dūgājlija* 'długa strzelba; nawój w krosnach', *dugājlija* 'rodzaj haftu', NO *Dūgalič*, *Dūgalič* (RSAN);

2. brus. NO *Даўгала, Даўгяла* (Biryla BA 126—7);

3. pol. dial. *długalki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP).

Por. z innymi suf. z *-l-*: 1. brus. dial. *даўгяла* m. i f. 'wysoki człowiek' (NS 286), ukr. dial. *довгилєнний* 'bardzo długi' (Leks. Bjul. II 78), *довгилєцький* 'zbyt długi' (Leks. Bjul. VI 25);

2. ukr. dial. *довгєла, довгєля* m., f. 'wysoki, chudy człowiek, dryblas' (Hrinčenko, Bilećkuj-Nosenko), brus. dial. *даўгєль* m. 'ts.' (Scjaškovič Grodno), też NO *Даўгєль, Дўгєль* (Biryla BA 127);

3. sch. dawne XVIII w. *dugoljat* : *dugoljast* 'podługowaty, podłużny' (R.JAZ, dziś czakaw. *dūgoljat*, Jurišić Vrgada).

Od *dl'gъ*, o suf. *-al'ь* zob. I 108.

Por. *dl'gul'a*.

W. B.

dl'ganъ dl'gana : **dl'gan'ь dl'gan'a** 'coś długiego, wyróżniającego się, charakteryzującego się długością', przede wszystkim 'człowiek wyróżniający się wzrostem, wysoki i szczupły człowiek, dryblas, draгал, longurio'

~ pol. NO *Długan* (Rospond SNŚ I 189: XVIII w.), pomorska NW, NT *Dolgań w niem. *Dolgen* (już 1322 r., p. Witkowski, Die Ortsnamen des Kreises Stralsund, 1965, 39—40), stłuż. NO *Dołgan* (Witkowski o. c. 40), głuz. u Pfuhla *dołhan -na* 'wysoki człowiek; coś długiego', czes. *dlouhán -na* 'wysoki, chudy człowiek' (też dial., Gregor Slav.-buč.: *dlóhán*; także *dlóháne* 'nóz kuchenny', Kopečný Určice), u Jungmanna *dlouhaň -ně* 'draгал, longurio', sła. *dlháň -ňa* 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (też u Kálala);

słе. *dolgán, dolgán -ana* 'bardzo wysoki, chudy człowiek' (też u Pleteršnika), sch. dial. *dūgan* m. imię wołu (RSAN);

strus. NO *Dolgan* (p. Witkowski o. c. 40), ros. dial. *долгán -на* 'wysoki człowiek', *долгán -на* 'komar' (SRNG), NW *Долгань* (Vasmer SchSA II 774), ukr. dial. *довгáнь -ня* 'wysoki, chudy człowiek' (Żel., Hrinčenko, Leks. Bjul. II 78), też NO *Довгán, Довгáнь* (Redko, Sučasni ukr. prizvyšča, 1966, 111). ~

Por. derywaty: 1. głuz. *dołhanka* 'długa gruszka' (Pfuhl 1064), ros. dial. *долганець -ниця* 'odmiana lnu z długimi włóknami' (SRNG);

2. sła. *dlhaňa* 'wysoka kobieta', słе. *dolgánja* 'wysoka, chuda kobieta', sch. dial. *dūganja* m. 'bardzo wysoki, chudy człowiek', *dūganja* f. 'dynia zwyczajna (o podługowatych owocach), Cucurbita pepo' (RSAN), ukr. dial. *довгáня* 'padalec, Anguis fragilis' (Żel., Hrinčenko);

3. czes. dial. *dlóhánské* 'bardzo długi' (Gregor l. c.), ros. dial. *долгáнный* 'ts.' (SRNG), ukr. dial. *довганáстий* 'podłużny, wydłużony' (Hrinčenko).

W poszczególnych językach słów. poświędzone są paralelne derywaty z innymi suf.: 1. pol. NO *Długón* (Rospond l. c.), czes. *dlouhoň -ně* 'wysoki człowiek, draгал' (Jungmann), sła. dial. *dlhoň* 'ts.' (Kálal), sch. *dūgonja, dūgonja* 'ts.' (też NO *Dūgonja, Dūgonjić* : *Dūgonjić*, już w XII w. *Dьгоиієь*), dial. 'ten, kto ma długą, wydłużoną twarz', imię wołu (R.JAZ, RSAN), bułg. dial. *дългón* m. 'wysoki człowiek' (BDial. V 115, też *дългón'ко* 'ts.', BDial. I 189, BER I 456), por. też ros. pot. *долгóнек -нька -ко* 'dość długi' (SSRJ);

2. słе. *dolgín -na* 'bardzo wysoki, chudy człowiek', por. także ros. dial. *долгінский* 'bardzo długi' (SRNG).

Od *dl'gъ*, o suf. *-anъ* p. I 130, o postaci *dl'gan'ь* zob. I 132.

Por. *dl'gunъ*.

W. B.

dġ'gan'ъ zob. dġ'ganъ

dġ'gastъ dġ'gasta dġ'gasto : podġ'gastъ 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus'

dġ'gastъ: ~ sła. rzadkie *dlhastý* 'bardzo długi' (SSJ);

sch. *dūgast -ta -to* 'długawy, longulus' od XVI w. (RJAZ);

ukr. *dozácmuï* 'podłużny, wydłużony' (też dial., Hrinčenko, Kmit Bojk., Janów Moszkowce: *d'ouh'astyj*), brus. dial. poleskie *dozácmuï* 'podługowaty' (NS 139). ~

podġ'gastъ: ~ pol. dial. *podługasty* 'podłużny' (Górniewicz Malbork), kasz. *p'odługastī* 'ts.' (Lorentz PW);

sł. *podōlgast -ta -to* 'podłużny' (Pleteršnik, też dial., Tominec Črni vrh), sch. dawne *podugast* 'dość długi, długawy' (RJAZ);

ukr. dial. *nodōzácmuï* 'podłużny, wydłużony' (SUM). ~

Na synonimiczne adi. *dġ'gastъ*, *podġ'gastъ* wskazują: czes. *dlouhatý* 'bardzo długi' (Přír. slov., u Jungmanna 'oblongus'), sł. *podōlgāt -áta* 'podłużny' (Pleteršnik).

Por. 1. bułg. *dlǎžnecst -ma -mo* 'podłużny, podługowaty' (też dial.: *dlǎžnec* 'nie bardzo długi, długawy, przydługi', BDial. II 152: Rodopy, *dlǎžnec -cma* 'podłużny', BDial. VI 167: Pleven), p. też bułg. dial. *dlǎžnavecst*, maced. *долгнавецст* s. v. *dġ'gavъ*;

2. bułg. dial. *dlǎžmānecst -ma -mo* 'podłużny, podługowaty' (Gerov Dop.), maced. *долгманецст* 'ts.' (RMJ), zob. suf. *-manъ*, I 131;

3. pol. dial. kasz. *dluǰināsti* 'trwający znaczny przeciąg czasu' (Syhta SK VII 49, Lorentz PW: *dluǰinosti* 'sehr lange');

4. pol. dial. kasz. *dluǰ'ovnatī* 'podłużny' (Lorentz PW).

Od *dġ'gъ* z suf. *-astъ* (o suf. p. Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40). O pref. *po-* zob. Sławski PF XVIII 2, 429—34.

Por. synonimiczne *dġ'gavъ*, *dġ'govastъ*, *dġ'govitъ*.

W. B.

dġ'gavъ dġ'gava dġ'gavo 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus'

~ pol. *dlugawy* 'trochę długi; podłużny, wydłużony', też dial. 'przydługi, bardzo długi' (Karlówiec SGP), 'dość długi' (Kucała PSM 42), 'podłużny' (Olesch Sankt Annaberg 46), kasz.-sł. *dlǣgavi*, *dlugavi* 'podłużny' (Lorentz PW), czes. rzadkie *dlouhavý* 'podłużny, wydłużony' (Přír. slov.), u Jungmanna też 'powolny, opieszasty', sła. u Kálala *dlhavý* 'podłużny';

ukr. dial. lem. *dozácmuï* 'podłużny, wydłużony' (Hrinčenko).

Na większy pierwotnie zasięg wskazują: 1. substantywizowane adi.: sł. dial. *doġáva* 'długość' (Pleteršnik), sch. XVI w. NT *Dugava* (RJAZ: Chorwacja);

2. derywat: brus. dial. *daǰzaséy -ǰyá* 'mieszkaniec przeciwległego końca wsi' (MSDM 154). ~

Por. bułg. dial. *dlǎžnavecst* 'podłużny, podługowaty' (Gerov Dop.), maced. *долгнавецст* 'ts.' (RMJ, dial. *dlǎžnavecst*, Gerov Dop.: Veles).

Od *dġ'gъ* z suf. *-avъ*, co do budowy por. *bǣlavъ*, *čǣnavъ*.

Por. synonimiczne *dġ'gastъ*, *dġ'govastъ*, *dġ'govitъ*.

W. B.

dġ'go zob. dġ'gъ

dł'gobordz *dł'goborda* *dł'gobordo* 'mający długi zarost w dolnej części twarzy, longam barbam habens'

~ pol. *dlugobrody*, czes. *dlouhobradý*, śl. *dlhobradý*;
 śl. *dolgohrad -áda* (SSKJ, według Pleteršnika nowe), sch. *dugòbrad -da -do* (RSAN; w RJAZ dawne rzadkie XVI czy XVII—XVIII w. *dùgobrād -da -do*), es. *длъгобрадъ* (Miklosich LP), bułg. *дългобръд -да -до* (też u Gerova: *дългобръд*);
 ros. u Dala *долгобородый*, ukr. *довгобородий* (SUM), brus. *доўгабароды*. ~
 Compositum, człon I p. *dł'gъ*, człon II od *borda* (zob.). Por. *dł'ga borda*
 s. v. *dł'gъ*. W. B.

dł'gočьkъ zob. **dł'gokъ**

dł'gogrivъ *dł'gogriva* *dł'gogrivo* 'mający długą grzywę, longam iubam habens'

~ pol. *dlugogrzywy*, czes. *dlouhohřívý*;
 śl. *dolgogriv -va -vo* (SSKJ), sch. *dugògriv -va -vo*, bułg. u Gerova *дългогриве -ва -во*;
 ros. *долгогривы й, долгогриве -ва -во* (też u Dala), ukr. *довгогривий*, brus. *даўгагрывы*. ~
 Por. derywat: śl. *dolgogriveo -vea* 'ten, kto ma długie włosy' (SSKJ),
 ukr. *довгогривець -ця* 'ten, kto ma długą grzywę, długie włosy' (Žel., Hrinčenko).

Compositum, człon I p. *dł'gъ*, człon II od *griva*.

W. B.

dł'gokorkъ zob. **dł'gonogъ**

dł'gokoszъ zob. **dł'govolsъ**

dł'gokъ *dł'goka* *dł'goko* zach. : ptn. **dł'gočьkъ** *dł'gočьka* *dł'gočьko* 'bardzo długi; niezwykle długi'

dł'gokъ: ~ śl. dial. *dlhoký* (: *dlhokánsky*) 'bardzo długi, niezwykle długi' (SSJ), *dluhoký, dluhoki* (Kálal, Buffa Dlhá Lúka), też u Jungmanna jako śl. *dlúhoký* 'bardzo długi' (np. brađu *dlúhokou* mu hladila). ~

dł'gočьkъ: ~ pol. dial. *dlugoczki* 'bardzo długi', np. kij *dlugoocki*, łańcuch *dlugoocki* (z okolic Krakowa, Kielc, Olkusza), por. z Wlkopol. adv. *dugočko* čkać 'długo czekać' (Karłowicz SGP), śl. dial. *dluhočki* (: *dluhočk-avi*) bez definicji znaczenia (Buffa l. c. s. v. *dluhoki*);

ros. dial. *дългочко* adv. 'bardzo długo' (SRNG: Nowogrodzkie z r. 1853). ~

Por. 1. śl. *dlhočizný* 'bardzo, niezwykle długi' (SSJ, Kálal);

2. sch. *dugačak* (: *dùgačak*) *dugačka* (: *dùgačka*) : *dugačak* (RSAN) 'mający pewien wymiar liniowy' (np. *dugačak* pet šes pedi, z XVIII w.; też lud. np. z pieśni: *Kopajte mi raku dva koplja široku, četiri dugačku*), 'mający duży, znaczny wymiar wzdłuż, nie krótki, o miejscu, drodze, czasie' od XVII w. (np. *Zlatni prami dugačkijeh kosa*, XVIII w.; też lud.), częste w NM, np. *Dugačka* Měđa, *Dugački* Brijest, w NG *Dugački* Träp, w NT np. *Dugačkā* Póljana, *Dugačka* Ledīna, por. dial. subst. *dugačkā* : *dugačka* 'źmija' nazwa eufemistyczna (RJAZ, RSAN, Elezović Kos.-Met.);

3. sch. dial. adi. z suf. *-acit* (co do suf. por. Babić Rad JA 344, s. 235 o rzadkim w języku liter. suf. *-cūt*): *dugačit* i *dugačiti*, np. dān *dugačit*, dūgi *dugačiti* dān 'długi, dłużący się' (Elezović l. c., stąd RSAN).

Od *dł'gż* z suf. *-okz* (o suf. p. Miklosich VG II 239, Brodowska-Honowska SPS 197—8, por. co do budowy *divokz*). Z rozszerzeniem o suf. *-kz* postać *dł'goc'kz* (co do suf. por. *dł'żkz*). T. Sz.

dł'gonogz *dł'gonoga* *dł'gonogo* : pld. **dł'gokorkz** 'mający długie nogi, longipes'
dł'gonogz: ~ pol. od XVI w. *długonogi*, czes. *dlouhonohý*, sła. *dlhonohý*;
 sła. *dołgonog -noga*, sch. *duđnog -ga -go* (RSAN; od XVII w., RJAŽ;
 dial. *duđnoga*, *đugonoga* 'mająca długie nogi, zwykle o ptakach', RSAN),
 bułg. lud. *дългоног -га -го* (RBKE, też u Gerova: *дългоног*), maced.
долгоног -га -го;

strus. XVI w. NO **долгоног** (Veselovskij Onomastikon), ros. *долгоногий*,
долгоног -га -го (też dial.: *долгоногий* кулик 'ostrzygojad, Haematorus',
 SRNG), ukr. *довгонігий* (też subst. *довгоніг -нога* 'gatunek komara', SUM,
 dial. 'ten, kto ma długie nogi', Hrinčenko), brus. *daŭganogi*. ~

dł'gokorkz: ~ sła. *dołgokrak -aka -ko*, sch. *duđkrak -ka -ko* (RSAN; stsch.
 wyjątkowe XIV czy XV w. *długokrak* m. 'jakieś zwierzę', RJAŽ II 865),
 bułg. *дълзокрѣк -ка -ко* (też u Gerova: *дълзокрѣк*). ~

Compositum, człon I p. *dł'gż*, człon II od *noga*, *korkz* (zob.). W. B.

dł'gonosz *dł'gonosa* *dł'gonoso* 'mający długi nos, longo naso insignis, nasutus'
 ~ pol. *długonosy*, czes. *dlouhonosý* (stczes. *dlúhonosý*), sła. *dlhonosý*;
 sła. *dołgonos -nosa*, sch. *duđnos -sa -so*, cs. *дългоносъ*, bułg. *дългонос -са -со*;
 -co (też u Gerova: *дългонос*), maced. *долгонос -са -со*;

strus. wyjątkowe *дългоноси*, ros. *долгоносый*, *долгонос -са -со* (też
 u Dala), ukr. *довгоносий*, brus. *daŭganosy*.

Por. głuź. *dołhonosaty*, *dołhonosny* 'długonosy'.

Na gruncie poszczególnych języków słow. też substantywizowane: czes.
dlouhonos m. zool. 'Balanium nucum' (Přír. slov.), sła. *dołgonos -nosa* 'ga-
 tunek chryszcza, Curculio' (Pleteršnik: z ros.), sch. *duđnosa* 'kto ma długi,
 duży nos' (RSAN), bułg. dial. *дългуносы* n. 'prosię' (żartobliwie, BDial.
 VII 38: Elena), ros. u Dala *долгонос* m. 'kto ma długi nos', ukr. *довгоніс*
-носа 'gatunek ptaka' (SUM). ~

Compositum, człon I p. *dł'gż*, człon II od *nosz* (zob.). Por. *dł'gż nosz*
 s. v. *dł'gż*. W. B.

dł'gopol'e 'długie pole'

Wyraz dobrze poświadczony, tylko w NM: ~ pol. *Długopole* (SGKP, Kar-
 łowicz SGP), sch. *Düğopolje* nazwa wsi w Bośni, Dalmacji i Chorwacji (stad
duđopoljac m., *đuđopoljka* f. 'mieszkańcy Dugopolja', RJAŽ), ros. *Долгополье*
 w guberni włozimierskiej, por. też NM *Долгопольская* w okolicach Wołogdy
 (Vasmer RGN), w SRNG dial. archang. *долгопöлянин*: Под Алешей стоял
 тут полешанин, полешанин да долгопöлянин, ukr. *Довгополе* (Vasmer o. s.,
 też Hrabec NGH: *Dołhopole*), brus. *Daŭganölle* (Žučkevič KTSB 105). ~

Złożenie *dł'gż* i *pol'e* (p. *dł'gż* : *dł'go pol'e*). M. Ś. — F. S.

dł'gopj'stż *dł'gopj'sta* *dł'gopj'sto* 'kto posiada długie palce, długopalcy', przen.
 'złodziejski'

~ czes. *dlouhoprstý* 'długopalcy', 'złodziejski' (Přír. slov., brak u Jung-
 manna i w dial.), sła. *dlhoprstý* 'ts.' (SSJ);

sł. *dolgoprst -prsta* : *dolgoprsta* roka 'długopalca ręka' (SSKJ, Pleteršnik za Cigale), sch. *dugòprst -prsta -prsto* 'długopalcy', 'złodziejski' (w tym znaczeniu również dial., np. w Lice, RŠAN, brak w RJAZ), bułg. *долгопрѣст* 'długopalcy' (Mladenov BTR);

ros. u Dala *долгонѣ(ѣ)рѣстѣи* 'długopalcy'. ~

Rozszerzone suf. -ънъ: sł. *dolgopršten* (SSKJ, Pleteršnik za Cigale), sch. dial. *dugòprstan -sna* (RŠAN z Poljicy).

Por. w tym samym znaczeniu: pol. *długopalcy, długopalczasty* (SJP PAN, SW, brak u L.; dial. kasz. płn. *długopálci* Sychta SK I 220, u Lorentza PW I 605: *długopálcati*), brus. NO *Дажаналеу* (Biryła BA).

Złożenie *dł'gʒ* i *přst*, p. *dł'gʒ* : *jměti dl'gy přsty*.

M. Š. — F. S.

dł'gorokʒ *dł'goroka* *dł'goroko* 'mający długie ręce, longimanus'

~ pol. od XVI w. *długoręki*, czes. *dlohruký*, sła. *dlhoruký*;

sł. *dolgorok -roka*, sch. *dugòruk -ka -ko* od XVII w. (dial. też 'ten, kto kradnie, mający skłonność do kradzieży', RŠAN), es. *дългорѣкъ*, bułg. rzadkie *долгорѣк -ка -ко* (też u Gerova: *долгорѣк*), maced. *долгорак -ка -ко*; strus. NO XV w. *долгорукини* (Veselovskij Onomastikon), ros. dial. *долгорыкуи* (też w funkcji subst. 'złodziej', Opyt Dop., Dal, SRNG: Nowogród), ukr. *довгорыкуи*, brus. *дажарыки* (też dial. 'człowiek mogący coś zabrać, ukraść', MSDM 20).

Na gruncie poszczególnych języków słow. też substantywizowane: pol. dial. *długoreka* m. 'długoręki, o bajecznym człowieku z długimi rękami' (Karłowicz SGP), sł. *dolgorok -roka* 'kto ma długie ręce' (Pleteršnik), sch. *dugòruk* m. 'długoręki człowiek' (RJAZ: Stulić), ros. dial. *долгорык -ка* 'duży drewniany czerpak z długą rączką' (SRNG), ukr. u Żel. *довгорыка* 'ten, kto ma długie ręce; złodziej'. ~

Compositum, człon I p. *dł'gʒ*, człon II od *roka*. Por. *dł'ga roka, dl'dzē ročē jměti* s. v. *dł'gʒ*. W. B.

dł'gorʒtʒ *dł'gorsta* *dł'gorsto* zach. i pld. 'charakteryzujący się długim szpicem, długim dziobem; też w odniesieniu do szczytu góry'

~ połab. *dāud'ōrat* 'długodziób, długodzioby' (niepewne — może chodzi o wyrażenie *dāud'ē rāt* < *dł'gʒtʒ rʒtʒ*, Lehr-Splawiński, Polański SE I 99); sch. *dugòrt -rta* rzadko 'taki, który posiada długą klingę, o mieczu, szabli itp.' (RŠAN). ~

Por. też w toponimach: sch. NM *Dūgī Rt*: ziemia u *Dugom Rtu* (RJAZ), bułg. NT *Дългу рѣм, Дълзу рѣм* (Kovačev NMGabr., Zaimov MIPirdop.).

Złożenie *dł'gʒ* + *rʒtʒ*.

M. Š.

dł'gostʒ f. 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość, longitudo'

~ pol. od XIV w. *długość* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie' (też dial., zwłaszcza 'rozciągłość w przestrzeni, rozciągłość liniowa', np. Zareba Siolkowice, Szymczak Domaniewek, Górnowicz Malbork, kasz. *długosc, dlęgosc, dlügosc*, Sychta SK, Lorentz PW), dłuż. dawne XVI w. (Jakubica) *długosć* 'rozciągłość w przestrzeni', dziś *dłużkosć* 'ts., długotrwałość', głuź. *dothosć* 'ts.' (też dial., Michalk Neustadt), czes. arch. *dlohlost* 'długotrwałość' (Přír. slov., także dial., Kubín Kladsko), stczes. *dlúhost* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (Gebauer Sl.), sła. rzadkie *dlhost* 'długotrwałość' (SSJ, tylko w terminologii gramatycznej);

sł. przestarz. *dolgost* (od XVI w., Megiser 1592) 'rozcągłość w przestrzeni', dawne też 'długotrwałość' (SSKJ, Pleteršnik), sch. dawne *dügōst-osti* 'długotrwałość' (RJAZ, RSAN), cs. *дългостъ* 'longitudo' (Miklosich LP); strus. *дългостъ, дългостъ* 'długotrwałość; rozciągłość w przestrzeni', ros. u Dala *долгость* 'ts.', ukr. rzadkie *довзичість-ості* 'rozcągłość w przestrzeni', stukr. od XV w. *долгость, довгость* 'ts.; długotrwałość' (Tymčenko), brus. u Nosoviča *довзочыць* 'długotrwałość', 'rozcągłość w przestrzeni'. ~

Abstr. od *dl'gь*, z suf. *-ostь*. Dokładny odpowiednik: het. *dalugašti* n. 'długość', adv. *dalugašti* 'jak długi, na długość, der Länge nach' (Friedrich HW 206). Por. lit. *ilgastis -ies* f. i m. 'tęsknota' (LKŽod. IV 46; o subst. na *-astis* p. Otrębski GL II 248—9). W. S. — W. B.

dl'goš' *dl'goša* zach. i pld. 'wysoki człowiek, dryblas, longurio': 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ pol. *dlugosz -sza* 'rodzaj paproci, Osmunda regalis' (od XVI w.), dawne od XVI w. 'wysoki człowiek' (też dial. kasz. *dlugoš -ša* 'dryblas, drągal', Sychta SK), jako NO od XIV w. (SSNO), czes. *dlouhoš -še* 'wysoki człowiek, dryblas', 'coś długiego' (Jungmann; por. dial. moraw. NT *Dluhošiny* pl., Bartoš DSM);

sch. dial. *dügoš* m. imię wieprza, 'owad Dolicaon' (RSAN), NO *Dügošić, Dügošević (Dugošević)*, RSAN, bułg. NM *Дългошевици* (BER I 456). ~

Por. sch. dial. *dügoša* imię świni, maciory o długim, wydłużonym tułowiu, *dugošica* imię kobyły (RSAN).

W poszczególnych językach słow. poświadczone są paralelne derywaty z innymi suf. z *-š-*: 1. sch. dial. *dügāš* m. 'długa drewniana rurka w urzędzeniu do pędzenia śliwownicy', *dügāš -āša* 'ryba Mugil saliens', *dugāšica* nazwa kury (RSAN), bułg. dial. *дългашу* 'las złożony z wysokich cienkich drzew', stąd NT *Дългашница* (Kovačev Trojan 134), maced. NM *Дългаш* (Pianka Top. 46—7, 269);

2. ros. dial. *долгаша* m. i f. 'wysoki człowiek, dryblas', f. 'wóz do przewożenia drewna; rodzaj sani; rodzaj narzędzia rybackiego' (SRNG, SRSO, Slovarь Kuzbassa), NW *Долгаша* (Smolicka Oka 22, 40, 87), też NO *Долгашин* (już w XVII w., Veselovskij Onomastikon);

3. ros. dial. *долгашом* adv. 'волоком' (Ivanova Sl. Podmoskov'ja).

Por. też z suf. *-as*: pol. dial. *dlugas -sa* 'dryblas, drągal' (Sychta SK: kasz., kociewskie, Sobierajski, Gwary kujawskie, 1952, 56), czes. *dlouhas -sa* zool. 'corystes' (Jungmann; zapewne sztucznie utworzony termin naukowy).

Od *dl'gь*, o suf. *-ošь* p. I 78.

W. B.

dl'goš'ja *dl'goš'ja dl'goš'je* 'mający długą szyję, qui longo collo est'

~ pol. dawne XVI—XVII w. *dlugoszyi* (SP XVI IBL, Cn.);

sch. *dugoš'ji* (według RSAN wyjątkowe);

ros. *долгошеий -ья -е* (SSRJ), ukr. *довгошій -шій -шій* (SUM, Żel., też dial. u Hrinčenki), brus. *даўгашій* (BRS).

W poszczególnych językach słow. też substantywizowane: sch. *dugoš'ja* m., f. 'kto ma długą szyję' (też dial., RSAN), także NO *Dugoš'ja* (RJAZ, RSAN), bułg. *дългошій* m., f. 'ten, kto ma długą szyję' (Mladenov BTR), ros. dial. *долгошея* m., f. 'ts.' (Dal; według SRNG 'chłopskie przezwisko'; już w słowniku Polikarpowa, 1704 r., SSRJ), ukr. u Hrinčenki *довгошій -шій* 'ten, kto ma długą szyję'. ~

Por. 1. adi. z nawarstwionymi wtórnje suf.: a. czes. *dlouhoš'jnyj* 'mający długą szyję, długą szyjkę' (Jungmann), ros. u Dala *долгоше́йный* 'mający długą szyję' (też w r. 1780, SSRJ s. v. *долгоше́йный*);

b. głuź. *dołhoš'jaty* 'mający długą szyję, z długą szyją';

c. sch. *dugòš'jast -ta -to* 'mający długą szyję' (RSAN, w RJAZ tylko ze Stulicia);

d. stpol. XVI w. wyjątkowe *długoszyjawy* 'mający długą szyję' (SP XVI IBL);

2. derywat: czes. *dlouhoš'jka* 'owad z rodziny Rhabdidiidae' (Přír. slov., Jungmann), ros. u Dala *долгоше́йка* 'ten, kto ma długą szyję; odmiana tykwy', ukr. dial. *довгоше́йка* 'ten, kto ma długą szyję' (Hrinčenko; u Żel. *довгоше́йка-каченя́тко* 'entenartiges Halstierchen, Trachelius anas; Otion').

Compositum, człon I p. *dľ'gъ*, człon II od *š'ja* (zob.).

W. B.

dľ'gota 'rozcigłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość, longitudo' ~ pol. dial. sli. *dľeg'óta* 'długość' (Lorentz PW), głuź. *dołhota* 'ts.';

sł. *dołg'óta* 'długość' (Pleteršnik), sch. dawne *dug'óta* (stsch. *dľg'óta*, *dľgota*, RJAZ) 'długotrwałość' (RJAZ: od XVII w., w RSAN z XIX w.), scs. *длѣгота* 'rozcigłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (SJS, też cs., np. *длѣгота дѣнии* 'długie życie');

strus. *длѣгота*, *длѣлѣгота*, *длѣлѣгота*, *долѣгота* 'rozcigłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość', ros. *долготá* 'rozcigłość w przestrzeni, długość', pot. 'dłużyna', przestarz. i pot. 'długotrwałość', ukr. *дозгомі́* 'długotrwałość', rzadziej 'rozcigłość w przestrzeni, długość', stukr. od XVII w. *долгота* 'długość, długotrwałość' (Tymčenko). ~

Por. sł. dial. *dołg'óča* 'rozcigłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (Pleteršnik), sch. dawne *dug'óča* 'długotrwałość' (RJAZ, RSAN), maced. dial. *длго́ка* (Vidoeski Kumanovo 129, bez znaczenia).

Abstr. od *dľ'gъ* z suf. *-ota*. Dokładny odpowiednik: stind. *dirghatā* f. 'długość' (Trautmann BSW 55, Pokorny IEW 197; według Mayrhofera KEWA II 47 niezależnie od siebie utworzone derywaty).

Por. *dľ'gostъ*, *dľ'gyn'i*, *dľ'ž'ina*, *dľ'ž'ъ* 1.

W. S. — W. B.

dľ'gouchъ *dľ'goucha* *dľ'goucho* 'mający długie, duże uszy, longas aures habens'

~ pol. *długouchy*, dial. kasz. *długouš'i* w funkcji subst. 'zajęc' (Sychta SK), czes. *dlohouchý*, sła. *dłhouchý*;

sł. *dołgouh -úha*, sch. *dug'ouh -ha -ho* (: *dug'ouv*), bułg. *длгоу́х -xa -xo* (też u Gerova: *длгоу́х*);

ros. *долгоу́хий*, *долгоу́х -xa -xo* (też u Dala), ukr. *довгоу́хий*, brus. *даўгау́хі*. ~

Por. 1. pol. *długouch* m. 'ten, który ma długie uszy (zwykle o osle)', już w XVI w., SP XVI IBL, sł. *dołhouch -úha* 'ten, kto ma długie uszy' (Pleteršnik), sch. *dug'ouh* m. 'osioł' (RSAN);

2. derywaty: a) czes. *dlohousák -ka* 'istota z długimi uszami (zwykle o zajęc, o osle)', Přír. slov.;

b) sł. *dołgouš'ec -šca* 'ten, który ma długie uszy, o zajęc, o osle';

c) pol. dial. kasz. *długouš'nik* 'ten, który ma długie uszy (np. zajęc, osioł)', Sychta SK;

d) bułg. dial. *длгоу́шка* 'igła z podłużnym uchem' (Gerov), ros. dial.

долгоушка 'igła z obszernym uchem', 'czapka z długimi nausznikami' (Dal, SRNG);

e) sch. *dugòuško* 'ten, kto ma długie uszy, zwykle o zającu' (RSAN), maced. *долгоушко* 'człowiek z długimi uszami'.

Compositum, człon I p. *dł'gъ*, człon II od *ucho* (zob.). W. B.

dł'govatъ *dł'govata* *dł'govato* : **podł'govatъ** : pld.-wsch. **prodł'govatъ** 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus' *dł'govatъ* : ~ pol. dial. kasz.-śl. *dlugovati*, *dlug'ovati* 'podłużny' (Sychta SK, Lorentz PW), głuź. *dothovaty* 'nieco długi, podłużny', czes. dawne *dlouhovaty* 'podłużny' (Jungmann), stezes. XV w. *dlúhovaty* 'ts.' (Gebauer Sl.);

śle. *dołgovat -ata* 'podłużny' (Pleteršnik), bułg. dial. *дълговат* 'podłużny, podługowaty' (Mladenov BTR, BER I 456);

ros. *долговатый, долговат -ма -мо* 'dość długi, długawy', ukr. *довзіватий* 'wydłużony, podłużny', dial. *довзіватий* 'ts.' (Hrinčenko, u Żel. 'owalny'), brus. *даўгаваты* 'dość długi, długawy', pot. 'wydłużony, podłużny', 'dość długo trwający'. ~

podł'govatъ : ~ pol. od XV w. *podługowaty* 'nieco wydłużony, podłużny' (też dial. np. Kucala PSM 42, Maciejewski Chełm.-dobrz. 37: 'owalny', Sychta SK I 220), czes. u Jungmanna *podlouhovaty, podluhovaty* 'podłużny', śla. przestarz. *podlhovaty* 'ts.' (SSJ);

śle. *podotgovat -ata* 'podłużny' (Pleteršnik), sch. dawne od XVI w. *podugovat -ta -to* 'dość długi, długawy' (RJAZ), cs. *подлъговатъ* 'oblongus' (Miklosich LP);

strus. *подлъговатый* 'podłużny, wydłużony' (Srezn.). ~

prodł'govatъ : ~ bułg. *продълговат -ма -мо* 'podłużny' (RBKE);

ros. *продолговатый* 'dość długi, długawy', ukr. *продовзіватий* 'wydłużony, podłużny', brus. *прадаўгаваты* 'podłużny' (BRS). ~

Na synonimiczne adi. *dł'govastъ, podł'govastъ* wskazują: ukr. dial. *довзіватий* 'podłużny' (Hrinčenko), śla. *podlhovastý* 'ts.' (SSJ), por. też bułg. dial. *дълг'увачнуб -ува* 'mający dużą długość, podłużny' (Stojkov Banat).

Por. 1. cs. *длъговатъ, длъговастъ* 'długi, wielki, amplius, latus' (Miklosich LP);

2. pol. dial. kasz. *podługovnasti* 'podłużny' (Sychta SK I 220).

Od *dł'gъ* z suf. *-ovatъ (-ovastъ)*, o suf. p. Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40.

Zob. też *dł'govъ*. O pref. *po-* p. Sławski PF XVIII 2, 429—34.

Por. synonimiczne *dł'govitъ, dł'gastъ, dł'gavъ*. W. B.

dł'govezъ *dł'goveza* *dł'govezo* 'mający długą szyję, długi tułów, o wydłużonym kształcie, długi i cienki'

~ stpol. XVI—XVII w. *dlugowiezy* 'wysoki, dużego wzrostu' (SP XVI IBL, L.: Maćczyński, BPP 18 s. 505: Jurkowski);

ros. pot. *долговязый, долговяз -за -зо* 'niezwykle wysoki, chudy i niezgrabny, tyczkowaty' (*долговязый* парень 'dragal, dryblas', u Dala *долговязый* человек 'wysoki człowiek'), dial. subst. *долговяз -за* w zagadce o deszczu: *долгий долговяз* на суше увяз (SRNG), ukr. pot. *довгов'язий* 'z długą szyją; wysoki, chudy, niezgrabny, tyczkowaty' (SUM, też dial., Hrinčenko).

Tu może należy też substantywizowane sch. dial. czakaw. (Brač) *dūgovēz* (*dūgovēz*) m. 'odmiana winorośli z czarnymi jagodami, z długim pieńkiem', w Dalmacji (w wykolejonych postaciach?) *dugovésac -sea* 'odmiana winorośli

z czarnymi jagodami', *duḡovēš* m., *duḡovāš -āša*, *duḡovist*, *duḡoviška* 'odmiana winorośli z białymi jagodami' (RJAZ, R SAN; według Skoka ER I 453 drugi człon złożenia niejasny). ~

Por. wskazujące na większy zasięg wyrazu postaci rozszerzone suf.: 1. stpol. XVI w. wyjątkowe *dlugowieżny* 'o długim tułowiu' (świnie *dlugowieżne*, SP XVI IBL: Mączyński), sło. *doḡovéžen -zna*: *doḡovéžen* človek = *doḡovéznik* 'długonogi człowiek' (Pleteršnik: Lašče);

2. stpol. XVI w. wyjątkowe *dlugowieży* 'mający pociągłą twarz' (SP XVI IBL: Glaber), mogłoby wskazywać na stary derywat na -*vjъ*.

Compositum, człon I p. *dl'gъ*, człon II *vězъ* 1. 'wiązanie, łączenie, spajanie; to, co łączy, spaja, szyja, kark'. Co do budowy por. *čъnogolvъ*.

Vasmer REW I 359.

W. B.

dl'gověkъ *dl'gověka* *dl'gověko* 'długo żyjący, długo trwający, długoletni, wieloletni, longaevus'

~ stpol. wyjątkowe XVI w. *dlugowieki* 'długo trwający, długo żyjący' (SP XVI IBL: może z czes.?), czes. *dlohověký* (stczes. *dlúhověký*) 'osiągający duży wiek, leciwy, trwający wieki', sła. *dlhoveký* 'ts.';

sło. *doḡověk -věka* 'długo żyjący', sch. od XVII w. *duḡovjek -ka -ko* 'długo żyjący, długo trwający' (też dial., RJAZ, R SAN), bułg. u Gerova *дъговѣк -ка -ко* 'żyjący długo, długowieczny';

ros. dial. *долговѣкуй*, *долговѣк -ка -ко* 'długo żyjący, długo trwający, wieloletni' (SRNG), ukr. dial. (?) *довговік -ка* 'długowieczny, wieloletni': *дуб-довговік* (Hrinčenko). ~

Lepiej jest poświadczona postać rozszerzona suf. -*ьнъ*: pol. *dlugowieczny* 'długo żyjący, długo trwający, długo będący kimś, czymś; mający długo trwać' (od XVI w., w XV w. wyjątkowe *dlugowieczni* 'długo żyjący'), czes. u Jungmanna *dlohověčný*, stczes. *dlúhověčný* 'długo żyjący, długo trwający, stary, leciwy'; sło. *doḡovéčen -čna -čno* 'długo żyjący, długo trwający', 'wieloletni, o roślinach', 'trwały', sch. od XVI w. *duḡovječan -čna -čno* 'długo żyjący, długo trwający', 'wieloletni, o roślinach', 'długotrwały' (też dial. np. u Vuka), bułg. *дъговѣчен -чна -чно* 'trwający, istniejący przez długi czas' (też dial., Gerov Dop.), maced. *долговечен* 'długo żyjący, długo trwający'; ros. *долговѣчный*, *долговѣчен -чна -чно* 'długo żyjący, długo trwający; długotrwały', ukr. *довговічний* 'długo żyjący, długo trwający; mogący istnieć wiele lat, długotrwały, wieloletni', stukr. *долговѣчным*, *довговѣчным* 'długo żyjący, mający wiele lat, wieloletni' (Тымчѣнко: XVII w., ale w XVI w. adv. *долговѣчно*), brus. *даўгавѣчны* 'długo żyjący, długo trwający; długotrwały, wieloletni' (też dial., Šaternik Červ.).

Compositum, człon I p. *dl'gъ*, człon II od *věkъ* 'siła; życie, czas życia, okres życia'. Por. *dl'gъ věkъ* s. v. *dl'gъ*. W. B.

dl'govitъ *dl'govita* *dl'govito* 'trochę długi, dość długi, mający wydłużony kształt, podłużny, longulus, oblongus'

~ głuż. *doḡojty* 'podłużny, podługowaty';

sch. dial. od XVI w. *duḡoviti*, *duḡovit -ta -to* 'długotrwały, diuturnus, longanimis' (RJAZ, R SAN; Elezović Kos.-Met.: *duḡoviti*), bułg. dial. *дъговит* 'nie bardzo długi, długawy, przydługi' (BER I 456: Elensko);

ukr. XVIII w. *довговитим* 'podłużny, wydłużony, dość długi' (Тымчѣнко). ~

Por. pol. dial. *podługowity* 'podłużny' (Kucała PSM 42), głuź. *podolhojty* 'podłużny, owalny'.

Od *dł'gъ* z suf. *-ovitz* (o suf. p. Brodowska-Honowska SPS 139—40, Winkler-Leszczyńska PJ PAN 40). Zob. też *dł'govz*. Stosunek do *dł'govatz* jak zaświadczone w kilku językach słow. *bělovitz* : *bělovatz*.

Por. synonimiczne *dł'govatz*, *dł'gavz*, *dł'gastz*.

W. B.

dł'govolkъ *dł'govolka* *dł'govolko* pld. 'odznaczający się długimi włóknami, np. o lnie, wełnie'

~ sch. rzadkie *dugòvlak -ka -ko* 'długowłóknisty, o bawełnie' (RSAN późne, XIX w., brak w RJAZ), bułg. dial. (Търново) *дълговлак*: *дълговлака* *вълна* (Gerov Dop., Mladenov BTR). ~

W tym samym znaczeniu również: 1. czes. *dlohovlákný* (Přír. slov.), sch. *dugòvlakn*: *dugòvlakno* *predivo* (RSAN);

2. pol. *długowłóknisty* (SJP PAN), głuź. *dothowloknity* (Zeman, Pfuhl);

3. sch. *dugòvlaknast*: *dugòvlaknast* *lan*, *dugòvlaknaste* *slame* (RSAN), bułg. *дълговлакнест* *лен* (RBKE).

Złożenie, p. *dł'gъ* i *volkъ* (: *volkzno*).

M. Ś.

dł'govolsъ *dł'govolsa* *dł'govolso* : pld. **dł'gokosъ** 'mający długie włosy, comatus' *dł'govolsz*: ~ pol. *długowłosy* (od XVII w., Cn., L.), czes. *dlohovlasý*, sła. *dłhovlasý*;

sł. *dołgolás -lása -so* (w SSKJ też *dolgolás*), sch. *dugòvlas -sa -so* (RSAN; w RJAZ też *kajkaw.*, u Jambrešicia *dugolas*), bułg. rzadkie *дълговлац -ca -co* (RBKE);

ros. u Dala *долговолосый*, ukr. *довговолосий*, brus. *доўгавалосы* (też dial., Sejaškovič Grodno).

W poszczególnych językach słow. też substantywizowane: pol. XVI—XVII w. *długowłos* m. 'ten, kto ma długie włosy' (SP XVI IBL, L, stąd czes. u Jungmanna *dlohovlas -sa* 'ts.'), stpol. XV w. NO *długowłos* (SSNO), głuź. *dothowlós -włosa* 'ten, kto ma długie włosy' (Pfuhl). ~

Por. derywaty: 1. sł. *dołgolásec -sca* 'ten, kto ma długie włosy';

2. ros. dial. *долговолоска*: *девка-долговолоска* 'mityczna istota wspomiana w zaklęciach' (SRNG);

3. ros. u Dala *долговолосица* f. żartobliwie 'baba, kobiety'.

dł'gokosъ: ~ sch. *dugòkos -sa -so* (Vuk, RJAZ, RSAN), bułg. *дългос -ca -co*, maced. *долгос -ca -co*.

Por. substantywizowane: sch. *dugòkos* m. 'ten, kto ma długie włosy', *dugòkosa* 'kobieta z długimi włosami', dial. też *dúgòkôs* f. 'jakaś trawa' (RJAZ, RSAN). ~

Compositum, człon I p. *dł'gъ*, człon II od *volsz*, *kosa* (zob.).

W. B.

dł'govъ *dł'gova* *dł'govo* pln. 'podłużny, podługowaty'

~ ros. dial. *долговый -вдъ -вбе* 'podłużny' (np. *Долговдъ пила вдоль пилиг*, SRNG: Nowosybirskie).

Na wyraz ten wskazuje również: 1. głuź. *dołhowe -ca* (: *dołhowka* f.) 'ktoś długi, dryblas, longurio'; czes. *dlohovec -vce* bot. 'dolichos, roślina řádem vikovitá, čeledí čimišníkovitá' (Jungmann z Presla);

2. głuź. *dołhowski* 'odnoszący się do kogoś długiego, bardzo wysokiego' (Pfuhl);

3. pol. dial. sli. *dlug'ovnati* 'podłużny, podługowaty' (Lorentz PW), kasz. *podługovnasti* 'ts.' (Sychta SK I 220 s. v. *dlugovati*). ~

Od adi. *dł'gъ* z rozszerzeniem o suf. *-ovъ*, budowa jak w *čistovъ*, *dikovъ*, *istovъ*. Por. *dł'govitъ*, *dł'govatъ*. T. Sz.

dł'gul'a 'coś długiego, wydłużonego; wysoki, chudy człowiek, dryblas, longurio' ~ sch. dial. *dugulja* 'odmiana podługowatych gruszek', 'długa wąska niwa', 'ime dugačkoj, protegljastoj kravi' (RSAN);

ros. u Dala *долуля* m., f. 'wysoki człowiek', 'ryba *Atherina pontica*', ukr. *довуля* 'Langfliege' (Žel.), dial. *довуля* 'długa koszula małych dziewcząt' (Kmit Bojk.). ~

Por. też 1. zapewne sztuczne nowotwory: głuź. *dolhula* 'Langwanze, Lygaeus' (Pfuhl 1046), czes. u Jungmanna *dlohule* f. 'gatunek owadów, mira';

2. brus. NO *Дажуль, Дожуль* (Biryla BA 127);

3. pol. dial. kasz. *dlugulko* adv. dziec. 'przez długi czas; tęskno, smutno' (Sychta SK VII 48).

Od *dł'gъ*, o suf. *-ul'a* zob. I 110.

Por. *dł'gal'ъ*.

W. B.

dł'gumъ *dł'guma* 'coś długiego, wyróżniającego się długością'

~ ros. dial. *долгун -на* 'odmiana lnu z długimi włóknami', 'odmiana winorośli z podługowatymi jagodami', 'niezgrabny, wysoki człowiek' (Opyt, SRNG, Słowarъ Urala), ukr. NO *Довгун* (Redko, Sučasni ukr. prizvyšča, 1966, 156), brus. NO *Дажу́н, Далу́н* (Biryla BA 127, tu też appellativum 'wysoki człowiek'), dial. *дажун* m. 'łata wiązania dachowego, łata dachowa', 'прыста-саванне ў страце, да якога прымацоўваюць вадасцёк' (Šatalava BDS 49). ~

Na większy zasięg wyrazu wskazują derywaty: 1. ros. *долгунец -ниця*: *лен-долгунец* 'odmiana lnu z długimi włóknami' (też u Dala), ukr. *довгунец -ниця* 'ts.' (SUM), brus. *дажунец -ниця* 'ts.' (BRS, też dial. poleskie *дажунец, дожунец*, Leks. Poleszja 208), dial. także 'odmiana ogórków' (BMM III 244: Homél);

2. pol. dial. *dlugunka* 'kłonica u wozu' (Pluta Dzierżysławice);

3. maced. *долгунест -та -то* 'podłużny, podługowaty' (RMJ), ros. dial. *долгунный* 'bardzo wysoki' (SRNG).

Od *dł'gъ*, o suf. *-unъ* zob. I 134—5.

Por. *dł'ganъ*.

W. B.

dł'gъ *dł'ga* *dł'go* 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, daleko się ciągnący, rozciągnięty w przestrzeni (w opozycji do *kortkъ*), mający znacznie większą długość niż szerokość, wydłużony (w opozycji do *širokъ*), longus, oblongus, procerus' (np. *dł'ga borda* 'długi zarost na dolnej części twarzy', *dł'gъ nosъ* 'długi nos', *dł'ga n'iva*, *dł'go pol'e* 'długi, wydłużony kawałek ziemi uprawnej', *dł'dzi volsi* 'długie włosy'; *jъmėti* *dł'dzě rōcě*, *dł'gy pįstý* 'mieć skłonność do kradzieży, kraść', dosłownie 'mieć długie ręce, palce', *jъmėti* *dł'gъ єзыкъ* 'dużo mówić, paplać, obmawiać kogoś', dosłownie 'mieć długi język'), 'wysoki, przede wszystkim o człowieku'; 'trwający znaczny okres czasu, długotrwały, diuturnus' (*dł'go vermę*, *dł'gъ časъ* 'długi okres czasu', *dł'dzi dъne* 'wiele dni, dłuższy przeciąg czasu, temporis spatium longius', *dł'ga lęta*, *dł'gъ vękъ* 'wiele lat, dłuższy okres czasu'); 'mający pewien, określony wymiar (w prze-

strzeni i w czasie)', **po dl'gu, po dl'gъ** (rzadziej **vъ dl'gъ**) 'wzdłuż czegoś' (np. **po dl'gъ rěky** 'wzdłuż rzeki'); adv. **dl'go**

~ pol. od XIV w. *dlugi* 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, daleko się ciągnący, rozległy' (np. *dluga broda, dlugi nos, dlugie włosy* od XV w., NT *Długie Niwy*, NM i NT *Długie Pole*, kasz. NT *Długé pole*, Sychta SK), 'mający określony wymiar liniowy', 'trwający znaczny przeciąg czasu, długotrwały, przewlekły' (w tych znaczeniach powszechne w gwarach, np. Kucala PSM 42, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW), dawne XVI w. i dial. też 'wysoki, o wzroście' (SP XVI IBL, Zareba Siołkowice, Sychta SK, u Tomaszewskiego GŁ 'chudy'), *dlugie* godziny, *dlugie* miesiące, *dlugie lata* 'większy przeciąg czasu' (stpol. *dlugie dni* 'ts.' od XIV w., *za dlugie dni* 'po dziś dzień' XV w.), *dlugi* (*dluzszy*) *czas* 'większy przeciąg czasu; długo' (też dial., Górniewicz Malbork, Lorentz PW: *dlugi čas*), *mieć dlugi język* 'paplać, plotkować' (kasz. *mec dlugi jazyk* 'plotkować', Sychta SK), *mieć dlugie uszy* 'podsluchiwać, szpiegować' (kasz. *mec dlugé usë* 'podsluchiwać', Sychta SK), *mieć dlugie ręce* 'kraść', *podlug* praep. cum gen. od XIV w. 'wzorując się, opierając się na kimś, na czymś, stosownie do czegoś, secundum, iuxta', 'zdaniem kogoś, zgodnie z czymś zdaniem, opinią, sądem' (*podlug* kogo, też dial. np. *podug* mygo 'według mego zdania', Tomaszewski GŁ), stpol. też 'zależnie od czegoś; w związku z czymś, z powodu czegoś; ze względu na, pro', 'pod względem, co do, co się tyczy, quod attinet ad' (*podlug* prawdy 'naprawdę, w rzeczywistości', dziś przestarz. *podlug* podobieństwa do prawdy 'jest rzeczą prawdopodobną, można się spodziewać, że'), 'oprócz, niezależnie od czegoś, praeter', 'blisko, około, prope, iuxta, circa' (*podlug rzeki, podlug* brzoza siedząc), w określeniach czasu 'w, in' (*podlug* czasu), 'o, erga, de': troszczysz się *podlug* wielu (z pol.: stukr. wyjątkowe XV w. **вподлогъ** praep. cum gen. 'secundum, iuxta', Tymčenko, brus. u Nosoviča *nódluz* praep. cum gen. 'ts. '), *wedlug* praep. cum gen. od XV w. 'wzorując się, opierając się na kimś, na czymś, stosownie do czegoś, zależnie od czegoś, w odniesieniu do czegoś, secundum, iuxta', przestarz. i dial. 'co do', dial. też 'obok' (*wedlug* prog), 'z powodu, dla': *wedlug* ciebie jestem nieszczęśliwy, Karłowicz SGP (z pol.: stukr. **вподлогъ** praep. cum gen. 'stosownie do czegoś, zgodnie z czymś, w odniesieniu do czegoś', Tymčenko: XVI, XVIII w., brus. dial. *sódluz* praep. cum gen. 'ts.', Nosovič, Bjalłkevič Mohylew, Šaternik Červ.), pomorskie, zachodniolechickie *dolgi w NT np. jezioro *Dolge, Dolga* XIII w., *Dolghe* (p. Lorentz SNH 25, Rzetelska-Feleszko MS PAN 24 s. 90—1, por. też u Muki III 135 NW *Dolgi* jazor = niem. *Dolgensee, Dolgi* Břog), połab. *dāud'ē* : *dud'ē*, f. *dāuga*, n. *dāud'ā* 'rozciągli w przestrzeni, longus', dłuż. dawne (Jakubica, Megiser, Chojnan) *dlugi* 'ts.' (dziś tylko w NM *Długi* i w NT *dlugi*, zwykle *dluge* 'długie kawałki pola', *na dlugich*), dial. muž. *dětgi* 'ts.' (szczegółowo o postaciach wyrazu p. Muka HLF 128—9; o zaliczanych tu przez Mukę postaciach *dlujgi, dlujki* zob. *dl'žьkъ*), dawne *pódlug* adv. 'na długość, na dłuższy czas' (Muka), głuz. *dothi* 'longus' (też dial., Michalk Neustadt), czes. *dlouhý* (stczes. *dluhý*, Gebauer Sl., tu też jako dial. *dlhý*) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; mający pewien, określony wymiar liniowy' (np. *dlohá brada, dlouhé vlasy*, NM *Dlouhé Pole* od XIV w., Profous MJČ III 422), 'wysoki', 'długotrwały' (*dlohá léta* 'wiele lat', jak je rok *dlohý* 'przez cały rok', stczes. *dluhý čas* 'długi okres czasu', lud. *dlohá noc* 'noc wigilijna', Přír. slov., Kubín Kladsko, Siatkowski Kudowa II 59), 'trwający pewien, określony czas', *miti dlouhé ruce, dlouhé prsty* 'chętnie kraść', *miti dlouhou ruku*

'mieć wielkie wpływy', *míti dlouhý jazyk* 'być gadatliwym, paplać' (Jungmann), udělat na někoho *dlouhý nos* 'zagrać komuś na nosie', odejít s *dlouhým nosem* 'odejść z kwitkiem', *dlouhé ucho* 'badawcze, szpiegowskie' (Přir. slov.), sła. *dlhý* (dial. *douhi*, Matejčík Novohrad 95, wsch. *dluhy*, Kálal, Sipos Bükk-Gebirge: *dluhí*) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; mający pewien, określony wymiar liniowy' (np. *dlhá brada*, *dlhé vlasy*, NM *Dlhé Pole*, SSJ VI 165), 'długotrwały' (*dlhý čas* 'długi okres czasu', ako je *deň dlhý* 'przez cały dzień'), *mat' dlhé prsty* 'kraść', *robit'* na niekoho *dlhý nos* 'wysmiewać się', *mat' dlhé uši* 'niedyskretnie wszystko słyszeć';

sł. *dólg* (: *dólg*, SSKJ) *dólga dólgo* 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; mający pewien, określony wymiar liniowy' (np. *dolge lase*, NT *Dolga Njiva*, pl. *Dolge Njive*, Bezlej SVI I 144), 'wysoki i chudy, o człowieku', 'długotrwały' (*dolg čas* 'długi okres czasu', już w XVI w. u Megisera 'tempus diuturnum', od *dolgega časa* 'od dawna', *dolge mesece* 'wiele miesięcy'), 'trwający pewien czas', *imeti dolg jezik* 'obmawiać; dużo mówić', *imeti dolge prste* 'kraść', sch. *dūg dūga* (: *dūga*) *dūgo* (: *dūgo*), *dūgi -gā -gō* : *dūgi -gā -gō*, stsch. *dlъgъ*, stczakaw. XVI w. *dulg*, *dlg* (RJAZ, dziś czakaw. *dūg dugū dūgo*, *dūg dūga dūgo*, p. Jurišić Vrgada, *dālъ* : *dāly dālya dālyo* 'daleki', HDZ I 113, 156: Susak, na Krku *dlg*, *dēlg*, *dōg*, Milčetić Rad JA 121 s. 106—7) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, rozciągli w przestrzeni; mający pewną, określoną długość' (*duga brada*, *duge vlasi* = *duga kosa*, *duga njiva*, też NT np. czakaw. *Dūgo Njiva*, Hraste HDZ I 364: Hvar, już w XIV w. pl. *Duge Njive* NM i NT, *Dūgō Pōlje* NM i NT od XIII w., RJAZ), 'wysoki, o wzroście', 'długotrwały' (*dugo vrijeme*, już w XVI w. czakaw. *dlgo vrime* 'długi okres', *duge dane* 'wiele dni, dłuższy okres', *duga ljeta*, *godišta* 'wiele lat, długi okres', *biti duga vijeka* 'długo żyć', *dug put* 'daleka i długotrwała podróż'), 'trwający pewien, określony czas', *imati dug jezik* (już w XVI w. czakaw. *dug jezik imiti*), *biti duga jezika* 'dużo i niepotrzebnie mówić, paplać', *imati duge ruke*, *prste*, *nokte* 'być skłonny do kradzieży, być złodziejem', *gospoda duge ruke* imają 'mają duże wpływy', *duga nosa* ostati 'zmartwić się, rozczarować się', ses. *длъгъ*: (Zogr.) *длъгъ* 'mający znaczny wymiar liniowy, longus', 'długotrwały, prolixus', на *длъгы дъни* 'ἐπὶ ἡμέρας τινάς' Supr., на *длъгъ времени* 'ἐπὶ χρόνον' Zogr., *подлъгъ* praep. cum acc. 'wzdłuż' (тѣ ишедѣ на *походѣ подлъгъ рѣкъ*, Supr., też es., SJS), w es. także praep. cum gen. 'secundum, iungitur' (Miklosich LP), *подлъгоу* praep. cum gen. 'wzdłuż' (*подлъгоу доунава*, Miklosich LP), bułg. *дълъг дълга дълго* (dial. też *длъг -га, -го*, Gerov, rodop. *дл'ѡк*, BDial. II 152, tu także *длек*, *длик*) 'mający znaczny, duży wymiar liniowy, rozciągli w przestrzeni; mający pewną, określoną długość' (np. *дълга кosa*, NT *Дългата Нива*, Kovačev MNSevl. 184, MNGabr. 99), 'wysoki' (dial., Gerov), 'długotrwały' (*дълго време*, *лето*, dial. *дъл'у време*, *лѣту*, Stojkov Banat, dial. *дълга сабота* 'Wielka Sobota', Umlenski Kjustendil, *длга сѣбота*, BDial. II 75), 'daleki' (*длъг път*, Gerov), *pot. има дълги рѣце* 'ma skłonność do kradzieży', maced. *долг -га -го* (dial. też *длък дълга -го*, Vidoeski Kumanovo 55, *дълк дълга*, Popovski Gostivar 30) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy, rozciągli w przestrzeni' (np. NT *Долгата Нива*, *Долгата Нива*, *Долги Полиња*, Pianka Top. 356), 'długotrwały', dial. także z sekundarną nosowością *длѣнук дълуга дълуги* = *долг* (Małecki SW);

strus. *дългыи, дългыи, дългыи* 'mający duży, znaczny wymiar liniowy; wielki; wysoki', 'długotrwały' (*дѣнь долгъ*; *дългъ недоуѣгъ*, *долгам болѣзнь*

'długotrwała choroba', не жди старости и лѣта дълга 'długowieczności'), подлѣгъ, подлѣгъ, подолгъ adv. 'wzdłuż', praep. cum gen. 'przy, nad' (подолгъ моря 'iuxta mare'), 'na wzór, za przykładem', cum acc. 'wzdłuż; przy, nad; po, w' (Srezn.), ros. долгий (dial. też долгой), долго долгá долго 'długotrwały' (долгое время 'długi okres czasu', долгие годы 'wiele lat', долгий путь, долгая дорога 'daleka, długa droga'), przestarz. i dial. 'mający duży, znaczny wymiar liniowy' (np. долгий нос, долгая грива, долгие волосы; долгий язык o 'raplaniu, braku wstrzemięźliwości w mowie', dial. долгий дом 'dom złożony z dwu części: z izby i z letniej połowy; dom z dwuspadowym dachem', долгая лавка 'ława w przednim kącie izby', долгая ладошь 'duże klepisko', долгая нива 'długi zagon pola', też NM Долгая Нива, Долгие Нивы, Долгое Поле, Долгие Поля, Долгие Бороды, Vasmer RGN III 52, 56), dial. także 'wysoki' (SRNG, Słownik Urala), долгий дядушка, долгий 'duch domowy', 'яран' (SRNG: Wiatka), u Dala cerk. подолг praep. cum gen. 'wzdłuż' (подолг моря), ukr. довгий (od XVII w., Tymčenko) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy' (np. довге волосся; NM Dothe Pole, Hrabec NGH 186—7; довгий язык o 'gadatliwym człowieku'), 'wysoki, o człowieku' (pot.), 'długotrwały' (за довгий час 'przez dłuższy okres czasu', дни довги 'wiele dni, długo', у віку довгий 'długowieczny', Hrinčenko), brus. доўгі : даўгі (też dial. np. Bjałkevič Mohylew: доўгіі : даўгіі, Šaternik Červ.: доўгі) 'mający duży, znaczny wymiar liniowy' (np. NT Дóўга нiва, Дóўгіе нiвы, Дóўге, Дóўгае Поле, Mikratap. Bel. 74—5; доўгі язык = ros. долгий язык), 'długotrwały' (доўгі час 'długi okres'), u Nosoviča довгий век 'wiele lat życia', dial. даўгі także 'wysoki' (BMM III 244). ~

Wyrażenie przyimkowe (> adv. > praep.) po dl'gь kontynuują może również (p. Kopečný ESSB I 1, 71—3, Skok ER I 453; ze względu na trudności głosowe Belič, Ramovš łączyli z psł. lъga, zob. Bajec SRL V—VII 217, Besedotvorje IV 140): śl. polég (dial. też polégi, w XVI w. także polgi, Megiser 1592) adv. 'koło, obok, w pobliżu' (tudi jaz sem bil poleg; poleg stati 'stać obok', u Megisera 'pomagać, opitulari'), 'oprócz', póleg praep. cum gen. 'koło, obok, przy' (poleg mene), 'wzdłuż' (poleg reke), 'oprócz, poza' (np. w XVI w. u Trubara: družih bogov poleg mene ti ne imej, Rigler Začetki 71), 'zgodnie z czymś, stosownie do czegoś, według' (np. dial. prekm. poleg tvoje volje), sch. dawne i dial. polag, polak (w XIII w. polьgь, dial. timocko-lużnickie polьg, kajkaw. poleg) praep. cum gen. 'obok, koło, przy' (staše polag žene; hodeći polag mora), 'z powodu', 'stosownie do czegoś, zgodnie z czymś, według, wedle, iuxta, secundum' (živu polag svojih vlastitih pravicah), 'w kierunku czegoś, ku czemuś' (okrene obraz polak sunca), 'oprócz', 'u, w', 'o, co do', dial. kajkaw. poleg także adv. 'koło, obok, w pobliżu' (i ja sam bil poleg 'byłem obecny, w pobliżu', RJAZ).

Adv. dl'go: ~ pol. od XIV w. dlugo 'na znaczną odległość, longe', 'przez długi czas, diu, multo tempore' (dial. zwykle w tym znaczeniu, np. Kucala PSM 42, Zareba Siołkowice, Górnowiec Malbork), kasz. także 'tęskno, smutno' (Sychta SK), połab. dauđ'ü 'długo', dłuż. dawne dlugo (też dlujgo, dziś dlujko) 'longe; diu', głuż. dolho 'ts.', za dolho 'od dawna', czes. dlouho (steczes. dlúho) 'długo, dawno', dial. też 'późno' (Kubín Kladsko, Hruška DSCh), 'dawno' (Bartoš DSM: dlóho, Gregor Slav.-buč.: dlóho, Horečka Frenštát: dluho), śla. dlho (dial. wsch. dluho, Buffa Dlhá Lúka, Sipos Bükk-Gebirge) 'diu';

śl. dólgo 'diu', sch. dūgo (steczakaw. XVI w. dlgo, RJAZ) 'longe; diu', 'daleko' (dial. czakaw. dälgo 'ts.', HDZ I 156: Susak), es. дльго, дльго 'longe;

diu' (ДЪЛГО ЛЕТЕ ЖИТИ 'multo tempore vivere', SJS), bułg. *дълго* (też dial., Stojkova Banat: *дълг'у*, u Gerova *дълго*) 'przez dłuższy czas, diu', pot. *на дълго и на широко* 'bardzo szczegółowo', maced. *долго* 'diu';

strus. ДЪЛГО, ДЪЛГО, ДОЛГО 'diu', ros. *долго* 'diu', dial. też *долго-коротко* 'kiedykolwiek, kiedyś' (SRNG: Wołogda), ukr. *довго* 'diu' (też u Tymczeni, XVII w.), brus. *доўга* 'diu'. ~

Na adv. *dł'dzé* wskazują: czes. arch. *dlouze*, stczes. *dlúžé* 'długo', scs. *на дълъж* 'długo, wiele', strus. *на дълъж* 'długo; wreszcie, na ostatek' (Srezn.).

Kontynuuje ie. *dłgho-* (: *delegh-*) do *del-* 'długi; wydłużać' (por. compar. *dbl'ii*, zob. też *d'l'a*, *dbliti*). Dokładne odpowiedniki w indoirań.: stind. *dirgháh* 'długi (w przestrzeni i czasie)', awest. *darəga-* : *darəya-*, stpers. *darga-* 'ts.'. W bałt. z ciągle nie wyjaśnionym zanikiem nagłosowego *d-* (próba objaśnienia u Fortunatova AslPh XI 571 uw. 1): lit. *ilgas* 'długi (w przestrzeni i czasie)', łot. *ilgs* 'długi (w czasie)', stpr. *ilga*, *ilgi* adv. 'długo (w czasie)'. Por. też 1) z inną budową pierwiastka: gr. *δολυχός* 'długi (w przestrzeni i czasie)', het. *daluki-* 'długi', 2) z sekundarnym rozwojem znaczeniowym: goc. *tulgus* 'twardy, mocny, trwały' (*'długi, wytrwały').

Miklosich EW 40, Berneker SEW I 251—2, Trautmann APSD 346, BSW 55, Meillet SC 77, 100, 164, 341, DEL⁴ 315—6, 366, Sławski SE I 148, Vaillant BSL XLIV 2, 125—5 (wyodrębnia suf. *-gъ* porównując z *bolgъ* 1.), Friedrich HW 206, Mayrhofer KEWA II 47, Feist VWGS 482—3, Pokorny IEW 196—7, Fraenkel LEW 183—4. — Otrębski BzN VIII 280—1, VSJa V 5 rekonstruował prapostać *dłgъ* opierając się na nazwie jeziora *Dułgas* (pierwotnie *'Długie', miałyby to być nazwa jaćwieska). Lit. *ilgas*, łot. *ilgs* miałyby tu nie należeć. Nie widać podstaw. W. S. — W. B. — F. S.

dł'gyn'i pld.-wsch. 'długość, longitudo'

~ sch. dial. czakaw. *dugt'na* : *dugl'na* (Kušar Rad JA 118, s. 54: Rab), stczakaw. XV—XVI w. *duginja* 'długość' (RJAZ);

strus. wyjątkowe *долгыня* 'długość' (Srezn. I 757), brus. dial. *долгуня* 'ts.' (Nosovič). ~

Por. ros. dial. *долыня* 'wysoki, niezgrabny człowiek, dryblas' (Opyt-Dal SRNG: Twer, Ołonec).

Abstr. od *dł'gъ*, o suf. *-yn'i* zob. I 139—41.

W. B.

Por. *dł'žina*.

dł'ti zob. delti

dł'ža zob. dł'žь 1.

dł'žaja pln. 'przykrywka podłużnego otworu w barci'

~ czes. u Jungmanna *dłužej* -e f. pszczelarskie 'rodzaj masy, którą pszczoły umacniają plastry na ścianach ula i zabezpieczają wejście do ula, tzw. kit pszczeli, propolis' (o znaczeniu p. *dł'žь* 2.);

ros. dial. *должея*, *должея* 'deseczka zakrywająca wycięcie w barci, w ulu kłodowym, drzewiczki ula' (Burnašev, Opyt terminologičeskogo slovarja I 53 s. v. *борть*, Dal, SIAN, SRNG, Mełničenko Jaroslavl), u Dala też 'podłużne wycięcie, wyżłobienie, rowek', brus. dial. poleskie *довжэя* 'przykrywka boczego otworu w ulu kłodowym' (Leks. Poleszja 329). ~

Od *dł'žь* 2., o suf. *-ėja* zob. I 87.

W. B.

dł'żajb *dł'żaja* wsch. 'długość', 'coś długiego, np. długa żerdź'
 ~ strus. *должам* 'długość', w przykładzie z XIV w. *въ должам* 'wzdłuż,
 na długość', ros. dial. *должѣи* -*жѣя* 'długa żerdź' (SRNG). ~
 Od *dł'gъ*, o suf. -*ѣ* p. I 86—7.
 Por. *dł'żaja*. T. Sz.

dł'żati 1. *dł'żaje* pln. 'stawać się długim, dłuższym, wydłużać się, przeciągać się, longiscere, extendere'
 ~ pol. *dłużyć* -*żeje* 'stawać się dłuższym' (SJP PAN, L. z Cn.), dial. sli. *dłēzec* -*žeja* 'stawać się dłuższym, przeciągać się, o czasie' (Lorentz PW),
 czes. tylko u Jungmanna *dloužeti* -*žim* 'stawać się dłuższym';
 ros. dial. *должѣть* -*ѣю* 'stawać się długim' (Opyt Dop., SRNG), *должѣть*
 -*ѣю* 'wydłużać się' (SRNG), brus. *даўжэць* 'przedłużać się' (BRS, też dial. Ra-
 storguev Brjansk, u Nosoviča *довжэць* -*жэць* 'wydłużać się, w prze-
 strzeni, w czasie'). ~
 Denominativum od *dł'gъ*, o budowie zob. I 47. W. B.

dł'żati 2. zob. *dł'żiti*

dł'żava zach. i pld. (część zach.) 'długość, longitudo'
 ~ pol. dial. kasz. *dłużawa* 'długość; odległość' (Sychta SK, AJK VIII
 cz. II 123), sła. *dł'žava* 'długość', 'wysoki człowiek' (SSJ);
 sła. *dolžava* 'długość' (też lud.).
 Por. sła. dial. *dolgáva* 'długość' (Pleteršnik), sch. NM z Chorwacji *Dugava*
 XVI w. (RJAZ). ~
 Podstawą tego abstractum jest z jednej strony vb. *dł'żiti* z suf. -*ava*,
 z drugiej widać wyraźnie substantywizację adi. *dł'gavъ* (zob.). Co do budowy
 por. *črn'ava*. T. Sz.

dł'żeznъ zob. *dł'żiznъ*

dł'żica 'coś długiego, wydłużonego, podłużnego, długi przedmiot'
 ~ pol. *dłużycza* 'długi pień ściętego drzewa' (SJP PAN), stpol. 'rodzaj
 oszczepu' r. 1418 w Rotach poznańskich: ... Jan wlażł na pana Pomianow
 woz i deptał ji i kłół nań *dłużyczą* na swego pana (Kuraszkiewicz i Kowale-
 wicz JP XXXVII 171, Kartoteka Słownika stpol.), dziś dial. *dłużycza* 'oblū-
 pane z kory pnie drzewne' (Maciejewski Chełm.-dobrz.), 'wysoka kobieta'
 (Karłowicz SGP z jednego źródła), dobrze poświadczone w materiale ono-
 mastyicznym: jako NO z r. 1414 *Dłużycza* (SSNO), w NM *Dłużycza*, *Dłużyce*
 (Spis miejscowości PRL 223, SGKP I 549), w NW *Dłużycza* (Hydronimia
 Wisły 269), NT *Dłużyce* (nazwa pola z okolic Bochni), głuź. *dolžica* 'rodzaj
 gruszki, Zapfenbirne' (Pfuhl);
 sch. dial. *dūžica* 'nazwa owocu podłużnego kształtu, np. o śliwce, fidze,
 gruszcze' (Vuk z Kotoru, RŠAN, według RJAZ *dūžica* też z Dubrovnika),
 dial. także *dužica* 'długość, rozmiar czegoś wzdłuż' (w RŠAN wyjątkowe),
 jako NM *Dužice*, w XV w. *Dlžice*: Njiva leži v *Dlžicah* (RJAZ);
 ros. NM *Должица*, *Должицы* (Vasmer RGN III 60), też jako NW (Bezłaj
 SVI I 145), ukr. NM *Должыця* (Stieber TŁemk. I 16, II 22), brus. NT *Дбўжыця*,
Дбўжыцы (Mikratap. Bel. 75). ~

Por. pol. dawne XVI w. *dłużca* f. 'długi sznur umocowywany na nodze ptaka, stosowany w tresurze' (SP XVI IBL).

Substantywizowane adi. *dł'gъ*, o suf. *-ica* w tej funkcji p. I 98. T. Sz.

dł'żičькѣ zob. *dł'żikъ*

dł'żikъ *dł'żika* *dł'żiko* zach.: **dł'żičькѣ** *dł'żičьka* *dł'żičьko* 'dość długi, przydługi, długawy'

dł'żikъ: ~ pol. dial. *dłużyki* 'długi, przydługi, bardzo długi', 'podługowaty' (np. listki *dłużykie*, *dłużyki* czas, Karłowicz SGP), *dłużyki* 'długi' (Gruchmanowa Kramaska 79). ~

Por. pol. dial. *dłużykawy* 'przydługi, dość długi', np. słomki *dłużykawe* (Karłowicz SGP: Poznańskie).

dł'żičькѣ: ~ sle. ze wsch. Styrii *dólžiček -čka* 'nie bardzo długi' (Pleteršnik), sch. dial. *dužičak dužička* 'długi' (np. *dužičak* dan, sedam lakat *dužička*, RJAZ: u węgierskich Chorwatów), bułg. dial. *длъжичък -чка* 'dość długi' (Gerov), *длъжичък, длъжичку* 'ts.' (ib., Mladenov BTR 620, 622), maced. *должичок -чка* dem. od *долъ* 'długi' (RMJ);

ros. dial. *дóлжичко* adv. 'długo' (SRNG: Nowogrodzkie). ~

Por. dłuż. *dłużycycki* 'bardzo długi' (Muka).

Od *dł'gъ* z suf. *-ikъ*, *-ičькѣ*, por. *běl-ičькѣ* (I 239 s. v. *bělъkъ*), *čъn-ičькѣ* (II 244 s. v. *čъnъkъ*). T. Sz.

dł'żina 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, longitudo'

~ pol. *dłużyna* 'rozciągłość w przestrzeni, długość, dłużyzna' (SJP PAN: dawne, L. z XVIII w.), dial. 'długość; długi przedmiot' (Karłowicz SGP), gluź. *dolžina* 'rozciągłość w przestrzeni; długie pole' (Pfuhl), czes. u Jungmanna *dloužina* 'długość', steczes. od XIII w. NM *Dlužiny* pl. (Gebauer Sl., Profous MJČ I 392), sła. dial. *dlžina* 'długość' (SSJ), u Jungmanna z Bernoláka *dlužina* 'długie pole';

sle. *dolžina* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość' (też dial., Tominec Črni vrh), sch. od XV w. *dužina* (czakaw. w XVI w. wyjątkowo *dlžina*, dziś *dužina*, Jurišić Vrgada) 'rozciągłość w przestrzeni, długość', 'długotrwałość', 'ilość, wielkość', cs. *длъжина, дължина* 'longitudo' (Miklosich LP), bułg. *длъжина* (u Gerova *длъжина*) 'rozciągłość w przestrzeni, długość', też 'rozciągłość w czasie, długotrwałość' (RBKE), maced. *должина* 'rozciągłość w przestrzeni, długość' (RMJ III 598, dial. *длъжина*, Vidoeski Kumanovo 55);

strus. wyjątkowe *длъжина* 'długość' (*въ дължиноу* 'na długość'), też *должина* 'pustynia' (Srezn.), ros. dial. *должинá* 'długość' (Опыт Доп., Dal: pskow., SRNG: pñ.zach.), także pskow. *должина* 'pień drzewa jeszcze nie pocięty, nie porąbany; wysoki człowiek' (Опыт, Dal, SRNG), ukr. *довжина* 'rozciągłość w przestrzeni, w czasie, długość, długotrwałość' (od XVI w., Tymčenko: *должина, довжина*), brus. dial. *даўжына* 'długość' (Rastorguev Brjansk; u Nosoviča *довжинá*). ~

Por. sekundarne postaci: 1. pol. dawne reg. *dłużynia* 'długość' (SJP PAN, wyjątkowo już w XVI w., SP XVI IBL), dial. *dłużynia* czy *dłużyn* f. 'ts.' (Karłowicz SGP: z Litwy, Zdaniukiewicz Łopatowszczyzna), ukr. dial. *довжиня* 'ts.' (Hrinčenko; u Żel. *довжня*, u Tymčenki *должина, довжина* nie poparte jednak przykładem), brus. *даўжыня* 'rozciągłość w przestrzeni, długość, długotrwałość' (też dial., Nosović, Šaternik Červ., Rastorguev Brjansk);

2. pol. *dłużyzna* 'nadmierna długość czegoś w czasie, w przestrzeni' (też dial., Karłowicz SGP; u L. nie poparte przykładem).

Abstr. od *dł̣gъ*, o suf. *-ina* zob. I 120—1.

W. S. — W. B.

ḍżiti *ḍżo* 'czynić długim, wydłużać, przedłużać (w przestrzeni, w czasie), longius facere, longare, producere', *ḍżiti* się 'stawać się długim, wydłużać się, przeciągać się, longiscere', iter. *ḍżati* 2. *ḍżajo*

ḍżiti: ~ pol. dawne *dłużyć* *-że* 'przedłużać; zwlekać' (SP XVI IBL), dial. 'bronować pole po zasianiu' (Dejna AGK m. 461, por. dial. *dłużować*, *dłużkować* 'bronować rolę po raz pierwszy', MAGP VI cz. II 155—7, ros. dial. *должѣть* *-жѣ* 'siać', SRNG, ukr. dial. *довжѣть* *-жѣ* 'uprawiać ziemię po orce przed siewem', Lysenko SPH, *довжѣти* *палом* 'orać wzdłuż pola', Żel., Hrinčenko), kasz.-sł. *dł̣żac* *-żę*, *dł̣żę* 'czynić dłuższym, przedłużać' (Lorentz PW), głuz. *dołżić* *-żim* 'ts.' (Pfuhl), czes. *dloužiti* *-žim* (stczes. XIV w. *dł̣żiti* *-žu*) 'przedłużać, wydłużać', sła. u Kálala *ḍžit* 'ts.';

sł. z pref. *pro-dolžiti* *-žim* 'przedłużyć' (Pleteršnik: z cs. czy ros.), sch. *dūžiti* *dūžim* (już w XIII w. *dūžiti*) 'przedłużać, wydłużać; rozciągać w czasie' (RJAZ, RSAN, dial. *dūžiti* *-žim*, Elezović Kos.-Met.), scs. z pref. *про-дължити* *-жѣ* 'przedłużyć, producere', bułg. dial. *длъжѣ* *-жѣ* 'czynić coś dłuższym, przedłużać, przeciągać' (BER I 456, u Gerova *длъжѣ*), maced. *должи* 'przeciągać w czasie, rozwlekać';

strus. z pref. *про-дължити* *-жѣ* 'wydłużyć, przedłużyć; rozciągnąć w czasie' (Srezn.), ros. dial. *должѣть* *-жѣ* *-жѣ* 'przeciągać, zwlekać' (Opyt, Dal, SRNG), w języku liter. tylko z pref. np. *про-дължити* *-жѣ* 'wydłużyć, przedłużyć', ukr. dial. *довжѣти* *-жѣ* 'przedłużać, wydłużać', *вѣ* *комусь* *довжѣти* 'lange leben lassen' (Żel.), brus. pot. *доўжыць* 'przedłużać, wydłużać' (BRS, u Nosoviča *довжыць* 'ts.'. ~

ḍżiti się: ~ pol. *dłużyć się* 'stawać się dłuższym niż zwykle, wlec się, o czasie' (też dial. np. *dłuży się* 'nudzi się', Maciejewski Chel̄m.-dobrz. 214, kasz. *dł̣żęc* *sa* *-żi* *sa* 'przykrzyć się', Sychta SK), głuz. *dołżić* *so* 'stawać się długim' (Pfuhl), czes. *dloužiti* *se* 'stawać się długim, przedłużać się', sła. *ḍžit* *sa* 'wydłużać się, przedłużać się';

sch. *dūžiti* *se* 'wydłużać się; przedłużać się, trwać zbyt długo' (RJAZ, RSAN), bułg. u Gerova *длъжѣ* *се* 'przeciągać się, przedłużać się';

strus. z pref. *про-дължити* *-жѣ* 'przeciągnąć się, przedłużyć się', ros. z pref. *про-дължити* *-жѣ* 'przeciągnąć się, przedłużyć się, nie ustać', ukr. u Żel. *довжѣтися* 'stawać się długim, przedłużać się', brus. pot. *доўжыцца* 'przedłużać się' (BRS, też dial. 'wlec się, o czasie', Sejaškovič Grodno). ~

Iter. *ḍżati*: ~ pol. z pref. np. *przedłużać* *-żam* 'powiększać długość czegoś, robić coś dłuższym; sprawiać, że coś trwa dłużej', stpol. od XV w. 'przeciągać czas trwania czegoś, przewlekać; zwlekać, odkładać na potem', też dial. np. kasz.-sł. *p̣odḷżac*, *p̣redḷżac* *-dḷżaję* 'wydłużać' (Lorentz PW);

sł. z pref. dial. prekm. *udolžati* *-am* perf. 'wydłużyć' (Pleteršnik), sch. dawne i dial. z pref. *prodūžati* *prodūžam* 'powiększać długość czegoś, wydłużać czas trwania czegoś; odkładać, odwlekać' (RMat., RJAZ), scs. z perf. *про-дължати* *-жѣ* 'producere, longiore facere' (SSJ: Supr., też cs.);

strus. z pref. *про-дължати* *-жѣ* 'powiększać długość, rozciągać' (Srezn.), ros. dial. *должѣть* *-жѣ* 'powstrzymywać się, odkładać na potem' (SRNG, Dal), w języku liter. z pref. *про-должѣть* 'kontynuować, robić coś nadal'. ~

Denominativum od *dł'gъ*, o budowie zob. I 57, o iter. p. I 47.

W. S. — W. B.

dł'żiznъ *dł'żizna* *dł'żizno* : *dł'żeznъ* *dł'żezna* *dł'żezno* pln. 'bardzo długi'
dł'żiznъ: ~ sła. *dlżiznyj* 'bardzo długi; niezwykle długi' (SSJ, Kálal);
 ukr. dial. poleskie *довзізныj -на -нэ* 'bardzo długi' (Leks. Poleszja 31). ~
dł'żeznъ: ~ ros. dial. *должённыj* (-enn- < -ezn-) 'bardzo długi' (Opyt Dop.:
 Pskowskie, Twerskie, stąd u Dala, w SRNG też Smoleńskie), ukr. pot.
довжэзныj 'ts.', *довжэнныйj* (-enn- < -ezn-) 'ts.' (Hrinčenko, SUM), brus.
даўжэзны, даўжэжны (-enn- < -ezn-) 'ts.' (BRS, Nosovič). ~
 Por. brus. dial. *даўжэразны* 'bardzo długi' (Šaternik Červ.), czes. dial.
dlůžajzný (: *dlůhajzný*) 'ts.' (Kott Dod. DSM), ukr. dial. *довженэзныj* 'ts.'
 (Hrinčenko).

Ekspresywne dem.-hip. formacje od *dł'gъ*, por. *běliznъ*, *bělizъ*, *děvzъnъ*. Zob.
 Sławski SP I 124, SE IV 354—6 (s. v. *lubieżny*) i Smalъ-Stocъkыj NSPU
 38 nn. F. S.

dł'żь 1. f. : *dł'ža* 'długość (w przestrzeni, w czasie), longitudo', *na* *dł'żь* 'na
 długość, przez całą długość', *po* *dł'żь* 'w kierunku długości, w kierunku,
 w którym coś się rozciąga', *vъz* *dł'żь* 'równolegle do długości, w kierunku,
 w którym się coś rozciąga, na całą długość'

dł'żь: ~ pol. dawne *dluż -zy* (już w 1354 r., ale w tekście zachowanym w kopii
 z XVII w., Słownik stpol.) 'rozciągłość w przestrzeni, długość', w XVI w.
 'rozciągłość w czasie' (SP XVI IBL), adv. i praep. cum gen. *wzdłuż* (dawne
 też *w dluż, na dluż, podłuż*, dial. *zdluż, na zdluż, na pozdluż*, Kucala PSM 42,
wzdłużé, Karłowicz SGP, kasz. *vzdluż, vzluż, zdluż, zluż*, Sychta SK) 'równo-
 legle do czegoś rozciągniętego na długiej przestrzeni; w kierunku, w którym
 się coś rozciąga; na całą długość, przez całą długość czegoś, głuź. *dołż -že*
 'długość' (Pfuhl), czes. u Jungmanna i stczes. *dlůž -že (-ži)* 'ts.', sła. poet.
dlž -že 'ts.' (SSJ, też u Kálala), *zdlž, pozdlž* adv. i praep. cum gen. 'na dłu-
 gość czegoś, wzdłuż', arch. *zdlže* adv. 'na długość';

sła. *dólž -žī* 'długość' (Pleteršnik), *na dołž, v dołž* 'na długość, wzdłuż'
 (SSKJ), *podolž* adv. 'wzdłuż', *vzdołž* praep. cum gen. 'wzdłuż' (Pleteršnik),
 sch. *důž -ži* 'długość (w przestrzeni, w czasie)', dial. 'miara odległości', też
 praep. cum gen. 'wzdłuż', *ůzdůž* adv. i praep. cum gen. 'na odległość, wzdłuż',
 dawne wyjątkowe *poduž* praep. cum gen. 'ts.' (RMat.), cs. *dlъжь* f. 'longi-
 tudo' (Miklosich LP: rus.?), bułg. pot. *dlъж* f., tylko *na dlъж* 'na długość,
 wzdłuż' (RBKE, Gerov), dial. rodop. *dl'bu* adv. 'wzdłuż' (BDial. II 152),
 maced. *надолж, вдолж* adv. 'na długość, wzdłuż';

strus. wyjątkowe 1400 r. *доложь* f. 'długość': *в доложь* 'na długość',
 w XIII w. *на подължь* 'ts.' (Srezn.), ros. dial. *должь* f. 'długość', *вдолжь*
 adv. 'wzdłuż' (SRNG: Smoleńsk), *должьём* adv. 'волоком' (Ivanova Sl. Pod-
 moskownja), ukr. *довж* f. 'długość' (Żel.), *у всю довж* 'na całą długość' (Hrin-
 čenko), *уздовж* : *вдовж, удовж* : *вдовж, здовж, подбвж* (dial. *подбви*) adv.
 i praep. cum gen. 'wzdłuż' (SUM, Hrinčenko), brus. *уздоўж* (też Nosovič:
вдовж), *удоўж* (także dial. np. Nosovič: *вдовж*, Sejaškovič Grodno, Bjałke-
 vič Mohylew, Rastorguev Brjansk) adv. i praep. cum gen. 'wzdłuż'. ~
dł'ža: ~ stpol. XV—XVI w. *dluža* 'długość, rozciągłość w przestrzeni',
 zwykle *na dlužą* 'na długość, wzdłuż' (Słownik stpol., SP XVI IBL, L.), adv.
wzdłużą 'wzdłuż', stczes. *dlůžé -žé* 'długość' (Gebauer Sl., też u Jungmanna

dlouže -že 'ts.'), stsla. *dlžě*, *dlúžě* f. 'ts.' (Žil. kn.; por. też wyżej sła. arch. adv. *zdlže*);

ukr. dial. poleskie *дóжца* 'długość' (Leks. Poleszja 31). ~

Abstr. od *dl'gč* z suf. -b, -ja (p. I 82), oboczność suf. -b : -ja nierządka, por. np. *dal'č* : *dal'a* (s. v. *dal'č* 1.). W. S. — W. B.

dl'žb 2. f. 'podłużne wycięcie, otwór w barci', 'deska zamykająca podłużne wycięcie w barci'

~ pol. dial. *dluž* (: *wzdłuž*, *zdluž*) 'zatyczka podłużna w ulu pieńkowym albo w barci, deska zakrywająca ul z zewnątrz' (Karlłowicz SGP: Tykocin, Augustów), *dlusc* 'długa deska zakrywająca główny otwór w ulu kłodowym' (M. Żywirska, Puszcza Biała, 1973, 200), czes. lud. *dluž* -že f. 'deska zamykająca ul' (Přir. slov., dial. u Bartoša DSM *dlužt* f. 'ts.'), dial. także 'jedna z dřevěných rovných součástí škopku apod. nádob; prkenka u zbelu v rybníce obečané mechem' (Machek ES² 121), pszczelarskie 'rodzaj masy, którą pszczoły umacniają plastry na ścianach ula i zabezpieczają wejście do ula, tzw. kit pszczeli, propolis' (Jungmann: też *luž*, *dluže* f.; co do znaczenia p. Machek l. c.), sła. *dlž* 'deska zamykająca ul' (tylko u Vasmera REW I 360);

sła. dial. *dólž -žt* f. 'przednia deseczka w ulu' (Pleteršnik, Bezłaj ES I 107; też *dōvž dōvži*), sch. dial. *dúž* f. 'jedna z dwu deseczek w górnej części prymitywnego ula, od których pszczoły rozpoczynają budowę plastra' (RSAN: Hercegowina);

ros. dial. *должб* f. 'otwór na wylot w barci, w ulu kłodowym' (Dal), 'otwór w barci, w ulu, przez który wydobywa się miód' (SRNG), ukr. dial. poleskie *дощк* (: *одощк*) f. 'deska zakrywająca otwór w ulu kłodowym' (Lysenko SPH), brus. dial. *дожк* f. 'drzwiczki zamykające otwór w ulu' (Bjalskevič Mohylew, Nosovič), *дожк* m. 'deska zakrywająca boczny otwór w ulu kłodowym' (NS 208, BMM III 252), poleskie *дощк* f. 'duże boczne wycięcie w ulu kłodowym służące do obserwacji pszczoł, niekiedy też do wyjmowania miodu; przykrycie tego otworu', 'środkowa część ula kłodowego' (Leks. Poleszja 329). ~

Niewątpliwie już psł. termin bartniczy. Skonkretyzowane abstr. *dl'žb* (zob. *dl'žb* 1.). Por. w innych specjalnych znaczeniach np. pol. dawne XVII—XVIII w. *dluž* f. 'sznur ciesielski' (L.), czes. arch. *dlouž* f. 'ts.' (Přir. slov.), brus. dial. *дощк* f. 'żerdź przyciskająca wzdłuż wóz z sianem, ze snopami, paważ' (Nosovič), zob. też wykazujące paralelną semantykę derywaty od *dl'gč*, *dl'žbc* przytoczone s. v. *dl'žbc*, *dl'žbnica*, *dl'žbnikč*. — Vasmer REW I 360, Machek ES² 121, Bezłaj ES I 107 wychodząc z wtórnego (jak pokazuje zwłaszcza materiał poleski) znaczenia 'deseczka przykrywająca wycięcie w ulu' przyjmowali związek z psł. *dolga* 'szczapa, deska' : ie. *del-* 'rozszerzać, łupać' (p. Pokorny IEW 196).

Por. *dl'žaja*.

W. B.

dl'žbc *dl'žbca* pln. 'coś długiego, podłużnego, np. długi sznur, długie drewno'

~ pol. przestarz. (dziś w terminologii łowieckiej) *dlužec -žca* 'kilkunastometrowy, wąski rzemień służący do tresury ptaków łowczych' (SJP PAN; też u L., ale bez dokumentacji), w XVIII w. *dlužec -žca* 'deska podłużna do zamykania barci' (L. z Kluka: Otwór barci zamyka się deską, u nas dłużniem albo *dlužcem* zwaną; por. *dl'žb* 2.), w NM w nazwach kilku wsi *Dlužec* (Spis miejscowości PRL 223, SŁKP II 41), jako NW *Dlužec* (Hydronimia

Wisły 193; niem. Langen See), czes. *dloužec -žce* 'długi rzemień, który się sokołowi do nóg przypina' (tylko Jungmann), dial. moraw. *dloužec* 'długi sznur', np. Sokola *dloužcem uvázati* (Kott Dod. DSM), u Jungmanna *dlúžec -žce* 'podłużna deska do zamykania barci' (z L.);

ros. dial. *должэу -жца* coll. 'długie drwa' (Опыт Доп., stąd SRNG), 'двойник, дрова, которыми обжигают кирпич, варят соль' (Dal 1144). ~

Por. ros. dial. *должук -ка* 'len z długim włóknem', 'długie cienkie drzewo używane na belki', 'żerdź, drag; długa żerdź' (SRNG), 'deseczka do zatykania otworu w barci' (Manaenkova LRGB 80).

Substantywizowane adi. *dł'gъ*, o suf. -ьсь w tej funkcji p. I 99. T. Sz.

dł'żькъ *dł'żька* *dł'żько* dem., intens. do *dł'gъ*

~ pol. dial. *dlużki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP: Tykocin), 'podłużny' (Kucala PSM 42), adv. *po dlużku, na dlużki, na dlużk* 'wzdłuż' (Zareba Siolkowice 90, Górniewicz Malbork I 25, MAGP XII cz. II 165), stpol. XV w. NO *Dlužek* czy *Dlužko* (SSNO), dłuż. *dlujki* (dawne *dlujgi*) 'długi, longus', p. Trubeckoj BSL XXIV 134, Rysiewicz Studia 105;

bułg. *длъжък -жка -жко, длъжки* dem. 'dość długi, długawy' (Mladenov BTR, Gerov, dial. *длъшок*, Umlenski Kjustendil, *длъшок*, BDial. II 75: Sofia, adv. *длъшко*, BDial. VI 167: Pleven), NT *Длъжки* дол (Zaimov MIPirdop 157). ~

Por. też rozszerzone formacje synonimiczne: 1. z ponownie dodanym tym samym suf. -ькз: sch. dial. *дъжаѣк -ѣка -ѣко* 'dość długi' (RSAN: Czarnogóra);

2. z suf. -ькз nawarstwionym na inne formacje: a) *dł'g-ač-ькз* p. s. v. *dł'gačь*;

b) *dł'g-uč-ькз*: dłuż. *dlujucki* 'bardzo długi, niezwykle długi' (Muka), śla. dial. *dlučičický* 'nadmiernie długi' (Kálal);

c) *dł'g-on-ькз* p. s. v. *dł'ganъ*;

d) *dł'g-al-ькз*: pol. dial. *dlugalki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP), por. też *dlużalki* 'ts.' (ib.); p. *dł'gal'ь*;

e) *dł'g-ul-ькз* p. s. v. *dł'gul'a*;

f) *dł'g-och-on-ькз*: ros. u Dala *долгѹм-долгохѹнько* 'bardzo długo';

g) *dł'g-aš-ькз*: pol. dial. *dlugaški* 'przydługi, wcale długi' (Karłowicz SGP);

h) *dł'g-oš-in-ькз, dł'g-oš-en-ькз*: pol. dial. kasz. *dlugošinki* 'bardzo długi' (Sychta SK VII 49), ros. u Dala *долгѹм-долгошенько* 'bardzo długo';

i) *dł'g-uš-ькз*: pol. dial. kasz. dziec. *dluguško* adv. 'przez dłuższy czas; tęskno, smutno' (Sychta SK VII 48—9);

j) *dł'g-ot-ькз*: pol. dial. *dlugotki* 'przydługi, bardzo długi' (Karłowicz SGP).

Od *dł'gъ* z suf. -ькз. Por. Trubeckoj BSL XXIV 130—7, Rysiewicz Studia 101—10. W. B. — F. S.

dł'żьńica 'coś długiego, wydłużonego, podłużnego, długi przedmiot'

~ pol. *dlużnica* dawne 'długi przedmiot, deska, tarcica' (L.), 'deseczka do zatykania barci', 'belka w ruszcie nad palowaniem' (SW), dial. kasz. *dlużnica* 'długa, wąska niwa lub łąka' (Sychta SK), też NW *Dlużnica* (Hydro-nimia Wisły 22, 259), pomorska NW *Dolsnize* (Lorentz SNH 25: 1269 r.);

sch. dial. *dlužnica* 'boczna belka drabiny; drabina wozu', 'długie i wąskie pole' (RSAN), też NT, NM i NW *Dužnica*, pl. *Dužnice* (RJAZ, Bezłaj SVI I 144);

ros. NW *Должница* (WRG). ~

Od *dł'żenz*, o substantywizującym adi. suf. *-ica* p. I 98. — Od tej samej podstawy por. też 1. ukr. dial. *довжінь, довжєнь* f. '(znaczna) długość' (Żel.);

2. pol. dawne i dial. *dłużeń -źnia* 'deseczka do zatykania barci' (L., SW, Karłowicz SGP), NW *Dłużeń* (Rieger, Wolnicz-Pawłowska Warta 39), czes. *dlúžeň -žně* m. 'deska do zatykania barci, ula' (Jungmann: z L., Machek ES² 121), śl. *dłżeń, -źńa* 'znak długości nad samogłoską' (Kálal, SSJ);

3. pol. dawne *dłużnia* 'długość', 'strona barci otwarta od przodu; deseczka do zatykania barci' (L., SW), czes. *dlužně* f. = *dlúžeň* (Jungmann: z L., Machek l. c.), ukr. u Żel. *довжні* 'długość'.

Por. *dł'żica, d'żenika*.

W. B. — F. S.

d'żnik *dł'żnika* pln. 'coś długiego, wydłużonego, podłużnego, długi przedmiot' ~ pol. dawne *dłużnik -ka* 'deseczka do zatykania barci' (SWil., SJP PAN), dial. kasz. *dłużnik* 'podłużna sień' (Sychta SK), dłuż. *dłużniki* pl. w nazwach pól (Muka III 198);

ros. dial. *должнік -ка* termin pszczelarski (SRNG, bez znaczenia), brus.

dial. *даўжнік* 'deska zakrywająca boczny otwór w ulu kładowym' (NS 208). ~

Od *dł'żenz*, o substantywizującym adi. suf. *-ikz* p. I 90.

Por. *dł'żnica*.

W. B. — F. S.

d'żnp *dł'żna d'żno* zach. i pld. : **podł'żnp** : zach. i pld. **vzdł'żnp** 'wydłużony, podłużny, ciągnący się wzdłuż, długi i wąski'

dł'żenz : ~ pol. *dłużny* 'ciągnący się wzdłuż, podłużny' (SJP PAN: Sienkiewicz, też dial., Maciejewski Chełm.-dobrz. 36, Górniewicz Malbork: 'stosunkowo długi, lecz wąski'), dial. także *dłużna* piła (AGM III cz. II 110) : *dłużnia* piła (Zaręba Siołkowiec) 'piła do rżnięcia drzewa wzdłuż', NT *Dłużne* Stajanie (Gołębiowska ZUJ XCVI 59: Orawa);

sch. *dūžni* 'ciągnący się wzdłuż', 'ciągnący się na długość; odnoszący się do długości', dial. w funkcji subst. *dužna* 'belka przechodząca wzdłuż przez środek domu, do której są przymocowane poprzeczne belki sufitu' (RSAN, RJAZ). ~

podł'żnp : ~ pol. *podłużny* 'ciągnący się wzdłuż, niepoprzeczny; mający kształt wydłużony' (nie notowane jeszcze u L.), głuź. *podolžny* 'podłużny', czes. u Jungmanna *podloužný* 'ts.', śl. dial. *podłžny* 'ts.' (Kálal; por. *pozdlžny* 'ts.' : *pozdlž* 'wzdłuż', SSJ);

śl. *podólžen -źna* 'podłużny, wydłużony';

ukr. *подовжний* (dial. też *подовжний*, Hrinčenko) 'ciągnący się wzdłuż, podłużny', dial. 'dość długi' (SUM), *подовжний* невід 'niewód, którego części składowe, poszczególne kawałki sieci, są przyszyte wszczep i głębiej zanurzają się w wodzie' (Hrinčenko). ~

Por. brus. *прадўжны* 'podłużny' (BRS).

vzdł'żnp : ~ pol. *wzdłużny* 'idący, ciągnący się wzdłuż czegoś, działający w kierunku podłużnym, podłużny' (też dial. kociewskie i kasz. *zdłużni -nā* 'ts.; mający kształt wydłużony', Sychta SK VI 200), u L. *wzdłużni -nia -nie* 'podłużny';

sch. *ūzdūžnī, ūzdužnī* 'podłużny' (od XIX w., RJAZ). ~

Por. z tym samym suf. *-enz* nawarstwionym na formacje ekspresywne:

1. pol. dial. *długośny* 'bardzo długi' (Karłowicz SGP);

2. pol. dial. *długaśny* 'przydługi' (Karłowicz SGP), 'bardzo długi' (Dejna RKJŁ XXI 227), sch. u Stulicia *dūgašan -šna* dem. do *dug* (RJAZ);

3. pol. dial. *długucni* 'bardzo długi' (Steuer Sulków), czes. dial. wsch.-moraw. *dluhucný*, łaskie *dluhucny* 'ts.' (Bartoš DSM, Lamprecht Opava).

Pierwotną podstawę tworzy abstr. *dł'żb* (p. *dł'żb* 1.). Kontakt z ad. *dł'gś* nawiązany wtórnie. Postaci *podł'żbns*, *vzdł'żbns* oparte na wyrażeniach przyimkowych *po* *dł'żb*, *vz* *dł'żb* (zob. *dł'żb* 1.). O przymiotnikach z suf. *-bns* zob. Brodowska-Honowska SPS 80—139.

Zob. *dł'żbnica*, *dł'żbnikz*.

W. B. — F. S.

do praep. cum gen. wskazuje granicę, kres czynności, zjawiska w przestrzeni, w czasie, pod względem ilości, sposobu 'aż do, usque', stąd sekundarnie wskazuje kierunek (por. *ka*); bliskość; nieokreśloną ilość; przen. cel, sposób, miarę, skutek, przedmiot, obiekt; szczerunkowo też zachowana pierwotna funkcja part. wzmacniającej, uwydatniającej i stary ablatywny odcień wyłączający, odłączający (por. też dobrze zaświadczone znaczenie 'przed, przed nastaniem, usque ad, ante')

~ pol. od XIV w. *do* z gen. wskazuje kierunek, kres, cel w obrębie okolicznika miejsca: z osiągnięciem kontaktu 'ad, usque ad' (dojść *do* rzeki), z przekroczeniem granic 'do wnętrza, w, in, ad' (przyszedł *do* miasta); w obrębie okolicznika czasu: 'przed, przed nastaniem, usque ad, ante' (*do* dnia 'przed świętem'), 'przed upływem, intra, infra' (*do* godziny ma się zjawić), 'w ciągu, przez' (raz *do* roku; dial. czekaj mnie *do* roka 'przez rok'); w obrębie okolicznika miary 'usque ad' (trzy *do* pięciu złotych; miał *do* stu żołnierzy); w obrębie okolicznika celu 'celem, ad, causa, sensu finali' (wziąć się *do* roboty; przygotować się *do* drogi); w obrębie dopełnienia 'do kogoś, czegoś, ad, apud' (mówię *do* ciebie; list *do* ojca), 'wobec kogoś, w stosunku do kogoś, czegoś, ad, coram, prae' (stpol. podczasze poznański... nie ma *do* jeziora Gorskiego nicz; co się tobie zda *do* gędźby a pływania tego, XVI w.); w obrębie przydawki 'ad' (chusteczka *do* nosa), w stpol. nieraz w funkcjach odmiennych niż dzisiejsze, SP XVI IBL V 96 zwraca uwagę, że *do* w połączeniu z wieloma czasownikami a także rzeczownikami i przymiotnikami „pełni niekiedy funkcję formalną. W XVI w. stabilizacja tych połączeń nie dokonała się jeszcze w pełni (obok przyimka *do* występują także przypadki bez przyimka lub inne przyimki)”, w stpol. też np. wskazuje obiekt postrzeżeń i uczuć 'o', 'w' (bo to *do* niego wiedział 'o nim'; jedno to było *do* niego najgorsze 'w nim', SP XVI IBL), 'zależnie, w zależności' (żniwo bywa obfitsze lub chudsze, jak *do* roku 'zależnie od roku', L.), dial. także w funkcji innych przyimków: 'w' (iść *do* pola 'w pole', napalić *do* pieca 'w piecu'), 'na' (pojadę *do* wojny 'na wojnę', idź *do* śniadania 'na śniadanie'), 'o' (rznąn nim *do* pniaka 'o pniak'), 'z' (juzem się ozenił *do* mojej dziewczyny), 'podług, według' (szaty noszę *do* mody 'podług mody', šukou *do* sfoji podoby 'według swego upodobania, gustu', Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), 'przy, u' (*do* tego voza jęz barzo dużo naprawy, Szymczak l. c., por. stpol. kolejno sobie *do* stołu czytali 'przy stole', L.), 'dla' (ryby łapał *do* cesarza 'dla cesarza', kasz. to ja robą *do* ce 'dla ciebie', Sychta SK VII 49, por. stpol. kupować coś *do* klasztoru dwu braci posłał 'dla klasztoru', L.; zob. Popowską-Taborska JP LV 125—9), lud. także w funkcji part. np. *do* trzech razy 'trzy razy' (Karłowicz SGP I 328—9), kasz. u Sychty SK *do* z gen. wyraża dążenie do jakiegoś kresu w przestrzeni (jic *do* moża; droga *do* masta), dążenie do jakiegoś kresu w czasie (*do* gr'ázdky są jęš dře nezele; od rena *do* večora), cel stały, przeznaczenie (garnušk *do* mléka; voda *do* píca; namařac *do* gréxu), przybliżoną liczbę (*do* sto lęzi),

w polab. jako praep. nie poświadczony w żadnym przykładzie (Lehr-Splawiński GP 239), zob. jednak pref. *dü-* < *do-*, dłuż. *do* z gen. wskazuje kierunek czynności 'ad' (*do* Chóšobuza; *do* nich! 'na nich!, na wrogów!'), granicę w przestrzeni (aż *do* města), kierunek czynności z przekroczeniem granic 'w, in' (*do* lěsa se schowaš 'w lesie'), stosunki czasowe: 'przed, tuż przed, przed nastaniem' (*do* dña 'przed świtem'; aż *do* tego casa), miarę, sposób, skutek (*do* kšwě, aż *do* kšwě 'do krwi'; *do* popěla spališ), obiekt, do którego skierowana jest czynność (*do* Boga wěriš; *do* hoblica zraniš 'zranić twarz', *do* wšogo přeny byš 'być we wszystkim pierwszym'), też w funkcji praep. w 'in' (*do* jšpy se kuri 'pali się w izbie'), w obrębie przydawki 'ad' (dial. drastwa *do* dešća 'ubiór od deszczu, Kleidung für Regen'), trębny *do* žěla 'potrzebny do pracy', głuž. *do* z gen. wskazuje kierunek czynności 'ad' (*do* města jěć; *do* wojakow hić), granicę w przestrzeni (*do* kolen; *do* pasa), kierunek czynności z przekroczeniem granic 'do wewnątrz, w, in' (*do* wody skočić), stosunki czasowe: 'do, usque ad' (*do* wutory 'do wtorku'), 'przed, przed nastaniem' (*do* wójny 'przed wojną'), miarę (*do* syta so najesć), cel (hić *do* džěla), sposób (šepać *do* wucha), obiekt, do którego skierowana jest czynność (*do* Boha wěrić), środek lub narzędzie (namočić šaty *do* wody), przedmiot (po niektórych czasownikach, np. wěrić *do* lěpšeho přichoda), w obrębie przydawki (drasta *do* zymy 'zimowe ubranie'; kón *do* woza), też w funkcji part. uwydatniającej np. w zwrocie što je to *do* čłowjeka 'co to za człowiek', czes. *do* z gen. wskazuje kierunek czynności z przekroczeniem granic 'do wnętrza, w, in' (jiti *do* města; upadnouti *do* jámy; w tej funkcji spotykane już w stczes., p. Gebauer Sl. I 263), granicę w przestrzeni 'usque ad' (jet *do* Prahy 'k Praze, po Prahu'; řeky byly tēmeř *do* dna zamrzě; tráva sahá *do* pasa), stosunki czasowe: 'aż do, usque ad' (počkati *do* rána; potrvá to *do* vānoc), 'w ciągu, przez' (pracovati dlouho *do* noci; třikrát *do* roka), sposób, skutek (pracovati *do* úmoru; zraniti se *do* krve), cel (dati co *do* prodeje 'na sprzedaż'), przybliżoną liczbę (*do* dvou set posluchačů; dziś rzadkie, ale spotykane już w stczes., np. synův i vnukův *do* pětidecát, Gebauer Sl. I 263), syntaktycznie używane też w obrębie dopełnienia 'do kogoś, czegoś, ad, apud' (řici *do* očí; mluvíti *do* větru), w obrębie przydawki 'ad' (lavička *do* podkovy 'w kształcie podkowy', plašt' *do* deště 'płaszcz od deszczu'), stczes. także čso jest *do* koho, *do* čeho = nczes. v kom, v čem (co jest *do* ní 'co jest v ní, jaká jest, jakou má moc'), na to patřte, co j' dobrěho, ješto vy nemate *do* sebe toho = nczes. nemáte v sobě, při sobě, na sobě; vizu čso *do* toho = nczes. vidím co v kom, na kom, při kom (Gebauer Sl.), dial. również *do* z gen. nazw osób 'do' (idě *do* koval'a, *do* ševca, Bartoš DSM; w języku liter. w tej funkcji *k* z dat.), sła. *do* z gen. wskazuje kierunek 'do wnętrza, w, in' (vstúpil *do* kuchyne; spadol *do* vody; pozrel mu *do* očů), granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (blato *do* členkov; nohavice *do* kolien), stosunki czasowe: 'przed nastaniem, aż do' (pracovat' *do* noci; dial. vstat' *do* dña 'przed świtem'), 'przed wpływem' (*do* roka sa ožení), 'w ciągu, przez' (jedávat' pāt' ráz *do* dña), sposób, miarę, skutek (najest' sa *do* sýtosti; dobit' *do* krvi; opálit' sa *do* hnedá), cel (hrat' *do* tanca), przybliżoną liczbę (dal som mu *do* sto korún), w obrębie przydawki (topánky *do* roboty 'buty do roboty'), dial. w porównaniach: chlap *do* chlapa 'chlap ako chlap', mlieko *do* mlieka 'mlieko ako mlieko', także z gen. nazw osób wskazuje kierunek 'do' (id'em *do* suseda 'k susedovi', prídu *do* nás 'k nám', Stanislav DSJ II

606—7), szczegółowo o funkcjach p. Orlovský, Slovenská syntax, 1971, 302—6;

slę. *dò* z gen. wskazuje granicę, zbliżenie, bliskość w przestrzeni: 'ad, usque ad' (*do* hriba priti), 'aż do, usque ad' (*do* roba poln kozarec; v vodi *do* nad kolen), 'przy, obok' (glava *do* glave; stali so mož *do* moža), granicę w czasie 'aż do, usque' (spati *do* belega dne; *do* smrti ga ne pozabim), sposób, miarę, skutek (*do* krvi se je ranil; *do* sitega se najesti; smejati se *do* solz), stosunek (ljubezen *do* domovine), przybliżoną liczbę (drevesa so *do* trideset korakov vsaksebi; vinograd daje *do* deset hektolitrov; zaslužiti *do* tri kovače na uro), sch. *do* z gen. wskazuje dosięganie, dochodzenie, zbliżanie się ruchem do bezpośredniej bliskości (dodoše *do* jedne velike vode; silazili su i *do* mora; lutaju od grada *do* grada), miejsce, do którego czynność dochodzi (idem *do* biblioteke), bliskość, kontakt 'przy, obok' (sednem *do* prozora; konj *do* konja, junak *do* junaka), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do, usque ad' (radili su od zore *do* mraka), 'przez, w ciągu' (*do* osam dana evo me opet sa pismom), przybliżoną liczbę (broj knjiga katkad tera i *do* stotine), sposób, miarę (hoće da ih pobiju *do* jednoga; ražalih se *do* suza), obiekt czynności (ne dohvataj se *do* mene), wyłączenie 'prócz, z wyjątkiem, praeter' (ništa nije okusio *do* vode i zelena voća; mati mu nemaše *do* njega jedinca), to stoi *do* tebe 'to zależy od ciebie, in te situm est' (Vuk), lud. także w funkcji spójnika 'lecz' (nemaju ni šume, *do* drva za ogrijev sijeku u Igmanu), 'niż' (nebi bilo boljega mnrara *do* njega), w funkcji part. uwydatniającej (głównie w pieśniach ludowych) przy liczebnikach (daj mi, bože, *do* tri verne sluge; željad se *do* tri puta prekrsti 'trzy razy'), szczegółowo o funkcjach p. Stevanović SSJ II 278—89; scs. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, ad, usque ad' (и ведомъ і до върхоу горы; z nazwami osób: придъ до него, Supr.; ten ostatni przykład dla najstarszego języka scs. nietypowy), granicę w czasie 'aż do, usque ad' (помъж до полоуношти), sposób, miarę (до сытости крѣмими вѣдъж; cs. мауеиъ бысть до крѣве), przybliżoną liczbę 'około' (вѣане же ихъ до триі на десѣте), obiekt, do którego skierowana jest czynność (cs. до господьскаго винограда пѣю имоуть), 'przeciw' (аште имаше что до брата своѣго), bułg. *do* wskazuje granicę w przestrzeni 'do, aż do, ad, usque ad' (дойдохме до града; от изток до запад), bliskość, kontakt 'przy, obok' (седни до мене; рамо до рамо), osobę, do której skierowana jest czynność (пратихме до кума, да го поканят; дойдох до тебе да си допитам; писмо до баща си), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do, usque ad' (работя от сутрин до вечер; до смъртта си), 'przed, przed nastaniem' (това е било до потопа, Геров), stopień, miarę (измокрен до кости), przybliżoną liczbę (имаше до стотина души), lud. 'w zależności od, według' (то е до човека), lud. też part. wzmacniająca (лю ми е дете до люта змия; азе си имам до девет сина, Геров; z pieśni ludowych), maced. *do* wskazuje granicę w przestrzeni 'do, aż do, usque ad' (дојдоа до реката; висок до таван), bliskość, kontakt 'przy, obok' (човек до човек; масата стои до врата), stosunki czasowe: granicę w czasie, 'do nastania, aż do' (до ден 'przed świtem', од ноќ до ноќ), przybliżoną liczbę (до десетина души), lud. też w funkcji part. wzmacniającej (болен лежи до девет години, w poezji ludowej);

strus. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (погоръша хорони от роуѣм мимо Славъно до свѣтого Илиѣ; до города до Києва), granicę w czasie 'do nastania, aż do' (изгънати до смърти), granicę ilości,

przybliżoną liczbę (внѣтъ яго до ста ранъ; до пяти тысячъ грѣбъ), sposób (одираюу до послѣдней наготы), obiekt czynności (до владыкы... гнѣва ти не держати), *быти до него* 'myśleć o czymś, pragnąć', ros. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (дойти до реки; проводить до угла; dial. = liter. *к*: я пришел до тебя с просьбой), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do' (ждать до вечера; с утра до ночи), 'przed, przed nastaniem' (вставать до петухов; до войны 'przed wojną'), stopień, miarę (промокнуть до костей; выпить до дна; израсходовать всё до копейки; жалко до слёз; до крови), przybliżoną liczbę (до тысячи человек), stosunek: 'w stosunku, w odniesieniu do' (каков ты до меня, таков я до тебя), dial. również w funkcji innych przymków: 'к' (приехала до последней бабы-яги; равнодушный до всего), 'для' (он до Тани хороший), 'на' (может быть кто до рынка будет 'пойдет на рынок'; до два раза 'на два раза'), 'через' (приходи до недели 'через неделю'), do двою 'dwa razy' (SRNG), ukr. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (дійшов до села; пояс теліпався до колін), miejsce, do którego wnętrza skierowana jest czynność (він шуснув за нею до синей), stosunki czasowe: granicę w czasie 'aż do, usque ad' (поспати до ранку), 'przed, przed nastaniem' (коня папувала до зірниці), miarę, stopień (працюючи до сьомого поту; са́ловісіе, зупе́ніе: посилав усе, до копійки), obiekt, do którego skierowana jest czynność (гукнув до жінок; дуб до дуба в'яже), cel (книга розкрита до читання), do того 'prócz tego', dial. też w funkcji innych przymków: 'ros. *к*' (говори до стовпа; пішов до Остапа; пити до кого 'піє за чужєє здравіє'), 'ros. *в*' (приймати до рук), 'ros. *на*' (важкий до ходу), 'ros. *для*' (слова до ради, руки до звади; дам тобі пораду до життя), 'ros. *с*' (брат до сестриці не говорить; до панів — пан, до мужиків мужик), 'ros. *за*' (узятися до роботи), lud. także w funkcji part. 'to': як прийде пора, до я вийду сама; як би я не манила, до-б я боса ходила (Hrinčenko), brus. *do* z gen. wskazuje granicę w przestrzeni 'aż do, usque ad' (падыйісі да стала; зайсі да таварыша; да вёскі было чатыры кіламетры; у вадзе да пояса; наліць да паловы), granicę w czasie 'aż do' (да сёнешняга дня 'do dziś dnia'), 'przed, przed nastaniem' (да вайны 'przed wojną'; за колькі дзєн да жніва), sposób, miarę, stopień (выскублі бараду да воласа; разлічыўся да капеікі), przybliżoną liczbę (лік заяў дайшоў да пятнаццаці), stosunek (піць да каго гарелку; dial. ён да конікоў канюх; dawne злосьць до меня маєць), dawne i dial. 'do wnętrza, w, in' (według Karskiego Belorusy II—III 427 pod wpływem pol. *do*): паехаць да горада, dawne вшоль до дому. ~

Nawiązuje do *da, da-že : do-že, de : de-že* (zob.). Kontynuuje ie. *do*, bsl. *da* od pierwiastka zaimkowego *de- : do-* tworzącego podstawę różnych partykuł. Dokładne odpowiedniki: łot. dial. wsch. *da* 'aż do, usque ad' na oznaczenie miejsca i czasu, przen. także i celu (też w funkcji pref. werbalnego p. *do-*, w lit. tylko w tej funkcji), stłac. *en-do* (nowsze *in-du*) z abl. 'w, wewnątrz, w obrębie czegoś', stwniem. *za* praep. 'do, niem. *zu*' (germ. **ta* w opozycji do **tō* > stwniem. *zuo* p. *da*), gr. *ἐνδον* adv. 'wewnątrz, w domu, u siebie', z gen. 'w czymś, zwłaszcza w domu, w głębi', 'do wnętrza, głęboko', jako *ἐνδο-* służy też jako I człon kilku złożzeń, het. *an-dan : an-da* adv. 'wewnątrz, w środku, w tym, wśród tego, między nimi, wśród nich; przy tym, nadto, oprócz', postpositio 'w' (zwykle na pytanie gdzie?, rzadziej dokąd?), 'po-między'. Gen. po *do* związany ze starym zwyczajem ie. łączenia prewerbiów-prepozycji oznaczających 'usque ad' z ablatiwem (Meillet SC 464).

Kopeńny ESSB I 1, 59—66, Kempf Zeszyty Naukowe WSP Opole, Ję-

zykoznawstwo I, 1957, 181—90 (uwaga, „że przyimek *do* w języku prasłowiańskim i polszczyźnie do końca 15 w. określał cele dalekie i funkcje kresu”), por. też Sławski SE I 150, Vasmer REW I 355, Chantraine DEG II 346, Frisk GEW I 511—2, Friedrich HW 23, Otrębski JP XLVII 176—82 (o part. *do*), Pokorny IEW 181—2. — Odpowiedniki lit. i łot. podejrzewano nieraz o pożyczki ze słow. (np. Osten-Sacken IF XXXIII 202, o pref. Mažiulis VSJ III 127—33). Nie upoważniają do tego ani ich semantyka, ani historia, ani zasięgi, p. Trautmann BSW 42, Mühlenbach I 427, Endzelin LG 499—500, DI I 378—80, Fraenkel LEW 78—9.

Zob. też *daże do*, *doże do* s. v. *daże*.

W. B. — F. S.

do- prefiks czasownikowy, wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*dojachati*, dial. *dojati* ‘jadąc przybyć, dotrzeć do jakiegoś miejsca; dogonić, dopędzić’, *dožiti* ‘przeżyć, przetrwać do pewnego czasu, do końca’), na osiągnięcie wyniku, celu czynności, na wyczerpanie zakresu czynności (*dobrati* ‘zebrać coś do końca, zakończyć zbieranie’, *dobiti* ‘zbić do całkowitego zniszczenia, do zabicia, zadać ostateczny śmiertelny cios’), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dodati* ‘dać coś dodatkowo, dołożyć, dorzucić, dopełnić, uzupełnić’, *doliti dolijo* ‘dodać więcej płynu, nalewając dopełnić naczynie cieczą’), por. też *dobyti*, *domokti*, *dostati*, *dovēdēti sę*, *dovoliti*, *dovlēti*, *doznati*

~ pol. *do-* wskazuje na osiągnięcie granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*dobiec*, *doczekać*, *dożyć*), na osiągnięcie wyniku, celu czynności, na wyczerpanie zakresu czynności (*dodrzeć*, *dopalić*), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dobudować*, *dodać*, *dolać*), na przystosowanie, uczynienie odpowiednim do czegoś (*dobrać* but do nogi, *dorównać*), na zwiększenie natężenia (*dogrzewać*, *dopiekać*), z zaimkiem *się* wskazuje na osiągnięcie celu czynności (*doprosić się*, *dodzwonić się*), na osiągnięcie, spowodowanie skutku (rozumianego ujemnie, ironicznie: *doigrać się*, *dowojować się*), podobnie dial. np. kasz.-śl. *do-* (: *dó-*) wskazuje na doprowadzenie czynności do określonego punktu w przestrzeni, w czasie (*doiażac* ‘dojechać’, *dożac* ‘dożyć’), na zupełne zakończenie czynności (*dobic* ‘dobić’, *dopic* ‘dopić’), na uzupełnienie czynności przez dodanie czegoś (*dolowc* ‘dolać’, *dopłacac* ‘dopłacić’), z zaimkiem *są* wskazuje na osiągnięcie pożądanego celu (*dokopac są* ‘dokopać się, przez kopanie znaleźć’, *doprosac są* ‘doprosić się, przez prośbę osiągnąć’), Lorentz GP II 851, połab. *dū-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, celu czynności: *dūt ūncēt* (< *dokonyētī) ‘dokończyć’, *dūzajdat* (< *dožidati) ‘oczekiwać’, *dūpaiṭē* (< *dopitajs) ‘pijany, upity’, *dūz.* *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, na doprowadzenie czynności do końca, na osiągnięcie celu czynności (*dobēžas* ‘dobiec’, *dojs* ‘dojść’, *doṅasē* ‘donieść’, *dojēsē* ‘zjeść do ostatniego kęsa’, *dolamaš* ‘całkowicie złamać’, *do-služys* ‘służyć do końca roku’), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dodaš* ‘dodać’), głuź. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, na zakończenie czynności, na osiągnięcie celu czynności (*dobēžec* ‘dobiec’, *dónē* ‘dojść’, *dodžēlac* ‘zrobić do końca, wykończyć, dorobić’), na wykonanie dodatkowej czynności uzupełniającej całość, miarę, ilość (*dodać* ‘dodać’), czes. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni (*dojít* ‘dojść’, *donest* ‘przynieść’), na zakończenie czynności (*dopsat* pismo, *dozpívat* píseň), na osiągnięcie wyniku, celu czynności (*do-sáhnut* úspěchu, *dožít* cti), na wykonanie dodatkowej, uzupełniającej czyn-

ności (*dovřít* okno 'domknąć', *dolit* 'dolać'), z zaimkiem *se* wskazuje na osiągnięcie poprzez usilne starania celu czynności nazwanej prostym czasownikiem (*dovolat se* sestry, *dozvonit se*), tworzy czasowniki niedokonane ze znaczeniem 'rozвива́ć czynność dążąc do osiągnięcia jakiegoś celu' (*dovolávat se* pomoci, *domáhat se* uznání), sła. *do-* wskazuje na doprowadzenie czynności do pewnej granicy (*dobehnúť* 'dobiec', *dohnať* 'dopędzić'), na całkowite zakończenie czynności (*dočítať* 'przeczytać do końca', *dojest'* 'zjeść do końca'), na dodatkowe uzupełnienie czynności (*dokúpiť* 'dokupić', *doplatiť* 'dopłacić', *dosoliti'* 'dosolić'), z zaimkiem *sa* wskazuje na pomyślne zakończenie czynności (*dobyt'* *sa* niekam 'dostać się gdzieś', *dožit'* *sa* 'dożyć');

sła. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*dodélati* 'zrobić do końca', *doséči* 'osiągnąć', *doslužiti* 'dosłużyć'), na osiągnięcie zamierzonego wyniku, celu (*dočákati* 'doczekać', *doklicati* 'dowołać'; *domísliti se* 'domyślić się'), na dopełnienie czynności przez dodanie czegoś (*dolíti* 'dolać', *dozidati* 'dobudować'), rzadko perfektywizuje czasownik niedokonany (*dogoditi se* 'zdarzyć się'), sch. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie, na osiągnięcie zamierzonego celu, wyniku (*doči* 'dojść', *dovésti* 'doprowadzić', *doživjeti* 'dożyć'), na doprowadzenie do końca, uzupełnienie czynności (*dođati* 'dodać', *dołiti* 'dolać', *dozidati* 'dobudować, skończyć budowę'), ses. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności (*доходити* 'dochodzić', *доидоша мѣста, доиде села* Supr., *донести* 'dnieść', *досасти* 'dosięgnąć'), na doprowadzenie czynności do końca (*докончати* 'doprowadzić do końca'), o ses. *do-* zob. szczegółowo Słowski PF XIV 86—93 = Funkcje prefiksów werbalnych w języku starosłowiańskim (starobułgarskim), 1937, 8—13, bułg. *do-* wskazuje na doprowadzenie czynności do końca, na zakończenie czynności (*дождам* 'dojadać, kończyć jeść', *дошвам* 'doszywać, kończyć szyć'), na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie, w stopniu: *дoближавам* 'zbliżać (się), przybliżać (się)', *догоня* 'dopędzić, dogonić', *доцѣквам* 'doczekiwać', na dodatkowe uzupełnienie czynności (*додавам* 'dodawać', *доливам* 'dolewać'), na osiągnięcie nowego stanu (*доядява ме* 'ogarnia mię gniew, złość', *дожальява ми* 'żał mi, robi mi się żal'), na pragnienie wykonania jakiejś czynności lub przejścia do innego stanu (*допѣва ми се* 'chce mi się pić', *доплаква ми се* 'zbiera mi się na płacz, chce mi się płakać'), maced. *do-* wskazuje na osiągnięcie określonego celu czynności (*донесе* 'dnieść', *допрча* 'dobiec'), na całkowite zakończenie czynności (*допера* 'dopędzić', *допрае* 'wytrwać do końca'), na wyrażenie pewnego odczucia, stanu (*дoболи* 'zaboleć', *достуди ми* 'zrobiło mi się zimno'), pragnienia wykonania czynności lub przejścia do innego stanu (*ми се доплака* 'zebrało mi się na płacz, chce mi się płakać');

strus. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy, na zakończenie czynności (*дорзѣши* 'dorzucić', *дождати* 'doczekać'), na uzupełnienie, dopełnienie czynności (*додати* 'dodać'), na osiągnięcie rezultatu czynności (z zaimkiem *-ся*: *додоуматисѣ* 'domyślić się', *домѣлвитисѣ* 'porozumieć się'), ros. *do-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie (*дoбежѣтъ* до дверей, *дожѣтъ* до весны), na doprowadzenie czynności do końca, do celu (*дочитѣтъ* 'przeczytać do końca', *дойтѣ* 'dojść'), na uzupełnienie czynności przez dodanie (*доплатѣтъ* 'dopłacić', *дoварѣтъ* 'dogotować'), na doprowadzenie czynności do rezultatu (zwykle z zaimkiem *-ся*: *докричѣтъся* 'dowołać się', *дoбудѣтъся* 'dobudzić się', *доиграѣтъся* 'doigrać się'), ukr. *do-* (rzadko *di-*) wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie

(*доїхати* 'dojechać', *дожцїму* 'dożyć'), na zakończenie czynności (*дожцїму* 'dożyć, skończyć żać'), na uzupełnienie czynności przez dodanie (*долиїму* 'dolać', *докроїїму* 'dokroić'), na doprowadzenie czynności do rezultatu (z zaimkiem *-ся*: *дозвонїтися* 'dodzwonić się', *додымаїтися* 'domyślić się'), brus. *da-* wskazuje na osiągnięcie pewnej granicy czynności w przestrzeni, w czasie, na zakończenie czynności (*даїцї* 'dojść', *даéхацї* 'dojechać', *даéцї* 'dojeść, zjeść do końca'), na uzupełnienie czynności przez dodanie (*даклéїцї* 'dokleić', *далиїцї* 'dolać'), na doprowadzenie czynności do rezultatu (z zaimkiem *-ца*: *дадзванїцца* 'dodzwonić się'). ~

Z pld.słow.: rum. dial. (Banat) i istrorum. *do-* pref. werbalny wyrażający perfektywność, zob. Rosetti u Kopečnego ESSB I 1, 66, Křepinský Slavia XVI 505—6.

Zob. praep. *do*. Dokładne odpowiedniki w bałt.: lit. dial. *da-* pref. werbalny oznaczający uzupełnienie czynności do określonej granicy, doprowadzenie czynności do końca, do rezultatu (*dasıpirkti* 'dokupić', *daésti* 'zjeść, zagryźć; dokuczyć, sprzykrzyć się'), łot. dial. *da-* pref. werbalny oznaczający osiągnięcie pewnej granicy, celu czynności (*daiet* 'dojść', *davest* 'doprowadzić'), uzupełnienie czynności przez dodanie czegoś (*daliéc* pienu pie putas 'dolewaj mleka do kaszy'), p. Mažiulis VSJ III 127—33, Endzelin DI I 560—2; o kwestionowaniu rodzimości bałt. pref. zob. *do*.

Kopečný ESSB I 1, 65—6.

W. B.

-do zob. -dъ

doba f. : zach. i pld. **do**bo n. (pierwotnie *do*ba n., gen. *doby*, p. niżej) : **dobъ** 1. f. 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe, coś odpowiedniego, stosownego, dobranego', 'odpowiednia miara, odpowiedni, stosowny sposób, odpowiednia, odpowiadająca czemuś, stosowna forma, kształt, podobizna', zwykle 'odpowiednia, właściwa, stosowna pora, odpowiedni, pomyślny, sprzyjający czemuś czas', zach. i pld. **na** **době** **byti** 'być odpowiednim do czegoś, być w pełni rozkwitu, być dojrzałym do wydania plonu (o roślinie), do wydania na świat potomstwa (o brzemiennej kobiecie)'

*do*ba: ~ pol. *do*ba 'okres 24 godzin, dzień i noc' (nowsze znaczenie poświadczane od XVIII w., L., znane też gwarom, np. Szymczak Domaniewek, Tomaszewski GŁ), dziś także 'okres wyróżniający się jakimiś cechami znamienymi, epoka', dawniej od XV w. (dziś przestarza. i rzadkie dial.) przede wszystkim 'czas, chwila, tempus; pora (dnia, roku)', zwłaszcza w wyrażeniach przyimkowych: w tą *dobą* 'wtenczas, wtedy; wobec tego, więc' (XV w.), do tej *doby* 'dotąd, dotychczas' (od XV w., dial. śl. do té *doba*, do tęx *dób* 'ts.', Lorentz PW), w każdej *dobie* 'zawsze, w każdej chwili' (od XV w.), o tej *dobie* 'o tej porze' (SP XVI IBL), dial. jedną *dobą* 'jednocześnie' (Karłowicz SGP: śl.), *dobą* 'czasami' (ib.: kasz. za Hilferdingiem), dawne XVI—XVII w. **na** **dobie** 'w porę': **na** **dobie** **być** 'być dojrzałym do wydania plonu' (SP XVI IBL), czas **na** **dobie**, **w** **dobie** 'pomyślny, sprzyjający czemuś czas, czas po temu, czas służyć' (L.: XVII w.), stpol. XV w. wyjątkowo także 'to, co odpowiada sobie, co jest zgodne' (Słownik stpol.: w pseudoetymologii wyrazu *swadźba*), u L. z XVIII w. również wyjątkowe 'dola, stan, położenie' (w lepszej *dobie*), dłuż. *do*ba 'odpowiedni, stosowny czas', 'chwila, moment, czas, pora' (często w wyrażeniach przyimkowych: w naszej *dob'e* 'w naszych czasach', teje *doby* 'w tamtych czasach', tu *dobu*, w tu *dobu* 'teraz; wówczas',

dawne w te *doby* 'wówczas', 'okres 24 godzin, dzień i noc', dawne 'miara, stopień' (w tej *dob'e* 'w takiej mierze', XVI w. u Jakubicy), głuź. *doba* 'czas, okres, epoka; termin', tu *dobu* 'obecnie' (Zeman; u Pfuha 1063 *doba* 'Zeitmoment', natomiast 'Zeit' oznaczone jako dłuż.), według Pfuha także 'zapas, zasób, własność, Vorrat, Besitz', czes. od XIII w. *doba* 'określony czas, pora' (dial. też 'późna pora': to už je *doba* večera 'už je dlouho večer', Bartoš DSM), często zwłaszcza w wyrażeniach przyimkowych, np. tou *dobou*, v te *době*, za těch *dob* 'wtenczas, wówczas', stczes. v tu *dobu*, v ta *dobu*, v ta *doba*, v ta *doby*, v ty *doby* 'ts.' (co do braku zgody między formami zaimka i rzeczownika zob. Liewehr Studia Falk 129), dial. tóto *dobu* 'o tej porze' (Gregor Slav.-buč.), nowsze 'okres, epoka, era', dawne 'pogoda' (zła *doba*, dobrá *doba*, Jungmann), stczes. także 'wiek ludzki, lata' (Filip by już ne tey *doby* 'byl v tom věku', Gebauer Sl.), u Jungmanna na *době* byti 'być dojrzałym, np. o dziewczynie w wieku stosownym do zamążpójścia', w stczes. również 'forma, kształt, postać' (np. o Adamie: Ten mezi všemi twory nie swé *doby* a sobě podobného nenalezau, Gebauer Sl., Jungmann), 'to, co komuś odpowiada, co komuś służy, na czym komuś zależy' (učiním vše, czoz twa *doba* 'o co ti jde, co žádáš', to t' jsú dary gyeho *doba* 'to jsou dary jemu hodné, jemu slušející', jest ma *doba* 'o to mi chodí, na tym mi záleží', Gebauer Sl.), dawne rzadkie też 'stan, położenie' (Jungmann), sła. *doba* 'czas, pora, okres, wiek, epoka, era' (SSJ), stśla. v tu *dobu* 'wówczas' (Ryšánek Žil. kn.);

sł. *doba* 'pora, czas; określony odcinek czasu; epoka, era' (dolgo *doba* ga že nisem videl 'długo go nie widziałem'), przestarz. 'wiek ludzki, lata' (moška, otroška *doba* 'lata męskie, chłopięce', on je moje *dobe* 'on jest w moim wieku, jest moim rówieśnikiem', v *dobi* biti 'być w podeszłym wieku'), dial. zwłaszcza 'stosowny, odpowiedni czas' (v *dobo* priti 'przyjść w porę'), rzadko (głównie dial. prekm.) 'sposób' (na to *dobo*, pri taki *dobi* 'w taki sposób', Pleteršnik), sch. *doba*, *doba* (często używane jako n., zwykle od XIV w. nieodmienne, dobrze jednak poświadczone również odmienne f., np. czakaw. *dobã* -bē, Moguš Senj, kajkaw. *děba* dibē, Rožić Rad JA 115, s. 127: Prigorje; rzadko też m., np. taj *doba*) 'czas, odpowiedni, stosowny czas, odpowiednia pora' (często w wyrażeniach przyimkowych, np. u to *doba* : u ta *doba* : u taj *doba* 'w tym właśnie czasie', za *doba* : za *dobe*, na *dobu* 'na czas, w odpowiednim czasie, w porę'), 'dłuższy odcinek czasu, okres, epoka, era' (nowsze, głównie książkowe), 'pora dnia, roku' (gluho *doba* 'pora koło północy, głęboka noc'), 'wiek ludzki, lata' (u mlado *doba* 'w młodości', przestarz. svoje *dobe* 'w dojrzałym wieku'), dial. dawne 'pogoda', 'godzina', lud. też drugo *doba* 'odmienny stan, brzemienność', žena na tom *doba* 'kobieta bliska porodu', na kojoj je *dobi* 'w którym jest miesiącu ciąży' (RJAZ, RSAN), bułg. lud. *doba* 'czas, pora, zwykle nocna' (глуха *doba* 'głucha noc', RBKE, Gerov, BDial. I 246, III 58, 212, шума *doba* 'ts.', BDial. III 58), maced. *doba* (w gwaraach z wahaniem rodzaju: *maj* *doba* : *maj* *doba*, у нóкнó *doba*, Vidoeski Kumanovo 146) 'czas, pora, zwykle nocna', 'wiek ludzki, lata';

strus. *дoбa* 'opportunitas' (Miklosich LP: XV w.), 'utilitas' (съ огненою *дoбoю*, Srezn.: XVI w.), ros. dial. *doba* (: na Litwie *dobá*) 'pora, czas' (не такая теперь *doba* чтобы гулять), 'lata, wiek ludzki' (в твою *дoбy* 'w twoim wieku'), Opyt Dop., SRNG: Smoleńsk, Twer, Kostroma, ukr. *dobá* -bú 'okres 24 godzin, dzień i noc', 'pora, czas; epoka, era' (в такy *дoбy* 'w tym czasie'), SUM, Tymčenko od XVII w., u Hrinčenki także 'lata, wiek czło-

wieka', brus. dial. *dačá* 'czas' (Rastorguev Brjansk), *dóba* 'okres 24 godzin, dzień i noc' (Šatalava BDS), 'pole położone w dogodnym miejscu i oznaczające się urodzajną ziemią' (Jaškin BHN; por. w tym znaczeniu NT *dóbrac*, Mikratap. Bel. 73), u Nosoviča 'podobieństwo, podobizna' (як раз маткина *doba*; według Mühlenbacha I 427 z bałt.), 'położenie, sytuacja'. ~

dobo: ~ głuż. *dobo* n. 'chwila, pora' (na jedne *dobo* 'od razu, jednocześnie; nagle'), u Pfuha też 'raz, Mal';

sch. dawne i dial. wsch. *dóbo* = *dóba* (RJAZ, RSAN z płd. Serbii: Koje li je *dóbo*?, Elezović Kos.-Met.), bułg. dial. *dóbo* 'czas, pora, zwłaszcza nocna' (Mladenov Vidin, BER I 401). ~

dob: ~ stpol. XV—XVII w. rzadkie *dob* w wyrażeniach przyimkowych: tą *dobią* 'wtedy, wtenczas' (XV w., Słownik stpol.), o tę *dob* 'o tej porze' (SP XVI IBL), w tę *dob* 'ts.' (L.: XVII w.), w jedną *dob* 'jednocześnie' (L.: XVI w.);

śle. dial. *dób* *dobí* 'czas, pora' (najprednjo *dob* 'najpierw'), prekm. 'rodzaj, gatunek' (ene *dobi* 'jednego rodzaju'), 'sposób' (na vsako *dob* 'wszelkimi sposobami', Pleteršnik), sch. od XVI w. (dziś przestarz. i dial.) *dób* *dóbi* (f., ale w XV w. wyjątkowo n.: u to *dob*, RJAZ) 'czas, pora, okres = *doba*', dial. na svu *dob* 'bardzo', on je bio čovjek već pri *dobi* 'starszy, wiekowy' (RSAN);

ukr. dial. *dič* *dobú* 'czas, pora' (нічна *dič* 'pora nocna', на всяку *dič* 'w każdym czasie'), 'wiek człowieka, lata' (сеї чоловік у вашу *dič* 'w waszym wieku', Hrinčenko). ~

Por. sch. *dóbina* 'czas, termin' (RSAN ze słownika Popovicia, dial.?), też NM *Dobina* (RJAZ: Chorwacja), ros. dial. *dobúna* 'pora, czas' (SRNG: Smoleńsk).

Od ie. *dhabh-* 'dopasowywać; dobrany, odpowiedni, stosowny' (np. goc. *ga-daban* 'pasować; zdarzać się', *ga-dofs* 'dobrane, stosowny', p. Pokorny IEW 233—4, zob. też *dob* 2., *dobz*, *dob'z*, *dobrz*, *dobati*).

Oboczność psł. postaci *doba* : *dobo* : *dob* powstała w wyniku wtórnego przejścia pierwotnego ie. rzeczownika nijakiego na *-r/n-* do produktywnych w psł. typów deklinacyjnych: 1) *doba* kontynuuje pierwotny nom. sg. **dabō(r)*, gen. sg. *doby* < **dab-on-s* (p. Lohmann ZslPh VII 376—7, Fraenkel ZslPh XXVI 350—1, por. też *voda*); w poszczególnych językach słow. dobrze jeszcze widoczne ślady pierwotnego rodzaju, por. np. sch. *gluho* *doba*, maced. dial. *ноќно* *doba*, stczes. *v ta* *doba*, *v ta* *dobu*, *v ta* *doby* (p. Liewehr l. c.), wynikiem niezgodności pierwotnego rodzaju i przynależności do tematów na *-ā* jest również spotykana w niektórych językach słow. nieodmienność wyrazu; 2) *dobo* w wyniku przejścia do tematów na *-o-* zgodnie z pierwotnym rodzajem wyrazu; 3) *dob* f. z przejściem do tematów na *-ī-* (p. Eckert Baltistica V 1, 11—2, Sb. Bernštejn 491—2); pierwotnie może neutrum (por. stsch. *u to* *dob*), o neutrach na *-ī-* p. Vaillant GC II, 1, 138—40. Resztką dawnego tematu *-r/n-* zachowana w lit. *dabār* adv. 'teraz', *dābar* 'jeszcze', *dabar-tis* *-iēs* m. 'obecny czas, współczesność' (p. Fraenkel l. c., LEW 79, Eckert l. c., por. też stpr. *dabber* 'jeszcze', Toporov Prus. I 281—4).

Formalnie najbliższe psł. *doba* jest lit. *dabà* 'natura, charakter, obyczaj' (*gerà* *dabà*, *gražià* *dabà* 'po dobremu, po dobroci, z dobrej woli'), adv. *dabà* 'teraz', part. *dābā* 'jeszcze' (LKŽod.), łot. *daba* 'sposób, przyrodzona właściwość, zwyczaj, charakter; natura' (< **nawyk, zwyczaj* < 'upodobanie, zadowolenie', Mühlenbach I 427), por. też lit. *dābas* m. 'natura, charakter; piękno' (LKŽod.). Postaci bałt. kontynuują najprawdopodobniej, jak wy-

kazuje akcentuacja, prastary derywat odpierwiastkowy z *-ā*. Nie można wykluczyć, że również w psł. istniał dokładny odpowiednik *dobla* — zdają się na to wskazywać nieźle zaświadczone w poszczególnych językach słow. postaci z oksytonezą: sch. dial. czakaw. *dobā -bē*, ros. dial., ukr. *dobā*, brus. dial. *dačā*. Jest zatem możliwe, że w psł. *doba* spłynęły dwie pierwotne różne postaci: *đoba* n. < **đlabō(r)* i odpierwiastkowy derywat *dobla* f.

Berneker SEW I 203—4, Trautmann BSW 42—3, Fraenkel ZslPh VI 96, XXVI 350—1, LEW 79, Sławski SE I 150, Vasmer REW I 356; o rozwoju znaczenia Friedrich PorJ 1937—1938, s. 65—71, 101—8. — Przegląd całej rodziny daje Jakubinskaja-Lemberg, Problemy jazykoznanija. Sbornik v česť I. I. Meščaninova, 1961, s. 244—57 (ale jej szkic rozwoju znaczeniowego nie przekonuje). — Nie widać podstaw do oddzielania *doba*, *dobā* 'czas, okres' i 'forma, sposób' (Machek ES² 121—2, Bezlaj ES I 105).

Por. *dobz*.

M. Š. — W. B.

-dobaty *-dobajō* poświadczone tylko z pref. **po-dobaty** pld. i wsch. 'godzić się, wypadać' (zwykle w 3 sg. *podobajetsi*), ptn. 'mieć w czym upodobanie, zamiłowanie, lubić kogoś, coś', **podobaty se** 'być podobnym do kogoś, do czegoś', 'przypadać komuś do gustu, być dla kogoś przyjemnym'

podobaty: ~ pol. przestarz. *podobac -bam* perf. i imperf. 'zagustować w kim, w czym; mieć upodobanie, zamiłowanie w czym lub do czego; lubić, polubić' (SJP PAN);

sch. dawne XIII—XVIII w. *podobati* 'uchodzić, godzić się, wypadać' (też dial. czarnogórskie, np. ne *podobaje* meni, e sam ja star), XIII—XVI w. 'należyć, trzeba', w XVI—XVIII w. *podobati* 'zasługiwać', .wyjątkowo w XVIII w. 'szukać, poszukiwać' (RJAZ), ses. tylko 3 sg. praes. i partic. praes. activi **ПОДОБАТИ -бѣж** 'wypada, godzi się, trzeba, oportet, decet, licet, fas est, necesse est, debet', 'przystoi, godzi się, decet' (np. **тѣмъ подобаетъ вѣсн слава**, SJS), bułg. u Gerova *nodobae* 'przystoi, godzi się' (np. *nodobae* ли ви да приказвате така!, według RROD dial.), śrbułg. XV w. **ПОДОБАТИ -бѣж** w 3 sg. 'trzeba, należy', 'przystoi, godzi się' (Davidov Kozma);

rus.-cs. **ПОДОБАТИ -бѣю** w 3 sg. 'przystoi, wypada' od XI w. (Srezn.), ros. *nodobátŭ -báem* 'przystoi, wypada, należy' (SRJ, Dal), ukr. *nodobámu -báju* w 3 sg. lub nieosobowo 'odpowiadać pewnym przyjętym prawidłom, zwyczajom, godzić się', *nodobáe* 'trzeba' (SUM), dial. *nodobámu* на кого, що 'być podobnym do kogoś, czegoś' (SUM; u Hrinčenki *nodobámu -baju -em*), ne *nodobámu* на свої літа 'wyglądać na młodszego lub starszego niż się jest w rzeczywistości' (SUM), u Hrinčenki też *nodobámu* 'идти, приличествовать' (tak *nodobasa*, як сліпому дзеркало), він *nodobas* 'spodobalo mu się', brus. dial. *nodobáŭ* 'lubić kogoś, żywić do kogoś skłonność' (Nosovič). ~

Por. bułg. *nodobása* tylko 3 sg. 'przystoi, godzi się' (RBKE), maced. książkowe *nodobasa* tylko 3 sg. ironicznie 'ts.' (RMJ).

podobaty se: ~ pol. *podobac się* imperf. i perf. 'dogadzać czyjemuś poczuciu estetycznemu, wywierać na kim przyjemne, dodatnie wrażenie; przypadać do gustu, być komuś miłym, sympatycznym' (też dial., np. Sychta SK, Górniewicz Malbork, Pluta Dzierżysławice) od XIV w., stpol. XV w. 'być podobnym, similem, consimilem esse', dziś dial. *podobac się* na kogo 'być podobnym do kogo' (Karłowicz SGP: Mazury), czes. *podobati se* komu, čemu 'mieć wspólne cechy, właściwości z kim, czym', *podobá se* komu 'wydaje się, jest prawdopodobne', *podobati se* komu 'przypadać komu do gustu',

przestarz. 'darzyć się, udawać się' (Přír. slov.), sła. *podobat' sa -bá sa* imperf. 'być podobnym do kogoś, do czegoś' (SSJ, Kálal), dial. 'przypadać do gustu komuś, podobać się komuś' (Kálal), stare z XV w. *podobati se* 'hoditi se, býti roven' (Ryšánek Žil. kn.);

sch. przestarz. *podđbati se -bā se* imperf. 'być podobnym' (RMat.), dawne *podoba se* 'trzeba, należy', dawne też *podobati se* 'uchodzić, godzić się, wypadać' od XVI w.;

ukr. *podđbatuŭsia -baŭsia* imperf. 'robić na kimś dobre wrażenie, wywoływać sympatię', 'odpowiadać czyjemuś gustowi, być komuś przyjemnym' (SUM, Hrinčenko, też dial., np. Janów Moszkowce), brus. *nadađbajuca* 'przypadać komu do gustu, być komu miłym' (BRS, Nosovič). ~

Denominativum od *doba, dobo, doby* 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe, coś odpowiedniego, stosownego, dobranego; odpowiednie, odpowiadające czemuś, stosowna forma, kształt, podobizna', o suf. *-aje- -ati-* w tej funkcji p. I 46. Najbliżej stoi łot. denominalne *dabāt -āju* (zwykle z pref. *iz-*) 'jem. zu Gefallen, gefällig sein' (pierwotnie może 'sich anpassen', por. też goc. *ga-daban* 'zdarzać się', 'pasować, odpowiadać').

Mühlenbach I 428, Feist VWGS 176, Martynov SGLV 156—9. T. Sz.

dobaviti dohav'q 'sprawić, aby ktoś coś otrzymał, aby coś gdzieś (u kogoś) się znalazło; dodać, dołożyć, czymś kogoś obdarzyć, coś uzupełnić, dopełnić', pld. i wsch. 'osiągnąć coś, dopiąć czegoś, dojść do czegoś', iter. **dobav'ati dohav'ajq**

~ pol. dial. *dobavić* 'dodać, dołożyć, tylko o powinnościach, obowiązkach, opłatach' (Szymczak Domaniewek);

sl. *dobáviti -bávim* 'dostarczyć, dostawić coś gdzieś' (według Pleteršnika z sch.), 'zaopatrzyć kupca w towar', np. *dobaviti živila*; ne moremo vam *dobaviti* 'nie możemy dostarczyć', rzadko 'dostawić, posłać' (np. *dobaviti špecerijo na dom*, SSKJ), sch. *đdbaviti -vim* (dial. np. *dobāviti -iš*, Jurišić Vrgada) 'nabyć, znaleźć, wziąć lub otrzymać coś poszukiwanego, zaopatrzyć się w coś' od XVI w. (przestarz. i dial. 'osiągnąć coś, schwycić, uzyskać coś', 'dosięgnąć, np. ręką': *đdbaviti* 'rukomi doseći', RSN), 'dostawić coś do jakiegoś miejsca, dostarczyć; przenieść', przestarz. i dial. 'wyciągnąć, wyjąć, wydobyć', dawne od XV w. a dziś dial. czakaw. 'uczynić kogoś posiadaczem czegoś, coś komuś dać, czymś kogoś obdarzyć' (Bog nas ... *dobavil* 'obdarzył', RJAZ; też RSN jako przestarz. i dial.) *đdbaviti se* (według Vuka *đđbariti se* čega) 'osiągnąć coś, dopiąć czegoś, dorwać się do czegoś, schwycić coś' (też z pieśni lud.) od XVII w. (w podobnym znaczeniu dial. *dobāviti dohavim*: Nikako ne mogu da ga dohavim, Elezović Kos.-Met.), 'dotrzeć do jakiegoś miejsca, osiągnąć jakieś miejsce' od XVI w., 'popaść w niepomysłne położenie, nabawić się choroby' (RSN), cs. *добавити -вляж* 'doprowadzić, perducere' (до села *добавихъ* ю XVI w., Miklosich LP), bułg. *добавя -виши* aor. *добавих* 'dodać, dopełnić, uzupełnić' (też dial., np. *đđbava* 'ts.', BDial. III 58; u Gerova też 'nadsztukować, dosztukować'), przen. 'powiedzieć lub napisać coś dodatkowo, uzupełnić, dodać' (RBKE), maced. *добави* 'dostać, otrzymać', 'dostarczyć' (MRS, RMJ I 141);

strus. *добавити* (np. *УТО ДОБАВИТЬ ИЛИ ОУБАВИТЬ*) 'dodać, dołożyć, przyczynić' (SRJ XI—XVII z r. 1706), ros. *добавить -влю -виши* 'ts.', *добавиться* 'dołączyć się do czegoś; przybyć, dojść', ukr. *добавити -влю -виши* 'dodać, dołożyć, przyczynić, dopełnić' (SUM, Hrinčenko, Žel.), brus. *дабавіць*

дабáўлю -*ви* 'ts.', *дабáвицца* 'być dodanym', dial. 'dojść, dotrzeć dokądś' (Šaternik Červ.: *дамоў дабáвиліся* 'dotarli, doszli do domu', też Mat. Minsk). ~

Iter. **dobav'ati**: ~ sł. *dobávljati* -*am*, sch. *dǒbavljati* *dǒbavljām* od XVII w. (Vuk, RSAN, RJAZ), bułg. *добáвям* -*яли* (RBKE), dial. *дубáвем* (Stojkov Banat);

ros. *добавлять* -*яю*, ukr. *добавляти* -*яю*, brus. *дабаўляць*. ~

Por. 1. ros. dawne XVII w. *добавливать* 'dodawać coś brakującego, dopełniać' (Comakion Mang.);

2. derywowane bezpośrednio od *bavić* z pref. *do-*: pol. dial. *dobavić* w przykładzie: *dobavićmy* do samygo rana 'przebywali na zabawie do samego rana', *dobavić še*: na tym veselu to *še dobavil'i*... do puńeżauku (Szymczak l. c.), też w SW *dobavić* 'zabawić gdzieś do pewnego czasu'.

Causativum do *dobyti*, o budowie p. *baviti* : *byti*, też I 56—7.

Vaillant GC III 424.

T. Sz.

dobavzka 'dodanie, uzupełnienie; dodatek', 'to, co się dodaje, np. dodatkowa porcja czegoś'

~ sła. dial. *dobávka* 'dopłata w górnictwie' (Kálal);

sch. przestarz. *dǒbāvka* i *dǒbāvka* 'dostawa' (RSAN), bułg. *добáвка* 'dodatek' (RBKE, Mladenov BTR);

strus. XVII—XVIII w. *добавка* 'dodanie, uzupełnienie' (SRJ XI—XVII, Ruk. Leks.), ros. lud. *добáвка* 'ts.', 'to, co się dodaje, dodawana rzecz' (SSRJ, SIAN, Dal, SAR, Slovarь CSRJ), ukr. pot. *добáвка* 'dodanie, uzupełnienie', 'dodatkowa porcja jedzenia' (SUM), dial. *дóбáвка* 'dodatek, przyprawa' (np. *Без добáвки і борщ не смачний*, Hrinčenko, Żel.), brus. pot. i dial. *дабáўка* 'to, co zostało dodane, dodatek' (BRS, Nosovič, Šaternik Červ.). ~

Nomen actionis > nomen acti od *dobaviti*, o suf. *-zka* zob. I 94. T. Sz.

dobavzksz *dobavzka* pld. i wsch. 'dodanie, dodatek', 'to, co się dodaje, np. dodatkowa porcja czegoś'

~ sł. *dobávek* -*vka* 'zysk, zdobycz' (Pleteršnik z Cafa), sch. dial. *dǒbavak* -*āvka* 'dostawa, przysłanie czegoś' (RSAN), bułg. pot. *добáвк* 'dodatek' (Sławski PSBP);

strus. XVII—XVIII w. *добавокъ* 'coś dodanego, dodawanego, dodatek' (SRJ XI—XVII), ros. lud. *добáвок* -*vka* 'ts.' (SSRJ, Dal, SAR, Slovarь CSRJ, też dial., Slovarь Don.), ukr. dial. *добáвок* 'ts.' (Kmit Bojk.), brus. dial. *дабáвак* -*ўку* 'dodanie czegoś, np. dodatkowej porcji jedzenia' (Jurčanka Mscisl.). ~

Nomen actionis > nomen acti od *dobaviti*, o suf. *-zksz* zob. I 93. T. Sz.

dobav'ati zob. **dobaviti**

dobelz zob. **debelz**

doběgati zob. **doběkti**

doběgnŭti *doběgnŭ* zach. i pld. 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny, cel'

~ pol. *dobiegnąć* -*nę* 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny, cel', dial. kasz.

dobęgnęc 'dobiec dokądś, dojechać', *dobęgnęc są* čew'no 'osiągnąć coś, nabawić się czegoś przez bieg' (Lorentz PW), dłuż. *dobęgnus -nu* 'biegnąc osiągnąć cel', głuż. *doběhnyc* 'ts.', czes. *doběhnouti* (stczes. *doběhnúti -nu*) 'ts.; dogonić, dopędzić; osiągnąć coś, zakończyć, minąć', wulgarnie 'okłamać, oszukać, zwieść', dial. moraw. *doběhnúti* -nu 'dogryźć, dopiec, dokuczyć, rozgniewać' (Bartoš DSM), sła. *dobehnúti* -nem 'biegnąc osiągnąć cel, przybyć gdzieś', 'dogonić, dopędzić' (także dial. np. Buffa Dlhá Lúka), pot. 'okłamać, oszukać, zwieść';

sch. od XV w. *dōbjegnuti -nēm*, też z wtórnym inf. *dōbjeći dōbjegnēm* 'biegnąc dotrzeć gdzieś; schronić się; uciec do kogoś', dawne u Stulicia również 'przerwać, skończyć bieg', cs. *дoбѣгнати -нѣ* 'assequi' (Miklosich LP). ~

Od *bęgnęti* (zob.) z pref. *do-*.

P. *dobękti, dobęžati*.

W. B.

dobękti *dobęgę* : **dobęžati** *dobęžę* (wsch. też *dobęgę*) 'biegnąc dotrzeć gdzieś, osiągnąć granicę biegu, cel biegu', iter. **dobęgati** *dobęgaję* pln.

dobękti: ~ pol. *dobiec -biegę* 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny' (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK, Lorentz PW), o drodze, ścieżce 'rozciągając się w jakimś kierunku dosięgnąć czegoś', 'osiągnąć jakiś moment, kres w czasie; nadejść, nastać, o porze, okresie czasu', 'dać się słyszeć, dotrzeć z pewnej odległości, o głosie, dźwiękach', stpol. XVI w. prz. 'osiągnąć' w zwrotach: do celu *dobiec*, kresu *dobiec* (SP XVI IBL);

strus. XV w. *дoбѣгым* 'dobiec, biegnąc osiągnąć kres przestrzenny' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *dobězmu, dobezú* 'ts.' (SRNG), ukr. *dobizmu* (Żel. też *dobiču*) -*біжы* -*біжыи* 'ts.' od XVII w., dial. 'złapać, o chorobie' (SUM, Hrinčenko), *dobizmija* 'biegnąc osiągnąć kres przestrzenny' (Hrinčenko), brus. *дoбѣгчы -бгэу -бгэыи* 'ts.' (BRS). ~

Por. oparte na temacie praes. z wtórną postacią inf. *dobęgati*: głuż. *doběhač -ham* perf. 'dogonić; skończyć bieg', 'umrzeć', czes. *doběhati -hám* perf. 'skończyć bieg', *doběhati se* 'bieganiem osiągnąć coś' (Přír. slov.), sła. *dobehat' -hám* 'przestać biegać, skończyć bieg'; maced. *dobezа* 'dobiec gdzieś', 'przestać bieć', także dial. np. Vidoeski Kumanovo 202; ros. u Dala *dobězamy* 'skończyć bieg, przestać biegać', *dobězamyся* 'bieganiem osiągnąć, uzyskać coś, zazwyczaj doprowadzić się, dojść do nieprzyjemności', ukr. pot. *dobizamija -gajosa* 'biegając nabawić się czegoś' (SUM), u Hrinčenki 'biegając osiągnąć coś', brus. pot. *дoбѣзайца* perf. = ros. *dobězamyся* (BRS).

dobęžati: ~ pol. dawne *dobieżeć -żę* 'dobiec', w XVI w. 'dojść', 'pójść; doścignąć', prz. 'osiągnąć', 'wziąć się do czegoś', dial. kasz. *dobeżec -żę* 'osiągnąć kres przestrzenny biegnąc, jadąc, płynąc', 'wystarczyć, być dostatecznym' (Lorentz PW), dłuż. *doběžas -žym* 'biegnąc osiągnąć cel, dopędzić, dogonić', głuż. *doběžec -žim* 'dogonić', 'biegnąc osiągnąć cel, dobiec, skończyć bieć', prz. 'umrzeć', czes. rzadko *doběžeti -žim* 'biegnąc osiągnąć cel, dobiec';

sła. *doběžati -žim* 'uciekając dosięgnąć, doścignąć, dobiegnąć' (Pleteršnik), sch. *dobjěžati -žim* 'uciekając schronić się' (u Vuka 'confugere'), 'dobiec', również dial. czakaw. *dobižati* 'ts.' (Jurišić Vrgada);

ros. *дoбѣжѣть -бгэу -бгэыи* 'biegnąc dotrzeć do jakiegoś miejsca, dobiec, przybiec', 'dolecieć, dotrzeć, o dźwiękach, szumach'. ~

Iter. **dobęgati**: ~ pol. *dobiegać -gam* imperf. do *dobiec* (też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK, Lorentz PW), stpol. XVI w. 'osiągać', por. kresu *dobiegać* 'umierać', *dobiegać końca* 'osiągać niebo', dłuż. *dobęgas -gam*

iter-imperf. do *doběžas*, czes. *dobíhati* -*hám* 'biegnąc docierać do celu; dopędzać, zdażać dokądś biegiem', 'często przychodzić; starać się; nadchodzić, kończyć się', u Jungmanna także 'nadechodzić, dochodzić, zbliżać się, o godzinie', sła. *dobiehat'* -*ham* imperf. do *dobehnút'*, dial. *dobihac* 'ts.' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. *добежать* -*зāju* 'dobiegać', 'dolatywać, o dźwiękach', ukr. *добігати* -*зāju* 'dobiegać', brus. *даб'ягчы* -*зāju* 'ts.'.

Z pref. *do-* od *běkti*, *běžati* (zob., tu też o postaciach inf., por. także *běgati*).

Zob. *doběgnoti*.

W. B.

doběžati zob. **doběkti**

dobijati zob. **dobiti 2.**

dobirati zob. **dobьrati**

dobiti 1. *dob'q* 'czynić odpowiednim, stosownym, dogodnym; czynić bardziej dogodnym za pomocą czegoś, dostosowywać', 'nadawać (odpowiedni) kształt, formę' (stąd 'upiększać coś, stroić'), zachowane przede wszystkim z pref.: **podobiti** 'kształtować, nadawać kształt, formować', **podobiti se** 'być podobnym, upodabniać się do kogoś', **sъdobiti** pln. 'czynić lepszym, dogodniejszym', zach. 'ozdabiać, upiększać, stroić', **udobiti** zach. 'nadawać odpowiedni kształt, formę; upiększać', wsch. 'czynić dogodnym, wygodnym'

Na postać *dobiti* wskazuje: głuź. *debić* -*bi* 'stroić, ozdabiać, zdobić, dekorować' (Zeman, Pfuhl).

podobiti: ~ dłuź. *pódobis* *pódobim* 'kształtować, nadawać kształt, formować, tworzyć' od XVII w. (Muka), głuź. *podobić* -*bi* 'odmalowywać, odwzorowywać; porównywać; kształtować, formować; przedstawiać coś w formie obrazu' (Zeman, Pfuhl), czes. *podobiti* rzadko 'naśladować kogoś' (Přír. slov.);

sła. *podóbiti* -*dódim* 'tworzyć, kształtować, formować' (Pleteršnik), sch. dawne XIII—XIX w. *podobiti* -*bim* zwykle w 3 sg. *podobi* 'trzeba, należy', scs. *подобити* -*блж* 'wyobrażać, przedstawiać, deformare' (SJS). ~

podobiti se: ~ czes. przestarz. *podobiti se* komu 'być podobnym do kogoś' (Přír. slov.);

sła. *podóbiti se* 'wypadać, godzić się' (Pleteršnik), sch. dawne *podobi se* 'godzi się, wypada' od XVI w., *podobiti se* 'być podobnym' od XIV w., w XVII w. *podobi se* 'wolno, można' (RJAZ), scs. *подобити ся* 'być podobnym, assimilari, imitari, similem esse' (SJS);

ukr. rzadkie *подобитися* -*блюся* -*биуся* 'upodabniać się' (SUM, Hrinčenko). ~

Por. bułg. przestarz. i dial. *сподобя* 'obdarzyć kogoś czymś' (RBKE, Gerov, BER I 401), przestarz. *сподобя се* 'zdobyć coś, uzyskać' (RBKE), *уподобя* 'upodobnić coś do czegoś, uczynić podobnym', *уподобя се* 'stać się podobnym do kogoś' (RBKE).

sъdobiti: ~ pol. *zdobić* *zdobię* 'upiększać czym, stroić w co, dekorować' od XVI w. (L.), 'być ozdobą czego, służyć jako ozdoba' (też dial., np. kasz. *zdoбіe* *zdoбі* rzadko 'służyć jako ozdoba, być ozdobą czego', Sychta SK) od XVII w. (Słownik Paska), dawne XVII w. u Kn. *zdobię* co fałszywie, zmyślnie, chytrze 'piększę, farbuję, cukruję', *zdobię* złą sprawę 'udają dobrze, udają pięknie', z XVII w. (Smotrzycki) *zdobіleś* sobie 'upodobałeś sobie' (L.), dłuź.

zdobiś perf. 'uczynić dogodnym, wygodnym' od XVII w. (Muka), głuź. *zdebić -bi* perf. 'ozdobić, przyozdobić, przystroić' (Pfuhl, Zeman), czes. *zdobiti* 'czynić coś ładnym, przyjemnym, dodawać urody, ozdabiać, upiększać ozdobami' (Přír. slov.), sła. *zdobit'* -*bi* (čo, koho, čím) 'ustrajać, ozdabiać, upiększać coś', *zdobit'* sa čím 'upiększać się ozdobami, stroić się' (SSJ);

ros. pot. *сдобуть -блю -буус* 'dodawac dodatki do ciasta' (SRJ, SSRJ), 'przyprawiać potrawy do smaku' (Dal), dial. (władimirskie, jarosławskie, nowogrodzkie) *сдобу́ть* 'przygotowywać coś na drogę, na podróż; przysposabiać', pskowskie i twerskie *сдобуть* 'улаждать, обольщать кого-либо' (Опыт Доп.), *сдобуться* 'przygotowywać się, sposobić się do czegoś, np. do drogi, do wyjścia' (Dal). ~

udobiti: ~ głuź. *wudebić -bi* 'ozdobić, przyozdobić, udekorować', *wudebić so* 'wystroić się' (Zeman, Pfuhl), czes. rzadkie *udobiti* 'sformować, uformować' (Přír. slov.), u Jungmanna *udobiti -bim* 'dobu čemu dáti, formovati, uspusobiti';

ros. *удобуть* что чему 'uczynić dogodnym, wygodnym, przysposabiać, przygotowywać', *удобуть* дорогу 'robić drogę' (Dal). ~

Denominativum od *doba, dobo, doby* 'to, co jest odpowiednie, stosowne, właściwe, coś odpowiedniego, stosownego, dobranego', niektóre znaczenia motywowane może przez adi. *doby, doby*. O czasownikach na *-i -iti* zob. I 57. Por. lit. *dabinti dabinti* 'stroić, ozdabiać', *dābyti -ija* 'ts.' (LKŽod.). T. Sz.

dobiti 2. *dobiją* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios', 'zmagając się z czymś, bijąc się, walcząc dotrzeć do czegoś, osiągnąć coś, uzyskać coś' (w tym znaczeniu często *dobiti* się), iter. *dobijati dobijają* zach. : *dobivati dobivają*

dobiti: ~ pol. *dobić dobiję* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios, zabić umierającego lub rannego, przyspieszyć biciem, uderzeniem zgon' od XV w., 'docisnąć, przycisnąć bijąc, uderzając', 'dojść do czego, przybyć pokonując trudności (do brzegu), dotrzeć (do celu)', przestarz. 'skończyć', stpol. XV w. 'całkiem zbić, bez reszty zniszczyć' (dziś dial.), XVI w. 'dołożyć razów pobitemu', dial. 'z trudem dojść; dokopać; zmęczyć, zniszczyć, zaszkodzić; dokuczyć, dosolić, dojąc do żywego' (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek, Sychta SK), dłuź. *dobis -biju* 'dobić (np. krowę), zadać ostateczny, śmiertelny cios', głuź. *dobić -bijem* 'ts.', u Pfuha także 'zniszczyć bez reszty, całkiem zabić', czes. *dobiti -biji* 'dobić, zadać ostateczny, śmiertelny cios' (też dial. np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát), 'zakończyć bicie, np. o zegarze', dial. 'zbić kogoś' (Přír. slov., Gregor Slav.-buč.), sła. *dobit'* -*bijem* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios; bardzo zbić, zabić' (też dial. np. Kálal, Buffa Dlhá Lúka), 'przestać bić, np. o zegarze';

sch. dial. *đobiti đobijem* 'uderzyć' (RSAN: Bačka), bułg. *добія -биѣи*, aor. *добіх* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios';

strus. *ДОБИТИ -БИЮ* w wyrażeniu *ДОБИТИ ЧЕЛОМЪ* 'wyprosić' (Srezn.), rus.-cs. *ДОБИТИ -БИИ* 'dobić, ferire' (Miklosich LP), ros. *добу́ть -быо -бѣи* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios; zniszczyć', 'całkowicie rozbić, o tłukących się przedmiotach', 'skończyć bić, np. o zegarze', 'skończyć wbijanie, nabijanie' (dial. też 'wydać wszystko do końca; zniszczyć', SRNG), dawne *добу́ть челом, приносом* 'pokłonić się, przedstawić prośbę; wyrazić pokorę, posłuszeństwo' (Dal), ukr. *добу́ти -б'ію -б'іи* 'zadać ostateczny, śmiertelny cios, zniszczyć', 'znosić, zniszczyć coś (np. buty) całkowicie', 'domłócić zboże', *добу́ти* віку 'dożyć do śmierci', brus. *дабіць -б'ію -б'іи* 'zadać ostateczny,

śmiertelny cios; zniszczyć', 'wbić do końca', pot. 'doprowadzić coś do końca, skończyć jakąś pracę'. ~

dobiti się: ~ pol. *dobić się* od XVI w. 'dotrzeć, dojść z trudem; osiągnąć, uzyskać coś, dojść do czegoś', dial. także 'dokopać się do wody', 'zmęczyć się, zniszczyć się' (Karłowicz SGP, Szymczak o. c.), czes. *dobíti se* 'walcząc dostać się gdzieś; biciem, walką osiągnąć, uzyskać coś', sła. *dobit' sa* 'walcząc dotrzeć gdzieś, walką uzyskać coś, osiągnąć coś, siłą dostać się gdzieś, wdrzeć się', dial. *dobit' sa* 'bardzo się zmęczyć' (Buffa Dlhá Lúka);

ros. *dobúťsia* 'dopiąć czegoś, osiągnąć coś, uzyskać, wyjednać', dial. 'skończyć bicie, starcie', 'dojść do skrajnej nędzy', 'doczekać się czegoś' (SRNG), ukr. *dobúťsia* 'dopiąć czegoś, osiągnąć coś, uzyskać, wyjednać; dotrzeć z trudem; dopytać się', brus. *дабіўца* 'osiągnąć coś, dotrzeć do czegoś'. ~

Iter. 1. **dobijati:** ~ pol. *dobijać -jam* (już od XV w. 'zabijać, interficere', także dial., w XVI w. 'zabijać umierającego'), dial. 'starać się', *dobijać się* (do bramy, do drzwi) 'pukać, walić do bramy, do drzwi, gwałtem chcieć wejść' od XVII w., częste w dialektach, dial. również 'męczyć się, niszczyć się, szkodzić sobie', 'z trudem dochodzić, dojeżdżać, przybywać' (Szymczak Domaniewek), dłuż. *dobijaś -jam* 'dobijać np. krowę', głuź. *dobijec -jam* 'ts.', czes. *dobijeti -jím* (dial. też *dobijat -jám*, Gregor Slav.-buč.) 'kończyć bicie; dobijać coś, kogoś', dial. *dobijat' se* 'usilnie dopytywać się o coś' (Bartoš DSM), sła. *dobijat' -jam* 'przestawać bić, o zegarze', 'dobijać', 'nalegać na kogoś, przypierać kogoś' (też u Kálala), *dobijat' sa* 'usiłować wejść na siłę, wdrzeć się, dobijać się'. ~

2. **dobivati:** ~ stpol. wyjątkowe XV w. *dobivac* 'zabijać, interficere', głuź. *dobivac -vam* 'dobijać', 'bić, wybijać dodatkowo monety', czes. dial. *dobivat sa -vám sa* 'dobijać się gdzieś' (Malina Mistřice);

bułg. *добивам* 'dobijać, kończyć bić, zabijać', u Gerova również *добивам се* 'z trudem osiągnąć coś, dochodzić do czegoś';

strus. *добивати -влю* w wyrażeniu *добивати уеломъ* 'prosić', *добиватиса* 'szukać, starać się, ubiegać się o coś', ros. *добивать -влю* 'bić kogoś doprowadzając go do śmierci, wykańczać, niszczyć' (także dial., SRNG), 'rozbijać ostatecznie, o tłuących się przedmiotach', 'kończyć bić, o zegarze, dzwonie', 'kończyć wbijanie, nabijanie', dial. również 'wydawać wszystko do końca, bez reszty', 'kończyć wyrąb lasu' (SRNG), *добиваться* 'dobijać się o coś, starać się, ubiegać się', 'dochodzić, docierać gdzieś z trudem', 'dochodzić do czegoś, osiągnąć coś', dial. 'dochodzić do skrajnej nędzy', 'kończyć starcie, bójkę, bitwę' (SRNG), ukr. *добивати -влю* 'dobijać; niszczyć; doprowadzać coś do końca, niszczyć, donaszać', 'domłacać zboże', *добиватися* 'dobijać się do czegoś, dążyć', 'dopytywać się', 'dobijać się do drzwi, do okna', pot. 'docierać, dochodzić, dojeżdżać z trudem', brus. *дабіваць -влю* = ros. *добивать*, 'kończyć wbijanie, nabijanie', pot. 'kończyć jakąś czynność' (u Nosoviča 'bić do końca', przen. 'doprowadzać do całkowitego zniszczenia, ruiny'), *дабівацца* 'dobijać się do czegoś; domagać się czegoś, żądać', 'usiłować dowiedzieć się czegoś'. ~

Z pref. *do-* od *biti bijq* (zob., por. także iter. *bijati, bivati*).

W. B.

dobivati zob. **dobiti 2**.

dobo zob. **doba**

dobolъ zob. **debelъ**

dobra zob. **dobrě**

dobrakъ *dobraka*, **dobr'akъ** *dobr'aka*, **dobrikъ** *dobrika* 'ktoś dobry, łagodny, poczciwy; coś dobrego'

dobrakъ: ~ stpol. z r. 1409 NO *Dobrak* (SSNO, por. też NM *Dobraków*, SGKP), głuź. *dobrak* 'poczciwiec' (Zeman, Pfuhl 1063), czes. *dobrák -ka* 'dobry człowiek' (Přir. slov., Jungmann, też dial., np. Skulina Mor.-slov. 86), przestarz. 'moneta o pewnej wartości' (Přir. slov.), już w XIII w. NO *Dobrák -ka* (zapisane jako *Dobrak*, Gebauer Sl.), sła. *dobrák -ka* 'człowiek dobry, serdeczny, życzliwy';

sch. NM *Döbrāk* (RJAZ z Bośni);

brus. pot. *đabrák -ká* 'dobry człowiek, poczciwiec' (BRS), dial. *đabrák* 'grzyb borowik' (= 'najlepszy grzyb', zob. s. v. *đabrák*, BMM III 240). ~ Por. sła. NM *Dobračev*, *Dobrač* wskazujące na formę *Dobrak (Bezlej SVI I 142).

dobr'akъ: ~ bułg. pot. *đobrák* 'dobry człowiek' (RBKE);

ros. *đobrák -ká* 'poczciwiec' (SSRJ, Dal, Slovarъ CSRJ), także w NM *Đobrjaku* w okolicach Wiatki (Vasmer RGN III 43), ukr. pot. *đobrák -ká* 'poczciwiec' (tylko SUM). ~

dobrikъ: ~ pol. NO *Dobrzyk* (Rospond SNŚ; por. też NM *Dobrzyków*, SGKP), dłuź. NO *Dobrik -ka* (Muka III 24), stczes. już w XIII w. NO *Dobřík* (zapisane jako *Dobrik*, Gebauer Sl.), NM *Dobřikov*, *Dobřikovice* (Profous MJČ I 403);

sch. dawne (wyjątkowo u jednego pisarza czakaw. z XVII w.) *dobrik* 'dobry człowiek', w NO zaświadczone już w końcu XIII lub na początku XIV w. *Dobrik* (RJAZ), bułg. NO *Đobrúk* (Pčev RLI 175);

ros. tylko w NM *Đobrúk* (Vasmer l. c. 37), *Đobrúkov* (ib.), ukr. NM *Đobrúk* (ib.), brus. dial. *đobrúk* 'grzyb borowik' (BMM III 251, co do znaczenia por. wyżej brus.). ~

Por. sch. lud. *đobrikovié* 'dobry, poczciwy człowiek, poczciwiec' (Vuk, RJAZ, RSAN), też w NO *Dobrikovié* (RSAN).

Nomina attributiva od *dobrъ*, o substantywizujących adi. suf. *-akъ*, *-jakъ*, *-ikъ* p. I 89—90.

Zob. też *dobraks* (: *dobrěcs*).

M. Ś. — T. Sz.

dobranъ pld. 'człowiek dobry, poczciwy'

~ sch. dial. *đbran* m. 'dobry, zacny, poczciwy człowiek, poczciwiec' (RSAN), NO *Dobranъ* już w XIV w., *Dobrana* f. już w r. 1312 i u Vuka (stąd RSAN), bułg. NO *Đobrán* m. i *Đobrána* f. (Gerov, Mladenov BTR, Pčev RLI 174). — Ale NM *Dobrani* pochodzi najprawdopodobniej z pierwotnego *Dobrjane 'mieszkańcy miejscowości *Dobra*' (Vasmer SG 181). ~

Por. 1. sch. NO *Dobranié*, już w XIV w. *Döbranovié* (RJAZ, RSAN);

2. ros. NM *Đobránovo* (Vasmer RGN III 35).

Nomen attributivum od *dobrъ*, o suf. *-anъ* p. I 130.

T. Sz.

dobravъ *dobrava* *dbravo* 'dobry, bonus'

~ pol. dial. *dobrawy* 'dobry, nadający się, będący w dobrym stanie': chomąto jest jeszcze *dobrawe* (Szymczak Domaniewek); jak še šece, to še

śeće, a jesce raŋym, a k^osa *dobravâ* (Kucała PSM 212), kasz. przestarz. *dobravi* 'niezwykłe dobry, tkliwy' (Sychta SK I 223), czes. NO *Dobrava* f. (Jungmann, Gebauer Sl.; por. też zanotowane u Thietmara imię żony Mieszka I: „*Dobrawa* enim Sclavonice dicebatur, quod Teutonico sermone Bona interpretatur”, SSNO I 486, o tym też p. Karpluk PO PAN 4, s. 129; inaczej Lehr-Splawiński JP XVII 104—9, Urbańczyk SSS I 333 s. v. *Dąbrówka*); sch. NO *Dobrav* m. XIII—XIV w., *Dobrava* f., też NM i NM *Dobrava* (RJAZ, RSAN);

ros. dial. twerskie *dobpása* f. eufemistycznie 'febra' (o eufemistycznych nazwach chorób opartych na adi. *dobrz* p. *dobrycz*, *dobręjz*), brus. NT *Добpása* (Mikratap. Bel.). ~

Por. też 1. głuź. *dobrawki* pl. 'rodzaj gruszek' (Pfuhl 1063);

2. NM: stgłuź. w XIII w. zapisie *Dobrawitz*, *Dobrawiz* < *Dobravici : NO **Dobrav(a)*, p. Körner POAltsorb. 68, brus. *Добpавичы* (Žučkevič KTSB 102).

Derywat od *dobrz* z suf. *-avъ* (por. *čítavъ*: *číta*). O suf. *-avъ* p. Brodowska-Honowska SPS 147. M. Š.

dobrečъkъ zob. **dobričъkъ**

dobrenьkъ *dobrenьka* *dobrenьko* pfn. 'bardzo dobry'

~ pol. wyjątkowe dial. adv. *dobrzeńce* 'bardzo dobrze' (Karłowicz SGP: Młpol.), dawne, dziś dial. *dobreńki* 'bardzo dobry, zupełnie dobry, całkiem dobry' (L. z XVII w.; dial., Karłowicz SGP: Młpol., Dejna RKJŁ XXI 230);

strus. *добренькии* 'bardzo dobry, przychylny, łaskawy' (XVII w.), 'znaczny, sprogu' (*все это мялоуь добренкам*, XV w.), 'pochodzący z dobrego rodu, szlachetny, bogaty, zamożny; szanowny' (*а посылати... детям болгарскимъ добренкиихъ*, XVI w., SRJ XI—XVII), ros. *добренький* hip. do *добрыи* (SSRJ, Słowarz CSRJ), ukr. *добренький* (u Żel. *добренький*, *добрінкий*) hip. do *добрий* (SUM, u Tymčenki z XVIII w.), brus. pot., często ironicznie *добреньки* hip. do *добры* (BRS). ~

Por. także inne, pokrewne morfologicznie hipocoristica: 1. czes. *dobrounký* (Přír. slov., Jungmann), dial. *dobrunký* (Kott Dod. DSM);

2. sła. dial. *dobrulenký* (Kálal);

3. ukr. dial. *добрєнный* (Hrinčenko, Lysenko SPH), też dial. *добріненький*, *добрєзний* (Hrinčenko, w SUM natomiast *добрєсенький*).

Hip. od *dobrz*. O podobnych formacjach, wykazujących jednak mniejszy zasięg p. s. v. *bělъkъ*. Por. też *dobričъkъ*, *dobrečъkъ*, *dobručъkъ*. M. Š.

dobręťъ zob. **dobręťъ**

dobręťъ *dobręťa* *dobręťe* : **dobręšťъ** wsch. 'bardzo dobry'

dobręťъ: ~ ros. dial. *добрячій* 'dobry' (SRNG), ukr. pot. *добрячий* 'bardzo dobry' (SUM, Hrinčenko, Żel.). ~

dobręšťъ: ~ ros. dial. adv. *добряще* 'bardzo dobrze' (SRNG), ukr. pot. rzadkie *добрящій* 'bardzo dobry' (SUM, Hrinčenko, Żel.). ~

Por. 1. wskazujące może na pierwotne *dobręšťъ* ros. dial. *добрющій* 'bardzo dobry' (SRNG);

2. ros. dial. *добрєющій* 'bardzo dobry' (SRNG).

Może archaiczne przymiotniki od *dobrz* z elatywnym suf. *-ęť-* (zob. SP III 18, Aitzetmüller SRL III—IV 289—300) rozszerzone suf. *-jъ*. Reliktem po-

staci *dobręć jest może ros. dial. adv. *добрѣмко* 'bardzo ładnie' (SRNG). Co do grupy *-st-* w *dobręć'ь* (*dobręć'ь*) por. ros. dial. *добрѣмъ* 'dobry, dobrej jakości; ładny' (SRNG, Dal), NM *Добруци, Добруциево* (Vasmer RGN).
W. B. — F. S.

dobrě: **dobro 2.**, zach. i pld. **dobra**, pld. i wsch. **dobromъ**: **dobry** adv. do *dobrz* *dobrě*: ~ pol. od XIV w. *dobrze* 'we właściwy sposób, należyście, odpowiednio, jak trzeba', 'szlachetnie, uczciwie; chlubnie, chwalebnie', 'życzliwie, serdecznie', 'szczęśliwie, pomyślnie; przyjemnie, miło, wygodnie', 'korzystnie, z pożytkiem; dostatnio, bogato, hojnie' (dial. 'suto, obficie, hojnie, o dojrzałym, sypiącym zbożu', Maciejewski Chełm.-dobrz.), 'znacznie, bardzo, w wysokim stopniu, dużo' (też dial. np. Kucala PSM), stpol. także 'łatwo, swobodnie', rzadziej 'prawie, około, fere' (z XV w., Słownik stpol.), stpol. od XVI w., dziś dial. *dobrze* nie 'ledwie, omal' (SP XVI IBL, dial.: Karłowicz SGP, głównie z Podhala), w pozycji samodzielnej jako potwierdzenie 'tak, zgoda, niech będzie' (od XVI w., też dial.: MAGP XI, cz. II 26), mieć się *dobrze* 'być zamożnym, nie cierpieć niedostatku', od XV w. też 'być zdrowym', stpol. XV w. mieć się *dobrze*! 'salve!', potem, od XVI w. tylko 'vale!' (Mącz.), połab. *dübre* adv. do *dübrē* (Lehr-Splawiński, Polański SE I 128), dłuż. *dere*, przestarz. i dial. *debrje, dobrje* adv. do *dobry*, głuź. *derje*, stare *debrje*, dial. *dobrje* adv. do *dobry* (Pfuhl, Zeman, Michalk Neustadt), czes. od XIV w. *dobrě* 'szlachetnie', 'należyście, jak trzeba, odpowiednio', 'pomyślnie, korzystnie; przyjemnie, wygodnie', 'dużo, bardzo, znacznie, sporo' (to znaczenie częste w dial. np. Lamprecht Opava, Horečka Frenštát; u Jungmanna np. obilí *dobrě* sype 'hojnie, obficie'), przestarz. 'prawie, niemal' (Jungmann), neni mi *dobrě* 'nie jestem zdrów', měj se *dobrě*! 'pomyślności!, zdrowia!', sła. *dobre* 'tak jak trzeba, odpowiednio, należyście', 'korzystnie, pomyślnie', 'życzliwie, serdecznie', z przeczeniem 'omal nie, ledwo' (też dial., Kálal), w pozycji niezależnej 'zgoda, niech będzie', je mu *dobre* 'jest mu przyjemnie, jest zadowolony', majte sa *dobre*! 'vale!';

sch. przestarz. i dial. *dobre* (stare i dial. np. z Poljicy *dobri*, RSAN, RJAZ II 436) 'szczęśliwie, pomyślnie', głównie w powitanii *dobre dođe!*, *dobre došli!* 'witaj, witajcie!' (np. z Liki i Hercegowiny, Vuk, RJAZ, RSAN), też 'wystarczająco, dosyć; sporo, znacznie, dużo' (ima nas *dobre*, bilo je *dobri* pokasno), scs. *добрѣ* 'еѣ, καλῶς, bene' (SJS), bułg. (też dial. np. Gerov, BDial. III 58) *добрѣ* 'odpowiednio, jak trzeba, jak należy', użyte samodzielnie 'zgoda, niech będzie', *добрѣ* съм 'mam się dobrze, dobrze mi się wieździe; jestem zdrów', *добрѣ* дошел!, *добрѣ* дошли! 'witaj, witajcie!' (Gerov, BDial. VI 24), maced. *добрѣ* tylko w zwrocie *добрѣ* дојде! 'witaj, witajcie!' (na co się odpowiada *добрѣ* најдов! 'szczęśliwie was zastaliśmy!', znane też dial.: Małeckí SW);

strus. *добрѣ* 'bene', 'bardzo, znacznie' (Srezn. od XI w.), ros. dial. *добрѣ* i *добрѣ* 'bene', 'bardzo, nader' (zwykle w połączeniu z przymiotnikiem: *добрѣ* хорошо), 'dużo', *добрѣ* 'dawno, długo', 'całkowicie', w charakterze partykuły 'jakby nie' (Woroneż), *добрѣ* jako słowo wprowadzające 'oczywiście' (Wołogda, SRNG), w SSRJ *добрѣ* jako dial. 'tak, zgoda', ukr. *добрѣ* (wg Jahna Adv. 45 e pod wpływem pol.) adv. do *добрый* już od XV w., znane też dial. (Тымченко, Hrinčenko), przestarz. i dial. także *добрѣ* 'bene', 'ledwo, omal nie' (Žel., Hrinčenko; u Тымченки *добрѣ*, XV—XVIII w.), brus. dial. *добрѣ* (Nosovič), *добрѣ* (Bjałkevič Mohylew), *добрѣ* (Rastorguev

Brjansk) adv. do *dobry*, u Nosoviča też jako potwierdzenie 'zgoda, tak'. ~ *dobro*: ~ stpol. rzadkie XVI w. *dobro* = *dobrze* (u Skargi, SP XVI IBL), połab. niepewne *dübrü* = *dübre* (Lehr-Splawiński, Polański SE I 130), głuż. rzadkie *dobro* 'bene', so *dobro* męć 'dobrze się mieć, mieć pomyślny dzień' (Pfuhl), stczes. rzadko *dobro* 'bene' z inf.: *dobro* jest ufati v hospodina (Gebauer Sl. I 277 z XIV w.), też u Jungmanna w jednym przykładzie: nenie člověku *dobro* samému býti;

ste. *dóbro* 'odpowiednio, tak jak trzeba; biegle, sprawnie, doskonale', 'przyjaźnie, życzliwie', 'hojnie, obficie', 'korzystnie', 'spokojnie', 'bardzo, nader, w znacznym stopniu' (też dial., Pleteršnik), jako potwierdzenie 'zgoda, niech będzie', biti *dobro* 'być zdrowym' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dōbro* (dial. czakaw. *dobró*, Moguš Senj) 'odpowiednio, właściwie', 'całkowicie, zupełnie', 'w znacznej mierze, w wysokim stopniu; mocno, silnie', 'bogato, obficie', jako potwierdzenie 'tak, zgoda', *dobro* biti 'czuć się dobrze, być zdrowym' (RJAZ, stąd również materiał dial., RMat.), scs. *добро* 'bene' (Sadnik — Aitzetmüller HAT, SJS), cs.-serb. XIV—XV w. *добро* 'καλῶς, bene' (SJS), bułg. dial. *dobró* 'bene' (Gerov, Mladenov Vidin), maced. *dobro* adv. do *dobar*;

strus. *добро* 'tak jak należy, odpowiednio', 'wygodnie, korzystnie', *добро донти* 'witaj, witajcie!', por. gr. *καλῶς ἔλθειν* (Srezn.), ros. *dobró* 'tak, zgoda', *добро пожаловать!* 'zapraszamy, witaj!', 'witajcie!' (SSRJ III 841; 854 też *dōbro* 'czule, tkliwie' w złożeniu, np. *отечески-дōбро*), dial. *dobró* i *dōbro* 'w sam raz' (też czasowo 'w odpowiedniej porze': *аль уж dobro и дти?*, Dal, p. o tym Pokrovskij KZ XXXV 237), 'nie warto' (Twer), 'rzeczywiście', jako wyraz wprowadzający 'jednakowoż, w każdym razie' (Kostroma, Twer), 'bardzo' (*dobró* *хорошо* живут, archang., SRNG), ukr. rzadko w konstrukcji predykatywnej *dobró* 'dobrze jest' (SUM pod hasłem *dobró* n.), przestarz. XV—XVIII w. i regionalne *dobró* adv. do *dobru* (Tymčenko, Żel.), brus. *dōbra* adv. do *dobry* (też dial., Šaternik Červ., Bjalskevič Mohylew). ~

dobra: ~ pol. pot. *dobra* 'dobrze, zgoda; doskonale' (SJP PAN, znane dial. np. Szymczak Domaniewek; por. stpol. XVI w. *dobra* jest 'bonum est', *dobra* nasza 'salva res, spes est', SP XVI IBL), w XVII w. *dobra* 'dla dobra, dla pożytku' (Słownik Paska I 143), czes. *dobrá* 'zgoda, niech będzie' (Přír. slov.), u Jungmanna I 396 *dobrá* naše!, *dobrá* moje! 'es steht gut!';

cs.-serb. XIV w. *добра* 'bene' (SJS I 497 s. v. *добра*). ~

dobromu: ~ bułg. przestarz. i dial. *dobróm*, *с добром* 'po dobremu, łagodnie; dobrowolnie' (RBKE, dial.: BDial. II 153 — Rodopy, Gerov);

strus. *добрѹмъ* 'po dobremu, łagodnie, spokojnie' (SRJ XI—XVII: XIII—XVI w.), ros. *добрѹм* 'szczęśliwie, dobrze', 'po dobremu, po dobroci, z dobrej woli', *вспоминать, поминать добром* 'wspominać kogo, wyrażać się o kimś dobrze' (SSRJ III 840—1), dial. *добрѹм* 'bardzo', 'jak trzeba, jak należy', *свадьба добром* 'wesele z przestrzeganiem części lub całego obrzędu' (Perm), *добрѹм выйти замуж* 'wyjść za mąż za zgodą rodziców' (Świerdłowski), *брат добром* (Tomsk) 'pojmować żonę za jej i jej rodziców zgodą' (SRNG, Słovarъ Urala), ukr. rzadkie i pot. *добрѹм* 'po dobremu, łagodnie' (SUM II 324), brus. pot. *добрѹм* 'ts.' (BRS). ~

Por. też na południu, wtórnie wg odmiany miękkiej (o czym inaczej Skok ER I 420): sch. przestarz. i dial. *dōbrim* (RSAN), *dōbrim* (RMat.), *dobrēm* (Elezović Kos.-Met.) 'łagodnie, po dobremu', 'sporo, znacznie',

bułg. dial. *добрѣм*, z *добрѣм* 'łagodnie' (BDial. II 153: Rodopy, BDial. III 58: z okolic Ichtimanu).

dobry: ~ scs. Zogr., Mar., Assem. *добрѣм: добры рабе благы* 'brawo! sługo dobry!', εὖ γε, ἀγαθὲ δούλε' (Moszyński SFPS XVI 247—9);

ros. dial. *добрѣ* 'bene' (хлеб как уродил, нам и *добрѣ*, nad dolnym biegiem Donu, SRNG). ~

Adverbia od *dobrz*. O typie na *-o* (forma nom.-acc. sg. n.) i *-ě* (< **-ai*, loc. sg. tematów na *-o*, jako innowacja bałto-słow., w przeciwieństwie do typu łac. adv. na *-ē*, czy gr. na *-ō*, kontynuujących dawny instr. sg.) p. szczegółowo Vaillant GC II, 2, s. 675—80, Jahn Adv. 44—5. — Za instrumentalnym pochodzeniem adv. typu *dobře* Meillet MSL XX (1918), s. 93—4.

Adv. z suf. *-omь* to dawny instr. sg. tematów na *-o* (p. Vaillant o. c., s. 690, Jahn Adv. 47—8), natomiast dawny instr. pl. tych tematów kontynuują formacje typu *dobry* (p. Moszyński l. c.).

Dobra (< nom. sg. f.) sprowadza się do eliptycznych konstrukcji adverbialnych, por. podobnie pol. *oczywista*, *prawda*, *słuszna* (Trypućko, Mianownik w roli przysłówka w słowiańskich językach, I, Przymiotniki, Uppsala 1948, s. 60 i Vaillant o. c., s. 700). M. Ś.

dobrějъ *dobrěja* 'to, co jest dobre, skuteczne na co, np. o roślinie leczniczej', 'kto jest dobry, dobry człowiek'

~ stpol. NO *Dobrzej* (z początku XV w., SSNO);

stsl. XII—XIII w. NO *Doberei*, *Dobrai* < *Dobrějъ (Kronsteiner Alpenslaw. PN 32), stsch. XIV w. *Dobrěj* (RJAZ, Maretic Rad JA LXXXII 99), bułg. dial. *добрѣу* 'leśna roślina używana do leczenia czerwonych pryszczyc na skórze' (Strandža, BDial. I 80);

ukr. NW *Добреу* (Toporov-Trubačev Podneprov'je 129). ~

Na wyraz ten wskazuje również: 1. śrbułg. XIII w. NO *Добряшо* (SSS I 351);

2. pol. NM *Dobrzejowice* (SGKP), czes. NM *Dobrějov* (Profous MJČ I 399), *Dobrějovice* (Profous l. c., u Gebauera Sl. w zapisie *Dobrějovici*, z początku XIV w.), ros. NM *Добреўка* (w okolicach Smoleńska, Vasmer RGN III 36).

Nomen attributivum z suf. *-ějъ* od *dobrz*. NO mogą jednak kontynuować psł., skrócone tym suf. hipocoristica od pierwotnie dwuczłonowych imion typu *Dobro-gostъ*, p. I 86—7. M. Ś.

dobrěti *dobrějo* 'stawać się dobrym, lepszym, łagodniejszym; stawać się zdrowszym, silniejszym'

~ pol. *dobrzeć dobrze* rzadko 'stawać się zdrowszym, odzyskiwać siły, zdrowy wygląd, poprawiać się' (np. chory *dobrzeje*, SJP PAN) od XVIII w. (u L. np. rana *dobrzeje* 'goi się', psy *dobrzeją* 'odzyskują zdrowy wygląd, poprawiają się'), przestarz. 'stawać się dobrym, łagodnym, łagodnieć' (np. SW z Jeża, XIX w.: Stary ułagadzał się, *dobrzeć*) od XVI w. (SP XVI IBL 1 przykład z Calepina: miękczaje, *dobrzeje*), dziś dial. np. sli. *dobrěc* (: *dobrěc*) *-eja* 'stawać się dobrym' (np. Zlī lēze nīga nē *dobrěio*, Lorentz PW; por. u Ł. z XVI w. *zdobrzeć* 'dobrym się stać': Człowiek mieszkając z dobrym człowiekiem *zdobrzeje*), głuź. dial. *dobrjeć* 'ts.' (Pfuhl), czes. przestarz. *dobrěti -im* 3 pl. *-eji* (co do historii koniugacji w tym typie zob. Gebauer HMČ III 2, 266—73) 'ts.' (Jungmann bez przykładu), dziś tylko z pref., np. rzadkie

zdobřeti 3 pl. *-ejí* 'stać się dobrym, szlachetnym' (Přír. slov.), u Jungmanna *zdobřeti -im* 'stać się dobrym' (bez dokumentacji), sła. tylko z pref., np. rzadkie *zдобriet'* 3 pl. *-ejú* 'ts.' (SSJ);

śle. *dobřeti -im* (por. co do odmiany *čřněti -im, starěti -im*) 'sprzyjać, dobrze robić', np. Gorski zrak mu *dobri*. (SSKJ, też dial., Pleteršnik);

ros. lud. *dobřemь -pěro -pěumь* 'stawać się dobrym, lepszym', 'stawać się grubym, nabierać ciała, tyć' (SSRJ, SRJ, Dal, SIAN), ukr. pot. *dobřimú -přio -přicu* 'stawać się dobrym, robić się dobrym' (SUM, Hrinčenko, Kuzela-Rudn.), brus. *dobřьць* 'ts.' (BRS). ~

Denominativum od *dobřь*, o budowie p. I 47.

M. Š.

dobrica (: pld. i wsch. **dobrika**) 'to, co odznacza się dobrocią, co jest dobre; ta, która jest dobra, femina bona'

dobrica: ~ stpol. NO *Dobrzyca* f. (SSNO, XV w.), stezes. NO *Dobřičě* f., gen. (Gebauer Sl., Karpluk PO PAN 4, s. 99; por. też współczesne NO, pierwotne dem.: *Dobřička*, Beneš ČP 125);

stśle. NO *Dobřiza* < *Dobrica (z XI w., Kronsteiner Alpenslaw. PN 32), sch. dial. *dobřica* f. 'ta, która jest dobra', 'dobra boginka': U dječije ruho vezu „vilovsku nogu”, da dijete čuvaju dobre vile ili „*dobřice*”; euf. 'zły duch', 'odra' (= *dobrac*, p. *dobřьць*), 'rodzaj ludowego haftu', też NO *Dobřica* m. f., dial. chorwackie *dobřica* imię psa (RSAN), bułg. dial. *dobřica* 'pryszcz na dziaśle albo na szyi' (BER I 403—4), też NO *Добрица* (Iščev RLI 175), maced. dial. NO *Добрица* (Vidoeski Kumanovo; p. też W. Pianka, Macedońskie imiona osobowe Kotliny Azot, Warszawa 1975: *Dobrica* m., f.);

brus. dial. *dobřica* f. 'żyto' (Šaternik Červ.), *dobřica* 'добры, правы бок тканіны, адзежы' (MSDM 69). ~

Może tutaj też należą NM (np. pol. *Dobrzyca*) czy NW: ukr. *Добрица* (Торгов-Трубачев Podnepровье 184), brus. *Добрица* (Žučkevič KTSB 101), por. psl. *dobra voda*, częste zwłaszcza w NW. Możliwe tutaj jednak i pierwotne *džbr-* (również częste w NW i NM) z wtórną adideacją do *dobr-*.

dobrika: ~ śle. dial. styryjskie *dobrika* bot. 'kalina, Viburnum lantana' (Pleteršnik, SSKJ);

brus. dial. *dobřiku* pl. 'uroczystości związane z zakończeniem wykopków ziemniaków' (Leks. Polesьja 99). ~

Pierwotnie substantywizowane adi. *dobřь* suf. *-ica* (p. I 98) i *-ika* (I 91).

M. Š.

dobřičьkь *dobřičьka* *dobřičьko*, **dobřьčьkь** *dobřьčьka* *dobřьčьko* pld., **dobřuščьkь** *dobřuščьka* *dobřuščьko*: **dobřutъkь** *dobřutъka* *dobřutъko* zach., **dobřuščьkь** *dobřuščьka* *dobřuščьko* dem.-hip. od *dobřь*

dobřičьkь: ~ czes. *dobřičkь* 'bardzo dobry, arcydobry' (Přír. slov., u Jungmanna *dobřičkь*);

sch. *dobřičak -čьka* dem. do *dobar* (RJAZ za Stuliciem jako niepewne), *dobřičak -čьka* m. 'dobry, dobroduszny człowiek, pocziwiec' (RSAN), dial. *dobřičak* adv. 'dość dużo, niemało': Razmuti se *dobřičak* jaja (RSAN: Poljica, RJAZ: Lika; por. też bliskie znaczeniowo śle. dial. *dobřček -čьka* adi. 'spory, z nawiązką', *dobřeko* adv. 'dość dużo, sporo': Dal mi je *dobřeko* žita, Pleteršnik), bułg. dial. *dobřiček -čьka* (: *dobřičьkь*) dem. do *dobřь* (Mladenov BTR, Gerov), maced. *dobřičok* 'ts.' (też dial., Hendriks Radožda-Vevčani). ~

Por. też tu może należąca ros. dial. *добрѹчка* 'strzępek tkaniny, w zabawie dziecięcej' (SRNG: Twer; Dal).

dobrečьkъ: ~ pol. dial. *dobreczki* dem. do *dobry* (Dejna RKJŁ XXI 230); ukr. dial. wsch. adv. *добрѣчко* 'bardzo dobrze' (Hrinčenko). ~

Por. też bułg. dial. adv. *добрѣчко* 'bardzo dobrze' (Gerov, Mladenov BTR). *dobručьkъ*: ~ sli. *dobrěčki* 'bardzo dobry' (Lorentz PW I 143), dłuż. *dobručki* 'ts.' (Muka), czes. *dobroučký* 'ts.' (Přír. slov., Jungmann; dial. także z ekspresywną palatalnością *dobřučký* 'bardzo smaczny, bardzo dobry', Bartoš DSM), sła. *dobručký* 'bardzo dobry' (SSJ, Kálal). ~

dobrutьkъ: ~ pol. przestarz. i dial. *dobrutki* 'bardzo dobry' (L. bez przykładu, Karłowicz SGP). ~

Substantywowane: pol. dial. *dobrutka* 'rozpustnica' (Steuer Sulków, Zaręba AJŚ m. 728: wieś laska), czes. dial. laskie *dobrutka* f. 'ts.' (Lamprecht Opava, Steuer Baborów), u Bartoša DSM też jako laskie m. i f. 'nicpoń, ladaco'.

Por. ponadto: 1. brus. NM *Добрымъ* (Vasmer RGN);

2. por. dawne (L.), dziś dial. *dobruteńki* (Dejna RKJŁ XXI 230).

dobrušьkъ: ~ pol. dial. adv. *dobruško* 'bardzo dobrze' (Dejna RKJŁ XXI 230), też z ekspresywną palatalnością *dobruški* 'bardzo dobry': słodziusieńkie, *dobrzusieńkie* (Karłowicz SGP), sła. *dobrušký* (u Kálala *dobrušky*) hip. do *dobrý*. ~

Tutaj także rozszerzone dodatkowymi suf.: 1. czes. dial. *dobrušički* (Malina Mistřice);

2. sch. *dobruškast* (RSAN);

3. ros. dial. *добрѹшчѹи* : *добрѹшчѹи* (Wiatka, Archangielsk, SRNG).

Por. jeszcze z suf. *-uch-ьnъ*, *-och-ьnъ*: 1. pol. dawne *dobruchny*, *dobrzuchny* (Mącz., L.), sli. *dobrěchni* (Lorentz PW I 144);

2. pol. dial. *dobrochny* (Dejna RKJŁ XXI 230).

Formacje dem.-hip. do *dobrъ*. Por. *běličьkъ*, *bělučьkъ* (s. v. *běloka*) i *čističьkъ*, *čistučьkъ* (s. v. *čističьkъ*). W identycznej funkcji też *dobrenьkъ* (p.).
M. Ś.

dobrika zob. **dobrica**

dobrikъ zob. **dobrakъ**

dobrina 'dobroć, bonitas, benignitas; dobra, wysoka jakość, wartość czegoś; to co jest dobre, pożyteczne, dobro materialne, mienie', 'dobry człowiek, homo bonus'

~ stpol. NO *Dobrzyna* (SSNO z XII w.), dłuż. *dobrina* 'dobry, żyzny, przynoszący dochód kawałek ziemi' (częste w pl., Muka), głuż. *dobrina* 'coś dobrego lub zdrowego', zwykle w pl. 'urodzajne kawałki gruntu' (Zeman, Pfuhl);

sł. *dobrina* 'dobro, materialne, duchowe', rzadko 'dobrodziejstwo', książkowe 'dobra, doskonała jakość czego' (SSKJ, Pleteršnik), stśle. NO poświadczona w Karyntii już w XIII w. *Dobrina* (Kronsteiner Alpenslaw. PN 33, por. też NW *Dobrina*, Bezlaj SVI I 141), sch. od XV w., dziś przestarz. i dial. *dobrina* 'dobroć, bonitas, benignitas', 'zaleta, cnota', 'szczęście, pomysłność' (RSAN), w RJAZ też 'łaska, dobrodziejstwo' (XVII—XVIII w.), eufemistycznie 'zło, nieszczęście', ponadto NM *Dobrina*, pl. *Dobrine* (RJAZ),

bułg. *dobriná* 'dobra jakość czegoś, wartość, zaleta', 'dobroć usposobienia, dobry uczynek, dobrodziejstwo, przysługa', 'szczęście, powodzenie', przestarz. i dial. pl. 'dobra materialne' (RBKE, Mladenov BTR), u Gerova też eufemistycznie 'rodzaj choroby, добра, сладка пѣрка', w pl. 'wstydlive części ciała', NO *Добрѣна* (Pčev RLI), maced. *dobrina* 'dobroć, dobry uczynek' (też dial. np. Vidoeski Kumanovo 102, 109, Hendriks Radožda-Vevčani);

ros. przestarz. i dial. *dobriná* 'zaleta, trwałość, dobra jakość czegoś', dial. archang. 'mienie ruchome' (Dal, stąd SRNG), też NM *Добрѣна* w okolicach Smoleńska (Vasmer RGN), ukr. u Hrinčenki *dobriná* 'dobra jakość czegoś', również NM *Добрѣна* (Vasmer o. c.). ~

Abstr. od *dobro*, o suf. *-ina* zob. I 120—3. Por. też synonimiczne abstracta *dobryn'i*, *dobrota*, *dobrotъ*, *dobrostъ*. M. Š.

dobriti *dobr'q* 'czynić dobrym, ulepszonym, powodować, że ktoś, coś, staje się lepszym, ulepszać, poprawiać' (stąd wsch. 'polepszać jakość gleby przez użyźnianie, użyźniać'), 'uspokajać, czynić łagodnym, łagodzić, mitygować, np. czyjś gniew' (stąd wsch. 'zjednywać sobie kogoś, pozyskiwać kogoś'), **dobriti** się 'stawać się dobrym, miłym, łagodnym', 'udawać dobrego, przymiłać się'

dobriti: ~ pol. dawne XVI w. *dobrzyć dobrzę* 'czynić dobrym' (L. tylko z Budnego, XVI w., stąd SP XVI IBL), dial. śl. *udobřec* 'udobruchać, ułagodzić' (Lorentz PW), dłuż. *dobriś -im* 'czynić dobrym, mitygować, uspokajać', czes. *dobřiti -im* 'uśmierzać, uspokajać' (Přir. slov., też dial., np. Kott Dod. DSM), u Jungmanna 'czynić dobrym, naprawiać', śl. tylko z pref. np. *udobrit'* 'sprawić, aby ktoś przestał się gniewać, uspokoić zagniewanego' (SSJ, Kálal);

śl. przestarz. *dobriti -im* zwykle w 3 sg. 'dobrze robić, dobrze wpływać, sprzyjać zdrowiu' (SSKJ, Pleteršnik), sch. *dobriti dobrim* 'skłaniać kogoś, aby był dobrym, łaskawym, czynić dobrym, lenire' (RSAN; RJAZ za Stuliciem jako niepewne), poza tym z pref., np. *udobriti udobrim* 'uczynić kogoś dobrym, ułagodzić kogoś, udobruchać' od XIV w. (por. u Vuka dial. z Wojwodiny *oddbriti* 'approbare'), cs. tylko z pref. *оудобрити -ръ -риши* 'decorare' (Miklošich LP), bułg. tylko z pref., np. *odobrja -iuu* 'uznać coś za dobre, prawidłowe i wyrazić swą aprobatę', 'uznać kogoś za godnego czegoś, za dobrego do wykonania czegoś' (RBKE), lud. *udobrja* 'zgodzić się z czymś, zaaprobować coś', 'pogodzić skłóconych, ułagodzić' (Gerov), maced. pot. *udobru* 'zaaprobować coś, zgodzić się z czymś' (RMJ);

strus. *добрити добрю* 'upiększać' (Srezn. z XI w.), w XVI—XVII w. 'wydawać komuś dobrą opinię, mówić o kimś dobrze' (SRJ XI—XVII, z tym samym przykładem w SAR, Slovarь CSRJ), w XVI w. 'уравнивать пахотные земли разного качества в соответствии с нормами сошного письма (при исчислении тягла, наделении поместьями' (SRJ XI—XVII), ros. dawne *dobritь -рю -ришь* 'użyźniać, nawozić ziemię' (Slovarь CSRJ, Dal, dziś dial., np. *dobritь*, np. Tomsk, Ural, SRNG, Slovarь Urala; por. też wyżej strus.), lud. z pieśni 'pozyskiwać, zjednywać sobie kogoś' (np. Теща зятя *добрила*, Slovarь CSRJ, Dal), też *dobritь* kogo, что 'czynić lepszym, polepszać, poprawiać smak czegoś' (np. Масло кашу *добрит*), *dobritь* кому 'zyczyć komuś dobrze, czynić dobro', 'pobłagać komu' (Dal), dial. archang. *dobritь* 'pieścić, rozpieszczać' (też u Dala), w okolicach Penzy rzadko 'poganiać konia' (SRNG), dziś w języku liter. tylko z pref., np. *udobritь -рю -ришь* 'użyźnić glebę',

przestarz. *удобрити* *удобрію* *удобріиу* 'uczynić dobrym, doprowadzić do dobrego nastroju' (SSRJ), ukr. dial. *добріти* *добрію* -*ріиу* 'pozyskiwać, zjednywać sobie kogoś; uspokajać, łagodzić', 'chwalić, wychwalać' (Żel., Hrinčenko, SUM), też 'użyźniać ziemię' (Hrinčenko, stąd SUM), brus. dial. *добріти* -*рү* -*рїиу* 'chwalić, wyrażać uznanie', 'pozyskiwać kogo' (Nosovič). ~ ***dobriti* se**: ~ pol. wyjątkowo u L. *dobrzyć się* 'ulepszać się, poprawiać się' (bez dokumentacji), dial. sfi. *удобрѣс са* 'udobruchać się' (Lorentz PW), dłuż. *dobriš se* 'uspokajać się', *dobriš se* z nêkim 'schlebiać komu, przymilać się', głuz. *dobrić so* (z nêkim) 'schlebiać komu, udawać dobrego, przyjaznego; przymilać się' (Zeman), czes. *dobřiti se* 'godzić się, jednać się' (Přir. slov.), dawne 'stawać się dobrym' (Jungmann), sła. tylko z pref., np. *udobriti' sa* 'przestać się gniewać', 'pogodzić się z kims' (SSJ, Kálal);

sch. dial. *dóbriti se* 'udawać dobrego, robić się dobrym', w języku liter. z pref., np. *udóbriti se* 'przedstawić się dobrym' (też u Vuka 'ostendere se bonum') od XVIII w., dial. *udóbrit se udóbrim se* 'stać się dobrym, stać się komuś miłym' (Elezović Kos.-Met.);

strus. XVII w. *добритиса* (SRJ XI—XVII, zob. wyżej drugie znaczenie), ros. dial. archang. *добритиса* -*рюсь* -*рїиься* 'прислуживаться, притворяясь добрым' (SRNG), w języku liter. tylko z pref., np. *удобритиса* 'użyźnić się, o glebie', przestarz. 'stać się dobrym, udobruchać się' (SSRJ), ukr. dial. *добрітиса* -*ріюся* 'przymilać się, przypochebiać się' od XVII w. (Tymčenko), bezosobowo *добрітиса* 'szczęści się' (Hrinčenko, stąd SUM), мені не *добрітиса* 'źle się czuję' (Hrinčenko), brus. dial. *добрїица* 'robić się łagodnym, udawać dobrego' (Nosovič). ~

Denominativum od *dobrъ*, o budowie p. I 57.

M. Ś. — T. Sz.

dobro 1. n. 'to, co jest oceniane jako dobre, pomyślne, pożyteczne, wartościowe', 'majątek, dobytek, mienie, bogactwo, bonum, fortuna'

~ pol. *dobro* 'to, co jest dobre, pomyślne, pożyteczne, wartościowe; pomyślność, szczęście, pożytek, bonum, commodum, felicitas' od XIV w. (znane też w dial., por. np. w konkretnym już znaczeniu 'dobre rzeczy do jedzenia', Karłowicz SGP), 'dobroć', już od XIV w. też 'mienie, majątek' (i dial., Karłowicz SGP), przestarz. i dial. (np. Tomaszewski GŁ, Szymczak Domaniewek, Olesch Sankt Annaberg, Sychta SK I 223) pl. *dobra* 'duży majątek ziemski, posiadłości ziemskie', dłuż. stare, u Jakubicy *dobro* 'spadek', głuz. *dobro* 'bonum', czes. *dobro* 'bonum, commodum, felicitas' od XIV w. (Přir. slov. II 338, Gebauer Sl. I 277), sła. *dobro* 'bonum';

sle. *dóbro* 'bonum' (już w Fryz., SJS), 'bonitas', pl. *dobra* 'majątek ziemski' (u Pleteršnika jako kalka niem. *Güter*), sch. *dóbro* 'to, co jest dobre, pomyślne, szczęśliwe, korzystne; pomyślność, szczęście, korzyść' (w RMat. też eufemistycznie 'bieda'), 'mienie, majątek; bogactwo; towary', 'dobroć', 'dobry stan czego' (w RJAZ też 'zdrowie'), *dobro* moje!, *dobro* naše! 'skarbie!' (RSAN), w RJAZ także stare 'res familiaris, opes' (często w pl.), scs. i cs. *добро* 'bonum', 'bona, fortuna' (SJS), bułg. *добрó* 'bonum, commodum, felicitas' (RBKE, dial.: Mladenov Vidin, Umlenski Kjustendil, BDial. III 58), dial. ponadto 'majątek' (Gerov), maced. *добрó* 'bonum', *добрó* мое! 'skarbie mój!';

strus. od XI w. *добро* 'bonum', 'bonitas', 'bona, fortuna' (Srezn.), ros. *добрó* 'to, co jest dobre, szlachetne; to, co jest pomyślne, pożyteczne' (dial. w zwrotach: *добрó*м найти 'wyświadczyć komuś dobrodzieństwo', *куды с добрó*м 'dobrze, pomyślnie, bogato': стал жить куды с *добрó*м, SRNG), 'majątek,

mienie, bogactwo' (SSRJ), dial. 'odzież; odzież kobieca', 'wiano, posag' (Kursk), *c dobpa* отдаць 'oddać dobrowolnie' (SRNG), ukr. *dobpó* 'bonum, commodum, felicitas' już od XIV w., 'bona, fortunae' od XVI w. (u Hrinčenki też w pl. *dóbpá*), stukr. XV w. też 'dobroć, bonitas' (Tymčenko), brus. *dobpó* 'bonum, commodum, felicitas', 'bona, fortunae' (BRS), dial. też 'zboże, zwłaszcza żyto' (Šaternik Červ., Scjaškovič Grodno, Leks. Polessja 99), 'uprawne rośliny polne i ogrodowe' (Leks. Polessja 31). ~

Substantywowizowane adi. n. od *dobra*. W bliskim znaczeniu 'to, co jest dobre, bonum' też n. odmiany złożonej: pol. *dobre -rego* 'dobro; dobroć; pomyślność', czes. *dobré -ho* 'dobro, szczęście, sukces', ros. *dóbpoe -ozo* 'to, co jest dobre'.
M. Ś.

dobro 2. zob. dobrě

dobročestъ *dobročesta dobročesto* pld. 'szczęśliwy, felix'

~ sch. od XVI w., dziś przestarz. *dobročest* 'zaczny, szanowny, czcigodny' (RSAN), w RJAZ 'szczęśliwy, felix' (joś ufam ja biti *dobročes* i blažen), bułg. lud. *dobročestm* 'szczęśliwy, zwykle w pozdrowieniu, życzeniu' (Gerov, BER I 404, RROD). ~

Por. też z suf. -*čestъ*: sch. przestarz. *dobročestan dobročesna* 'felix' (vrime ono *dobročesno* dojde, RJAZ), bułg. lud. *dobročestmen* 'szczęśliwy' (Gerov, BER I c., RROD; por. też śrbułg. XIV w. adv. w rekonstrukcji Miklosicha LP: *доброчестно* 'feliciter').

Od wyrażenia *dobra čestъ* (p. *dobrz* i *čestъ* 'los, przeznaczenie', *čestitъ* 'szczęśliwy'). Oppositum: *zelo-čestъ* (zob.).

Por. *dobromyslъ, dobrostъdzъ*.

M. Ś.

dobrodějъ *dobroděja* 'kto czyni dobro, dobroczyńca, beneficus, człowiek życzliwy', też o 'osobie miłej, godnej szacunku'

~ pol. *dobrodziej -dzieja* 'dobroczynca, człowiek świadczący dobro innym, beneficus, qui bonum facit' (też dial. np. Sychta SK, Dejna RKJŁ XXI 230; Lorentz PW: sh.) od XIV w. (Słownik stpol.), przestarz. i lud. tytuł grzecznościowy, np. w zastosowaniu do księdza (SJP PAN, Sychta SK) od XVI w. (SP XVI IBL), stąd lud. i regionalne 'ksiądz' (SJP PAN, Karłowicz SGP, Dejna l. c.), już w stpol. NO *Dobrodziej* (SSNO), czes. przestarz. *dobroděj -děje* 'dobroczynca' (Přír. slov., SSJČ, Jungmann z Rosy), dial. ironicznie 'hultaj, urwis, figlarz' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Horečka Frenštát, Malina Mistrice, Lamprecht Opava), NO *Dobroděj* (Beneš ČP 299), sła. książkowe i przestarz. *dobrodej -deja* 'dobroczynca' (SSJ);

stsl. NO *Dobrodei* (cytowane przez Bezłaja SVI I 141 wśród antroponimów z X—XII w.), stsch. w łacińskim zabytku z IX w. NO *Dobrodei* (RJAZ), cs.-serb. XIV w. *добродѣи* 'człowiek dobrze czyniący, dobroczyńca, beneficus' (SJS, Miklosich LP);

strus. *добродѣи* 'kto czyni dobrze, dobroczynca' od XVI w. (SRJ XI—XVII), 'człowiek komuś życzliwy, dobroczynny' od XIII w. (Srezn.; SRJ XI—XVII z XVII w.), ros. dawne i dial. *dobroděiū -děja* 'dobry, enotliwy człowiek', 'dobroczynca; orędownik, opiekun' (SIAN, SAR, Dał, Słowarъ CSRJ; SRNG z Wołqdy), ukr. *dobróděiū -diъ* przestarz. tytuł grzecznościowy, zwrot grzecznościowy w zastosowaniu do osoby z uprzywilejowanych warstw

społeczeństwa (SUM, Hrinčenko) od XVII w. (Тумчєнко), pot. 'człowiek dobroczynny, dobroczyńca' (SUM, Hrinčenko) od XVI w. (Тумчєнко), ironicznie 'zły, niebezpieczny człowiek' (SUM), brus. *дабрадзэйў -дзэя*, dial. też *дабрóдзі -дзія* 'ktoś, kto czyni dobro, dobroczyńca' (według BRS przestarz.; Nosovič, Bjaľkevič Mohylew, Šaternik Červ.), dial. *дабрóдзэйў -дзэя* 'pan, gospodarz' (Nosovič; dziś pot. żartobliwie 'miły przyjaciel, miły druh', BRS). ~

W oparciu o słow.: lit. kalka językowa *geradėjas* 'dobroczynca' (p. też *piktadėjas* 'złoczyńca'), o czym Fraenkel ZslPh VIII 415—6, też LEW I 147, 589.

Por. z wtórnym rozszerzeniem: 1. z suf. -ць: stczes. wyjątkowe *dobrodějec -jčē* (Gebauer Sl. z XIV w.), sło. rzadkie *dobrodějec -jca* (tylko Pleteršnik), bułg. *добрóдєц* (Mladenov BTR), strus. *Добродѣець* (Srezn. III 88 z XIV—XV w.);

2. z suf. -ьса: stpol. XV—XVI w. *dobrodziejca* (Słownik stpol., SP XVI IBL), czes. przestarz. *dobrodějce* (stczes. od XIV w. *dobrodějčē, dobrodiecē*, Gebauer Sl., Novák SlHus, Flajšhans Klaret).

Łożone nomen agentis od *dobro děti* 'dobrze czynić'. Por. *čarodějš, kolodějš, zlodějš*. O budowie p. I 81. T. Sz.

dobrochotъ dobrochota wseh. 'człowiek życzliwy, przyjazny, pełen dobrych chęci'

~ strus. *Доброхотъ* 'stronnik, sojusznik' (и пришедше Доброхотъ изъ зарубежна уюдинъ и сказа..., Srezn., SRJ XI—XVII), ros. *доброхот -хота* 'człowiek życzliwy, przyjazny, gościnny' (SSRJ, w SIAN przestarz. *доброхоты* 'żwolennicy, stronnicy'), dial. w familiarnych zwrotach: *Жалкий мой доброхот. Чего тебе, доброхот?* ('łaskawy panie, dobrodzieju'), w ludowych pieśniach: *У честных своих у родителей, у сердеченьких доброхотов* (dzieci, serdecznie o rodzicach), syberyjskie 'ochotnik' (*уйти доброхотом в солдаты*), na środkowym Uralu 'zwiastun czegoś dobrego', eufemistycznie 'czort, diabeł' (Kaľuga), 'ikona' (Kostroma, SRNG), brus. dial. *доброхот -та* 'kto chętnie pomaga innym', 'dobry leśny duch, sprowadzający na właściwą drogę tych, co zabłądzili w lesie' (Nosovič). ~

Por. 1. sch. rzadkie *dobrochota* m., f. 'życzliwa, przyjazna osoba' (RSAN);

2. ukr. *доброхіть* adv. 'dobrowolnie' (SUM, Hrinčenko, Żel.);

3. z suf. -ьнъ: sło. nowe *dobrohóten -tna* 'przychylny, życzliwy' (Pleteršnik, SSKJ), sch. od XV w. *dobrohotan -tna* 'ts.' (RSAN), cs. *Доброхотънъ* 'hilaris' (Miklosich LP); strus. *Доброхотъни* 'życzliwy, serdeczny' (XVII—XVIII w., Srezn.), ros. *доброхотный (-тен -тна)* 'życzliwy, serdeczny' (SSRJ; w SIAN też 'bezinteresowny, dobrowolny'; z ros.: bułg. przestarz. *доброхотен* 'życzliwy, przyjazny', RROD), dial. pskowskie, twerskie 'gościnny' (SRNG), ukr. *доброхітний* 'dobrowolny' (SUM, Hrinčenko; u Тумчєнкі *Доброхотъни* z XVII—XVIII w.), brus. dial. *доброхотъний* 'pomagający drugiemu, życzliwy' (Nosovič).

Nomen agentis od wyrażenia *dobro chotěti* 'sprzyjać, przejawiać życzliwość, diligere' (np. sch. rzadkie, dawne *dobrohójteti -hděu* 'diligere', RJAZ, strus. *Доброхотати* 'dobrze komuś życzyć', SRJ XI—XVII, z XVII w.). O suf. -ъ p. Wojtyła-Świerzowska NA 18—26. M. Ś.

dobromyslъ dobromysla dobromyslo 'posiadający dobre myśli, życzliwy, przyjazny, bonam mentem habens'

~ stpol. NO *Dobromysł* (już w XI w., SSNO), stczes. NO *Dobromysł* (Gebauer Sl. z XII w.);

stsl. IX—XI w. *Dobramis, Dobramuzli* < *Dobromysł (Kronsteiner Alpen-slaw. PN 33; końcowa miękkość w drugim, późniejszym zapisie zapewne w wyniku reinterpretacji pod wpływem *mysł*), stsch. NO *Dobromisl* (XIII—XIV w., RJAZ za Daničiciem);

ros. u Dala *добромысл* m. 'życzliwy człowiek' (bez przykładu), NM *Добромысл* (Vasmer RGN III 40). ~

Por. też w NM typu dzierżawczego: pol. *Dobromysł* (SGKP, też Vasmer l. c.; *śl* zamiast oczekiwanego *śl* w wyniku upodobnienia pod względem miękkości w grupie *slj*, por. podobnie *mysłę*, NM *Przemysł*, Łoś GP I 175).

O wiele częściej z rozszerzeniem *-yn-ъ*: pol. przestarz. *dobromysłny* 'dobrze myślący' (L., SW), głuź. *dobromysłny* 'przychylny, życzliwy' (Zeman, Pfuhl), czes. *dobromysłný* 'dobrego serca, łagodny, dobronudzny' (Přír. slov.), u Jungmanna też 'cierpliwy', sła. *dobromysel'ný* 'łagodny, dobry, życzliwy, dobronudzny'; sło. *dobromisel'n -selna* 'życzliwy, przychylny' (Pleteršnik; w SSKJ jako książkowe), sch. *dobromislen, dobromišljen, dobromisaon: dobromisaon* 'ts.' (RSAN), cs.-serb. XV w. *ДОБРОМЫСЛЬНИКЪ* 'bonam mentem habens' (Miklosich LP), bułg. dawne *добромыслен* 'ts.' (Mladenov BTR); strus. *ДОБРОМЫСЛЕНИИ* 'rozważny, roztropny', 'życzliwy' (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. przestarz. *добромысленный* 'życzliwy' (Dal, Slovarь CSRJ), ukr. rzadkie *добромыслии* 'ts.' (SUM).

Od wyrażenia *dobra mysl* (p. *dobrъ*). Budowa jak w *dobročestъ, dobrosiódz*.
M. Ś.

dobromъ zob. **dobrě**

dobropol'e *dobropol'a* 'dobre, urodzajne pole'

Tylko w NM: ~ pol. *Dobropole* (kresowe, też częste na Pomorzu szczecińskim; wtórnie też *Dobropol*, np. z Lubelskiego, SGKP);

stsl. *Drobóllach* < *Dobropolje (notowane już w XIII w., Kranzmayer OK II 57), sch. patronimicum, pierwotnie etnonim *Dobropóljei* m. pl. (w Dalmacji, RJAZ);

ros. *Доброполье*, ukr. *Доброполье* (Vasmer RGN III 41), brus. *Дабрапóлле* (Žučkevič KTSB 102). ~

Por. też semantycznie bliskie sła. *Dobrá Niva* (Majtán SOS 289).

Złożenie *dobro-pol'e* (p. *dobrъ, pol'e*), por. w sch. zestawienie jako NM *Dōbrō Pólje* (RJAZ). P. też *dobra zem'a*, s. v. *dobrъ*.
M. Ś.

dobrosiódz *dobrosiódz* *dobrosiódz* 'odznaczający się dobrocią serca, serdeczny, życzliwy, przyjazny'

~ czes. dawne *dobrosrdý* 'benignus, clemens' (Jungmann za Dobrowskim);

sch. *dobrosrd* 'benignus, clemens' (RSAN, w RJAZ też *dōbrosrd*), w XIV w. również NO *Dobrosiódz* (RJAZ), cs.-serb. XIV w. *добросръдъ* 'misericos' (Miklosich LP);

strus. *добросръдѣи* 'miłosierny, litościwy' (Srezn. z XI w., też w SRJ XI—XVII), ros. przestarz. *добросердѣи* 'dobroduszny, dobrego serca' (Dal, Slovarь CSRJ, w SSRJ III 847: *добросердѣи* z XVIII w.), ukr. *добросердиі* 'dobry, łagodny, życzliwy' (SUM, Hrinčenko). ~

Por. także synonimiczne: 1. z rozszerzeniem suf. *-ьнъ*: czes. dawne *dobrosrdný*, sch. *dobrośrdan*, ukr. *добросердний* (SUM, Żel.);

2. nowsze, sekundarnie derywowane: pol. przestarz., rzadkie *dobroserecy* (L., SW), czes. dawne *dobrosrdci* (Jungmann).

Od wyrażenia *dobro s'ǫdce* (p. *dobrz*, a także I 101), por. *miłos'ǫdz* i tego samego typu *dobroćęsta*, *dobromysl*. M. Ś.

dobrość f. 'dobroć, szlachetność, zyczliwość, bonitas, benignitas'

~ stpol. XV—XVI w. *dobroś* 'dobroć usposobienia, benignitas; łaska' (Słownik stpol., SP XVI IBL), dziś dial. 'dobry uczynek, przysługa', 'dobro, szczęście', po *dobrości* 'łagodnie, grzecznie, uprzejmie' (Karłowicz SGP głównie z Młpol. i Włkopol.), kasz.-śl. też 'dobrobyt' (Sychta SK I 223, Lorentz PW I 144), dłuż. dawne *dobrosć* 'dobrodziejstwo, dobroć' (Muka z XVIII w.), głuź. *dobrosć* 'dobroć, dobrodziejstwo', 'przyjemność, rozkosz, używanie', po *dobrosće* 'z łaski, przez grzeczność' (Zeman), czes. już od XIV w., dziś przestarz. *dobrost* 'dobroć, szlachetność, zyczliwość; łaska' (Přír. slov., Gebauer Sl.), u Jungmanna też 'dobra, wysoka jakość czegoś' (*dobrost* vody, zemi), śl. dial. *dobrost'* (w zwrocie grzecznościowym, Kálal z Palkoviča);

śl. przestarz. *dobróst* (: *dóbrost*) 'dobroć, szlachetność', 'dobrodziejstwo', 'zaleta' (Pleteršnik, SSKJ), sch. XVI—XVIII w. *dobrost* 'dobroć; łaska' (RJAZ: z Della Belli i Stulicia; też stare czakaw. XV w., p. Boryś SRzCz 197), scs. Supr. *добрость* 'dobroć, szlachetność, cnota' (SJS), cs.-serb. XIII—XIV w. *добрость* 'cnota, virtus' (Miklosich LP), bułg. stare *доброст* 'dobroć' (Mladenov BTR);

strus. od XI w. *добрость* 'virtus' (Srezn., SRJ XI—XVII też 'dobroć, bonitas', u Miklosicha LP rus.-cs. także 'pulchritudo'), ros. rzadkie, przestarz. i dial. dońskie *добрость*, smoleńskie *добрѣсть* 'szlachetność, zyczliwość, dobroć' (Dal, SRNG), ukr. *добрість* 'dobroć, zyczliwość, łagodność, szlachetność' od XVI w. (SUM, Tymčenko; też dial.: Hrinčenko), dial. y *добрѣстьми жити з ким* 'być z kimś w przyjaźni', *но добрѣстьми* 'grzecznie, łagodnie' (Hrinčenko), brus. *добраць* 'dobroć, szlachetność' (BRŠ; też dial. np. Bjałkewič Mohylew). ~

Abstr. od *dobrz* z suf. *-ostь*.

Por. też synonimiczne *dobrina*, *dobrota*, *dobroť*, *dobryn'i*. M. Ś.

dobrota 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, szlachetność, bonitas, benignitas', 'dobra jakość czegoś', 'to, co jest dobre, res bona', 'dobry, szlachetny człowiek, homo bonus'

~ pol. dawne (dziś tylko dial.) *dobrota* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, benignitas, probitas' od XIV w. (Słownik stpol., SP XVI IBL, L., dial.: Karłowicz SGP; kasz. Sychta SK I 223, śl. *dobróta*, Lorentz PW I 144), stpol. XIV—XV w. też 'rzecz dobra, dobrodziejstwo, beneficium', w XVI w. wyjątkowo 'wartość, znaczenie czego' (ważmyż jak wielka *dobrota* umęczenia Jezu Krysta, SP XVI IBL), dial. ponadto 'szczęście, dobry stan, dobry żywot' (Karłowicz SGP), stpol. także NO *Dobrota* (już w XIII w., SSNO), dłuż. *dobrota* 'dobroć', 'dobrodziejstwo', 'zyczliwość, przychylność', głuź. *dobrota* 'dobroć' (znane też w dial. np. Michalk Neustadt), 'dobrodziejstwo', 'przyjemność, rozkosz' (Zeman, Pfuhl), czes. *dobrota* 'dobroć, skłonność do czynienia dobrze, zyczliwość, łaskawość, benignitas, benevolentia' od XIV w., przen. 'dobry, szlachetny człowiek' (por. stczes. XIII w.

NO *Dobrota*, Gebauer Sl.), 'dobra jakość, wartość czego', 'coś smacznego', stczes. XIV—XVI w. również 'dobro, bonum' (*v dobrotach* domu tvého 'in bonis domus tuae', Gebauer Sl.), dial. zwykle ze znaczeniem konkretnym 'coś dobrego, pożytecznego, smacznego, łącoć' (Bartoš DSM, Gregor Slav.-buč., Hruška DSCh, Horečka Frenštát), śla. *dobrota* 'dobroć, życzliwość, łaskawość, uprzejmość, szlachetność', przen. 'dobry człowiek', 'dobra jakość czego, wartość', 'coś dobrego, smacznego, łącoć' (też dial., np. Habovštiak Orava 156), u Jungmanna również jako 'titul nižším nebo neznámým dávany' (z Palkoviča);

śle. *dobróta* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, benignitas' (też dial. np. Tominec Őrni vrh, Pleteršnik), pl. 'dobrodziejstwa, łaski' (przestarz. 'pożytek, korzyść', zemeljske *dobrote*, posvetne *dobrote* 'dobra, przyjemności doczesne'), przestarz. 'dobra jakość czego', stare i dial. 'szczęście' (por. dial. styryjskie ali misliš, daje to taka *dobrota*, biti za župana?; XVI w.: vse *dobrote* komu moliti 'życzyć komuś wszystkiego dobrego', Pleteršnik), czasem też przen. 'dobry człowiek' (: sama *dobrota* ga je, SSKJ, Pleteršnik), sch. od XIII w. *dobróta* 'dobroć, skłonność do czynienia dobrze, łaskawość, szlachetność, życzliwość', 'dobrodziejstwo, dobry uczynek', 'dobra jakość czego, wartość; zaleta', przestarz. 'dobro materialne, bonum' (przestarz. też 'skarb'), rzadko poet. w funkcji przydawki w połączeniu z nomen f.: *dobrota* djevojka (RSAN), dawniej też 'cnota, zaleta, virtus', ponadto dawniej w zwrocie grzecznościowym tvoja (vaša) *dobrota* (RJAZ, Vuk z Primorja), od XIV w. także NO i NM *Dóbrota* (RJAZ, RSAN, Vuk), scs. *доброта* 'bonitas, virtus', 'piękność, piękno, doskonałość, pulchritudo, forma, perfectio' (w tych znaczeniach też cs.: sch.-cs. XIV w. 'pulchritudo', RJAZ), bułg. *доброта* 'dobroć, skłonność do dobrego, szlachetność' (RBKE, Gerov), też NO *Доброta* (Plčev RLI), maced. *доброта* 'dobroć, bonitas, benignitas' (RMJ, znane w dial.: Hendriks Radožda-Vevčani);

strus. od XI w. *доброта* 'piękność, piękno, pulchritudo', 'szlachetność, cnota, zalety, virtus', rzadko w pl. 'dobre stosunki, przyjaźń' z XV w., 'rozkosz, řđovń' z XVII w. (Srezn.), ros. *доброта* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, życzliwość, szlachetność, łaskawość' (SSRJ III 854, SIAN), obok tego przestarz., pot. i dial. *доброта* 'dobra jakość czego' (SSRJ III 849; dial. również 'jakość w ogóle': *доброта*), archang. 'dobro materialne, mienie ruchome', ponadto w okolicach Penzy *доброта* 'ręćność konia' (SRNG), ukr. *доброта* 'dobroć, skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, łaskawość, przychylność, życzliwość, benignitas' od XV w. (SUM, Żel., u Tymčenki też XV w. 'dobrodziejstwo, łaska'), u Hrinčenki dial. *доброта* 'zaleta', 'dziewiectwo, cnota', brus. *доброта* 'skłonność do dobrego, życzliwość, szlachetność', pl. *доброта* 'dobra materialne, bona' (BRS). ~

Por. z wtórnym rozszerzeniem suf. *-ja, -ija*: 1. śle. dial. styryjskie *dobróta* 'dobra jakość czego' (Pleteršnik), sch. *dobróta* = *dobróta* (od XVII w., RJAZ, RSAN, Vuk);

2. bułg. u Gerova *добротия* 'dobroć', maced. *добротия* 'ts.' (RMJ).

Abstr. od *dobrz* z suf. *-ota*.

Zob. *dobrina, dobrostь, dobroty, dobryn'i*.

M. Š.

dobrotivъ *dobrotiva* *dobrotivo* zach. i pld. 'skłonny do dobroci, odznaczający się dobrocią, czyniący dobro, benignus, clemens'

~ dluž. *dobrošivъ* 'dobrotliwy, życzliwy; miłosierny, łaskawy', głuż.

dobrociwiy (dial. *dobrociwu*, Michalk Neustadt) 'ts.', czes. od XIV w. *dobrotivý* 'czyniący dobro, pełen dobroci, benignus, benevolus' (Přír. slov., Gebauer Sl.; też dial. np. Lamprecht Opava), u Jungmanna także NO *Dobrotivá* f., sła. *dobrotivý* 'benignus, benevolus, clemens' (SSJ, dial.: Habovštiak Orava); sła. rzadko *dobrotiv -iva* 'kto rad czyni dobrze' (= *dobrotljiv*, Pleteršnik), sch. przestarz. *dobrotiv* 'pełen dobroci, dobrotliwy, miłosierny' (RSAN, RJAZ ze Stulicia). ~

Na gruncie poszczególnych języków słow. widać wypieranie przez nowsze *-livz*. Ze względu na dane historyczne i dialektyczne nie można jednak wykluczyć, że jest to formacja psl.: pol. już od XIV w. *dobrotliwy* 'pełen dobroci, dobroduszny, łagodny, benevolus, benignus' (znane też w dial., np. Olesch Sankt Annaberg, Pluta Dzierżysławice, Dejna RKJŁ XXI 230; kasz.-sł. *dobrotlivi*, Sychta SK I 223, Lorentz PW I 144), od XVIII w. także 'łagodny w przebiegu, niegroźny, o chorobach'; sła. *dobrotljiv* (: *dobrotljiv*) 'kto chętnie czyni dobro' (SSKJ, Pleteršnik; też dial., np. Tominec Črni vrh), sch. czakaw. XVI—XVII w. *dobrotljiv* 'benignus, clemens' (RJAZ); ukr. rzadko *добромалисуї* 'pełen dobroci, dobroduszny' od XVI w. (SUM, Tymčenko, Hrinčenko, Rudnyčkyj ED I 161), brus. *дабромалису* 'ts.' (BRS), dial. u Nosoviča 'odznaczający się dobrym gatunkiem, solidny, trwały'.

Adi. z suf. *-ivz* (: *-livz*) do *dobrota* (: *dobrotb*). Szczegółowo o tym typie adi. Brodowska-Honowska SPS 154—58.

P. też *dobrotynz*.

M. Ś.

dobrotb f. 'skłonność do dobrego, do czynienia dobrze, bonitas, benignitas', 'wysoka jakość, wartość czegoś'

~ pol. *dobroć* 'skłonność do czynienia dobrze, życzliwość, łagodność, benignitas, benevolentia' od XIV w. (znane w dial. np. Dejna RKJŁ XXI 230, Szymczak Domaniewek, kasz.: *dobroc*, Sychta SK I 223 i Lorentz PW: sli.), *po dobroci* 'bez przymusu, dobrowolnie, łagodnie' (zwrot częsty zwłaszcza w dial., np. Karłowicz SGP, Pluta Dzierżysławice, Kucala PSM, Dejna l. c.), od XVI w. 'należyta, wysoka jakość czego; doskonałość, wysoka wartość', stpol. XV—XVI w., a dziś dial. np. Wlkopol. (Karłowicz SGP) także 'dobry uczynek, dobrodziejstwo', stpol. i dial. ponadto 'rzeczy dobre, dobro' (Słownik stpol. z XV w., dial.: dali jeśé i pié rozmaitych *dobroci*), dłuż. *dobroś* (dial. *dobroć*) 'benignitas, benevolentia', 'zdatność, dzielność' (nie *dobrośi* cłowek 'niepoń', *dobroś* cyniś 'gut tun, sich brav halten, sich tauglich erweisen', Muka), czes. dial. *dobrot* 'życzliwość, przyjaźń', głównie jednak w wyrażeniu *po dobroti* (: *dobrot'i*) 'dobrowolnie, łagodnie' (Horečka Frenštát, Lamprecht Opava, Malina Mistřice, Gregor Slav.-buč; Bartoš DSM też 'rzczech dobra'?: To néni pro mne žádná *dobrot'*), sła. *dobrot* 'bonitas, benignitas' (Kálal z Kotta);

ukr. dawne *добротъ* 'dobroć, łaskawość, łaska' (Tymčenko XVI—XVII w.), *добримъ* 'dobroć, łaskawość, przychylność' (Bilečkyj — Nosenko). ~

Tu może również należeć sch. NO *Dobrot* m. (RJAZ, RSAN).

Abstr. od *dobrz* z suf. *-otb*.

Por. *dobrota*, *dobrostb*, *dobrina*, *dobryn'i*.

M. Ś.

dobrotynz *dobrotyna* *dobrotyno* 'skłonny do dobroci, czyniący dobro; odznaczający się dobrocią, benignus, clemens', wsch. też 'odznaczający się wysoką jakością, dobrym gatunkiem, solidny, trwały'

~ pol. dawne, rzadkie *dobrotny* 'skłonny do czynienia dobrze, pełen dobroci' (L. w jednym przykładzie z XVII w.), dial. kasz.-sli. przestarz. *dobrotni* 'ts.' (Sychta SK I 223, Lorentz PW I 144, też *dobroćni*), dłuż. *dobrotny* 'pełen dobroci, dobrotliwy, życzliwy', głuź. *dobrotny* 'ts.' (Zeman, Pfuhl); sła. książkowe *dobrôten* 'pełen dobroci, serdeczny', rzadko 'dobroczyunny, dobrodziejski np. o deszczu', sch. *dôbrotan* rzadkie 'pełen dobroci, dobrotliwy' (RSAN, od XVI w. w RJAZ), dial. 'dobroczyunny, o deszczu' (RSAN); strus. *добротѣнь* 'przepiękny, καλλιστος', 'cnotliwy', 'związany z bogactwem, dobrami' (Srezn., SRJ XI—XVII, Miklosich LP), ros. *добротный* (*добротен*) 'odznaczający się dobrą jakością, dobrym gatunkiem, solidny' (SSRJ III 849, SIAN, Dal), ukr. *добротний* 'w dobrym gatunku, solidny, trwały' (SUM, także dial.: Hrinčenko), dawne 'dobrotliwy' (Тумченко z XVII w.). ~

Por. też substantywizowane przy pomocy suf. *-ikъ*: stpol. rzadkie *dobrotnik* 'dobrodziej' (z XV w., Słownik stpol.), sli. *dobrôtnik* : *dobrôćnik* 'ts.' (Lorentz PW I 144), dłuż. dial. *dobrotnik* bot. 'jaskółcze ziele, Chelidonium maius' (Muka), głuź. *dobrotnik* 'dobroczyńca, dobrodziej' (znane w dial., Schroeder Schleife), 'jaskółcze ziele'; sła. *dobrôtnik* 'dobroczyńca, dobrodziej' (SSKJ, Pleteršnik), dial. też 'dobry, smaczny gatunek ziemniaka' (Tominec Črni vrh), sch. rzadko *dôbrotnik* 'dobrodziej' (RSAN).

Adi. z suf. *-ivъ* od *dobrota*, *dobrotъ*.

P. także *dobrotivъ*.

M. Š.

dobrovati *dobrujъ* pld. i wsch. 'żyć w dobrobycie, dostatku, szczęściu'

~ sch. przestarz. i dial. *dobrôvati* *dôbrujem* 'żyć w dobrobycie' (Czarnogóra, RSAN, Elezović Kos.-Met.), 'być dobrym, postępować szlachetnie' (lako je s dobrim *dobrovati*, RSAN), bułg. dial. pln.-zach. *добрывам -ам* 'żyć w dobrobycie i szczęściu' (Gerov, BDial. I 246, II 76, VI 167), maced. *добрыва* 'ts.' (RMJ);

ros. u Dala *добрывать* 'żyć w dostatku i szczęściu', *добрывется* bezosobowo: *Добрывет он да не сдобровать ему 'будет худо'*. ~

Denominativum od *dobrъ*, p. I 48.

M. Š.

dobrovolivъ zob. **dobrovolivъ**

dobrovolivno zob. **dobrovolivъ**

dobrovolivъ *dobrovolivna* *dobrovolivno* 'taki, który jest zgodny z czyjąś własną wolą, nie przymuszony, voluntarius, spontaneus', 'życzliwy, przychylny, benevolus', adv. **dobrovolivně** : **dobrovolivno**

~ pol. *dobrowolny* 'nie przymuszony, działający z własnej woli, voluntarius, spontaneus' od XV w., dawniej, dziś dial. (np. Górniewicz Malbork, Szymczak Domaniewek) 'dobroduszny, łagodny', też 'łaskawy, życzliwy, przychylny, zgodliwy' (XV—XVIII w., Słownik stpol., L.), stpol. XIV—XVI w. 'wolny, swobodny, liber' (dziś dial. mazowieckie 'wolny, samowładny, niezależny', Karłowicz SGP); też w wąskim znaczeniu 'suwerenny', 'uwalniający od ciężarów' (przywilej *dobrowolny*), 'publiczny, np. o drodze', dial. ponadto rzadko 'powolny, o człowieku' (Szymczak o. c.), dłuż. stare *dobrowolny* 'voluntarius' (u Jakubicy), głuź. *dobrowolny* 'ts.' (Pfuhl, Trofimowić), czes. od XIV w. *dobrovolný* 'voluntarius, spontaneus; libens' (Přír. slov.,

Gebauer Sl.), dawne też 'benevolus, benignus' (Jungmann), dial. 'uległy, zgodliwy' (Bartoš DSM), sła. od XV w. *dobrovol'nyj* 'voluntarius' (SSJ, Ryšánek Žil. kn.);

sła. od XVI w. (Megiser 1592) *dobrovoljen* 'wesoly, radosny, hilarus', 'zycziwy, benevolus', 'voluntarius, spontaneus; libens' (SSKJ, Pleteršnik), sch. od XV w. *dobrovoljan* (: *dobrovoljan*) 'voluntarius, spontaneus; libens', 'wesoly, hilarus', dawne też 'benevolus, benignus', dial. 'hojny, szczodry' (RSAN, RJAZ), cs.-serb. *dobrovol'nyj* 'libens' (Miklosich LP), bułg. *dobrovolen* 'voluntarius, spontaneus' (RBKE), u Gerova też 'benevolus, benignus' (śrbułg. XIV w. *dobrovolenъ*, BER I 402), maced. *dobrovolen* 'voluntarius';

strus. *dobrovol'nyj* 'wolny, niezależny': *dobrovol'nyj* *ułowekъ* (XV—XVI w., SRJ XI—XVIII), u Srezn. z XIII w.: *сотвори оубо бѣ улова безъ злого, прѣва, dobrovol'na* 'ἐναρετός, dzielny, mężny', XIV w. *ponadto* 'publiczny, o drodze' (por. też cs.-rus. XIII w.: *уловкомъ dobrovol'nyj* 'bonae voluntatis', SJS I 492), ros. *dobrovol'nyj* 'voluntarius' (SSRJ), dial. *dobrovol'naja* собака 'собака, которая тянет в упряжке по собственной охоте' (Jakucja), *dobrovol'nyj* roj 'рой естественный, отделившийся сам собою' (brak lokalizacji, SRNG), ukr. *dobrovol'nyj* 'voluntarius' od XV w., dial. też 'benevolus, benignus' (Hrinčenko), stuktur. XIV—XVI w. *dobrovol'na* *droga* 'droga publiczna' (Tumčenko), brus. *dobrovol'nyj* 'voluntarius' (BRS). ~

Adv. 1. *dobrovol'ně*: ~ pol. od XIV w. *dobrowolnie* 'voluntarie', dial. też 'sposobem naturalnym': *dobrowolnie* umarł (Karłowicz SGP), dłuż. stare *dobrowólne* 'voluntarie' (u Jakubicy), głuż. *dobrowólne* 'ts.' (Pfuhl, Trofimo-wič), czes. *dobrovolně* 'ts.', sła. *dobrovol'ne* 'ts.';

cs. *dobrovol'nyj* 'libenter' (Miklosich LP). ~

2. *dobrovol'no*: ~ stpol. wyjątkowo w XVI w., dziś dial. kasz. *dobrowolno* 'libenter, voluntarie' (SP XVI IBL, Sychta SK I 224);

sła. *dobrovol'no* 'voluntarie, libenter', sch. *dobrovol'no* 'libenter; hilariter', bułg. *dobrovol'no* 'voluntarie', maced. *dobrovol'no* 'ts.';

strus. *dobrovol'no* 'voluntarie', ros. *dobrovol'no* 'ts.', ukr. *dobrovol'no*, brus. *dobrovol'na* 'ts.'. ~

Por. też strus. *dobrovol'* 'dobrowolnie' (SRJ XI—XVII), ros. dial. *dobrovol'* 'ts.': Я иду работать в *dobrovol'* (SRNG: Kostroma).

Od wyrażenia *dobra vol'a* (p. *dobrъ*).

Por. też powstałe w poszczególnych językach złożenia: pol. dawne *dobrowola* 'wolna wola' (L.), NM *Dobrowola* (stąd NO *Dobrowolski*, p. np. Rospond SNŚ I 192), stczes. *dobrovol'e* 'przyzwolenie, aprobata' (Gebauer Sl.), sch. *dobrovolja* 'wesolość, optymizm' (RSAN, w RJAZ z XVII w. 'dobra wola', też u Vrančicia), też NO (XVII w., RJAZ), brus. *Dobrowola* (Vasmer RGN spod Grodna, por. jednak NT *Dobrowolski* Les, *Dobrowolščyna* Mikratap. Bel.).

W pld.słow. zaświadczone też utworzone od tej samej podstawy *verbum*: sch. rzadkie *dobrovoljiti se -it se* 'być radosnym, być w pogodnym, dobrym nastroju' (RSAN), w RJAZ XVI—XVIII w. *dobrovoljiti* 'satisfacere alicui, aliquem benevolum reddere', bułg. u Gerova *dobrovolja -iti* 'uśmierzać czyjś gniew, łagodzić', 'zachęcać, skłaniać', ros. u Dala *dobrovolit'* 'robić coś dobrowolnie; dawać przyzwolenie' (bez przykładu). M. Š.

dobručьkъ zob. **dobričьkъ**

dobrucha zob. **dobruchъ**

dobruchъ *dobrucha* : **dobrušъ** *dobruša* m., **dobrucha** : **dobruša** m., f. 'kto (rzadziej: co) odznacza się dobrocią, homo bonus, res bona'

dobruchъ: ~ głuź. *dobruch -cha* 'dobry człowiek, pocziwiec' (Zeman, brak u Pfuha), czes. dial. *dobruch* 'ts.' (Kott Dod. DSM). ~

Por. też pol. NM typu dzierzawczego *Dobruchów* (SGKP), NO *Dobruchowski* (już w XIV w., SSNO).

dobrušъ: ~ stpol. NO *Dobrusz* (XV w., SSNO), głuź. *dobruš -ša* 'dobry, pocziwy człowiek' (Zeman, Pfuha), czes. NO *Dobruš -še* (Svoboda SOJ 152, u Gebauera Sl. z XIV w.), śl. *dobruš* 'pocziwiec' (Kálal z Kotta);

bułg. NO *Добруш* (Pičev RLI). ~

Por. też sch. NO *Dobruško* (RSAN; w RJAZ z XV w.: *Dobruško*).

dobrucha: ~ stpol. NO *Dobrucha* f. (SSNO z XV w.);

stśle. XIV w. *Dobrucha* m. (Kronsteiner Alpenslaw. PN 34);

ros. dial. uralskie *добруха* f. 'dobra kobieta', eufemistycznie też 'febra' (SRNG; o eufemistycznych nazwach chorób p. *dobruka, dobrocy*), NM *Добруха* (Vasmer RGN III 42), brus. dial. *добруха* f. 'taka, która udaje dobrą' (Nosovič). ~

Por. też stpol. NO *Dobruchna* f. (SSNO).

dobruša: ~ stpol. NO *Dobrusza* f. (z początku XV w., SSNO), czes. dial. *dobruša* f. 'dobra, smaczna gruszka' (Bartoš DSM), stczes. NO *Dobruše* f. (Gebauer Sl. z XV w.);

sch. ludowe *đobruša* f. 'dobra, dojna krowa' (RSAN), bułg. NO *Добруша* m. (Pičev RLI);

ukr. NW *Добруша* (Trubačev Nazvanija rek 175—6). ~

Tutaj również 1. stpol. NO *Dobruszka* f. (SSNO z XIV w.);

2. bułg. dzierzawcze NM *Добрушун* (Kovačev Trojan 127), *Добрушево* (Duridanov Vardar 221).

Por. ponadto szereg NM typu dzierzawczego, które mogą zawierać zarówno pierwotne *dobruch-* jak i *dobruš-*: głuź. *Dobruša* (niem. *Doberschau*) poświadczony już w XIII w. (Meschgang ONOlausitz), czes. *Dobruška* (Profous MJČ I 413), śl. *Dobruša* (Bezłaj SVI I 142), sch. *Dobruš, Dobruša* (RJAZ), ukr. *Добруша* (Vasmer RGN III 42).

Formacje ekspresywne od *dobra* z suf. *-uchъ, -ucha* (p. I 74—5) i *-ušъ, -uša* (I 78—9). M. Š.

dobruša zob. **dobruchъ**

dobrušъ zob. **dobruchъ**

dobrušъkъ zob. **dobričъkъ**

dobručъkъ zob. **dobričъkъ**

dobrъ *dobra dobro* 'odpowiedni, stosowny, właściwy': o ludziach 'nadający się do czegoś, odpowiedni', o czasie 'właściwy, sprzyjający czemuś' (**dobrъ časъ** 'odpowiedni, stosowny czas, właściwa pora', 'szczęśliwy, pomyślny czas'), o lekach 'skuteczny, odpowiedni', 'taki, jaki powinien być, należyty': o ludziach 'należycie wykonujący swoje obowiązki, sumienny, wzorowy, biegły

w czymś', o przedmiotach 'odznaczający się należyłą jakością, nie zużyty, nie zniszczony', o ziemi, gruncie 'urodzajny, żyzny' (**dobra zem'a** 'urodzajna, żyzna gleba'), o zwierzętach 'wydajny, pełnosprawny' (**dobrz kon'ь** 'sprawny, szybki, silny koń'), o potrawach 'smaczny, pożywny' (**dobra voda** 'smaczna woda', zach. i pld. **dobro ědlo** 'smaczne, dobre jedzenie'), o stanie fizycznym człowieka i procesach fizjologicznych 'zdrowy, nie przytępiony, w pełni sił i rozkwitu, pełnosprawny' (**dobro szdorvje** 'stan pełnej sprawności fizycznej, pełni sił i rozkwitu'), 'przynoszący korzyść, pomyślny, dostatni, obfity, bogaty, np. o urodzaju, pewnym odcinku czasu' (**dobrz urod'ajь** 'obfity, bogaty urodzaj'), też 'zapowiadający pomyślność, dostatek, powodzenie, szczęście, szczególnie w życzeniach' (**dobrz dьнь** 'pomyślny, szczęśliwy dzień', **dobra nokt'ь** 'spokojna, szczęśliwa noc', **dobro (j)utro** 'szczęśliwy, pomyślny ranek'), 'znaczny, spory, solidnie odmierzony, o wszelkich miarach' (zach. i pld. **dobra starostь** 'sędziwy wiek'), przen. 'życzliwy, przyjazny, serdeczny; dobrze czyniący, szlachetny, prawy, cnotliwy' (**dobrz ělověkь** 'szlachetny, dobry człowiek', **dobra myslь** ' optymizm, pogoda ducha; szlachetne chęci, zamiary', **dobro s'rdьce** 'życzliwość, przyjazne, łagodne usposobienie', **dobra vol'a** 'szlachetne, dobre zamiary, szlachetne chęci; wolna, nie przymuszona wola')

~ pol. *dobry* od XIV w. 'życzliwy dla ludzi, przyjazny, serdeczny, skłonny do pomagania; prawy, szlachetny, zgodny z zasadami moralnymi', *dobry człowiek* (już w XIV w., Słownik stpol. II 83, też dial., por. kasz. *dobri ěłowek*, Sychta SK I 222), przen. *dobra mysl* 'szlachetna, dobra myśl, szlachetny zamiar' (w tym znaczeniu od XVI w.), mieć *dobre serce*, być *dobrego serca* 'być życzliwym, mansueti esse animi' (od XVI w.), *dobre słowo* (dać, powiedzieć komu) 'okazać komu życzliwość' już od XIV w. (dial. np. kasz., Sychta SK I. c.), od XIV w. *dobra wola* 'benignitas', 'przyzwolenie, zgoda, approbatio', w XVI w. też 'chęć, skłonność', 'swoboda, wolność', często w połączeniach z przyimkiem: z *dobrej woli* (stpol. XVI w. z *dobrawolej*, SP XVI IBL V 99), po *dobrej woli* 'dobrowolnie, bez przymusu', stpol. XVI w. (z) *dobrą wolą* 'chętnie', dial. *dobra wola* też 'dobre życzenia' (na Mazowszu podczas obrzędów weselnych „matka wychodzi do młodych z chlebem, z solą i *dobrą wolą*”, Karłowicz SGP VI 150), po *dobrej woli*, z *dobrawoli* 'przypadkowo, bez przyczyny, o rozwijaniu się choroby' (Karłowicz I. c., Szymczak Domaniówek), o nastroju, usposobieniu człowieka 'pogodny, optymistyczny, wesoły', być *dobrej myśli*, mieć *dobrą mysl* 'być w optymistycznym nastroju, być spokojnym, mieć nadzieję, bonae spei est' od XV w., w XVI w. też rzadko *dobra mysl* 'uczta', 'swoboda, pewność' (SP XVI IBL), od XV w. 'przynoszący korzyść, pomyślny; dostatni, bogaty, obfity', *dobry urodzaj* i *dobry rok* 'roczny okres urodzaju, dobrobytu' (od XVI w., SP XVI IBL, SJP PAN IX 653, VII 1028, dial.: Zaręba AJŚ II m. 99), *dobre żniwo, żniwa* (Zaręba o. c., Lorentz PW I 144), 'pomyślny, szczęśliwy; zapowiadający coś pomyślnego, prosper, beatus', *dobry czas* 'szczęśliwy, pomyślny czas, pomyślna pora' (przestarz. też w znaczeniu 'odpowiednia, stosowna pora', na *dobry czas* 'w samą porę', Mącz., L.), *dobry dzień* 'pomyślny, szczęśliwy dzień' (w zasadzie od XVI w., wcześniej, z XIV w. przekład z łac. *bona dies*, Słownik stpol. II 89), od XVI w. również jako pozdrowienie *dobry dzień!* i *dzień dobry!*, przestarz. i dial. jako zrost *dobrydzień!* (por. SJP PAN, Karłowicz SGP), od XVI w. *dobry wieczór!* i *dobranoc!* (stpol. *dobra noc, dobrą noc*, SP XVI IBL), dial. *dobranoc, dobránoc*, czasem odmiennie: powiedz *dobrą*

noc (Młpol., Karłowicz SGP), por. jeszcze *dobro utro w stpol. NO *Dobrutro* (SSNO z XV w.), od XV w. 'taki, jaki być powinien': o osobach 'wykonujący należycie swoje obowiązki, sprawny, biegły, staranny', o przedmiotach, zwierzętach hodowlanych 'odznaczający się należyłą jakością' (np. *dobra droga*, *dobry koń* 'szybki, sprawny, silny koń' od XV w., *dobra ziemia* 'urodzajna ziemia' od XV w., por. dial. np. kasz. *dobri koń*, *dobrá droga*, Sychta l. c.), o potrawach 'smaczny' (np. *dobre jadło*, *dobra woda*, por. NW i NM *Dobra Woda*, *Dobrowoda*, Hydronimia Wisły 74, SGKP), o stanie fizycznym człowieka i procesach fizjologicznych 'zdrowy, nie przytępiony, pełnosprawny' (np. *dobre nogi*, *dobre oko*, *dobry wzrok*, *dobre zdrowie*), od XIV w. 'właściwy, stosowny, odpowiedni, użyteczny, nadający się, debitus, commodus' (o ludziach 'nadający się do czegoś, na coś', o lekach 'skuteczny na coś, przeciwko czemu'), *dobra rada* 'trafna, odpowiednia rada' od XV w., też dial., np. kasz. *dobrá dorada* (Sychta l. c.), dial. *dobry* do cięcia 'dojrzały, o zbożu' (MAGP I m. 47), od XV w. 'spory, znaczny, duży, z nawiązką, o czasie, mierze': umrzeć w *dobrej starości* 'umrzeć w sędziwym wieku', *dobra noc* 'głęboka noc' (por. też dial. *dobry pomrok* 'ciemna noc', AGM I, cz. II 81), dial. *dobry* też 'piękny, o zwierzęciu, człowieku' (Karłowicz SGP, Szymczak Domaniewek), połab. *dübrē* 'dobry; szczęśliwy, piękny, ładny', *dübrē dan!*, *dübrē vicer!*, *dübrā nūc!*, *dübrā jautru!*, pozdrowienia (Lehr-Splawiński, Polański SE I 129), dłuż. *dobry* 'przyjazny, przyjemny, miły', 'wzorowy, taki, jaki być powinien', 'dobrej jakości, doskonały' (por. Sorb. SA IV m. 11), *dobreje wóle* byś 'być dobrej myśli', *z dobreju wólu* 'umyślnie, celowo' (Muka II 916), *dobreje myśli* byś 'być w pogodnym, dobrym nastroju' (I 956), ponadto pozdrowienia: *dobry wjacor!*, *dobre jutšo!*, *dobrejšto!*, głuż. *dobry* 'zyczliwy, miły, przyjazny; szlachetny', *dobra wola* 'chęć, gotowość do czegoś', *z dobrej wólu* 'umyślnie, chętnie' (Zeman 56, 513), 'pogodny, optymistyczny': *dobreje myśle* byś 'być dobrej myśli, nie tracić nadziei' (Zeman 233, Trofimowicz 129), 'szczęśliwy, pomyślny', *dobry dzeń!*, *dobra nóc!*, *dobru nóc!*, *dobre ranje!*, dial. *dobre jutro (witro)!*, 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'wzorowy, pilny', o rzeczach 'dobrej jakości, doskonały' (u Pfuha prawa *dobra woda*, dial. *dobra zejń(ĭ)a* 'próchnica', Sorb. SA I m. 15, u Pfuha 119: *dobra zem*), 'spory, znaczny, duży, z nawiązką' (por. *dobry mėsac* bē zašo! 'minął przeszło miesiąc', Trofimowicz), czes. *dobrý* 'szlachetny, dobrze czyniący, przyjazny, łaskawy', *dobrý člověk* (już w XIV w., Gebauer Sl.), *dobré srdce*, *dobré slovo* (stczes. p. Gebauer Sl.), *dobrý čin* 'szlachetny, dobry postępek' od XIV w., *dobrá mysl* 'myśl szlachetna, czysta' (np. stczes. XIV w. čstné srdce a *mysl dobrá*, Gebauer Sl.), od XIV w. *dobrá vůle* (stczes. też jako złożenie: *dobrovóle*, XV w., Gebauer Sl.), głównie w stałych zwrotach: *z dobré vůle* 'dobrowolnie', *žiti v dobré vůli* 'w zgodzie, w pokoju' (Gebauer Sl., Přír. slov., dial.: Bartoš DSM 493), u Jungmanna ponadto: *vůli dobrou* ukázati 'okazać dobre chęci', *dobrou vůli* míti 'być wesołym' (por. też podobnie jak w stpol. *dobrá vůle* 'uczta'), *z dobré vůle* 'bez przyczyny, samoistnie, o rozwoju choroby' (dial. *dobrá vůla* też jako nazwy schorzeń: 'krosta na palcu', Bartoš DSM, 'bolesna rana', Malina Mistřice), od XV w., znane też dial. (np. Lamprecht Opava 80) 'pogodny, optymistyczny, radosny, o nastroju, usposobieniu': byti *dobré myśli*, 'przynoszący korzyść, korzystny, pomyślny, dostatni, bogaty' (w poświadczeniach Jungmanna): *dobrý rok*, *dobré žně*, 'zapowiadający pomyślność, pomyślny, szczęśliwy', *dobrý čas* (od XIV—XV w., por. u Gebauera I 157: 'intempestas'), u Jungmanna *dobré časy* 'pomyślne, szczęśliwe lata' (też 'od-

powiedni, właściwy czas, stosowna pora: *v dobrý čas* koupiti, prodati, I 262), *dobrý den!* (już od XIV w. jako pozdrowienie, stczes. też 'pomyślny, szczęśliwy dzień', Gebauer Sl. I 225), *dobrou noc!*, *dobré jitro!*, lud. *dobrytro*, *dobrytro!* (stczes. od XIV w. *dobrojtro*, Gebauer Sl. I 272), w dial. *dobrytro* ponadto jako nazwa bot. 'Balsamina sultana' (Kubín Kladsko), 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'wykonujący należycie swe obowiązki, sprawny, staranny', o przedmiotach 'należytej jakości, nie zużyty', o ziemi 'urodzajny, żyzny' (*dobrá země*, Přír. slov., często dial., np. Malina Mistřice 158, Horečka Frenštát 166, Lamprecht Opava 160: wszędzie *dobrá zem*), o zwierzętach 'wydajny, sprawny' (*dobrý vůl*), o potrawach 'smaczny' (*dobrý chléb*, *dobré jídlo*, *dobrá voda*; u Jungmanna *dobrá voda* 'woda lecznicza', por. też Gebauer Sl. I 277; też NM *Dobru Voda*, Profous MJČ 397, Gebauer Sl. I 268), o stanie fizycznym człowieka i procesach fizjologicznych 'zdrowy': *dobré zdraví*, życzenie *dobrého zdraví!* (Přír. slov. VIII 339), *dobrý zrak* 'dobry wzrok', 'właściwy, odpowiedni, użyteczny, nadający się do czegoś, na coś, o ludziach' (częste w dial. byti *dobrý*, por. np. Kubín Kladsko, Bartoš DSM), 'skuteczny, odpowiedni', *dobrá rada*, od XIV w. 'spory, znaczny, duży, z nawiązką', *dobrá starost* 'szlachetna starość' (Jungmann), sła. *dobrý* 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'należyce wykonujący swoje obowiązki, staranny, sprawny', o przedmiotach 'nie zużyty, o należytej jakości, gatunku', o jedzeniu 'smaczny' (np. *dobré jedlo*), o stanie fizycznym człowieka 'zdrowy', *dobré zdraví*, *dobrý zrak*, 'szlachetny, wysoce moralny, sprawiedliwy; życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący', *dobrý člověk* (arch. chodit' *po dobrých l'ud'och* 'żebrać'), *dobré slovo*, *dobrá vol'a* 'dobra chęć', stsla. podle *svej dobrej vole*, *z dobre vole* 'dobrowolnie' (Ryšánek Žil. kn.), 'korzystny, pożyteczny', 'pomyślny, szczęśliwy, prosper, beatus', *dobrý deň!*, *dobru noc!*, 'spory, znaczny, duży' (np. *dobrý kus* 'spory kawałek', *dobrá hodina* 'godzina z okładem');

sle. *dober dóbra dóbno* 'szlachetny, prawy; życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący', *dober člověk*, *dobro srce*, biti *dobrega srca*, *dobra volja* 'dobry, pogodny nastrój' (biti *dobre volje* 'być dobrej myśli', poświadczane już u Megisera 1592), 'życzliwość' (też dial., por. Tominec Črni vrh), *iz dobre volje* 'dobrowolnie', 'przynoszący korzyść, pomyślny, dostatni, bogaty', *dobra letina* 'urodzajny, bogaty w plony rok' (SSKJ, Pleteršnik I 143, 513), 'zapowiadający coś pomyślnego; pomyślny, szczęśliwy' (por. dial. doleńskie *dober čas!* 'pomyślności!, zdrowia!' — toast, Pleteršnik I 93, 143), pozdrowienia: *dober dan!* (też jako zwykle appellativum, *dober dan* 'pomyślny dzień', SSKJ), *dober večer!*, *dobro jutro!*, 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'sumienny, staranny, wzorowy, sprawny', o przedmiotach 'nie zużyty, nie zniszczony, o odpowiedniej jakości', o ziemi 'żyzny, urodzajny' (por. *dobra zemlja*, SSKJ), o potrawach 'posilny, smaczny' (*dobra hrana* 'smaczne jedzenie'), o stanie fizycznym człowieka 'zdrowy', *dobro zdravje!*, życzenie (też dial., Tominec Črni vrh i styryjskie, Pleteršnik II 908), *dober zrak* 'dobry wzrok', 'odpowiedni, sposobny, użyteczny, nadający się, o ludziach' (za koga, kaj), 'skuteczny, o lekach' (proti čemu), 'spory, duży, znaczny': *dober čas* 'długo' (SSKJ), sch. już w najwcześniejszych zabytkach *dōbar dōbra dōbro* 'życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący, szlachetny, prawy' (dial. też 'mężny, dzielny'), *dobar čovjek* 'homo bonus', dawniej i dial. też 'arbiter' (por. RJAZ II 74 i 491), *dobro srce*: čovjek *dobrogo srca*, *dobra riječ* 'dobre słowo' (już w XV w., też dial.), *dobra volja* 'dobre chęci; życzliwość, miłość' (od XV w., RJAZ II 491), 'dobra, nie przymuszona wola' (już od XIV w., też dial.: RJAZ II 495),

‘pogodny nastrój, dobre samopoczucie’ (znane również w dial.), czasami ‘staranie, trud, wysiłek’ (o. c. 491), ‘przynoszący korzyść, pomyślny, obfity, bogaty’ (por. u Della Belli *dobra ljetina* ‘bogaty w plon rok’, RJAZ II 495), ‘pomyślny, szczęśliwy’: *u dobar čas, u dobari čas* ‘w pomyślnej, szczęśliwej porze’, często jako życzenie pomyślności (od XV w., dziś częste w dial.), *dobar dan: dobar se dan* po dobru na večeri poznava (też dial., l. c.), stare czakaw. *dobro jutro*: Da mu svaka sprava z *dobrim jutrom* svane! (l. c.), jako pozdrowienie od XVI w. *dobar dan!*, *dobàrveče!* i *dobòrveče!* (dial. *dobar veče!*), *dobrójutro!*, *dobro jutro!* (por. ludowe *dobrójutro* ‘szczęśliwy, pomyślny czas’: Tebe je sam Bog poslao! — Hodi, prvo moje *dobrojutro*; eufemistycznie też ‘nieszczeście, zły los’; dial. ponadto jako nazwa bot. ‘*Ipomoea coccinea*’, ‘*Ipomoea purpurea*’, RSAN, RJAZ II 526), dawne, dziś głównie regionalne *dobra noć*: Ako su posnule, bog nim daj *dobru noć* (RJAZ II 496, RMat. III 824), ‘taki, jaki powinien być’: o osobach ‘wzorowy, sumienny; biegły, sprawny’, o przedmiotach ‘nie zniszczony, w dobrym gatunku’, o zwierzętach ‘wydajny’ (np. *dobar konj*, RJAZ II 492, też dial., *dobra krava*, RSAN), o ziemi ‘urodzajny’ (*dobra zemlja*, RJAZ, RSAN, również NT *Dobra zemlja*, HDZ III 326), ‘smaczny, pożywny, o potrawach’ (*dobro jelo*, RSAN, *dobra voda*, por. też NW i NM *Dobra Voda*, Dickenmann Sava I 101), o stanie fizycznym człowieka ‘zdrowy, pełnosprawny, będący w pełni rozkwitu’ (od XV w. *dobro zdrav(l)je*, RJAZ II 494; za *dobra života* ‘w pełni sił, zdrowia’, o. c., RSAN), ‘odpowiedni, stosowny, nadający się na coś, do czegoś’ (*u dobro doba, u dobar čas* ‘w odpowiedniej porze, w samą porę’, RSAN), ‘spory, znaczny, duży’, *dobra mjera* (RJAZ II 494, RSAN), *dobra starost*: Budući već starija u *dobroj starosti* (RJAZ z XVII w.), scs. *добръ* ‘ἀγαθός, καλός, bonus’, *добръ ѹловѣкъ, добра воля* ‘bona voluntas’ (SJS I 212), *добра земля*, ‘pulcher, perfectus’: *виждѣ въ мажи растомъ добры* ‘εν ἡλικίᾳ καλῆ’ *живѣ дѣе лѣтѣ въ добре старости* ‘ἐν γῆρει καλῶ’ (SJS), cs. *добръ* ‘bonus, pulcher; virtus, fortis’ (Miklosich LP), bułg. *добър добра -рѝ* (przestarz. i dial. *дѝбър* w *дѝбър ден* i *дѝбър вечер*, BER I 402) ‘serdeczny, życzliwy, szlachetny’, *добър човек, добръ сърце, добра воля* pot. ‘dobre, szczerę chęci’, ‘pogodny, optymistyczny’, *добрá мисъл* (też u Gerova), ‘przynoszący korzyść; pomyślny, dostatni’, ‘szczęśliwy, pomyślny, sprzyjający’, *добър час*, jako życzenie *дѝбър час!* ‘pomyślności!, szczęśliwej podróży!’ (też u Gerova), *добър ден, добри дни* ‘szczęśliwy, pomyślny dzień, szczęśliwe dni’, dial. *дѝбър ден, дѝн дѝбър, дѝбарден* ‘dzień świąteczny, święto’ (Gerov, Mladenov Vidin, BDial. VI 141: Kjustendil, BDial. VI 167; por. ponadto NM *Добродан*, Kovačev Trojan 127), też jako pozdrowienie *дѝбър ден!*, *дѝбър вечер!*, *дѝбрѝ утро!* (znane również dial.), ‘sprawny, biegły, staranny, wykonujący należycie swoje obowiązki’, ‘o należytej jakości’, ‘smaczny, o potrawach’ (np. u Gerova *добър хляб*), ‘wydajny, o zwierzętach’ (np. *добър кон, добър вол*, Gerov), ‘zdrowy, sprawny’ (*дѝбрѝ здраве, добър слух*, ale por. urzeczownikowione dial. *дѝбра* f. eufemistyczna nazwa jakiejś choroby skóry ‘*добрина, сладка пълка*’, Gerov; o eufemistycznych nazwach chorób p. *дѝбрьсь*), ‘nadający się, odpowiedni, zdatny, przydatny’ (Gerov, w RBKE ‘skuteczny, trafny, o radzie’), maced. *добар -бра* ‘życzliwy, serdeczny, przyjazny, szlachetny’, *добар човек*, ‘optymistyczny, pogodny’ (w pozdrowieniu: *бидете со добра мисла!* ‘powodzenia!, pomyślności!), ‘szczęśliwy, pomyślny’, por. pozdrowienia: *добар ден!*, *дѝбра вечер!*, *дѝбра ноќ!*, *добро утро!* (dial. *dѝbrud’ën!* ‘pozdrowienie w południe’, *dѝbrud’ëtru!* ‘dzień dobry!’, *dѝbrud’ëčer!*, Mačeki

SW), 'sumienny, wzorowy, wykonujący należycie swe obowiązki', 'smaczny', *добро ядене* (RMJ), NW *Добра Вода* (Pianka Top. 355), por. też NM poświadczoną w pld. Epirze Ντραμπάτοβα < *Dobra voda (Vasmer SG 44); strus. od XI w. *добрими* 'doskonały, o wysokiej jakości', 'szlachetny, prawy; dobrze urodzony; dzielny, mężny', *добрими человекъ, добрыми мысли, добри воли: по своел добра воли* 'dobrowolnie' (Srezn. I 300 z XIV w.), 'pomyślny, szczęśliwy', *днь добрым* (o. c. I 770 z XVI w.), *добръ здоровъ: молюсь... да будете душею и теломъ добри здорови*, ros. *добрый* -*ая* -*ое* (*добр -ра -рб*, dial. *добр -ра -рд*) 'życzliwy, przyjazny, dobrze czyniący, szlachetny', *добрый человек, от доброго сердца* 'bez złych intencji, w dobrej wierze coś robić', *доброе слово* 'życzliwe, dobre słowo' (dial. 'słowo zgody, przyzwolenia dawane przez rodziców swatom', na Kaukazie), *добрая воля* 'wolna, nie przymuszona wola', *по доброй воле* 'dobrowolnie', dial. *с доброй воли* 'ni z tego ni z owego, bez przyczyny, o rozwoju choroby, dolegliwości' (powogrodzkie), *умереть с доброй воли* 'umrzeć śmiercią naturalną' (ołonieckie, SRNG V 88), 'pogodny, wesoły, optymistyczny', 'przynoszący korzyść, pomyślny; obfity, bogaty' (*добрый урожай*), 'zapowiadający coś pomyślnego, pomyślny, szczęśliwy', *добрый час* 'szczęśliwa pora, pomyślny czas' (SIAN), *в добрый час!* 'pomyślności!', pozdrowienia: *добрый день!* (dial. *добрый день*, por. też dial. pl. *добрый дни* 'majątek, mienie', 'dostatnie życie, szczęście', SRNG), *добррой ночи!*, SSRJ VII 1432 (dawniej też *добрая ночь!*, SIAN, dial. smoleńskie *добрройночь!* SRNG), *доброе утро!*, *с добрым утром!* (SSRJ XVI 1082, w SIAN *добразо утра!*), dial. smoleńskie i pld.-zach. też *добрыйвечер* (SRNG), 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'wzorowy, sumienny, należycie wykonujący swe obowiązki', o przedmiotach 'o wysokiej jakości' (dial. 'najlepszy': *добрая рубаха* — самая лучшая праздничная рубаха, z okolic Woroneża), o ziemi 'urodzajna' (w SIAN i SAR poświadczone *добрая земля*), o zwierzętach 'wydajny', o jedzeniu, potrawach 'smaczny' (por. dial. *добрый гриб* 'borowik', zapewne pierwotne znaczenie 'grzyb jadalny, nie trujący'), NM *Добрая Вода*, też *Доброводье, Добрые Воды* (Vasmer RGN III 36, 39, Smolicka Oka 316), dial. twerskie *добрая* nazwa rzeczki nie wysychającej latem (SRNG), 'zdrowy' (*добрó здорвьє, доброго здорвьє!*), dial. 'odpowiedni, stosowny': та трава *добра* давать женам (Kaługa, SRNG), 'znaczny, spory, duży', ukr. od XIV w. *добрый -ра -ре* 'życzliwy, przyjazny, szlachetny', *добрый чоловік, добре серце* (u Tymčenki od XVII w. *доброе сердце* 'odważny, dzielny', *на добре сердце* 'na otuchę', z XVIII w.), *добрє* słowo, *добра воля* 'własna, nie przymuszona wola' od XIV w., *з доброй, по доброй воли* 'dobrowolnie' (SUM I 735), *люди доброй воли* 'szlachetni, dobrzy ludzie', 'pogodny, wesoły, optymistyczny' (stukr. z XVII w. *добрами мысль*, Tymčenko 738—9), 'przynoszący korzyść, pomyślny; dostatni, bogaty', *добрый урожай* (por. też z XVI w. *рокъ добрыми, урожайныи*; z XVIII w. *мято доброе и урожайное*), 'zapowiadający coś pomyślnego; pomyślny, szczęśliwy', *добрый час*, dziś w zwrotach: дай боже *час добрый* (*у добрый час*)! 'szczęścia!', 'pomyślności!', та й(і) *у(є) добрый час* 'znikł, nie ma, przepadł' (SUM, w XVIII w. jeszcze *добрими час* 'szczęśliwa, dobra pora': в *добрими час* 'w pogodę', Tymčenko), pozdrowienia: *добрый день!* (w XVI w. *добрими день* 'szczęśliwy, pomyślny dzień'), *добррого дня!*, *добрый вечір!*, *добррого вечора!*, *добрройноч!*, 'taki, jaki być powinien': o ludziach 'sumienny, staranny, biegły', o przedmiotach 'odznaczający się należytą jakością' (np. *добра дорога*), o zwierzętach 'wydajny' (*добрый кінь*, też

u Tymczenki z XVII w.), o potrawach 'smaczny' (por. NM *Добровода, Доброводы*, Vasmer I. c., także brus. NT *Доброводка*, Žučkevič KTSB), 'zdrowy' (*добрый зир, добрый слух*, życzenie: *доброго здоров'я!*), 'odpowiedni, dogodny, wygodny, np. o miejscu, położeniu' (od XVII w.), 'znaczny, spory, z nawiązką' od XVI w. (Тумченко), brus. *добры* (u Nosoviča *дóбер* i *добёр*) = ros. *добрый*, por. też frazy: твая (яго itd.) *дóбрая воля* 'jak chcesz (chce)', *на дóбрай волі* 'dobrowolnie', *у дóбры час!* 'pomyślności!', *дóбры дзень!* (dial. *добрыйдзень!*, Šaternik Červ., Nosovič), *дóбры вечар!* (dial. też *добрыйвечар-ру*, Nosovič), *дóбрай ночы!* (dial. *добрáнач!*, Nosovič).

Por. też powszechne w funkcji pierwszego członu złożonych NO: pol. *Dobrociech, Dobrogost, Dobroslaw* (Malec PO PAN 17, 10), czes. *Dobrobud, Dobrohost, Dobroslav* (Svoboda SOJ 74); stśle. już w IX w. *Dabramis, Dabramuzli* < *Dobromysl, w XIII w. *Dobrogod*, w XII w. *Tobirzla* < *Dobroslavz (Kronsteiner Alpenslaw. PN 34), sch. patronimicum *Dobrobudié* XIV w. (: *Dobrobud), stsch. XI—XIV w. *Dobrogost, XIII—XIV w. Dobromisao, Dobromisal* (w zapisie *Dobromysl* i *Dobromisl*), od XI w. *Dobrogoj* (RJAZ), bułg. *Добромір, Добрóслав* (Plčev RLI), maced. *Dobromir, Dobroslav* (Pianka, Macedońskie imiona osobowe kotliny Azot, Warszawa 1975); strus. *Dobrogost, Dobroslavz, Dobrožir* (Skulina Strus. IO II 159), ros. *Dobrogost, Dobroslav* (Svoboda I. c.), ukr. *Добромисл, Доброслав*. ~

Derywat prymarny od pierwiastka *dob-* (p. *doba*). Suf. *-rz* dobrze zaświadczony w psł. przymiotnikach prymarnych, por. z tym samym wokalizmem pierwiastka *mokrz, ostrz*, a z wokalizmem zredukowanym *bǝdrz, rǝdrz, pǝstrz; bystrz, chytrz*. Nie można wykluczyć identyczności (por. jednak zastrzeżenia Meilleta DEL² 208, Solty Armen. 146) z łac. *faber* 'rzemieślnik; cieśla, kowal; twórca', sekundarnie jako adi. 'rękodzielniczy, mistrzowski, misterny, zręczny', orm. *darbin* 'kował' (**dhabh-r-ino-*). Możliwe jest więc już ie. *dhabh-ro-s* (Pokorny IEW 233—4). Tu też należy I człon łot. compositum *dabrā-vecis* 'dzielny, roztropny człowiek' (Mühlenbach I 428, łot. *vecis* 'ein Alter'). Ze względu na trudności semantyczne mniej prawdopodobne nawiązanie bezpośrednio do lit. *dabār* 'teraz', *dābar* 'jeszcze', stprus. *dabber* 'jeszcze', podtrzymywane przez Levego IF LIV 46—7, a ostatnio Toporova Prus. I 281 nn., który porównuje bałt. *dab-r-* i *dab-n-* (lit. *dabnūs* 'strojny, ozdobny') z psł. *dob-r-*, *dob-yn-* (p. *dobynz*). — Endzelin Izv. XV 2, 215 (= DI II 160) zestawiał z łot. *-dabls* w *nedablas zāles* 'trujące zioła'.

Por. inne synonimiczne derywaty prymarne od tej samej podstawy: *dobz, dobv* 2., *dob'z*.

Trautmann BSW 43, Walde-Hofmann LEW I 436, Vasmer REW I 356, Vaillant GC IV 633—4. — Nie przekonuje Machek ES² 122, nawiązujący do stind. *bhadrá-* 'dobry, ładny' i goc. *batiza* 'lepszy'. M. Ś.

dobrzьkъ *dobrzka* zach. i pld. 'kto jest dobry, kto odznacza się dobrocią, homo bonus', **dobrzьcъ** *dobrzca* 'to, co jest dobre, np. o roślinach smacznych lub skutecznych na co', rzadziej 'kto jest dobry, homo bonus', pld. eufemistycznie o chorobach

dobrzьkъ: ~ stpol. wyjątkowe *dobrek* 'człowiek zgrabny, ładny, dobry' (Słownik stpol. w jednym przykładzie z XV w.), dziś NO *Dobrek*, stczes. XIV w. *dobrek* 'mocny, silny, potężny człowiek', stczes. też NO *Dobrek* (Gebauer Sl.). ~

Tutaj też należą I. NO: stpol. XIV—XV w. *Dobzko*, także w XIV w.

f. *Dobrka* (SSNO), stczes. f. *Dobrka* (Gebauer Sl. z XIV w.), stsch. XIII—XIV w. *Dobrko* (RJAZ, Źeleznjak OSAS 45);

2. NM: pol. *Dobrków* (SGKP, por. też kasz. NT *Dobrk -ku*, Sychta SK I 224), czes. *Dobrkov, Dobrkovice* (Profous MJČ II 405, Šmilauer OČ 188), sch. *Dobrkovići, Dobrkovci* (RJAZ: Hercegowina);

3. ros. dial. *добрѣкуиъ -а я -ое* 'bardzo dobry' (SRNG: z republik nadbałtyckich).

dobrěcъ: ~ stczes. XIV w. *dobřec -brěc* 'dobry człowiek', w XIII w. NO *Dobřec* (Gebauer Sl.);

sł. dawne *dōbre (dobrec) -brca* 'jabłoń rodząca dobre owoce' (Pleteršnik), NW *Dobrec* (Bezlej SVI I 139), dial. doleńskie, styryjskie, Bela Krajina *dobřci* m. pl. 'choroba odra' (Pleteršnik; w SSKJ *dobřci* : *dōbrei* m. pl. 'ts.' jako dial. doleńskie; o eufemistycznym charakterze nazwy p. Bezlej EŠ I 106, Havers NLS 93), sch. *dōbrac -āca* : *dōbrca* głównie jako lud. eufemistyczna nazwa różnych chorób ('ospa wietrzna': *dōbrac*, dobra boleść, każe se obiéno za mazerne kod dece; 'pryszcz na palcu', 'choroba powodująca silny ból głowy', też 'zły duch wywołujący tę chorobę', p. Havers o. c. 136, por. też Bulat JF III 41), rzadko bot. 'rodzaj ziela' (RSAN), stsch. XIII w. NO *Dobrěcъ* (Źeleznjak OSAS 49—50), bułg. dial. *добрѣу* 'dobry, dobroduszny człowiek' (BER I 403);

ros. NM *Добрец, Добрецы* (Vasmer RGN III 37). ~

Por. też czes. NM *Dobřice* (Profous MJČ I 399).

Nomina attributiva do *dobrě*. Pierwotnie substantywizowane adi. za pomocą suf. *-akъ* (I 93) i *-ecъ* (I 99). O tabuistycznych nazwach chorób p. Moczyński KLS² II 181. M. Ś. — T. Sz.

dobry zob. **dobřě**

dobryn'i 'dobroć, bonitas, benignitas; łaska, dobrodziejstwo; wysoka wartość czegoś; (rzadziej) szczęście, pomyślność; 'dobry człowiek, homo bonus'

~ pol. tylko NM *Dobrynia* (SGKP);

sch. dial. *dobrinja* 'zaleta', 'pomyślność, szczęście' (ale też eufemistycznie 'nieszczęście, krzywda': koja mu je *dobrinja* tome detetu te plače?, Elezović Kos.-Met.; med. 'odra', RSAN), 'dobry człowiek' (RSAN), też NM (poświadczone już od XIII w.) i NW *Dōbrinja* (RJAZ, RSAN), cs.-serb. XIII—XV w. *добрини* 'ἀρετή, virtus' (Miklosich LP), bułg. dawne *добриня* 'łaska, dobrodziejstwo', 'cnota, zaleta' (Ivanova Troj. dam. XVII), dziś dial. zach. *добрин'а* 'dobroć', 'majątność, bogactwo' (BDial. III 58: Ichtiman, BDial. VI 167, Umlenski Kjustendil), maced. dial. *добринѝа* 'dobroć' (Vidoeski Kumanovo 102);

strus. od XI w. *добрини, добрини, добрина* 'ἀρετή, virtus', 'szczęście, błogość', też NO m. (Srezn., Skulina Strus. IO II 53, 159), ros. u Dala *добриня* m. 'dobry człowiek', dawniej częsta NO (Veselovskij Onomastikon, XV—XVII w.), NM *Добрыня* (Vasmer RGN), stokr. XI—XIV w. *добрини, добрини* 'bonitas' (Rudnyćkyj ED I 162), XII—XVII w. też NO *Добрыня* (p. Biryła BA 123 za Tupikowem, Rudnyćkyj l. c.), brus. pot. *добриня* 'dobroć', 'rozkosz, raj' (BRS), dial. też ironicznie 'skąpiec' (Šaternik Červ.),

u Nosoviča *dobrynja* m., f. przenośnie 'gagatek', NO *Дабрыня* (Biryla BA 123). ~

Może tu też dłuż. NM *Dobrynje* (niem. *Döbern*), p. Eichler ONNlausitz 39. Abstr. od *dobrz*, o suf. *-yn'i* p. I 139—40.

Por. *dobrina*, *dobrost*, *dobrota*, *dobroty*.

M. Ś.

dobrǫsǫ zob. **dobrǫkǫ**

dobr'akǫ zob. **dobrakǫ**

dobz *doba dobo* 'stosowny, odpowiedni, zdatny, sprawny, commodus, capax' ~ ros. dial. *доб -ба -бо* (realnie zaświadczona tylko forma m.) 'dobry' (овес ноньма родился *доб*; *доб* хлеб 'dobry chleb'), 'silny, zdrowy': *доб-здоров* 'całkowicie zdrowy, krzepki' (SRNG: przede wszystkim pñn.-zach., też *Słownik Urala*), w funkcji subst. *доб -ба* 'rozpieszczony, rozpuszczony człowiek' (ib.), por. także *добчеѣ* adv. compar. 'lepiej': моѣ жито *добчеѣ* стало (SRNG). ~

Na ten szczerkowo zachowany przymiotnik wskazują też: 1. strus. wyjątkowe XVI w. adv. *добз* 'bardzo, nadzwyczajnie' (государю нашему то *боддетъ добз моту*, SRJ XI—XVII);

2. derywat: dłuż. dial. *dobosé* f. 'czas, pora' (Muka);

3. złożone adi.: scs. *оудобз -са -со* 'łatwy, lekki, facilis', por. także stpol. XIII w. NO *Brzezdob* (SSNO);

4. stpol. XV w. NO *Dobo-sław*, f. *Dobo-sława* (SSNO);

5. może również stpol. NO *Dobo* (SSNO), bułg. NO *Добо, Добе* (Přev RLI), choć najprawdopodobniej są to sekundarne hip. od imion złożonych; inaczej o bułg. NO Přev l. c.

Zapewne odpierwiastkowe adi. od ie. *dhabh-* 'dopasowywać; dobrany, odpowiedni, stosowny' (p. *doba, dobz* 2., *dob'b, dobrz*) z suf. *-z < -o-*, o tym typie przymiotników zob. Taszycki PSS III 51—4. — Iljinskij Zbornik Jagić 294—5 uważał *dobz* za pierwotną podstawę psł. *dobo*: *doba* (substantywi-zacja), p. *doba*.

Por. synonimiczne *dobz* 2., *dob'b*.

M. Ś. — W. B.

dobytel'z *dobytel'a* zach., pld. (część zach.) 'kto coś zdobywa, uzyskuje, otrzymuje, zdobywca, qui lucrator; zwycięzca, victor'

~ głuź. *dobyćel -la* 'zwycięzca; zdobywca';

sł. *dobitelj -lja* 'kto coś zdobywa, uzyskuje, wygrywa' (SSHR), sch. dawne od XVII w. *dobitelj -lja* 'zdobywca, triumfator; zwycięzca', dial. kajkaw. *dobitel* 'ts.' (RJAZ, Belostenec). ~

Por. 1. głuź. *dobyćelka* 'zwycięczyni, zdobywczyni' (Pfuhl, Jakubaš);

2. sł. *dobiteljica* f. do *dobitelj* (SSHR), por. u Pleteršnika *dobiteljica* '(celne) trafienie; szczęśliwy traf, der Treffer', sch. dawne *dobiteljica* (dial. kajkaw. *dobitelica*) f. do *dobitelj* (RJAZ, Belostenec). ~

W poszczególnych językach słow. dobrze jest poświadczony paralelny derywat od *dobyvati*, wyraz głównie książkowy: czes. *dobyvatel -le* 'zdobywca, zwycięzca, pogromca', przestarz. 'kto coś wydobywa, górnik' (Přír. slov., SSJČ), sła. *dobyvatel' -l'a* 'zdobywca, zwycięzca, pogromca' (dial. *dobivatel' : dobivatel' -l'a* 'ts.', Habovštiak Orava 76, 149), również obelżywie 'najeżdźca, zaborca' (Isačenko SRS), sł. *dobivátelj -lja* 'kto coś otrzymuje, uzyskuje,

wygrywa, zwycięzca' (SSHR), ros. dawne *добы́ватель* -ля 'kto coś wydobywa, wydostaje, uzyskuje' (SIAN, Dal), ukr. XIX w. *здобуватель* -ля 'wyzyskiwacz, der Ausbeuter, der Exploiteur' (Żel.).

Nomen agentis od *dobyti*, o suf. *-tel'ь* zob. II 50—3. — Na gruncie poszczególnych języków słow. powstały synonimiczne derywaty: 1. z suf. *-ačь*: pol. dawne *dobywacz* -cza 'zdobywca' (L., SW), już w XVI w. 'kto coś wydostaje, wydobywa' (SP XVI IBL), czes. rzadkie *dobyvač* : *dobývač* -če 'kto coś wydostaje, wydobywa; zdobywca', od XV w. 'zdobywca, zwycięzca' (Gebauer Sl., Novák SlHus), sła. przestarz. *dobyvač* : *dobývač* -ča 'zdobywca, zwycięzca; pogromca'; maced. *dobusač* 'zdobywca; kto coś otrzymuje, wygrywa'; ukr. *добувач* -уча pot. 'kto coś wydobywa, wydostaje; zdobywca' (SUM, tu też *добувачка* f. do *добувач*), reg. XIX w. *здобувач* 'kto coś wytwarza, produkuje, der Produzierende' (Żel.);

2. z suf. *-ьць*: sło. *dobívec* -vca 'kto coś zdobywa, osiąga, wygrywa; zwycięzca'; por. też sch. synonimiczne *dobívalac* : nowsze *dobivalac* -vaoca 'kto coś otrzymuje, uzyskuje, zdobywa' (też u Vuka z Boki), 'wygrywający, zdobywca np. nagrody', wyjątkowe XVII w. 'zwycięzca', dial. czakaw. XV—XVII w. *dobítac* -bica 'zdobywca, zwycięzca' (RJAŽ, Boryś SRzCz 47);

3. z suf. *-ьца*: pol. dawne *dobywca* m., dziś dial. kasz.-śl. *dobivca*, *dobovca* m. 'zdobywca, zwycięzca' (L., SW, Sychta SK, Lorentz PW);

4. z suf. *-ar'ь*: dłuż. *dobyvat'ь* -ra 'kto coś wygrywa; zdobywca, zwycięzca', głuź. *dobyvat*, starsze *dobyvat'ь* -ra 'wielokrotny zwycięzca; zdobywca, pogromca; oblegający'. W. S.

dobyti *dobǫdǫ* 'dotrwać do pewnego czasu, pozostać gdzieś do końca, wytrzymać, wytrwać', 'zostać posiadaczem czegoś, wejść w posiadanie czegoś, otrzymać coś, pozyskać, uzyskać; osiągnąć coś, dopracować się czegoś, uzyskać coś wysiłkiem, siłą', 'wyciągnąć coś skądś, wyjąć; wydostać (na zewnątrz)', przede wszystkim pld. i wsch. **dobyti** *děte* 'urodzić dziecko; spłodzić dziecko' (często o dziecku z nieprawego łoża), **dobyti** *sę* 'dostać się, dobrać się do czegoś, dostać się gdzieś, dorwać się, zwykle siłą, wdrzeć się', pld. 'narodzić się, o dziecku', iter. **dobyvati** *dobyvajo*, **dobyvati** *sę*

dobyti: ~ pol. *dobyć* *dobędę* 'dotrwać do pewnego czasu; pozostać gdzieś', przestarz. i książkowe 'wyjąć; wykopać; wylamać; wyciągnąć co skąd; wydobyć, wydostać' (też dial., np. Kucala PSM, Sychta SK s. v. *běc*; stpol. od XV w. 'wydobyć, wyciągnąć, o broni', dziś w zwrotach *dobyć* szabli, noża, miecza 'wystąpić z bronią w rękę, rzucić się na kogo z bronią', *dobyć* głosu, dźwięku, tonu 'wydać, wydobyć głos, dźwięk, ton', *dobyć* co z kogo, *dobyć* z kogo słowo 'sprawić, że ktoś przemówi, dowiedzieć się czego od kogo', SJP PAN), w języku liter. dziś przestarz. i książkowe 'wziąć siłą; zdobyć' od XV w. (stpol. XV w. 'opanować, zająć, zdobyć siłą', XVI w. 'podbić, zdobyć siłą, pokonać, zwyciężyć', też 'dostać się do czegoś, do wnętrza kogo, czego', np. skrzynie *dobędą*; też dial. 'zwyciężyć, zdobyć, przemoc, wygrać', Karłowicz SGP, Ramułt, Sychta l. c.), stpol. XV w. także 'nabyć, zyskać, posiadać' (por. dziś dial. *dobyć* 'dostać', np. *dobyć* od kogo krzesiwa, Karłowicz l. c.), 'uzyskać, nabyć mocą wyroku sądowego', 'znaleźć, wyszukać', *dobyć* płód 'począć, concipere' (Słownik stpol.), dłuż. *dobys* *doby(d)nu* -ńoš 'pozostać do końca, wytrzymać, wytrwać', 'zwyciężyć' (*dobys* nad někim 'pokonać kogoś, przezyciężyć'), 'podbić, zawojować, zdobyć', głuź. *dobyć* *dobudu* 'pozostać do końca, wytrzymać, wytrwać', 'wygrać, zwyciężyć, po-

konać (kogoś) (np. nad někim *dobyć* 'pokonać kogoś'), 'zdobyć, nabyć' (mocow *dobyć* 'odzyskać siły'), 'dostać, otrzymać; pozyskać (kogoś do czegoś)', czes. dial. moraw. *dobyť* 'wytrwać, wytrzymać' (Pacholek *dobyť* ve službě do vánoc; Já tu středy *nedobudu*, Bartoš DSM), poza tym czes. *dobýti* *dobudu* 'osiągnąć coś, dopracować się czego, zdobyć coś wysiłkiem, uzyskać' od XIV w. (stczes. np. z XIV w. Mlada *doby* biskupstwa na Pražě 'wymogła, zjednała biskupství', Gebauer Sl.), 'przemocą, siłą zdobyć, wziąć, zabrać coś; wziąć siłą, np. ziemię, miasto' od XIV w. (por. też dial. Nemohł na něm slova *dobyť* 'wydostać słowo', Bartoš l. c., Malina Mistrice), 'wykopać, wyrwać, wydostać' (*dobýti* pařez, brambory, uhli; przestarz. *dobýti* meče z pochvy 'wyjąć, wyciągnąć miecz z pochwy'), stczes. od XIV w. też 'zdobyć, pozyskać, zjednać sobie pomoc', z XV w. 'o rodzeniu, płodzeniu dzieci', np. synem, jehož jsi v cizoložství *dobyl* 'quem de adulterio habes' (Gebauer l. c.), sła. *dobyť* *dobyje* *dobýjú* 'siłą, bojem coś wziąć, zdobyć, opanować', 'osiągnąć coś wielkim wysiłkiem, ciężką pracą' (*dobyti* svet, vit'azstvo, slobodu) od XV w. (Ryšánek Žil. kn.: *dobyti* *dobude*);

sł. *dobiti* -*bóm* (: -*bódem*) : -*bím* (Pleteršnik; w SSKJ *dobiti* -*bím* : *dobóm*) 'zostać posiadaczem czegoś, dostać coś, otrzymać' od XVI w. (Megiser 1502; *dobiti* kos kruha; za ženo *dobiti* 'dostać za żonę'; z XVI w. u Dalmatina *dobodi* si modrega moža), 'otrzymać coś, dostać; otrzymać pieniądze za sprzedanie czegoś' (*dobiti* odgovor; za hišo je *dobil* premalo; stąd 'dostać bicie': *dobiti* po glavi 'dostać po głowie'), 'zyskać coś, uzyskać' (Jaz sem *dobil*, vi ste izgubili, pri igri, Pleteršnik) od XVI w. (Megiser l. c.), 'zastać kogoś gdzieś, znaleźć' (*dobiti* koga doma; *dobila* ga je mrtvega), 'złapać kogoś, ująć' (*dobiti* koga v pest, v roke 'ująć kogoś, złapać i ukarać'; stąd *dobiti* koga na laži 'złapać, przyłapać kogo na kłamstwie'), 'urodzić' (*mačka* je *dobila* mlade 'okociła się', SSKJ), sch. *dobiti* *dōbijēm* : rzadko *dōbudēm* aor. *dōbi* (postać praes. *dobi-* wypiera pierwotne *dobud-* od XVI w., RJAZ; forma *dōbudēm* reg. dubrownicka i dalmatyńska, zob. RJAZ, Skok ER I 159) 'wejść w posiadanie czegoś, zyskać, zdobyć, dostać, otrzymać' (też dial. np. Jurišić Vrgada: *dobiti* *dōbiješ*) od XIV w. (stąd liczne węższe znaczenia specjalne, np.: 'dostać pieniądze, osiągnąć cenę za sprzedanie czegoś', 'osiągnąć zysk, korzyść, zarobić na czymś', RMat., też u Vuka), 'przeciwnie kogoś na swoją stronę, pozyskać kogoś dla siebie' (RMat.), 'zwyciężyć, pokonać' (RMat., też u Vuka; według RSAN przestarz. i dial.) od XV w., 'dostać bicie, oberwać od kogoś' (por. dial. 'uderzyć, zbić kogoś', RSAN), 'urodzić dziecko' (*dobit* *če dijete*, RSAN), znaczenie pierwotne 'doczekać się czegoś, dotrwać do czegoś' kryje się może w zwrotach typu: Bogme izgleda kao da ćemo *dobiti* kiše (RSAN), cs. *дoбыти* *дoбьдѣ* 'doczekać, dotrwać, dożyć' (*дoбыти* ютра сего, XVI w. = *дoживити* до ютра сего, SJS), *дoбыти* *чeсo* 'osiągnąć coś' cum gen. (спасениа *дoбыти*, одежде *дoбыти* 'adipisci', SJS, Miklosich LP), bułg. *добѣя* *добѣиeи*, aor. *добѣх* 'uzyskać, osiągnąć coś, zdobyć coś w rezultacie włożonej pracy, wysiłku' (już w XIV w. srbułg. *дoбыти* *дoбьдѣ* 'osiągnąć coś, zdobyć', BER I 401), 'otrzymać coś' (już w XVII w. częste w znaczeniu 'uzyskać, zdobyć, otrzymać, dostać': да *добѣиeи* царство небесное; сила да *добѣиeи*; сила бѣше *добѣиeи* от бога, np. Ivanova Troj. dam. XVII w.), stąd np. znaczenia 'otrzymać inny wygląd, zmienić wygląd' (Лицето му *дoби* предишното изражение), lud. *добѣя* *дeиe*, rojzba 'urodzić dziecko' (*Добих* си мъжко *дeиe*, Gerov, powszechnie w dial., np. BDial. IV 97, V 18), maced. *добие* 'otrzymać, uzyskać';

strus. **ДОБЫТИ ДОКОУДОУ** 'dożyć do jakiegoś czasu, dotrwać, doczekać; zakończyć przebywanie, istnienie, życie', 'wziąć zdobycz, zdobyć, pozyskać, osiągnąć' (przen. 'zawojować, wywalczyć', stąd też np. **ГОЛОВОЮ ДОБЫТИ** 'z narażeniem życia zawiadnąć czymś zbrojną ręką'), 'znaleźć, dostać, wy-dostać', 'spłodzić dziecko' (**ПОМ ЖОНОУ И ДОБЫ ДЕТИЦА**), 'wydać na świat, urodzić, zwykle o dziecku nieślubnym' (już w XI w. **ДВЕНА ДЕТМ ДОБОУДЕТЬ**, Srezn., SRJ XI—XVII), ros. **добыть добыду добыдеиш** 'zdobyć coś, uzyskać, dostać; osiągnąć pracą, zarobić' (też dial. np. SRNG, Słowarь Rjazan.), 'wy-ciągnąć coś skądś, wydobyć np. rudę, złoto, naftę' (też dial. np. воды **добыть** 'naczerpać, nabrać wody', молоко из колодца надо **добыть**), dial. także **добыть** rybu 'złowić rybu, nałowić ryb' (SRSO Dop.) już w XVII w. (np. **Добыл** дорогого соболя 'złowił', **добыть** промыслом 'zdobyć na polowaniu, polując' Comakion Mang.), **добыть** огонь, огня, спичку 'zapalić ogień, zapalkę' (SRNG, Słowarь Urala), **добыть** 'urodzić dziecko pozamałżeńskie' (Słowarь Rjazan.), ukr. **добыти добыду добыдеиш** 'dożyć do jakiegoś czasu' (tylko dial., np. Іще тиждень **добыду**; Мушу году **добыти**; Останні години **добуває** дома, Нрин-ченко), 'zdobyć, np. walką, dostać; zarobić pracą' (przen. 'osiągnąć coś upartą walką, uporeczywą pracą'), 'wyciągnąć, wydobyć np. broń', 'wykopać, np. sól itp.', **добыти** вогонь 'zapalić ogień, skrzesać ogień', rzadko **добыти** 'urodzić dziecko', brus. **дабыць дабыду дабыдзеиш** 'dotrwać, doczekać' (**дабыць** да канца сходу 'dotrwać do końca zebrania'), dial. **дабыць дзіця** 'spłodzić dziecko z panną lub cudzą żoną' (Цярэшка **дабыў** дзіця Аленья, Šaternik Červ.). ~

dobyti se: ~ pol. **dobyć się** 'wyjść skąd (dokąd); być skąd (dokąd) wypchniętym, wysuniętym; dostać się', stpol. od XV w. **dobyć się** 'wedrzyć się przemocą, napaść', w XVI w. 'dostać się, wedrzyć się, wtargnąć do wewnątrz' (dziś dial. 'dostać się, dobrać się', np. Jasińko mi **się** do wianeczka **dobył**; Do Kasiuni **się dobył**; **dobyć się** do komory, Karłowicz l. c., też kasz. **dobęc sa** 'dostać się', Sychta SK), dawne XVI w. także 'wyrwać się, wydobyć się na zewnątrz; uwolnić się', 'dobać się, doszukać się (czego)', stąd znaczenia typu: głoś, dźwięk itp. **dobył się** skąd 'dał się słyszeć głoś, dźwięk; głoś, dźwięk doszedł', widok, obraz **dobył się** skąd 'dał się widzieć' (SJP PAN), dłuż. **dobys se** 'wtargnąć, wedrzyć się, wnikać', głuź. **dobyć so** 'ts.' (np. **so** do něčeho **dobyć** 'usiłować wedrzyć się do czegoś, dobrać się', **so** do chleba **dobyć** njemóc 'nie móc chleba ukroić'), czes. **dobyti se** 'przemocą, siłą dostać się gdzieś, wedrzyć się gdzieś' (też dial., np. Horečka Frenštát), stezes. **dobyti se** z čeho 'uwolnić się, wyswobodzić się' od XV w., sła. **dobył sa** (kam) 'dostać się gdzieś z wysiłkiem', przestarz. **dobył sa** 'wymusić coś, zmusić kogoś np. do wyjawienia czegoś' (**dobył sa** terminu svadby);

sł. **dobiti se** 'spotkać się' (**dobimo se** pred odhodom vlaka, ob desetih; **dobiti se** s kom, SSKJ), sch. **dobiti se** rzadkie 'przyjść jedno do drugiego, znaleźć się', przestarz. 'dostać się do czego, uchwycić się czego', dial. 'narodzić się, przyjść na świat' (np. **dete se dobilo** 'urodziło się', RSAN), bułg. lud. **доби** ни **се дете**, рожба 'urodziło się nam dziecko' (Gerov, RBKE), dawne XVII w. **добия се** 'dostać się do czegoś, uzyskać coś, dostać coś', np. да **се добие** до оные мощи (Ivanova l. c.), maced. dial. **се доби дете** 'urodziło się dziecko' (RMJ);

strus. **ДОБЫТИСА** 'zdobyć, wziąć zdobycz', 'znaleźć się' (SRJ XI—XVII), 'nagromadzić coś': **СЕГО СМ ЕСИ ДОБЫЛЪ** 'τοῦτο ἐσώρευσας' (Srezn.), ros. dial. **добытсся** -будусь 'żyć zdobyczą wojenną grabiąc nieprzyjaciela',

'otrzymać coś', 'oderwać się, odczepić się' (SRNG), ukr. *добу́тися* 'dostać się gdzieś, dostać się do czegoś', 'wyrwać się, wyjść na zewnątrz' (Смішок *добувсь йому з гору*), 'zdobyć, dostać coś' (*добулась грошеї* 'zdobyła pieniądze'), pot. rzadko 'długo gdzieś przebywając zaznać czegoś nieprzyjemnego' (*добулася, як сова на току*). ~

Iter. *dobyvati, dobyvati se*: ~ pol. *dobywać dobywam* od XIV w., *dobywać się, dłuż. dobywaś -vam* (np. *peńki dobywaś* 'karczować, wykopywać pnie'), *dobywaś se* (też *dobywaś se* do cuzeje zeńe 'wdzierać się do cudzego kraju'), *głuż. dobywać -vam* (pjeńki *dobywać* 'karczować, wykopywać pnie'), *dobywać so*, czes. *dobývati -vám*, stezes. *dobývati -vaju* (*dobyvali* mne 'expugnaverunt') od XIII w., z XIV w. *dobývati čeho* 'domagać się czegoś, wymagać' (Novák SIHus, Gebauer SI.), *dobývati se*, sła. *dobývat' -vam* (np. *dobývat'* uhlie, sol' 'kopać węgiel, sól'), stare *dobývati* 'zdobywać, osiągać coś' (Ryšánek l. c.), *dobývat' sa*;

sła. *dobivati -vam, dobivati se*, sch. *dobivati dōbivām*, dial. *dobivāti* (Jurišić l. c.), *dobivati se*, bułg. *добивам* (też np. *добивам* въглища 'wydobywać węgiel'), *добивам се*, maced. *добива*;

strus. *ДОБЫВАТИ ДОБЫВАЮ* też 'znajdywać', 'wyciągać, wydostawać' (*ДОБЫВАЮ КОТАМЫ ИЗ РЕКЪ*), *лєсь ДОБЫВАТЬ* 'zagotawliwać' (SRJ XI—XVII), ros. *добыва́ть -ва́ю*, dial. np. 'zwycięzać, zdobywać coś walką', 'zarabiać', 'obrabiać, uprawiać ziemię', *добыва́ть* залог 'karczować las, przygotowywać ziemię do orki', *добыва́ть* лес 'wypalać, palić las' (SRNG, Słowar' Urala), *добыва́ться*, dial. też 'zajmować się rybołówstwem' (SRNG), ukr. *добува́ти* *добува́ю, побува́тися* także 'wydobywać, być wydobywanym' (як *добувається* руда 'jak się kopie, wydobywa rudę'), brus. *дабываць -ва́ю*, dial. poleskie *добува́ты* мэд 'zbierać miód, o pszczole' (Leks. Poleszja 329). ~

Por. 1. co do znaczenia 'rodzić dziecko': bułg. dial. *добу́йка* 'położnica', *добу́ено време* 'czas, kiedy kobieta rodzi, czas porodu' (BER I 401);

2. wtórne formy inf., np. sła. *dobýjat' sa* *dobýja sa* 'usiłować się gdzieś wcisnąć, na siłę się gdzieś wdzierać', przestarz. *dobýjat'* 'zdobywać, np. w walce', sch. *dobýjati dōbýjām = dobivati*.

Z pld.słow.: rum. *dobîndi* (według Skoka ER I 159 'zwyciężyć'), *dobîndesc* 'zdobywać, uzyskiwać; nabierać' (*a dobîndi un copil* 'doczekać się dziecka'), co kontynuuje pierwotną postać słow. praes. *dobōdq* (Mihăilă Impr. 197), alb. *dobis* 'zwyciężam' (Meyer EW 70, BER l. c., Skok l. c.); zapewne z ros.: lot. *dabūt*, dial. *dabit* 'otrzymać, dostać' (Mühlenbach I 428—9).

Od *byti* z pref. *do-* tu w znaczeniu wskazującym na osiągnięcie pewnej granicy czynności w czasie ('dotrwać do pewnego czasu, pozostać gdzieś do końca'), osiągnięcie celu czynności, wyniku ('zostać posiadaczem czegoś, wejść w posiadanie, czegoś, uzyskać'), stąd znaczenie 'wydostać coś skądś, wyjąć' z dalszym rozwojem *dobyti dētę* 'wydać na świat, urodzić dziecko' > 'spłodzić dziecko'.
T. Sz.

dobytz 1. *dobyta* 'zdobycie, uzyskanie, osiągnięcie czegoś; zdobycz, zysk, dochód, korzyść'

~ pol. dial. *dobyt -tu* 'dochód' (SW bez dokumentacji), kasz.-sł. *dobət -tu* 'zwycięstwo' (Lorentz PW);

sch. rzadko *dōbit* m. = *dōbit* f. (RSAN), bułg. u Gerova *dobum* m. 'korzyść, pożytek, dochód, zysk';

brus. dial. *дабы́т -ма* 'здабытак' (Bjalskevič Mohylew). ~

Pierwotne abstractum od *dobyti* (por. *byta*, I 483) z suf. *-ta*, p. II 35—8.
Zob. synonimiczne *dobyty dobytawe*, *dobyta f.*, *dobyta'a*. W. S.

dobyta 2. *dobyta dobyto* partic. praet. pass. do *dobyti*

~ pol. od końca XIV w. *dobyty* (dawne jeszcze w XVI w. *dobyta*) partic. praet. pass. do *dobyć*, również 'wyciągnięty, wyjęty, zaczerpnięty' (przen. 'odkryty, znaleziony'), o broni 'wyciągnięty, obnażony', 'podbity, zdobyty siłą, pokonany, zwyciężony' (SJP PAN, Słownik stpol., SP XVI IBL), dłuż. *dobyty* partic. praet. pass. do *dobyś*, głuź. *dobyty* 'wygrany, uzyskany', u Pfuha też 'zdobyty, otrzymany, gewonnen, errungen', czes. *dobyť* (u Jungmanna także *dobyť*) partic. praet. pass. do *dobyti*, już stczes. *dobyty* adi. 'nabyty; zdobyty, pozyskany; zarobiony, erworben', sła. *dobyty* 'zdobyty';

sł. *dobiti* partic. praet. pass. do *dobiti*, sch. *dōbit* *-ta -to* partic. praet. pass. do *dōbiti*, już u Vrančicia 'zwyciężony, pokonany, victus', bułg. *dobut* partic. praet. pass. do *dobúta*;

ros. *добытый* (dawne też *добытый*, SIAN) partic. praet. pass. do *добыть*, również 'zdobyty, uzyskany' (SAR), dial. 'dający obfity połów ryb, zasobny w ryby, o zbiornikach wodnych' (SRSO), ukr. *добутий* partic. praet. pass. do *добути* od XVII w., dawne XIX w. 'zdobyty, nabyty', 'промышленный' (Bilećkyj — Nosenko), *добутий* partic. praet. pass. do *добути*, już od XVI—XVIII w. adi. 'możliwy do zdobycia, dający się zdobyć', brus. *здабыты* 'zdobyty; wydobyty; nabyty, osiągnięty; podbity, zwyciężony', u Nosoviča *здобытий* partic. praet. pass. do *здобыць*, 'zdobyty, nabyty, uzyskany'. ~

Co do budowy p. *byta* 2.

W. S.

dobyta *dobyta* *dobyta* 'młode zwierzę domowe, zazwyczaj młode bydło; pojedyncza sztuka bydła, bydło'

~ stpol. XV—XVI w. *dobyta* *-częca* 'bydło', dziś dial. *dobyta* *-ceca* 'małe zwierzę domowe' (Dejna RKJL XXI 231), kasz.-sł. *dobyta* : *dobyta* *-ceca* (Sychta SK), *dobyta* *dobyta* (Lorentz PW) 'zwierzę domowe np. bydło, koń, owca, świnia', zazwyczaj 'bydło, szczególnie młode', przen. obelżywie o 'człowieku mało wartościowym, godnym pogardy' (Sychta SK), czes. *dobyta* *-čete* 'bydło, pojedyncza sztuka bydła; zwierzę domowe' od XIV w., sła. *dobyta* *-čata* 'pojedyncza sztuka bydła; młode zwierzę domowe';

sch. dial. *dobyta* *-četa* 'nowonarodzone dziecko', 'młode bydło, bydlatko' (RSAN z Serbii), bułg. *dobut* 'zwierzę domowe, pojedyncza sztuka bydła' już od XVII w., zaświadczone też u Gerova jako *dobut*, częste w dialektach *dobut*, *дубути* 'zwierzę (domowe), bydło' (np. BDial. I 246, III 58, IV 199, V 18), maced. *dobut* 'zwierzę domowe: krowa, owca, koń, koza', także dial. np. Vidoeski Kumanovo 89, 103;

ukr. dawne już od XVIII w. *добути* *добути* 'bydło, zwierzę domowe' (Tymčenko, Żel.), dziś dial. 'ts.' (np. Stieber AJLemk. m. 87), także bojkow. *добути* *-чета* 'ts.' (Kmit Bojk.), por. u Hrinčenki może tu należące *добути* *-чату* 'nieślubne dziecko'. ~

Derywat od *dobyta* z suf. *-ę -ęte*. Pierwotne dem., znaczenie syngularne wtórne. W. S.

dobyta *dobyta* *dobyta* zach. : zach. **dobytkov** *dobytkova* *dobytkovo* : **dobytkov** *dobytkova* *dobytkovo* 'związany z dobytkiem, bydłem, dotyczący dobytku, bydła, bydłocy'

dobytczъ: ~ stpol. XV w. *dobytczy* 'bydlęcy, bydła dotyczące; zwierzęcy', dziś dial. kasz.-sli. *dobitčēi* 'bydlęcy' (w tym znaczeniu też *dobitčēči* adi. od *dobitčēq*), *dobitči* 'ułamny, niedołężny', 'bydlęcy, jak bydło, nieprzyjemny, wstrętny, o człowieku' (Lorentz PW), czes. od XV w. *dobyčči* 'bydlęcy, dotyczące bydła, zwierząt domowych', dial. moraw. *dobyčči* 'ts.' (Bartoš DSM), sła. *dobyčči* 'ts.' (także dial. np. Matejčik Novohrad 170: *dobitči*), również przen. 'bydlęcy, nikiemny' (Isačenko SRS). ~

dobytzkovъ: ~ stpol. XVI w. *dobytkowy* 'odpowiedni dla dobytku, bydła, przeznaczony dla dobytku, bydła' (L., SP XVI IBL), dziś dial. kasz.-sli. *dobatk*ovi* 'ts.' (Lorentz PW), dłuż. *dobytkowy* 'należący do majątku, dobra', 'bydlęcy, odpowiedni dla bydła', 'należący do posagu, związany z posagiem', głuż. *dobytkowy* 'zyskowny, korzystny', stczes. od XIV w. *dobytkový* 'odpowiedni dla dobytku, bydła, przeznaczony dla dobytku, bydła', dziś dial. *dobytkovej* 'ts.' (Kubín Kladsko). ~

Por. sła. *dobitkovina* 'podatek od zarobku, die Erwerbsteuer' (Pleteršnik).

dobytczъnъ: ~ stczes. *dobyččnyj* 'należący do dobytku, bydła, bydlęcy' (Gebauer Sl.);

sch. przestarz. *dōbitačan* : *dōbitačan -čna -čno* 'korzystny, zyskowny, lucrosus' (RSAN, RJAZ), bułg. dial. *dobitčen -čna -čno* 'posiadający dużą ilość dobytku, bydła' (Gerov Dop., BER I 401: Elena);

strus. *добытоуныи* 'związany ze zdobyczą, łupem; dochodowy, zyskowny, korzystny, intratny' (SRJ XI—XVII), ros. dawne, dziś dial. *добыточныи -чная -чное* 'ts.' (SIAN, SRNG). ~

Por. głuż. *dobytkny* 'dochodowy, związany z zyskiem, korzystny' (Pfuhl, Jakubaš).

Adi. od *dobytzkъ* z suf. *-jъ, -ovъ, -ъnъ*.

W. S.

dobytczъnъ zob. **dobytczъ**

dobytzkovъ zob. **dobytczъ**

dobytzkъ *dobytzka* 'to, co zdobyto, uzyskano, osiągnięto', 'dochód, zysk, korzyść, pożytek; zdobycz, łup, lucrum, fenus', 'majątek, mienie, bogactwo, facultates', 'zwierzęta domowe, zazwyczaj bydło, pecus', pld.-wsch. 'dziecko'

~ pol. *dobytek -tku* 'majątek ruchomy i nieruchomy; mienie' od XVI w., 'zwierzęta domowe, domowy inwentarz żywy, zwłaszcza bydło' od XIV w. (dial. zazwyczaj 'wszystkie zwierzęta domowe, szczególnie bydło, bydło', też 'drób, ptactwo domowe', np. Karłowicz SGP, MAGP IX m. 439, cz. II 109, Małecky — Nitsch AJPP m. 180, Zaręba AJŚ III m. 495, cz. II 72, Dejna PLP I m. 20, AGK m. 466, Szymczak Domaniewek, Sychta SK), dawne 'zysk, dochód, zdobycz' (dial. 'przyrost majątności', Górniewicz Malbork), stpol. XV w. 'zwierzęta, animalia', 'mienienie, bogactwo, pieniądze', wymęczony *dobytek* 'danina' (Słownik stpol.), dial. čourni *dobytek* 'nierogaczna, świnie' (Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg), dłuż. *dobytek -ku* 'nabytek, dochód, zysk, zwycięstwo, pożytek', 'majątek, mienie, posiadłość, własność, dobro; bogactwo, zamożność', 'majątek w zwierzętach domowych; zwierzęta domowe, szczególnie bydło', 'posag, wiano', w znaczeniach skonkretyzowanych (np. 'bydło' już u Jakubicy) zazwyczaj pl. *dobytki -kow*, dial. *dobytk, dobutk, dūbytk -ka* (o rozwoju *-y- > -u-* po wargowych p. Muka HLF 93—7)

‘dochód, zysk; majątek, mienie; bogactwo; sprzęt domowy, inwentarz; zwierzęta domowe, bydło’ (Muka, Fasske Vetschau, Zaręba AJŚ III m. 495; o fonetyce i geografii wyrazu p. też Sorb. SA II m. 1), głuż. *dobytk -ka* ‘zysk, dochód, plon; korzyść; łup, zdobycz, połów’, ‘wygrana’, dawne również ‘bydło’, dial. także *dobutk* (pjerjowu) ‘ptactwo domowe, drób’ (Michalk Neustadt), czes. *dobytek -tka* ‘zwierzęta domowe np. bydło, owce, kozy, świnie’, rzadziej ‘konie’, przen. pejorat. o ‘człowieku małowartościowym’, dial. też *dobitek, dobytko* ‘bydło; bydlę’ (np. Lamprecht Opava, Siatkowski Kudowa I 96, Kubín Kladsko, Bélič Dol. 31), stczes. ‘dochód, zysk; zdobycz; majątek, bogactwo, pieniądze’, ‘zwierzę’, ‘bydlę’, sła. *dobytek -tka* ‘zwierzęta domowe np. bydło, świnie’ (dawne hajny *dobytek* ‘zwierzyna leśna’, Ryšánek Žil. kn.), u Kálala również ‘majątek, mienie’;

sła. *dobitek : dobitek -tka* ‘wygrana np. na loterii’, książk. ‘dochód, zysk, korzyść’ od XVI w., przestarz. ‘przyrost majątności, nabytek’ od XVI w., sch. *dobitak -tka* (stsch. *dobitak, dobytko*) ‘zysk, dochód, korzyść, pożytek, lucrum’ od XIV w. (też u Vuka), ‘wygrana (na loterii)’, ‘zdobycz, uzyskane wartości w sensie umysłowym; postęp, korzystny rezultat, osiągnięcie, zwycięstwo’, od XV w. ‘zysk, korzyść uzyskana z lichwy, fenus’ (również u Vuka), ‘wygrana np. w grze w kości, dochód z gry hazardowej’, ‘zagarnięty siłą majątek, zdobycz, łup’, dawne już od XIII w. ‘majątek, mienie, facultates’ (por. XIV w. živ *dobitak* ‘bydło, zwierzęta domowe’, mrtav *dobitak* ‘majątek nieruchomy’), ‘bydło, zwierzęta domowe; zwierzę’, od XVII w. ‘zdobywanie, uzyskiwanie czegoś; to, co zdobyto, uzyskano, osiągnięto’ (RJAZ), od XVI w. (Vrančić) ‘zwycięstwo, victoria’, dial. ‘dochód, zarobek; zarobkowanie’ (np. Jurišić Vrgada: *dobitak -tka*), również ‘nowonarodzone dziecko; małe dziecko; młoda mężatka zamieszkała w domu męża’ (o geografii wyrazu p. RJAZ, RSAN), cs. *ДОБИТЪКЪ -ТЪКА* ‘majątek, bogactwo, zamożność’, ‘bydło, pecus’, ‘dochód, zysk, pieniądze, lichwa, fenus’, bułg. *добитък* coll. ‘zwierzęta domowe np. konie, krowy, owce’ (od XVII w., dial. *добитак, добиток, дубитък, дубитък* ‘duże zwierzęta domowe’, por. дрѣбен *дубитък* ‘owce i kozy’, np. BDial. VI 24: Sččanli, w tym znaczeniu nierzadko *добу(т)вци*, p. BER I 401, BDial. III 58: Ichtiman), ‘pojedyncza sztuka bydła, bydlę; zwierzę domowe’ (według (BTR w tym znaczeniu tylko dial., o geografii wyrazu p. BER l. c., Stojkov Banat, BDial. III 58, IV 199, VI 24), srbułg. *ДОБИТЪКЪ, ДОБИТОКЪ* ‘zysk, dochód; wygrana; płaca, zarobek; zdobycz, dorobek; majątek’ (BER l. c.), maced. *добиток* ‘bydło; zwierzęta domowe’ (również dial. np. Vidoeski Kumanovo 44, 98, Hendriks Radožda-Vevčani), *добити* pl. ‘duże zwierzęta domowe np. krowy, konie, woły’, dial. *dubici* ‘ts.’ (Małecki SW: Wysoka);

strus. *ДОБИТЪКЪ, ДОБИТОКЪ* ‘zdobycz, łup, zysk’, ‘majątek, bogactwo, mienie’, ‘dochód, zysk, korzyść’ (Srezn., SRJ XI—XVII), ros. przestarz. i pot. *добиток -тка* ‘zarobek, dochód, zysk, korzyść’, przestarz. ‘majątek, mienie; dobro, dorobek’, ‘dziecko z nieprawego łoża’ (Slovarь CSRJ, już w XVIII w. ‘syn’, Ruk. Leks.), dial. o ‘dziecku’ (SRNG), ukr. przestarz. *добиток -ткы* ‘grabież, rozbój, rabunek; zdobycz, łup’ od XVI w., już w XV i XVII w. ‘majątek, mienie’ (Tymčenko; u Žel. też *добиток* ‘majątek, bogactwo np. w bydle; wielka ilość, obfitość, mnóstwo’), dawne od XV w., dziś dial. ‘zwierzęta domowe, bydło, duże bydło rogate’ (Tymčenko, KDA m. 144, SDU 203—4), nowsze *добиток -ткы* ‘dochód, zysk, zarobek’ (w znaczeniu

specjalnym 'wynik mnożenia, iloczyn', reg. 'wynik, rezultat, skutek, następstwo' (Žel.), 'nabytek' (Hrinčenko), *dobýtku* pl. 'przychówek, o cielętach, jagniętach' (ib.: hucul.), brus. *дабымак -мкы* 'dobytek, majątność; majątek, mienie', u Nosoviča *добыток -тка* 'zysk, korzyść, dochód, nabytek', dial. *дабымак* 'zwierzęta domowe np. bydło, owce' (Касьпяровіч Vicebsk, p. też OLA Mat. 1972 s. 142). ~

Z pld.słów rum. *dobitoc* 'majątek w bydle, bydło, zwierzęta domowe', 'zwierzę domowe lub dzikie', przen. 'człowiek ograniczony, tępy, głupi' (Mihăilă Impr. 80).

Derywat od *dobyti* z suf. *-ta-ka*, o budowie zob. I 89. Pierwotne znaczenie 'to, co zdobyto, uzyskano, osiągnięto' > 'dochód, zysk, korzyść, zdobycz, łup', 'majątek, mienie, bogactwo', 'bydło, zwierzęta domowe'. — Mátl Studie Trávníček 315—23 (por. też Blanár SHL 221) wychodząc od znaczenia *dobyti* 'począć, rodzić' przyjmuje odwrotny rozwój znaczeniowy: 'to, co się poczęło, co się narodziło, urosło, wyrosło' > 'żywa istota, żywe stworzenie' > 'zwierzę domowe; bydlę, bydło' > 'bogactwo, majątek, mienie' > 'dochód, zysk'. Według Mátla o. c. 318 na taki rozwój znaczeniowy mogło wpływać wzajemne mieszanie się dwóch homonimicznych *dobyti* 'otrzymać, uzyskać, zdobyć' i *dobyti* 'począć, spłodzić, urodzić'. Nieprawdopodobne.

Meillet Ét. II 333—4, Sławski SE I 152, Trubčev NDŽ 102—3, Konnova OLA (Mat.) 1972 s. 139—62 (zwłaszcza 142—5). S. S. — W. S.

dobyty *dobyťve* zach. i pld. (część zach.) 'zdobycie, uzyskanie, osiągnięcie czegoś; zdobycz, zysk, dochód, korzyść'

~ dłuż. *dobyťva* 'zysk; pożytek, korzyść', głuź. *dobyťva* 'nagroda; dobroek; zdobycz, nabytek';

sł. przestarz. *dobitve -tve* 'osiągnięcie, zdobycz' (SSKJ), też 'zysk, pożytek, korzyść, der Gewinn' (Pleteršnik), u Pleteršnika również *dobitva* 'osiągnięcie, zdobycz, sukces; dochód, zysk, pożytek', 'spadek, dziedzictwo', 'zwycięstwo', tu należy też sch. wyjątkowe XVIII w. *dobitven* 'dotyczący zdobyczy, zyskowny, korzystny', 'zwycięski' (RJAZ z Kavanjina). ~

Nomen actionis od *dobyti* z suf. *-y -tve*.

Zob. synonimiczne *dobyť* l., *dobyť* f., *dobyť'a*.

W. S.

dobyť f. pld. 'osiągnięcie, zdobycie, uzyskanie czegoś', 'zdobycz, korzyść, zysk'

~ sł. *dobit* f. 'zysk, pożytek, korzyść, der Gewinn' (Pleteršnik), według SSKJ książk. 'zysk, korzyść', 'zdobycz, majątek', również w użyciu specjalnym klavná *dobit* 'wszystko to, co uzyskuje się, dochód, zysk z uboju zwierząt', sch. *dóbit* f. 'dochód, materialna korzyść uzyskana np. z pracy, handlu; korzystny efekt, zysk' (także o 'wartościach i korzyściach duchowych') od XVI w., dziś zazwyczaj w znaczeniu specjalnym, znanym już od XV w. 'zysk od pożyczonego kapitału, narzędzi' (np. dati, uložiti, uzeti novce na *dobit*, u *dobit* 'dać, przekazać, wziąć pieniądze na procent', także u Vuka), 'różnica między ceną zakupu a sprzedaży, między przychodami a rozchodami', 'zysk, korzyść, zwłaszcza wygrana', 'zajęcie, zagarnięcie cudzego majątku, zagarnięty majątek', dawne od XVI w. 'zwycięstwo', dial. 'praca zarobkowa, zarobkowanie' (RSAN), serb.-cs. *ДОБИТЬ, ДОБИТЬ* f. 'dochód, zysk uzyskany z lichwy, fenus', 'zwycięstwo, victoria' (Miklosich LP), bułg. dial. *дѣбук* f. 'korzyść, pożytek, dochód, zysk' (Stojkov Banat). ~

Derywat od *dobyti*, o suf. *-ta* zob. II 43, 47—8. Nie można jednak wyklu-

czyć, iż *dobyć* f. jest abstractum derywowanym od partic. praet. pass. *dobyty* za pomocą suf. -i (p. II 50).

Zob. *dobyć'a*, *dobyty* 1.

W. S.

dobytyje 'uzyskanie, pozyskanie, otrzymanie, zdobycie, wzięcie siłą czegoś' ~ pol. *dobytyje* rzeczownik odsłowny od *dobyć*, stpol. 'uzyskanie, nabycie' od XV w. (już od XIV—XV w. 'wygranie sprawy, przysądzenie roszczenia; mienie przysądzone w postępowaniu sądowym'), w XVI w. 'wyjęcie, wydobywanie' (zazwyczaj o broni 'wyjęcie z pochwy, obnażenie np. miecza'), 'wzięcie, opanowanie, zajęcie, zdobycie, pokonanie', przen. 'dostanie, otrzymanie czegoś', dial. kasz. *dobęcé* 'zwycięstwo' (Sychta SK), dłuż. *dobyśe* 'zysk, pożytek, korzyść; wygrana, der Gewinn', 'zwycięstwo', głuż. *dobyće* 'zdobycie, zyskanie; zwycięstwo', 'zysk; pożytek; zdobycz', czes. *dobyti* rzeczownik odsłowny od *dobyti*, już stczes. XV w. *dobytie* 'zdobycie, wzięcie siłą czegoś', śla. *dobytye* 'zdobycie';

śle. *dobýtje* 'zdobycie, uzyskanie, das Bekommen', sch. *dobíte* (dawne i dial. także *dobítje*, *dobítije*) przestarz. 'zdobycz, dochód, profit, korzyść, pożytek' od XIII w., 'zagarnięcie siłą cudzego majątku, łup', 'zagarnięcie, zdobycie czegoś', 'zarobek, zarobkowanie', 'osiągnięcie, uzyskany rezultat, powodzenie, zwycięstwo', wyjątkowe XVI w. 'zwierzęta' (RJAZ z Hektorovicia), cs.-serb. *добытие*, *добытие*, *добытие* 'zysk, korzyść, lucrum; procent od wypożyczonego kapitału, lichwa, fenus' (Miklosich LP);

ros. dawne *добытие* rzeczownik odsłowny od *добыть*, 'korzyść; zdobycz, łup' (SSRJ III 858 za słownikiem Polikarpova, Slovarь CSRJ), ukr. *добыття* n. 'zdobywanie, uzyskiwanie czegoś', 'trwanie do określonego czasu' (Hrinčenko), stokr. i śrukr. *добытие* 'zdobycz, zysk, dochód' od XVII—XVIII w., *добытие* 'nabycie, zdobycie, uzyskanie czegoś' od XV w., 'zdobycz, łup' od XVIII w., w XVI i XVIII w. 'zdobycie, wzięcie siłą' (Tymčenko). ~

Od *dobyty* (partic. praet. pass. do *dobyti*), o suf. -i je zob. I 85.

Zob. *dobyty* 1., *dobyty*, *dobyć'a*.

W. S.

dobytyzn *dobytyna* *dobytyno* 'możliwy do zdobycia, uzyskania, dający się zdobyć, uzyskać', 'zdobyty, uzyskany, nabyty'

~ pol. dawne *dobytny* 'możliwy do zdobycia, mogący być zdobytym' (przez Lindego oznaczane jako przestarz.), dziś dial. kasz.-śl. *dobotni* 'triumfujący; zwycięski, sieghaft, siegreich' (Lorentz PW), głuż. *dobytny* 'zyskowny, korzystny, intratny' (Zeman), również 'zwycięski' (Pfuhl), 'wygrany, zdobyty; uzyskany; wydobyty, urobiony' (Jakubaš; według Pfuha znaczenie 'możliwy do zdobycia, einnehmbar' z pol., por. także *dobytkny -na -ne : -nje* 'korzystny, zyskowny, pożyteczny'), czes. rzadko *dobytný* 'możliwy do zdobycia, dający się zdobyć, einnehmbar', por. *dobytná* pohledávka 'należność do uzyskania';

śle. *dobítan -tna* 'zyskowny, korzystny', przestarz. 'dostępny, dający się zdobyć, możliwy do zdobycia', sch. *dōbitan -tna*, zazwyczaj *dōbitni*, *đđbitni*, *đđbitni* 'zyskowny, korzystny, pożyteczny', 'zwycięski, dotyczący zwycięstwa' (w tym znaczeniu już od XVI w., RJAZ), 'dający się zdobyć, możliwy do zdobycia' (RJAZ za słownikiem Della Bella), adv. *dōbitno* 'cum victoria' (Stulić, Della Bella);

ros. dial. *добытнóй -нáя -нóе* 'obrotny, zaradny, sposobny, roztropny' (SRNG: Uralskie; w tym znaczeniu też *добытнóй*, Slovarь Don.), *добытнóй*

'zasobny, obfitujący, bogaty, zazwyczaj o zbiornikach wodnych dających obfity połów ryb' (SRNG: Tomsk; SRSO s. v. *добытый*), ukr. dawne XVII—XVIII w. *добытныи* 'zdobyty, uzyskany, kupiony' (Тумченко), również reg. *добутный -на -не* '(uczciwie) nabyty, uzyskany' (Hrinčenko), *добутный* 'dający się nabyć, uzyskać' (Žel.), *добутный* чоловік 'nieślubny mąż', *добутна дитина* 'nieślubne dziecko' (Hrinčenko), brus. u Nosoviča *добытныи* 'korzystny, zyskowny; łatwy do otrzymania, nabycia, uzyskania'. ~

Adi. od *dobytyz*, *dobyty* z suf. -ынь.

W. S.

dobyt'a pld., wsch. 'osiągnięcie, uzyskanie, zdobycie czegoś, zdobycz', 'zysk, dochód, zdobycz, korzyść'

~ sł. *dobíča* 'zdobycz, łup, die Beute' (Pleteršnik; SSKJ nie notuje), sch. dawne *dobíča* 'zdobycz, łup; zysk, korzyść; wygrana' od XVI—XIX w. (RJAŻ; RŠAN nie notuje), dziś dial. np. czakaw. *dobíča* 'zarobek; zysk, korzyść' (Jurišić Vrgada, Rasprave JAZU I 188: Žirje);

strus. XVI—XVII w. *добыча* 'zdobycz wojenna, łup; dochód, zysk' (SRJ XI—XVII), ros. *добыча* 'zdobycie, zdobywanie czegoś; wydobywanie bogactw naturalnych; uzyskanie czegoś w procesie obróbki', 'zdobycz uzyskana na polowaniu, przy polowie' (por. ездить, ходить, отправляться на *добычу* 'zdobywać coś na polowaniu, podczas wojny, zdobywać coś siłą, zagarniać'), coll. 'zdobycz, łup, też o wydobytych bogactwach naturalnych, polowie, łupie, trofeach wojennych; zysk, korzyść, profit', 'cel, przedmiot polowania, odłowu, zaboru, zajęcia; ofiara', dial. także *добыча* zazwyczaj w znaczeniu 'zarobek, dochód, zysk; zarobkowanie' (por. в *добычах* 'na zarobku'), również 'to, co zdobyto, znaleziono, upolowano', 'powodzenie, szczęśliwy traf' (np. Dal, SRNG, Опыт Доп., Словарь Рязан., Мельниченко Ярослав; por. też „... чтобы оправдать свое ударение *добыча* ... придумали теорию о двух разных словах: *добыча* угля, руды и *добыча* на охоте", Mirtov Don.), ukr. *добыча* 'łup, zdobycz zagarnięta siłą; trofeum wojenne', 'to, co zdobyto podczas polowania, połowu; cel, przedmiot myślistwa, rybołówstwa', 'to, co wydobyto z ziemi, wydobywanie, urobek', dial. także 'bydło' (Žel., Kmit Bojk.), dial. poleskie *добыча*, *добыча* 'zebranie nektaru przez pszczołę', por. пошла пчола за *добычой* (Leks. Poleszja 329). ~

W językach wsch.słow. wyraz wtórnie przechodził do tematów na -i-: 1. ros. przestarz. od XVIII w. *добычь* f. = *добыча*, dziś dial. 'zarobek, zysk, dochód, korzyść, dorobek', 'łowienie ryb, odłów, pora połowu ryb' (o geografii wyrazu p. Dal, SRNG, Словарь Don., Mirtov Don.), ukr. *добыч* f. = *добыча* (SUM), już od XVII w. 'zdobycz, łup; dochód, zysk, korzyść', reg. również 'bydło' (Hrinčenko, Žel.);

2. ukr. *добыч* f. (< **szdobyt'a*) 'zdobycie, uzyskanie czegoś; zdobycz, łup; dochód, zysk, korzyść' od XVI w. (np. SUM, Leks. Zyz., Žiteцьkyj Narys), także 'przedmiot polowania, połowu, zajęcia; ofiara' (SUM), brus. dial. *здбыч* f. 'dochód, zysk; zdobycz, łup' (Nosovič, Bjaľkevič Mohylew), z ukr. lub brus.: pol. notowane od XVII w. *zdobycz* 'to, co zostało zdobyte, zagarnięte przemocą, w walce, na polowaniu lub uzyskane po zabiegach, łup', zazwyczaj pl. 'to, co zostało osiągnięte, wynik; dorobek, osiągnięcie', dawne 'branie łupu; zdobycie, zdobywanie czegoś' (p. DSP 1641, L., SJP PAN).

Nie należy tu niejasne pol. dial. kasz. *doběć* f. 'dochód, zysk; pożytek, korzyść', najprawdopodobniej sztucznie utworzone przez Budzisa (Lorentz PW).

Nomen actionis > nomen acti od *dobyti*, o suf. *-ť a* zob. II 42—3, tam też o możliwej motywacji wyrazu przez partic. praet. pass. *dobyťъ*. W. S.

dobyvati zob. **dobyti**

dobъ 1. zob. **doba**

dobъ 2. adi. 'stosowny, odpowiedni, zdatny, sprawny, commodus, capax' (> 'walczny, dzielny, fortis, validus')

Na takie adi. zdają się wskazywać: 1. scs. Supr. **добъ** adi. 'dzielny, mężny' (БЛАЖЪ ЖЕ ВИННИ ... НЕПОБЪДНИ И ДОБИ ВЪ РАТѢХЪ, ИСКОУСЬНИИ ЖЕ И ДОБИИ ХРИСТОСОВИ РАБИ, SJS), strus. wyjątkowe XI w. **добъ** = **добль** (вєлннѡ оуко доуша и доба своисто вєсть, Srezn.);

2. złożone strus. nieodmienne adi. XVI w. **бездобъ** 'daremny, próżny' (преже рожєннѡ єго богъ прознаменовалъ єсть єго: не просто бо ни бездобъ таковоє знамєннє, SRJ XI—XVII);

3. wykazujące dość znaczny zasięg złożone adv.: a) scs. **бездобъ** 'na próżno, frustra', cs. (serb. XIII—XIV w., bułg. XV w.) **бездобъ** 'intempestive', strus. **бездобъ** 'daremnie, próżno' (SRJ XI—XVII),

b) sch.-cs. **оудобъ** 'lekko, łatwo, wygodnie, facile' (Miklosich LP, RJAZ), scs. **оудобъ** 'ts.', **неоудобъ** 'z trudem', strus. **оудобъ** 'lekko, bez trudu' (od XI w.), 'pospiesznie', **неоудобъ** 'z trudem, niepodobna' (**неоудобъ** вєннєдєть богать вѣ прѣствнє невьєсьнѡє, Srezn.), ros. **неудобъ** 'niewygodnie' (Dal), dziś przestarz. tylko w zwrocie **неудобъ** сказуемый 'nieprzystojny, nieprzyzwoity';

4. adi. **dobyňъ** (zob.);

5. może też derywat z suf. *-ъje*: strus. XVI w. **добъє** 'potrzeba, konieczność' (SRJ XI—XVII).

Zapewne odpierwiastkowe adi. od ie. *dhabh-* 'dopasowywać; dobrany, odpowiedni, stosowny' (p. *doba*, *dobъ*, *dob'ь*, *dobrъ*) z suf. *-i-*; tego typu przymiotniki szcążtkowo zachowane w słow. (zob. *bolъ* 1.), por. też lit. *didis*, f. *didì*: *didė* 'wielki' będące według Otrębskiego GL III 94 „pozostałością z całej grupy przymiotników o osnowie na *-i-*, która to grupa istniała bez wątpienia w języku litewskim”. W słow. ten ginący typ adi. stawał się indeclinabile lub adv.; nie można wykluczyć, że pierwotne *dobъ* przeszło wtórnie do tematów na *-jo-*, zob. *dob'ь* (tam też o rozwoju znaczenia). Por. też *dobъ*. M. S. — W. B.

dobyňъ *dobьna* *dobьno* 'stosowny, odpowiedni, commodus'

~ stczes. XIV w. wyjątkowe *dobny* 'dogodny, stosowny, korzystny, commodus, opportunus', nowe XIX w. 'formalis' (Jungmann: jako termin stosowany w logice);

sł. *dóben -bna -bno* 'odnoszący się do okresu czasu, epoki, ery' (SSJK; u Pleteršnika nie notowane), sch. *dóban -bna -bno* 'odnoszący się do określonego okresu życia, rozwoju, pory roku', 'w podeszłym wieku, leciwy, wiekowy' (RSAN, RMat.: *dóbnī*: *dóbnī*), w XVI w. wyjątkowe 'żywy, vivens' (RJAZ). ~

Por. głuź. *dobnosć* 'stosowność, Billigkeit, Angemessenheit, aequitas' (Pfuhl, tu też adi. *dobny* ze wskazaniem, że używane tylko *zдобny* 'stosowny, odpowiedni').

Może rozszerzone suf. *-ynz* pierwotne adi. *dobь* (p. *dobь* 2.). W poszczególnych językach słow. widoczne nawarstwianie się nowszego adi. od *doba*, *dobo*, *dobь*. Por. też *dob'-ynz* s. v. *dob'ь*.

Zob. *podobynz*, *sъdobynz*, *udobynz*.

M. Ś. — W. B.

dobьrati *dobьrəq* 'zebrać coś do końca, zakończyć zbieranie', 'wziąć więcej, dopełnić', **dobьrati sь** 'znaleźć się w bezpośrednim kontakcie z czymś, dorwać się do czegoś, dojść do czegoś, osiągnąć coś', 'wybrać, wyszukać coś odpowiedniego', iter. **dobirati** *dobirajə*, **dobirati sь**

dobьrati: ~ pol. *dobrać -biore* 'wziąć więcej, wziąć dodatkowo, wziąć brakującą ilość, wziąć do pewnej granicy; dopełnić, dołożyć sobie' od XV w., 'wybrać, wyciągnąć, wyszukać coś odpowiedniego' (w tych znaczeniach też dial. np. Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW), w XVI w. również 'wziąć do końca' (dziś dial. *dobrac* bulwë 'skończyć kopanie ziemniaków', Sychta SK), dawne już od XVI w. *dobrac* do żywego 'dokuczyć' (SP XVI IBL, SW), dłuż. *dobras -b'eru*: *-b'erom* 'wziąć do końca, wziąć resztę, zebrać', głuź. *dobrac -bjeru* 'wziąć dodatkowo, wziąć do końca; wziąć, otrzymać w spadku', 'pobrać opłatę przy doręczeniu zamówionego towaru', u Pfuhla też 'wziąć dostateczną ilość', dial. 'wziąć do końca' (Michalk Neustadt), czes. *dobrati -beru* 'wziąć dodatkowo, wziąć więcej', 'wziąć do końca, wziąć wszystko' (w tym znaczeniu od 1500 r.), 'wybrać, wydobyć, dobrać, dopasować' (też dial. np. Horečka Frenštát, Lamprecht Opava), rzadko *dobrati* koho 'dokuczyć komuś, rozgniewać kogoś', dial. *dobrat' si* koho 'ts.' (Horečka o. c., Gregor Slav.-buč.), *dobrat* 'napędzić strachu' (Bartoš DSM), śl. *dobrat' -beriem* 'wziąć, wziąć więcej, zebrać do końca, wybrać, wyczerpać zapasy', też 'rozgniewać, rozzłościć' (Isačenko SRS), dial. (*dobrat' si*) 'opić się', u Kálala 'napędzić strachu, wystraszyć';

śl. *dobrati -bérem*: (SSKJ) *-bérem* 'zakończyć czytanie, przeczytać', u Pleteršnika także 'dodać do zebranego już coś brakującego', dial. 'zakończyć winobranie' (płd.wsch. Styria), sch. *dòbrati dòberēm*: nowsze *dobèrēm* 'zebrać do końca, zakończyć zrywanie, zbieranie np. winogron, kwiatów' od XVI w., 'zerwać, zebrać dodatkowo określoną ilość np. winogron', dial. też 'skończyć nabieranie; napełnić np. kadh' (RSAN), bułg. *dobepá -bepéu*, aor. *dobpáx* 'zerwać, zebrać do końca; skończyć zbieranie, zrywanie', 'zerwać, zebrać resztę', u Gerova również 'wziąć dodatkowo, dobrać', maced. *dobepe* 'dodać, uzupełnić przez zbieranie, zebrać do końca, skończyć zbieranie';

strus. XVI—XVII w. *добрати* 'zebrać do końca; dobrać do pewnej miary, ilości' (SRJ XI—XVII), ros. *dobpámb -bepý -bepéu* 'skończyć zbieranie, zebrać do końca; dobrać, dopełnić przez dobieranie do pewnej ilości, miary', dial. 'doprowadzić coś do końca, zakończyć jakąś pracę', 'upolować, zabić zwierzę' (SRNG), ukr. *dobpámu*: rzadko *diòpámu -bepý -bepéu* 'zebrać do końca, skończyć zbieranie' (już od XVII w. 'zebrać, wziąć resztki, ostatki', Tymčenko), 'zebrać określoną ilość; wziąć dodatkowo, dołożyć, uzupełnić', 'wyszukać, dobrać coś odpowiedniego', 'zrozumieć, uświadomić sobie', brus. *dobpámb -bepý -bepéu* 'dobrać, uzupełnić; wybrać, dopasować'. ~

dobьrati sь: ~ pol. *dobrać się* 'znaleźć, zdobyć bezpośredni dostęp do czegoś; dostać się, dorwać się do czegoś, dopaść czegoś' od XVI w., 'zgodzić się, dopasować się, trafić na podobnego sobie' (w tych znaczeniach również dial. np. Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork, Sychta SK, Lorentz PW),

w XVI w. 'dokopać się' (SP XVI IBL), por. *dobrac się* do czyjej skóry 'zbić kogoś, sprawić komuś lanie', także dial. np. Górniewicz o. c., dłuż. *dobras se* 'zejść się razem, zebrać się wspólnie', 'dobrac się, dopasować się, zazwyczaj o narzeczonych', głuź. *dobrac so* 'ts.', też 'zostać zebrany całkowicie, zupełnie, do końca' (Pfuhl), czes. *dobrati se* 'dotrzeć, dostać się dokądś z trudem', 'zdobyć, osiągnąć coś, dojść do czegoś' od XIV w., 'wyszukać, odkryć, dociec', 'dokuczyć, rozgniewać żartem', sła. książk *dobrat' sa* 'dotrzeć, dostać się, dojść do czegoś, osiągnąć coś', też dial. wsch. (Kálal);

sł. *dobráti se* 'przeczytać do końca książkę' (SSKJ), sch. dial. *dobráti se* (od nečega) 'zostać bez czego, np. bez pieniędzy, ubrania' (RSAN: Vranje), bułg. *dobepá ce* 'dobrac się, przedostać się dokądś, dojść z trudem; zdobyć, osiągnąć coś', u Gerova 'zostać zebrany do końca; skończyć się (np. o sprzedanym towarze)', maced. *dobepa ce* 'dojść do czegoś, osiągnąć coś', także dial. np. Vidoeski Kumanovo 220;

ros. *dobpámcsja* 'z trudem dotrzeć, dobrnąć, dostać się dokądś; dojść, dotrzeć do kogoś, do jakiegoś miejsca', 'dotrzeć, dojść np. do prawdy, dowiedzieć się, domyślić się', 'dobrac się do kogoś', dial. 'wyszukać, znaleźć, dojść do czegoś; domyślić się, dowiedzieć się', zazwyczaj z przeczeniem *ne dobrámcsja* 'nie doczekać się' (SRNG), ukr. *dobpámucsja*, rzadko *dičpámucsja* 'z trudem dojść do czegoś, dotrzeć dokądś; dobrac się, dorwać się do czegoś, osiągnąć coś', pot. 'dojść do czegoś, domyślić się', brus. *dobpámyca* 'dojść z trudem, osiągnąć coś; dociec prawdy', 'dobrac się do kogoś, do czegoś', 'zebrać się'. ~

Iter. *dobirati*: ~ pol. *dobierać -ram* 'brać więcej, brać dodatkową ilość; dopełniać, dokładać sobie' od XVI w., 'wybierać, wyszukiwać coś odpowiedniego', dial. również 'wyjmować, nabierać, wydostawać' (np. Karłowicz SGP, Olesch Sankt Annaberg, Szymczak Domaniewek, Sychta SK), dłuż. *doběraś -ram* 'brać więcej, zbierać resztę; dokładać więcej do już zebranego', głuź. *doběrać -ram* 'dobierać', 'dziedziczyć', 'pobierać opłatę przy doręczaniu zamówionego towaru', por. u Pfuhla źnje *dobjerać* 'zbierać z pola pozostałości po żniwach', czes. *dobirati -birám* 'brać więcej, brać dodatkowo; brać resztę; brać, zbierać do końca', rzadko 'dokuczać komuś, złościć kogoś, żartować' (też dial. np. Gregor Slav.-buč.; również 'straszyć kogoś', Bartoš DSM);

sch. *dobirati dōbirām* rzadko 'zrywać, zbierać więcej, dodatkowo; zrywając, zbierając np. śliwy napełniać nimi kadź; kończyć zrywanie, zbieranie np. owoców', 'zbierać równocześnie np. kukurydź i groch' (również dial. np. RSAN), przen. 'ustawiać, wymieniać, wyliczać po kolei' (RSAN), bułg. *dobúram* 'zbierać, zrywać; kończyć zrywanie, zbieranie; zbierać resztki', u Gerova także 'zbierać więcej; brać dodatkowo';

strus. XVII w. *добирати* 'zbierać' (SRJ XI—XVII), ros. *добирать -бирáo* 'zbierać coś do końca', 'zbierać resztki, pozostałości; uzupełniać do określonej miary', przestarz. i pot. 'rugać, obrażać kogoś', myśl. 'iść za śladem, tropić zwierzynę' (SSRJ), dial. 'kończyć jakąś pracę, doprowadzać do końca', 'dobijać, zabijać np. zwierzę' (SRNG), ukr. *добирáти -бирáo* 'zbierać, kończyć zbieranie; brać dodatkowo, brać resztę; dokładać, dopełniać', 'wybierać, dobierać', 'domyślać się, uświadamiać sobie', brus. *дabipáчы -páo* 'dobierać; wybierać, dopasowywać'. ~

dobirati se: ~ pol. *dobierać się* 'znajdywać, zdobywać bezpośredni dostęp do czegoś; dostawać się, dopadać czegoś', 'zgadzać się, odpowiadać sobie, dopasowywać się', też dial. np. Szymczak Domaniewek, Górniewicz Malbork,

Sychta SK, dawne od XVI w. 'osiągać coś, dorabiać się czegoś' (SP XVI IBL, L.), dluž. *doběras se* 'zblizać się do końca, kończyć się, np. o zapasach mąki', czes. *dobíratí se* 'dochodzić do czegoś, osiągać coś; przenikać, zgłębiać; wyszukiwać, odkrywać, dowiadywać się';

sch. przestarz. *dobíratí se* (nečega) 'dochodzić do czegoś, osiągać coś' (RSAN), bułg. *dobírаm се* 'dobierać się, dostawać się; z trudem dochodzić do czegoś, osiągać coś', u Gerova również 'kończyć się', maced. *добура се* 'osiągać coś, dochodzić do czegoś', dial. *dōbirat se* 'ts.' (Hendriks Radožda-Vevčani);

strus. XVII w. *добиратисѣ* 'osiągać coś z trudem' (SRJ XI—XVII), ros. *добираться* 'z trudem docierać, dochodzić do czegoś, osiągać coś', 'domyślać się, dowiadywać się, dociekać', 'dobierać się do kogoś', dial. też 'znajdywać, wybierać, dobierać', 'zabierać się do jakiejś pracy' (np. Dal, SRNG, Melničenko Jaroslavl), ukr. *добиратися* 'z trudem docierać, dochodzić, dostawać się dokądś, do czegoś, osiągać coś; zbliżać się do określonej ilości, wielkości, miary', pot. 'domyślać się, uświadamiać sobie', 'dobierać się do kogoś', brus. *добирацца* 'z trudem dostawać się dokądś, osiągać coś; dobierać się, zbierać się', także 'być dobieranym, zbieranym, wybieranym'. ~

Por. sła. *doberat' -rám* 'brać, wybierać, przebierać' (też dial. np. Habovštiak Orava 189), *doberat' (si)* 'kpić, żartować z kogoś; docinać, dokuczać komuś' (SSJ), *doberat' sa* 'docierać, dochodzić do czegoś', 'żartować, drażnić się'.

Z pref. *do-* od *ьrati berq* (zob., por. też iter. *birati birajq*).

W. S.

